

ჰეროდოტი

ისტორია

ბერძნულიდან თარგმნა,
წინასიტყვაობა და საძიებელი დაურთო
თინათინ ჟაუხიუვილმა

ტომი I

თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა
თბილისი 1975

თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი „ბერძნულ-ლათინურ-ბიბლიოთეკის“ სერიით ბეჭდავს ანტიკური და შუა საუკუნეების ძეგლთა ქართულ თარგმანებს.

ამ სერიის მორიგი წიგნია. ძველი წელთაღრიცხვის V საუკუნის დიდი ბერძენი ისტორიკოსის პეროდოტეს თხზულება „ისტორია“, რომელიც მსოფლიო ლიტერატურის შედევრთა რიცხვს განეკუთვნება. პეროდოტეს ნაწარმოების ძირითადი თემაა ბერძენ-სპარსელთა ომების (500—449) ისტორია, მაგრამ არსებითად იგი მსოფლიო ისტორიას წარმოადგენს.

წიგნი გამოდის ორ ტომად. იგი განკუთვნილია ისტორიკოსების, ფილოლოგებისა და მკითხველთა ფართო წრისათვის.

თსუ „ბერძნულ-ლათინური ბიბლიოთეკის“
სარედაქციო კომისია

შ. აფაქიძე, ა. ალექსიძე, გ. გაჩეჩილაძე, რ. გორ-
დეზიანი (სწავლული მდივანი), გ. თევზაძე, რ. მიმინო-
შვილი, ა. ურუშაძე (თავმჯდომარე), სიმ. ყაუხჩიშვილი,
თ. კუახჩიშვილი, ი. შენგელია, შ. ძიძიგური, ვ. ჭელიძე.

რედაქტორი ბ. ბრეგვაძე

მ თ ა რ გ მ ნ ე ლ ი ს ა ბ ა ნ

„ალექსანდრიული კანონის“ დროიდან¹ აღიარებულია ძველ ბერძენ მწერალთა შორის სახელგანთქმული 5 ეპიკოსი, 5 ტრაგიკოსი, 14 კომიკოსი, 9 ლირიკოსი, 10 ისტორიკოსი, 10 ორატორი და სხვ.

გამოჩენილ და ძველადვე დაფასებულ ისტორიკოსთა შორის ერთ-ერთი არის ჰეროდოტე, რომელსაც ჯერ კიდევ ციცერონმა უწოდა *pater historiae*² („ისტორიის მამამთავარი“), რაც მას აქამდე შემორჩა. მისი ნაშრომი „ისტორია“ არის საფუძველი ევროპული ისტორიოგრაფიისა.

ჰეროდოტე მსოფლიო კულტურის ისტორიაში შესულია პირველ რიგში როგორც ისტორიკოსი, მისი ნაშრომი არსებითად იმდროინდელი სამყაროს მსოფლიო ისტორიას წარმოადგენს. თუ ეს არაა ისტორია ჩვენი, თანამედროვე გაგებით, მისი დროისათვის ეს არის საგანგებოდ გამართული, ერთ იდეაზე აგებული მნიშვნელოვანი თხზულება, რომელშიც შერწყმულია გეოგრაფიის, ეთნოგრაფიისა და ისტორიის საკითხების კვლევა, თუ ამ რიგის ცნობების გადმოცემა.

ჰეროდოტეს „ისტორია“ მნიშვნელოვანი ძეგლია ბევრი ქვეყნის ისტორიის შესასწავლად და სხვა ქვეყანათა შორის საქართველოს წარსულის გამოსაკვლევადაც. ქართველი საზოგადოების ინტერესი ამ ავტორისა და მისი თხზულების მიმართ ნაწილობრივ ამითაც არის გაპირობებული.

ძველი ბერძნული ლიტერატურის ისტორიაში ჰეროდოტეს ერთ-ერთი საპატიო ადგილი უჭირავს, როგორც მხატვრული პროზის უძველესსა და მნიშვნელოვან წარმომადგენელს. მისი „ისტორია“, რომელიც მაღალხარისხოვანი მეცნიერული ნაშრომია, ამავე დროს

¹ დაახლ. ძვ. წ. III—II სს.
De legibus, I, 1, 5

არის ჰეშმარიტად მხატვრული ნაწარმოები მთლიანად; ამას გარდა მასში ჩართულია ბევრი ისეთი ეპიზოდი, რომელიც თანამედროვე წიგნების თანაჲმად წარმოადგენს ნოველას. ე. ი. ჰეროდოტე გვევლინება არა მარტო „ისტორიის მამად“, არამედ მხატვრული პროზის ზოგი ჟანრის (მაგ., ნოველის) მამამთავრადაც.

ამდენად დიდია ამ ავტორის მიმართ ლიტერატურათმცოდნეობის ინტერესიც.

არანაკლებია „ისტორიის“ მიმართ ენათმეცნიერთა ინტერესიც, რადგან ის დიალექტი ბერძნულისა, რომელსაც ჰეროდოტე იყენებს, პირობითად იონურად აღიარებული, ჯერ კიდევ ანტიკურ ხანაში ნარევე დიალექტად იყო გამოცხადებული, ხოლო დღესდღეობით მასში ეპოსისა (ე. ი. ჰომეროსის), თუ სხვადასხვა გავლენების კვალს პოულობენ.

ჰეროდოტეს „ისტორია“ თავისი მნიშვნელობით სცილდება საკუთრივ ბერძნული ლიტერატურის ისტორიის ან ანტიკური ისტორიოგრაფიის ფარგლებს; იგი მსოფლიო კულტურის საგანძურში შესული ძეგლია. ამიტომაც, რომ არსებობს მის შესახებ უამრავი გამოკვლევა, არსებობს მისი უამრავი თარგმანი, მათ შორის რამდენიმე რუსულად, ასევე გერმანულად, ინგლისურად, ფრანგულად და სხვ.

ქართულად სრული თარგმანი აქამდე არ ყოფილა, მისი საჭიროების საკითხი კი ბევრჯერ დამდგარა. წინამდებარე თარგმანი შედგება მრავალწლიანი შრომისა. თარგმნისას ორი საკითხი იღვა ჩემს წინაშე მწვავედ: 1. სიზუსტესთან ერთად დაცვა ჰეროდოტეს სტილისა, რაც ქართულისათვის საზიანო არ უნდა გამოსულიყო.

ეს ვითარება რთული მოსავლელი აღმოჩნდა და შესაძლოა ჩემი მკითხველები და კრიტიკოსები ერთსულოვანნი არ იყვნენ თარგმნის შეფასებისას, მაგრამ feci quid potui...

2. დამაფიქრებელი გარემოება იყო გადმოცემა „ისტორიაში“ ხმარებული ბერძნული და არაბერძნული სახელებისა ქართულად.

ეს საკითხი მეტნაკლებად ყოველთვის დგას თარგმნის დროს და მე მინდა ცოტა ვრცელი ახსნა-განმარტება წარმოვადგინო იმის შესახებ, თუ რა პრინციპი მქონდა სახელმძღვანელოდ სახელების გადმოცემისას. მე საერთოდ იმ აზრისა ვარ, რომ ქართულად სახელები უნდა გადმოვცეთ ისე, როგორც წერია დედანში, მითუმეტეს, რომ ჰეროდოტე იმ დროის ავტორია, როდესაც სიტყვა გამოითქმოდა ისე, როგორც იწერებოდა. ე. ი. დიფთონგები გამოითქმოდა დიფთონგებად (αι, ει, οι შესაბამისად აჲ, ეჲ, ოჲ...), წ გამოითქმოდა, როგორც

ბ, ჯ—ძ, x—ქ, ფ—ფ; ორ ხმოვანს შორის თ—იყო „ს“ და არა „ზ“; ამას გარდა, ჰეროდოტეს ენისათვის დამახასიათებელია η (როგორც სიტყვების ძირეულ ნაწილში, ასევე ფლექსიაში) იქ, სადაც ატიკურ დიალექტში ა არის (მაგ., *Ἀγυμάρητις* და არა *Ἀγυμάρητις*; *Σπάρτη* და არა *Σπάρτηα*). სახელთა გადმოცემისას ჰეროდოტეს ენის ეს თავისებურება დაცულია. როგორც წესი, სახელები ქართულად მოცემულია ბერძნულის სახელობითი ბრუნვის ფორმით (ეპათოსი, თორნაქსი, თემისტოკლეისი...), იმისგან დამოუკიდებლევ, ეს სახელი ბერძნულია, თუ არაბერძნული (ჰეროდოტეს მოჰყავს უამრავი ეგვიპტური, სპარსული, სკვითური და სხვ. სახელი ბერძნული ფორმით; მე ყველა ეს სახელი გადმომაქვს ისე, როგორც აქვს ის ჰეროდოტეს).

Οι- დაბოლოებიანი გეოგრაფიული სახელები (*Δελφοί*) ქართულად გადმომაქვს ო-ბოლოსართით (დელფო); αι-დაბოლოებიანი გეოგრაფიული სახელები (*Θηβαί*) ე-ბოლოსართით (თებე).

ბერძნული *α-კომპლექსი* (**Eααα*)*აქართულად ქტ-კომპლექსით* გადმომაქვს (ჰექტორი); ბერძნული *χ-კომპლექსი* (**Iχθισφάχθισ*) კი ქართული ხთ-თი (იხთიოფაგები).

ბერძნული *υ* სხვადასხვა დროს და სხვადასხვა დიალექტში სხვადასხვაგვარად გამოითქმოდა (ძვ. ქართული ჯ, უ, ი...), ჰეროდოტეს დროისათვის და მის ენაზე ის უთუოდ იყო ჯ (ფრანგ. *υ*, გერმ. *υ*), მაგრამ სამწუხაროდ, თარგმნისას მე ეს ასო ვერ გამოვიყენე, არა მარტო იმიტომ, რომ ქართული ანბანის რეფორმის შემდეგ ის ამოღებულია დამწერლობიდან (ასევე ამოღებულია *α-ც*, მაგრამ მას მე ვტოვებ სახელთა გადმოცემისას), არამედ იმიტომ, რომ ის ამჟამად მართლა აღარ იხმარება, მისი ხმარება ახალი ქართულის ხელოვნური არქაიზაცია იქნებოდა, ბერძნული ქართულად გადმოცემული ნაქვს ი ასოთი *Тшухჱ*—ტიმნესი), ბერძნული -დიფთონგი ევ-მარცვლით (*Τυμῆς*—ტიდესი).

მიუხედავად იმისა, რომ გადაწყვეტილი მქონდა ზემოთ მოტანილი დამოკიდებულება სახელთა გადმოცემის მიმართ ბოლომდე შემენარჩუნებინა, მაინც მომიხდა ტრადიციისათვის ანგაროშის გაწევა და ამასთან დაკავშირებით ისეთი ფორმების ხმარება, რომლებიც არ შეესაბამებოდა ჩემს პრინციპს. ასეთი გადახვევებია:

ბერძნულ ლმერთქალია *Ἀγυμάρητις*, მე ეს სახელი გადმომაქვს ფორმით „დემეტრე“ (და არა „დემეტერ-ი“); *Περσίδ* და *Πέρσαι* ქართულად მაქვს „სპარსეთი“ და „სპარსელები“; *Βόσπορις* — ბოსფორი; **Αρᾶνθ* — არაქსი; *Διόνυσος* — დიონისე, **Ἡρόδοτος* — ჰეროდოტე;

'Ασκή — აზია; Ἄρπυιαι — არტემიდე, Κολχίς — კოლხიდა, Ἑλλάς — ელადა; Ἑλληνας — ელინები;

ასევე სრულიად არაპროლოტესულია გადმოცემა სასელებისა — „ათენა“ (ქალღმერთი) და „ათენი“ (ქალაქი), რომლებიც დედანშია: Ἄθηναςი და Ἄθηνας; Ἡφαιστος — ჰეფესტო და ზოგი სხვა. ს-ს გადმოცემისას ერთ შემთხვევაში მაქვს დარღვეული ჩემი მართლწერა: Σαῦθης, Σαῦθας; მაქვს „სკვითი“ და „სკვითები“ (ე. ი. ს გადმოცემულია ქართული „ვი“-ჯგუფით), რადგან მივიჩნე, რომ „სკითესი“ მკითხველისათვის გაუკვებარი და მიუღებელიც კი იქნებოდა.

ბერძნული αἰ — დიფთონგი ჩვეულებრივ აჲ — დაწერილობით მაქვს გადმოღებული, მაგრამ რამდენიმე ფართოდ გავრცელებული სიტყვის მიმართ დავტოვე ტრადიციით გამტკიცებული ე. მაგ., Αἰγυπιας — ეგვიპტე; Αἰθίοπιας — ეთიოპები (ან ეთიოპელები); Αἰθῆρας — ეოლიელები.

იმისათვის, რომ მკითხველს ჰქონდეს საშუალება, შეამოწმოს დედანში ესა თუ ის სახელი, საძიებელში ქართული ფორმის გვერდით ყველგან მოცემულია ბერძნულიც.

ჰეროდოტე და მისი „ისტორია“

ბიოგრაფია

ჰეროდოტეს ცხოვრების შესახებ ძალიან მცირე ცნობები მოიპოვება. ძირითადი წყარო მისი ბიოგრაფიისათვის არის ორი სტატია სვიდას ლექსიკონში (*Ἡρόδοτος* და *Περσικαί*) და პავზილას ცნობა (მონმინარე, როგორც ჩანს, აპოლოდორესაგან) ავლეს გელიუსის „ატიკურ ღმერთებში“ (XV, 23). ამას გარდა, ზოგი რამ თვით მისი თხზულებიდანაც შეიძლება გამოიკრიბოს და მასთან დაკავშირებული თითო-ორი კონკრეტული ცნობა ძველ ავტორებთანაც (არისტოტელე, დიონისიოს პალიკარნასელი, დიოდორე სიცილიელი, სტრაბონი, პლუტარქე...) გვხვდება.

მთელი ამ მასალის გათვალისწინებისა და შეჯერების საფუძველზე მისი ცხოვრება ძირითადად ასე წარმოგვიდგება:

იგი დაიბადა ძვ. წ. 480 წელზე ცოტათი ადრე, შესაძლოა ძვ. წ. 484 წელს, პალიკარნასოსში, მცირე აზიის სამხრეთ დასავლეთ სანაპიროზე მდებარე ქალაქში¹, მის მამას ერქვა ლიქსესი, რაც კარიული სახელია, ხოლო მის ახლო ნათესავს, შესაძლოა ბიძას მამის მხრიდან — პანიასისი, ასევე კარიული სახელი. ეს პანიასისი ეპიკოსი პოეტი იყო. აი, ასეთ წრეში და გარემოში დაიბადა ჰეროდოტე ქსერქსეს ლაშქრობების დაწყებამდე ცოტა ადრე. ამ დროისათვის პალიკარნასოსში კარიელთა ტირანია იყო, ქალაქს სათავეში ედგა დედოფალი არტემისია, რომელმაც ქსერქსეს ლაშქრობის დროს ისე გამოიჩინა თავი, რომ ჰეროდოტეც აღფრთოვანებით წერს მის შესახებ.

იმ ვითარებაში, რაც მცირე აზიისა და საბერძნეთის ქალაქებში შეიქმნა, პალიკარნასოსიც აღდგა უცხოელთა მმართველობის წინააღმდეგ — ტირანის,

---

¹ პალიკარნასოსი იყო დორიული კოლონია, თითქოს ძვ. წ. XII ს-ში დაარსებული; მოსულ დორიელებს (თავისთავად უკვე გაიონიელებულებს) დახვდა ადგილობრივი, კარიულ მოსახლეობა. როგორც ჩანს, ორივე მოსახლეობა დარჩენილა ამ ადგილას საცხოვრებლად: პალიკარნასოსი თავისი გაიონიელებულ-დორიული და კარიული მოსახლეობით მჭიდრო ურთიერთობაში იყო მცირე აზიის იონურ ქალაქებთან, რასაც შედეგად მოჰყვა მისი საბოლოო გაიონიურება.

ლიგდამისის (არტემისიას ძე იყო ლიგდამისი) დამხობის ცდას მოჰყვა ის, რომ პანიასისი დაიღუპა, ხოლო ჰეროდოტეს მოუხდა სამშობლოდან გაქცევა.

ჰეროდოტე მიდის სამოსზე, სადაც კიდევ უფრო ითვისებს იონურ კულტურას. რამდენ ხანს იყო ჰეროდოტე სამოსზე, არ ვიცით, მაგრამ როგორც ჩანს, საკმაოდ ხანგრძლივად. სამშობლოში უკან დაბრუნებული (დაახლ. ძვ. წ. 455 წ.), ის მონაწილეობას იღებს ლიგდამისის დამხობაში.¹

ამ დროიდან ძვ. წ. 444 წლამდე მან ბევრი იმოგზაურა (ზუსტი თარიღები მისი მოგზაურობისა დაუდგენელია) — იყო ეგვიპტეში (4 თვეს), ფინიკიასა და მესოპოტამიაში, არაბეთში, სკვითიასა და კოლხიდაში, თრაკიაში, მაკედონიასა და სიცილიაში. აღარაფერს ვამბობ მცირე აზიის სანაპიროების შესახებ. ამ მოგზაურობის მიზეზად ზოგს, ძველ და ახალ მკვლევარებს მეცნიერული ცნობისმოყვარეობა მიაჩნია, ზოგს კი სავაჭრო მიზნები.

იგი გარკვეულ დროს, ძვ. წ. 444 წლამდე, (დაახლ. 447 — 445 წწ.) ატარებს ათენში და საერთოდ საბერძნეთში. არის გადმოცემა, რომ თავის თხზულებას ის კითხულობს ათენში, ოლიმპიაში, კორინთოში (ამ გადმოცემის ჭეშმარიტებას ყველა არ იზიარებს).

სვიდას ლექსიკონში, თუკიდიდეს შესახებ სტატიაში სწერია, რომ თუკიდიდე უსმენდა ჰეროდოტეს და ამ სმენისას დიდი განცდები ჰქონდაო.

ვესებოისის „ქრონიკაში“ სწერია, რომ ეს საჯარო კითხვა 447 თუ 445 წელს ხდებოდა და ათენელთა საბჭომ მას პატივი სცა, დააჯილდოვა ამ კითხვისათვის.

შესაძლოა აქვეა მოსატანი პლუტარქეს ცნობაც (Περὶ ἀακροῦσεως. 26), სადაც სწერია: ჰეროდოტეს უსაყვედურებენ, რომ მლიქვნელობისათვის მან ათენელთაგან დიდძალი ფული მიიღო, მაგრამ დიილოსის ცნობის თანახმად (ძვ. წ. IV—III სს-ის ისტორიკოსია) ათენელთაგან მან საჩუქრად 10 ტალანტი მიიღო სახალხო კრების წინაშე ანიტოსის წინადადების შედეგად (ედუარდ მაიერს ეს ანიტოსი სოკრატეს 403 წლის ბრალმდებელი ანიტოსი ჰგონია).

ამ ცნობას ბევრი კომენტარი ახლავს — 10 ტალანტი უზარმაზარი თანხაა ლიტერატურული ნაწარმოების კითხვისთვის (მაგ., პინდარემ 1000 დრაქმა მიიღო თავისი დითირამბისათვის), ჰეროდოტეს მლიქვნელობას არ სცნობს პლუტარქეც კი, რომელიც მის მიმართ მტრულად იყო განწყობილი, ე. ი. გასარკვევია, თუ რაში მიიღო (თუკი მიიღო) ეს თანხა. არის ვარაუდი, რომ დიპლომატიურ მწიხარში სპარსეთის კარზე, ან საკოლონიზაციო ხარჯებისათვის, ან ბოლოს და ბოლოს თავისი ნაწარმოებისათვის, რომელსაც მისი ქვეყნისათვის, პოლიტიკისათვის არსებულ სიტუაციაში ბევრად მეტი მნიშვნელობა ჰქონდა, ვიდრე თუნდაც ისეთი დიდი პოეტის ნაწარმოებს, როგორც პინდარე იყო.

444—443 წწ-ში ათენი სამხრეთ იტალიაში, ქალაქ სიბარისის ნანგრევების

¹ ეს იგივე ლიგდამისია, თუ მეორე, მისი ძე, მთლად ნათელი არ არის.

მახლობლად აარსებს ახალშენს, თუროს. აქ მიდიან ელადიდან საცხოვრებლად ისინი, ვისაც სურს, მათ შორის (არ ვიცით ზუსტად, რომელ წელს) მიდის ჰეროდოტეც, რომელიც ხდება თუროს მოქალაქე. როგორც ჩანს, მართლნი არიან ის მეკლევიანები, რომელთა აზრითაც ჰეროდოტე იმიტომ მიდის თუროში, რომ სურს გახდეს რომელიმე ქალაქის მკვიდრი, მოქალაქე, რაც წამოვიდა პალიკარნასიდიან (კონკრეტული მიზეზი, როგორც ჩანს მაინც ტირანიასთან ბრძოლა იყო), ის ყველგან უცხოდ ითვლებოდა, უცხოელები კი უფულებონი იყვნენ მოქალაქეებთან შედარებით. ამიტომ დასახლდა ჰეროდოტე თუროში და როგორც ჩანს, იქვე გარდაიცვალა პელოპონესის ომის დაწყებიდან რამდენიმე წლის შემდეგ¹. თუროში ცხოვრებისას მიდიოდა თუ არა ათენში, ან რა სახის იყო თუროში მისი მოღვაწეობა უცნობია.

დღესდღეობით მიჩნეულია, რომ ჰეროდოტე გარდაიცვალა თუროში ძვ. წ. 430 წლის შემდეგ, არა უგვიანეს ძვ. წ. 425 წლისა (რადგან ამ წელს ავიდა ტახტზე დარიოს II, რაც არ იცის ჰეროდოტემ, იმისათვის ცნობილია სპარსეთის ტახტზე ერთადერთი დარიოსი, დარიოს I).

რა განათლება ჰქონდა მიღებული ჰეროდოტეს, ამის შესახებ ცნობები არ გვაქვს, მაგრამ მისი თხზულების მიხედვით შეიძლება წარმოდგენა ვიქონიოთ მის ფართო ინტერესებზე, სერიოზულ განათლებაზე, დიდ ნიჭსა და დახვეწილ გემოვნებაზე.

ჰეროდოტე ისეთ ეპოქაში ცხოვრობდა, რომ ძალაუფლებურად დგება საკითხი, რა ურთიერთობა ჰქონდა მას თავის დიდ თანამედროვეებთან.

სოფისტი პროტაგორა რომ მასთან გარკვეულ ურთიერთობაში იქნებოდა, ამაზე არ არის დავა, რადგან პროტაგორა ერთ-ერთი მეთაურთაგანი იყო თუროს ახალშენისა; რომ პერიკლესთან მას ნაცნობობა ექნებოდა, ასევე არ არის საეჭვო, მაგრამ რამდენად მკვიდრო იყო ეს ნაცნობობა, არაა გარკვეული.

საკამათოა ჰეროდოტესა და სოფოკლეს მეგობრობა; მათი მეგობრობისათვის 2 კონკრეტული საფუძველი იძებნებოდა და ერთი — ზოგადი. კონკრეტული საფუძველებია: I. „ანტიგონეს“ 905 და შმდ. ლექსი და „ისტორიის“ III, 119 ერთსა და იმავე აზრს ატარებენ (ქალი უპირატესობას ანიჭებს ძმას ქმარშვილთან შედარებით, იმ პირობებში, როდესაც დედ-მამა აღარ ჰყავს). ბევრი მკვლევარი უარყოფს მეგობრობის დასამტკიცებლად ამ საბუთს და არც მე მიმჩნია საერთო, მსგავსი აზრის არსებობა იმისათვის გამოსაყენებლად, რომ ორი პიროვნების მეგობრობა ვამტკიცოთ. 2. პლუტარქეს ცნობის მიხედვით, სოფოკლეს შეუთხზავს, მიუძღვნია ოდა ჰეროდოტესათვის. ეს ოდა ჩვენამდე არაა მოღწეული, ამიტომ კირს მის შესახებ მსჯელობა, მაგრამ თუ არსებობდა

1 რამდენიმე ადგილი ჰეროდოტეს „ისტორიისა“ (VI, 91; VII, 137, 233; IX, 73) ცხადყოფს, რომ ის მოესწრო პელოპონესის ომს, მაგრამ 430 წლის შემდეგ მომხდარი ამბები ნახსენები აღარ აქვს.

ასეთი ოდა და ადრესატი მართლაც ისტორიკოსი ჰეროდოტე იყო, მაშინ უნდა ვიფიქროთ, რომ მათ მართლაც ჰქონდათ ურთიერთობა.

ზოგადი საბუთი, რაც მოჰყავთ ჰეროდოტესა და სოფოკლეს მეგობრობის მომხრეთ, ისაა, რომ მათ აზროვნებაში ბევრს პოულობენ საერთოს. ვფიქრობ, არც ესაა საბუთი ორი პიროვნების მეგობრობის მტკიცებისათვის. ამ ეპოქაში, პერიკლეს ეპოქაში, ბევრი მოღვაწე იყო გამსჭვალული საერთო იდეებითა და სულსიკვებებით, რაც იმას არ მოასწავებს, რომ ისინი პირადადაც მეგობრულ ურთიერთობაში იყვნენ. ამგვარად, თეორიულად სრულიად დასაშვებია, რომ ერთი ეპოქის, საერთო მსოფლმხედველობის, არსებითად ერთი წრის წარმომადგენლები ახლო მეგობრულ ურთიერთობაში ყოფილიყვნენ, მაგრამ უფრო კონკრეტულად, სამწუხაროდ, ვერაფერს ვიტყვი ჰეროდოტეს პირადი ცხოვრების შესახებ.

შემაჯავებელი

ჰეროდოტეს სახელით ჩვენამდე ორი ნაწარმოებია მოღწეული: „ისტორია“ და „ჰომეროსის ცხოვრება.“ ამათგან მეორე, უკვე დადგენილია, რომ ჰეროდოტეს არ ეკუთვნის.

„ისტორიის“ ავტორად უყოყმანოდ ითვლება ჰეროდოტე, რომელსაც ზოგი ძველი ავტორი ჰალიკარნასელს უწოდებს, ხოლო ზოგი თურჩიელს. წარმომავლობის სხვადასხვაგვარად მოხსენიება ვითარებას არ ცვლის, რადგან ცხოვრობდა, რომ ჰეროდოტეს სამშობლო იყო ჰალიკარნასოსი, ხოლო თავისი ცხოვრების ბოლო პერიოდი მან თურჩიოს მოქალაქედ გაატარა. ისე რომ სრულიად თავისუფლად შეიძლო მას თავისი თავი ჰალიკარნასელადაც მოეხსენიებინა და თურჩიელადაც.

ჩვენამდე მოღწეულ ხელნაწერებში ნაშრომი უსათაურაოა და ამიტომაც, რომ თანამედროვე გამოცემებს ჰქვია ან უბრალოდ „ჰეროდოტე“, ან „ჰეროდოტეს ისტორია“ ან არა და „ჰეროდოტეს მუზები“ (ზოგან შეგვხვდება „ისტორია“ და ცალკეული წიგნისათვის დამატებით კიდევ მუზის სახელწოდება).

ხელნაწერებსა და გამოცემებში ჰეროდოტეს „ისტორია“ 9 წიგნად არის დაყოფილი და თითოეულს თითო მუზის სახელი ჰქვია, როგორც ჩანს, დაყოფა 9 წიგნად და მუზების სახელის დარქმევა ალექსანდრიელი მოღვაწეების საქმეა.

თვითონ ჰეროდოტე თავისი თხზულების სხვადასხვა ნაწილებს *ლგვიც-ს* (ამბავი, მოთხრობა...) უწოდებს და კაცმა რომ თქვას, ნაშრომის 9 წიგნად დაყოფაც ძირითადად ამ *ლგვიც-ებს* მისდევს.

ეს *ლგვიც-ები*, როგორც აღიარებულია ჰეროდოტეს მკვლევართა მიერ, შემდეგია: ლიდიური, ეგვიპტური, ასირიული, ლიბიური, სკვითური, სპარსული, მიდიური...¹

¹ ჰეროდოტეს ტექსტის ერთ-ერთი უახლესი გამომცემელი, Th. L. Legrand-ი „ისტორიის“ ახალ, მისი აზრით „რაციონალურ“ დაყოფას იძლევა (სწორედ *ლგვიც-ების* გათვალისწინებ-

ნაწრომის ძირითადი თემაა ბერძნულ-სპარსული ომების ისტორია, რაც არსებითად გადაზრდილია პეროლოტეს. დროისათვის ცნობილ მსოფლიო ისტორიაში.

ნაწარმოები იწყება აღმოსავლეთსა და დასავლეთს შორის კონფლიქტის მიზეზის გარკვევით და მთავრდება სესტოსის ალებით ძვ. წ. 478 წ.

ნაწარმოების მიზანდასახულება „ისტორიის“ შესავალშივეა მოცემული. პეროლოტე წერს: „პეროლოტე პალიკარნესელის ისტორიის ეს გადმოცემა [იმისათვისაა], რათა დროთა ვითარებაში არ იქნეს დავიწყებული აღამიანთა საქებარი საქმიანობა, არც ის დიდი და საოცარი საქმეები უნდა დარჩეს განუდიდებელი, რომლებიც [შეასრულეს] როგორც ელინებმა, ისე ბარბაროსებმა, [არ უნდა იქნეს დავიწყებული ყველა] სხვა და განსაკუთრებით კი ის მიზეზი, რისი გულისთვისაც ებრძოდნენ ელინები და ბარბაროსები ერთმანეთს“.

ავტორი მთელი ნაწარმოების მანძილზე იცავს მის მიერვე წამოყენებულ პროგრამას და მის მრავალპლანიან თხზულებას საბოლოოდ ერთი ძირითადი ხაზი აქვს.

თუ გადავავლებთ თვალს ნაწარმოებს, დავინახავთ, რომ გაბმული თხრობა ხშირად არის შეწყვეტილი და უამრავი სხვადასხვა ეპიზოდი, თუ სულაც პარტიკულარული არის შიგ ჩართული.

მაგრამ ეს პირველი შთაბეჭდილებაა და ძირითადია მაინც ავტორის მიერ კარგად მოფიქრებული და გააზრებული გეგმა. ამ გეგმის მიხედვით — I წიგნში ძირითადია კიროსის ცხოვრება, II წიგნში — ეგვიპტის აღწერილობა, III-ში — სპარსეთის კარის ამბები და დარიოსის გამეფება, IV-ში — სკიითის აღწერილობა, V-ში — იონიის აჯანყება, VI-ში — მარათონის ბრძოლა, VII-ში — ქსერქსეს ლაშქრობა და გამარჯვება თერმოპილეში, VIII-ში — სალამინის ბრძოლა. IX-ში — პლატეისა და მკალეს ბრძოლები. როგორც სწორად შეხიშხავს ი. სობოლევსკი, ამ მცირე ერთეულების გამსხვილება შეიძლება შინაარსის მხრივ.

პირველ სამ წიგნში კიროსისა და კამბისესის მეფობაა აღწერილი; მომდევნო სამ წიგნში — დარიოსისა, ხოლო ბოლო სამ წიგნში — ქსერქსესი.¹

მეცნიერთა კამათი იმის შესახებ, თავდაპირველადვე ეს გეგმა ჰქონდა პეროლოტეს და იმის მიხედვით დაწერა ასე ისტორია, თუ ცალკე ნაწილები (პარტიკულარები) ჰქონდა მას დაწერილი და მერე გააერთიანა ისინი ერთ მთლიან ნა-

ბის საფუძველზე): I, 1—5 შესავალი; I, 6—94—I წიგნი; I, 95—216—II წიგნი; II, 1—III, 66—III წიგნი; III, 67—160—IV წიგნი; IV, 1—V, 27—V წიგნი; V, 28—VI, 42—VI წიგნი; VI, 43—140—VII წიგნი; VII, 1—VIII, 96—VIII წიგნი; VIII, 97—IX, 121—IX წიგნი. ამ დაყოფამ ვერ მოიკიდა ფეხი მეცნიერებაში (თუმცა ცალკეული თემების გამოყოფის თვალსაზრისით ის უფრო ზუსტია, ვიდრე სხვა) და ყველა გამოცემა და თარგმანი (მათ შორის ჩემიც) ტრადიციული დაყოფის მიხედვით არის გაკეთებული.

¹ История греческой литературы, II М., 1955, стр. 42.

წარმოებად, ჩემის აზრით, არსებითი არ არის — ნაწარმოები უნდა აღვიქვათ ისე, როგორც ის არის და არავითარი მნიშვნელობა არა აქვს იმას, ჭერ ხაწილები დაიწერა და მერე გაერთიანდა, თუ ჭერ მთლიანი გეგმა არსებობდა და მერე ცალკე ნაწილები შეიქმნა.

ერთი შეხედვით შეიძლება კიდევაც დაისვას საკითხი, ბერძნულ-სპარსული ომების ისტორიაში რატომ უნდა ეჭიროს ასე დიდი ადგილი კროასოსის, ეგვიპტის, სკვითისა და სხვა ისტორიებს, მაგრამ ტექსტის კითხვისას სრულიად ნათელია, რომ ავტორისათვის ასეთი წიადსვლები აუცილებელი და ორგანული იყო. მაგ., აღმოსავლეთისა და დასავლეთის განხეთქილების მითოლოგიური მიზეზების შემდეგ ჰეროდოტე გადადის ამ ხალხებს შორის ისტორიულ კონფლიქტებზე. კროასოსი იყო პირველი კაცი, რომელმაც მცირეაზიელი ბერძნები დაიპყრო, მასთანამე ლიდიური ლოგოსი აქ სავსებით თავის ადგილზეა; სპარსეთის მეფე კამბისესი ლაშქრობს ეგვიპტის წინააღმდეგ. ე. ი. საჭიროა მკითხველმა გაიცნოს ეგვიპტის ისტორია. ესაა ეგვიპტური ლოგოსი. დარიოსმა ილაშქრა სკვითების წინააღმდეგ; ამდენად ჰეროდოტეს წინაშე დადგა საჭიროება სკვითების ისტორიის გადმოცემისა, ასე შეიქმნა სკვითური ლოგოსი და სხვ.

სვიდას აზრით „ისტორია“ ჰეროდოტეს სამოსზე დაუწერია მთლიანად, მაგრამ არის ტექსტში ადგილები, რომლებიც უფრო გვიან არის დაწერილი, სახელდობრ იტალიაში ცხოვრებისას.¹ საერთოდ ამოდენა შრომა, რა თქმა უნდა, ერთბაშად ვერ დაიწერებოდა და საბოლოო რედაქცია მას ბოლო წლებში, თურიაში გაუკეთდებოდა.

არის აზრი, რომ ჰეროდოტეს თავისი ნაწარმოები არ დაუსრულებია (ამის საფუძველს ის იძლევა, რომ ბერძნულ-სპარსული ომები 478 წლამდეა მიყვანილი და არა ბოლომდე), მაგრამ ნაწარმოების იდეურმა ანალიზმა ცხადყო, რომ ავტორს თავისი ნაშრომი უთუოდ დამთავრებულად მიაჩნდა.

ე. მაიერის მტკიცებით, ჰეროდოტეს 478 წლის შემდგომი ამბების წერა არც ჰქონია განზრახული, რადგან *τὰ Μῆναια*-ში ბერძნისათვის სრულიად გარკვეული ცნება იყო, იგი მოიცავდა ბერძნულ-სპარსულ ომებს 478 წლამდე, ამის შემდეგი ბრძოლები არც შედიოდნენ *τὰ Μῆναια*-ში².

ამავე საკითხთან დაკავშირებით პოლენცი წერს: „ანტიკური თხზულება თვით ავტორის მიერ არ შეიძლება დასრულდესო...“ და ბოლოს დასძენს: „საქმე ისეა ასახსნელი, რომ ჰეროდოტეს თხზულებას უკანასკნელი შალაშინი არ მოხვედრია³, ხოლო პაუელს აქვს ასეთი ფრაზა მის მიმართ: „finished but never revised“⁴.

¹ ასეთი ადგილებია: I, 145, 167; III, 136; IV, 15,99; V, 44 და სხვ.

² *Forschungen*, I, 189—190; II, 217 და შმდ.

³ *Pohlenz, Herodot.*, გვ. 183 და შმდ.

⁴ *Powell, The History of Herodotus*, გვ. 86.

ჰეროდოტეს „ისტორიის“ მიმართ დამოკიდებულება სხვადასხვა დროს სხვადასხვაგვარი იყო — მისი ცნობები ერთხანს სარწმუნოდ იყო მიჩნეული, მერე თანდათან გაიზარდა სკეპტიკური განწყობილება მათ მიმართ, ხოლო უკანასკნელი საუკუნეების (თუ საუკუნის) მონაპოვართა საფუძველზე „ისტორია“ ისევ სათანადო მასალის შემცველ ძეგლად არის აღიარებული.

ჰეროდოტეს მიზანი იყო ჭეშმარიტების ძიება, მაგრამ საკითხავია, იგი მას ყოველთვის პოულობდა თუ არა. იგი ხშირად თითოეულ ფაქტთან დაკავშირებით გადმოსცემს რამდენსამე აზრს, ხშირად ძალიან განსხვავებულს ერთმანეთისაგან, მხოლოდ იმისათვის, რომ მკითხველს მთელი მის ხელთ არსებული მასალა გააცნოს. ამ აზრებს ზოგჯერ დასძენს ხოლმე კიდევაც, რომ „მე კი არ მჯერათ“, მაგრამ თავი ვალდებულად მიაჩნია, თავისი დამოკიდებულების მიუხედავად ყველა მათგანი შეიტანოს ნაშრომში.

წყაროები

ჰეროდოტეს ძირითადი წყაროებია, როგორც თვითონვე წერს: პირადი ხილვა, დაკვირვება (ἑἶδεν), დასკვნა, აზრი (γνώμη), გამოკვლევა გამოკითხვის საშუალებით (ἑρεσιἶνη) და მოსმენილი სხვათა სიტყვა, სხვათა აზრი (ἄλλοι ἄε ἤκουον — II, 99). ყოველივე ეს არის უშუალო აღქმის, საკუთარი დაკვირვების საშუალებით მიღებული ინფორმაცია.

ამის გარდა მას ხელთ ჰქონდა წერილობითი წყაროებიც: წარწერები, მისანთა გამოწებებები, დოკუმენტები, ბერძენი პოეტების შემოქმედება (რასაც ის კარგად იცნობს და ხშირად იყენებს) და ზოგიერთი ისტორიულ-გეოგრაფიული ხასიათის ნაშრომი. ასეთთა შორის მკვლევართა საერთო აზრის მიხედვით ყველაზე ხშირად მოხსენებული და გამოყენებული არის ჰეკატაეოს მილეტელი, რომლის მიმართ ჰეროდოტეს კრიტიკული დამოკიდებულება უმკველია.

სხვადასხვა მკვლევართა მიერ ჰეროდოტეს წყაროთა შორის დასახელებულნი არიან ავტორები: ქარონ ლამფსაკოსელი (სპარსეთის ისტორია), ქსანთოსი (ლიდიის ისტორია), დიონისიოს მილეტელი (სპარსეთის ისტორია), მაგრამ უმეტესობის აზრით გავლენა და გამოყენება (თუ კი იყო) მინიმალურად ხდებოდა; უფრო სწორად, იმ მცირედის მიხედვით, რაც არის ამ ავტორთაგან ჩვენამდე მოღწეული, საერთოდ არაფრის დამტკიცება არ შეიძლება და როგორც ესენი, ასევე სხვები ჰეროდოტეზე უწინ არსებული ნებისმიერი მწერლები შეიძლება გამოცხადდნენ მის წყაროდ (თუკი ასეთ გამოცხადებას რაიმე ფასი ექნება).

ამ წყაროების (უფრო ზუსტად, მეთოდისა და წყაროების) გამოყენების შედეგად მიღებული ნაშრომი ძირითადად სანდოა და გამოსაყენებელი მრავალი დარგის სპეციალისტებისათვის.

ჰეროდოტეს თხზულება მარტივი, სალაპარაკო ენით არის დაწერილი,

მაგრამ ეს იმას არ ნიშნავს, რომ ეს სისადავე და ხალხურობა სწორედ დიდი შემოქმედის, ნამდვილი ხელოვანის ღირსებებად არ მივიჩნით. ჰეროდოტემ მიაღწია სწორედ იმ უბრალოებას, რასაც მართო დიდი მხატვრები ახერხებენ ხოლმე. ამის საილუსტრაციოდ მთელი ნაწარმოები გამოგვადგება, კონკრეტული მასალის მოტანა არაა საჭირო.

რაც შეეხება მის ერულიციას, აქაც თვით ჰეროდოტეს მიერ დამოწმება და ციტირება მხოლოდ ზოგი ავტორისა გვხვდება, ხოლო ყველა სხვა შემთხვევაში ჰეროდოტეს განათლება და ცოდნა მთელი მისი ნაწარმოების მიხედვით ჩანს.

ის ავტორები, რომელთაც ჰეროდოტე იმოწმებს, არიან შემდეგნი: ჰომეროსი, რომლის „ილიადას“ (II, 116, 117) და „ოდისეას“ (II, 116; IV, 29) იცნობს და ასახელებს ჰეროდოტე. უფრო მეტიც, ერთ-ერთი მსჯელობის დროს ასახელებს „ეპიგონებს“ და ეკვს გამოთქვამს, თუ ეს პოემა მართლა ჰომეროსისაა (IV, 32). სხვა ადგილებშიც, სხვადასხვა კონტექსტში გვხვდება ჰომეროსის სახელი (II, 23, 53, 116, 117; IV, 29, 32; V, 67; VII, 161).

აღარ ჩამოვთვლი ყველა იმ შემთხვევას, სადაც ჰომეროსის გმირები (აგამემნონი, მენელაოსი, ელენე, ალექსანდრე-პარისი, პრიამოსი, ჰექტორი) იხსენიებიან, თუ მხოლოდ სახელით, თუ მთელი ეპიზოდის შესახებ მსჯელობით.

ჰეროდოტესთვის ცნობილია სხვა ეპიკური ნაწარმოებებიც. მაგ, „კიპრიები“, რომელიც ისტორიკოსის აზრით არაა ჰომეროსის (II, 117), „არიძასპეა“, რომელიც არისტეას პროკონესოსელმა შეთხზა (IV, 13—16).

ჰეროდოტემ დაწვრილებით იცის ნახევრად მითიური პოეტების არსებობა — ლიკიელი ოლენის, რომელიც საგალობლებს თხზავდა (IV, 35) და მეთიმნელი არიონის, თავისი დროის პირველი კითაროდისა და დითირამბის დამმუშავებელ-გამავრცელებლის (I, 23—24).

ჰეროდოტე ახსენებს დიდაქტიკოს ეპიკოსს, ჰესიოდეს, რომელიც მისი აზრით ჰომეროსის თანამედროვეა და მასზე (ე. ი. ჰეროდოტეზე) 400 წლით აღრინდელი, რომელმაც ჰომეროსთან ერთად, ასე ვთქვათ, მოუწესრიგა ბერძნებს რელიგიის საკითხები და რომელიც ჰიპერბორეების არსებობის მცნობელი იყო (II, 53; IV, 32).

ბერძენ ლირიკოს პოეტთაგან ჰეროდოტე ახსენებს საფოს როგორც პოეტს; მაგრამ ამჯერად მას ოჯახურ ამბებთან დაკავშირებით იმოწმებს (II, 135), ალკაიოსს (სიგეიონის ბრძოლასთან დაკავშირებით (V, 95) და სიმპოხიდე ეოსელს (როგორც ავტორს სახობტო სიმღერებისას V, 102; VII, 228).

ბერძენ დრამატურგთაგან ჰეროდოტე ახსენებს და ეკამათება ესქილეს (II, 156), რომელმაც არტემიდე დემეტრეს ასულად გამოიყვანა. სხვა მისი ჩვენთვის კარგად ცნობილი ნაწარმოებები დამოწმებული არ არის, მიუხედავად იმისა, რომ ორესტეს, აგამემნონის ძეს და ესქილეს „ორესტის“ გმირს, იგი ახსენებს (I, 67, 68). მე ვფიქრობ, აქ ზოგადად მითის ნაწილია გამოყენე-

ბული და არა უშუალოდ „ორესტა“, რომელიც, უეჭველია, ჰეროდოტესათვის ცნობილი იქნებოდა. ამავე რიგისაა ოადიპოსის მოხსენიებაც (IV, 149; V, 60), რაც მაუწყებელია იმისა, რომ ჰეროდოტემ ეს მითი კარგად იცის (და არა რომელიმე კონკრეტული ტრაგედია, სადაც ის იყო დამუშავებული).

ჰეროდოტესათვის თაღეს მიღებული არა მარტო მეცნიერია, არამედ სამხედრო და პოლიტიკური ამბების მონაწილეც, ისე რომ მისი ხსენება უფრო რომელ სფეროს განეკუთვნება, ძნელი სათქმელია (I, 74, 75, 170).

ჰეკატაოს მიღებული არის ჰეროდოტეს ერთ-ერთი (თუ არ ერთად ერთი) წინამორბედთაგანი, რომლის შრომებიც იგი ნამდვილად სარგებლობს და თან აკრიტიკებს. იგი მას ახსენებს, როგორც ბევრი ისტორიული ამბის მომსწრესა და მონაწილეს (II, 143; V, 36, 125, 126; VI, 137). ზოგ შემთხვევაში მას მოჰყავს ჰეკატაოსის აზრი (მაგ., ატიკიდან პელაზგების ათენელთა ძიერ გამოძევების შესახებ) და მას უპირისპირებს სხვათა აზრს (ამ შემთხვევაში ათენელებისას — VI, 137); ზოგჯერ ჰეკატაოსის მოუხსენიებლად ეკაძთება მას (II, 21; IV, 36).

ზემოთაც იყო აღნიშნული, რომ ჰეროდოტეს „ისტორიაში“ არის ბევრი ისეთი იდეა, რაც მისი დროის (დაახლოებით) ბერძნულ მწერლობაში სხვაგანაც გვხვდება. ერთი ასეთი იდეის გამო იგი სოფოკლეს პირად მეგობრადაც იყო გამოცხადებული, მაგრამ ჩემი აზრით აქ საკითხი უფრო ფართოდ უხდა დაისვას ვიდრე პირადი მეგობრობაა. ის გარემოება, რომ ანტიგონე (სოფოკლეს „ანტიგონე“, 905 და შმდ.) და ინტაფერნესის მეუღლე (ჰეროდოტეს „ისტორია“, III, 119) ერთსა და იმავე აზრს გამოთქვამენ ძმის მიმართ დამოკიდებულების შესახებ (როდესაც დედ-მამა აღარ არის ცოცხალი, ქალი ამჯობინებს ყველა სხვას — ქმარს, შვილს — ძმას) იმის მაუწყებელია, რომ ე. წ. პერიკლეს ეპოქაში ასეთი აზრები გავრცელებული იყო.

ასევე საერთო ჩანს აზრი, რომელიც გატარებულია ჰეროდოტესა და ჰიპოკრატეს თხზულებებში. სახელდობრ, კიროსი ამბობს: თუ არტემიბარესის რჩევის თანახმად მოიქცეოდნენ სპარსელები (ე. ი. თავისი მწირი ქვეყნიდან გადაინაცვლებდნენ რომელიმე უფრო მდიდარ ქვეყანაში) „მომზადებულიყვნენ იმისათვის, რომ მმართველები კი აღარ იქნებოდნენ, არამედ თვითონ გახდებოდნენ მართულები. ჩვეულებრივ რბილ [ჰავიან] ქვეყნებში ხალხი განაზრებულია, რადგან ერთსა და იმავე ქვეყანაში ვერ აღმოცენდება საოცარი ნაყოფი და [ვერ გაიზრდება] მამაცი მეომარი ხალხი... [სპარსელებმა შეიგნეს], რომ უმჯობესია იცხოვრონ მწირ ქვეყანაში და ის მართონ, ვიდრე თესონ ვაკეადგილი და სხვებს დაემონონ“ (IX, 122). ჰიპოკრატესთან ეს დებულება უფრო გავრცობილია — „სადაც დედამიწა ნოყიერია, რბილი და ბევრ წყალს შეიცავს... (სადაც) წლის დროების მონაცვლეობა კარგია, იქ ადამიანები ხორცოვანები არიან, დონდლონი, სითხით გაყდენთილნი, უდარდლები და მეტწილად მხდალი სულის. მათ ახასიათებთ სიზარმაცი და მძინარობა, ხელოვნე-

ბა არ ესმით, არც ნატიფები არიან და არც [გონება] მახვილნი. ხოლო სადაც ქვეყანა მოტიტვლებულია, უმცენარეო, ოღრო-ჩოღრო, სიცივისაგან გატახტული და მზისაგან გადამწვარი, იქ [ხალხი] უხეშია, გამხდარი, დანაკვეთული და ბაღნიანი. ისინი ასეთი ბუნების გამო საქმიანები არიან და ფსიზელნი. ზნე ამაყი აქვთ და ხასიათი — თავნება. უფრო ველური თვისებისა არიან, ვიდრე თვინიერის. შენ დაინახავ, რომ ხელოვნების მოყვარენი და ნიჭიერნი არიან და სამხედრო საქმიანობაშიც საუკეთესონი“ (პაერთა, წყალთა, და ადგილთა შესახებ, § 24).

ასეთი აზრები ჰიპოკრატეს თხზულებებში სხვაგანაც გვხვდება. როგორც ჩანს, გეოგრაფიული გარემოს როლი ადამიანის სულიერი თვისებებისა და ფიზიკური ტიპის ჩამოყალიბებაში ძვ. წ. V ს-ის ბერძენ მოღვაწეთათვის მნიშვნელოვანი ყოფილა.

სხვა დოკუმენტურ მასალაზე რომ აღარ ვილაპარაკოთ, რომლითაც სარგებლობდა ჰეროდოტე (მაგ., დარიოსის სატრაპიები და მათგან დაწესებული ხარკის აღწერა (III, 89 და შმდ.), აღწერა სამეფო გზისა სარდელახ სუსამდე (V, 32—53), ქსერქსეს ლაშქარში შემავალი ტომების ჩამოთვლა და მათი შექურვილობის აღწერა (VII, 51 და შმდ.), ცალკეული რაზმებისა და ლაშქრების მხედართმთავრების მოხსენიება და სხვ.) და რაც აღნიშნულია სამეცნიერო ლიტერატურაში, მინდა მოვიტანო ერთი ადგილი „ისტორიიდან“ (I, 54), რაც პირდაპირ განმეორებაა დელფოს მანუშისების ტექსტისა: კროსოსმა „გაგზავნა კვლავ [კაცები] პითოში, დელფოში, შეიტყო [დელფოელების] რიცხვი და დასაჩუქრა თითოეული კაცი ორი ოქროს სტატერით. დელფოელებმა ამის სანაცვლოდ კროსოსსა და ლიდიელებს [ზოგი უპირატესობა] მიანიჭეს [სხვებთან შედარებით]: ისინი მისნობას [სხვებზე] უწინ იღებდნენ, [დელფოში] გადასახადს არ იხდიდნენ, [დღესასწაულებზე] პირველ ადგილს იკავებდნენ. ამას გარდა [ლიდიელთა შორის] მსურველს შეეძლო სამუდამოდ დელფოელი გამხდარიყო“. შდრ. „დელფოელებმა მისცეს სანოსს... თვით მას და მის ჩამომავლებს უფლებები პროქსენობისა, მისნობის [სხვებზე] უწინ მიღებისა, დღესასწაულებზე პირველ ადგილებზე ჯდომისა, სამართლის დამცველობისა, შეუვალობისა, გადასახადისაგან თავისუფლებისა“...¹ მსგავსი ძეგლი დელფოს წარწერათა შორის ბევრია. ისინი დელფოელებს სხვადასხვა პირთათვის მიუციათ. როგორც ჩანს, ჰეროდოტე, რომელიც სარგებლობდა სხვადასხვა რიგის წარწერებით, დელფოს მანუშისებისაც იყენებდა.

ჰეროდოტეს წერილობით, დოკუმენტურ წყაროთა შორის აღსანიშნავია წარწერები, რომლებიც ავტორისავე აღნიშვნის თანახმად იყო სვეტებზე, ქახდა-

¹ Supplementum epigraphicum graecum. Apud Woodhead, 1957. vol. XIV. გვ. 83, № 398: *Δελοῖσι δόξαν Σάουσι...* [αὐτοῖσι καὶ ἐκγόμοις] *πρῶτον, προμαντεῖαν, προεἰδραν, προδικασαν, δούσαν, δέλειαν...*

კებებსა და გამოსახულებებზე და ზოგ სხვა ნივთზე. ასეთი წარწერები დამოწმებული აქვს მას „ისტორიის“ შემდეგ ადგილებში: II, 125, 141; IV, 87, 88, 91; V, 77; VI 14; VII, 228.

ამ წარწერათა შეფასება მათი სანდოობის თვალსაზრისით კიდევ სხვა ამბავია, მაგრამ ის უთუოდ არის აღსანიშნავი, რომ ჰეროდოტემ იცის ამ რიგის (თანამედროვე მეცნიერებაში მეტისმეტად დაფასებული) წყაროს მნიშვნელობა.

ჰეროდოტეს „ისტორიაში“ ძალიან ხშირად არის ისტორიულ პირთა მიერ წარმოთქმული სიტყვები. მაგ., სოლონისა კროსოსთან (I, 32 და შმდ.), სპარსელი თავაჯებისა — სმერდისის წინააღმდეგ (III, 80 და შმდ.), არტაბახოსისა და ქსერქსესი — ელადაზე გალაშქრების წინ (VII, 46 და შმდ.), კორინთელი სოსიკლეს სიტყვა სპარსელთა წინაშე (V, 92), არისტაგორას სიტყვა კლეოძენესთან (V, 49 და შმდ.). თემისტოკლესი სალიმინის ბრძოლის წინ (VIII, 83) და სხვ.

ყველა ეს სიტყვა ორგანული ნაწილია ნაწარმოების, ყოველთვის თავის ადგილასა და გამართულია რიტორიკის ხერხების მიხედვით.

ამ სიტყვების მიმართ უნდა შეინიშნოს, რომ ისინი თვით ავტორის (ე. ი. ჰეროდოტეს) მიერაა შეთხზული ძირითადად. შესაძლოა დედააზრი ამ სიტყვებისა შეეფერებოდეს კიდევაც სინამდვილეს (მაგ., რომელიმე სოსიკლეს ასეთ სიტუაციაში სწორედ ასეთი სიტყვის წარმოთქმა შეეფერებოდა), მაგრამ არსებობდა მათი დანიშნულება ავტორის დამოკიდებულების გამომჟღავნება და მისი იდეების ქადაგება ამა თუ იმ პირის საშუალებით.

ჰეროდოტე — ნოველისტიკის მამამთავარი

როგორც აღრეც შევნიშნე, ჰეროდოტე ითვლება მხატვრული პროზის დიდ ოსტატად და ევროპული ნოველისტიკის მამამთავრად. ნაწარმოები, რომლის ძირითადი ხაზი ბერძნულ-სპარსული ომების ისტორიას მიჰყვება, შეიცავს ბევრ საინტერესო ჩანართს, რაც დღევანდელი ტერმინოლოგიით სხვა არაფერია, თუ არა ნოველა. ეს ჩანართები ავტორს ყველგან თავის ადგილას აქვს და ისინი მკიდრო კავშირში არიან ძირითად ამბავთან, ისინი ხსნიან, განმარტავენ მის რომელიღაც ეპიზოდს. ყველა ჩანართს, რომელიც ძირითად მოთხრობაშია, ნოველას ვერ ვუწოდებთ; აქ მინდა თვით ჰეროდოტეს სიტყვები გავიმეორო, ჩემი თხრობისას იმთავითვე დიდი ხალისით ვახდენდი წიაღსვლებსაო (IV, 30) (ეს ეხება ელეელების ისტორიის ჩართვას სკვითებზე ლაპარაკისას) და ეს წიაღსვლები თუ ზოგჯერ ისტორიული ხასიათისაა, ზოგჯერაც მხატვრულია, ბელეტრისტული. ძირითადი ნოველები, რომლებიც ჩართულია „ისტორიაში“ შემდეგია: გიგესი (1,8—13); არიონი (1,23—24), სოლონი და კროსოსი (1,26—54, თუმცა კროსოსის ისტორიას თითქმის მთელ I წიგნში ვხვდებით გაფანტულად), კიროსის ბავშვობა (1,108—121), კიროსი მასაგეტებთან (1,—204—214), ფსამეტიქოსის ცდა (II, 2), მშვენიერი ელეხე ეგვიპ-

ტეში (II, 113—120); მეფე რამფსინიტოსის საგანძური¹ (II, 121), პოლიკრა-ტეს ბეჰედი (III, 39—43; ეს ნოველა ახალ მსოფლიო ლიტერატურაში არის გასული, შდრ., გერმანულად შილერის ბალადა, რუსულად მისი ყუკოვსკისეუ-ლი თარგმანი), პერიანდროსი (III, 49—53), ძოპიროსის მოხერხებულობა (III, 150—160), დარიოსი სკვითებთან (IV, 126—136), აგარისტეს ქორწინე-ბა (VI, 126—131), სპერთიესი და ბულისი (VII, 134—137) და სხვ.

ძირითადად ყველა ეს ჩანართი უკავშირდება გარკვეულ ისტორიულ მოვ-ლენას, რომელსაც ავტორი აშუქებს. მაგ., გიგესის ამბავი მოტანილია ლიდის სამეფოს ისტორიასთან დაკავშირებით, პოლიკრატესი სამოსის ისტორიისთვის, პერიანდროსის — კორინთელთა, კერკირელთა და სამოსელთა ურთიერთობის გარკვევისას და ა. შ.

ზოგი მათგანი თუ არსებითად მიიწვია ისტორიული ხასიათისაა, ბევრი ბე-ლეტრისტულია. ჰეროდოტემ თვითონ შეთხზა ისინი, თუ ისარგებლა ფოლკ-ლორით, ძნელია ამაზე მსჯელობა მასალის სიმცირის გამო, მაგრამ ერთი უნდა შევნიშნოთ — ცნობილი „მილეტის მოთხრობები“ მართალია ძვ. წ. II-ს-ით თარიღდებოდა, მაგრამ მათი წყარო იონიური ნოველები უნდა ყოფილიყო. ხო-ლო „სიბარისის მოთხრობები“, რომელთაც ახსენებს არისტოფანე „კრაზანებ-ში“ (1259-ე ლექსი), როგორც ჩანს, ჰეროდოტეს თანამედროვე იყო. ამრიგად, თუ დაუშვებთ ზოგადად იმას, რომ მიდრეკილება ნოველებისადმი ახასიათებ-და იონიურ პროზას, პრაქტიკულად ამის განხორციელებას ჰეროდოტეს „ისტო-რიაში“ ვხვდებით².

ჰეროდოტეს ენა

ჰეროდოტეს ისტორიის ენა ჩვეულებრივ ითვლებოდა იონიურ დიალექტად და განსხვავებით ჰომეროსის იონიურისაგან იწოდებოდა ახალ იონიურად. მას შემდეგ, რაც ძვე-ლი ბერძნული მწერლობის ძეგლების ენა საგულდაგულო კვლევის ობიექტი გახდა, ამ საკითხის გარკვევისას აღრინდელ შეხედულებაში ზოგი კორექტივია შეტანილი.

დღესდღეობით მეცნიერებაში ის აზრია დამკვიდრებული და აღიარებუ-ლი, რომ ჰეროდოტეს ენა არის იონიური დიალექტი, რომელიც უხვად არის გაზავებული ატიკურისა და ებოსის (კერძოდ ჰომეროსის) ენობრივი მონაცემე-ბით (აქ უკვე აღარაფერს ვამბობთ იმაზე, თუ თავისთავად ჰომეროსის ენა რა რთული, ნარევი შემადგენლობისაა კლასიკური ხანისათვის დამკვიდრებული დიალექტოლოგიის თვალსაზრისით).

ჰეროდოტეს ნაწარმოების ენის, მისი სტილის შესახებ ჯერ კიდევ ძველი რი-ტორები იყვნენ იმ აზრის, რომ ის ძალიან ახლოსაა ჩვეულებრივ სალაპარაკო

¹ რასაც თავისუფლად შეიძლება ეწოდოს ნოველა „მოხერხებული ქურდის შესახებ“.

² მნიშვნელოვანია ამ საკითხთან დაკავშირებით W. Aly-ს „Volksmärchen, Sage und Novelle bei Herodot und seinen Zeitgenossen“. 1921.

ენასთან. ეს აზრი დღემდე არაა უარყოფილი. მხოლოდ დამატებით ის უნდა შეინიშნოს, რომ თუ აღრე მისი ეს სისადავე, უბრალოება, სალაპარაკო მანერასთან სიახლოვე ყოველთვის მოწონებული არ იყო, ამჟამად სპეციალისტთა უმრავლესობა „ისტორიის“, როგორც მხატვრული პროზის ნიმუშის დიდ ღირსებას სწორედ ამაში ხედავს.

არისტოტელეს ტერმინოლოგიის გამოყენებით, ჰეროდოტეს სტილი ხასიათდება როგორც *λέξις ειρσιμένη* ან *διετηχημένη*¹, განსხვავებით მეორე სტილისაგან — *λέξις χατεστραχημένη* ან *λέξις ἐν περιόδω*². ჰეროდოტეს წინამორბედი ისტორიკოსები სწერდნენ იმავე სტილით, რომლითაც ჰეროდოტე, ხოლო მომდევნო თაობის პროზაიკოსებმა (კერძოდ ისტორიკოსებმა) მეორე სტილით იწყეს წერა და მას იცავდნენ. ესაა სწორედ, რომ ჰეროდოტეს თხზულებას მეტად აახლოვებს მხატვრულ ლიტერატურასთან, ხოლო მათ (მაგ., თუკიდიდეს) შემოქმედებას მეცნიერებასთან — სწორედ წერის მანერის, სტილის თვალსაზრისით.

ჰეროდოტეს სტილისათვის დამახასიათებელია აღწერითი ფორმების ხმარება: მაგ., *πειριεσθαι σπαισιην* ნაცვლად იმისა, რომ თქვას *σπαισιην, λθγον* *πειριεσθαι* და არა *λογιζεσθαι*. *ἐς λθγους* *ἐλθεῖν* — *ἔλθεῖν* — *ἔλθεῖν* — *ἔλθεῖν* — ს მავივრად და სხვა.

მაღალმხატვრული სისადავე და სიმარტივე არ გამოირიცხავს ჰეროდოტესთვის რიტორიკის ნორმების ცოდნასა და გამოყენებას; არც სოფისტიკაა მისთვის უცხო.

მას აქვს მოხდენილი ეპითეტები და მეტაფორები, რაც იპყრობდა ძველი კრიტიკოსების (მაგ., ფსევდო-ლონგინეს) ყურადღებას და რასაც ბაძავდნენ ძველი ორატორები (მაგ., დემადესი).

ჰეროდოტეს თხზულება აგებულია იმ შეხედულებაზე, რომლის თანახმადაც მსოფლიოში წესრიგი ღვთაების მიერ არის დადგენილი და იგივე ღვთაება განაგებს ადამიანის ბედ-იღბალს.

ძირითადად, რა თქმა უნდა, ჰეროდოტე მორწმუნე ადამიანია, მორწმუნეა მისი ეპოქის თვალსაზრისით, პოლითეიზმის მაღიარებელია, მაგრამ ამის გვერდით ვხვდებით მასთან საინტერესო აზრს იმასთან დაკავშირებით, რომ ელინთა წარმოდგენები ღმერთების წარმოშობაზე, მათ შორის ნათესაურ ურთიერთობებზე, მათ ნიშან-თვისებებზე, ჰომეროსისა და ჰესიოდეს გამოგონილია (II, 53). ეს მოსაზრება, რა თქმა უნდა, არსებულისადმი კრიტიკული დამოკიდებულების ამსახველია. ეს კრიტიკული დამოკიდებულება სხვაგანაც ბევრგან ჩანს.

¹ *ειρσιμένη* — ასხული; *διετηχημένη* — დაყოფილი. ე. ი. მეტყველება, რომელიც წყვეტილია, სადაც ერთი აზრი მეორეს უკავშირდება ერთ წინადადებაში მ. ი. ცარი ლოგიკის გარეშე.

² *χατεστραχημένη* — დამრგვალებული; ამ სტილის ახასიათებს დამრგვალებული წინადადებები, რთული, ლოგიკურად გამართული წინადადებები და სხვ.

მაგ., თესალიელთა აზრით ტემპეს დაბლობი პოსეიდონმა გააჩინა, შექმნა. ჰეროდოტე ეთანხმება ამ მოსაზრებას და დასძენს, რომ პოსეიდონის სახელს უკავშირდება მიწისძვრები, მაშასადამე, ეს დაბლობიც მიწისძვრის შედეგია (VII, 129); ან კიდევ — სებიასთან ჩადგა ქარიშხალი მოგვების შელოცვებისა და მსხვერპლშეწირვების შედეგად — თუმცა, ვინ იცის, ეგება ქარიშხალი თავისთავად ჩადგა (VII, 191). სპარსეთის მეფე კამბისე ფსიქიურად ჭანმრთელი პიროვნება არ იყო; ამის მიზეზად მიაჩნდათ ის, რომ კამბისე აპისის მიმართ არ მოიქცა ისე, როგორც საჭირო იყო და ამიტომ დასაჯეს ის ღმერთებმა; მაგრამ, უმატებს ჰეროდოტე, კამბისე დაბადებიდანვე ეპილეფსიით იყო დაავადებული და რა გასაკვირველია, რომ გონება საღი არ შერჩენოდაო (III, 33). ჰეროდოტე გადმოსცემს დოდონის სამისნოს ამბავს: თურმე დოდონში მოფრენილა მტრედი, რომელმაც ადამიანის ენაზე გამოაცხადა, აქ უხდა იყოს სამისნოო. ჰეროდოტეს არ სჯერა ასეთი ახსნა და თავისას წარმოადგენს: ეს მტრედი იქნებოდა უცხოელი ქალი; სანამ ის თავის ენაზე ლაპარაკობდა და დამხდურებს არ ესმოდათ მისი, ეს ენა ფრინველისად ეჩვენებოდათ; ხოლო როდესაც მისი ენა ისწავლეს ადგილობრივმა მცხოვრებლებმა, მაშინ გამოაცხადეს, რომ მტრედი ადამიანის ენაზე ალაპარაკდაო. აბა სხვაგვარად როგორ შეიძლება, რომ მტრედმა ადამიანის ენაზე ილაპარაკოს? (I, 57) და სხვა ასეთი.

ამრიგად, მიუხედავად იმისა, რომ ჰეროდოტე მორწმუნეა, რაციონალიზმის ელემენტი საგრძნობლად არის შეჭრილი მის მსოფლმხედველობაში.

ჰეროდოტეს სჯერა მითების, მისნობების, სიზმრების.

მისთვის განსხვავება არ არის მის თანამედროვე ისტორიულ მოღვაწეთა და მითოლოგიურ პერსონაჟებს შორის. განსხვავება ღმერთებს, გმირებსა და უბრალო მოკვდავებს შორის რაოდენობრივი ხასიათისაა და არა თვისობრივის. იოს, ევროპეს, მედეას მოტაცებანი, აქეელთა და ტროელთა ომი ელენესათვის, არგონავტთა ლაშქრობა, თებეს ალყა, ამძონთა შეჭრა ატიკაში და სხვ. მისთვის ისეთივე სინამდვილეა დაახლოებით, როგორც პლატეის ბრძოლა ან თერმოპილესთან მარცხი.

ქალთა, ადგილთა, მდინარეთა, ტომთა და სხვათა ეპონიმები მის მიერ აღიარებულნი არიან როგორც კონკრეტული, რეალური პიროვნებები (მაგ., დევკალიონი, დოროსი, იონი, დანაოსი, ლინკევსი, პერსევსი, აფგინა და სხვ.).

მართალია, ელინთა მითოლოგიიდან გამოკრეფილი ისტორია ჰეროდოტეს ისევე აქვს გადმოცემული, როგორც მისი თანამედროვე ისტორიული ამბები. მაგრამ მის წიგნში ხშირად გვხვდება მითების მიმართ სკეპტიკური დამოკიდებულება და მითების რაციონალისტური ახსნა (ამის შესახებ იხ. ზემოთ).

ძალიან ხშირად მოჰყავს ჰეროდოტეს სხვადასხვა მისანთა გამონათქმები. განსაკუთრებით კი დელფოს სამისნოს წინასწარმეტყველებები. მაგ., მუსაფოსის (VII, 6; VIII, 96; IX, 43), ბაკისის (VIII, 20, 77, 96; IX, 43) და სხვა ქრესმო-

ლოგოტი გამონათქმები (მეტწილად პეგზაპეტრებად გამართული) ხშირად გვხვდება მთელი „ისტორიის“ მანძილზე.

როგორც ცნობილია სამეცნიერო ლიტერატურის მიხედვით, მისანთა და ქრესტილოვანა წინასწარმეტყველებები არა მხოლოდ ზეპირად ვრცელდებოდა. არამედ არსებობდა მათი შემცველი კრებულებიც. მაგ., არსებულა დელფოს *ἱεραποκάλυψις*, რომელიც ერთგვარად ქრონიკის მაგივრობას სწევდა და სადაც თავმოყრილი იყო სწვადასხვა მისნობები და ის ამბები, რის გამოც ესა თუ ის მისნობა იყო გამოთქმული¹.

სიზმრის ჩვენებები პეროდოტეს. ხშირად მოჰყავს თავის ნაწარმოებში. ავტორს სჯერა ამ სიზმრების. მისი აზრით ღმერთი სიზმრის საშუალებით აუწყებს ამა თუ იმ პირს თავის ნება-სურვილს და რაც მთავარია იმას, თუ ეს პირი როგორ უნდა მოიქცეს. თუ სიზმარი ადამიანმა სწორად გაიგო, მან შეიძლება ზოგა რამ თავიდან აიცილოს. მაგრამ ხდება ისეც, რომ სიზმრის ჩვენებას (იგივე ღვთის განგებას) კაცი ვერ ხვდება. ყალბად იგებს და ის იღუპება კიდევაც. პეროდოტე გადმოსცემს ცალკეულ სიზმრებს და ზოგადადაც მსჯელობს მათ შესახებ — სიზმარი ღვთაებრივი წარმოშობისაა, თუ ადამიანს ის ესიზმრება. რაზედაც ბევრს ფიქრობს (არტაბანოსის სიტყვა VII, 16). აქ ჩანს კვლავ ერთგვარი სკეპსისი და რაციონალური დამოკიდებულება სიზმრების მიმართაც (ისევე. როგორც ბევრი სხვა მოვლენის მიმართ).

ნაწარმოებში ასეთი ცნობილი სიზმრებია — ასტიაგესის (კიროსის პაპის) — I, 107 და შმდ.; კროასოსის (I, 34—45). კამბისესის (III, 30, 64, 65), პოლიკრატეს ასულის (III, 124, 125). ჰიპარქოსის, პისისტრატიდის (V, 55, 56, 62). ჰიპიასის, პისისტრატიდის (VI, 107). აგარისტესი — პერიკლეს დაბადების წინ (VI, 131), ქსერქსისი და არტაბანოსის ელადაზე გალაშქრების წინ (VII, 12—19, 47) და სხვ.

მიუხედავად პეროდოტეს ღვთისმოსაობისა. მრავალგზის ვხვდებით მის „ისტორიაში“ იმ აზრს. რომ ღვთაება. თუ ღმერთები შურიანები არიან (I, 32, III, 40), მათ არ მოსწონთ აღზევებულები. არც ისინი ვინც თავის თავზე დიდი აზრისა არიან (VII, 10). ისჯება ის ადამიანი, ვინც ქედმაღლობით არის შეპყრობილი; ადამიანისათვის სრული ბედნიერება არ არსებობს (VII, 49); ამქვეყნიური ბედნიერება წარმავალია, ცვალებადია. სიკვდილი ხშირად სასურველი გამოსავალია (VII, 46). სიკვდილამდე ვერავინ იტყვის, რომ ის ბედნიერია; ცვალებადია ყველაფერი — კერძო პირთა ბედი, სახელმწიფოთა ბედი (I, 32); ის რაც უწინ იყო მცირე, შემდეგ შეიძლება გახდეს დიდი და პირიქით (ეხება ეს ყველაფერს — ადამიანს, ქალაქს და სხვ. I, 5).

ამრიგად. პეროდოტეს „ისტორია“ ვერ ვიტყვით, რომ ოპტიმისტური გან-

¹ U. Wilamowitz—Möllendorff, Aristoteles und Athen, I, გვ. 284.

წყობილების ნაწარმოები აქოს — ავტორი შეგნებულად, გონივრულად უყუ-
რებს, ხედავს მოვლენებს და აგვიწერს მათ ისე, როგორებიც ისინი არიან.

ჰეროდოტეს სჯერა, რომ ადამიანს სამაგიეროდ მიეზღვება მის მიერ ჩა-
დენილის, ნაფიქრის, თუ განზრახულისთვის. ეს სამაგიეროდ, ბერძნული ნე-
მესიდა, ბევრჯერ ჩანს „ისტორიის“ მთელ ტექსტში. მაგ., კროჯსოსი ისჯება
იმისათვის, რომ თავისი თავი უბედნიერეს კაცად მიაჩნდა ამ ქვეყნად (I, 34).
ტროის დაქცევის გამო ჰეროდოტე პირდაპირ ამბობს: „ჩემის აზრით, ეს ყოვე-
ლივე ღვთისგანგებით მოხდა, რათა ტროელთა საყოველთაო დაღუპვას დაენახ-
ვებინა ხალხისათვის, რომ ღიდი უსამართლობისათვის ღმერთები სასჯელსაც
ღიღს აწესებენ. მე ასე მგონია და ასეც ვამბობ“ (II, 120). გაჯავრებული ღმერ-
თების რისხვა შემკვიდრეებსაც ატყდება თავს (VII, 134), სიტყვის გამტეხს
ღმერთები სდევნიან, მასაც ღუპავენ და მის შემკვიდრეებსაც (VI, 86).

ბოროტმოქმედება ისჯება (V, 56), მაგრამ ისჯება ისიც, ვინც გადააქარბებს
სამაგიეროს მიზღვისას, მაგ., კირენელი ფერეტიმე (IV, 202, 205). ეს ის მორა-
ლია, რომელსაც მისდევენ ჰეროდოტე, ესქილე, სოფოკლე (ზომიერების დაც-
ვა — *σωφροσύνη*; ყოველივე წრეგადასულის დაგმობა — *μηδὲν ἄγαν*).

ანტიკური საბერძნეთის მოღვაწეთა პოლითეიზმი თითქოს სადავო არ უნ-
და იყოს, მაგრამ ჰეროდოტეს შემოქმედებაში აუცილებლად უნდა შევნიშნოთ
ერთი გარემოება, როდესაც ის ლაპარაკობს ყოვლისშემძლე, გამგებელ, დამს-
ჯელ და ა. შ. ღმერთებზე, ის არა ერთგზის ხმარობს სიტყვას მხოლობით რი-
ცხეში: ἄ θεός, ἄ θεῖμασ, τὸ θεῖον, θεῖμασιον... ეს იმის მომასწავებელია,
რომ ის ლაპარაკობს ღვთაებაზე ზოგადად, უზენაეს ძალაზე და არა რომელიმე
ერთ ღმერთზე, რომელსაც ხელეწიფება დასჯა ამა თუ იმ ბოროტისმქმნელი-
სა. ჰეროდოტემდე, კერძოდ ჰომეროსთან, მოქმედი პირები იყვნენ კონკრეტუ-
ლი ღმერთები (ათენა, ჰერა, პოსეიდონი, ზევსი...), ჰეროდოტესთან კი ხშირად
გვხვდება ზოგადი ცნება — ღვთაებისა¹, აღნიშნული მოვლენა შეიძლება ჩაით-
ვალოს პოლითეიზმის წიაღში, კონკრეტულიდან ზოგადისაკენ აზრის განვითარ-
ების გზით გაჩენილ ჩანასახად მონოთეისტური წარმოდგენებისა, რომელთა
საფუძველზედაც ღმერთის ზოგადმა ცნებამ შეითავსა და გააერთიანა, თავის
თავში მოხსნა განვითარების უფრო აღრინდელ საფეხურზე წარმოქმნილ ცალ-
კეულ ღვთაებათა ფუნქციები.

თუმცა, ცხადია, ჰეროდოტეს „ისტორიაში“ ცალკეული ღმერთების, მათი
მოქმედებების, სალოცავებისა და ტაძრების ხსენება იშვიათი არაა.

ჰეროდოტეს „ისტორიაში“, ისევე როგორც მისი დროის სხვა გამორჩევი-
ლი მოღვაწეების შემოქმედებაში (სოფოკლესთან, ევრიპიდესთან) არაა უგუ-
ლებელყოფილი ბედისწერა (*μοῖρα*); თვით ღმერთებიც კი ემორჩილებიან მას,

¹ Der kleine Pauly, 12. Lieferung, 1966. გვ. 1102: Herodotos, Walter Pötscher-ის
სტატიი, გვ. 1099—1103.

მათ არ შეუძლიათ ბედისწერის შეცვლა, მხოლოდ ცოტათი თუ გადასწევენ მოსახდენს (შდრ. პითიას სიტყვა ლიდელთა მიმართ „ბედისწერას ვერავენ გაექცევა, თვით ღმერთიც კი...“ (I, 91).

პეროდოტე და პოლიტიკა მიუხედავად იმისა, რომ ჰეროდოტეს ბიოგრაფიაში არის მისი მოღვაწეობის პოლიტიკური მხარის ამსახველი ამბები, იგი პოლიტიკით დაინტერესებულ და მეტროპოლ მოქალაქედ მაინც არ ჩაითვლება. სრულიად ბუნებრივია ის, რომ მისი განათლების, ინტერესებისა და საქმიანობის კაცო სისხლისმსმელი და ბიოგრაფიკული, უფლებსმოყვარული და კარიერისათვის მზრუნავი პიროვნება არ ჩანს, მაგრამ ამავე დროს მას, როგორც ჰეკვიან და დაკვირვებულ ისტორიკოსს, ნაშრომში ისეთი ადგილები აქვს, რაც ყველა დროის პოლიტიკოსთა და ძლიერ პიროვნებათა მიმართ გამოსაყენებელია. სახელდობრ, (V, 92) პერიანდროსი თრასიბულოსს კაცს უგზავნის შეკითხვით, როგორ მოიქცეს იმისათვის, რომ ქალაქში წესრიგი ჰქონდეს. თრასიბულოსის საქციელით (და არა სიტყვიერი შემონათვალთ) პერიანდროსი მიხვდა, რა უნდა გაეკეთებინა — ქალაქში რაიმეთი გამორჩეული კაცები გზიდან ჩამოეცილებინა. ასეც მოიქცა და სხვ.

ჰეროდოტე დაკვირვებული მკვლევარია. ასეთივე პოლიტიკოსია და არა პოლიტიკური მოღვაწე. თვით „ისტორიაში“ არის რამდენიმე ადგილი, რომლის მიხედვითაც ნათელია ჰეროდოტეს პოლიტიკური სიმპათიები. როდესაც სპარსელი თავკაცები მსჯელობენ სახელმწიფოს მართვის ფორმების შესახებ (III, 80 და შმდ.), აქ წარმოდგენილია მმართველობის სამი სახეობა — დემოკრატია, ოლიგარქია და მონარქია, დაწვრილებით არის განხილული თითოეულის ღირსება და ნაკლოვანება. სპარსელი დიდებულების პირით ჰეროდოტე განათლებული ბერძენის შეხედულებებს გადმოგვცემს.

უფრო გარკვეულად ჩანს ჰეროდოტეს დამოკიდებულება თავისუფლებისა და ტირანიის მიმართ მეორეგან — როდესაც ის ლაპარაკობს ათენის შესახებ, რომელიც ტირანთაგან განთავისუფლების შემდეგ პირველი გახდა (როგორც ჩანს, არა მარტო ბერძნულ პოლისებს შორის) V, 66, 78.

ტირანიის მიმართ სიძულელი აშკარად ჩანს იმ მოთხრობაში, სადაც გადმოცემულია სპარსელთა ზრუნვის ამბავი ათენში ჰიპიასის ტირანიის აღდგენისათვის (V, 91—92).

ამრიგად, ჰეროდოტეს „ისტორიის“ მონაცემების მიხედვით სრულიად აშკარაა მისი უარყოფითი დამოკიდებულება ტირანიის მიმართ და სიმპათიები დემოკრატიის, კერძოდ ათენის დემოკრატიული რეჟიმისადმი. უფრო მეტიც — იგი პირდაპირ ამბობს, რომ ათენმა გადაარჩინა ელადა ბერძნულ-სპარსულ ომებში (VII, 139), იგი ათენის თავყანისმცემელია.

ეს იმას როდი ნიშნავს, რომ მას სპარტის მიმართ მტრული განწყობილება აქვს; პირიქით, ის არაერთგზის აქვებს სპარტელებს (მაგ., დემარატოსის პი-

რით, VII, 102—104; იხსენებს მათ უმამაცესთა შორის IX, 71). უარესად იხსენიებს კორინთელებს (VIII, 61, 94) და განსაკუთრებით კი თებელებს, რომლებიც სპარსელთა მოკავშირეები (ე. ი. ბერძენთა მოღალატეები) იყვნენ (VII, 132, 205; IX, 16 და სხვ.). ამავე დროს ისტორიკოსი არგოსელთა მიმართ აშკარად შეღავათიან დამოკიდებულებას იჩენს, რაც აიხსნება „ისტორიის“ წერის პერიოდში ათენისა და არგოსის დამოკიდებულებით. იმაში, რაც მომაკვდინებელ ცოდვად ეთვლებათ თებელებს, არგოსელები შეწყყნარებულნი არიან.

ათენის მიმართ პატრიოტიზმი ჰეროდოტეს ვიწრო, ნაციონალურ ჩარჩოებში არ აქცევს. მას ყველაფერი ელინური გულწრფელად უყვარს, მაგრამ ამავე დროს არაელინურის ანუ ბარბაროსულის მიმართ ისეთი დამოკიდებულება აქვს, რომ პლუტარქემ მას *φιλακκῆς* — იც კი უწოდა¹. ბარბაროსთა მიმართ დამოკიდებულება ადრე საუკუნეებში, არქაულ პერიოდში, უფრო ინდიფერენტული იყო: ვიდრე კლასიკურ ხანაში. ისეთი დიდი მოაზრენიც კი როგორც იყო არისტოტელე, ისეთი დიდი, პროგრესული შემოქმედი, როგორც იყო ევრიპიდე, ვერ მალავენ თავის ქედმაღლურ დამოკიდებულებას ყოველივე არაბერძენისადმი. ხოლო ამ დროს ჰეროდოტეს „ისტორიაში“ ჩანს მისი ავტორის დიდი ინტერესი არაბერძენული, ბარბაროსული სამყაროსადმი (მთელ ლოგოსებს უძღვნის მას) და ჩანს ის ჰუმანური დამოკიდებულება, რაც მას ჰქონდა ბარბაროსების მიმართ (აღმოსავლელების, სკვითების...). იგი ობიექტურად აფასებს ელადის უდიდეს, საძულველ მტერს, ქსერქსეს — მას ბევრი ადამიანური, კეთილშობილური თვისება აქვს (VII, 136); ასევე დარიოსსაც (VI, 41—42; 119), ხოლო რაც შეეხება კროჯსოსს, რომელმაც პირველმა შეუტია ბერძენულ სამყაროს, ისიც ბევრი კარგი თვისებით არის დაჯილდოებული და სხვა თვისებათა შორის — სულგრძელობითა და კაცთმოყვარეობით — მან თავისი შვილის მკვლელიც კი შეიბრალა (I, 45).

ჰეროდოტეს თხზულება მნიშვნელოვანი წყაროა ბევრი ქვეყნის ისტორიის შესასწავლად. მაგ., რუსეთის ისტორიისათვის დიდ ყურადღებას აქცევენ IV წიგნს, სკვითის ლოგოსს². ქართველი სპეციალისტებისათვის, მკითხველი საზოგადოებისათვის უთუოდ საინტერესოა ის ცნობები, რაც ამ ძეგლში მოიპოვება ჩვენი წარსულის შესახებ.

ქართველი ტომების შესახებ ცნობების გადმოცემა ჰეროდოტესათვის არსებითი არ ყოფილა, მაგრამ სხვა მასალის გვერდით მას ამ რიგის მონაცემებიც მოეპოვება. I. ჰეროდოტეს „ისტორიის“ რამდენიმე ადგილას გადმოცემულია არგონავტთა მითის სხვადასხვა ნაწილი (I, 2 და შმდ. IV, 145, 179; VII, 62, 193, 197), სადაც ყურადღებას იქცევს ის ძირითადი ხაზი, რომელსაც

¹ Περὶ τῆς Ἡροδότου κακοηθείας, ἰ. 12.

² შმდ. ი. სობოლევსკი, აღნ. ნაშრომი. გვ. 57 და შმდ.

ავტორი იცავს: ლაკედემონელებს დიდი როლი ენიჭებათ ამ ექსპედიციაში; მთელი ეს საზღვაო ექსპედიცია არგოზე ტინდარიდების მოწყობილი იყო (IV, 145). ამას გარდა, ამ მითშივეა ჩაქსოვილი მიზეზი საბერძნეთისა და სპარსეთის, უფრო ფართოდ — დასავლეთისა და აღმოსავლეთის დაპირისპირებულობისა: არგოსელი იო მოიტაცეს ფინიკიელებმა, წაიყვანეს ეგვიპტეში. ამის მეორე ელინებმა ფინიკიის ტბროსიდან მოიტაცეს მეფის ასული — ევროპე. შემდეგ ელინებმა მოიტაცეს ამა-კოლხიდიდან მედეა. ქალის მამამ დაკმაყოფილება ითხოვა და ელინებმა არ გაიგონეს. ამის მეორე ტროელმა — ალექსანდრემ, რომელმაც იცოდა, რომ ამისათვის პასუხს არ აგებდა, მოიტაცა არგოსელი ელენე. როდესაც ელინებმა ელენე უკან მოითხოვეს, მათ პასუხად მიიღეს: თქვენ არც გიზღვევიათ და არც დაგებრუნებიათ მედეა, ჩვენგან კი საზღაურს თხოულობთ (I, 1—3). ამ პასუხს მოჰყვა ტროელთა და ბერძენთა ომი. ამგვარად, ამ ცნობის მიხედვით ტროელები და კოლხები ერთ ბანაკში არიან, ხოლო ბერძნები მათ უპირისპირდებიან. ეს არის ასახვა იმ ისტორიული სინამდვილისა, რაც ძვ. წ. XIII ს-ში დასტურდება — მცირე აზიის, ეგვიპტისა და შავიზღვისპირეთის გაერთიანება და დაპირისპირება საერთო მტრის, ბერძნების წინააღმდეგ.

2. ასევე საინტერესოა ის ცნობები, რომლებიც პეროდოტეს დროის ქართველ ტომებს ეხება. ქართველ ტომთა შორის იხსენიებიან: კოლხები, სასპეარები, ხალიბები, მაკრონები, მოსხები, ტიბარენები, მოსინოაკები, მარები. მათ მონათესავე ტომთაგან: ალაროდიები, მატეინები. არ არიან ჩამოთვლილნი, მაგრამ იხსენიებიან ტომები, რომლებიც კავკასიის მთებში ცხოვრობენ (I, 203) და ის ტომებიც, რომლებიც კოლხების მეზობლები არიან ჩრდილოეთისკენ (III, 97).

ზოგჯერ მოცემულია ცალკეული ტომების ლოკალიზაცია: მაგ. მეწამულ ზღვასა და ფასისს შორის ცხოვრობენ: სპარსელები, მიდიელები, სასპეარები, კოლხები (V. 37, 40). კოლხიდასა და მიდიას შორის მხოლოდ ერთი ტომია — სასპეარები (I, 104). ან კიდევ — მაკრონები სირიელების მეზობლები არიან, სირიელები კი ცხოვრობენ თერმოდონტთან და პართენიოსთან (II, 104).

სხვა, არაქართველ ტომებთან ერთად ხალიბებიც კროასოსის ხელში არიან (I, 28). სპარსეთის ხელმწიფის ჯარში მყოფი ხალიბების, მოსხების, ტიბარენების, მაკრონების, მოსინოაკების, მარების, კოლხების, სასპეარებისა და ალაროდიების შექტურვილობის აღწერილობა მოცემულია VII, 76, 78—79 თავებში.

აღსანიშნავია ის გარემოება, რომ მოსხები, ტიბარენები, მაკრონები და მოსინოაკები ერთნაირად იყვნენ შექტურვილნი; ხოლო ალაროდიები, სასპეარები და კოლხები — ერთნაირად. მოსხები და ტიბარენები ომში ერთ მეთაურს ემორჩილებოდნენ; მაკრონები და მოსინოაკები — მეორეს; მარები და კოლ-

ხები ერთი მეთაურის ხელქვეითნი იყვნენ; ალაროდები და სასპეარები — მეორის.

სხვადასხვა ტომის სახელწოდების, ან თვით ტომის წარმოშობის საკითხებიც აქვს დასმული ჰეროდოტეს. მაგ., ყოფილ არიებს მიდიელები ეწოდათ კოლხი მედეას სახელის მიხედვით (VII, 62). თვით კოლხები, რომლებიც შესახებდავად შავგვრემანები და ხუქუჭთმიანები არიან, წარმოშობით არიან ეგვიპტელები; ცხოვრებაც და ენაც საერთო აქვს ამ ორ ხალხს (II, 103—105).

ჰეროდოტეს ამ აზრის საფუძველი უთუოდ იმაშია საძებნელი, რომ მან იცის, კოლხები საიდანაც არიან მოსული ფასისის მიდამოში. რაკილა ეგვიპტე არის ჰეროდოტესათვის ძირითადი წყარო თითქმის ყველაფრისთვის (მაგ., დიონისეს კულტიც ეგვიპტიდან შევიდა საბერძნეთში), ამიტომ კოლხთა თავდაპირველ სამშობლოდაც მას ეგვიპტე მიაჩნია, საიდანაც ისინი მოვიდნენ სელსოტრისის ლაშქრობის დროს (ე. ი. ძვ. წ. XIII ს-ში). თვითონ თარიღი ისეთია, როდესაც ეგვიპტის ზღვის აუზში ტომთა გადასახლებებს ჰქონდა ადგილი¹.

გვაქვს ეთნოგრაფიული ხასიათის ცნობები: კავკასიონის მთებში ბევრი ტომი ცხოვრობს. ისინი იკვებებიან ტყის გარეული მცენარეებით. ამ ხეების ფოთლებს ნაყავენ, წყალს ურევენ და ამგვარი საღებავებით ხატავენ ტანსაცმელს. ეს ნახატი იმდენად გამძლეა, რომ სულ არ ხუნდება, მასალასთან ერთად ცვლება (I, 203). ეს ცნობა მაუწყებელია იმისა, რომ მთიელ ტომთა შორის საკმაოდ მძალი დონე იყო წარმოება-ხელოსნობის ზოგიერთი დარგის (ქსოვა. ლეზვა, ხატვა, მცენარეული საღებავების დამზადება და სხვ.). ამის გვერდით. გაკვრით ასეთი ცნობაც არის, რომ ამ მთიელებს კავშირი ისევე აშკარად აქვთ. როგორც ცხოველებს (I, 203). ვრცელი და კატეგორიული მსჯელობის გაბმასეთი ერთი ფრაზით დახასიათებული ჩვევის შესახებ ჰეროდოტეს, მაგრამ ეს ცნობა. როგორც ჩანს, იმავე რიგისაა, რომლისაც არის ქსენოფონტის „ანაბასისის“ მოსინოჟათა შესახებ მასალა, სადაც ეგვიპტეშია, რომ აღწერილია რელიგიური დღესასწაული coitus publicus-ის ინსცენირებით.

როგორც ჩანს, ჰეროდოტესაც რაღაცა მსგავსი ცნობა უნდა ჰქონოდა ხელთ, როდესაც დაწინაურებული მეურნეობის მქონე მთიელებზე ასეთ რასმეწერს.

კოლხთა და მაკრონთა შორის წინადაცვეთის წესი არსებობს, მაკრონებმა ეს კოლხთაგან ისწავლეს, ხოლო კოლხები და ეგვიპტელები, ეთიოპელებთან ერთად იმთავითვე მისდევდნენ ამ წესს (II, 104). სელს კოლხები და ეგვიპტელები ერთნაირად ამუშავებენ კოლხურ სელს ელინები სარდონულს (Ξαρδωνιων) უწოდებენ (II, 105). ეს ცნობა ძალიან საინტერესოა და ჯერჯერობით

¹ იმავე რიგისაა ცნობა იმის შესახებ, რომ მაკრონები წარმოშობით ებრაელები არიან. აპოლონიოს როდოსელის „არგონავტიკის“ სქოლიასტი. სქოლიო II წიგნის 392 ტაუპის მიმართ. აკ. ურუშაძე, „ძველი კოლხეთი არგონავტების თქმულებაში“, 1964 წ., გვ. 323.

გაურკვეველი — შემთხვევითია ეს სახელწოდება, თუ კანონზომიერია კოლხურისა და სარდონულის (ანუ სარდინიულის) დაკავშირება.

III, 89—97 თავებში მოთხრობილია იმის შესახებ, რომ დარიოსმა (521—485 წწ.) 20 სატრაპიად დაჰყო თავისი სამფლობელო და სატრაპიებიდან ხარკს ღებულობდა. შრომის ეს ნაწილი დოკუმენტურ მასალაზე არის დაყრდნობილი. ერთი სატრაპია მეტს იხდის, მეორე ნაკლებს. საინტერესოა, რატომ ხდება ეს — იმიტომ, რომ გათვალისწინებულია ამა თუ იმ ხალხის ეკონომიური შესაძლებლობა, თუ ეს დამოკიდებულია იმაზე, რა სახისაა სპარსეთის ძალა ამა თუ იმ ქვეყნის მიმართ. ხარკის გადამხდელ ტომთა შორის ქართულ ტომებს (ძირითადად XVIII და XIX სატრაპიებში გაერთიანებულებს) ჰეროდოტეს სიაში ბოლო ადგილები უჭირავთ (იხდიან 200 და 300 ტალანტს), მაგრამ თუ გადავავლებთ თვალს იმას, თუ მათსავით, ან დაახლოებით მათსავით, ვინაა დახარკული (პართები. არიები, ბაქტრიანები, ჰელესპონტელები, ფრიგიელები, სირიელები, სხვადასხვა ტომის ბერძნები), მაშინ ნათელი გახდება, რომ მათ დარიოსის დროისათვის თვალსაჩინო ადგილი სჭირათ იმდროინდელ ცივილიზებულ ტომთა შორის.

ამას გარდა, III, 97 ჩამოთვლილია ხალხები, რომლებიც ხარკს არ უხდინენ სპარსელებს, მაგრამ სამაგიეროდ საჩუქრებს მიართმევდნენ ხოლმე. მათ შორის „კოლხებმაც დაიწესეს საჩუქრები და ასევე მათმა მეზობლებმაც ვიდრე კავკასიონის მთებამდე (რადგან ამ მთებამდე ვრცელდება სპარსეთის მმართველობა...); ამათ საჩუქრად დაიწესეს ჩვენ დრომდე ყოველ მეხუთე წელს, რომ გადაიხადონ ასი ყრმა და ასი ქალწული“. ეს საჩუქრებიც, რა თქმა უნდა, ხარკის თავისებურ გამოხატულებას წარმოადგენს.

ყურადღებას იპყრობს ის გარემოება, რომ ჰეროდოტე არსად ახსენებს „იბერიას“. ძვ. წ. V ს-ში დღევანდელი აღმოსავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე უეჭველად სახლობდა განვითარების მაღალ დონეზე მყოფი ხალხი, რასაც მოწმობს არქეოლოგიური კვლევა-ძიების შედეგად მოპოვებული მატერიალური კულტურის ძეგლებიც. შესაძლოა ჰეროდოტემ კარგად იცოდა იბერიის არსებობა, სწორედ ამ სახელწოდებით, მაგრამ არ ახსენებს მას იმიტომ, რომ მისი თხრობის რეალში ის არ შედიოდა, მნიშვნელოვან მოვლენათა შორის ის აგვიწერს იმას, რაც უშუალო კავშირშია მებრძოლ ბერძენ-სპარსელებთან.

3. ჰეროდოტეს „ისტორიაში“ არის წმინდა გეოგრაფიული ხასიათის ცნობები (მან იცის კავკასიონის ქედი, მდინარეები — ფასისი, არაქსი, ჰალისი, ზღვები — ევქსინის პონტო, კასპიის ზღვა...). ამ ასპექტში საინტერესოა ის, რომ სხვადასხვა ადგილს იხსენიებს მისი ძველი და ახალი სახელებით, მაგ., ტექსტში — გვაქვს აბა-კოლხიდა (I, 2; VII, 197), ისევე როგორც სხვაგან პითო-დელფო (I, 54) და სხვ. ისევე, როგორც „პითო“ ეწოდებოდა უწინ იმას.

რასაც მერე დაერქვა „დელფო“ , „აჰა“ ნიშნავს იმასვე, რასაც მომდევნო ხანაში „კოლხიდა“.¹

ამრიგად, ჰეროდოტე არის ძვ. წ. V ს-ის საქართველოს ისტორიისათვის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი წერილობითი წყარო, სადაც მოცემულია: 1. ქართველი ტომების ურთიერთობა სპარსეთის სახელმწიფოსთან; მათი ეკონომიური მდგომარეობა, მათი სხვადასხვა წეს-ჩვეულება, თვით მათი მიმართება ერთმანეთთან. 2. ჰეროდოტეს აქვს შემონახული უძველესი ცნობები იმის შესახებ, თუ რა ადგილი უჭირავთ ქართველ ტომებს ეგევის ზღვის აუზის მცხოვრებთა შორის (მედია არის მიდიის ეპონიმი; ტროელები და კოლხები ერთი ორიენტაციის არიან). ყოველივე ამის გამო ჰეროდოტეს „ისტორია“ ქართველ მკვლევართა მიერ ხშირად არის გამოყენებული, როგორც წყარო საქართველოს ძველი ისტორიისა.²

ჰეროდოტეს წინ უსწრებდნენ ლოგოგრაფოსები — ბერძენი პროზაიკოსი მწერლები, რომელთა თხზულებებშიც გადაჯაჭვული იყო მითი და სინამდვილე. ეს იყო ბერძულ მწერლობაში ჩანასახი ნამდვილი ისტორიისა, რაც შემდეგში განვითარდა ჰეროდოტეს, თუკიდიდეს, ქსენოფონტის, პოლიბიოსისა და სხვათა შემოქმედებაში.

ზოგი მკვლევარი (განსაკუთრებით ანტიკური ხანისა) ჰეროდოტესაც ლოგოგრაფოსად მიიჩნევს (მაგ., თუკიდიდე). არისტოტელე თუმცა უხვად სარგებლობდა მისი მასალით, მაგრამ მას „მითოლოგოსს“ უწოდებს. სტრაბონს გარკვეული საკითხების კვლევისას ჰომეროსი და ჰესიოდე უფრო სანდო წყაროდ მიაჩნდა, ვიდრე ჰეროდოტე და მისი მსგავსი ისტორიკოსები. ავლუს გელიუსი მას პირდაპირ homo fabulator -ს უწოდებს. პლუტარქე, როგორც ბეოტიელი (და მაშასადამე თებელების მიმართ ჰეროდოტეს დამოკიდებულებით უქაყოფილო) მის წინააღმდეგ წერს ტრაქტატს „ჰეროდოტეს ბოროტების შესახებ“, ხოლო ლუკიანე ჰეროდოტეს სხვებთან ერთად სიცრუისათვის ჰადესში ათავსებს. შემდეგი ხანის ისტორიკოსთა შორის იყვნენ ბევრნი, ვინც ჰეროდოტეს ლოგოგრაფოსად, მეზღაპრედ, არასანდო ისტორიკოსად აცხადებდა, რაც თა-

¹ აჰას შესახებ ჭერ წყაროებში და შემდეგ მკვლევართა შორის აზრთა სხვადასხვაობაა. ერთი ჯგუფის აზრით ეს არის ქვეყანა (და აქ ისევ აზრთა სხვადასხვაობაა, სად მდებარეობს ეს ქვეყანა, აღმოსავლეთში, თუ დასავლეთში), ხოლო მეორე მოსაზრების თანახმად ეს არის ქალაქი, ან ადგილი, თვით კოლხიდაში. აქ არ იქნება დროული, რომ ამ საკითხის შესახებ ვრცელი მსჯელობა გავმართოთ, ერთი კი უდავოა და უნდა ითქვას — ჰეროდოტესთვის „აჰა“ სინონიმაა „კოლხიდას“. ის რაც იყო ჰეროდოტეს დროს „კოლხიდა“ უწინ, დაახლოებით არგონავტთა მითის შექმნის დროს იყო აჰა (აჰა-კოლხიდა ორივეჭერ ამ მითთან დაკავშირებით იხსენიება „ისტორიაში“).

² უფრო დაწვრილებით ამის შესახებ იხ. თ. ყ ა უ ხ ი შ ვ ი ლ ი, ჰეროდოტეს ცნობები საქართველოს შესახებ. თბილისი, 1960 წ.

ნამედროვე სპეციალისტების მიერ უარყოფილია. მისი, როგორც ისტორიკოსის ღირსებების და სარწმუნოების შესახებ ზემოთ მქონდა ლაპარაკი.

მე საესებით ვიზიარებ ვ. ბუზესკულის შეხედულებას, რომლის თანახმადაც განსხვავება ჰეროდოტესა და ლოგოგრაფოსებს შორის ისეთივეა, როგორც არის თუკიდიდესა და ჰეროდოტეს შორის, ე. ი. ჰეროდოტე არის პოეზიისა და ისტორიის მიჯნაზე¹, თუ შეიძლება ასე ითქვას, ჰეროდოტე არის პოეტური განწყობის, მხატვრული სტილის მქონე შემოქმედი-ისტორიკოსი. მისი თხზულება შედარებით ლოგოგრაფოსების ნაწარმოებებთან იყო დიდი ხაზივი გადაღმული წინ ქემპარიტების გარკვევისა და მეცნიერების გახვითარების თვალსაზრისით.

ჰეროდოტესა და მის მომდევნო ისტორიკოსს, თუკიდიდეს ძალიან ხშირად ადარებდნენ ერთმანეთს, ზოგი ერთს აძლევს უპირატესობას, ზოგი მეორეს. საქმე ისაა, რომ ეს ორი, თითქმის თანამედროვე მოღვაწე სრულიად სხვადასხვაგვარნი არიან, ამიტომ მათი შედარების საკითხი არც უნდა ისმოდეს: თუ მხატვარი და შემოქმედი ჰეროდოტე უფრო მაღლა დგას თუკიდიდეზე, თუკიდიდე როგორც მეცნიერი ისტორიკოსი უბადლოა კლასიკური ხანის ისტორიოგრაფიაში². ის გარემოება, რომ ძველი კრიტიკოსები ჰეროდოტეს ხასიათების (αὐτὸς ἦμῃ) გადმოცემას უწონებენ, ხოლო თუკიდიდეს ვნებებისას (αὐτὸς ἄμῃ), უთუოდ იმის მომასწავებელია, რომ ჰეროდოტე უფრო ინდიფერენტული, ეპიკური ხასიათის ისტორიკოსია, ხოლო თუკიდიდე მძაფრი, კოხკრეტული, ლაკონური. თუ ჰეროდოტე თავისი სტილით უფრო ახლოსაა ესქილესთან და თუნდაც სოფოკლესთან, თუკიდიდეს ნაწარმოები უეჭველად ენათესავება იდეურ პლანში ევრიბიდეს შემოქმედებას.

ჰეროდოტეს შემოქმედებას მისი თანამედროვე და მომდევნო ხანის ძოღვაწეები (სოფოკლე, ევრიბიდე, თუკიდიდე...) უკვე იცნობენ — ეს იმას ნიშნავს, რომ თუ მის სიცოცხლეშივე არა, მისი სიკვდილის მერე მალე გამოქვეყნდა მისი „ისტორია“.

ძვ. წ. IV საუკუნეშიც კარგადაა ცნობილი ჰეროდოტეს „ისტორია“, რაც ცხადია კტესიას ნაშრომისა, თეოპომპეს ისტორიისა (ჰეროდოტეს „ისტორიის“ შემოკლებას წარმოადგენს) და ეფოროსის შემოქმედების მიხედვით.

არისტოტელესათვის მის მიერ მითოლოგოსად გამოცხადებული ჰეროდოტე (Ἡρόδ ὁ ἱστορ. 111, 5) ხშირად არის მისთვის წყარო („ათენელთა პოლიტია“, საბუნებისმეტყველო თხზულებები) და მსჯელობის საგანი (Ἡρόδ. ποίηται, IX; როდესაც არისტოტელეს უნდა განსაზღვროს, ვინაა პოეტი და ვინაა ისტორიკოსი — მისთვის ისტორიკოსი სწორედ ჰეროდოტეა და არა სხვა ვინმე).

¹ В. Бузескул, Введение... стр. 65.

² სწორედ ამ მხრივ მასთან მხოლოდ პოლიბიოსის შედარებაა დასაშვები.

რომაული ხანის ისტორიკოსები, როგორც ზემოთაც აღვნიშნე, კარგად იცნობენ ჰეროდოტეს „ისტორიას“ და ხშირად გვხვდება მისი სახელი მათს ნაწერებში (თუნდაც ნევატურად). ამ დროსვე წერს დიონისიოს პალიკარნასელი თავის ტრაქტატს მისი სტილის შესახებ.

ძალიან მოსწონდათ ჰეროდოტე გვიან რომაულ ხანაში როგორც მხატვარი და სტილისტი — მას ამ დროს ჰბაძავენ კიდევაც, მაგ., პავსანია და ელიანუსი; ევსებოს კესარიელი და სხვ.

ბიზანტიელი ისტორიკოსები, პროკოპი, იოანე ზონარა, ლაონიკე ხალკონდილე და სხვ. სარგებლობდნენ მისი ნაშრომით და ბაძავენ მის ენასა და სტილს.

XVI ს-დან (1556 წ.) უკვე ჩნდება მისი „ისტორიის“ პუბლიკაციები და გამოკვლევები მის შესახებ სხვადასხვა ხასიათის. მაგრამ მას მერე, რაც ფართოდ გაიშალა არქეოლოგიური გათხრები, დასავლეთსა და აღმოსავლეთში, ჰეროდოტეს ფასი, როგორც მკვლევარისა, თანდათან გაიზარდა.

დღესდღეობით მკვლევართა დიდი უმრავლესობის აღიარებით ჰეროდოტე არის ძველი, ცივილიზებული სამყაროს ერთ-ერთი უდიდესი მოღვაწე და უაღრესად საინტერესო, უმეტესად სანდო ისტორიკოსი.

ძირითადი ხელნაწერები, რომლებიც კ. შტაინმა წარმოშობის მიხედვით ორ ჯგუფად დაჰყო — უფრო ძველი, ფლორენციისა და უფრო ახლები, რომაული (სადაც მეტი ცვლილებები და ინტერპოლაციებია):

A. X ს-ის, ფლორენციისა, ინახება ლორენცოს მონასტრის ბიბლიოთეკაში, LXX, 3. ეტრათი. „ისტორიის“ ტექსტი აქ მთლიანადაა.

B. XI ს-ის, რომისა, ავგუსტინელთა ორდენის სახელობის ბიბლიოთეკაში დაცული, 83, ეტრათი, „ისტორიის“ ტექსტი აქ მთლიანადაა.

C. XI ს-ის, ფლორენციისა, ინახება ლორენცოს მონასტრის ბიბლიოთეკაში, 207, ეტრათი. „ისტორიის“ ტექსტი მთლიანადაა.

D. XI ს-ის, ვატიკანის, გრ. 2369, ეტრათი.

E. XIII ს-ის, პარიზის, 134. დაცულია ნაციონალურ ბიბლიოთეკაში.

ტექსტის ექსპერიმენტებია მხოლოდ.

P. XIV ს-ის, პარიზის, 1633. დაცულია ნაციონალურ ბიბლიოთეკაში. ეტრათი. ტექსტი სრულადაა.

R. XIV ს-ის, ვატიკანის, 123. ქალაღი. სრული ტექსტი.

S. XIV ს-ის, 30 არქიეპისკოპოსის ვილჰელმ სანკროფტის ნაქონი, ქალაღი, ინახება კენტერბერიში.

V. XIV ს-ის, ვენის, LXXV, ქალაღი. ტექსტი მთლიანადაა.

აქამდე 21 პაპირუსია ცნობილი, სადაც ჰეროდოტეს „ისტორიის“ ესა თუ ის ფრაგმენტი არის დაცული. ახ. წ. I—III სს-ის პაპირუსების მასალა ცხადყოფს, რომ ხელნაწერთა ორივე ჯგუფისათვის საერთო არქეტები ამ დროისათვის არის სავარაუდებელი.

ბიბლიოგრაფია

ტექსტის უმთავრესი გამოცემები

- C. Hude, 2 ტომად, II გამოცემა, Oxford, 1927.
Ph. E. Legrand, 11 ტომად: Coll. des Un. de Fr. 1932—1954 წწ. (შემდეგ ბევრჯერ გადაბეჭდილი), ორენოვანი (ბერძნული და ფრანგული ტექსტები).
A. D. Godley, 4 ტომად: Loeb Class. Libr. 1920 წ. (ბევრჯერ გადაბეჭდილი), ორენოვანი (ბერძნული და ინგლისური ტექსტები).
J. Feix-ის 2 ტომად Tusculum-ის სერიაში, ორენოვანი (ბერძნულ-გერმანული), München 1963 წ.
L. Annibaletto, Le storie, 2 ტომად, Milano, 1956.

თარგმანები:

- Th. Braun-ის, გერმანულად, Leipzig, 1927, Wiesbaden, 1958.
A. Horneffer-ის მე-2 გამოც. Stuttgart, 1959. (გერმანულად).
J. E. Powell-ის 2 ტომად, Oxford, 1948. (ინგლისურად).
Aug. Izzo d'Accinni, Firenze, 1951. (იტალიურად).
Ph. E. Legrand-ისა, ფრანგულად, ზემოხსენებულ გამოცემაში.
Ф. П. Мищенко-ის 2 ტომად. М. 1958. (რუსულად).
Г. А. Стратановский-ის 1972 წ.

ლექსიკონი:

- J. E. Powell, Cambr. 1938 წ. მე-2 გამოცემა-1960.

გამოკვლევები:

- В. Бузескул, Введение в историю Греции, Петроград, 1915, стр. 57—82.
С. Я. Лурье, Геродот, М. Л. 1947.
F. Jacoby, სტატია. RE, Suppl. 2, 1913, 205 გვ. და შპდ.
M. Pohlenz, Herodot, Leipzig, 1937.
J. E. Powell, The History of Herodotus, Cambr. 1939.
J. L. Myres, Herodotus: Father of History. Oxf. 1953.
Haïm B. Rosen, Eine Laut u. Formenlehre der herodotischen Sprachform, Heidelberg, 1961.
თ. ყ ა უ ხ ი შ ვ ი ლ ი, პერიოდტეს ცნობები საქართველოს შესახებ, თბ., 1960.

სტატიები:

- W. Pötscher, Herodotos, Der kleine Pauly, Stuttgart, 12. Lief. 1966, გვ. 1099 და შპდ.
W. Schadowaldt, Das Religios—Humane als Grundlage der Gesch. Obyektivität bei H., W. d. F. 26, 1962, გვ. 185 და შპდ.

ლიტერატურის ისტორიები:

- W. Schmid, und O. Stählin, Geschichte der griechischen Literatur, II. Handbuch der Alt, Wiss., 1934, 550 გვ. და შპდ.
A. Lesky, Geschichte der griechische Litoratur, München, 1963, გვ. 337 და შპდ.
История греческой литературы, М. 1955, стр. 28 და შპდ. ავტორი С. И. Соболевский.
ს. ყაუხჩიშვილი, ბერძნული ლიტ. ისტორია, II, 1949, გვ. 35 და შპდ.

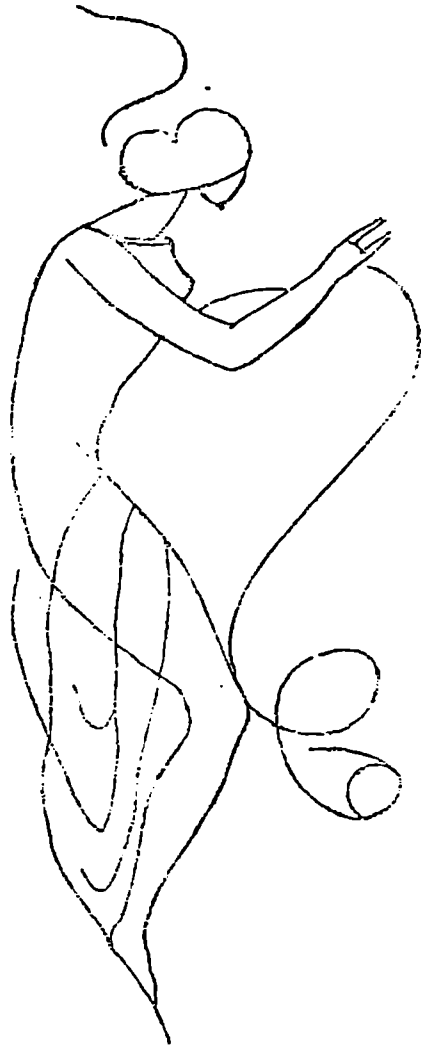
ბერძნული ტექსტი თარგმნილია შემდეგი გამოცემის მიხედვით:

Herodoti Historiae recognovit brevique adnotatione critica instruxit Carolus Hude Ph. D. Oxonii, Tomus I—II. 1908.

თარგმნისას გამოყენებულია გამოცემები:

- Herodote, Histoires, Paris, 1932—1954, texte établi et traduit par Th. E. Legrand (11 t).
Herodotus, History, with an english translation by A. D. Godley, in 4 volumes. Loeb Classical Library (First printed 1920).

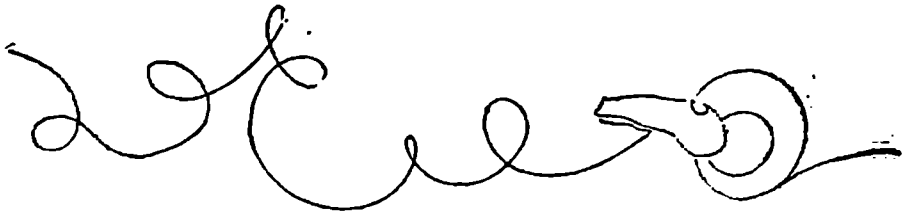

I ႁၢၢ်

၃၃၀၇

პეროდოტე პალიკარნესელის ისტორიის ეს გადმოცემა მიზნად ისახავს იმას, რომ დროთა ვითარებაში არ იქნეს დავიწყებული ადამიანთა საქმეობრივი საქმიანობა, არც ის დიდი და საოცარი საქმეები უნდა დარჩეს განუდიდებელი, რომლებიც აღასრულეს როგორც ელინებმა, ისე ბარბაროსებმა, არ უნდა იქნეს დავიწყებული ყველა სხვა და განსაკუთრებით კი ის მიზეზი, რისი გულისათვისაც ებრძოდნენ ელინები და ბარბაროსები ერთმანეთს.

1. სპარსთა ისტორიკოსები ამბობენ, რომ ფინიკიელები იყვნენ ელინთა და სპარსთა მტრობის მიზეზნი, რადგანაც ფინიკიელები მეწამულად წოდებული ზღვიდან რომ მოვიდნენ აი ამ ზღვასთან და დასახლდნენ იმ ადგილას, სადაც დღესაც სახლობენ, მაშინვე შორეული ნაოსნობა მოაწყვეს, წაიღეს ეგვიპტური და ასირიული საქონელი სხვადასხვა ქვეყნებში და მივიდნენ არგოსშიც. ხოლო არგოსი იმ დროისათვის აღმატებოდა ელადად წოდებულ ქვეყანაში შემავალ ყველა მხარეს. მოვიდნენ ფინიკიელები ამ არგოსში და გამოაფინეს თავისი საქონელი. მათი ჩამოსვლის მეხუთე თუ მეექვსე დღეს, როდესაც თითქმის ყველაფერი გაყიდული ჰქონდათ, მოვიდა ზღვასთან სხვა ზეპირი ქალიცა და მათ შორის მეფის ასულიც, მისი სახელი, იმის მიხედვით, როგორც მას ელინები უწოდებენ, არის იო ინაქოსის ასული. ქალები გაჩერდნენ ხომალდის ცხვირთან და ყიდულობდნენ იმ საქონელს, რაც მათ მეტად მოსწონდათ. ფინიკიელებმა კი წააქეზეს ერთმანეთი და დაესხნენ მათ თავს. ქალთაგან მეტი წილი გაიქცა, ხოლო იო სხვებთან ერთად მოიტაცეს. ფინიკიელებმა ჩაჰყარეს ქალები ხომალდში და გასცურეს ეგვიპტისაკენ.

2. ასე მოვიდა იო ეგვიპტეში, როგორც მოგვითხრობენ სპარსელები და არა როგორც ელინები და პირველი უსამართლობაც ასე დაიწყო. სპარსელები ამბობენ, რომ ამის შემდეგ ზოგიერთი ელინთაგან (არ გადმოგვცემენ მათ სახელებს) მოვიდნენ ფინიკიის ტიროსში და მოიტაცეს მეფის ასული ევროპე. შეიძლება ესენი იყვნენ კრეტელები. ეს იყო სამაგიეროს მიზღვა — თანაბრად თანაბრისათვის. ამის შემდეგ ელინებმა უსამართლობა მეორედ ჩაიდინეს; გრძელი ხომალდით მოსცურეს ამა—კოლხიდაში, მდინარე ფასისთან, და იქ, როდესაც

კააკეთეს ის, რის გულისთვისაც მოვიდნენ, მოიტაცეს მეფის ასული მედეა. კოლხთა მეფემ გაგზავნა ელადაში მოციქული, რომ მოეთხოვა სამართალი მოტაცებისათვის და უკან გამოეთხოვა ასული. ხოლო ელინებმა უპასუხეს, რომ არც ამათ უგიათ პასუხი მათ წინაშე არგოსელი იოს მოტაცებისათვის და ამიტომ არც თვითონ აპირებენ, რომ მისცენ მათ რაიმე.

3. ამბობენ, რომ მეორე თაობაში ამის შემდეგ ალექსანდრემ, პრიამოსის ძემ, ყოველივე ამის გაგების შემდეგ, მოინდომა, რომ თავისათვის ელადიდან პოეტაცა ქალი, მან კარგად იცოდა, რომ არ მოუხდებოდა პასუხისგება, რადგანაც არც იმათ უგიათ თავის დროზე პასუხი. ასე მოიტაცა მან ელენე. ხოლო ელინებმა თავდაპირველად გადაწყვიტეს მოციქულების გაგზავნა, რომლებმაც უკან გამოითხოვეს ელენე და მოითხოვეს პასუხი მოტაცებისათვის. ხოლო ტროელებმა თავი იმართლეს იმით, რომ შეახსენეს ელინებს მედეას მოტაცება, როდესაც ელინებმა არც პასუხი აგეს და არც ქალი დააბრუნეს, მათ რომ ეს მოსთხოვეს; ხოლო ახლა კი მოინდომეს, რომ სხვებს ეგოთ პასუხი.

4. აქამდე მათ შორის იყო თითო ქალის მოტაცება, ხოლო ამიერიდან ელინებმა დიდი დანაშაული ჩაიდინეს, რადგან მათ პირველებმა დაიწყეს ლაშქრობა აზიაში, მასზე უწინ ვიდრე აზიელებმა ევროპეში. ქალების მოტაცება უსამართლო კაცების საქმედ ითვლება, ხოლო მოტაცებული ქალებისადმი ზრუნვის გამოჩენა უგუნურებს შეჰფერის. გონივრებმა კი მოტაცებულ ქალთა მიმართ არავეითარი ყურადღება არ უნდა გამოიჩინონ, რადგანაც ცხადია, რომ თუ ამ ქალებს არ უნდათ, მათ არც არავინ მოიტაცებს. სპარსელები ამბობენ, რომ ამიტომაცაა, რომ მათ აზიიდან მოტაცებული ქალებისათვის ყურადღებაც კი არ მიუქცევიათ, ელინებმა კი ერთი ლაკედემონელი ქალის გულისათვის დიდი ლაშქარი შეკრიბეს, შემდეგ მივიდნენ აზიაში და პრიამოსის ძალაუფლება დაამხეს. ამის მერე მუდამ ისეა მიჩნეული, რომ ელინები სპარსელების მტრები არიან. სპარსელები აზიასა და იქ მცხოვრებ ბარბაროს ტომებს თავისიანებად მიიჩნევენ, ხოლო ევროპესა და ელინთა ტომს კი ემიჯნებიან.

5. სპარსელები ამბობენ, რომ ეგრე იყო და გამოაცხადეს, რომ ელინთა მიმართ მათი მტრობის მიზეზი იყო ილიონის დამხობა. ხოლო იოს შესახებ ფინიკიელები სპარსელების აზრისა არ არიან. ფინიკიელები ამბობენ, რომ მათ ძალით კი არ მოიტაცეს და წაიყვანეს იო ეგვიპტეში, არამედ, მოხდა ისე, რომ იო დაუახლოვდა არგოსში ხომალდის უფროსს და როდესაც შეიტყო, რომ ორსულად იყო, შერაცხვა მშობლების, ამიტომ მან თვითონ მოინდომა ფინიკიელებთან ერთად ჯაეცურა, რომ არ გამოემკვდინებელიყო მისი ამბავი. ამას მოგვითხრობენ სპარსელები და ფინიკიელები. მე ამის შესახებ არ დავიწყებ კითხვას, ასე იყო ეს ამბები, თუ სხვაგვარად. ისე მე თვით ვიცი ის პირი, რომელმაც პირველად ჩაიდინა უსამართლობა ელინთა მიმართ, ამას აღვნიშნავ და განვავარძობ შემდეგ ჩემს თხრობას, თანაბრად მიმოვიხილავ ხალხთა მცირე და დიდ ქალაქებს, რადგანაც უწინ რომ დიდი ქალაქები იყო, ბევრი მათგანი დაკ-

ნინებულა, ხოლო რომლებიც ჩემს დროს დიდი იყო, უწინ ისინი მცირე ყოფილან. მე ვიცი, რომ ადამიანური ბედნიერება არაა უცვლელი, ამიტომ თანაბრად მოვიხსენებ ორთავეს¹.

6. კროასოსი იყო წარმოშობით ლიდიელი, ალიატესის შვილი, ტირანი იმ ტომებისა, რომლებიც მდინარე ჰალისის შიგნით ცხოვრობენ. ხოლო ჰალისი მიედინება სამხრეთიდან სირიელთა და პაფლაგონიელთა შორის, მიემართება ჩრდილოეთისაკენ და ეგრეთ წოდებულ ვეჭსინის პონტოს ერთვის. ეს კროასოსი ჩვენთვის ცნობილ ბარბაროსთაგან, პირველი იყო, რომელმაც ელინთაგან ზოგი დახარკა, ხოლო ზოგიერთი დაიმეგობრა. დაიმორჩილა იონიელები, ეოლიელები და დორიელები. რომლებიც აზიაში ცხოვრობდნენ, ხოლო დაიმეგობრა ლაკედემონელები. კროასოსის გამგებლობამდე ყველა ელინი თავისუფალი იყო, რადგანაც კიმერიელთა ლაშქრობამ, რომელმაც იონიამდე მიაღწია და რომელიც კროასოსზე უფრო ადრე მოხდა, ვერ დაიმორჩილა ქალაქები: ეს ლაშქრობა ხომ საერთოდ მხოლოდ მოულოდნელი თავდასხმა-ყაჩაღობა იყო.

7. ხელისუფლება პერაკლიდებს რომ ეკუთვნოდა. შემდეგნაირად გადავიდა კროასოსის გვარში, რომელსაც მერმნადთა გვარი ერქვა. იყო კანდავლესი, რომელსაც ელინები მირსილოსს უწოდებდნენ, სარდელთა ტირანი, პერაკლეს ძის, ალკაფოსის ჩამომავალი. აგრონი, ნინოსის ძე (ხოლო ნინოსი ბელოსის ძე იყო, ხოლო ბელოსი კი ალკაფოსისა) პირველი პერაკლიდი მეფე იყო სარდელებისა, ხოლო კანდავლესი, მირსოსის ძე — უკანასკნელი. აგრონის უწინარესი მეფეები ამ ქვეყნისა იყვნენ ლიდოს ატიისის ძის ჩამომავლები, ამის მიხედვით დაერქვა სახელი მთელ ამ ლიდიელ ხალხს, უწინ მეფონებად წოდებულს. ამათგან მიიღეს ძალაუფლება პერაკლიდებმა წინასწარმეტყველების თანახმად; პერაკლიდები წარმოშობილნი იყვნენ იარდანოსის მხევლისა და პერაკლესაგან; ისინი მართავდნენ ადამიანთა 22 თაობას, 505 წლის განმავლობაში, შვილი მამისაგან ღებულობდა ხელისუფლებას, კანდავლეს მირსოსის ძემდე.

8. ამ კანდავლესს უყვარდა თავისი ცოლი: შეყვარებული იყო და მიაჩნდა. რომ მას ჰყავს ცოლი, ყველა ქალზე უმშვენიერესი. ეს ასე მიაჩნდა და ჰყავდა მას შუბოსანთა შორის გიგესი დასკილოსის ძე. რომელიც გამორჩევით მოსწონდა, კანდავლესი ამ გიგესს ყველაზე უფრო სერიოზულ საქმეებს ანდობდა და თავისი ცოლის გარეგნობასაც უქებდა. დიდი დრო არ გასულა (რადგანაც კანდავლესს ბოროტი უნდა შემთხვეოდა), რომ კანდავლესმა უთხრა გიგესს შემდეგი: „გიგეს, მე მგონია, რომ შენ არ გჯერა ჩემი ნათქვამი ჩემი ცოლის გარეგნობის შესახებ (რადგანაც ადამიანებს ყურები უფრო ურწმუნო აქვთ, ვიდრე თვალები), ამიტომ ისე მოიქეცი, რომ ჩემი ცოლი შიშველი დაინახოს“. გიგესმა ხმამაღლა შეპყვირა და თქვა: „უფალო, ეს რა უგუნურ სიტყვას მეუბნები, რომ მიბრძანებ, ჩემი დედოფალი შიშველი ვნახოს. გაძრცვილ კვართთან ერთად ქა-

¹ ე. ი. დიდ და მცირე ქალაქებს — თ. ყ.

ლი ხომ სირცხვილსაც იხდის. ძველთაგანვე აქვთ ადამიანებს მიკვლეული მშვენიერი აზრები, რომელთაგანაც უნდა ვისწავლოთ. მათ შორის ერთი ასეთი არის: უყურე მას რაც შენი საკუთარია, მე მჯერა, რომ შენი ცოლი ყველა ქალზე უმშვენიერესია და გეხვეწები, ნუ მომთხოვ უკანონობის ჩადენას“.

9. სთქვა გიგესმა ეს და ამგვარად უნდოდა თავი დაეცვა, რადგან ეშინოდა. რაიმე ცუდი არ მოჰყოლოდა ამას. „გამხნევი, გიგეს, და ნუ გეშინია ნურც ჩემი, თითქოს შენ გამოსაცდელად გეუბნები ამ სიტყვას, ნურც ჩემი ცოლისა, არავითარ ზიანს არ მოგაყენებს იგი შენ. თავიდანვე ისე მოვაწყობ, რომ ვერც კი გაიგებს, რომ შენ ის იხილე. მე შენ დაგაყენებ ღია კარებს უკან იმ ოთახში, რომელშიც ჩვენ ვიძინებთ. მე როგორც შევალ, მოვა ჩემი ცოლიც სარეცელთან, შემოსასვლელის მახლობლად დგას ტახტი. ამ ტახტთან სათითაოდ გაიხდის ტანსაცმელს და ზედ დაალაგებს, შენ კი სიმშვიდე დაიციავი და დაათვალიერე. ხოლო როდესაც წავა საწოლისაკენ და შენ მის ზურგს უკან აღმოჩნდები, მაშინ უნდა შეეცადო, ისე გახვიდე კარებში, რომ მან არ დაგინახოს“.

10. გიგესმა რაჟიდა ვერ შეძლო ამ საქმის თავიდან აცილება, თანხმობა მისცა. ხოლო კანდავლესმა, როდესაც გადაწყვიტა, რომ ძილის დროა, შეიყვანა გიგესი ოთახში, ამის შემდეგ მაშინვე მივიდა იქ მისი ცოლიც. გიგესი უცქეროდა მას, რომ შემოვიდა და იხდიდა ტანსაცმელს. ხოლო როგორც კი საწოლისაკენ მიმავალი ქალის ზურგს უკან აღმოჩნდა, იგი მაშინვე ჩუმად გავიდა გარეთ. ქალმა დანახა ის, რომ გადიოდა. იგი მიხვდა, რომ ეს მისი ქმრის მოწყობილი იყო, არ შეჰყვირა დარცხვენილმა და არც დაიმჩნია, რომ მიხვდა, გუნებაში კი გადასწყვიტა, რომ სამაგიეროს მიუზღავდა კანდავლესს, რადგანაც ლიდიელებს, ისევე როგორც თითქმის ყველა ბარბაროსს, დიდ სირცხვილად მიაჩნდათ, თვით მამაკაცის სიშიშვლეც.

11. ამგვარად ქალმა მაშინ არაფერი დაიმჩნია და სიმშვიდე დაიცვა. ხოლო როდესაც გათენდა, რამდენიმე საგანგებოდ ერთგული მსახური მოამზადა და დაუძახა გიგესს. იგი მოვიდა დაძახებისთანავე და არა ფიქრობდა, რომ ქალმა რაიმე იცის მომხდარის შესახებ. რადგან უწინაც ჩვეულებრივ, როდესაც დედოფალი მოიხმობდა, გამოეცხადებოდა ხოლმე. როგორც მოვიდა გიგესი, უთხრა მას ქალმა: „გიგეს, ახლა შენ ორი გზა გაქვს, გაძლევ არჩევანს, ამ ორიდან, რომელსაც გინდა, იმას დაადექი. ან მოჰკალი კანდავლესი და მაშინ შენი ვიქნები მეც და ლიდის სამეფოც, ან ახლავე უნდა მოკვდე შენ თვითონ, რომ შობავალში არ დაუჭერო ყველაფერი კანდავლესს და არ შეხედო იმას, რაც არ შეგფერის. ან ის უნდა მოკვდე, ეს რომ მოიგონა, ან შენ, რომელმაც ტიტველი მიხილე და ჩაიღინე ის, რაც არ შეგეფერებოდა“. გიგესი ერთხანს გაკვირვებული უსმენდა დედოფლის სიტყვებს, შემდეგ კი შეეხვეწა მას, ნუ აიძულებდა გაეკეთებინა ასეთი არჩევანი. დედოფალმა არ შეიწყნარა და გიგესი ხედავდა, რომ ქეშმარიტად აუცილებლობის წინაშეა, ან უფალი უნდა მოკლას, ან თვითონ უნდა იქნეს მოკლული სხვათა მიერ; მაშინ მან ამჯობინა თვითონ გადარჩენი-

ლიყო. იგი შეეკითხა დედოფალს: „რადგანაც შენ მე ჩემდა უნებურად მაიძულებ ჩემი უფალი მოვკლა, გამაგებინე კიდევაც, როგორ დავესხა მას თავს“. ქალი დაეთანხმა და უთხრა: „იმავე ადგილიდან უნდა მოხდეს თავდასხმა, საიდანაც მან შენ ჩემი თავი ტიტველი გაჩვენა. თავდასხმამ უნდა მოხდეს მძინარეზე“.

12. როგორც შეითქვენ და დადგა ღამე, გიგესი შეჰყვა ქალს საწოლში (რადგანაც არ გაუშვეს გიგესი და არც იყო მისთვის არავითარი ხსნა. ან თვითონ უნდა დაღუპულიყო, ან კანდავლესი). ქალმა მისცა მას მახვილი და დამალა იმავე კარებს უკან. ამის შემდეგ როდესაც კანდავლესმა მოისვენა, გიგესი ჩუმად გამოვიდა და მოჰკლა იგი, და ასე დაეპატრონა ქალსაც და სახელმწიფოსაც (არქილოქე პაროსელი, რომელიც ამავე დროს ცხოვრობდა, იამბიკურ ტრიმეტრში იხსენიებს ამას).

13. გიგესმა დაიპყრო სახელმწიფო და შემოიმტყიცა ის დელფოს სამისნოს მეშვეობით. რადგანაც, როდესაც ლიდიელები საშინლად აღშფოთდნენ კანდავლესის მკვლელობის გამო და შეიარაღდნენ, გიგესის მომხრეები და დანარჩენი ლიდიელები ასე შეთანხმდნენ: თუ სამისნო გამოაცხადებს იმას, რომ გიგესი იყოს ლიდიელთა მეფე, იგი იმეფებს, თუ არა და, უკან გადასცემს ჰერაკლიდებს ძალაუფლებას. სამისნომ ცნო იგი და ასე იმეფა გიგესმა. ხოლო პითიამ შემდეგი თქვა, რომ ჰერაკლიდების მიმართ ასეთი საქციელისათვის სამაგიერო მიეზღვებათ გიგესის ჩამომავლებს მეხუთე თაობაში. ლიდიელებიცა და მათი მეფეებიც ამ სიტყვას არავითარ ყურადღებას არ აქცევდნენ, ვიდრე ის არ აუხდათ.

14. ეგრე ეპყრათ ჰერაკლიდებისაგან წართმეული ძალაუფლება მერმნადებს, ხოლო გიგესმა ტირანობის დროს დელფოში გაგზავნა არა მცირედი შეწირულება. ის კი არა, რამდენი ვერცხლიც კია შეწირული დელფოში, მისგანაა მეტი წილი: გარდა ვერცხლისა. უზომო ოქროც შესწირა გიგესმა. ამათგან განსაკუთრებით აღსანიშნავია ოქროს ექვსი კრატერი. ისინი დგანან კორინთელთა საგანძურში და იწონიან 30 ტალანტს. სიმართლე რომ ვთქვათ, კორინთელთა სახელმწიფოსი კი არაა საგანძური, არამედ კიტსელოს ევტიონის ძისა. გიგესი პირველია ჩვენთვის ცნობილ ბარბაროსთა შორის, რომელმაც შესაწირავები მიართვა დელფოს. ფრიგიის მეფის მიდეს გორდიესის ძის შემდეგ, მიდესმა დელფოს შესწირა სამეფო ტახტი, რომელზედაც თვითონ იჯდა და მოსამართლეობდა. ეს ტახტი ღირსშესანიშნავი რამ არის. ის იქვე დგას, სადაც გიგესის კრატერებია. ეს ოქრო და ვერცხლი, რომელიც გიგესმა შესწირა, დელფოელების მიერ შემწირველის სახელის მიხედვით იწოდება გიგადად. როდესაც მმართველობა ხელთ იგდო გიგესმა, შეიყვანა ლაშქარი მილეტში, სმირნაში და კოლოფონის ქალაქი აიღო. მას არაფერი დიდი არ გაუყეობია თავის მეფობაში, რომელიც ორ წელ ნაკლებ 40 წელს გრძელდებოდა. საკმარისია მის შესახებ ამდენი მოგონება და მას ახლა თავს ვანებებ.

15. მოვიგონებ ადრისს, გიგისის ძეს, რომელიც გიგისის შემდეგ მეფობდა. მან დაიპყრო პრიენელები და მილეტშიც შეიჭრა, როდესაც ადრისი იყო სარდ-
ლების ტირანი. მომთაბარე სკვითების მიერ გამოძევებული კიმერიელები თავისი
საცხოვრისიდან მოვიდნენ აზიაში და აიღეს სარდე მთლიანად გარდა აკროპო-
ლისისა.

16. ადრისი მეფობდა ერთ წელ ნაკლებ 50 წელს. მისი მემკვიდრე იყო სა-
ლიატესი, ადრისის ძე, რომელიც მეფობდა 12 წელს. ხოლო სალიატესის მემკვი-
დრე იყო ალიატესი. ეს ეომებოდა კიაქსარესს, დეიოკესის ჩამომავალს და მი-
დიელებს. ამასთანავე მან კიმერიელები გააძევა აზიიდან, აიღო სმირნა, რომე-
ლიც კოლოფონის ახალშენი იყო და კლადომენეში შეიჭრა. აქედან ის ისე კი
არ წავიდა, როგორც უნდოდა, არამედ დიდად დამარცხებული. ხოლო სხვა სა-
ცნებარ საქმეთა შორის, რომელიც მისი მმართველობის დროს მოხდა. თხრობის
ღირსია შემდეგი:

17. ალიატესი ებრძოდა მილეტელებს, ხოლო ომი გადმოეცა მას მემკვიდ-
რეობით მამისაგან. იგი თავს ესხმოდა და ალყას არტყამდა მილეტს ამგვარად:
როგორც კი დედამიწაზე ნაყოფი მომწიფდებოდა, მაშინვე გაემართებოდა ხოლ-
მე იქით ლაშქრით. ლაშქრობისას სალამურებზე, პექტიადებზე, სადედაკაცო და
სამამაკაცო ავლოსებზე უკრავდნენ, ხოლო როდესაც ალიატესი მილეტის სახა-
ზებს მიადწევდა. სახლებს, რომლებიც იმ ველებზე იდგა, არც ანგრევდა, არც
სწვავდა და არც კარებს ჩამოხსნიდა ხოლმე. სტოვებდა მათ ხელუხლებლად. ხო-
ლო ხეებსა და დედამიწის მოსავალს როგორც კი მოსპობდა, ბრუნდებოდა უკან.
რადგან ზღვა მილეტელებს ეპყრათ, ამიტომ ალყის შემორტყმა ადვილი საქმე
არ იყო ლაშქრისათვის. ხოლო ლიდიელი სახლებს იმიტომ არ ანგრევდა, რომ
მილეტელებს სახლები რომ ექნებოდათ, მიწის დათესვასა და დამუშავებასაც
დაიწყებდნენ, თვითონ კი თავს დაესხმოდა და გაანადგურებდა მათ ნამუშე-
ვარს.

18. ასე ომობდა მილეტი თერთმეტ წელიწადს. ამასობაში ორი დიდი და-
მარცხება იწვნის მილეტელებმა, ერთი — როდესაც იბრძოდნენ თავიანთ მიწა-
ზე — ლიმენეიონზე, ხოლო მეორე — მამანდროსის დაბლობზე. 6 წელიწადს
თერთმეტიდან ჯერ კიდევ სალიატეს ადრისის ძე მართავდა ლიდიელებს და იმ
დროს აწყობდა ლაშქრობას მილეტის მხარეში. ეს სალიატესი იყო, რომელმაც
წამოიწყო ეს ომი. ხოლო დანარჩენი ხუთი წელი, რომელიც მოსდევდა ექვსს,
ომობდა ალიატეს სალიატესის ძე და როგორც მე გამოვაცხადე ზემოთაც. მან
მემკვიდრეობით მიიღო მამისაგან ბრძოლა და დაუღალავად ეწეოდა მას. მილე-
ტელებს იონიელთაგან ამ ომს არავინ უმსუბუქებდა ქიოსელებს გარდა. ესენი
მსგავსითვე უხდიდნენ მილეტელებს სამაგიეროს და ეშველებოდნენ მათ, ვინაი-
დან უწინ მილეტელებს გადაუტანიათ ქიოსელებთან ერთად ერთორეელებთან
ბრძოლა.

19. მეოთხმეტე წელს, როდესაც ლაშქარმა ყანებს ცეცხლი წაუვიდა, ასე-

თი ამბავი მოხდა: როგორც ყანებს მოეკიდა. ალი ქარმა წაიღო და წაუკიდა ათენას ტაძარს, რომელსაც ეწოდება ასესოსისა; ეცესლოდებული ტაძარი დაიწვა. მაშინ ამისთვის არავის მიუქცევია ყურადღება, მაგრამ ლაშქრის სარდელში დაბრუნებისთანავე ალიატესი ავად გახდა. რაკილა გაუგრძელდა ავადმყოფობა, მან კაცები გაგზავნა დელფოში ღვთის ნების შესატყობად (მათი გაგზავნა ან ვინმესთან თათბირის შედეგად მოხდა, ან კიდევ თვითონ გადაწყვიტა), რათა ღმერთს შეჰკითხვოდნენ ავადმყოფობის შესახებ. დელფოში მოსულებს პითიამ უთხრა, რომ არ გწინასწარმეტყველებთ მანამ, ვიდრე არ აღადგენენ ათენას ტაძარს, რომელიც დაიწვა მილეტის მხარის ასესოსში.

20. მე დელფოელთაგან მსმენია და ვიცი, რომ ეგრე მომხდარა. ხოლო მილეტელები უმატებენ ამას, რომ პერიანდროს კიფსელოსის ძე მილეტის მაშინდელი ტირანის თრასიბულოსის გულითადი ქეგობარი იყო. მან შეიტყო მისნობა, რომელიც ალიატესს ეხებოდა და გაგზავნა დესპანის თრასიბულოსთან სათქმელად, რომ წინასწარ სცოდნოდა ნამდვილ ეთარება. მილეტელები ჰყვებიან, ეგრე არისო.

21. ხოლო ალიეტესმა როგორც კი შეიტყო, მაშინვე გაგზავნა მაცნე მილეტში, რომ დაზავებოდა თრასიბულოსს და მილეტელებს აძენი ხნით, რამდენიც ტაძრის აგებას დასჭირდებოდა. მოციქული მოვიდა მილეტში. თრასიბულოსს კი წინასწარ კარგად ჰქონდა შეტყობილი ყოველივე, იცოდა ალიატესი რის გაკეთებას აპირებდა და მოაწყო შემდეგი: მთელი პური, რაც კი ქალაქში იყო, როგორც მისი საკუთარი, ასევე კერძო პირებისა, მოედანზე მოაზიდვინა და გამოუცხადა მილეტელებს, რომ როგორც კი თვითონ ანიშნებდა, მათი უხდა დაეწყო ყველას სმა და მხიარულება.

22. ეს იმის გულისთვის გააკეთა და თქვა თრასიბულოსმა. რომ სარდელ მაცნეს დაენახა პურის დიდი გროვა და მომლოხნი ხალხი და გადაეცა ალიატესისთვის. ასეც მოხდა. როგორც დინახ: ეს მაცნემ, გადასცა თრასიბულოსს ლიდელი მეფის შემონათვალი და დაბრუნდა სარდელში; როგორც მე შევიტყვე დაზავება სხვა რაიმე მიზეზით არ მომხდარა, რადგანაც ალიატესი იმედოვნებდა, რომ მილეტში სასტიკი უპურობა და ხალხს უკიდურესად უჭირს, ხოლო მაცნე რომ მილეტიდან დაბრუნდა, იმის სრულიად საწინააღმდეგო აზრი მოისმინა, რასაც თვითონ ფიქრობდა. ამის შემდეგ მოხდა დაზავება, რომლის მიხედვითაც ისინი ერთმანეთის მეგობრები და მოკავშირეები უნდა ყოფილიყვნენ. ალიატესმა ასესოსში ათენას ერთი ტაძრის ნაცვლად ორი ტაძარი აუგო და თვითონაც ავადმყოფობას წამოუდგა. ასე ეოპებოდა ალიატესი მილეტელებსა და თრასიბულოსს.

23. პერიანდროსი იყო კიფსელოსის შვილი, ამავე იყო. რომ აუწყა თრასიბულოსს განგების ნება. ტირანობდა პერიანდროსი კორინთოში. მის შესახებ ნოკვეითხრობენ კორინთელები (და მათივე აზრისა არიან ლესბოსელები), რომ მის სიცოცხლეში დიდი სასწაული მომხდარა: რადანრონში შემოსულა დელფი-

ზე შემჯდარი არიონ მეთიზნელი, რომელიც კითაროდი იყო და მაშინდელ კითაროდთა შორის მეორე არავინ იყო იმისთანა. პირველმა მან შექმნა დითირამბი იმ ხალხთა შორის, ვინც კი ჩვენ ვიცით, დაარქვა მას სახელი და დააწესა კორინთოში.

24. ამ არიონის შესახებ მოგვითხრობენ, რომ მან დიდი დრო დაჰყო პერიანდროსთან და მოისურვა გამგზავრება იტალიასა და სიკელიეში. იქ შეიძინა დიდძალი ქონება და მოინდომა უკან კორინთოში წამოსვლა. წამოვიდა ის ტარანტიდან და რადგანაც არავის ენდობოდა უფრო მეტად, ვიდრე კორინთელებს, დაიქირავა კორინთელების ხომალდი. ზღვაში კორინთელებმა განიზრახეს არიონი გადაეგდოთ და მისი ქონება მიეთვისებინათ. არიონმა ეს რომ შეიტყო, შეეხვეწა: წაელოთ ქონება, ხოლო მისთვის სიცოცხლე შეენარჩუნებინათ. არ წყნარეს მისი თხოვნა და გამოუცხადეს მეზღვაურებმა: ან მოიკლას თავი და როგორმე მიბარებენ მიწას, ან სასწრაფოდ გადავარდეს ზღვაში. არიონს დიდი გასაჭირი ადგა და ითხოვა: რადგანაც მის მიმართ ასეთი გადაწყვეტილი, ნება დართონ დადგეს მთელი მორთულობით გემბანზე და იმღეროს. არიონმა აღუთქვა, რომ იმღერებდა და მერე მოიკლავდა თავს. მეზღვაურები სიამოვნების მოლოდინში იყვნენ, რაკილა ადამიანთა შორის საუკეთესო აედს მოუსმენდნენ და ხომალდის ცხვირიდან შუა ნაწილისაკენ წავიდნენ. არიონი საგანგებოდ მოიკაზმა. აიღო კითარა, დადგა გემბანზე და დაიწყო მაღალი ხმით სიმღერა. ხოლო როდესაც დაამთავრა სიმღერა, გადავარდა ზღვაში, მთელი თავისი მორთულობით. მეზღვაურებმა გაცურეს კორინთოსაკენ. არიონის შესახებ ამბობენ, რომ ის დელფინმა აიყვანა და გამოიყვანა ტაძნარონთან. ნაპირზე გამოსული წავიდა კორინთოში თავისი მორთულობით და მოჰყვა იქ ყოველივეს, რაც შეემთხვა. პერიანდროსმა არიონს არ დაუჯერა და მცველი მიუყენა მას, არსად უშვებდა. ამავე დროს ფხიზლად ადევნებდა თვალს მეზღვაურებსაც. როგორც კი ჩამოვიდნენ ისინი, დაუძახა და მოათხრობინა, თუ რას იტყოდნენ არიონის შესახებ, ხოლო მათ მიუგეს, რომ არიონი უვნებელია, იმყოფება იტალიაში და მათ ის დატოვეს ტარანტში ყოვლად წარმატებული. მაშინ პერიანდროსმა უჩვენა მათ არიონი ისეთი, როგორც გადავარდა ხომალდიდან ზღვაში. მეზღვაურები განცვიფრდნენ და მხილებულებს აღარ შეეძლოთ, რომ უარეყოთ თავიანთი დანაშაული. ამას მოგვითხრობენ კორინთელებიცა და ლესბოსელებიც. ხოლო არიონის არც თუ დიდი სპილენძის ქანდაკება არის ტაძნარონში. ესაა დელფინზე შემომჯდარი ადამიანის გამოსახულება.

25. ალიატეს ლიდიელმა მიღეტელებთან ომი დაამთავრა და შემდეგ მოკვდა, მან იმეფა 57 წელი. ავადმყოფობას რაკი გადაურჩა, ეს მეორე იყო ამ სახელიდან, რომელმაც შესწირა დელფოს ვერცხლის დიდი კრატერი და ამ კრატერის რკინის შეკავშირებული სადგამი; დელფოში ყველა შეწირულებათა შორის გამოირჩევა ეს ნივთი ნამუშევარი გლავკოს ქიოსელისა, რომელმაც ერთადერთმა ყველა ადამიანთ შორის, გამოიგონა რკინის შეკავშირება.

26. ალიატესის გარდაცვალების შემდეგ სამეჟო დაიმკვიდრა კროსოსმა, ალიატესის ძემ. რომელიც მაშინ 35 წლისა იყო. ელინთა შორის პირველები ეფესელები იყვნენ, რომელთაც ის დაესხა თავს. მის მიერ ალყაშემორტყმულმა ეფესელებმა ქალაქი გადასცეს არტემიდეს — გააბეს თოკი მისი ტაძრიდან ზღუდემდე. ძველ ქალაქსა, რომელიც მაშინ ალყაშემორტყმული იყო, და ტაძარს შორის არის 7 სტადიონი. კროსოსმა პირველებს მათ დაადო ხელი, ხოლო შემდეგ რიგრიგობით ყველა იონიელებსა და ეოლიელებს. სხვადასხვა ქალაქს სხვადასხვა მიზეზს მოსდებდა ხოლმე; ზოგის მიმართ ახერხებდა დიდი მიზეზების გამონახვას და მათ მძიმე ბრალდებას უქენებდა, ხოლო ზოგ მათგანს მცირედ ადანაშაულებდა.

27. კროსოსმა როგორც კი აზიაში მცხოვრები ელინები დაიმორჩილა და დახარკა, განიზრახა მის შემდეგ ხომალდების დამზადება და კუნძულების მცხოვრებლებზეც თავდასხმა. როდესაც ყველაფერი მზად იყო ხომალდმშენებლობისათვის, ერთნი ამბობენ. რომ სარდში მოვიდა ბიანტ პრიენელი, ხოლო მეორენი ამბობენ — პიტაკოს მიტილენელიო. როდესაც შეეკითხა კროსოსი, რა არის ახალი ელადაშიო, მოსულმა უპასუხა, რამ შეაჩერა ხომალდმშენებლობა: „მეფეო, კუნძულების მცხოვრებლებმა შეაძინეს 10000 ცხენი და გუნებაში აქვთ ლაშქრობა სარდზე და შენს წინააღმდეგ“. კროსოსს ეგონა, რომ ის მართალს ლაპარაკობს და უთხრა: „ნეტავი კი ღმერთებმა ჩააგონონ ასეთი რამის გაკეთება კუნძულის მცხოვრებლებს და მართლაც წამოვიდნენ ისინი ლიდიელთა წინააღმდეგ ცხენებითაო“. მოსულმა მოუსმინა და უთხრა: „მეფეო, მე მეჩვენება, რომ შენ გულით გინდა ცხენოსანი კუნძულელების შეპყრობა ხმელეთზე და ვფიქრობ შენი იმედი უსაფუძვლო არ არის, მაგრამ იმას არ ითვალისწინებ, რომ კუნძულის მცხოვრებლები როგორც კი შეიტყობენ, რომ შენ აპირებ მათ საწინააღმდეგოდ ხომალდების აგებას, სხვას არაფერს არ მოინდომებენ თუ არა ლიდიელების ზღვაზე თავდასხმას, რათა სამაგიერო მოგიზლონ ხმელეთზე მოსახლე ელინთათვის, რომლებიც შენ მონობაში გყვანან“. ძალიან მოეწონა კროსოსს ეს მსჯელობა. რადგან ეჩვენა, რომ ისეა ნათქვამი, როგორც საჭიროა და დაჭერებულმა თავი ანება ხომალდმშენებლობას. ეგრე დაუშვაგობრდა კროსოსი კუნძულებზე მცხოვრებ იონიელებს.

28. დროთა ვითარებაში კროსოსმა მდინარე ჰალისის აქეთ მცხოვრები თითქმის ყველა ხალხი დაიმორჩილა. რადგან გარდა კილიკელებისა და ლიკიელებისა, სხვა ყველა თავის ხელში ჰყავდა კროსოსს. ხოლო ესენი არიან: ლიდიელები, ფრიგიელები, მისიელები, მარიანდინები, ხალიბები, პაფლაგონელები, თრაკიელები, თინებიცა და ბითინებიც. კარიელები, იონიელები, დორიელები და პამფილიელები.

29. როდესაც კროსოსმა ესენი დაიმორჩილა და ლიდიელებს შეჰმატა, მოვიდნენ სიმდიდრით აყვავებულ სარდში ელადის სხვადასხვა ბრძენებიც, რომლებიც კი ამ დროს იყვნენ. სხვებთან ერთად მოვიდა სოლონიც, ათენელი

კაცი, რომელმაც ათენელებს კანონები შეუქმნა მათივე განკარგულების თანახმად. სოლონმა ათ წელს იმოგზაურა სამშობლოს გარეთ ქვეყნების დათვალიერების საბაბით: სინამდვილეში კი იმიტომ, რომ არ გამხდარიყო იძულებული რაიმე შეეცვალა მის მიერ დაწესებულ კანონთაგან, თვითონ ათენელებს კი ამავსე გაკეთება არ შეეძლოთ, რადგანაც დიდი ფიცი ჰქონდათ დადებული, რომ ათი წლის განმავლობაში დაიცავდნენ კანონებს, რომლებიც მათ სოლონმა შეუქმნა.

30. სოლონი ამ მიზნების გამოც და დათვალიერების მიზნითაც გაემართა სამოგზაუროდ და მივიდა ეგვიპტეში ამასისთან და სარდესში კროასოსთან. კროასოსმა ჩამოსული სასახლეში მიიღო. ხოლო შემდეგ, მესამე თუ მეოთხე დღეს, დაუძახა კროასოსმა სოლონს და მისი მსახურები დაატარებდნენ მას საგანძურებში და აჩვენებდნენ ყოველივეს, რაც კი იყო მნიშვნელოვანი და მდიდრული. მას მერე, რაც სოლონმა ყოველივე ეს ნახა და დათვალიერა, კროასოსმა შეურჩია დრო და უთხრა: „ათენელო სტუმარო, ჩვენამდეც მოაღწია შენმა დიდმა სახელმა შენი სიბრძნისა და მოგზაურობების შესახებ, რომ შენ მეცნიერების სიყვარულით და დათვალიერების მიზნით დაიარე მრავალი ქვეყანა. ახლა მინდა შეგეკითხო. მათ შორის, ვინც შენ შეგხვედრია, ვინ ნახე ყველაზე უფრო ბედნიერი?“ კროასოსი ამას რომ კითხულობდა, იმედოვნებდა, რომ თვითონ იყო ადამიანთა შორის უბედნიერესი, ხოლო სოლონი მას არ მოეპირფერა და რაც მიაჩნდა სიმაართლედ, ის უთხრა: „ტელოს ათენელი“. გაუკვირდა კროასოსს ნათქვამი და უთხრა მკვირცხლად: „რატომ მიგაჩნია შენ ტელოსი უბედნიერესად?“ სოლონმა უპასუხა: „ჯერ ერთი, იმიტომ, რომ ტელოსს, რომლის ხელშიც მისი ქალაქი წარმატებული იყო, ჰყავდა კარგი და კეთილი შვილები. და ის მოესწრო იმას, რომ ყველა მის შვილს გაუჩნდა შვილები და ეს შვილები ყველანი ცოცხლები იყვნენ. მეორე — ჩვენის აზრით, მდიდრულად ცხოვრობდა და ცხოვრების აღსასრული ბრწყინვალე ჰქონდა: რადგან, როდესაც ათენელები მეზობლებს ებრძოდნენ ელეგისინში, იგი დაეხმარა მათ, მტერი გააქცია, და თვითონ ლამაზად მოკვდა, ათენელებმა იგი სახელმწიფო სახსრებით დამარხეს იქ. სადაც ის დაეცა და დიდი პატივი სცეს“.

31. სოლონმა გააღიზიანა კროასოსი ტელოსის შესახებ მრავლისა და ბედნიერის მოთხრობით და [კროასოსი] შეეკითხა მას: ვინ გინახავს ბედნიერი მეორე მას შემდეგაო, რადგან ფიქრობდა, რომ მეორე ადგილი მაინც მას ხვდებოდა. ხოლო სოლონმა უპასუხა: „კლეობისი და ბიტონი. ესენი წარმოშობით არიან არგოსელები. ქონება მათ საცმარისი ჰქონდათ და ამას გარდა სხეულის ძალაც. ორივენი თანაბრად იყვნენ გამარჯვებული შეჯიბრებაში, ამის შესახებ მოგვითხრობენ ასეთ ამბავს: როდესაც არგოსელებს ჰერას დღესასწაული ჰქონდათ, მათი დედა აუცილებლად უნდა მისულიყო სალოცავში ურმით, ხარები ვერ მიუყვანეს მას დროზე და რაკილა დრო აღარ იყო, ჰაბუყები თვითონ შეებნენ უღელში და ეწეოდნენ ურემს. ურმით კი თავისი დედა მიჰყავდათ, 45 სტა-

დიონი გაიარეს და მივიდნენ სამლოცველოში. მათ ეს გააკეთეს საზღიშო შეკრებულობის თვალწინ და სიცოცხლის აღსასრულიც შესანიშნავი ჰქონდათ, ამით ღმერთმა გვიჩვენა, რომ ადამიანისათვის უმჯობესია სიკვდილი, ვიდრე სიცოცხლე. ირგვლივ მყოფი არგოსელები აღიდებდნენ ჰაბუქების ძალას, ხოლო არგოსელი ქალები — მათ დედას, ასეთი შვილები რომ ჰყავდა. დედა კი დიდად იყო გახარებული შვილების საქმითა და სახელით, იღვა ქანდაკების წინ და ლოცულობდა კლეობისისა და ბიტონისათვის — თავისი შვილებისათვის, რომლებმაც დედა დიდად ასახელეს და სთხოვა ღმერთქალს, მიენიჭებინა მათთვის, რაც კი რომ საუკეთესოა ადამიანისათვის. ამ ლოცვის შემდეგ, როგორც კი შესწირეს მსხვერპლი და ინადიმეს, ჰაბუქებმა იმავე ტაძარში დაიძინეს და აღარ ამდგარან, ასეთი ბოლო ჰქონდათ მათ. არგოსელებმა მათი გამოსახულებები გააკეთეს და შესწირეს დელფოს, რადგანაც საუკეთესო ვაჟაკები იყვნენ“.

32. ამრიგად სოლონმა ბედნიერების მხრივ მეორე ადგილი მიაკუთვნა მათ, ხოლო გაჯაგრებულმა კროსოსმა უთხრა მას: „ათენელო სტუმარო, ჩვენს ბედნიერებას ეგრე არაფრად ავღებ, რომ კერძო პირების ბედნიერების დარადაც არ მიგაჩნია?“ სოლონმა კი მიუგო: „კროსოსო, მე, რომელმაც ვიცო, რომ ყოველივე ღვთაებრივი შურით აღსავსე და შფოთიანია, მე მეკითხები, ადამიანთა ყოფის შესახებ? ხანგრძლივი დროის განმავლობაში ბევრი რომ არის ისეთი. რასაც კაცი ნახულობს, რის ნახვაც მას არ სურს და ბევრსაც განიცდის. ადამიანისათვის ცხოვრების მიჯნად 70 წელი მიმაჩნია. ეს 70 წელი შეიცავს 25200 დღეს, დამატებითი თვე რომ არ იყოს. თუ კი ყოველ მეორე წელს გავაგრძელებ ერთი თვით, იმისათვის, რომ წლის დროები თავთავის ადვილზე მოხვდნენ, მაშინ 70 წელზე მოვა 35 დამატებითი თვე, ხოლო ამ თვეებისაგან შედგება 1050 დღე. მთელი ამ დღეებიდან. რომლებსაც შეიცავს 75 წელიწადი, და ეს არის 26250 დღე, ერთი დღეც კი არ მოიტანს არაფერს სავსებით მსგავსს მეორე დღესთან შედარებით. ამრიგად, კროსოსო, ადამიანი მთლიანად შემთხვევითობაა. მე შენ ძალიან მდიდრადაც მეჩვენე და მრავალი ხალხის მეფეცა ხარ, მაგრამ, რასაც მეკითხები, ჯერ ვერაფერს გეტყვი, ვიდრე არ შევიტყობ, რომ კარგად დაასრულე შენი სიცოცხლე. რადგანაც, დიდად შეძლებული არაა უფრო ბედნიერი მასზე, ვისაც მხოლოდ „პური არსობისა“ აქვს, თუ კი ყოველივე სიკეთის პატრონს ბედმა არ გარგუნა ცხოვრების კარგად დასრულება; რადგან, ერთის მხრივ, ბევრნი, უაღრესად მდიდარი ადამიანები უბედურები არიან. ხოლო მეორეს მხრივ, საშუალო შეძლების მქონენი — ბედნიერნი. ძალიან შეძლებულს მაგრამ უბედურ კაცს ბედნიერების მიმართ მხოლოდ ორი უპირატესობა აქვს, იმას კი მდიდრისა და უბედურის მიმართ — მრავალი; მდიდარი სურვილს აისრულებს და დიდი უბედურება რომ დაატყდებოდა, შეუძლია გადაიტანოს, ხოლო ღარიბს უპირატესობა აქვს მასთან შედარებით, რადგან, მართალია არ შეუძლია მასავით უბედურების გადატანა და თავისი სურვილების დაკმაყოფილება, მაგრამ მისი კარგი ბედი იცავს მას ყოველივე ბოროტებისაგან: იგი

არ სახიჩრდებმა, არ ავადმყოფობს, უბედურებას არათერს განიციდის, ჰყავს კარგი შვილები და არის კარგი შესახედავი. თუ ამასთან ერთად იგი სიცოცხლესაც კარგად დაასრულებს (ეს ისაა, რასაც შენ ეძიებ), მაშინ ღირსია იმისა, რომ ბედნიერი ეწოდოს. ვიდრე კაცი არ აღესრულება, თავი შეიკავე იმისაგან, რომ ბედნიერი უწოდო მას (მანამ მხოლოდ ბედიანი უწოდე). ყოველივე ეს რომ თავმოყრილი იყოს ერთ ადამიანში, შეუძლებელია. ისევე, როგორც არც ერთი ქვეყანა არაა, რომ კმაყოფილდებოდეს იმით, რაც მას თვით აქვს. ერთი რომ აქვს, მეორე ესაჭიროება, ხოლო რომელსაც მეტი აქვს, ისაა მიჩნეული უმჯობესად, ასევე არც ერთი ადამიანიშვილი არ არის სრულიად დაკმაყოფილებული, რადგან ერთი რომ აქვს, მეორე აკლია. მათ შორის ვისაც ყველაზე მეტი აქვს თავისი სიცოცხლის განმავლობაში და შემდეგ სიცოცხლეს კარგად ამთავრებს, ჩემის აზრით, მეფეო, მისთვისაა სამართლიანი ამ სახელის ტარება, მაშასადამე, უნდა ვიხილოთ ყოველივე ამბის ბოლო. რადგანაც ღმერთი ბევრს პირდებოდა ბედნიერებას და მერე შეუბრუნა ყოველივე ძირფესვიანად“.

33. ესა თქვა სოლონმა, რაც კროასოსს დიდად არაფრად ეპიტნავა. არც არაფერი უთხრა მას, ისე გაუშვა, რადგან იფიქრა, ძალიან უმეცარია ის, ვინც აწმყო სიკეთეს უყურადღებოდ სტოვებს და ყოველივე ამბის აღსასრულის ხილვას ბრძანებსო.

34. სოლონის წასვლის შემდეგ კროასოსს დიდი ღვთის რისხვა დაატყდა თავს, როგორც ჩანს, იმისთვის, რომ მას თავისი თავი ყველა ადამიანზე ბედნიერად მიაჩნდა. მან ძილში ნახა ჰემმარტების მაუწყებელი სიზმარი, რომ უბედურება მოეღის მის შვილს. კროასოსს ჰყავდა ორი შვილი, რომელთაგან ერთი გაუბედურებული, ყრუ-მუნჯი იყო, ხოლო მეორე ყოველმხრივ პირველობდა თავის ტოლებში. სახელად ერქვა მას ატისი. სიზმარმა ამ ატისის შესახებ ანიშნა კროასოსს, რომ ის დაიღუპება რკინის შუბით დაჭრილი. რომ გაიღვიძა კროასოსმა და დაუფიქრა ამ სიტყვას, შეეშინდა და შვილს ცოლი მოჰკვარა. ჩვეულებრივ ატისი მხედართმთავრობდა ლიდიელებს, აალა მამა მას ამისთანა საქმეებზე აღარ უშეებდა, ხელშუბები, შუბები და ყველა სხვა მსგავსი იარაღი, რასაც ომში იყენებდნენ ადამიანები, დარბაზებიდან გაატანინა და საწყობებში დაალაგებინა, რომ რაიმე არ ჩამოვარდნილიყო და მის შვილს არ დასცემოდა.

35. როდესაც კროასოსს შვილის ქორწილი ჰქონდა, სარდლში კაცი მოვიდა, რომელსაც უბედურება შემთხვევოდა და ხელები არ ჰქონდა სუფთა. იგი წარმოშობით ფრიგიელი იყო, სამეფო გვარიდან, მოვიდა იგი კროასოსის სახლში და ადგილობრივი წესების მიხედვით ითხოვა გაწმენდა, ხოლო კროასოსმა იგი გაწმინდა (ლიდიელების გაწმენდა ემსგავსება ელინების გაწმენდას). მას შემდეგ, რაც კროასოსმა შეასრულა ის, რაც საჭირო იყო, გამოჰკითხა მოსულს თუ საიდან არის, ვინ არის და უთხრა შემდეგი: „ადამიანო, ვინა ხარ და ფრიგიის რომელი მხრიდან მოხვედი ჩემთან სტუმრად? რომელი მამაკაცი ან ქალი

მოჰკალი?“. მან უპასუხა: „მეფეო, მე ვარ გორდიესის. მიდესის ძის ვაჟი, მკვია ადრესტოსი, და ჩემი საკუთარი ძმა შემომავკდა უნებურად, მოვედი აქ მამის მიერ გამოძევებული და დავკარგე ყველაფერი“. კროასოსმა უპასუხა: „შენ ჩვენი საყვარელი ადამიანების შვილი ხარ და მოსულხარ მეგობრებში, დარჩი ჩვენთან და აქ არაფერი გაგიპირდება. ეს უბედური შემთხვევა, როგორც შეძლებ, იოლად გადაიტანე და საბოლოოდ დიდად გარგებს“.

36. მოსული ცხოვრობდა კროასოსის სახლში. ამავე დროს მისიის ოლიმპოზე, დიდი ტახტი გამოჩნდა. ის ჩამოვიდოდა ამ მთიდან და მისიელების ყანებს ანადგურებდა. ბევრჯერ დაესხნენ მისიელები ამ ტახს თავს, მაგრამ ვერაფერი დააკლეს, ის კი არა, თვითონ დაზარალდნენ მისგან. ბოლოს მოვიდნენ კროასოსთან მისიელების მოციქულები და უთხრეს: „მეფეო, ჩვენს ქვეყანაში დიდი ტახტი გამოჩნდა, რომელიც ყანებს გვინადგურებს, რამდენს არ ვეცადეთ, ვერ შევძელით მისი დაძლევა. ახლა გთხოვთ, შენი შვილი, რჩეული ჯაბუყები და ძალები გაგვატანო თან, რომ ტახტი გავაძევოთ ჩვენი ქვეყნიდან“. ისინი ამას ითხოვდნენ, კროასოსს კი ახსოვდა სიზმარი და ასეთი სიტყვები უთხრა მათ: „ჩემ შვილს მეტს ნულარ ახსენებთ, მაინც არ გავატანთ იმას. რადგან ახლად დაქორწინებულია და ამჟამად ამ ამბებით არის გართული. რაც შეეხება რჩეულ ლიდიელებს, მონადირეებს და ძალებს, ყველას გავატანთ და თან ეუბრძანებ, რომ ძალიან შეეცადონ და მოეხმარონ იმ მხეცის ქვეყნიდან გაძევებაში“.

37. ეს უპასუხა კროასოსმა. მისიელები ამით კმაყოფილები დარჩნენ. კროასოსის შვილიც აქ იყო და იმანაც მოისმინა, თუ რას ითხოვდნენ მისგან მისიელები. რაკი კროასოსმა არ უთხრა შვილს, რომ მასაც თან ატანდა მისიელებს, ჯაბუყმა მას უთხრა: „მამა, უწინ საუკეთესო და უკეთილშობილეს საქმედ მიგვაჩნდა საომრად და სანადიროდ წასვლა და ამითი სახელის მოხვეჭა. ახლა კი ორივე ამ საქმისაგან მაკავებ. თუმცა არც ჩემი სიმბდალე შევიმჩნევი და არც სილაჩრე. ახლა მე რა პირით უნდა ვეჩვენო მათ აგორაზე მიმავალი და იქიდან დაბრუნებული? რას იფიქრებენ მოქალაქეები, როგორი ვარ, ან რას იფიქრებს ახლად შერთული ცოლი? რას იფიქრებს, როგორ ქმართან ვცხოვრობო? აი ამიტომ ან გამიშვი სანადიროდ, ანდა დამიმტკიცე, რომ ჩემთვის უმჯობესია ის, რაც ხდება“.

38. კროასოსმა მას უპასუხა: „შვილო, არც სიმბდალეს ვხედავ შენში და არც სხვას რასმე არაკეთილშობილურს, ამას რომ ვაკეთებ, მაგრამ ისე მოხდა, რომ ძილში გამომეცხადა ჩვენება და მითხრა, რომ შენ დლეგრძელი არ იქნები. დაიღუპები რკინის შუბისაგან. ამ ჩვენების გამო იყო, რომ შენი ქორწილი დავაჩქარე და ამიტომაა, რომ გიკრძალავ ამგვარ საქმეებზე წასვლას, შეძლებისდაგვარად გიფრთხილდები, რომ ჩემს სიცოცხლეში შენი სიცოცხლე დავიცუა. შენ ხომ ერთადერთი შვილი მყავხარ. მეორე კი, რომელსაც სმენა არა აქვს, ვითომ არცა მყოლია“.

39. ჯაბუყმა ამაზე შემდეგი მიუგო: „მამა, ასეთი სიზმარი რომ ნახე. გეპა-

ტიება ჩემი მოფრთხილება, მაგრამ სამართლიანობა მოითხოვს, ვითხრა, რომ ზოგ რამეს ვერ მიმხვდარხარ და სიზმარში ვერ შეგიმჩნევია; შენ ამბობ, რომ სიზმარში გეჩვენა, თითქოს მე ბოლო მომეღება რკინის შუბით. აბა, ტახს სადა აქვს ხელები ან და რკინის შუბი, რომლისაც შენ ასე გეშინია? სიზმარში რომ გეხილა, თითქოს მე სიკვდილი ეშვებინაგან ან სხვა რაიმე მსგავსისაგან მომეღლის, მაშინ უნდა მოქცეულიყავი ისე, როგორც იქცევი. შენ კი ძილში გეუწყა, რომ შუბისაგან უნდა დავიღუბო. რაკილა აღამიანებთან არ მოგვიწევს ბრძოლა, ამიტომ გამიშვი“.

40. კროსოსმა უპასუხა: „შვილო, სიზმრის შენი ახსნა სჯობია ჩემსას, ამიტომ რაკილა მაჯობე ახსნაში, ვცვლი ჩემს გადაწყვეტილებას და ნებას გრთავ, რომ წახვიდე სანადიროლ“.

41. სთქვა ეს კროსოსმა და დაუძახა ფრიგიელ ადრესტოსს; როდესაც მოვიდა ადრესტოსი მასთან, უთხრა მას კროსოსმა შემდეგი: „ადრესტოს, შენ რომ საშინელი უბედურება დაგატყდა თავს, მე არ გამიიციხხარ, გაგწმიოდე, სახლში მივიღე და ყოველგვარი ხარჯი ვიკისრე. ახლა კი, რადგანაც შენს მიმართ სიკეთე მაქვს ჩადენილი, შენ გმართებს კეთილთვე გადამიხადო. მე გთხოვ, შენ იყო ჩემი შეილის მცველი, როდესაც იგი სანადიროდ წავა. რათა ვზაზე ვინმე ბოროტმოქმედნი არ გამოჩნდნენ და ზიანი არ მოუტანონ. ამას ვარდა შენ იმიტომაც გმართებს იქ წასვლა, რომ გამობრწყინდე შენი საქმიანობით. ეს ხომ შენი მამაპაეული საქმიანობაა და ამასთანავე ძალაც შეგწევს“.

42. უპასუხა მას ადრესტოსმა: „მეფეო, სხვა ვითარებაში მე არ წავიდოდი ამისთანა საქმეზე, რადგან, არც ამისთანა უბედურების ჩამდენს შემშვენიას წარმატებულ ტოლებთან წასვლა და არც მინდა; თან ბევრი სხვა რამეც მამრკოლებს, ახლა კი, რადგან შენ ასე ძალიან გინდა (მე კი მმართებს, გასიამოვნო, რადგან კეთილი უნდა მოგაგო შენ), მე მზადა ვარ დაგემორჩილო; იმედი იქონიე რომ შენი შვილი, რომლის დაცვაც მიბრძანე, მცველის წყალობით უვნებელი დაბრუნდება“.

43. მას შემდეგ, რაც ადრესტოსმა ასე უპასუხა კროსოსს, წავიდნენ ისა და ატისი რჩეული ქაბუეებისა და ძაღლების თანხლებით. მივიდნენ ისინი ოლიმპოს მთაზე და ეძებდნენ ნადირს, ხოლო როდესაც იპოვეს, გარს შემოეხვივნენ მას და შუბები დაუშინეს. როდესაც სტუმარმა, რომელიც მკვლევლობისაგან განიწმინდა და რომელსაც ადრესტოსი¹ ერქვა, გასტყორცნა შუბი, შუბი ტახს ააცილა და მოარტყა კროსოსის შვილს. მან შუბით ვაწვშირა ატისი და ასრულდა სიზმარში ნაწინასწარმეტყველები. ვილაცა გაიქცა კროსოსთან იმის შესატყობინებლად, რაც მოხდა, და რომ მივიდა სარდში, აუწყა მას ნადირობისა და შვილის სიკვდილის ამბავი.

44. კროსოსი შვილის სიკვდილმა საშინლად შეაძრწუნა და განსაკუთრე-

¹ ზერან. *ἰδοίτητες* -- ნიშნავს: ის, ვინც არ ვარბის; ის, ვინც არ გაიქცევა.

ბით იმან, რომ მისი შვილი მოჰკლა იმ კაცმა, ვინც თვითონ კრომოსმა განწმინდა მკვლელობისაგან. უბედურებისაგან გულმოკლული, როგორც კი შეეძლო, მოუწოდებდა განმწმენდელ ზევსს და მოწმედ უხმობდა მას: ხედავ, რა მიყო სტუმარმა; მოუწოდებდა კერიისა და მეგობრობის მფარველს (ის სულ ერთსა და იმავე ღმერთს მიმართავდა), კერიის მფარველ ზევსს მოუწოდებდა იმიტომ, რომ მიიღო სახლში უცხოელი და ვერ მიხვდა, რომ შვილის მკვლელს მასპინძლობდა, ხოლო მეგობრობის მფარველ ზევსს მოუწოდებდა იმიტომ, რომ ბცველად გაატანა შვილს კაცი და ყველაზე ღიდი მტერი კი ის გამოდგა.

45. ამის შემდეგ მოვიდნენ ლიდიელები და მოიტანეს გვამი, ხოლო უკან მოჰყვებოდა მას მკვლელი: იგი დადგა გვამის წინ, ჩაბარდა კრომოსს ხელეგაწვდილი და ეუბნებოდა, დამაკალი ზედ ატისის გვამსო. იგი ყვებოდა თავისი პირველი უბედურების ამბავს და იმასაც, თუ როგორ შემოაყვდა ის, ვინც გახწმინდა იგი ამ უბედურებისაგან, ამდენად არც თვითონაა ამიერიდან სასიცოცხლო. კრომოსმა რომ ეს მოისმინა, შეეცოდა ადრესტოსი. (თუმცა საკუთარი უბედურებაც ჰყოფნიდა) და უთხრა მას: „სტუმარო, მე დამაკაფილებული ვარ, რადგანაც შენ თავს შენვე უსჯი სიკვდილს. ჩემი უბედურების მიზეზი კი არა ხარ შენ, არამედ მისი მხოლოდ უნებური შემსრულებელი; მიზეზი რომელიდაც ღმერთთაგანია, რომელმაც მე უწინ მანიშნა, რომ ასეთი რამ მოხდებოდა“.

კრომოსმა შესაფერისი პატივით დაკრძალა თავისი შვილი. ადრესტოსმა, გორდიეს მიდესის ძის ძემ, თავისი ძმისა და განმწმენდელის მკვლელმა, საფლავის ირგვლივ შემოჭარხულთ თვალწინ თავი დააკლა საფლავს, იმიტომ, რომ თავისი თავი ადამიანთა შორის ყველაზე უფრო უბედურად მიჩნდა.

46. კრომოსი შვილის დაკარგვას დაახლოებით ორ წელიწადს დიდად გლოვობდა, ხოლო შემდეგ, ასტიაგეს კიარქსარესის ძის ძალაუფლება რომ დაამხო კიროსმა, კამბისესის ძემ და სპარსთა სახელმწიფო გაზარდა, ამან შეაწყვეტინა კრომოსის გლოვა. მან იფიქრა, რომ ვიდრე ძალიან მოღონივრდებოდნენ სპარსელები, როგორმე მოეხერხებინა და შეეჩერებინა მათი მზარდი ძალა. ამ ფიქრების შემდეგ მაშინვე მოინდომა გამოეცადა მისნები, რომლებიც ელინთა ქვეყანაში და ლიბიაში არიან. დააგზავნა კაცები ზოგი სად, ზოგი სად: ზოგიერთები დელფოში წავიდნენ, სხვები ფოკიდის აბეში, დანარჩენები დოდონეში. ზოგი მათგანი წარგზავნილ იქნა ამფიარეოსისა და ტროფონიოსის საკურთხევლებში, ზოგი კიდევ ბრანქიდეში, რომელიც მიღებულებს ეკუთვნის. ესენი ელიზური სამისნოებია, სადაც დაგზავნა კრომოსმა კაცები წინასწარმეტყველების შესატყობად. ლიბიის ამონის სამისნოში კიდევ სხვები გაგზავნა გამოსარკვევად. კაცები დაგზავნა იმისათვის, რომ გამოეცადა მისნები, რას იტყოდნენ და თუ აღმოჩნდებოდა, რომ ისინი სწორად მიხვდნენ, მეორედ გაგზავნიდა კაცებს და შეეკითხებოდა მათ, წამოეწყო თუ არა სპარსელებზე ლაშქრობა.

47. ღვთის ნების გამოსაცდელად წარგზავნილ ლიდიელებს უბრძანა: სარ-

დედან გასვლის დღიდან, აი აქედან იანგარიშონ დღეები დარჩენილი დროისათვის და მესე დღეს მიმართონ სამისნოს, შეეკითხონ, თუ რას აკეთებს ლიდიელთა მეფე კროასოს ალიატესის ძე. რასაც კი თითოეული სამისნო უპასუხებს მათ, ის უნდა ჩაიწერონ და ჩამოუტანონ კროასოსს. თუ რა გამოაცხადეს სხვა სამისნოებმა, არავინ არაფერს ამბობს, ხოლო დელფოში, როგორც კი შევიდნენ ლიდიელები ტაძარში, მიმართეს ღმერთს და ჰკითხეს, რაც ჰქონდათ ნაბრძანები. ამაზე პითიამ ჰეგზამეტრული საზომით უთხრა შემდეგი: „მე ვიცი ქვიშის რიცხვი და ზღვის ზომა, ვიგებ ყრუ-მუნჯისას და მესმის იმისა, ვინც ხმას არ იღებს. ჩემამდე მოვიდა სუნი მავარჯავნიანი კუსი, რომელიც იხარშება სპილენძის ქურქველში ცხვრის ხორცთან ერთად; მას სპილენძი აქვს ქვეშ დაფენილი და სპილენძი ახურავს ზემოდან“.

48. პითიამ რომ ეს გამოაცხადა, ლიდიელებმა ჩაიწერეს, წამოვიდნენ და დაბრუნდნენ სარდესში. როგორც კი სხვა ყველა გაგზავნილებიც მოვიდნენ და მოიტანეს ნათქვამი, მაშინ კროასოსმა ეს ჩანაწერები სათითაოდ გაშალა და ჩაიკითხა. დანარჩენთაგან არც ერთი არ მოეწონა მას, ხოლო როდესაც დელფოს პასუხი მოისმინა, მაშინვე ილოცა, მიიღო და გადასწყვიტა, რომ მხოლოდ ისაა სამისნო, რომელიც დელფოშია, რადგანაც მართო მან გამოიცილო, თუ რას აკეთებდა კროასოსი. როდესაც კროასოსმა კაცები დაგზავნა ღვთისგანგებობის შესატყობად, დაელოდა დათქმულ დღეს და შემდეგი მოიმოქმედა: დარწმუნებულია, რომ შეუძლებელია ვინმემ გამოიგონოს ასეთი რამ, ან გამოიცილოს მისი საქმიანობა, კუ და ცხვარი ერთად დაჭრა და თვითონ მოხარშა სპილენძის ქვაბში, ზედაც სპილენძისავე ხუფი დაახურა.

49. დელფოდან ასეთი რამ ეუწყა კროასოსს. ამფიარეოსის სამისნოს პასუხის შესახებ ვერაფერს ვიტყვი, თუ რა გაიგეს ლიდიელებმა; მას შერე რაც შეასრულეს ის, რაც ტაძრისათვის არის დაწესებული (რადგანაც არც ამის შესახებ ლაპარაკობენ), ის კია რომ კროასოსმა ეს სამისნოც უტყუარად მიიჩნია.

50. ამის შემდეგ კროასოსმა დელფოს ღვთაება დიდი შესაწირავებით მოიმადლიერა: შესწირა ყოველგვარი სამსხვერპლო საქონელი 3000, დიდ ცეცხლში დასწვა ერთად მოგროვილი სარეცლები, მოოქრული და მოვერცხლილი, ოქროს ფილები, ძოწის ტანსაცმელი და ჭიტონები, რადგანაც იმედოვნებდა, რომ ღმერთს ამითი თავის სასიკეთოდ განაწყობდა. ხოლო ლიდიელებს გამოუცხადა, რომ ყველამ შესწიროს მსხვერპლი და თითოეულმა მათგანმა ის, რაც აქვს. როგორც კი მსხვერპლშეწირავს მორჩნენ, გადაადნობინა უამრავი ოქრო და მისგან გამოაქედვინა 117 ნახევარფილა, რომელთაც სიგრძე ჰქონდათ 6 ციდა, სიგანე 3 ციდა, ხოლო სისქე ერთი ციდა. ამათგან 4 იყო წმინდა ოქროსი, თითოეული იწონიდა 2 1/2 ტალანტს, დანარჩენი ნახევარფილები თეთრი ოქროსი იყო, თითოეული 2 ტალანტის წონისა. გააკეთებინა ლომის გამოსახულება სუფთა ოქროსი, რომელიც იწონიდა 10 ტალანტს. ეს ლომი, როდესაც იწვოდა დელფოში ტაძარი. ჩამოვარდა ნახევარფილებიდან (რომლებზეც იდგა) და ახლა

დგას კორინთელთა საგანძურში, ის ახლა იწონის 6 1/2 ტალანტს, რადგანაც ხანძრისაგან მისი 3 1/2 ტალანტი დადნა.

51. ეს რომ გააკეთა კროასოსმა, ამათთან ერთად გაგზავნა დელფოში კიდევ შემდეგი შესაწირავები: დიდი ზომის ორი კრატერი, ოქროსი და ვერცხლისა, ამათგან ოქროსი მოთავსებულია ტაძარში შემსვლელთათვის მარჯვნივ, ხოლო ვერცხლისა — მარცხნივ. მაგრამ ამ კურკლებმაც გადაინაცვლეს ტაძარს რომ ცეცხლი ეკიდა მაშინ და ოქროს კრატერი ახლა კლადომენელთა საგანძურში დგას და იწონის 8 1/2 ტალანტს და 12 მნას, ხოლო ვერცხლისა დგას ტაძრის შესავლის კუთხეში და შეიცავს 600 ამფორას. თეოფანიების დროს დელფოელები მასში აზავებდნენ ღვინოს. დელფოელები მის შესახებ ამბობენ, რომ იგი თეოდორე სამოსელის ნახელავი არისო და მეც ასე მგონია, რადგანაც ჩვეულებრივ ნამუშევრად არ მეჩვენა იგი. კროასოსმა გაგზავნა კიდევ 4 ვერცხლის პითოსი, რომლებიც კორინთელთა საგანძურში დგანან, შესწირა ორი სასხურებელი, ოქროსი და ვერცხლისა. ამათგან ოქროს სასხურებელს აწერია, რომ ლაკედემონელები ამბობენ, ეს ნივთი ჩვენი შეწირულიაო. ეს არაა სწორი, რადგანაც ისინი კროასოსის საჩუქარია. ერთმა დელფოელმა მოინდომა ლაკედემონელთა სიამოვნება და ასე დააწერა. მე ვიცი სახელი ამ კაცისა, მაგრამ არ ვახსენებ. ლაკედემონელების შეწირულია ყრმის გამოსახულება, რომლის ხელიდანაც გადმოდის წყალი და არა რომელიმე ამ სასხურებელთაგანი. სხვებთან ერთად სხვა შესაწირავებიც მრავლად გაგზავნა კროასოსმა, რომლებიც ცალკე არ არის აღნიშნული, მათ შორის ვერცხლის მრგვალი ჩამოსხმული კურკლები, ქალის ოქროს სამწყობიანი ქანდაკება, რომლის შესახებაც ამბობენ, რომ ეს კროასოსის პურისმცხობლის გამოსახულება არისო. ამას გარდა კროასოსმა შესწირა თავისი ცოლის ყელსაბამები და სამაჯურები.

52. კროასოსმა ესენი გაგზავნა დელფოში, ხოლო ამფიარეოსს, რომ შეიტყო მისი სიკეთე და განსაცდელი, შესწირა მთლიანად ოქროს ფარი, ასევე მაგარი, მთლიანად ოქროს შუბი, რომელსაც ტარიცა და პირებიც ოქროსი ჰქონდა. ეს ორივე ჭერ კიდევ ჩემ დროში იყო თებეში, თებელთა აპოლონ ისმენიონის ტაძარში.

53. ტაძრისათვის საჩუქრების მისართმევად წარგზავნილ ლიდიელებს კროასოსმა უბრძანა, რომ შეჰკითხოვდნენ სამისნოს, — კროასოსს მარტოს ელაშქრა სპარსელების წინააღმდეგ, თუ რომელიმე ლაშქარი შემოეამხანაგებინა. როგორც კი მოვიდნენ ლიდიელები იქ, სადაც იყვნენ გაგზავნილები, შესწირეს შესაწირავები და შეეკითხნენ სამისნოს: „კროასოსი, ლიდიელთა და სხვა ხალხთა მეფე, ადამიანთა მხოლოდ ამ სამისნოს მიიჩნევს და მოგართმევთ თქვენს ახსნის შესათერის საჩუქრებს: ახლა კი გეკითხებით: მარტოკამ ილაშქროს სპარსელების წინააღმდეგ, თუ რომელიმე ლაშქარი გაიხადოს მოკავშირედ“. ხოლო ორივე სამისნომ ერთი და იგივე აზრი გამოთქვა. უწინასწარმეტყველეს კროასოსს, რომ თუ ილაშქრებს სპარსელებზე. დიდ სახელმწიფოს დაანგრევს, ამას

გარდა ურჩევდნენ. რომ ელინთაგან უძლიერესი კამოერჩია და მეგობრად გაეხადა.

54. როდესაც მოუვიდა ღვთის ნება და კროსოსსა შეიტყო, ძალიან გაიხარა წინასწარმეტყველებით, რადგან დიდად იმედოვნებდა, რომ დააქცევდა კიროსის სახელმწიფოს; გაგზავნა კვლავ კაცები პითოში, დელფოში, შეიტყო დელფოელების რიცხვი და დასაჩუქრა თითოეული კაცი ორი ოქროს სტატერით. დელფოელებმა ამის სანაცვლოდ კროსოსსა და ლიდიელებს ზოგი უპირატესობა მიანიჭეს სხვებთან შედარებით: ისინი მისნობას სხვებზე უწინ იღებდნენ, დელფოში გადასახადს არ იხდიდნენ, დღესასწაულებზე პირველ ადგილს იკავებდნენ. ამის გარდა, ლიდიელთა შორის მსურველს სამუდამოდ შეეძლო დელფოელი გამხდარიყო.

55. დასაჩუქრა დელფოელები კროსოსმა და საბოლოოდ მიმართა მისნობისათვის; მას მერე რაც ერთხელ კეშმარტი მისნობა მიიღო დელფოსაგან, ზშირად მიმართავდა ხოლმე მას. უნდოდა მისნობის შეტყობა და მას შეეკითხა: ხანგრძლივად ექნება ძალაუფლება თუ არა. ხოლო პითიამ მას მიუგო: „როდესაც მიდიელებს მეფედ ჯორი ეყოლებათ, მაშინ, ნაზფეხებიანო ლიდიელო, კენჭებმრავალ ჰერმოსისაკენ გაიქეცი, ნუ დარჩები, და ნურც იმისი შეგრცხვება, რომ სიმხდალეს დაგწამებენ“.

56. ამ სიტყვების მოსმენა კროსოსს ყველაზე უფრო გაეხარდა, რადგანაც იმედი ჰქონდა, ჯორი ადამიანის მაგივრად არასოდეს გახდებოდა მიდიელთა მეფე, მაშასადამე არასოდეს დაჰკარგავენ ხელისუფლებას არც თვითონ და არც მისი მემკვიდრეები. ამის შემდეგ მან დაიწყო ზრუნვა იმისათვის, რომ გამოერკვია, ელინთა შორის ყველაზე ძლიერი ვინ იყო, რომ ისინი გაეხადა მეგობრად. მან გამოიკვლია და გამოარკვია, რომ ლაკედემონელები და ათენელები არიან უპირატესნი ელინ ტომთა შორის. პირველი დორიულ ტომში, ხოლო მეორე — იონიურში¹; ესენი არიან გამორჩეული, რადგან ერთი არის უძველესი პელაზგური ტომი, ხოლო მეორე — ელინური ტომი. ერთი ამათგანი არსად გადასახლებულა, ხოლო მეორე მეტისმეტად ბევრს დაეხეტებოდა. მეფე დეკალიონის დროს დორიელები დასახლებული იყვნენ ფთიოტიდის მიწაზე. პელენის ძის, დოროსის დროს იმ ქვეყანაში, რომელიც ოსასა და ოლიმპოს ქვეშეთ არის და რომელსაც ეწოდება ჰისტიამოტიისი. ხოლო ჰისტიამოტიისიდან ისინი გამოაძევეს კადმეელებმა და მაკედონსებად წოდებულნი დასახლდნენ პინდოსში, აქედან დრიოპიდიდან მოვიდნენ პელოპონესში და ეწოდათ დორიელები.

57. რომელ ენაზე ლაპარაკობდნენ პელაზგები, ამის თქმა არ შემიძლია დანამდვილებით. ხოლო თუ შესაძლებელია მიხვედრა იმ პელაზგების მიხედვით, რომლებიც ახლაც არიან და ცხოვრობენ ტირსენთა ზემოთ ქალაქ კრესტონში

¹ აქედან დაწვეული 58 წ-ის ბოლომდე პაუელს მიაჩნია შემდეგი დროის ჩანართად და შესადარებლად მიუთითებს: 1. 143; II, 51, 171.

და რომლებიც ოდესღაც ემეზობლებოდნენ ახლა დორიელებად წოდებულებს (მათ ეკუთვნით ის მიწა, რომელიც ახლა თესალიოტიდად იწოდება), ან და თუ შეიძლება მიხედვით იმ პელაზგების მიხედვით, რომლებიც პელესპონტში ცხოვრობდნენ, პლაკიესა და სკილაკეში და რომლებიც ათენელებთან იყენენ მკიდროდ დაკავშირებული, და ასევე პელაზგური დასახლებული პუნქტების მიხედვით. რომლებმაც სახელები გამოიცვალეს, თუ ამის მიხედვით შეიძლება მიხედვითა, მაშინ პელაზგები ლაპარაკობდნენ ბარბაროსულ ენაზე. თუ მთელი პელაზგური ტომი ასეთი იყო, პელაზგური მოდგმის ატიკურმა ტომმა, ელინური რომ გახდა, თავისი ძველი ენაც დაივიწყა. რადგანაც არც კრესტონელების ენა ჰგავს მეზობელთაგან ვინმეს ენას, არც პლაკიელებისა, ხოლო ამ ორი ქალაქის მოსახლეობის ენა კი საერთოა, ცხადია, რომ როდესაც გადავიდნენ ამ ადგილებში, შეინარჩუნეს ენის თავისებურებები და ამას იცავენ.

58. მე ვფიქრობ, ელინური ტომი, თავისი შექმნის დღიდან სულ მუდამ ერთსა და იმავე ენაზე ლაპარაკობდა. პელაზგურ ტომს რომ გამოეყო ის სულტი იყო; დასაწყისში ის მცირე იყო, გადიდდა და მრავალტომიანად იქცა. ეს მოხდა განსაკუთრებით იმის შედეგად, რაც მრავალი პელაზგური ტომი შეუერთდა მას და შემდეგ თანდათანობით კიდევ სხვა ბარბაროსული ტომებიც. ხოლო მე ვფიქრობ, რომ პელაზგური ტომი, რომელიც ბარბაროსული იყო. არასოდეს გამრავლებულა დიდად.

59. კრომოსმა შეიტყო, რომ ამ ტომებიდან ჰიპოკრატესის ძეს პემისტრატოსს ეპყრო და გამოყოფილი ჰქონდა ატიკური ტომი. ის მაშინ ტირანობდა ათენელებზე. ჰიპოკრატესს, რომელიც კერძო პირი იყო და ესწრებოდა ოლიმპიურ დღესასწაულს, დიდი სასწაული ეჩვენა: როდესაც ის მსხვერპლს სწირავდა, ხორცითა და წყლით სავსე ქვაბებში წყალი უცეცხლოდ აღულდა და გაღმოვიდა. ქილონ ლაკედემონელმა, რომელიც იქ იყო და იხილა ეს სასწაული. ურჩია ჰიპოკრატესს, ჯერ ერთი — ქალს ნუ მოიყვანდა სახლში და შვილს ნუ გაიჩენდა, ხოლო თუ უკვე ჰყავდა ცოლი, მეორე რჩევა იყო, რომ ის ქალი გაეშვა, ხოლო თუ უკვე ჰყავდა შვილი, უარი ეთქვა მასზე. ქილონმა კი ურჩია ასე. მაგრამ ჰიპოკრატესმა არ მოისურვა დაჯერება. ამის შემდეგ ეყოლა მას სწორედ ეს პემისტრატოსი, რომელმაც ათენელი ზღვისპირელებისა და ბარელების¹ ამბოხების დროს (რომელთაგან პირველებს მეთაურობდა მეგაკლეს ალემეონის ძე, ხოლო ბარელებს ლიკურგოს არისტოლაიდესის ძე) განიზრახა ტირანობა და მესამე პარტია შექმნა, შეკრიბა მემამოხენი, თავისი თავი სიტყვაში მალაღმთიელების მეთაურად გამოაცხადა და ასეთ ხრიკს მიჰართა: მან თავი

¹ Παράλιοι, πεδάσιοι და ὑπερᾶριοι—ათენის მოსახლეები არიან, პირველი ორა მდიდარ მოსახლეობაა ზღვისპირისა და დაბლობისა, ხოლო მესამე ლარიბი, მთებზე მცხოვრები ნაწილია ათენელებისა. პეროდოტეს ტექსტში ამ ადგილას აქვს: τῶν ὑπερᾶρων, τῶν ἐκ πεδίου, τῶν ὑπερᾶρων (ე. ი. პირველ ორა ჯგუფის სახელი არაა იმ სახით, როგორც ეს მერე დამკვიდრდა).

დაიქრა და ჯორებიც და ასე დაქრილი შევიდა აგორაზე ეტლით, თითქოს გაურბოდა მტერს, რომელიც მას თავს დაესხა ქალაქგარეთ და აპირებდა მის მოკვლას. პეასისტრატოსი სთხოვდა ხალხს ვინმე მცველები მიეცათ მისთვის. პეასისტრატოსი უწინ განთქმული იყო მეგარელთა წინააღმდეგ წარმოებული ლაშქრობით, როდესაც მან აიღო ნისააა და სხვა დიდი საქმეებიც გაარიგა. ათენელი ხალხი მოტყუვდა, გამოარჩია და მისცა მას მოქალაქეთაგან კაცები, რომლებიც პეასისტრატოსს შუბონსებად კი არ ჰყავდა, არამედ კომბლოსნებად: ამ კაცებს ხელში ხის კომბლები ეჭირათ და მისდევდნენ მას უკან. ესენი პეასისტრატოსთან ერთად ამბოხდნენ და აიღეს აკროპოლისი. ასე დაიწყო პეასისტრატოსმა ათენელთა მართვა. მან არც არსებული თანამდებობები მოშალა, არც დაწესებული კანონები შეცვალა და მათ მიხედვით მართავდა ქალაქს, წესრიგს ამყარებდა კარგად და კეთილად.

60. დიდი დრო არ გასულა, რომ შეთანხმდნენ მეგაკლესის მომხრე მემბოხენი და ლიკურგოსის თანამოაზრენი და დაამხეს პეასისტრატოსი. ასე ეპყრა პეასისტრატოსს პირველად ათენი და ტირანობა, მაგრამ რადგან ტირანობა არ იყო ჯერ განმტკიცებული, ადვილად გადმოაგდეს იგი. ხოლო პეასისტრატოსი რომ გააძევეს, დანარჩენები კვლავ თავიდან აიშალნენ ერთმანეთში. შეწუხებულმა ამ შფოთიანობით მეგაკლესმა შეუთვალა პეასისტრატოსს, რომ თუ ტირანობა უნდა, შეირთოს მისი ქალი ცოლად. როდესაც მიიღო ეს აზრი და დაეთანხმა ამაში პეასისტრატოსიც, ათენში დაბრუნებისთანავე მათ გადაწყვიტეს, ჩემის აზრით, მეტისმეტად სულელური რამ (ძველიდანვე გამოირჩეოდა ბარბაროსი ხალხისაგან ელინური ტომი, უფრო მარჯვე იყო თავისუფალი სულელური გულუბრყვილობისაგან); მაშინ მათ ათენელების მიმართ, რომლებიც ელინთა შორის სიბრძნით პირველები არიან, ასეთი რამ განიზრახეს: პაანნიევსის დემში იყო ქალი, რომელსაც სახელად ერქვა ფიე, სიმაღლით იყო 4 წყრთა 3 თით ნაკლებ, და თანაც კარგი შესახედავი. ეს ქალი თავით ფეხებამდე აღჭურვეს, დასვეს ეტლზე და ისეთნაირად დააყენეს, რომ რაც შეიძლება ლამაზი გამოჩენილიყო; ასე შეიყვანეს ქალაქში, წინამორბედებად დაგზავნეს მაცნეები, რომლებმაც ქალაქში მისვლისას ისე ილაპარაკეს, როგორც ნაბრძანები ჰქონდათ: მათ თქვეს შემდეგი: „ათენელებო, მიიღეთ პეასისტრატოსი კარგი გულლით, მას აღამიანთა შორის ყველაზე მეტად სცემს პატივს თვით ათენა და თვითონ აბრუნებს მას თავის აკროპოლისში“. ისინი დადიოდნენ და ამ ხმას ავრცელებდნენ. მაშინვე დაირხა დემებში ხმა, რომ ათენა აბრუნებს პეასისტრატოსს, მოქალაქეებმა დაიჭერეს, რომ ეს ქალი თვით ქალღმერთია, ისინი ლოცულობდნენ ამ ქალის წინაშე და მიიღეს პეასისტრატოსი.

61. პეასისტრატოსმა ზემოთ მოთხრობილი ხერხით ჩაიგდო ხელში ტირანობა და მეგაკლესთან არსებული შეთანხმების გამო შეირთო ცოლად მეგაკლესის ასული. რადგანაც მას უკვე კაბუჯი შვილები ჰყავდა და ნათქვამიც იყო, რომ ალკმეონიდები დაწყევლილები არიან, ამიტომ არ მოინდომა, ახლად შერ-

თული ცოლისაგან შვილები ჰყოლოდა და მასთან ურთიერთობა ჰქონდა არა წესის მიხედვით. ქალი ამას პირველად მალავდა, ხოლო შემდეგ მან უამბო ეს თავის დედას, რომელიც მას ამის შესახებ ან შეეკითხა, ან შეიძლება არც შეჰკითხვია, ხოლო დედამ კიდევ გადასცა ყოველივე თავის ქმარს. მეგაკლესმა საშინლად შეურაცხყოფილად იგრძნო თავი პეასისტრატოსისაგან. გაჯავრებულმა შეწყვიტა ბრძოლა მემამბოხეებთან, პეასისტრატოსმა რომ შეიტყო, რასაც უპირებდნენ მას, დატოვა თავისი ქვეყანა სრულიად, მივიდა ერეტრიაში და ეთათბირა თავის შვილებს. ჰიპიესის აზრმა გაიმარჯვა, რომლის მიხედვითაც ტირანობა უკან უნდა დაებრუნებინათ. მაშინ დაიწყეს საჩუქრების შეგროვება იმ ქალაქებიდან, რომლებიც მათგან რამეთი იყვნენ დავალებული. ბევრმა მოიტანა დიდი ქონება, მაგრამ თებელები ყველას აღმატნენ საბოძვართ. ხოლო შემდეგ, სიტყვა რომ არ გავაგრძელოთ, დრო გავიდა და მათ ყველაფერი მოამზადეს დასაბრუნებლად. პელოპონესიდან მოვიდნენ დაქირავებული არგოსელები, მოვიდა მათთან ნაქსოსელი მოხალისე, რომელსაც ერქვა ლიგდამისი, იგი დიდ გულმოდგინეობას იჩენდა; მან ჩამოიტანა თან სახსარიც და ჩამოიყვანა კაცებიც.

62. ერეტრიიდან წამოსულები 11 წლის შემდეგ დაბრუნდნენ უკან. ატიკიდან პირველად დაიპყრეს მარათონი. მათ დაიბანაკეს ამ ადგილას და ქალაქიდან მათთან მოვიდნენ მათი თანამოაზრენი, სხვებიც ჩამოვიდნენ დემებიდან, რომელთაც ტირანია ერჩიათ თავისუფლებას. ესენი გროვდებოდნენ. ათენელი მოქალაქეები, ვიდრე პეასისტრატოსი სახსრებს აგროვებდა, და შემდეგაც, როდესაც მან დაიპყრო მარათონი, მას არავითარ ყურადღებას არ აქცევდნენ, ხოლო როდესაც შეიტყვეს, რომ იგი მარათონიდან წამოვიდა მათ ქალაქზე, მაშინ გამოვიდნენ მის წინააღმდეგ. ესენი მთელი ლაშქრით გამოვიდნენ დაბრუნებულთა წინააღმდეგ. ესენი და პეასისტრატოსის მომხრეები (რომლებიც წამოვიდნენ მარათონიდან ქალაქის წინააღმდეგ) მოვიდნენ და შეხვდნენ ერთმანეთს ათენა პალეენიდის ტაძართან და მოემზადნენ საბრძოლველად. მაშინ პეასისტრატოსს წარუდგა ღვთივშთაგონებული ამფილიტოს აკარნანიელი, მისანი, რომელიც მოვიდა მასთან და ჰევზამეტრით თქვა შემდეგი: „ბაღე ნასროლია და გაშლილი, ხოლო თვინასები¹ მიისწრაფიან მისკენ მთვარიან ღამეში“.

63. ასე უთხრა მას ღვთივშთაგონებულმა, ხოლო პეასისტრატოსი მიხვდა მისნობას, და თქვა, რომ ღებულობს ამ ნათქვამს და გაუძღვა ლაშქარს. ათენელი მოქალაქეები ამ დროს საუზმეს შეექცეოდნენ, ხოლო საუზმის შემდეგ ზოგიერთი მათგანი კამათელს აგორებდა, ზოგმა კი დაიძინა. პეასისტრატოსის მომხრეები თავს დაესხნენ ათენელებს და გააქციეს. როდესაც ისინი გარბოდნენ, პეასისტრატოსმა ჰქვიანური გადაწყვეტილება მიიღო, რომ მიმოფანტული ათენელები კვლავ არ შეგროვილიყვნენ, შესხა თავისი შვილები ცხენებზე და წინ გაგზავნა. ისინი დაეწივნენ გაქცეულებს და უთხრეს ის, რაც უბრძანა მათ

¹ თვინასი, სკომბერი *θύνηος*, *thyntus*, *тынеи* — ზღვის დიდი თევზი.

პეისისტრატოსმა, მათ გაამხნევეს ისინი და გამოუცხადეს, რომ თითოეული თავის სახლში წასულიყო.

64. მათ დააჭერეს ათენელები და ამგვარად პეისისტრატოსმა მესამედ აიღო ათენი. ამგვარად მან დაიმკვიდრა ტირანია მრავალი მცველებითა და შემოსავლის შემწეობით, რომლის ნაწილიც შემოდრიოდა აქედანვე¹, ხოლო ნაწილი მდინარე სტრიმონიდან. პეისისტრატოსმა გადარჩენილ ათენელთაგან და მათგან, რომლებიც ამ დროს არ გაქცეულან, მძევლებად აიყვანა შვილები და გაგზავნა ნაქსოსზე (რადგანაც ეს კუნძულიც დაიმორჩილა მან ომში და სააბარაო ლიგდამისს). ამას გარდა ღვთის მინიშნების მიხედვით განწმინდა კუნძული დელოსი, ხოლო განწმინდა შემდეგნაირად: მთელ იმ მიდამოში, რაც კი მოჩანდა სამლოცველოდან, ამოათხრევენა გვამები და გადაატანინა დელოსის სხვა ადგილას. პეისისტრატოსი ტირანობდა ათენელებზე, ხოლო ათენელთაგან ზოგი ბრძოლაში დაეცა, ზოგი მათგანი კიდევ ალკმეონიდებთან ერთად გაიქცა სამშობლოდან.

65. კროსოსმა ათენელთა შესახებ იმდროინდელ ამბავთაგან ეს შეიტყო. ხოლო ლაკედემონელების შესახებ, ის, რომ ისინი დიდ უბედურებას გადაურჩნენ და ტეგეელებთან ომში გაიმარჯვეს. რადგანაც, როდესაც ლეონი და პეგესიკლესი მეფობდნენ სპარტაში, სხვა ომებში წარმატებული ლაკედემონელები მხოლოდ ტეგეელებთან მარცხდებოდნენ ხოლმე. ხოლო ამის უწინარეს მათ გაცილებით უფრო ცუდი კანონები ჰქონდათ ყველა სხვა ელინებთან შედარებით და უცხოელებთანაც არ ჰქონდათ ურთიერთობა. შემდეგ კი ეს კანონები კარგი კანონებით შეიცვალა. სპარტელთა შორის სახელოვან კაცს, ლიკურგოსს. რომელიც დელფოში მისნობის შესატყობად მივიდა, ტაძარში შესვლისთანავე ამ სიტყვებით შეეგება პითია: „მოხვედი, ლიკურგოს, ჩემს მდიდარ ტაძარში, შენ. ზევსისათვის და ყველა ოლიმპიელთათვის საყვარელი. არ ვიცი როგორ გიწოდო ჩემს მისნობაში, ღმერთი თუ ადამიანი; მაგრამ ასე მგონია, რომ უფრო ღმერთად მიგიჩნევ. ლიკურგოს!“ ზოგიერთები ამასთანავე ამბობენ, რომ პითიამვე დაუწესა მას ის სახელმწიფო წყობილება, რომელიც სპარტელთა შორის ამჟამად არსებობს, ხოლო როგორც თვითონ ლაკედემონელები ამბობენ, ლიკურგოსმა ეს კანონები ლეობოტესს, თავის ძმისშვილსა და სპარტელთა მეფეს რომ მეურვეობდა, მაშინ ჩამოიტანა კრეტიდანაო, რადგან, როგორც კი გაზდა მეურვე, შეცვალა ყველა კანონი და თვალი ეკირა, რომ ის არავის დაერღვია. ხოლო შემდეგ ლიკურგოსმა მოაგვარა საომარი საქმეები, დააწესა რაზმები შეფიცული მეომრებისა, 30 კაცისაგან შემდგარი გუნდები და საეჭაო სასაღილოები, ამას გარდა დააყენა ეფორები და გერონტები².

¹ ე. ი. ათენიდან.

² οἱ ἔφοροι — სპარტაში ყოველწლიურად არჩეული 5 კაცი, რომელთაც ვეალებოდა ყველა თანამეობრის ბიარა და თვით მეფეთა ზედამხედველობა, თვალყურის დევნება. οἱ γέροντες — უხუცესები, სენატორები.

66. ამგვარად, შეეცვალათ მდგომარეობა სპარტელებს და დაუწესდათ კარგი კანონები, ხოლო ლიკურგოსი რომ გარდაიცვალა, აუგეს მას სამლოცველო და პატივი დასდეს დიდად. რადგანაც ქვეყანა მდიდარი და ხალხმრავალი იყო, ამიტომ მალე აღზევდნენ და კარგი მდგომარეობა მოიპოვეს. ისინი აღარ ემართოდნენ წყნარად ყოფნით და იფიქრეს, რომ არკადიელებზე ძლიერები იყვნენ: შეეკითხნენ დელფოს სამისნოს არკადიელთა მთელი ქვეყნის შესახებ. ხოლო პითიამ მათ უპასუხა: „შენ მე არკადიას მთხოვ? ბევრსა თხოულობ, არ მოგცემ, არკადიაში ბევრი რკოსმკამელი კაცია, ისინი დაგაბრკოლებენ. თორემ მე შენთვის არ მენანება, მოგცემ შენს ტეგეას, ცეკვის დროს რომ ფეხები დაუშინო და კარგ დაბლობს, რომ საბელით გაზომო“. ლაკედემონელებმა, ეს პასუხი რომ მოუვიდათ და მოისმინეს, სხვა არკადიელებს თავი ანებეს. სამაგიეროდ ბორკილები წაიღეს და ტეგეელებზე გაილაშქრეს. რადგანაც მიენდვნენ ორბაროვან წინასწარმეტყველებას, თითქოს დაიმონებდნენ ტეგეელებს, მაგრამ შეტაკების დროს ლაკედემონელები დამარცხდნენ, ზოგი მათგანი ცოცხლივ ჩაიგდეს ტყვედ ტეგეელებმა და ამით რომ ბორკილები ჰქონდათ თან, ის თვითონ მათვე დაადვეს; ტეგეელთა სადგომი საბლით გაზომეს და დააშუშავეს. ეს ბორკილები, რომლებიც ედოთ ლაკედემონელებს. ჩემს დრომდე იყო დაცული ტეგეეში და ეკიდა ათენა ალექს ტაძრის ირგვლივ.

67. უწინდელი ომების დროს ლაკედემონელები მუდამ მარცხდებოდნენ ტეგეელებთან, ხოლო კროსოსის დროს და ალექსანდრიდესისა და არისტონის ლაკედემონში მეფობის დროს სპარტელებმა სძლიეს ომში ტეგეელებს, ეს კი ამგვარად მოხდა: რადგანაც ომში მუდამ ამარცხებდნენ ლაკედემონელებს ტეგეელები, მათ გაგზავნეს დელფოში კაცები ღვთის ვანგების შესატყობად, და შეეკითხნენ, თუ ღმერთთაგან რომელს უნდა შეავედრონ თავი, რომ ომში აჯობონ ტეგეელებს. პითიამ მათ ურჩია აგამემნონის ძის, ორესტესის ძელების მოტანა. რადგან ლაკედემონელებმა ვერ შეძლეს ორესტესის საფლავის პოვნა. გაგზავნეს კვლავ კაცები, რომ ეკითხათ ღმერთისათვის, იმ ადგილის შესახებ, სადაც განისვენებდა ორესტესი. ამის შეშეკითხვებებს პითიამ აუწყა: „არის ერთი არკადიის ტეგეე გაშლილ ადგილას. სადაც ორი ძლიერი ქარი ქრის; აქ დარტყმას საპასუხო დარტყმა მოსდევს, ხოლო უბედურებას — უბედურება, აქ: ჰყავს აგამემნონიდი ცხოველმყოფელ მიწას, შენ წაიღებ მას და ტეგეეზე გაიმარჯვებ“. ამ პასუხს ლაკედემონელებისათვის საფლავის ძებნა არ გაუადვილებია, ყველგან ეძებდნენ, ვიდრე არ აღმოაჩინა იგი ლიქსმა, რომელსაც სპარტელები „კეთილისმოქმედთაგანს“ უწოდებდნენ. „კეთილისმოქმედები“ არიან ის მოქალაქეები, რომლებიც გამოდიან მხედართა წრიდან, მათ შორის ყოველთვის უზუცესები, ყოველწლიურად — ზუთი. იმ წელს, როდესაც გამოდის ასეთი ვინმე მხედართაგან, სპარტელები მას გზავნიან საზოგადო საქმეებზე და მან ეს საქმიანობა არ უნდა შეწყვიტოს არასოდეს.

68. ამ კაცთაგანი იყო ლიქსი. რომელმაც ტეგეეში აღმოაჩინა საფლავი

შემთხვევისა და თავისი სიბრძნის წყალობით. იმ დროს, როდესაც სპარტელებს მშვიდობიანი ურთიერთობა ჰქონდათ ტეგეელებთან, ლიქესი შევიდა სამქედლოში და დაინახა რომ რკინა იკედებოდა. ლიქესი გაოცებული უყურებდა იმას, თუ რა კეთდებოდა. მქედელმა შეატყო მას გაოცება, შეწყვიტა მუშაობა და უთხრა: „ლაკონელო სტუმარო, რაკილა ეგრე გაკვირვებს რკინის დამუშავება. ძალიან გაკვირვებული დარჩები. თუ როგორმე ნახავ იმას, რაც მე მინახავს. მინდოდა ეზოში ჰა გამეკეთებინა, ვთხრიდი მიწას და წავაწყდი შვიდწყროთიან კუბოს. არავითარ შემთხვევაში არ მეგონა, რომ იქნებოდნენ უფრო დიდი ტანის ადამიანები, ვიდრე ახლანდელები არიან, გავხსენი კუბო და ვნახე გვამი, რომელიც სიგრძით კუბოს ტოლი იყო. გავზომე და ისევ მიწა მივყაყარე“. მქედელმა უთხრა მას, რაც ნახა, ლიქესი კი მიხვდა ნათქვამს და დაასკვნა, რომ მისნობის მიხედვით ეს სწორედ ორესტესია, ხოლო დაასკვნა შემდეგის მიხედვით: მქედელის ორი საბერველი რომ ნახა, მიხვდა, რომ ეს არის ორი ქარი, მისნობაში ნათქვამი გრდემლი და ჩაქუჩი — დარტყმა და მისი საპასუხო დარტყმაა, ხოლო რკინა რომელსაც სქედენ, არის უბედურება უბედურებაზე, ეს იმიტომ რომ მისი აზრით, რკინა აღმოჩენილია ადამიანის საუბედუროდ. ლიქესმა დაასკვნა ეს, მოვიდა სპარტაში და მოუთხრო ლაკედემონელებს მთელი ამბავი. ლაკედემონელებმა ტყუილის თქმა დააბრალებს და გააძევეს იგი. ლიქესი მოვიდა ტეგეეში და უამბო მქედელს თავისი უბედურება. მას უნდოდა მისი ეზო დაეჭირავენინა, მაგრამ მქედელი არ დაეთანხმა, ბოლოს ლიქესმა დაიყოლია მქედელი, დასახლდა იქ, გათხარა საფლავი, მოაგროვა ძვლები, წამოიღო და წავიდა სპარტაში. აქედან მოყოლებული ტეგეელებთან შეტაკებისას ლაკედემონელები ყოველთვის იმარჯვებდნენ მათზე და ახლა პელოპონესის უმეტესი ნაწილი მათ ემორჩილება.

69. ყოველივე ეს რომ შეიტყო კროსოსმა, გაგზავნა სპარტაში დესპანები, რომელთაც წაიღეს ძღვენი და უნდა ეთხოვნათ მოკავშირეობა, თან უბრძანა მათ, რა უნდა ეთქვათ. ესენი რომ მოვიდნენ, თქვეს: „ჩვენ გამოგვაგზავნა კროსოსმა, ლიდიელთა და სხვა ხალხების მეფემ და შემოგთვალათ: ლაკედემონელებო, ღმერთმა გამომიცხადა მე, რომ ელინი დავიმეგობრო. და რადგანაც მე მწამს, რომ თქვენ თავკაცები ხართ ელადაში, ამიტომ მისნობის თანახმად თქვენ მოგმართავთ და მინდა, ჩემი მეგობარი და მოკავშირე გახდეთ ეშმაკობისა და ტყუილების გარეშე“. კროსოსმა დესპანების პირით ეს ამცნო ლაკედემონელებს, ხოლო ლაკედემონელებმა მოისმინეს, თუ ღვთისაგან რა ეუწყა კროსოსს და გაიხარეს ლიდიელების მოსვლით, დადეს მათთან ფიცი მეგობრობისა და მოკავშირეობის შესახებ. მით უმეტეს, რომ კროსოსს მათ მიმართ ზოგი კარგი საქმე უწინ ჰქონდა გაკეთებული: მაგალითად ლაკედემონელებმა ერთხელ გაგზავნეს კაცები სარდეში ოქროს საყიდლად, ეს ოქრო მათ აპოლონის ქანდაკების გასაკეთებლად უნდოდათ (ქანდაკება ახლა ლაკონიკის თორნაქსში დგას), კროსოსმა კი მათ, საყიდლად მოსულებს, ოქრო საჩუქრად მისცა.

70. ლაკედემონელები ამის გულსთვისაც დასთანხმდნენ მოკავშირეობას და იმიტომაც, რომ კროასოსმა ისინი გამოარჩია და სხვებს ამჯობინა მეგობრებად. ამიტომ იყო, რომ ლაკედემონელებმა მიიღეს კროასოსის ეს წინადადება. ამას გარდა მათ გააკეთეს და წამოიღეს სპილენძის კრატერი, რომელიც გარედან, პირთან შეამკეს გამოსახულებებით, იგი სიდიდით 300 ამფორას იტევდა. მათ უნდოდათ სამაგიერო საჩუქარი მიეძღვნათ კროასოსისათვის. ამ კრატერმა ვერ მიაღწია სარდემდის, ამისას ორნაირ მიზეზს ამბობენ: ლაკედემონელები ამბობენ, რომ როდესაც, კრატერი სარდემი მიჰქონდათ, გზაზე სამოსთან გაიარეს. სამოსელებმა რომ შეიტყვეს ეს ამბავი, დიდი ნაგებით გასცურეს და წაართვეს ლაკედემონელებს კრატერი. ხოლო თვით სამოსელები ამბობენ, რომ იმ ლაკედემონელებს, რომლებსაც მიჰქონდათ კრატერი, დაავიანდათ. ამასობაში შეიტყვეს, რომ სარდემი და კროასოსიც უკვე დაუმორჩილებია მოწინააღმდეგეს. მაშინ გაყიდეს კრატერი სამოსზე, მიჰყიდეს კერძო პირებს, რომელთაც იგი შესწირეს ჰერას ტაძარს. გამყიდველებმა სპარტაში დაბრუნებისთანავე თქვეს, რომ თითქოს გაძარცვეს ისინი სამოსელებმა.

71. ასეთი ბედი ეწია კრატერს, ხოლო კროასოსი შეცდა მისნობაში და გაგზავნა ლაშქარი კაპადოკიაში, იმ იმედით, რომ დაამხოდა კიროსსაც და სპარსელთა სახელმწიფოსაც. როდესაც კროასოსი ემზადებოდა სპარსელებზე სალაშქროდ, ერთმა ლიდიელმა (მისი სახელი იყო სანდანისი), რომელიც უწინაც ბრძენად იყო აღიარებული, ხოლო შემდეგ, ამ აზრის გამო დიდი სახელი მოიპოვა ლიდიელებში, ურჩია კროასოსს: „მეფეო, შენ იმ კაცებზე ემზადები სალაშქროდ, რომლებიც ატარებენ ტყავის შარვლებს და დანარჩენ ტანსაცმელსაც ტყავისას ხმარობენ, იმდენს კი არ სჭამენ, რამდენიც სურთ, არამედ იმდენს, რამდენიც აქვთ, და ეს იმიტომ, რომ ისინი სუსხიანი ქვეყნიდან არიან. ისინო ღვინოს კი არ ხმარობენ, არამედ წყალსა სვამენ, არც ლეღვი აქვთ საქმელად. არც სხვა რამ ხეირიანი. ჯერ ერთი, თუ შენ სძლევ მათ, რას წაართმევ, თვითონაც რომ არაფერი აქვთ? ხოლო თუ დაგძლიეს, იცი რამდენ სიკეთეს დაკარგავ, რადგანაც ისინი რომ ჩვენს სიკეთეს იგემებენ, ჩაეკიდებიან და ვეღარ გავაგდებთ. მე ვმადლობ ღმერთს; რომლებიც ლიდიელებზე სალაშქროდ არ აქეზებენ სპარსელებს“. ეს ილაპარაკა, მაგრამ კროასოსი ვერ დააჯერა, მართლაც ვიდრე ლიდიელებს დაიპყრობდნენ, სპარსელებმა არც ფუფუნება იცოდნენ და არც სხვა რამ სიკეთე.

72. კაპადოკიელები ელინთა მიერ სირიელებად იწოდებიან; ხოლო ეს სირიელები უწინ, ვიდრე სპარსთა მმართველობაში გადავიდოდნენ, მიდიელთა ქვეშევრდომები იყვნენ, ახლა კი კიროსის. მიდიის საგამგებლოსა და ლიდიას შორის საზღვარი იყო მდინარე ჰალისი, რომელიც არმენიის მთებიდან გამოსული კილიკიაზე მოედინება, ხოლო ქვემოთ, მის მარჯვნივ სახლობენ მატეენები, მეორე მხარეს კი — ფრიგიელები. ამ ქვეყნებს რომ ჩაუეღის, ჰალისი მიედინება ზემოთ, ჩრდილოეთისაკენ და იქ საზღვრავს სირიის კაპადოკიელებს, რომ-

ლებიც მარჯვნივ არიან მარცხნივ მოსახლე პაფლაგონელებისაგან. ამრიგად ჰდი-
ნარე პალისი გამოჰყოფს აზიის თითქმის მთელ ქვევითა მხარეს, რომელიც კიპ-
როსის პირდაპირ მდებარე ზღვიდან ევქსინის პონტომდე აღწევს. ხოლო ეს არის
მთელი ამ ქვეყნის ყელი: ამ გზას მსუბუქად შეიარაღებული კაცი ხუთ დღეს
მოუნდება.

73. კროსოსი კაპადოკიაზე შემდეგი მიზეზის გამო ლაშქრობდა: მას უნ-
დოდა თავისი წილისათვის შეემატებინა მათი მიწაც; განსაკუთრებით კი იმი-
ტომ, რომ ენდობოდა მისნობას და უნდოდა კიროსისათვის სამაგიერო მიეზ-
ღო. რადგანაც ასტიავეს კიაქსარესის ძე, რომელიც კროსოსის მოყვარე და
მიდიელთა მეფე იყო, დამორჩილა კიროსმა, კამბისესის ძემ. ხოლო იგი კროს-
ოსს შემდეგნაირად ემოყვებოდა: სკვითი ნომადების ერთმა ჯგუფმა აჯანყე-
ბის შემდეგ მიდიის მიწა-წყალს მიაშურა. ამ დროს მიდიელებზე ტირანობდა
კიაქსარესი, ფრაორტეს დეიოკესის ძე, რომელიც ამ სკვითებს პირველად კარ-
გად ეპყრობოდა, როდესაც ესენი მის კარს შეეფარნენ¹. იმდენად დაათასა-
კიაქსარესმა ესენი, რომ ბავშვები მისცა მათ ენის სასწავლებლად და მშვილ-
დოსნობის ხელოვნებაში გამოსაწვრთნელად. დრო გავიდა, სკვითები მუდამ და-
დიოდნენ სანადიროდ და მუდამ რალაცა მოჰქონდათ, ერთხელ კი მოხდა ისე,
რომ ვერაფერი დაიპირეს. ცარიელი ხელით დაბრუნებულებს კიაქსარესი (რად-
განაც მას, როგორც ჩანს, საკმაოდ ფიცხი ხასიათი ჰქონდა) ძალიან მკაცრად და-
უდიერად მოეპყრო. სკვითებმა იუკადრისეს კიაქსარესის ასეთი ქცევა. ამიტომ
გადაწყვიტეს, რომ იმ ყმაწვილთაგან, რომელთაც ენას ასწავლიდნენ, ერთი დაე-
კლათ. მათ მოამზადეს ის, როგორც ჩვეულებრივ ნადირის ხორცს ამზადებენ
ხოლმე, მიუტანეს და მიართვეს კიაქსარესს, ცხადა, როგორც ნანადირევი. მიუ-
ტანეს და სასწრაფოდ წავიდნენ ალიატეს სადიატესის ძესთან სარდეში. ასე იყო
ეს ამბავი. კიაქსარესმა და მისმა სტუმრებმა, ვინც მასთან იყვნენ, ჰამეს ეს ხორ-
ცი, ხოლო ის სკვითები, რომელთაც ეს ჩაიდინეს, ალიატესს შეეფარნენ¹.

74. ამის შემდეგ, რადგანაც ალიატესმა არ გასცა სკვითები, რომელთაც
თხოულობდა კიაქსარესი, გაჩაღდა ომი ლიდიელებსა და მიდიელებს
შორის და გაგრძელდა დაახლოებით 5 წელს. ამ ომის დროს ხშირად მი-
დიელები სჯობდნენ ლიდიელებს და ხშირად კიდევ ლიდიელები მიდიელებს.
ამავე დროს მოუხდათ მათ ერთი ღამის ბრძოლა: ორივე მხარე თანაბარი წარ-
მატებით ომობდა, მეექვსე წელს, როდესაც შეეჯახნენ ერთმანეთს და ბრძოლა
დაიწყო, მოხდა ისე, რომ დღე უცბად ღამედ იქცა. თალეს მილეტელმა იონიე-
ლებს უწინასწარმეტყველა, რომ იქნებოა დღის ეს შეცვლა და განსაზღვრა კი-
დეცაც ის წელიწადი, რომელშიც მოხდებოდა ეს შენაცვლება². ლიდიელებმა

¹ ბერძნულად არის სიტყვა: *Ικέται* — ნიშნავს „მკვდრებლები“, ისინი, ვინც მოდიან
და დაეკარგა, შემწვობას, დახმარებას თხოულობენ.

² მზის დაბნელება იყო 585 წელს.

და მიდიელებმა, როდესაც დაინახეს რომ დღის მაგივრად ღამე დადგა, შეწყვიტეს ბრძოლა და ორივე მხარე სასწრაფოდ დაეზავა ერთმანეთს. ხოლო მათი მომრიგებლები იყვნენ შემდეგი პირები: სიენესის კილიკიელი და ლაბინეტოს ბაბილონელი. ესენი ჩქარობდნენ, რომ ფიცი დადებულყო და აწარმოეს სა-ქორწინო მოლაპარაკება; ალიატესს ურჩიეს, მისი ქალი, არიენისი მიეთხოვე-ბინა კიაქსარესის შვილისათვის, რადგანაც მტკიცე ნათესაობის გარეშე მოლა-პარაკება მტკიცე ვერ დაჩივბოდა. ეს ხალხი ხელშეკრულებებს სდებდა ისევე, როგორც ელინები, მაგრამ დამატებით იაწარავდნენ მკლავს ღრმად და სისხლს ულოკავდნენ ხოლმე ერთმანეთს.

75. სწორედ ეს ასტიაგესი, კიროსის დედის მამა, დაიმორჩილა კიროსმა, ხოლო მიზეზად რა ჰქონდა, ამას მე ქვემოთ აღვნიშნავ¹. ამიტომაც ჯავრობდა კრომსოსი კიროსზე და გაგზავნა კაცები მისნობის გასაგებად, ილაშქროს თუ არა სპარსელებზე. როდესაც მიიღო ორახროვანი პასუხი, იმედოვნებდა, რომ სამაგისო იყო მისნობა და გაილაშქრა კიდევაც სპარსელთა ქვეყნის წინააღმდეგ-როგორც მიიღწია კრომსოსმა ჰალისს, მე ვამბობ, რომ იქიდან იმან გადაიყვანა ლაშქარი არსებული ხიდებით, ხოლო ელინთა შორის გავრცელებული აზრის მიხედვით, ლაშქარი გადაიყვანა თაღეს მილეტელმა. ეს იმიტომ, რომ კრომსო-სი გამოუვალ მდგომარეობაში იყო და როგორ გადაიყვანდა მდინარეზე ლაშქარ-სო (რადგანაც ამ დროს ეს ხიდები სულაც არ არსებობდა). ამბობენ, იქვე ბა-ნაკში იყო თაღესი, რომელმაც გააკეთა ის, რომ მდინარე, რომელიც ლაშქრის მარცხნივ მიედინებოდა, მის მარჯვნივაც წამოვიდა. ეს კი გააკეთა შემდეგნაი-რად: მან ბრძანა ბანაკის ზემოთ ღრმა თხრილის ამოთხრა, რომელსაც მთვარის ფორმა ექნებოდა, რათა მდინარეს ზურგიდან შემოეველო იმ ადგილისათვის, სადაც ბანაკი იდგა, თხრილით შემობრუნებული ძველი კალაპოტისაკენ, კვლავ ჩაეველო ბანაკისათვის და ძველ კალაპოტშივე ჩავარდნილიყო, ისე რომ, რაკი-ლა მდინარე ამნაირად შუაზე გაიყო, მისი ორივე ტოტი ადვილად გასავლელი გახდა. ზოგი კი სულაც ამას ამბობდა, რომ ძველი კალაპოტი სულაც გამშრალი იყო, მაგრამ მე ამას არ ვუშვებ. რადგან უკან რომ მოდიოდნენ, მაშინ როგორ-ღა გადავიდოდნენ მდინარეზე?

76. როდესაც კრომსოსი მდინარეზე გადავიდა ჯართან ერთად, მიიღწია პტე-რიედ წოდებულ ადგილს კაპადოკიაში (ხოლო პტერიე არის ამ ქვეყანაში ყვე-ლაზე უკეთ გამაგრებული ადგილი, იგი მდებარეობს ქალაქ სინოპეს ქვემოთ. ხოლო სინოპე ზედ ევქსინის პონტოსთან არის), აქ დაიბანაკა მან და დაარბია სირიელთა მიწები. პტერიელთა ქალაქი აიღო და დაიმონა, აიღო აგრეთვე მთე-ლი მის ირგვლივ მდებარე ადგილებიც, ხოლო სრულიად უდანაშაულო სირიე-ლები იქიდან აპყარა. ხოლო კიროსმა შეაგროვა თავისი ლაშქარი, შემოიერთა ყველა ისინი, ვინც კი მათ შორის მოსახლეობდა და შემოხვდა კრომსოსს. ხო-

¹ შტ. 1, 123.

ლო ვიდრე გამოიყვანდა ლაშქარს, გაუგზავნა იონიელებს მაცნეები და შეეცა-
და ისინი კროასოსისათვის ჩამოეცილებინა. იონიელებმა არ დაუჭერეს; ხოლო
კიროსი მოსვლისთანავე კროასოსის პირდაპირ დაბანაკდა, მაშინ ისინი ერთმა-
ნეთს სასტიკად შეეჭანნენ პტერიის მხარეში. სასტიკი ბრძოლა იყო და ორივე
მხრიდან ბევრი დაიღუპა, საბოლოოდ ვერც ერთმა მხარემ ვერ გაიმარჯვა და
ლამე რომ დადგა, ერთმანეთს თავი ანებეს. ასე იბრძოლა ორივე ბანაკი.

77. კროასოსს საკმარისად არ მიაჩნდა თავისი ლაშქარი (რადგან მას ბევ-
რად უფრო ნაკლები ჯარი ჰყავდა შეგროვილი, ვიდრე კიროსისა იყო), ამით იყო
უკმაყოფილო და მეორე დღეს, რომ აღარ დაესხა თავს კიროსი, კროასოსი წა-
ვიდა სარდღეში; გუნებაში ჰქონდა დაეძახებინა ეგვიპტელებისათვის ხელშეკრუ-
ლების თანახმად (რადგან მოკავშირეობის საკითხი ამასისთან, ეგვიპტის მეფეს-
თან, უფრო უწინ ჰქონდა მოგვარებული, ვიდრე ლაკედემონელებთან), მოიწვია
ბაბილონელებიც (რადგან ესენიც მისი მოკავშირენი იყვნენ, ხოლო ამ დროს
ბაბილონელების ტირანი იყო ლაბინეტოსი) და შეუთვალა ლაკედემონელებს,
რომ ამასთან ყოფილიყვნენ დათქმულ დროს. მან შეაგროვა ესენი, თავისი ჯა-
რიც შეუერთა და იფიქრა, რომ ზამთარს მოიცილიდა და გაზაფხულის დადგო-
მისთანავე გაილაშქრებდა სპარსელებზე. ამ განზრახვით სარდღეში მისვლისთა-
ნავე დაუგზავნა მაცნეები თავის მოკავშირეებს და შეუთვალა, რომ მეხუთე თვე-
ზე შეკრებილიყვნენ სარდღეში. იქ მყოფი ჯარი კი, რომლითაც ებრძოდა სპარ-
სელებს და რომელიც უცხოელთაგან შედგებოდა, მთლიანად გაუშვა, რადგან
არავითარ შემთხვევაში არ ეგონა, რომ კიროსი, რომელიც ბრძოლის დროს მის
მსგავს მდგომარეობაში იმყოფებოდა, გაბედავდა და თავს დაესხმოდა სარდღეს.

78. ასე რომ ფიქრობდა კროასოსი, მთელი გარეუბანი გველებით აიკსო.
მათ გამოჩენისთანავე ცხენებმა დატოვეს საძოვრები, სადაც იმწყოსდნენ, მო-
ვიდნენ და გველებს დაუწყეს ჰამა. კროასოსმა ეს რომ დაინახა, იფიქრა სას-
წაული არისო და ესეც იყო, მაშინვე გაგზავნა კაცები ღვთის განგების შესატ-
ყობად ტელმესელი განმმართველებისაგან. მივიდნენ მისნობისათვის და შეი-
ტყვეს ტელმესელთაგან, თუ რას უნდა ნიშნავდეს სასწაული, მაგრამ ვეღარ
მოხერხდა კროასოსისათვის შეტყობინება. რადგან, ვიდრე ისინი უკან მოაღ-
წევდნენ სარდღეში, კროასოსი უკვე დატყვევებული იყო. ტელმესელებმა კი შემ-
დეგი გამოიცილეს: კროასოსისათვის ქვეყანაში უცხო ჯარია მოსალოდნელი და
ეს ჯარი რომ მოვა, დაიპყრობს ადგილობრივ მცხოვრებლებს, რადგან, ამბობენ,
გველი მიწის შვილია, ხოლო ცხენი — მტერი და მომხდურიო. ტელმესელებმა
ასეთი პასუხი მისცეს კროასოსს, რომელიც უკვე დატყვევებული იყო, მაგრამ
მათ ჯერ არაფერი იცოდნენ არც სარდღესა და არც თვით კროასოსის შესახებ.

79. პტერიეში მომხდარი ბრძოლის შემდეგ, როგორც კი კროასოსი წაე-
და სარდღეში, კიროსმა მაშინვე შეიტყო, რომ კროასოსი თავისი ჯარის გაშვებანს
აპირებს. მან იფიქრა და გადაწყვიტა, რომ მისთვის მნიშვნელოვანია სარდღეზე
რაც შეიძლება ჩქარა წასვლა, მანამ ვიდრე მეორედ შეგროვდება ლიდელთა

ჯარი. როგორც კი გადაწყვიტა, სასწრაფოდ სისრულეში მოიყვანა თავისი გადაწყვეტილება, გაგზავნა ლაშქარი ლიდიამში და თვითონ მივიდა კროასოსთან ამ ამბის მოციქულად. მაშინ კროასოსი გამოუვალ მდგომარეობაში ჩავარდა, რადგან ყველაფერი იმის საწინააღმდეგოდ მოეწყო, ვიდრე თვითონ მოელოდა, მაგრამ მაინც დასძრა ლიდიელები საბრძოლველად. ამ დროს აზიაში არ იყო არც ერთი ხალხი ლიდიელებზე უფრო მხნე და მამაცი. ისინი იბრძოდნენ ცხენებზე ამხედრებული, ეჭირათ დიდი შუბები და საუკეთესო ცხენოსნები იყვნენ.

80. ჯარები შეიყარნენ დაბლობზე, რომელიც არის ქალაქ სარდეს წინ და რომელიც დიდი და ტრიალი (ამ დაბლობზე მიედინებიან სხვა მდინარეებიცა და მათ შორის პილოსიც, რომლებიც ერთიან უდიდეს მდინარეს, მას კი ჰერმოსი ეწოდება; ჰერმოსი მოედინება დედა დინდიმენეს¹ წმინდა მთიდან და ერთვის ზღვას ქალაქ ფოკადესთან). როგორც კი დაინახა კიროსმა საბრძოლველად დაწყობილი ლიდიელები, შეეშინდა ცხენოსანი ჯარისა და მიდიელი პარპაგოსის რჩევით ასე მოიქცა: რაც კი ჯარში სურსათითა და ბარგით დატვირთული აქლემები ჰყავდა, ყველას ერთად მოუყარა თავი, ჩამოხსნა ტვირთი და ზედ შესხა კაცები, ჩაცმული ცხენოსნის ტანსაცმელში. მოაწყო ისინი ასე და უბრძანა მათ დანარჩენი ჯარის წინ გაძლოა კროასოსის ცხენოსანი ჯარის შესახვედრად, ბრძანა აქლემებს ქვეითი ჯარი მიჰყოლოდა, ხოლო ქვეითის შემდეგ მთელი ცხენოსნობა უნდა დაძრულიყო. როდესაც ყველანი მოეწყვნენ, კიროსმა დაარიგა ისინი, რომ ლიდიელთაგან არ დაინდონ არავინ და მოჰკლან ყოველი, ვინც კი, შემოხვდებათ, ხოლო თვით კროასოსი არ მოჰკლან, მაშინაც კი თუ დაჰერილი თავის დაცვას მოინდომებდა. ასე დაარიგა, ხოლო აქლემები ცხენოსან ჯარს შემდეგი მიზეზის გამო დაუპირისპირა: ცხენს ეშინია აქლემისა და ვერ იტანს ვერც მის შესახედობას და ვერც მის სუნს; ამ ზერხს სწორედ იმ მიზნით მიმართა კიროსმა, რომ კროასოსის ცხენოსანი ჯარი გამოუსადეგარი გაეხადა, ხოლო ლიდიელს კი განსაკუთრებული იმედი სწორედ ამ ცხენოსნებისა ჰქონდა. შეიყარნენ თუ არა საბრძოლველად, ცხენებმა აქლემების სუნი იკრეს. დაინახეს ისინი, უკან გაბრუნდნენ და კროასოსს იმედიც გადაუწყდა. მაგრამ ლიდიელები ამის გამო არ შეშინებულან, არამედ როგორც შეამჩნიეს ის, რაც მოხდა, ჩამოხტნენ ცხენებიდან და ქვეითად შეებნენ სპარსელებს. შემდეგ, როდესაც ორივე მხრიდან ბევრნი დაეცნენ, ლიდიელები გაბრუნდნენ და ზღუდის იქით შემწყვედნენ სპარსელებმა ალყა შემოარტყეს.

81. მათ ალყა შემოარტყეს, ხოლო კროასოსს ეგონა, რომ ალყა დიდხანს გაგრძელდებოდა და სიმაგრედან ახლა სხვა მოციქულები გაგზავნა მოკავშირეებთან. რადგან უწინ გაგზავნილების პირით შეთვლილი ჰქონდა მოკავშირეები-

¹ *Mίτρη Δαδυσική* არის „დიდი ღმერთქალი“, ან „ღვლა ღვთაება“, იგივე კიბელე ან არტემიდე ეფესელი.

სათვის მეხუთე თვეზე შეყრა სარდემში. ესენი კი გაგზავნა იმისათვის, რომ რაც შეიძლება ჩქარა მოშველებოდნენ, რადგან ალყაშემორტყმული იყო.

82. კაცები დაგზავნა სხვა მოკავშირეებთანაც და ლაკედემონელებთანაც სწორედ ამ დროს მოხდა ისე, რომ თვით სპარტელებს მტრობა ჰქონდათ არგოსელებთან იმ მხარის გამო, რომელსაც ეწოდება თირეე. ეს თირეე იყო არგოლიდის ნაწილი, ლაკედემონელებმა ჩამოაჭრეს ის და დაებატრონენ. არგოსელებისა იყო არგოლიდის დასავლეთი ნაწილი მალეემდე, როგორც ხმელეთზე მდებარე ქვეყანა, ისე კუნძული კითერა და დანარჩენი კუნძულები. არგოსელებმა თავი გამოიდეს თავისივე ჩამოჭრილი ნაწილისათვის და როდესაც ორივე მოწინააღმდეგე მხარე ერთად შეიყარა, შეთანხმდნენ, რომ თითოეული მხარიდან იბრძოლებდა 300—300 კაცი და რომელი მხარეც აჯობებდა, მისი იქნებოდა ეს ქვეყანაც. ლაშქარი კი ბრძოლის დროს აქ არ უნდა დარჩენილიყო და უნდა წასულიყო, თითოეული თავთავის ქვეყანაში. ეს იმიტომ, რომ იქ მყოფ ლაშქარს არ დაენახა, რომ მეორე მხარე სჯობნის მისიანებს და არ წაშველებოდა მას. შეთანხმდნენ ამაში და წავიდნენ, თითოეული მხარიდან დარჩნენ მხოლოდ რჩეულნი, რომლებიც შეებრძოლებოდნენ ერთმანეთს. ესენი იბრძოდნენ და იყვნენ თანაბარნი, ბოლოს ექვსასი კაციდან დარჩა სამი: არგოსელთაგან ალკენორი და ქრომიოსი, ხოლო ლაკედემონელთაგან — ოთრიადესი. ესენი იყვნენ დარჩენილნი, როდესაც ღამე დადგა. ორნი არგოსელთაგან, როგორც გამარჯვებულები, გაიქცნენ არგოსში, ხოლო ლაკედემონელთაგან ოთრიადესმა აპყარა იარაღი არგოსელთა გვამებს და წამოიღო თავის ბანაკში და დაიკავა იქ თავისი ადგილი. მეორე დღეს მოვიდნენ წასულები და შეიტყვეს ყოველივე. ჯერჯერობით თითოეული მხარე ამტკიცებდა, ჩვენ გავიმარჯვეთო, ერთნი ამბობდნენ, ეს იმიტომ, რომ ჩვენგან მეტნი გადარჩნენო, ხოლო მეორენი მიუთითებდნენ გაქცეულ მოწინააღმდეგეზე, მაშინ, როდესაც მათი მებრძოლი დარჩა და გაძარცვა მტრის გვამები. იდავეს, იდავეს და ბოლოს მოხდა ისე, რომ კიდევაც შეებრძოლნენ ერთმანეთს. ორივე მხარიდან ბევრი დაიღუპა და საბოლოოდ გაიმარჯვეს ლაკედემონელებმა. არგოსელები ამ დროიდან იკრებენ თავს, უწინ კი აუცილებლად გრძელი თმები ჰქონდათ; ახლა მათ დააწესეს და ფიცი დასდეს, რომ არგოსელ მამაკაცთაგან არავინ მოიზრდის თმას, ხოლო არგოსელ ქალთაგან არავინ ატარებს ოქროს სამკაულებს მანამ, ვიდრე თირეეს არ დაიბრუნებენ. ხოლო ლაკედემონელებმა ამის საწინააღმდეგო რამ დააწესეს: რაკილა აქამდე ისინი არ ატარებდნენ გრძელ თმებს, სამაგიეროდ ახლა გადაწყვიტეს გრძელი თმის მოშვება. ამბობენ, რომ იმ ერთს, რომელიც გადარჩა 300-დან, ოთრიადესს, შერცხვა სპარტაში დაბრუნება, მაშინ როცა მისი თანამებრძოლები დაიღუპნენ და მან თვითონ მოიკლა თავი თირეეში.

83. ამ დღეში იყვნენ სპარსელები, როდესაც მოვიდა მათთან სარდელი მაცნე და ითხოვა, რომ მიშველებოდნენ ალყაშემორტყმულ კროსოსს. როდესაც ეს შეიტყვეს მაცნეთაგან, მათ მოინდომეს შველა, მაგრამ როცა უკვე მოეწყ-

ნენ სალაშქროდ და ხომალდებიც გაამზადეს, მოვიდა სხვა ცნობა, რომ ლიდიელთა სიმაგრე აღებულია და კროასოსიც ტყვედ არის ჩავარდნილი. ამრიგად სპარტელებმა შეწყვიტეს სამზადისი, რაკი ეს დიდი უბედურება დაატყდათ თავს.

84. ხოლო სარდე ასე აიღეს: როდესაც დადგა ნეთოთხმეტე დღე, რაც კროასოსი ალყაშემორტყმული იყო, კიროსმა თავის ლაშქარში გაგზავნა მხედრები და შეუთვალა, ვინც პირველი ავიდოდა ზღუდებზე, მას საჩუქარს მისცემდნენ. ამის შემდეგ მთელი ლაშქარი შეეცადა ზღუდებზე ასვლას, მაგრამ ვერავინ მოახერხა; მაშინ, როდესაც სხვებმა თავი ანებეს, ერთი მარდი, რომელსაც ერქვა პიროჰადესი, შეეცადა ასვლას აკროპოლისის იმ ადგილას, სადაც დარაჯად არავინ იდგა, დარაჯი კი იმიტომ არ იდგა, რომ არ იყო საშიში, ოდესმე ვინმეს აელო ეს ადგილი, რაკილა აკროპოლისი აქ ციცაბო და მიუვალი იყო. მხოლოდ ამ ადგილზე არ გაატარა მელესმა, სარდეს პირველმა მეფემ, ლომი, რომელიც მას ხასამ უშვა: ხოლო ტელმესელებს გადაწყვეტილი ჰქონდათ, რომ ლომს თუ შემოატარებდნენ ზღუდეს, სარდე აუღებელი იქნებოდა. მელესმა ლომი მთელი ზღუდის ირგვლივ შემოატარა, სადაც აკროპოლისის ადგილები იოლად მისასვლელი იყო, ამ ადგილს კი ყურადღება არ მიაქცია, რადგანაც იგი ციცაბო და მიუვალი იყო. ეს ადგილი ქალაქ ტმოლოსისაკენ არის მიმართული. ამ პიროჰადესმა, მარდმა, წინაღობა დაინახა, რომ რომელიღაც ლიდიელი ჩამოვიდა აკროპოლისიდან სწორედ ამ ადგილას მუზარადისათვის, რომელიც ზემოდან ჩამოუვორდა და აიღო. დაინახა ეს პიროჰადესმა და დაიხსომა. მეორე დღეს კი თვითონაც ავიდა ამ ადგილას და სხვა სპარსელებიც ავიდნენ. ბევრი სპარსელი დაესხა თავს სიმაგრეს. ასე აიღეს სარდე და გაანადგურეს მთელი ქალაქი.

85. ამასობაში კროასოსს შემდეგი შეემთხვა: მას ჰყავდა შვილი. რომელიც უწინაც მოვიხსენიე¹, სხვაფრივ ღირსეული, მხოლოდ მუნჯი. განვლილი ბედნიერების დროს კროასოსმა ყველაფერი გააკეთა მისთვის, ყოველმხრივ ზრუნავდა მასზე და სხვათა შორის დელფოშიც გააგზავნა კაცები მის შესახებ მისნობის შესატყობად. ხოლო პითიამ მას შემდეგი უთხრა: „წარმოშობით ლიდიელი, მრავალთა მეფევე, ბრძიყო, კროასოს, ნუ მოინდომებ, რომ შენს სახლში მოისმინო დიდად სასურველი ხმა შენი ალაპარაკებული შვილისა. შენთვის ბევრად უმჯობესია ის ისეთივე დარჩეს, რადგან ხმას იგი პირველად უბედურ დღეს ამოიღებს“. როდესაც სიმაგრეს იღებდნენ, ერთმა სპარსელთაგანმა. ვერ იცნო კროასოსი და გაემართა მის მოსაკლავად. ხოლო კროასოსი ხედავდა მისკენ მომავალ სპარსელს და თავსდატეხილი უბედურების გამო მას ყუჩადღებას არ აქცევდა, არც ის ენადვლებოდა, რომ მას დაარტყამდნენ და მოჰკლავდნენ. ხოლო ამ მუნჯმა შვილმა, როგორც დაინახა თავდამსხმელი სპარსელი, სა-

შინელი შიშისაგან უეცრად ამოიღვა ენა და თქვა: „კაცო, ნუ ჰკლავ კრომსოსს“. მან პირველად ახლა ამოიღო ხმა და ამის შემდეგ მთელი თავისი სიცოცხლის განმავლობაში ლაპარაკობდა.

86. სპარსელებმა სარღე აიღეს და თვით კრომსოსი ტყვედ ჩაიგდეს. კრომსოსი 14 წელიწადს მეფობდა, 14 ღღე იყო ალყაშემორტყმული და მისნობის მიხედვით თვითონ მოულო ბოლო თავის ღღდ სახელმწიფოს¹. სპარსელებმა შეიპყრეს იგი და წაიყვანეს კიროსთან. მან ღღდი კოცონი დაანთებინა და მასზე ააყვანინა ბორკილებშეყრილი კრომსოსი და მასთან ერთად შვიღდი წყვილი ღღდიეღი ყრმა. კიროსს გუნებაში ან ის ჰქონდა, რომ შეეწირა რომელიმე ღღმერთთაგანისათვის ეს პირველი ნაღვლი, ან უნღღოდა შეესრულებინა რაღღაც აღტქმა, ან იცოღდა რომ კრომსოსი ღღეთისმოსაღვი იყო და იმისი გულიათვის ააყვანინა კოცონზე, რომ უნღღოდა ენახა, რომელიმე ღღემონთაგანი თუ შეეცღდებოღდა, რომ იგი არ ღღამწვარიყო და გაღღარჩენიღღყო. მან ეს გააკეთა, ხოლო კრომსოსს, რომელიც კოცონზე იღღვა, მოაგონღდა, ამოღენა უბედურებაში რომ იყო, სოლონის ნათქვამი, თითქოს ღღეთის მიერ შთაგონებუღღი, რომ არაღვენ არის ცოცხალთა შორის ბეღღნიერი. მას რომ ეს გაახსენღდა, ხანგრძღღივი ღღუღმიღღის შემღღდეგ ამოიოხრა, ღღიკენესა და სამჭერ ღღიძახა „სოლონ“. ხოლო კიროსმა რომ გაიგონა, უბრძანა თარჯიმნებს შეჰკითხვოღღნენ კრომსოსს, თუ ამას ვის ეძახის, ესენიცი მივიღღნენ და შეეკითხნენ. რომ ეკითხებოღღნენ, კრომსოსი ჰერ ჩუმაღღ იყო, ხოლო შემღღდეგ, რომ აიძღღლეს, თქვა; „მე ღღიდ ქონებას გავიღღლებღღი იმისათვის, რომ მას ესაუბრა ყვეღღა ტირანთან“. რაღღგანაც კრომსოსი მათ გაურკვეველად ეღღაპარაკებოღდა, კვლავ შეეკითხნენ, რას ამბობო. რაკი სპარსეღღები ჩააცივღღნენ და ძალიან შეაწუხეს, კრომსოსმა უამბო, თუ როგორ მოვიღღა მასთან თავღღაპირველად ათენელი სოლონი, დაათვალღღერა მთელი მისი სიმღღიდრე და ასე ვთქვათ, არაფრად ჩააღღღო; რომ მას ყოვეღღივე აუნღდა, რაც კი სოლონმა თქვა და არა მხოლოდ პირაღღად მის შესახებ თქმული, არამეღღ აღღამიანთა მთელი მოღღგმისა და განსაკუთრებით მათ შესახებ, ვისაც თავი მათ შორის ბეღღნიერად მიაჩნღდა. კრომსოსი ამას მოუთხრობღდა, ხოლო კოცონი უკვე ანთებუღღი იყო და ნაპირებს ეკიღდა. კიროსმა მოისმინა თარჯიმანთაგან ის, რაც კრომსოსმა თქვა, დაუფიქრღდა და ინანა, რომ თვითონ აღღამიანია და სხვა აღღამიანი, მასზე არა ნაკლებ ბეღღნიერი, ცოცხლად ცეცხლს უნღდა მისცეს. ამას გარღდა კიროსს შეეშინღდა სამაღღიეროს მიზღღვის და განსაჯა, რომ არაფერი არის მკვიღღდრი აღღამიანისათვის. მან განკარგულება გასცა, რომ სასწრაფოდ ჩაექროთ ანთებუღღი ცეცხლი და ჩამოეყვანათ იქიღღან კრომსოსიცა და ისინიც, ვინც მასთან ერთად იყვნენ. სპარსეღღები შეეცაღღნენ ჩაქრობას, მაგრამ ცეცხლს ვერ აქობეს.

87. როგორც ღღიღღიეღღები ამბობენ, კრომსოსმა როცა შვიტყო, რომ კი-

¹ 1, 53.

როსმა გადაიფიქრა მისი დაწვა და დაინახა, რომ ამოდენა ხალხი აქრობს ცეცხლს, მაგრამ ვერ ახერხებს მის დაძლევას, მ-უწოდ და შეღალადა აპოლონს: თუ რაიმემ მისმა მიძღვნილმა ოდესმე ასიამოვნა აპოლონი, მოვიდეს და იხსნას იგი თავსდატეხილი ბოროტებისაგან. იგი მომტირალი მოუწოდებდა ღმერთს, ხოლო ამ დროს ნათელი, წყნარი ამინდი შეიცვალა, გაჩნდა უცებ ღრუბლები და ქარიშხალი ამოვარდა, წამოვიდა ძლიერი წვიმა და ჩააქრო კოცონი. ეგრე შეიტყო კიროსმა, რომ კრომსოსი ყოფილა ღმერთებისათვის სასურველი და კეთილი კაცი, ჩამოაყვანიდა იგი კოცონიდან და შეეკითხა: „კრომსოს, რომელმა ადამიანმა ჩაგაგონა ჩემს ქვეყანაზე საომრად წამოსვლა და ჩემს მტრად გახდომა იმის მაგივრად, რომ მეგობარი გაქმდარიყავი?“ კრომსოსმა უპასუხა: „მეფეო, მე გავაკეთე ეს შენდა სასიკეთოდ და ჩემდა საუბედუროდ. ხოლო ამისი მიზეზი იყო ელინთა ღმერთი, რომელმაც წამაქეზა სალაშქროდ. არავინაა ისე უგუნური, რომ ომი ერჩივნოს მშვიდობიანობას. მშვიდობიანობის დროს შვილები მარხავენ მამებს, ხოლო ომის დროს მამები შვილებს. მაგრამ ჩანს, დემონებს სურდათ, რომ ეს ასე ყოფილიყო“.

88. მან ეს თქვა, ხოლო კიროსმა იგი შეახსენებინა, გვერდით მოსევა და ძალიან დიდი ზრუნვით ეკიდებოდა. უყურებდა მას კიროსი და თვითონაც უკვირდა და ყველა მათაც, ვინც მასთან იყვნენ. ხოლო კრომსოსი დაღონებული იყო, და ჩუმად იჯდა. შემდეგ შებრუნდა და დაინახა, რომ სპარსელები ლიდიელთა ქალაქს ანადგურებდნენ და უთხრა: „მეფეო, გითხრა თუ არა შენ, რასაც ვფიქრობ, თუ ჩუმად ყოფნა მმართველს შენთან?“ კიროსმა გაამხნევე და უბრძანა, ეთქვა, რაც კი უნდოდა. კრომსოსი მას შეეკითხა: „ეს ამოდენა ხალხი რასაა, რომ ასეთი მონღომებით აკეთებს?“ კიროსმა უპასუხა: „შენს ქალაქს არბევს და შენს ქონებას იტაცებს“. ხოლო კრომსოსმა მიუგო: „ეგენი არც ჩემს ქალაქს არბევენ და არც ჩემს ქონებას, რადგან აღარაფერია ამათგან ჩემი. მაგათ შენი ქონება მიაქვთ და შენსას ეზიდებიან“.

89. კიროსი დაადარდინა იმან, რაც მას კრომსოსმა უთხრა. მოიშორა სხეულები და ჰკითხა კრომსოსს, თუ რას ხედავს საგანგებოს იმაში, რაც ხდება. კრომსოსმა უთხრა: „მას შემდეგ, რაც ღმერთებმა შენ ჩემი თავი მონად მოგცეს, სამართლიანად მიმაჩნია, თუ რასმე შენზე უკეთ ვხვდვარ. მიგითითო შენ. სპარსელები ბუნებით ამაყები არიან და ღარიბები. თუ შენ არ მიაქცევ ყურადღებას მათ, რომ არბევენ და ხელში იგდებენ დიდ ქონებას, ამას, ალბათ. შენთვის შედეგი მოჰყვება: უნდა მოელოდე, რომ ის, ვინც მათგან ეველაზე მეტს ჩაიგდებს ხელში, შენს წინააღმდეგ გამოვა. ახლა, თუ კი ჰკუაში დაგიჯდება ჩემი ნათქვამი, ასე მოიქეცი: ყველა ბჭესთან დააყენე შუბოსანი დარაჯები, რომლებიც ჩამოართმევენ ქონებას მათ, ვისაც გააქვს და ეტყვიან, თითქოს აუცილებელია გადასახადის აკრეფა მეათედის რაოდენობით ზევსისათვის შესაწირავად. ამრიგად შენ მათ არ შესძულდები, რადგან ძალით არ წააპოვებ ქონე-

ბას, ისინი დაგეთანხმებიან, რომ შენ სამართლიანად იქცევი და ნებაყოფლობით მოგცემენ შენსასვე უკან“.

90. მოისმინა ეს კიროსმა და დიდად ეამა, რადგანაც რჩევა მოეწონა. მან დიდად შეაქო კროსოსი და უბრძანა შუბოსნებს, კროსოსის რჩევა შეესრულებინათ. ხოლო კროსოსს ასე მიმართა: „კროსოს, რაკილა შენ, მეფე კაცი, მზად ხარ კარგი საქმე აკეთო და კეთილი რჩევა მომცე, მომთხოვე საჩუქარი, როგორც გინდა და მაშინვე მიიღებ“. ხოლო კროსოსმა უთხრა: „უფალო, განსაკუთრებით მასიამოვნებ, თუ ნებას დამრთავ, რომ ელინთა ღმერთს, რომელსაც მე ღმერთთა შორის განსაკუთრებულ პატივს ვცემდი, გავუგზავნო ეს ბორკილები და შევეკითხო — ნუთუ წესად აქვს მას მოტყუება იმისა, ვინც მას კარგს უკეთებს“. კიროსი შეეკითხა, ამას რომ თხოულობს, რაში ადანაშაულებს ღმერთს. ხოლო კროსოსმა მოუთხრო მას ყველა თავისი განზრახვის შესახებ, მისნობის პასუხები და განსაკუთრებით კი თავისი შეწირულების ამბავი — და ისიც, როგორ წააქეზა ის ღმერთმა თავისი მისნობით სპარსელთა წინააღმდეგ სალაშქროდ. უთხრა ეს და მიმართა კვლავ თხოვნით, შემადლებინე ღმერთს ეს ვუსაყვედუროო. კიროსმა გაიცინა და უთხრა: „ამასაც გამაკეთებინებ, კროსოს, და სხვა ყველაფერსაც, რასაც კი მოხოვ“. როგორც კი ეს მოისმინა კროსოსმა, გაგზავნა ლიდიელთაგან კაცები დელფოში და უბრძანა მათ, დაედოთ ბორკილები ტაძრის ბქესთან და შეჰკითხოვოდნენ ღმერთს, არა სცხვენია, რომ მისნობით წააქეზა კროსოსი სპარსელების წინააღმდეგ სალაშქროდ, და აღუთქვა კიროსის ძლიერების დამხობა, რისი პირველი ნაყოფიც ესაა და ამასთანავე ეჩვენებინათ ბორკილები. გარდა ამისა უნდა შეჰკითხოვოდნენ ელინთა ღმერთებს. წესად ხომ არა გაქვთ უმადურობაო.

91. დელფოში მოსულმა ლიდიელებმა თქვეს ის, რაც ნაბრძანები ჰქონდათ და ამბობენ, რომ პითიამ უთხრა მათ შემდეგი: „ღმერთისათვისაც კი შეუძლებელია გაექცეს იმას, რაც უწერია. კროსოსს მეხუთე თაობის ცოდვა ეწია: მისი წინაპარი იყო ჰერაკლიდთა შუბოსანი, რომელმაც ცბიერ ქალს გაუგონა, მოჰკლა თავისი ბატონი და ხელთ იგდო მისი ადგილი, რომელიც მას არ ეკუთვნოდა. ლოქსიესს ძალიან უნდოდა, რომ კროსოსის შვილების დროს მომხდარიყო სარდეს დამარცხება. და არა თვით კროსოსის დროს, მაგრამ არ შეიძლებოდა ბედისწერისათვის გვერდის ავლა. რამდენადაც ბედისწერა ამის საშუალებას იძლეოდა, ლოქსიესმა ის მის სასარგებლოდ წარმართა: სამი წლით გადასლო სარდეს აღება, და დეე იცოდეს კროსოსმა, რომ ამდენივე წლით გვიან მოხდა მისი შეპყრობა. ვიდრე მას ეწერა. მეორე, რაც მისთვის გააკეთა ლოქსიესმა, ისაა. რომ იგი გადაარჩინა დაწვისაგან. ყველაფერი მოხდა მისნობის თანხმად, ხოლო კროსოსი მართალი არაა, როცა ჰყვედრის ღმერთს, რადგან ლოქსიესმა უწინასწარმეტყველა მას, რომ თუ ილაშქრებს სპარსელებზე, იგი დაამხობს დიდ სახელმწიფოს¹. ამიტომ ის კარგად უნდა დაფიქრებულიყო და

¹ შტრ. 1, 53.

სამისნოში კიდევ გაეგზავნა კაცი და შეჰკითხოვდა, ამ ორი სახელმწიფოდან რომელს ეხებოდა ნათქვამი, მის სახელმწიფოს, თუ კიროსისას? კროსოსმა ვერ გაიგო წინასწარმეტყველება და აღარც იკითხა განმეორებით, ამიტომ თავისთავს დააბრალოს, რაც მოხდა და ბოლოს, როდესაც კროსოსი შეეკითხა მისნობას, ვერც ის გაიგო, რაც უთხრა მას ლოქსიესმა ჯორის შესახებ. ეს ჯორი ხომ კიროსი იყო: იგი გაჩენილია ორი ისეთი ადამიანისაგან, რომლებიც ერთ ტომს არ ეკუთვნიან: დედა ეკუთვნის უკეთესს, ხოლო მამა — უარესს. მისი დედა იყო მიდიელი, მიდიელთა მეფის, ასტიავის ასული; ხოლო მამა იყო სპარსელი, რომელიც მიდიელთა ქვეშევრდომად ითვლებოდა და იგი ყოველმხრივ დაბლა იდგა თავის ქალბატონზე, რომელთანაც ცხოვრობდა¹. ეს უპასუხა პითიამ ლიდიელებს, რომლებმაც სარდში ჩამოიტანეს პასუხი და გამოუცხადეს კროსოსს. მან მოისმინა და აღიარა, რომ თვითონ არის დამნაშავე და არა ღმერთი.

92. ასეთი იყო კროსოსის სახელმწიფო და იონიის პირველი დამორჩილებაც ასე მოხდა. კროსოსს ელადაში სხვა შეწირულებაც ბევრი ჰქონდა და არა მხოლოდ ის, რომელთა შესახებაც უკვე ვთქვი². ასეთებია: ბეოტიელთა თებეში — ოქროს სამფეხი, რომელიც შესწირა აპოლონ ისმენიოსს, ეფესოში — ოქროს ძროხები და სვეტთა უმრავლესობა, ათენა — პრონეგეს ტაძარში, რომელიც დელფოშია, ოქროს ღიდი ფარი. ესენი ჩვენს დრომდე იყო, ნაწილი შეწირულებისა კი განადგურდა, როგორც მე შევიტყვე, კროსოსის შეწირულება მილეტელთა ბრანქიდესათვის იმავე წონისაა და იმის მსგავსია, რაც არას დელფოში. ნივთები, რაც შესწირა დელფოსა და ამფიარეოსის ტაძარს, მისი საკუთარი იყო, ანდა საუკეთესო ნაწილი იყო მამისეული ქონებისა, ხოლო სხვა შეწირულებები მან მტრის ქონებიდან გაიღო: ეს კაცი, ვიდრე გამეფდებოდა კროსოსი, მისი მოწინააღმდეგე იყო და ეშველებოდა პანტალეონს, რომ ეს გამხდარიყო ლიდიელთა მმართველი. ხოლო პანტალეონი იყო ალიატესის შვილი, კროსოსის ძმა, მხოლოდ დედით სხვა, კროსოსი ჰყავდა ალიატესს კარიელი ქალისაგან, ხოლო პანტალეონი — იონიელი ქალისაგან. შემდეგ, როდესაც მამის მიერ გადაცემული ძალაუფლება კროსოსის ხელში იყო, თავისი მოწინააღმდეგე კაცი კროსოსმა მოსათელ საჩეჩელზე ათრევიანა და ისე დაღუპა, ხოლო მისი ქონება, რომელიც ჯერ კიდევ უწინ აღუთქვა, შესწირა ნახსენებ სამისნოებს, იმგვარად, როგორც ვთქვი. აი, ამდენი უნდა ითქვას შეწირულებათა შესახებ.

93. ლიდის ქვეყანაში საოცრებანი, აღსაწერად რომ ღირდეს, არც იმდენია, როგორც სხვა ქვეყნებში, გარდა ოქროს ქვიშისა, რომლებიც ტმოლოსიდან ჩამოაქვს წყლებს. ამას გარდა, კიდევ ერთი უდიდესი ნამუშევარი აქვთ

¹ შტრ. 1, 107.

² შტრ. 1, 50—51.

ლიდიელებს, თუ არ მივიღებთ მხედველობაში ეგვიპტელთა და ბაბილონთა ნა-
მუშევრებს. აქ არის კროკოსოსის მამის, ალიატესის საფლავი, რომლის საფუძ-
ველი დიდი ქვებისაგან არის ნაკეთები, ხოლო დანარჩენი საფლავი წარმოად-
გენს მიწაყრილს. მას ეს საფლავი გაუკეთეს ვაქრებმა, ხელოვნებმა და მეძავმა
ქალებმა. ჭერ კიდევ ჩემს დრომდე საფლავზე ხუთი სასაზღვრო ნიშანი იყო
აღმართული, რომლებზედაც წარწერები იყო ამოკვეთილი, იმის შესახებ, თუ
თითოეულმა ამთავანმა რა გააკეთა. როცა გაზომეს, აღმოჩნდა, რომ საფლავის
უმეტესი ნაწილი ამ ქალებს გაუკეთებიათ. ლიდიელი ხალხის ასულები ყველა-
ნი ეწევიან მეძაობას და ამით იგროვებენ მზითვეს. ასე იქცევიან ისინი, ვიდრე
გათხოვდებიან და თვითონ ითხოვებენ თავს. საფლავის გარშემოწერილობა 6
სტადიონი და 2 პლეთრონია, ხოლო მისი სიგანე არის 13 პლეთრონი. საფლავ-
თან არის დიდი ტბა, რომლის შესახებაც ლიდიელები ამბობენ, რომ უშრეტე-
ლიაო. მას გიგესის ტბა ეწოდება. ესეც ასე არის.

94. ლიდიელებს ელინების მსგავსი წესები აქვთ, იმის გამოკლებით, რომ
ლიდიელები მეძავებად აქცევენ თავის ქალიშვილებს. ადამიანთა შორის ლიდი-
ელები პირველები არიან, ვინც კი ჩვენ ვიცით, რომლებმაც მოსჭრეს და გამო-
იყენეს ოქროსა და ვერცხლის ფული. ესენი იყვნენ პირველი წვრილვაქრები.
თვითონ ლიდიელები ამბობენ, რომ მათი, ისევე როგორც ელინების თამაშო-
ბანი, მათი გამოგონილია. ამბობენ, რომ ეს გამოიგონეს მაშინ, როდესაც ტირ-
სენიე დასახლეს. ხოლო ამის შესახებ შემდეგს პყვებიან: მანესის ძის, ატიისის
მეფობის დროს მთელ ლიდიასი საშინელი პურის ნაკლებობა იყო, ლიდიელე-
ბი ერთხანს ითმენდნენ, ხოლო შემდეგ, რადგანაც არ გათავდა ეს 'შიძ'შილობა,
გამოსავალს ეძებდნენ. ზოგი რას იგონებდა და ზოგი რას. მაშინ იქნა გამოგო-
ნილი კამათლის, ზარის¹, ბურთისა და ყველა სხვა სათამაშოების სახეები, გარ-
და კოჭებისა¹; აი, ამის აღმოჩენას ლიდიელები არ იჩემებენ. შიმშილის წინა-
აღმდეგ გამოიგონეს ეს და შემდეგნაირად იქცეოდნენ: ორი დღიდან ერთს
მთლიანად თამაშობაში ატარებდნენ, რათა არ მოსდომებოდათ საჭმელი, ხო-
ლო მეორე დღეს თავს ანებებდნენ და სჭამდნენ. ასე გაატარეს მათ 2 წელ ნაკ-
ლებ 20. მაგრამ გაჭირვება მაინც არ შენელებულა, ის კი არა, უფრო მეტად
გამძაფრდა. ამიტომ მათმა მეფემ ყველა ლიდიელი ორ ნაწილად გაჰყო და კენ-
ჭი ხვდა მხოლოდ ერთს, ხოლო მეორე ნაწილს ერგო ქვეყნიდან წასვლა. იმ
ნაწილს, რომელსაც წილად ხვდა დარჩენა, ის თვითონ დაუდგა მეფედ, ხოლო
იმას, რომელიც უნდა წასულიყო, მან მეფედ დაუყენა თავისი შვილი, სახელად
ტირსენოსი. ის ნაწილი, რომელსაც ერგო ქვეყნის დატოვება, წავიდა სმირნე-
ში და ააგო იქ ხომალდები, დააწყო ზედ ყოველივე, რაც კი ესაჭიროებოდა

¹ ბერძნულ ტექსტში გვაქვს სიტყვები: *χρῆσις*, ῥ — კამათელი, რომელსაც აღნიშნები აქვს
6-სავე წახნაგზე. *μαρμαίγιος*, ῥ — კამათელი, რომელსაც აღნიშნები აქვს მხოლოდ 4 წახნაგზე.
παισίδης, ῥ — კამათელი, კოჭი, პაიკი. კამათლის გაგორება, კოჭის თამაში, შაშის თამაში. *κλάρα-
γος* (?). ქართველთათვის *χρῆσις* და *μαρμαίγιος*-ს შორის განსხვავება არაა.

კურვისათვის და გასკურა სარჩოსა და მიწის საძებრად. მათ ბევრ ხალხს ჩაუარეს და მივიდნენ ომბრიკებამდე. აქ მათ დააარსეს ქალაქები და აქვე ცხოვრობენ დღემდე. ლიდიელების ნაცვლად მათ ახალი სახელი დაირქვეს იმ მეფის ძის მიხედვით, რომელმაც ისინი თავის ქვეყანაში წამოიყვანა. მისი სახელწოდების მიხედვით იწოდებიან ისინი ტირსენებად. აი, ამგვარად დაიმონეს ლიდიელები სპარსელებმა.

95. ამიერიდან ჩვენი თხრობა შეეხება კიროსს (რომელმაც დააქცია კროსოსის საგამგებლო) და სპარსელებს, მოგითხრობთ, როგორ გაბატონდნენ ისინი აზიაში. მე დავწერ იმის მიხედვით, რასაც ზოგიერთი სპარსელი გადმოგვცემს, ვისაც არ სურს კიროსის შესახებ ამბების გაზვიადება (ისინი მოგვითხრობენ მხოლოდ ნამდვილად მომხდარ ამბებს), თუმცა ვიცი კიროსის შესახებ არსებულ მოთხრობათა სამი სხვა ვარიანტიც. ასირიელები განაგებდნენ ასიის ზემოთა ნაწილს დაახლოებით 520 წელს. პირველად მიდიელები განუდგნენ მათ. ესენი თავისუფლებისათვის ებრძოდნენ ასირიელებს, კარგი ვაჟაკები იყვნენ, გადიგდეს მონობის უღელი და განთავისუფლდნენ კიდევ. ამის შემდეგ სხვა ხალხებმაც მიდიელებს მიჰბაძეს.

96. აზიაში მცხოვრები ყველა ტომი დამოუკიდებელი იყო, მაგრამ მალე ისევ ტირანის ხელქვეითი გახდა და აი როგორ: მიდიელებში იყო ბრძენი კაცი, რომელსაც ერქვა დეიოკესი, ფრაორტესის ძე. ამ დეიოკესს ძალიან უნდოდა ტირანობა და ასე მოიქცა: მიდიელები ცხოვრობდნენ სოფლებში, დეიოკესი თავის სოფელში უწინაც საკმაოდ ცნობილი იყო, ახლა კი განსაკუთრებით ზრუნავდა იმისათვის, რომ სამართალი დაემყარებინა. და ის ამას აკეთებდა, მაშინ როდესაც მთელ მიდიაში დიდი უკანონობა სუფევდა; მან იცოდა, რომ უსამართლობა მტერია სამართლიანობისა. ასეთი ქცევისათვის მისმა თანასოფლელებმა მიდიელებმა იგი თავის მოსამართლედ აირჩიეს. ხოლო დეიოკესი, რაკილა ძალაუფლებისაკენ მისწრაფოდა, პირდაპირი და სამართლიანი იყო. იგი რომ ასე იქცეოდა, არც თუ მცირე ქებას ღებულობდა თავის თანასოფლელებთან, ისე რომ სხვა სოფლების მოსახლეობამაც შეიტყო, რომ დეიოკესი არის ერთადერთი მართლად გამრიგე კაცი; და რაკი უწინ მათი საქმეები უსამართლოდ განიხილებოდა, ამიტომ როდესაც გაიგონეს მათ დეიოკესის შესახებ, სიამოვნებით მიამუშრეს მას საქმის გასარჩევად და საბოლოოდ უკვე არავის სხვას არ მიმართავდნენ.

97. სულ მატულობდა მათი რიცხვი, ვინც მასთან მიდიოდა, რადგან ხალხს სჯეროდა, რომ იგი სამართალს პატიოსნად სჯიდა. დეიოკესმა დანახა, რომ ყოველივე მასზეა დამოკიდებული და არც დაჯდომა მოინდომა იქ, სადაც უწინ უჯდა და განსჯიდა ხოლმე და ისიც თქვა, რომ მეტს აღარ იმოსამართლებს, რადგან არაა მისთვის სასარგებლო, რომ თავისი თავისათვის არ იზრუნოს და მოყვასთათვის კი მთელი დღის განმავლობაში იმოსამართლოს. ყაჩაღობამ და უკანონობამ ბევრად უფრო იმატა სოფლებში, ვიდრე უწინ იყო. ამიტომ

შეიკრიბნენ მიდიელები და მსჯელობდნენ ერთმანეთში; შემდეგ ილაპარაკეს შექმნილ ვითარებათა შესახებ (მე ვფიქრობ, რომ განსაკუთრებით დეიოკესის მეგობრებმა ილაპარაკეს): „ამგვარ ვითარებაში შეუძლებელია ამ ქვეყანაში ცხოვრება, ამიტომ დაიფიქროთ ჩვენ თვითონ მეფე. მაშინ ჩვენს ქვეყანაში კანონებიც კარგი იქნება, თვით ჩვენც საქმესაც მივხვდებით და არც სამშობლოს მიტოვება მოგვიხდება უკანონობის გამო“. ამას ლაპარაკობდნენ და დაირწყმუნეს თავი, რომ მეფეს დამორჩილებოდნენ.

98. შემდეგ, როდესაც ირჩევდნენ, თუ ვინ უნდა დააყენონ მეფედ, დეიოკესი აღმოჩნდა ყოველი კაცის მიერ წამოყენებული და დიდად შექებული; ბოლოს ისინი შეთანხმდნენ, რომ დეიოკესი იქნებოდა მათი მეფე. დეიოკესმა უბრძანა მათ, აეგოთ მათ მისთვის სამეფო ღირსების შესაფერისი სახლი და შუბოსნები მიეცათ მისთვის მცველებად. მიდიელებმა გაუკეთეს ეს: აუგეს მას დიდი და მაგარი სახლი, ქვეყნის იმ ადგილას, რომელიც მან თვითონ მოინდომა და მისცეს ნება, გამოერჩია შუბოსნები მიდიელთაგან. ძალაუფლების ხელშეწყობისთანავე დეიოკესმა აიძულა მიდიელები, შეექმნათ ერთი ქალაქი და იგი დაეცვათ, ხოლო სხვებზე ნაკლებად ეზრუნათ. მიდიელები დაყაბულდნენ ამაზე და ააგეს დიდი და მაგარი ზღუდეები (რასაც ახლა აგბატანა ეწოდება), ისე რომ ერთი ზღუდე მეორეში მრგვალად იყო ჩადგმული. ისე იყო ეს ციხესიმაგრე გაკეთებული, რომ ერთი წრე მეორეზე უფრო მაღალი იყო მხოლოდ ბასტიონებით. ამ გარემოებას ზოგან თვითონ ადგილი შევლოდა, რომელიც ბორცვებიანი იყო, ხოლო ზოგან კი ეს ხელოვნურად გააკეთეს. წრე სულ შეიდი იყო, ხოლო უკანასკნელში იყო მეფის სასახლე და საგანძურები. მათ შორის უდიდესი ზღუდე არის სიდიდით ათენის ირგვლივ რომ კედელია, დაახლოებით იმოდენა. პირველი წრის ბასტიონები არის თეთრი, მეორისა შავი, მესამე წრისა — მიწისფერი, მეოთხისა — ლურჯი, მეხუთისა — ღია წითელი. ყველა წრის ბასტიონები ეგრე იყო შედგენილი წამლით, ხოლო ორი უკანასკნელიდან ერთს ბასტიონები მოვერცხლილი აქვს, მეორეს კი მოოქრული.

99. ეს ზღუდე დეიოკესმა თავისთვის აიგო საკუთარი სახლის ირგვლივ, ხოლო დანარჩენ ხალხს უბრძანა ზღუდის გარშემო დასახლებულიყვნენ. როდესაც ყველაფერი ააგეს, დეიოკესი პირველი იყო, რომელმაც შემდეგი წესი დაამყარა: ვერც ვერავინ შევიდოდა მეფესთან, მოციქულების საშუალებით უნდა მოეგვარებინათ ყოველივე საქმე და არც არავის უნდა შეეხებინა მეფისათვის, ამას გარდა, სიცილი და ფურთხება მეფის წინ ყველასათვის სამარცხვინოდ ითვლებოდა. იმისათვის განიდიდა მან თავისი თავი ამნაირად, რომ მის ტოლებს (რომლებიც მასთან ერთად იყვნენ შეზრდილი, არც მასზე უარესი ოჯახებიდან იყვნენ და არც ადამიანური ღირსებებით ჩამორჩებოდნენ მას) არ ენახათ ხოლმე იგი, არ გაჯავრებულიყვნენ მასზე და ბოროტი არ განეზრახათ მის წინააღმდეგ. ხოლო რაკილა ვერ ნახავდნენ, იფიქრებდნენ, რომ იგი განსხვავებულია მათგან.

100. მას მერე. რაც მან ეს მოაწყო და განიმტკიცა ტირანია, სამართლის

ძალიან მკაცრი დამცველი აღმოჩნდა. საჩივრებს სწერდნენ და მას შეუგზავნიდნენ ხოლმე. იგი არჩევდა და შემომტანებს უკან ატანდა. ასე იქცეოდა იგი საჩივრების მიმართ, ხოლო სხვა ამბები მას შემდეგნაირად ჰქონდა მოგვარებული: თუ შეიტყობდა, რომ ვინმე რასმე აშავებს, მაშინვე განიძახებდა მას და თითოეულს შესაფერისად მიუსჯიდა დანაშაულის მიხედვით. ბოლო მეთაურ-ყურანი და ენის მიმტანნი ჰყავდა მას მთელ ქვეყანაზე, რომელსაც იგი ვანაგებდა.

101. დეიოკესმა მიდიელი ხალხი გააერთიანა და მას მართავდა. ხოლო მიდიელთა ტომები არიან: ბუსები, პარეტაკენები, სტრუქატები, არიზანტები, ბუდიები, მოგვები. აი, ამდენია მიდიელთა ტომები.

102. დეიოკესის შვილი იყო ფრაორტესი, რომელმაც მიიღო მმართველობა მამის შემდეგ, მამა კი მეფობდა 53 წელს. ფრაორტესმა დაიმკვიდრა მმართველობა, მაგრამ არ იმყოფინა მხოლოდ მიდიელების მართვა და ილაშქრა სპარსელთა წინააღმდეგ. სპარსელები პირველები იყვნენ, ვისაც ის თავს დაესხა და პირველები იყვნენ, ვინც მან მიდიელების ქვეშევრდომად გაიხადა. ხოლო შემდეგ, როდესაც მას ეს ორი ხალხი (და ორივე ძლიერი) ეპყრა, ის სათითაოდ იმორჩილებდა აზიაში შემავალ ხალხებს, მანამ ვიდრე არ ილაშქრა ასირიელებზედაც და კერძოდ იმ ასირიელებზე, რომლებსაც ნინოსი ეპყრათ. ეს ასირიელები იყვნენ უწინ ყველას რომ განაგებდნენ. ასირიელები მაშინ მარტონი იყვნენ და მოკავშირეთაგან მიტოვებულნი, მაგრამ თავს მაინც კარგად გრძობდნენ. ამათზე ილაშქრა ფრაორტესმა, თვითონაც დაიღუპა (სულ 22 წელს მეფობდა) და მასთან ერთად დაიღუპა მისი ჯარის დიდი ნაწილიც.

103. ფრაორტესის სიკვდილის შემდეგ მემკვიდრეობა გადავიდა კიკსარესის ხელში, რომელიც იყო ფრაორტეს დეიოკესის ძის ძე. ამბობენ, რომ ეს ბევრად უფრო მამაცი იყო თავის წინაპრებზე. მან პირველად დაპყრო აზიის ხალხები ლახებად იარაღის მიხედვით და პირველმა განალაგა ისინი ცალ-ცალკე შუბოსნებად, მშვილდოსნებად და ცხენოსნებად, ხოლო ამის წინ ყველანი ერთმანეთში იყვნენ შერეულები. კიკსარესი იყო, რომ ებრძოდა ლიდიელებს. როდესაც ღამე დღედ იქცა¹, ეს იყო, რომ მდინარე ჰალისის ზემოთა მთელი აზია მიიერთა. მან შეკრიბა ყველა, ვინც მის გამგებლობაში იყო, და გაილაშქრა ნინოსზე, რადგანაც უნდოდა მამის მაგიერი მიეზღო და ეს ქალაქი აეღო. კიკსარესი ებრძოდა და სძლია ასირიელები, ალყა შემოარტყა ნინოსს, მაგრამ მას თავს დაესხა სკვითების დიდი ლაშქარი, რომელსაც წინ უძღოდა სკვითების მეფე მადიესი, პროტოთიესის ძე. სკვითები შემოვიდნენ აზიაში მას შერე, რაც გაპყარეს ევროპიდან კიმერიელები, ლტოლვილ კიმერიელებს მისდევდნენ და ასე მიაღწიეს მიდიელთა ქვეყანას.

104. ხოლო მადეტიდის ტბიდან მდინარე ფასისამდე და კოლხებამდე არის

¹ შტრ. I, 74,

30 დღის სავალი მსუბუქად შეიარაღებული კაცისათვის; ხოლო კოლხიდიდან მიდიაში გადასასვლელი დიდი არაა, მხოლოდ ერთი ტომია ამ ქვეყნებს შორის, ესაა სასპეარების ტომი; ამათ რომ ვასცდები, უკვე მიდიაში ხარ; მაგრამ სკვითები ამ გზით არ გადმოსულან, არამედ გადაუხვიეს ზემოთა გზაზე, რომელიც ბევრად უფრო გრძელია, მარჯვნივ კი კავკასიონის მთები ჰქონდათ, ამ ადგილას შეებრძოლნენ მიდიელები სკვითებს, მაგრამ დაძლეულ იქნენ ბრძოლაში და დაჰკარგეს მმართველობა, სკვითებმა კი მთელი აზია ჩაიგდეს ხელში.

105. აქედან სკვითები წავიდნენ ეგვიპტეში და როდესაც მივიდნენ პალესტინაში — სირიაში, ფსამეტიქოსი, ეგვიპტის მეფე, შემოხვდა მათ საჩუქრებით და თხოვნით შეაჩერა, რომ უფრო წინ აღარ წასულიყვნენ. როდესაც სკვითები უკან მიდიოდნენ, მოხვდნენ სირიის ქალაქ ასკალონში, მეტმა წილმა მათგან ისე ჩაიარა, რომ ხელი არაფერს ახლო. ხოლო მათი მცირე ნაწილი დარჩა და გაძარცვა ურანია-აფროდიტეს სალოცავი. როგორც მე შევიტყვე, ეს სალოცავი ამ ღმერთქალის სალოცავთა შორის ყველაზე უძველესია. კიპროსზე რომ სალოცავია. ისიც აქედან წარმოიშვა. როგორც თვითონ კიპროსელები ამბობენ, ხოლო კითერაში რომ არის, ისიც ფინიკიელებმა ააგეს. ფინიკიელები კი იმავე სირიიდან არიან. იმ სკვითების ჩამომავლებს, რომლებმაც გაძარცვეს ასკალონში არსებული სალოცავი, ღმერთქალმა სამარადისოდ დამართა ქალური ავადმყოფობა. ისე რომ სკვითები ამბობენ, ამ დანაშაულის გამოა, რომ ისინი ავად არიან და სკვითის ქვეყანაში მოსულები ხედავენ, თუ რა მდგომარეობაში არიან ისინი, ვისაც სკვითები ენაჩეებს უწოდებენ¹.

106. დაახლოებით 28 წელი ექირათ სკვითებს აზია და ყოველივე გაატი-ალეს თავისი თავნებობითა და უდარდლობით. გარდა იმისა, რომ სკვითებმა თითოეული ტომი დაბეგრეს და ხარკს ახდევინებდნენ, ისინი ყაჩაღობდნენ და ეზიდებოდნენ თითოეული ტომისაგან, რაც კი რამ ჰქონდათ. სკვითების დიდი ნაწილი დაბატოვეს კიაქსარესმა და მიდიელებმა, დაათვრეს და ამოხოცეს. ეგრე დაიბრუნეს ძალაუფლება მიდიელებმა და ეპყრათ ის ხალხები ისევე, როგორც უწინ. ნინოსიც აიღეს (ხოლო როგორ აიღეს, ამას სხვა ადგილას ცხადყოფ²) და ასირიელებიც დაიმორჩილეს, გარდა ბაბილონის ნაწილისა. ამის შემდეგ გარდაიცვალა კიაქსარესი, რომელიც მეფობდა 40 წელს, თუ ჩავთვლით ამაში იმ წლებსაც, როდესაც სკვითები ბრძანებლობდნენ.

107. ასტიაგეს კიაქსარესის შვილმა დაიმკვიდრა სამეფო ხელისუფლება, მას ჰყავდა ასული, რომელსაც სახელად ერქვა მანდანე. ასტიაგესს ძილში ეჩვენა თავისი ქალი, რომელმაც იმდენი მოშარდა, რომ აავსო მთელი თავისი ქალაქი და წარღვნა მთელი აზია. ეს სიზმარი მან ამცნო მოგვთა შორის სიზმრის-

¹ *ქმრედეს* — სკვითური სიტყვაა, ნიშნავს „ქალურ მამაკაცს“ (ვახშმანის განმარტებრთ). სკვითებს, რომელთაც სწირთ „ქალური ავადმყოფობა“ (ქაპე).

² ამის შესახებ თქარბ: ღოეს: ჩვენს ხელთ არსებულ ტექსტში არსად არის.

ამხსენებებს და შეეშინდა, როდესაც შეიტყო მათგან ყოველივე; როდესაც მან-
დანეს გათხოვების დრო მოუვიდა, თავის ღირსთაგან არავის მისცა მამამ ცო-
ლად (ჩვენების შეეშინდა), არამედ მისცა სპარსელს, რომელსაც ერქვა კამბი-
სესი, ასტიაგესს მიაჩნდა, რომ მას კარგი ოჯახი და თვინიერი ზნე ჰქონდა, მაგ-
რამ მაინც უფრო დაბლა აყენებდა საშუალო მიდიელზე.

108. მანდანეს კამბისესთან ცხოვრების პირველსავე წელს ასტიაგესმა
სხვა სიზმარი ნახა. მას ეჩვენა, რომ მისი ასულის სარცხვინელთაგან ამოსული-
ყო ვაზი, და ეს ვაზი მთელ აზიას მოსდებოდა. ასტიაგესმა ნახა ეს და მოუთხ-
რო სიზმრის ამხსენებებს, თან გამოიძახა სპარსეთიდან თავისი ასული, რომელ-
საც მშობიარობის დრო მოსვლოდა. მამამ მოსულ ქალს დარაჯები მიუყენა,
რადგანაც უნდოდა მისი ნაშობი მოესპო. ეს იმიტომ, რომ სიზმრის მიხედვით
შოგეთა შორის სიზმრისამხსენებმა მას ანიშნეს, რომ მის ქალიშვილს შვილი
შეეძინებოდა და იგი გამეფდებოდა ასტიაგესის მაგივრად. ამიტომ ფრთხილობ-
და ასტიაგესი და როგორც კი გაჩნდა კიროსი, დაუძახა ჰარპაგოსს, რომელიც
იყო შინაური, მთელ მიდიაში ყველაზე უფრო სანდო კაცი და ყოველივე მისი
ქონების მეურვე, და უთხრა მას შემდეგი: „ჰარპაგოს, საქმე რამ უნდა დავაჯა-
ლო და არავითარ შემთხვევაში არ მოექცე მას უყურადღებოდ. სხვებს ნუ მამ-
ჯობინებ და ამით მე ნუ მილაღატებ, ნურც შენს თავს ავნებ მომავლისათვის.
აიყვანე ბავშვი, რომელიც მანდანემ გააჩინა, წაიყვანე შენს ქვეყანაში და მოჰ-
კალი. შემდეგ დამარხე იმნაირად, როგორც შენ თვითონ გსურს“. ჰარპაგოსმა
მოუგო მას: „მეფეო, არასოდეს შეგმთხვევია შენ აი, ამ კაცისაგან უსიამოვნო
არაფერი და შევეცდები, რომ შემდეგშიც არაფერი დავაშავო, და თუ კი შენ
ეგრე გირჩეენია, მე უნდა ისე მოგემსახურო, როგორც საჭიროა“.

109. ეს მიუგო ჰარპაგოსმა, როდესაც გადასცეს მას სასიკვდილოდ განწი-
რული ბავშვი და ტირილით მივიდა სახლში. როდესაც მოვიდა, მოუთხრო თა-
ვის ცოლს ყოველივე, რაც კი ასტიაგესმა უთხრა, ქალი შეეკითხა მას: „ახლა
რა გაქვს შენ გუნებაში, რა უნდა გააკეთო?“ ჰარპაგოსმა მიუგო. „არ გავაკეთებ
იმას, რაც ასტიაგესმა მიბრძანა, კიდევაც რომ გაგიყდეს და განელდეს უარესად.
ვიდრე ახლაა გახელბული, არ მოვიქცევი მე მისი სურვილის მიხედვით. არც
ამისთანა მკვლევლობაში დავეხმარები. ბევრი რამის გამო არ მოვკლავ ბავშვს:
იმიტომაც, რომ ეს ბავშვი ჩემი ნათესავია, იმიტომაც, რომ ასტიაგესი მოხუცია
და ვაჟიშვილი არა ჰყავს. ხოლო ასტიაგესი რომ მოკვდება, ტირანია მის ქალი-
შვილზე გადავა, რომლის შვილსაც მე მაკვლევინებენ ახლა, და აბა, ამის მერე
რა მომელის, თუ არა უდიდესი საფრთხე? ხოლო თუ ჩემი საკუთარი უშიშროე-
ბისათვის უნდა მოვკლა მე ეს ყრმა, მაშინ ღეე ვინმე ასტიაგესის კაცი იყოს
მისი მკვლელი და არა ჩემი“.

110. ესა სთქვა და მაშინვე გაგზავნა მოციქული ასტიაგესის ერთ-ერთ
მწყემსთან, რომელზედაც ფიქრობდა, რომ ის მისი მიზნებისათვის ყველაზე
უფრო შესაფერის საძოვრებზე იყო მხეცებით სავსე მთებში. სახელად ერქვა

ნას მიტრადატესი. ცხოვრობდა იგი ასტიაგესისავე მხეველთან. იმ ქალს, ვისთანაც მიტრადატესი ცხოვრობდა, ელინურ ენაზე ერქვა კინო, ხოლო მიდიურზე— სპაკო (რადგანაც მიდიელები ძალს „სპაკას“ უწოდებენ¹). ამ მთებს ფერდობები აქვს და ამ მწყემსს აქ ჰქონდა ხარების საძოვრები აგბატანიდან ჩრდილოეთისაკენ და ვექსინის პონტოსკენ. აქ ხომ მიდიელთა ქვეყანა, სასპეარების მეზობლად, ძალიან მთიანი არის, ამასთანავე მაღალიცაა და ყოველის მხრიდან ტყეებით დაფარული, ხოლო მიდიელთა მთელი დანარჩენი ქვეყანა დაბლობია. როდესაც დაუძახა ჰარპაგოსმა მწყემსს, იგი სასწრაფოდ მოვიდა მასთან და უთხრა მას ჰარპაგოსმა შემდეგი: „ასტიაგესი გიბრძანებს შენ, რომ ეს ბავშვი აიყვანო და მოათავსო ამ მთებში ყველაზე უდაბურ ადგილას, რათა, რაც შეიძლება მალე დაიღუპოს. მან მიბრძანა, რომ შემდეგი გითხრა შენ: თუ არ დაღუპავ რამენიარად ბავშვს და გადაარჩენ, სასტიკად დაისჯები. მე მეველება თვალი ვადევნო, რომ ბავშვი გადაავლო“.

111. ეს რომ მოისმინა მწყემსმა, აიყვანა ბავშვი, წავიდა უკან იმავე გზით და მივიდა თავის ქოხში. მას ცოლი მოსალოგინებელი ჰყავდა დღე-დღეზე და თითქოს ღვთის განგებით მან ბავშვი სწორედ მაშინ გააჩინა, როდესაც მწყემსი ქალაქში წავიდა. ორივენი ერთმანეთის გამო საგონებელში იყვნენ, მწყემსს ეშინოდა ცოლის მშობიარობისა, ხოლო ცოლს ეშინოდა იმისა, რომ ჰარპაგოსს რაიმე არ დაეშავებინა მისი ქმრისათვის, რაკი გამოიძახა. როდესაც დაბრუნდა მწყემსი და დაადგა თავზე ცოლს, მან ერთბაშად დაინახა და პირველად იმას შეეკითხა, ეგრე საგულდაგულოდ რად გამოგიძახა ჰარპაგოსმაო. ხოლო მან უპასუხა: „ქალო, ქალაქში რომ მივედი, ვნახე და მოვისმინე, რაც არც უნდა მენახა და არც ოდესმე უნდა დამართოდათ ჩემს ბატონებს. ჰარპაგოსის მთელი სახლი ტიროდა, ხოლო მე, შეშინებული შევედი შიგ. შევედი თუ არა, დავიხახე მწოლიარე ბავშვი, რომელიც ფართხალებდა და ტიროდა. მორთული იყო ის ოქროთი და ფერადი ტანსაცმლით. ხოლო ჰარპაგოსმა, როგორც კი დამინახა, მაშინვე მიბრძანა, რომ ავიყვანო ბავშვი, წავიდე, წავიყვანო ის და დავავლო იქ. სადაც მთაში ყველაზე მეტია მხეცები. თქვა, რომ ასტიაგესია ის კაცი, რომელმაც მე ეს დამავალა და თან ძალიან დამემუქრა, თუ არ შევასრულებ მის განკარგულებას. მე ავიყვანე და წამოვიყვანე ბავშვი და მეგონა, რომ ის რომელიღაც მსახურთაგანისაა, აბა, რას მიეხვედებოდი ვისია. მიკვირდა კი, რომ ვხედავდი ბავშვს ოქროთი და ძვირფასი ტანსაცმლით მორთულს, და დიდ გოდებას; რომელიც იდგა ჰარპაგოსის სახლში. მაგრამ გზაზე უცბად შევიტყვე მთელი ამბავი მსახურისაგან, რომელიც მაცილებდა ქალაქგარეთ და რომელმაც ჩამაბარა ჩვილი, მან მითხრა რომ ეს არის ასტიაგესის ასულის, მანდანეს და კიროსის ძის, კამბისესის შვილი, და რომ ასტიაგესმა ბრძანა მისი მოკვლა, აი, ნახე ბავშვი“.

¹ ბერძნულ *Kύα*, ი.ე.ლი“. სახელი *Κυρ* აქედან არის წარმოებული.

112. ეს რომ თქვა მწყემსმა, გადახადა და აჩვენა ცოლს ბავშვი. ხოლო ქალმა რომ დაინახა დიდი და ლამაზი ბავშვი, იტირა, შემოეხვია ქმარს მუხლებზე და შეეხვეწა, არავითარ შემთხვევაში არ გადაადგო. ქმარმა კი უთხრა, რომ არ შეიძლება სხვაგვარად მოქცევა, რადგანაც მოვლენ ჰარპაგოსის მსტოვრები და შეამოწმებენ. და თუ არ ექნება გაკეთებული ის, რაც დაავალეს, სასტიკად დასჯიან თვით მას. ქალმა რომ ვერ დაარწმუნა თავისი ქმარი, შემდეგ უთხრა: „რადგანაც ვერ შევიძელი შენი დარწმუნება, რომ არ გადაადგო ბავშვი, მოიქეცი ისე (თუ მაინცდამაინც აუცილებელია ჩვენება), თითქოს ბავშვი გადაგდებულა: მე ვშვი და ვშვი მკვდარი. აიყვანე ეს გადაადგე, ხოლო ასტიაგესის ასულის ბავშვს აღვზრდით, თითქოს ჩვენი არის. ამრიგად, არც შენ დაისჯები ბატონების მიმართ ურჩობისათვის და არც ჩვენ გვექნება რაიმე ბოროტება ჩადენილი. გარდაცვლილი ბავშვი მოხვდება სამეფო აკლდამაში, ხოლო ცოცხლად დარჩენილი არ დაიღუპავს სულს“.

113. მწყემსმა გადაწყვიტა, რომ შექმნილ ვითარებაში კარგად ურჩია ცოლმა და მაშინვე გააკეთა ასე. მოსაკლავად წამოყვანილი ბავშვი გადასცა თავის ცოლს, ხოლო თავისი, მკვდარი რომ იყო, აიყვანა და ჩადო იმ კალათში, რომლითაც ჰყავდა მოყვანილი ის მეორე, მანდანეს შვილი, გამოაწყო იგი მეფის ბავშვის ყოველივე მოსართავში, წაიყვანა და მთაში ყველაზე უდაბურ ადგილას დასტოვა. ბავშვის გადაგდების მესამე დღეს წავიდა მწყემსი ქალაქში, ხოლო მიცვალებულის დარაჯად ერთი თავისი ხელქვეითი მწყემსთაგანი დატოვა. მივიდა ჰარპაგოსის სახლში და თქვა, რომ მზადაა აჩვენოს ბავშვის გვამი. ჰარპაგოსმა გაგზავნა თავის შუბლოსნათაგან ყველაზე სანდონი, მათ ანახა კიდევაც და დამარხვინა მწყემსის შვილი. იგი დაიმარხა; ხოლო მეორე, რომელსაც შემდეგში კიროსი ეწოდა, აიყვანა და გაზარდა მწყემსის ცოლმა, სახელი კი რაღაც სხვა დაარქვა და არა კიროსი.

114. როდესაც ბავშვი ათი წლის იყო, შემდეგი ამბავი შემთხვა მას და გამოამჟღავნა ყოველივე: ბავშვი თამაშობდა იმავე სოფელში, რომელშიც ეყენათ ნახირი, თამაშობდა თავის ტოლებთან ქუჩაში. ბავშვები თამაშობდნენ და აირჩიეს თავის მეფედ ის, რომელიც მწყემსის შვილად იყო წოდებული. მან ბავშვები ასე დაანაწილა: ზოგს სახლი უნდა აეგო, ზოგი შუბლოსანი იქნებოდა, ერთი რომელიღაცა მათგანი მეფის თვალი იქნებოდა, სხვას კიდევ მისცა ცნობების მომტანის თანამდებობა. ისე რომ თითოეულს საქმე მიუჩინა. რადგანაც ერთმა ამ მოთამაშე ბავშვთაგანმა, რომელიც მიდიელებში სახელოვანი კაცის, არტემბარესის შვილი იყო, არ გააკეთა ის, რაც დაავალა მას კიროსმა, კიროსმა უბრძანა სხვა ბავშვებს მისი შეპყრობა. ბავშვებმა დაუჭერეს და კიროსმა იგი სასტიკად გაამთრახა. როგორც კი გაათავისუფლეს ეს ბავშვი, რაკილა მას მიაჩნდა, რომ დაუმსახურებლად დაისაჯა, განსაკუთრებით აღშფოთდა. მივიდა ქალაქში და თავის მამას შესჩივლა, რაც მას კიროსმა შეამთხვია, მაგრამ ის მას კიროსს კი არ უწოდებდა (რადგანაც ჭერ არ ჰქონდა მას ეს სახელი), არამედ ას-

ტიავესის მწყემსის შვილს. გაჯავრებული არტემბარესი წავიდა ასტიაგესთან და თან წაიყვანა ბავშვი (რომელმაც თქვა, რომ უსიამოვნო ამბები გადაიტანა) და უთხრა: „მეფეო, შენი მონისაგან, მწყემსის შვილისაგან, ჩვენ ასე ვართ შეუ-
რაცხოფილი“ და აჩვენა ბავშვის ზურგი.

115. მოისმინა და იხილა ასტიაგესმა და არტემბარესის პატივისცემის გამო მოინდომა ბავშვის დასჯა. ამიტომ გამოიძახა მწყემსის ბავშვი. როდესაც ორი-
ვენი მოვიდნენ, შეხედა კიროსს ასტიაგესმა და თქვა: „შენ ამისთანა კაცის შვი-
ლი ხარ, როგორ გაბედე ჩემთან პირველი კაცის შვილისათვის ასეთი შეურაცხ-
ყოფის მიყენება?“ ხოლო მან მიუგო: „უფალო, მე მაგის მიმართ სამართლია-
ნად მოვიქეცი. ამ სოფლის ბავშვებმა, რომელთაგანია ეგეც, თამაშის დროს მე
დამაყენეს თავიანთ მეფედ, რადგანაც იფიქრეს, რომ მე ვარ ამისათვის ყველა-
ზე მეტად შესაფერისი. სხვა ბავშვები ასრულებდნენ ჩემს განკარგულებებს, ხო-
ლო ეგ არ მიგონებდა და არავითარ ყურადღებას არ მაქცევდა, რისთვისაც მი-
იღო კიდევაც სასჯელი. თუ ამისათვის მე დასჯის ღირსი ვარ, აი აქა ვარ“.

116. ბავშვი როდესაც ამას ლაპარაკობდა, ასტიაგესმა ის თანდათან იცნო,
(ბავშვის სახის ნაკვეთები ჩამოგავდა მისას). მან თავისთვის იფიქრა, რომ ამ
ბავშვის პასუხი ძალიან თავისუფალია, ამას გარდა დრო იმ ბავშვის გადაგდე-
ბისა თანხვდებოდა ამის ასაკს. ამით განცვიფრებული ასტიაგესი ერთ ხანს ჩუ-
მად იყო, შემდეგ ძლივს გამხნევდა და უთხრა, რადგანაც უნდოდა არტემბარე-
სის მოშორება (რათა მწყემსი მარტო ჰყოლოდა გამოსაკითხავად): „არტემბა-
რეს, მე ისე გავაკეთებ, რომ შენ და შენს შვილს არაფერი გექნებათ სასაყვე-
დურო“. მან გაგზავნა არტემბარესი, ხოლო კიროსი, ასტიაგესმა ბრძანა და მსა-
ხურებმა შიგნით შეიყვანეს. როდესაც მწყემსი მარტოდ-მარტო დარჩა, მას
ჰკითხა ასტიაგესმა, თუ საიდან ჰყავს ეს ბავშვი და ვინ გადმოსცა მას იგი. მწყემ-
სმა უთხრა, რომ ბავშვი მისია და რომ ამ ბავშვის მშობელი ჯერაც მასთან
ცხოვრობს. ხოლო ასტიაგესმა მას უთხრა, რომ ვერაფერი შვილი გადაწყვეტი-
ლება მიუღია რაკილა სურს, რომ მაინცდამაინც სასტიკი წამება მიაყენონ. ეს
რომ თქვა, ანიშნა შუბოსნებს, რომ შეეპყროთ მწყემსი. როდესაც იგი მიჰყავ-
დათ საწამებლად, მან აღიარა მთელი ამბავი. დაიწყო თავიდან, მოუთხრო სრუ-
ლი სიმართლე და გაათავა ვედრება-მუდარით და ეხვეწებოდა, რომ ეპატიებინა
მისთვის.

117. როდესაც მწყემსმა ჭეშმარიტება გააცხადა, ასტიაგესმა მოუკლო ლა-
პარაკს, ხოლო შუბოსნებს უბრძანა ჰარპაგოსი დაეძახებინათ მასთან, რადგანაც
მასზე ძალიან იყო გაჯავრებული. როდესაც მოვიდა ჰარპაგოსი, ჰკითხა მას ას-
ტიაგესმა: „ჰარპაგოს, როგორი სიკვდილით მოჰკალი ბავშვი, რომელიც მე შენ
გადმოგეცი და რომელიც ჩემი ასულის შვილი იყო?“ ჰარპაგოსმა მწყემსი რომ
დაინახა, რომელიც შიგნით იყო, ველარ გაბედა ტყუილი, რათა არ გამოემქლავ-
ნებინათ და თქვა შემდეგი: „მეფეო, როდესაც გამოგართვი ბავშვი, ვფიქრობ-
დი, როგორ მოვკცეულიყავი შენი სურვილის მიხედვით, რომ მე უდახაშაულო

დავრჩენილიყავი შენს მიმართ და თანაც არ გავმზადარიყავი კაცის მკვლელი შენის ასულისა და თვით შენს მიმართ. ბოლოს ასე მოვიქეცი: დავუძახე ამ მწყემსს, გადავეცი ბავშვი და ვუთხარი, რომ ეს შენა ხარ, რომელმაც უბრძანა მას ამ ბავშვის მოკვლა. ვთქვი ეს და არ მომიტყუებია, რადგანაც შენ ასე ბრძანე. გადავეცი მას და ვუთხარი, დაეტოვებინა ის უდაბურ მთაზე, დარჩენილიყო და ედარაჯნა იქამდე, ვიდრე ბავშვი არ მოკვდებოდა, თანაც დავემუქრე მას ბევრნაირად, იმ შემთხვევისათვის, თუ არ შეასრულებდა დავალებას. როდესაც გააკეთა მან ის, რაც ნაბრძანები ჰქონდა და მოკვდა ბავშვი, გავგზავნე საქურისთა შორის ყველაზე უფრო სანდონი, ვანახე მათ და დავამარხვინე იგი. ასე იყო, მეფეო, ეს ამბავი და ასეთი სიკვდილი ეწია იმ ბავშვს“.

118. ჰარპაგოსმა სიმართლე ილაპარაკა, ხოლო ასტიაგესმა დაფარა ბოღმა, რაც მის მიმართ ჰქონდა მომხდარის გამო, ჯერ მოუთხრო ჰარპაგოსს ისე, როგორც მოისმინა მან ეს ამბავი მწყემსისაგან, ხოლო შემდეგ, როდესაც მოუთხრო მას, ასე გაათავა, რომ დეე იცოცხლოს ბავშვმა და რაც მომხდარა, კარგად მოხდაო. მან თქვა „რაც ჩავიდინე ამ ბავშვის მიმართ, დიდად მაწუხებდა და ჩემი ასულის საყვედურებს ვეღარ ვიტანდი. რაკილა ბედი ასე კეთილად შეიცვალა, ჯერ შენი შვილი გამოგზავნე ამ ახლად მოსულ ბავშვთან, შემდეგ კი შენც მეწვიე ნადიმზე (რადგან ამ ბავშვის გადარჩენის გამო იმ ღმერთებს მინდა შევიწირო მსხვერპლი, რომლებსაც ასეთი პატივი შეპყვრით)“.

119. ჰარპაგოსმა ეს რომ მოისმინა, თაყვანი სცა მეფეს და დიდად დაუფუხრა იმ შეცოდების შენდობა, რომელიც, მან თავის დროზე ჩაიდინა, მადლობა გადაუხადა ნადიმზე დაპატიჟებისათვის, რომელიც ასეთი კარგი შემთხვევისათვის იმართებოდა და წავიდა სახლში. სასწრაფოდ მივიდა შინ, მას ჰყავდა ერთადერთი შვილი, რომელიც დაახლოებით 13 წლის იყო, ის გავზავნა, უბრძანა, წასულიყო ასტიაგესთან და გაეკეთებინა, რასაც კი ასტიაგესი უბრძანებდა. ხოლო თვითონ, გახარებულმა, მოუთხრო ცოლს ყოველივე, რაც შეემთხვა. ხოლო ასტიაგესმა, როგორც კი მივიდა მასთან ჰარპაგოსის შვილი, დააკვლევინა იგი და ასო-ასო ააქნევინა. აქედან ხორცის ნაწილი შეაწვევინა, ნაწილი კიდევ მოახარაშვინა და უბრძანა, ასე მომზადებული ჰქონოდათ. როდესაც ნადიმის დრო დადგა, მოვიდნენ სხვა წვეულებიცა, და მათ შორის ჰარპაგოსიც. სხვებსაცა და თვით ასტიაგესსაც ცხვრის ხორციით სავსე ტაბლები დაუდგეს, ხოლო ჰარპაგოსს მიაართვეს მისი საკუთარი შვილის ხორციით სავსე ტაბლა. გარდა თავისა და ხელ-ფეხისა ყველაფერი აქ იყო. ესენი ცალკე ელაგა დახურულ კალათში. როდესაც ჰარპაგოსმა საკმარისად ჰამა, ასტიაგესი შეეკითხა მას, კმაყოფილი არის თუ არა საკმლით, როდესაც ჰარპაგოსმა უპასუხა, რომ ძალიან კმაყოფილია, იმ მოსამსახურეებმა, რომლებსაც ეს ევალებოდათ, თავდასურული კალათით მოიტანეს ბავშვის თავი, ხელები და ფეხები, და უთხრეს ჰარპაგოსს, რომ გადაეხადა და აელო იქიდან, რაც უნდოდა. ჰარპაგოსმა გაუგონა, გადახადა და დაინახა თავისი შვილის ნარჩენები. ხოლო რომ დაინახა, არ დაიმჩნია ის

შეძრწუნება, რაც განიცადა. ასტიაგესი შეეკითხა, ხვდება თუ არა, რა ნადირის ხორცი უჭამია. ხოლო მან მიუგო, რომ ხვდება და ყველაფერი საუკეთესოა, რასაც კი აკეთებს მეფე. ეს მიუგო, აკრიფა დარჩენილი ხორცი და წავიდა სახლში. მე ვფიქრობ, ის აპირებდა ნარჩენების შეგროვებას და ყოველივეს დამარხვას.

120. ასტიაგესმა პარპაგოსს ასეთი სამართალი მიაგო. ხოლო კიროსის გამო მან ითათბირა და დაუძახა სიზმრისამხსნელ მოგვებს. მოსულებს შეეკითხა ასტიაგესი, თუ როგორ აუხსნეს მას ჩვენება. მათ ისევ ის უპასუხეს, თქვეს რომ ყმაწვილი უნდა გახდეს მეფე, თუკი გადაჩა და ამაზე უწინ არ მოკვდა¹. ხოლო ასტიაგესმა მიუგო მას შემდეგი: „ეს ყმაწვილი ცოცხალია და კარგად არის. სოფელში იზრდებოდა და სოფლის ბავშვებმა ის მეფედ დააყენეს. ის ყველაფერს ისე აკეთებდა, როგორც შეშვნის ნამდვილ მეფებს: მან დააყენა შუბოსნები, მეკარეები, მაცნეები და ყველა სხვა თანამდებობის კაცები, აბა, ახლა ეს თქვენ რად გეჩვენებთ?“ მოგვებმა უპასუხეს: „თუ ბავშვი ცოცხალია და მაშინ რაიმე წინასწარი განზრახვით არ გამეფებულა, გამხნევდი და გული გაიძაგრე, რადგან მეორედ აღარ გამეფდება. ზოგიერთი ჩვენი წინასწარმეტყველებათაგანი ზოგჯერ ძლივს სრულდება ხოლმე, ასევე ზოგიერთი სიზმარი სულაც არ ახდება“. ხოლო ასტიაგესმა შემდეგი მიუგო: „მოგვებო, მეც თვითონ არსებითად ამავე აზრისა ვარ, როდესაც მეფედ იწოდა ყმაწვილი, ამითი სიზმარი ახდა და ეს ბავშვი ჩემთვის მეტად აღარ არის საშიში. მაგრამ მაინც, კარგად მოისაზრეთ და მირჩიეთ მე, რაც ყველაზე უფრო უშიშარი იქნება ჩემი სახლისათვის და თქვენთვისაც“. ამაზე მოგვებმა უპასუხეს: „მეფეო, პირადად ჩვენთვის ყველაზე მნიშვნელოვანია შენი ძალაუფლების ამაღლება. ხოლო სხვა შემთხვევაში, სახელმწიფო გადავა სხვის ხელში, ამ ყმაწვილის ხელში, რომელიც სპარსელია. ჩვენ, მიდიელებს, დაგვიმონებენ, სპარსელები არავითარ ანგარიშს არ გაგვიწყვევენ, რადგან მათთვის უცხოები ვიქნებით. როდესაც შენ ხარ მეფე, ჩვენი თანამოქალაქე, ნაწილობრივ ჩვენც ვმართავთ ქვეყანას და პატივი შენს გამო დიდი გვაქვს. ამრიგად, ჩვენ ყოველმხრივ გვმართებს ზრუნვა შენზე და შენს ძალაუფლებაზე. ახლაც, რაიმე საშიში რომ შეგვემჩინია, ყოველივეს გეტყოდით, მაგრამ რაკილა სიზმარი უმნიშვნელოდ დამთავრდა, ჩვენ თვითონაც გავმხნევდით და შენც ამასვე გირჩევთ. ეს ბავშვი კი თვალიდან მოიშორე, გაგზავნე სპარსელებთან და თავის მშობლებთან“.

121. ასტიაგესმა რომ ეს მოისმინა, გაიხარა, დაუძახა კიროსს და უთხრა მას შემდეგი: „ბავშვო, მე შენ უსამართლოდ გექცევი სიზმრის მიზეზით, რომელიც არ ასრულდა, ხოლო შენმა ბედმა შენ დაგარჩინა, ახლა წადი მშვიდობით სპარსელებში, შენთან ერთად მხლებლებსაც გამოვგზავნი. წადი და იქ მამა და დედა იპოვე, ხოლო ისეთი არა, როგორიც მწყემსი მიტრადატესია და მისი ცოლი“.

122. უთხრა ეს ასტიაგესმა და გაგზავნა კიროსი. დაბრუნებული კიროსი

¹ შტრ. I, 108.

კამბისის სახლში მიიღეს მშობლებმა, მიიღეს და რომ შეიტყვეს ვინ არის, ბევრს უალერსებდნენ, რადგანაც ეგონათ, რომ დაბადებისთანავე მოკვდა და ეკითხებოდნენ, თუ როგორ გადარჩა. ხოლო ყმაწვილმა მათ ყველაფერი უამბო და უთხრა, რომ უწინ ეს არ იცოდა და დიდად სცდებოდა, ხოლო ყოველივე მის თავს გადახდილი შეიტყო გზაზე, მან უწინ ისე იცოდა, რომ ასტიაგისის მწყემსის შვილი არის, ხოლო აქეთ რომ მოდიოდა გზაზე, მსლებლებისაგან შეიტყო ყველაფერი. მან თქვა, რომ ეს მწყემსის ცოლმა გაზარდა და ყოველთვის ძალიან აქებდა ამ ქალს. ამ ამბის მოყოლისას ყველაფერი კინო იყო. მშობლებმა ისარგებლეს ამ სახელით, რათა სპარსელებს მათი შვილის გადარჩენა უფრო ღვთაებრივი სიხვეწილობით და გაავრცელეს ხმა, თითქოს გადაგდებული კიროსი აღზარდა ძაღლმა¹. აქედან გავრცელდა ეს ხმა.

123. დავაქაცებული და თავის ტოლებში ყველაზე მამაცი და საყვარელი კიროსის დიდი ერთგული იყო ჰარპაგოსი და საჩუქრებს უგზავნიდა ხოლმე მას, რადგან ფიქრობდა ასტიაგისისათვის სამაგიეროს გადახდას. ხოლო რაკილა ჰარპაგოსი კერძო პირი იყო, იცოდა, რომ თვითონ არ გამოდგებოდა ასტიაგისისათვის სამაგიეროს მისაზღველად, ხედავდა წამოზრდილ კიროსს და მას იხდიდა მოკავშირედ, რადგანაც კიროსის თავს გადახდილი ამბები თავისი საკუთარის მსგავსად მიაჩნდა. ამაზე უწინ მან მის მიმართ შემდეგი გააკეთა: ასტიაგისი მკაცრი იყო მიდიელთა მიმართ, ჰარპაგოსი სათითაოდ დაუკავშირდა მიდიელ დიდუკებს და არწმუნებდა მათ, რომ ტახტზე უნდა დასვან კიროსი და შეწყედეს ასტიაგისის მეფობა. გაუკეთა მას ეს საქმე და მზად იყო, ჰარპაგოსმა მოინდომა შეეტყობინებინათ თავისი აზრი კიროსისათვის, რომელიც სპარსელებში ცხოვრობდა. რადგანაც გზები დაცული იყო, მას სხვა გამოსავალი არ ჰქონდა და ასეთ ხერხს მიმართა: მოამზადა კურდღელი, გაუკვთა მას მუცელი ისე, რომ ბეწვი არ გამოსწიწკნა, ეს რომ გააკეთა, მერე ჩაუღო შიგ ბარათი, რომელშიც ეწერა, რასაც აპირებდა. გაუკერა კურდღელს მუცელი და ბადეში ჩასმული მისცა ხელში როგორც მონადირეს, თავის მოსამსახურეთა შორის ყველაზე სანდოს, გაგზავნა სპარსელებში და უბრძანა ზეპირად, რომ კურდღელი კიროსისათვის გადაეცა და ეთქვა, რომ მას საკუთარი ხელით გაეჭრა კურდღელი და ამ ამბავს არავინ დასწრებოდა.

124. ეს მოხდა ისე, როგორც ნაბრძანები იყო და კიროსმა რომ მიიღო კურდღელი, გაჰკვეთა, იპოვა შიგ ბარათი, აიღო და წაიკითხა. წერილში შემდეგი ეწერა: „კამბისის ძევ, ღმერთებმა გამოგარჩიეს შენ, თორემ ასეთ მდგომარეობას არ მიაღწევდი, შენ შენს მკვლელს, ასტიაგისს, სამაგიერო უნდა მოუზღო. მას უნდოდა, რომ შენ მომკვდარიყავი, მაგრამ ღმერთებისა და ჩემი წყალობით გადარჩი. მე ვფიქრობ, რომ დიდი ხანია, რაც შენ ყველაფერი იცი, ისიც თუ როგორ მოგექცა ის შენ და რა განვიცადე მე ასტიაგისისაგან, იმის გამო, რომ

¹ *Κυρά* და *Κύριον* — სიტყვების თამაშია ბერძნულად.

შენ არ მოკალი და მწყემსს გადავეცი შენი თავი. შენ თუ მე დამიჯერებ, ასტიავის მთელი საბრძანებლის მმართველი გახდები. დაარწმუნე სპარსელები, რომ გადაუდგნენ ასტიავის და გაუძებ მათ მიდიელების წინააღმდეგ. ასტიავის ან მე დამინიშნავს მხედართმთავრად შენს წინააღმდეგ (მაშინ მოხდება ის, რაც შენ გინდა), ანდა ვინმეს სხვას სახელოვან მიდიელთაგან. ესენი პირველები გადაუდგებიან მას, შენ მხარეს დაიპყრენ და შეეცდებიან ჩამოაგდონ ასტიავისი. რადგანაც აქ ყველაფერი მზადაა, გააკეთე ეს და გააკეთე რაც შეიძლება ჩქარა“.

125. მაისმინა ეს კიროსმა და დაფიქრდა იმის შესახებ, თუ რა გზა იქნებოდა უფრო გონივრული სპარსელების გადადგომაზე დაყოლებიანათვის. ფიქრობდა და გადაწყვიტა, რომ ეს ყველაზე უფრო შესაფერისი იყო და ასე მოიქცა: დაწერა ბარათზე, რაც უნდოდა, შეკრიბა სპარსელები, შემდეგ გახსნა ბარათი, წაიკითხა და უთხრა, რომ ასტიავისმა იგი დანიშნა სპარსელთა მხედართმთავრად. მან უთხრა: „სპარსელებო, ახლა გიცხადებთ თქვენ, ისე შოდით, რომ თითოეულს ხელში ნამგალი გეჭიროთ“. ასე გამოუცხადა კიროსმა, სპარსელებში ბევრი გვარია. კიროსმა კი მხოლოდ ზოგი მათგანი შეკრიბა და ჩააგონა, რომ ჩამოშორდებოდნენ მიდიელებს. ეს გვარები, რომელთაგანაც დამოკიდებული არიან ყველა სხვა სპარსელები შემდეგია: პასარგადები, მარათიები, ძასპიები. ამათგან ყველაზე წარჩინებული არიან პასარგადები, მათში შედის აქაჰმენიდთა ოჯახიც. აქედან წარმოსდგნენ მეფეები—პერსიელები, ხოლო სხვა სპარსელები შემდეგი არიან: პანთილეები, დერუსიები, გერმანიები, ესენი ყველანი ჩიწათმოქმედნი არიან, ხოლო სხვები — მომთაბარეები: დაები, მარლები, დროპიკები, საგარტიები.

126. როდესაც მივიდნენ ყველანი, თან ჰქონდათ, რაც კიროსმა გამოუცხადა. რადგან ერთგან სპარსეთში რაღაცა ძეძვიანი ადგილი იყო, დაახლოებით 18, თუ სულაც 20 სტადიონი; კიროსმა უთხრა მათ, რომ ეს ადგილი გაეწმინდათ იმ დღესვე. როდესაც სპარსელებმა გააკეთეს ის სამუშაო, რაც დავალებული ჰქონდათ, შემდეგ ისევ დაავალა მათ კიროსმა, რომ მოსულიყვნენ მეორე დღეს მხოლოდ უსათუოდ დაბანილები. ამასობაში კიროსმა ერთ ადგილას შეაყრვეინა თავისი მამის მთელი თხებისა და ცხვრების ფარა და ნახირი. მსხვერპლად შეაწირვინა და მოამზადებინა, რომ მიეღო სპარსელთა ლაშქარი, ამას გარდა ჰქონდათ ღვინისა და პურის საკმარისი მარაგი. მეორე დღეს მოსული სპარსელები დასხა მინდორზე და გაუმასპინძლდა. როდესაც წვეულება მოთავდა, კიროსმა ჰკითხა მათ: რა საქმიანობა ურჩევნიათ, გუშინდელი თუ ეს. ხოლო მათ უთხრეს, რომ მათ შორის დიდი განსხვავებაა: რადგან გუშინდელი დღე მათთვის მთლიანად ცუდი იყო, ხოლო დღევანდელი — თავიდან ბოლომდე კარგი. კიროსმა რომ მოისმინა ეს სიტყვები, თქვა შემდეგი და გამოამქლავნა ყოველივე: „სპარსელო ვაჟკაცებო, ასეა თქვენი საქმე: თუ დამიჯერებთ, გექნებათ ესეცა და სხვა ბევრი სიკეთეც, თავს დააღწევთ მონის შესაფერის შრო-

მას. არ დამიჭერებთ და მაშინ, გუშინდელივით, გაუთავებელი ჯაჯა გელით. მამ დამიჭერეთ და იყავით თავისუფლები. მე თვით ვფიქრობ. რომ ღვთის განგებით ვარ მოვლენილი ამ საქმისათვის და ჩემი თავის იმედი მაქვს. ხოლო თქვენ მიდიელებზე უარეს ვაჟაკებად არ მიმაჩნისართ, არც სხვა საქმეში და არც ომში. რადგანაც ასეა, მამ გადაუდევით ასტიაგესს სასწრაფოდ“.

127. სპარსელებმა წინამძღოლი რაკი მოიპოვეს. სიხარულით განთავისუფლდნენ, რადგან დიდი ხანია მიდიელთა მმართველობისაგან ძალიან იტანჯებოდნენ. ასტიაგესმა რომ კიროსის ამბოხება შეიტყო, გაუგზავნა მოციქული და დაუაბნა თავისთან. ხოლო კიროსმა მოციქულს გამოუცხადა, შეეცუობნებინა მეფისათვის, რომ იმაზე უფრო ადრე მივა მასთან, ვიდრე ეს თვით ასტიაგესს სურს. ასტიაგესმა რომ ეს მოისმინა, შეაიარაღა ყველა მიდიელი და მათ მხედართმთავრად, თითქოს შეშლილი იყო, დანიშნა ჰარპაგოსი, სულ დააეიწყა, რაც მას დამართა. როდესაც მოლაშქრე მიდიელები სპარსელებს შეხვდნენ, ზოგიერთი მათგანი იბრძოდა, ისინი, რომლებიც არ მონაწილეობდნენ შეთქმულებაში, ზოგიერთები კი გადადიოდნენ სპარსელების მხარეზე, ხოლო მეტი ნაწილი მოლაღატურად გაისარჯა და გაიქცა.

128. როგორც კი შეიტყო ასტიაგესმა, რომ მიდიელთა ლაშქარი ასე სანარცხვინოდ დაიშალა, დაეშუქრა კიროსს და თქვა: „მინც ვერ გაიხარებს კიროსი“, ეს რომ თქვა, ჯერ სიზმრის ამხსნელი მოგვები, რომელთაც იგი დაარწმუნეს და კიროსი გააშვებინეს, ჩამოაცვა სარზე, შემდეგ კი შეაიარაღა ქალაქში დარჩენილი მიდიელები, ახალგაზრდებიცა და ხნიერი მამაკაცებიც. თვითონ წაიყვანა მიდიელები, შეებრძოლა სპარსელებს და დამარცხდა. თვითონ ასტიაგესი ცოცხლივ იქნა შეპყრობილი, ხოლო მიდიელთაგან დაჰკარგა ისინი, რომელთაც იგი მიუძღვოდა.

129. დატყვევებულ ასტიაგესს წარუდგა ჰარპაგოსი, რომელიც ხარობდა მისი უბედურებით და ლანძღავდა მას. უთხრა მას შეურაცხყოფელი სიტყვები და ბოლოს გაახსენა ნადიმი, რომელზედაც იგი მას საკუთარი შეილის ხორციით გაუმასპინძლდა და ჰკითხა: რა არის ამასთან შედარებით მისი მონობა, რაც მას ხვდა მეფობის წილ. ასტიაგესმა შეხედა მას და კითხვა შეუბრუნა, შენც კიროსის თანამზრახველი ხომ არა ხარო, ხოლო ჰარპაგოსმა უთხრა, რომ პირველად მან მისწერა კიროსს და რომ მთელი ეს ამბავი მართლაც მისი საქმეა. ასტიაგესი მას უმტკიცებდა, რომ კაცთა შორის ის არის ყველაზე სულელი და ყველაზე უსამართლო. ყველაზე სულელი არის იმიტომ, რომ თვითონ შეეძლო მეფედ გამხდარიყო, რადგანაც მისით მოხდა, რაც მოხდა და სხვას კი გადასცა ძალაუფლება. ხოლო ყველაზე უსამართლო არის იმიტომ, რომ ნადიმის გულისათვის მიდიელები მონობაში ჩაჰყარა. თუ მაინცდამაინც ვინმესათვის უნდა გადაეცა სამეფო ხელისუფლება და თვითონ არ უნდა ჰქონოდა, უფრო სამართლიანი იქნებოდა მიდიელთაგან ვინმე გაემეფებინა. ეს უკეთესი იქნებოდა, ვიდრე ვინმე სპარსელთაგანის გამეფება. ახლა მიდიელები, რომელთაც ამა-

ში ბრალი არ მიუძღვით, მონები გახდნენ ბატონების ნაცვლად, ხოლო სპარსელები, რომლებიც უწინ მიდიელთა მონები იყვნენ, ახლა ბატონებად იქცნენ.

130. ასტიაგესმა იმეფა 35 წელი და ეგრე დასრულდა მისი სამეფო ძალაუფლება, ხოლო მიდიელები ასტიაგესის სიმკაცრის გამო იყო, რომ სპარსელებს დაემორჩილნენ. მიდიელები განაგებდნენ მდინარე ჰალისის ზემოთ მდებარე აზიას 130 წელს ორ წელ ნაკლებ. ამაში არ შედის სკვითების მმართველობის ხანა. შემდეგში მიდიელებმა ინანეს ის, რაც გააკეთეს და გადაუდგნენ დარიოსს. გადაუდგნენ, მაგრამ ბრძოლაში დაძლეულები კვლავ დამორჩილებულ იქნენ. მას აქეთ, რაც ასტიაგესის ღროს სპარსელები და კიროსი რომ აუჯანყდნენ მიდიელებს, სპარსელები მართავენ აზიას. ასტიაგესს კიროსმა ცუდი სხვა არაფერი გაუქეთა, მხოლოდ თავისთან ჰყავდა, ვიდრე არ გარდაიცვალა. ეგრე დაიბადა კიროსი, აღიზარდა და იმეფა, ამის შემდეგ მან დამორჩილა კროძოსი, რომელიც პირველი მოიქცა უსამართლოდ, როგორც უკვე ვთქვი უწინ¹. ის დამორჩილა და ეგრე განაგებდა კიროსი მთელ აზიას.

131. მე ვიცი, რომ სპარსელებს შემდეგი ჩვეულებები აქვთ: ქანდაკებების, ტაძრებისა და საკურთხეველების აგება მათ წესად არ აქვთ. ის კი არა, ვინც ამას აკეთებს, იმას სულელად თვლიან, რადგან, ასე მგონია, ადამიანის ბუნებისად არ მიაჩნიათ ღმერთები, როგორც ეს ელინებს სწამთ. მათ წესად აქვთ ზევსისათვის მსხვერპლის შეწირვა და ამ დროს უმაღლეს მთაზე აღიან, ზევსს კი უწოდებენ ცის მთელ კაბადონს. მსხვერპლს სწირავენ აგრეთვე მზეს, მთვარეს, ღედამიწას, ცეცხლს, წყალს და ქარებს. მხოლოდ ამას სწირავენ მსხვერპლს თავიდანვე, ხოლო შემდეგ ისწავლეს ურანიის მიმართ მსხვერპლშეწირვა, ეს ისწავლეს ასირიელთაგან და არაბთაგან. ასირიელები აფროდიტეს უწოდებენ მილიტას, არაბები — ალილატს, ხოლო სპარსელები — მიტრას.

132. ზემოხსენებული ღმერთების მიმართ სპარსელებს შემდეგნაირი მსხვერპლშეწირვა აქვთ დაწესებული: მსხვერპლშეწირვას რომ აპირებენ, არც საკურთხეველებს აკეთებენ და არც ცეცხლს ანთებენ: არ ახდენენ დანობევას, არც ავლოსზე უკრავენ, არც გვირგვინებს ხმარობენ და არც ქერის მარცვალს. ღმერთთა შორის ვინმეს მიმართ თუ უნდათ მსხვერპლის შეწირვა, თავს ტიარით იმკობენ, უფრო კი მირტით და ისე გაიყვანენ წმინდა ადგილას საქონელს და მიმართავენ ღმერთს. მსხვერპლის შემწირველმა რომ პირადად თავისი თავისათვის ილოცოს, არ შეიძლება. იგი ლოცულობს ყველა სპარსელისათვის, რომ კარგად იყვნენ (ყველა სპარსელში ხომ თვითონაც იგულისხმება) და მეფისათვის, ხოლო შემდეგ ასო-ასო დასკრის სამსხვერპლო ცხოველს, ხარშავს ხორცს, დააფენს ბალახს, რაც შეიძლება ახალს, ჩვეულებრივ სამყურას და ამაზე დაალაგებს მთელ ხორცს. ამას რომ გააკეთებს, იქვე მდგომი მოგვი ძღერის ღმერთების წარმოშობის შესახებ, რადგან ისინი ამბობენ, რომ ასეთია მათში

¹ შტრ. I, 71—85.

ლოცვა. უმოგვებოდ არა სჩევიათ მათ მსხვერპლშეწირვა. ცოტა ხანი რომ გავა, მსხვერპლშემწირველს მიაქვს თან ხორცი და იხმარს მას ისე, როგორც საჭიროდ მიაჩნია.

133. ყველა დღეთა შორის სპარსელებს ის დღე მიაჩნიათ პატივსაცემად, როდესაც თვითონ დაიბადნენ. ამ დღეს ისინი საჭიროდ თვლიან ყველა სხვა დღეებთან შედარებით გაცილებით მეტი საქმელი მოამზადონ. დაბადების დღეს სპარსელთა შორის მდიდრები ლუმელში მთლიანად შემწვარ ხარს, ცხენს, აქლემს და ვირს გამოიტანენ ხოლმე, ღარიბებს კი წვრილფეხა საქონელი გამოაქვთ, საქმელს ისინი ცოტას ხმარობენ, ხოლო სადესერტო საქმელს, ბევრს და თანდათანობით. ამიტომაც, რომ სპარსელები ამბობენ, რომ ელინები მშვიდრები ათავებენ ჰამას, რადგანაც სადილის შემდეგ არაფერს მნიშვნელოვანს არ ჩამოატარებენ ხოლმე, ხოლო რაიმე რომ ჩამოეტარებინათ, ელინები არ შეწყვეტდნენ ჰამასო. სპარსელები ღვინოს ძალიან ეტანებიან, მათთვის არ შეიძლება არც გადაფურთხება და არც მოშარდვა სხვის წინაშე. ისინი ამ წესებს იცავენ. ჩვეულებრივ მთვრალეები ბჭობენ უმნიშვნელოვანეს საქმეთა შესახებ. ხოლო ბჭობისას რაც უფრო მოეწონებათ, იმას, მეორე დღეს რომ გამოფხიზლდებიან, წამოაყენებს იმ სახლის პატრონი, სადაც იყვნენ მოთათბირებები და თუ გამოფხიზლებულეებსაც მოეწონათ, ღებულობენ იმ გადაწყვეტილებას, ხოლო თუ არ მოეწონათ, უარყოფენ. ასევე, რაზედაც ფხიზლები თათბირობენ, იმას მთვრალეები დაადგენენ ხოლმე.

134. როდესაც სპარსელები ერთმანეთს ხვდებიან გზაზე, შემდეგი ნიშნით მიხვდება კაცი, შემხვედრნი თანასწორნი არიან, თუ არა. რადგან თუ თანაბარნი არიან, სიტყვიერი მისალმების მაგივრად კოცნიან ერთმანეთს ტუჩებში, თუ ერთი მათგანი ცოტათი უფრო დაბლა მდგომია, კოცნიან ერთმანეთს ლოყებზე, ხოლო თუ ერთი ბევრად უფრო დაბალი წარმოშობისაა მეორეზე, მდაბიო ემსობა მეორეს წინაშე და მას თაყვანს სცემს. სპარსელები თავისი თავის შემდეგ ყველაზე მეტად პატივს სცემენ მათ, ვინც ყველაზე უფრო ახლოს ცხოვრობს მათთან, შემდეგ პატივს სცემენ მათ, ვინც ამათ შემდეგ ცხოვრობს, ისე რომ პატივისცემა ხდება მანძილის მიხედვით. ამრიგად ყველაზე ნაკლებად სცემენ პატივს მათ, ვინც ყველაზე უფრო შორს ცხოვრობს მათგან. სპარსელებს მიაჩნიათ, რომ თვითონ არიან ადამიანთა შორის ყველაზე უფრო კეთილშობილი, ხოლო სხვებს, მათი აზრით, სიქველე ახასიათებთ მეტნაკლებად; ვინც ყველაზე შორს ცხოვრობს მათგან, ისინი ყველაზე უარესები არიან. მიდიელთა გამგებლობის დროს ხალხები ერთმანეთს მართავდნენ, ყველას მართავდნენ მიდიელები და პირველ რიგში მათ, ვინც მათთან ყველაზე ახლოს ცხოვრობდნენ, ესენი კიდევ თავის მეზობლებს, ეს მეზობლები კი თავიანთ მოსაზღვრეებს. ამის მიხედვითაა, რომ სპარსელები სცემენ პატივს ხალხებს; რადგან ტომის მართვაცა და მეურვეობაც სულ უფრო შორს მიდიოდა.

135. უცხოელთა ჩვეულებებს სპარსელები სხვა ხალხთა შორის ყველაზე

უფრო ღებულობენ. ისინი ატარებენ მიდიურ ტანსაცმელს, რომელიც თავისაზე უფრო ლამაზად მიაჩნიათ და რომში ეგვიპტურ აბჯარს ისხამენ. თუ კი გაიგეს, შემდეგ არ იკლებენ არავითარ სიამოვნებას, მაგალითად ელინთაგან ისწავლეს და კავშირს იჭერენ ყმაწვილებთან. თითოეული სპარსელი ირთავს მრავალ კანონიერ ცოლს, ხოლო ხასები ბევრად უფრო მეტი ჰყავთ.

136. ბრძოლაში მამაცობის შემდეგ უდიდეს ვაჟაკობად ითვლება ბევრი შვილის გაჩენა. მას, ვინც ყველაზე მეტ შვილს გააჩენს, მეფე საჩუქრებს უგზავნის ყოველწლიურად. რადგან მიაჩნიათ, რომ მრავალრიცხოვნება ძალა არის. ბავშვებს 5 წლიდან 20-მდე მხოლოდ სამ რასმე ასწავლიან: ცხენოსნობას, მშვილდოსნობას და სიმართლის ლაპარაკს. ვიდრე ბავშვი არ გახდება 5 წლის, არ ენახება მამას თვალთ, მას ქალებში აქვს ადგილსამყოფელი. ეს იმიტომაა, რომ თუ ბავშვი მოკვდა პატარაობაში, ამ ამბავმა მამას მწუხარება არ მიაყენოს.

137. მე ვაქებ ამისთანა ჩვეულებას; ვაქებ აგრეთვე იმასაც, რომ ერთი დანაშაულის გულისათვის არც თვითონ მეფე ჰკლავს არავის, და სპარსელთა შორის არც სხვა ვინმე მიუსჯის ვისმე თავის მსახურთაგანს სიკვდილს მხოლოდ ერთი დანაშაულის ჩადენისათვის. ხოლო როდესაც დაფიქრდებიან და გამოარკვევენ, რომ დანაშაული უფრო დიდია ამ კაცის დამსახურებაზე, მაშინ ვანრისხდებიან ხოლმე. ამბობენ, რომ სპარსელთა შორის არასოდეს არავის მოუკლავს თავისი მამა ან დედა; ხოლო თუკი ასეთი რამე მომხდარა. მთელი გულისყურით გამოკვლევების შემდეგ აღმოჩენილა, რომ ამის ჩამდენი ყოფილა მიგდებული ან უკანონო შვილი. ისინი ამბობენ, რომ ჭეშმარიტად შეუფერებელია მშობელი მისმა საკუთარმა შვილმა მოჰკლასო.

138. რისი გაკეთებაც არ შეიძლება მათთვის, მასზე არც ლაპარაკი შეიძლება. მათში ყველაზე სამარცხვინოდ ტყუილი ითვლება, ხოლო ტყუილის თქმის შემდეგ ყველაზე სამარცხვინოდ თვლიან ვალის აღებას, მრავალი სხვადასხვა მიზეზის გამო, განსაკუთრებით კი იმიტომ, რომ ამბობენ, დავალიანებულს რაღაცა ტყუილის თქმა სჭირდებაო. მოქალაქეთაგან ვისაც კეთრი ან თეთრი ლაქები აქვს, მას ქალაქში არ შეესვლება და არც სპარსელებთან აქვს ურთიერთობა. ამბობენ, რომ ვისაც ასეთი რამე სჭირს, მას მზის მიმართ შეცოდება მიუძღვისო. ყოველ უცხოელს, ვინც კი დაავადდება ამ სენით, ისინი აძევებენ ქვეყნიდან, ასევე აძევებენ თეთრ მტრედებსაც. რომელთაც მიიჩნევენ ომის მიზეზად. მდინარეში ისინი არც შარდავენ, არც აფურთხებენ, არც ხელებს იბანენ და არც სხვას აძლევენ ამის ნებას, რადგან მდინარეებს ისინი განსაკუთრებით სცემენ პატივს.

139. არის ერთი რამ, რაც თვით სპარსელებისათვის დაფარულია, ხოლო ჩვენთვის არა. პიროვნებების ყველა სახელი, ისევე, როგორც ძლევა მოსილების აღმნიშვნელი ყოველი სიტყვა მთავრდება ერთსა და იმავე ასოზე, რომელსაც დორიელები სან-ს უწოდებენ, ხოლო იონიელები სიგმას. ვინც დაუქვირდება

ამას, აღმოაჩინეს, რომ ასე მთავრდება სპარსელთა სახელების არა მხოლოდ ერთი რომელიმე ნაწილი, არამედ ყველა ერთნაირად.

140. ამ ამბების შესახებ დანამდილებით ვიცი და ისე ვამბობ. ხოლო მკედრის შესახებ მალულად ლაპარაკობენ და არა ცხადლიც, რომ მანამდე არ დაიძარცვება სპარსელი კაცის გვამი, ვიდრე ფრინველი ან ძაღლი არ დაჰვლეკს მას. მე დანამდილებით ვიცი, რომ მოგვები ამას აკეთებენ, რადგან ცხადლივ აკეთებენ ამას. ხოლო სპარსელები შეჰფისავენ გვამს და მიწაში ფლავენ. მოვ-
ვები დიდად განსხვავდებიან ყველა სხვა ხალხისაგან და ეგვიპტელი ქურუმე-
ბისაგანაც. რადგან ეგვიპტის ქურუმებს სიწმინდელ მიაჩნიათ ის, რომ არაფერ
სულდგმულს არ ჰკლავენ, გარდა იმ შემთხვევებისა, როდესაც მსხვერპლს სწი-
რავენ. მოგვები კი საკუთარი ხელით ჰკლავენ ყოველივეს, გარდა ძაღლისა და
ადამიანისა, და დიდად სასიქადულოდ მიაჩნიათ ამისი კეთება. ასევე თავისი ხე-
ლით ხოცავენ ჭიანჭველებსაც, გველებსაც და ყოველივე სხვა ქვეწარმავლებსა
და ფრთოსნებს. რაც შეეხება ამ ჩვეულებას, დეე იყოს ის ისე, როგორც იმთა-
ვითვე დაუწესებიათ, მე კი დაეუბრუნდები ჩემს უწინდელ მოთხრობას.

141. როგორც კი ლიდიელები დაიმორჩილეს სპარსელებმა, იონიელებმა
და ეოლიელებმა გაგზავნეს მოციქულები სარდესი კიროსთან და უნდოდათ
იმავე პირობებში ყოფილიყვნენ მისი ქვეშევრდომები, რა პირობებშიც კრო-
სოსთან იყვნენ. კიროსმა მოუსმინა მათ, რასაც თხოულობდნენ, უამბო მათ იგა-
ვი და თქვა: ერთმა ავლოსზე დაქვრელმა კაცმა დაინახა ზღვაში თევზები და
დაუკრა ავლოსზე, რადგან ფიქრობდა, რომ ამით გამოიყვანდა იმათ ხმელეთზე.
როდესაც გაუმტყუნდა იმედი, აიღო ბადე, წყალში ისროლა, დიდალი თევზი
დაიჭირა და ნაპირზე გამოათრია, ხოლო რომ დაინახა მოფრთხილე თევზები,
უთხრა მათ: „შეწყვიტეთ ცეკვა, რადგანაც. როდესაც ავლოსზე ვუკრავდი, მა-
შინ არ მოინდომეთ გამოსვლა და ცეკვაო“. კიროსმა ეს ამბავი იონიელებსა და
ეოლიელებს იმიტომ უამბო, რომ იონიელებმა უწინ არ გაუგონეს მას, როდესაც
თვით კიროსმა შეუთვალა მათ მოციქულების მეშვეობით გადასდგომოდნენ
კროსოსს¹, ხოლო როდესაც საქმე დასრულდა, მზად არიან გაუგონონ კიროსს.
კიროსმა გააჯარებულმა უთხრა მათ ეს. იონიელებმა კი, როდესაც შეიტყვეს ეს
ამბავი, რომელიც მოედო ქალაქებს, თითოეულმა ზღუდეები შემოივლო და ყვე-
ლანი, გარდა მილეტელებისა, შეიკრიბნენ პანიონიონში. რადგანაც მართა მი-
ლეტელებთან შეკრა კავშირი კიროსმა, როგორც ჰქონდა მათთან ლიდიელს²,
ხოლო დანარჩენმა იონიელებმა დაადგინეს საერთო გადაწყვეტილების შედე-
გად. რომ გაეგზავნათ მოციქულები სპარტეში და ეთხოვათ მათთვის შექმნობა.

142. იმ იონიელებმა, რომელთაც ეკუთვნით პანიონიონი, ააგეს ქალაქები
ცისა და ჰავის მხრივ საუკეთესო ადგილას, ყველა სხვა ხალხებთან შედარებით.

1 1, 76, 99.
2 კროსოსს.

რომლებიც კი ჩვენ ვიცით. რადგან იონიას ვერ შეედრებინან არც მის ზემოთ და არც მის ქვემოთ, მის აღმოსავლეთით თუ დასავლეთით მდებარე მხარენი. რადგან ზოგს ყინვა და ნესტი აწუხებს, ზოგსაც სიცხე და გვაღვა. იონიელები ერთსა და იმავე ენაზე კი არ ლაპარაკობენ, არამედ ოთხნაირ დიალექტს ხმარობენ. მათ შორის სამხრეთისაკენ მიღებული პირველი ქალაქი, ხოლო შემდეგ არიან მიუსი და პრიენე. ესენი კარიში მდებარეობენ და მათი მცხოვრებნი ერთსა და იმავე ენაზე ლაპარაკობენ. ხოლო ლიდიის არის შემდეგი ქალაქები: ეფესო, ლებდოსი, ტეოსი, კლაძომენე, ფოკაჟე. ამ ქალაქებს ზემოთ მოხსენებულ ქალაქებთან ენის მიხედვით არაფერი მსგავსება არა აქვთ, ხოლო ერთმანეთში ლაპარაკობენ ერთსა და იმავე ენაზე. ამას გარდა დარჩენილი სამი იონიური ქალაქიდან ორი მდებარეობს კუნძულებზე, სამოსი და ქიოსი, ხოლო ერთი დაფუნებულა ხმელეთზე, ერთთრე. ქიოსელები და ერთთრეელები ერთსა და იმავე ენაზე ლაპარაკობენ, ხოლო სამოსელები — თავის საკუთარზე. ეს არის ენათხი დიალექტი.

143. ამ იონიელთაგან მიღებულებს საფრთხე არ ემუქრებოდათ, რაკილა ხელშეკრულება ჰქონდათ დადებული, ხოლო კუნძულის მცხოვრებლებსაც საშიში არაფერი ჰქონდათ, რადგან არც ფინიკიელები ყოფილან ოდესმე სპარსელთა ქვეშევრდომები და არც თვით სპარსელები ყოფილან ოდესმე ზღვაოსნები. სხვა იონიელთაგან გამოყოფილი არიან ეს იონიელები მარტო იმატომ, რომ სუსტი იყო მაშინ მთელი ელინური მოდგმა, ხოლო სხვა ტომებზე ბევრად უფრო სუსტი და ნაკლებ მნიშვნელოვანი იყო იონიური ტომი, რადგანაც ათენს გარდა სხვა არავითარი მნიშვნელოვანი ქალაქი არ ჰქონიათ. სხვა იონიელებიცა და ათენელებიც გაურბოდნენ სახელს, არ უნდოდათ იონიელები რქმეოდათ, ის კი არა ახლაც მეჩვენება, რომ ბევრ მათგანს რცხვენია ამ სახელის. სამაგიეროდ ეს თორმეტი ქალაქი ამაყობდა ამ სახელითა და დააფუძნეს საკურთხეველი მხოლოდ თავისთვის და დაარქვეს მას პანიონიონი და გადაწყვიტეს, რომ იონიელთაგან იქ სხვა არავინ მიიღებდა მონაწილეობას (არც მოუთხოვია არავის მონაწილეობის მიღება სმირნელთა გარდა).

144. ახლანდელი პენტაპოლისელი¹ (უწინ რომ ჰექსაპოლისი² ერქვა) დორიელები მეზობელ დორიელთაგან არავის უშვებენ ტრიოპის ტაძარში, ის კი არა იმ თავისიანებსაც, ვინც კი უკანონოდ მოიქცეოდა ტაძრის მიმართ, გამორიცხავდნენ ხოლმე და აღარ უშვებდნენ ტაძარში. ტრიოპის აპოლონის შეჭიბრებაზე ძველთაგანვე სპილენძის სამფეხს აძლევდნენ ხოლმე გამარჯვებულებს. მაგრამ ვინც მიიღებდა ამ ჯილდოს, ტაძრიდან კი არ უნდა გაეტანა სამფეხი, არამედ იქვე უნდა შეეწირა ღმერთისათვის. ერთმა ჰალიკარნესელმა, რომელსაც სახელად ერქვა აგასიკლეისი, გამარჯვება მოიპოვა და კანონი დაარღვია, თავის სახლში წაიღო სამფეხი და იქ მილურსმა. ამ მიზეზის გამო ხუთმა ქალაქ-

¹ ქართულად ნიშნავს „ხუთქალაქი“.

² ქართულად ნიშნავს „ექვსქალაქი“.

მა, ლინდოსმა, იალისოსმა, კამიროსმა, კოსმა და კნიდოსმა გამოირიცხეს ტრიოპის ტაძრის წევრობისაგან მეექვსე ქალაქი, ჰალიკარნესოსი. აი ასეთი სასჯელი დაადეს მათ ჰალიკარნესელებს.

145. მე ვფიქრობ, იონიელებმა თორმეტი ქალაქის კავშირი შექმნეს და არც უნდოდათ ამ კავშირში მეტის მიღება იმის გამო, რომ როდესაც პელოპონესში ცხოვრობდნენ, 12 ნაწილად იყოფოდნენ, ისევე როგორც ახლა 12 ნაწილად იყოფიან აქაელები, რომელთაც გააძევეს იონიელები. პირველი ქალაქი მათ შორის არის სიკიონის მხრიდან პელენე, ხოლო შემდეგ არის აგეა და აგეე. სადაც გადის მუდმივ სანაოსნო მდინარე კრათისი, რომლისაგანაც აქვს სახელი იმ მდინარეს, იტალიაში რომაა; შემდეგ არის ბურა და პელიკე, სადაც გაიქცნენ აქაელების მიერ ბრძოლაში დამარცხებული იონიელები; შემდეგაა აგეიონი, რიპესი, პატრეესი, ფარეესი და ოლენოსი, რომელშიც არის დიდი მდინარე პეაროსი; მერეა, დიმე და ტრიტეესი, მხოლოდ ეს უკანასკნელებია, რომ შუახმელეთზე მდებარეობენ.

146. ესაა ახლანდელ აქაელთა 12 ნაწილი, რაც ოდესღაც იონიელებისა იყო. ამიტომ, რომ იონიელებმა 12 ქალაქი შექმნეს; დიდი სისულელეა იმის თქმა, თითქოს ეს იონიელები რაღაცით უფრო მეტნი არიან სხვა იონიელებზე, ანდა რაღაცით უკეთესი თავისი წარმოშობით, პირიქით, მათ შორის მცირე ნაწილი როდი უჭირავთ აბანტებს, რომლებიც ევბეიდან არიან და რომელთაც იონიასთან სახელიც კი არა აქვთ საერთო, ამას გარდა ორქომენელი მინიები შეერივნენ მათ; ასევე შეერივნენ მათ კადმეელები, დრიოპები, გამდგარი ფოკიდელები, მოლოსები, არკადიელი პელაზგები, ეპიდაურელი დორიელები და მრავალი სხვა ტომი; ათენელთა პრიტანეიდან გამოსულმა და იონიელთა შორის უკეთილშობილესად მიჩნეულმა წარმოშობის მიხედვით ზოგიერთმა მათგანმა ცი არ წაიყვანეს ახალშენში ცოლები, არამედ კარიელი ქალები მოიპოვეს ადგილზე; ის ქალები, რომელთაც მშობლები დაუხოცეს. ამ მკვლელობის გამო ამ ქალებმა დაიწესეს, ფიცი დასდეს და უანდერძეს თავის ასულებს, რომ არც ოდესმე ევაშათ პური ქმრებთან ერთად და არც სახელი დაეძახნათ საკუთარი ქმრისათვის. ეს იმიტომ, რომ ამ მამაკაცებმა დაუხოცეს მათ მამები, ქმრები და შვილები; ეს ჩაიდინეს და შემდეგ შეირთეს ისინი. ეს მოხდა მილეტში.

147. ზოგიერთმა იონიელმა მეფეებად დაიყენა ლიკიელები, რომლებიც გლავკოს ჰაპოლოქოსის ძის ჩამომავლები იყვნენ, სხვებმა პილოსელი კავკონები, კოდროს მელანთოსის ძის ჩამომავლები, დანარჩენებმა კი გაიმეფეს როგორც ერთი ჩამომავლობის ხალხი, ასევე მეორე. ესენი ითვლებიან ყველაზე უფრო სუფთა წარმოშობის იონიელებად და ამიტომაცაა, რომ სხვა იონიელებზე უფრო მეტად იცავენ თავის სახელს. ყველა ეს იონიელი ათენიდან არის წარმოშობით და აპატურიის დღეობას იხდის. ამ დღეობას კი იხდის ყველა იონიელი, გარდა ეფესელებისა და კოლოფონელებისა. იონიელთაგან მხოლოდ ესენი არ დღესასწაულობენ აპატურიას და ამისი მიზეზი რაღაცა მკვლელობაა.

148. ხოლო პანიონიონი არის წმინდა ადგილი მიკალეში, მის ჩრდილოეთ ნაწილში. იგი ერთობლივ ყველა იონიელთაგან ჰელიკონელ პოსეადონისათვის არის განკუთვნილი. ხოლო მიკალე არის ხმელეთის კონცხი მიმართული ზეფირის ქარისაკენ¹, სამოსისკენ, ყველა ქალაქიდან აქ გროვდებიან იონიელები და იხდიან დღესასწაულს, რომელსაც უწოდებს სახელად ჰანიონია. ის რაც ითქვა, ეხება არა მხოლოდ იონიელთა დღესასწაულებს, არამედ ასევე ყველა ელინთა დღესასწაულებსაც. რომელთა სახელებიც ერთსა და იმავე ასოზე ბოლოვდებიან, ისევე როგორც სპარსული სახელები².

149. ესენი არიან იონიური ქალაქები, ხოლო ეოლიური ქალაქებია: კიმე, რომელსაც ლერისე ეწოდება, ფრიკონისი, ნეონ ტეახოსი³, ტემნოსი, კილა, ნოტიონი, აგიროესსა, პიტანე, აგააე, მირინა, გრინეა. ესაა 11 უძველესი ეოლიური ქალაქი. ხოლო ერთი მათ შორის, სმირნე, წაიღეს იონიელებმა, თავდაპირველად კი ეოლიური თორმეტი ქალაქი იყო ხმელეთზე. ხოლო ესენი, ეოლიელები, იონიელებზე უფრო ნაყოფიერ ქვეყანაში დასახლდნენ, მაგრამ ჰავის მიხედვით მათი ქვეყანა ვერ შეედრებოდა იონიელების ქვეყანას.

150. ხოლო ეოლიელებმა სმირნე ასე დაჰკარგეს: მათ მიიღეს შეთქმულებაში დამარცხებული და სამშობლოდან გამოძევებული კოლოფონელები. შემდეგ კოლოფონელი ლტოლვილები დაუდარაჯდნენ სმირნელებს, რომლებიც დიონისეს დღესასწაულს იხდიდნენ ზლუდის გარეთ, დაჰკეტეს კარიბჭე და აიღეს ქალაქი. მაშინ ყველა ეოლიელი გამოვიდა სმირნელების დასახმარებლად. მაგრამ მოხდა ისე, რომ შემდეგზე შეთანხმდნენ, იონიელები მისცემდნენ მათ მოძრავ ქონებას, ხოლო ეოლიელები დატოვებდნენ სმირნას. როდესაც სმირნელებმა ეს გააკეთეს, თერთმეტმა ქალაქმა დაინაწილა ყოფილი სმირნელები და გახადა თავის საკუთარ მოქალაქეებად.

151. ესენია ეოლიის ხმელეთზე მდებარე ქალაქები, იმ ეოლიელებს გარდა. რომლებიც მოსახლეობენ იდეზე, რადგან ისინი განცალკევებულნი არიან. ხოლო კუნძულებზე მდებარე ქალაქთაგან ხუთია ლესბოსზე (რადგან მეექვსე ქალაქი, რომელიც ლესბოსზე მდებარეობდა, არისბა, დაიმონეს მეთიმნელებმა, თუმცა კი ერთმანეთის ნათესავეები იყვნენ). ერთი ქალაქი მდებარეობს ტენედოსზე, ერთიც ე. წ. ჰეკატონესოსზე⁴, ლესბოსელებსა და ტენედოსელებს. ისევე როგორც იმ იონიელებს, რომლებსაც კუნძულები ეპირათ, არავითარი საშიშროება არ მოელოდათ. ხოლო დანარჩენმა ქალაქებმა გადაწყვიტეს, რომ საზოგადოდ ყველაფერში მიჰყოლოდნენ იონიელებს, როგორც ისინი მოიქცეოდნენ.

152. როდესაც იონიელთა და ეოლიელთა მოციქულები მოვიდნენ სპარტე-

¹ ე. ო. დასავლეთისაკენ.

² შდრ. 1, 139.

³ ნიშნავს: ახალი ზლუდე, ახალი სიმაგრე.

⁴ ნიშნავს — ასი კუნძული.

ში, საჩქარო იყო ამის გაკეთება¹, მათ თავიანთთაგან მოლაპარაკედ გამოარჩიეს ერთი ფოკიდელი, რომელსაც სახელად ერქვა პითერმოსი. მას ეცვა ძოწეული ტანსაცმელი, რათა, რომ შეიტყობდნენ სპარტელები, რაც შეიძლება მეტნი ზოსულიყვნენ, იგი წარსდვა სპარტელთა წინაშე, ბევრი ილაპარაკა და სთხოვა მათ დახმარება. ლაკედემონელებმა მას არ ზოუსმინეს და გადაწყვიტეს, რომ არ დაეხმარებოდნენ იონიელებს. ისინი წავიდნენ, ხოლო ლაკედემონელებმა, რომელთაც გააწბილეს იონიელთა მოციქულები, თვითონ გაგზავნეს 50 ნიჩბიანი ნავით კაცები, როგორც მგონია, კიროსისა და იონიის საქმიანობისათვის თვალყურის სადევნებლად. როდესაც მოვიდნენ ესენი ფოკაჲში, გაგზავნეს სარდელში თავიანთთაგან ყველაზე უფრო პატივცემული კაცი, რომელსაც სახელად ერქვა ლაკრინესი და რომელსაც უნდა გადაეცა კიროსისათვის ლაკედემონელთა სიტყვა, რომ ელადის მიწის არც ერთი ქალაქი არ ააოხროს, თორემ ესენი არ მოითმენენ.

153. ეს რომ თქვა მაცნემ, ამბობენ, კიროსი შეეკითხა იქ მყოფ ელინებს, თუ რა ხალხი არიან ლაკედემონელები და რამდენნი არიან, რომ ამას მოითხოვენ მისგან. როდესაც შეიტყო, უთხრა სპარტელ მაცნეს „არასოდეს არ მეშინოდა ისეთი ხალხისა, რომელსაც ქალაქის შუაგულში აქვს შესაკრებად განკუთვნილი ადგილი იმისათვის, რომ იქ ერთმანეთს ეფიცებოდნენ და თან ატყუებდნენ. თუ ჩანმრთელად ვიქენი, ეგენი იონიელების გასაქირზე კი არ იუბედებენ, არამედ თავის საკუთარზე“. კიროსის ეს სიტყვები ეხებოდა ყველა ელინს, რადგან ყველას აქვს მოედნები, რომელთაც იყენებენ ყიღა-გაყიდვისათვის. ხოლო თვითონ სპარსელებს, არაფრად სჭირდებათ მოედნები და საერთოდ სულაც არა აქვთ ისინი. ამის შემდეგ სარდელ ჩააბარა ტაბალოსს, სპარსელს, ხოლო კრომოსოსისა და სხვა ლიდიელთა ოქრო მიანდო პაქტიესს, ლიდიელს, თვითონ კი წავიდა აგბატანაში, თან წაიყვანა კრომოსოსი; ხოლო იონიელებს თავდაპირველად არც კი მიაქცია ყურადღება, არაგანაც მას ჯერ ბაბილონი უშლიდა ხელს, ბაქტრიელი ხალხი, საყები და ეგვიპტელები, რომლებთან ომში თვითონ აპირებდა მხედართმთავრობას, ხოლო იონიელების წინააღმდეგ სხვა მხედართმთავარი გაგზავნა.

154. როდესაც კიროსი წავიდა სარდელდან, პაქტიესმა ლიდიელები გადაუყენა ტაბალოსსა და კიროსს, თვითონ ჩავიდა ზღვასთან და რაკილა მის ხელში იყო სარდელთა მთელი ოქრო, დაიქირავა დამხმარე ჯარი და დაარწმუნა ზღვისპირეთის მოსახლეობა, მასთან ერთად ელაშქრათ; სარდეს წინააღმდეგ რომ წავიდა, ალყა შემოარტყა ტაბალოსს და გამოიმწყვდია აკროპოლისში.

155. კიროსმა ეს ამბავი გზაში შეიტყო და უთხრა კრომოსოსს შემდეგი: „კრომოსოს, ამ ამბებს რა ბოლო ექნება ჩემთვის? როგორც ჩანს, ლიდიელები არ მოგვიშლიან საზრუნავს არც ჩვენ და არც თავის თავს. მე ვფიქრობ, უკე-

¹ შტრ. I. 141.

თვის იქნება. რომ დავიმონო ისინი. ახლა მგონია, თითქოს ისე ვიქცევი, როგორც ვილაყა, რომელიც მოჰკლავს მამას და მის შვილებს შეიცოდებს. რადგანაც მე შენ, ლიდიელათვის უფრო მეტი ვიდრე მამა, წამოგიყვანე და თან დაგატარებ, ხოლო თვით ლიდიელებს კი გადავეცი ქალაქი და ამის შემდეგ მივივრო, რომ ისინი მე გადამიდგნენ“. კიროსი ლაპარაკობდა იმას, რასაც ფიქრობდა, ხოლო კროსოსმა, რომელსაც ეშინოდა რომ სარდელ მთლად არ გაენადგურებინა კიროსს, უპასუხა შემდეგი: „მეფეო, ლიდიელად ლაპარაკობ, მხოლოდ მთლად ნუ მიჰყვები გულისთქმას და ნუ გაანადგურებ ძველ ქალაქს, რომელიც უდანაშაულოა როგორც უწინდელ, ისე ახლანდელ მდგომარეობაში. უწინდელი მდგომარეობა ჩემი შექმნილია და ამისათვის საკმარისადაც ვიწვნიე. რაც შეეხება ახლანდელს ვითარებას, — ამაში პაქტიესი არის დამნაშავე, შენ მას ჩააბარე სარდელ, ამიტომ მან უნდა აგოს შენთან პასუხი. ლიდიელებს კი აბატე და ისეთი რამ დაუწესე, რომ არც გადაგიდგნენ და არც საშინარნი იყვნენ შენთვის: გაგზავნე კაცი და მისი პირით აუკრძალე მათ იარაღის ხმარება, უბრძანე, რომ კვართები ჩაიცივან ტანსაცმელს ქვეშ და კოთურნები ამოიბან, უთხარი მათ, რომ შვილებს ასწავლონ კითარაზე და ქნარზე დაკვრა და ვაჭრობა და მალე დაინახავ, მეფეო, რომ მამაკაცების წილ ქალებად იქცევიან ისინი ისე, რომ აღარ უნდა შეგეშინდეს, რომ გადაგიდგებიან“.

156. კროსოსმა მას ეს ურჩია, რადგანაც ფიქრობდა, რომ ლიდიელათვის ეს უმჯობესია, ვიდრე დამონება. მან იცოდა, რომ თუ კიროსს მნიშვნელოვან საბუთს არ წაუყენებდა, ვერ დაარწმუნებდა მას გადაწყვეტილება შეეცვალა. კროსოსს ეშინოდა, რომ ლიდიელები ოდესმე შემდეგში, ახლა თუ კი გადარჩებოდნენ, გადაუდგებოდნენ სპარსელებს და მაშინ კი დაიღუპებოდნენ. კიროსს კი მოეწონა რჩევა, სიბრახემ გადაუარა და თქვა, რომ მას დაუჭერებს. დაუძახა მადარესს, მიდიელებს და დაავალა, რომ გამოეცხადებინა ლიდიელებისათვის ის, რაც მას კროსოსმა ურჩია. ამას გარდა, მონებად ექცია ყველა სხვა, ვინც კი სარდელზე ილაშქრა ლიდიელებთან ერთად, ხოლო თვით პაქტიესი უკველად ცოცხლივ მოეგვარათ მისთვის.

157. კიროსმა ეს ყოველივე ბრძანა გზაში და წავიდა სპარსელთა საცხოვრისისაკენ, ხოლო პაქტიესმა შეიტყო თუ არა, რომ ახლოს არის მასზე მომავალი ლაშქარი, შეეშინდა და გაიქცა კიმეში. მიდიელი მადარესი კი წავიდა სარდელზე კიროსის ჯარის ნაწილით, რომელიც თან ჰყავდა. პაქტიესის თანამოაზრენი სარდელში რომ ვერ იპოვნა, ჯერ ლიდიელები აიძულა კიროსის ბრძანებები შესრულებინათ, ამის მერე ლიდიელებმა სრულიად სხვაგვარი ცხოვრება მოიწყვეს. მადარესმა ამის შემდეგ კიმეში გაგზავნა მოციქულები და შეუთვალა, რომ პაქტიესი გაეცათ. ხოლო კიმელებმა გადაწყვიტეს რჩევა ეკითხათ ღმერთისათვის, რომელიც ბრანქიდშია. ძველიდანვე იყო დაფუძნებული იქ სამისნო, რომლითაც ყველა იონიელი და ეოლიელი სარგებლობდა ჩვეულებრივ. ეს ადგილი მილეტისა არის და მდებარეობს პანორმოსის ნავსადგურის ზემოთ.

158. კიმელემა გაგზავნეს კაცები ბრანქიდეში ღვთისგანგების საკითხავად პაქტიესის შესახებ, თუ როგორ უნდა მოექცნენ მას, რომ ღმერთებს ასიაშოვნონ. შეკითხვაზე ასეთი პასუხი მიიღეს: მიეცით პაქტიესი სპარსელებსაო. როგორც კი მოისმინეს ეს პასუხი კიმელემა, განწყყენენ მის გასაცემად, ხალხმა რომ ეს განიზრახა, არისტოდიკოსმა, პერაკლედესის ძემ, მოქალაქეთა შორის დიდად მიჩნეულმა კაცმა, კიმელებს დაუშალა ამის გაკეთება. თვითონ არ სჯეროდა მისნობისა და ფიქრობდა, რომ ღესპანებმა ქეშმარიტება არ ილაპარაკეს. ამიტომ იყო რომ წავიდნენ პაქტიესის შესახებ შესაკითხად სხვა ღესპანები და მათ შორის იყო არისტოდიკოსიც.

159. როდესაც მოვიდნენ ბრანქიდეში, ყველა წარგზავნილთაგან არისტოდიკოსმა იკითხა ღვთის განგება: „მეუფევ, ჩვენთან მოვიდა ლიდიელი პაქტიესი, შემვივროდომეთო (ის ხომ ძლივს გადაურჩა სპარსელთა ხელით სიკვდილს). სპარსელები კი თხოულობენ მას და კიმელებს უბრძანებენ, რომ გასცენ იგი. მართალია, ჩვენ გვეშინია სპარსელთა ძალისა, მაგრამ ვერ ვბედავთ, რომ პაქტიესი გავცეთ, ვიდრე შენგან არ გავიგებთ ნამდვილად, თუ როგორ უნდა მოვიქცეთ“. იგი ამას შეეკითხა, ხოლო ღვთაებამ კვლავ იგივე წინასწარმეტყველება გამოუცხადა მათ და უბრძანა მიეცათ პაქტიესი სპარსელებისათვის. ამის შემდეგ არისტოდიკოსმა განზრახ გააკეთა შემდეგი: გარშემოუარა ტაძარს და ანადგურებდა ბელურებსა და სხვა ფრინველებს, რომლებსაც ბუდეები გაეკეთებინათ ტაძარში. როდესაც ის ამას აკეთებდა, ამბობენ, ტაძრიდან გაისმა ხმა, რომელიც მიმართული იყო არისტოდიკოსისადმი და რომელმაც თქვა შემდეგი: „შე უწმინდურო, ამას რას ბედავ? ჩემს მავედრებლებს ტაძარში რომ ანადგურებ?“ ხოლო არისტოდიკოსი არ დაბნეულა ამაზე და უპასუხნია: „მეუფევო, შენ თვითონ ეგრე ეხმარები მავედრებლებს და კიმელებს კი უბრძანებ, რომ მავედრებელი გასცენ?“. ხოლო მას კვლავ შემდეგი უპასუხეს: „ღიახ, ვბრძანებ, რათა უფრო ჩქარა დაიღუპოთ ურწმუნოებისათვის და მეტად აღარ მოხვიდეთ ღვთის ნების შესატყობად მავედრებელთა გაცემის შესახებ“.

160. როდესაც ეს ამბები მოუტანეს კიმელებს და მათ ეს მოისმინეს, არ მოუნდათ არც პაქტიესის გაცემა, რომ არ დაღუპულიყვნენ და არც მისი თავისთან ყოფნა, რომ ალყა არ შემოერტყათ მათთვის და გაგზავნეს ის მიტილენეში. ხოლო მიტილენელები, როდესაც მაძარესმა მათ მოციქულები გაუგზავნა, მზად იყვნენ გაეცათ პაქტიესი, მხოლოდ გარკვეული საფასურით; რამდენი მოითხოვეს საფასურად, არ შემოძლია დანამდვილებით ამისი თქმა, რადგანაც ეს საქმე არ მომხდარა. ხოლო როდესაც კიმელემა შეიტყვეს მიტილენელების განზრახვა, გაგზავნეს ნავი ლესბოსზე და წაიყვანეს პაქტიესი ქიოსზე, ხოლო იქ ქალაქის მფარველ ათენას ტაძრიდან ქიოსელებმა გამოათრიეს პაქტიესი და გადასცეს სპარსელებს. ქიოსელებმა ის გადასცეს ატარნევის ფასად. ატარნევის ადგილია მისიაში, ლესბოსის პირდაპირ. სპარსელებმა რომ მიიღეს პაქტიესი, ჰყავდათ ის საპყრობილეში, რადგან მისი კიროსისათვის ჩვენება უნდოდათ. ამა-

სობაში კარგახანს არც ერთ ქიოსელს ამ ატარნევისიდან არც ერთი ღმერთისთვის ქერის მარცვალი არ დაუყრია¹, არც კვერი გამოუცხვია აქაური მოსავლისაკან. და საერთოდ, რაც კი ამ ქვეყანაში მოდის, ყოველივეს არიდებდნენ ყოველგვარ მსხვერპლშეწირვას.

161. ამგვარად ქიოსელებმა პაქტიესი გასცეს, ხოლო ამის შემდეგ მაძარეს-მა ილაშქრა იმათზე, ვინც ალყა შემოარტყა ტაბალოსს, შემდეგ პრიენელები დაიმორჩილა, მერე გადაიარა მთელი მაჰანდროსის დაბლობი, რომელიც მოა-ალაფებინა ლაშქარს, ისევე როგორც მაგნესია. ხოლო ამის შემდეგ მალე მოკვ-და მაძარესი ავადმყოფობისაგან.

162. მისი სიკვდილის შემდეგ მთავარსარდლობა მეგკვიდრეობით ხვდა ჰარ-ჰავოსს, რომელიც მიდიელი იყო წარმოშობით, ეს ის ჰარპაგოსი იყო, რომელ-საც მიდიელთა მეფე ასტიაგესი გაუგონარი საჰმლით გაუმასპინძლდა და რომელიც დაეხმარა კიროსს ხელისუფლების მოპოვებაში². კიროსმა რომ ეს კა-ცი მხედართმთავრად დანიშნა, ის მივიდა იონიაში და ქალაქები მიწაყრილების მეშვეობით აიღო; ეს კი ასე ხდებოდა: როგორც კი მოიმწყვდევდა ხალხს კედ-ლებში, მაშინვე მიწას მიაყრდა კედლებს და მიწაყრილებს აკეთებდა ამ კედ-ლების წინ.

163. იონიიდან პირველი ფოკაჟე იყო, რომელსაც მან შეუტია. ხოლო ეს ფოკეელები პირველები იყვნენ ელინთა შორის, რომელნიც შორეულ ნაოსნო-ბას მისდევდნენ და რომელთაც აღმოაჩინეს ადრეისი, ტირსენიე, იბერიე და ტარტესოსი, ისინი სავაქრო ხომალდებით კი არ ცურავდნენ, არამედ ორმოც-დაათნიჩბიანი ნაგებობით. როდესაც ისინი მოვიდნენ ტარტესოსში, დაუმეგობრდ-ნენ ტარტესელთა მეფეს, რომელსაც სახელად ერქვა არგანთონიოსი; იგი ტი-რანობდა ტარტესოსში 80 წელს, ხოლო იცოცხლა სულ 120 წელი. ამ კაცს ფო-კეელები ისე დაუმეგობრდნენ, რომ პირველად მან შესთავაზა დაეტოვებინათ იონია და დასახლებულიყვნენ მის ქვეყანაში, სადაც კი მოინდომებდნენ, ხო-ლო შემდეგ, როდესაც ვერ დაიყაბულა ფოკეელები ამაზე და მიდიელის ძლიე-რება შეიტყო მათგან, მისცა მათ სახსარი, რომ ზღუდე შემოეველოთ ქალაქი-სათვის. სახსარი კი მან ძალიან გულუხვად გაიღო, რადგან კედლის სიგრძე ცო-ტა სტადიონებს როდი შეიცავდა, ხოლო მთელი კედელი გაკეთებულია დიდი ქვებისაგან და კარგად არის ნაგები.

164. ამგვარად აქვთ აგებული ფოკეელებს თავისი კედელი. ხოლო ჰარპა-გოსმა, როგორც კი წაიყვანა მათ წინააღმდეგ ლაშქარი, ალყაშემოარტყა და უთხრა მათ, რომ სრულიად დასჯერდება, თუკი ფოკეელები მოინდომებენ კედ-ლის მხოლოდ ერთი ბასტიონის დანგრევას და ერთი ნაგებობის გაწირვას. ფო-კეელებს კი მონობისა ეშინოდათ და შეუთვალეს, რომ ერთი დღე მიეცათ მო-

¹ 1, 132.

² 1, 119, 123.

სათათბირებლად, ხოლო ვიდრე ისინი ითათბირებდნენ, ჰარპაგოსს წაეყვანა ლაშქარი ზღუდიდან. ამაზე ჰარპაგოსმა უთხრა, რომ კარგად იცის, თუ რის გაკეთებასაც აპირებენ ისინი, მაგრამ მიუხედავად ამისა, მინც აძლევს მათ თათბირის ნებას. ამასობაში ჰარპაგოსმა წაიყვანა ლაშქარი კედლიდან, იმავე დროს კი ფოკეელებმა ჩაუშვეს ზღვაში 50-ნიჩბიანი ნაევები, ჩასხეს შიგ შვილები და ცოლები, დატვირთეს ისინი მთელი თავისი მოძრავი ქონებითა და ტაძრებიდან ქანდაკებებითა და სხვა შეწირულებებით, გარდა სპილენძისა და ქვის ნაკეთობებისა, თუ ნახატებისა ყველაფერი მოათავსეს ნაევებში, თვითონაც ჩასხდნენ და გაცურეს ქიოსში. აღამიანთაგან დაცარიელებული ფოკაე კი დაიპყრეს სპარსელებმა.

165. როდესაც ქიოსელებმა ოანუსედ წოდებული კუნძულების ფოკეელებისათვის მიუიღვა არ მოინდომეს (ესენი კი საყიდლად მოვიდნენ), რადგან შემეშინდათ, რომ ოანუსე სავაქრო ადგილად იქცეოდა, ხოლო ამის გამო მათი საკუთარი კუნძული ქიოსი მნიშვნელობას დაჰკარგავდა, ამიტომ იყო რომ ფოკეელები წავიდნენ კირნოსზე. კირნოსზე ამ ამბებზე 20 წლით ადრე ღვთის განგების თანახმად ააგეს ქალაქი, რომელსაც დაერქვა ალაღიე. არგანთონიოსი ამ დროისათვის უკვე გარდაცვლილი იყო. ისინი რომ კირნოსზე წასასვლელად გაემზადნენ, პირველად მოცურდნენ ფოკაეში, ამოხოცეს სპარსელთა დამცველი რაზმი, რომელიც იცავდა ჰარპაგოსისაგან მიღებულ ქალაქს, ხოლო ამის შემდეგ, დიდი წყევლა-კრულვა წარმოთქვეს იმათ მიმართ, ვინც ჩამორჩებოდა მათ ლაშქრობას. ამას გარდა ზღვაში გადაადგეს რკინის ნაჭერი და დაიფიცეს, რომ მანამ არ დაბრუნდებიან ფოკაეში, ვიდრე ეს რკინის ნაჭერი არ გამოჩნდება ზღვიდან. ხოლო როდესაც წავიდნენ კირნოსზე, მოქალაქეთაგან ნახევარზე მეტი ისე შეიპყრო ქალაქისა და საკუთარი ქვეყნის სურვილმა და სინანულმა, რომ დაარღვიეს ფიცი და წამოვიდნენ უკან ფოკაეში. ხოლო ისინი, ვინც დაიცვეს ფიცი, აიყარნენ ოანუსედან და გასცურეს.

166. როდესაც ფოკაელები კირნოსზე მოვიდნენ, დასახლდნენ მათზე ხუთი წლით ადრე მოსულებთან ერთად და ააგეს ტაძრები. რადგანაც ისინი ყველა მეზობლად მცხოვრებ ტომებს ძარცვავდნენ, მათზე ილაშქრეს ერთმანეთში მოლაპარაკებულმა ტირსენელებმა და კართაგენელებმა. თითოეულს ჰყავდა 60—60 ნავი. ფოკაელებმაც შეამზადეს ხომალდები, რიცხვით 60 და შეხვდნენ მათ სარდონიისად წოდებულ ზღვაში. როდესაც მათ შორის საზღვაო ბრძოლა მოხდა, ე. წ. კადმოსის ძეთა გამარჯვება ხვდა წილად ფოკეელებს, რომელთაც 40 ნავი დაედუპათ, ხოლო, გადარჩენილი 20, გამოუყენებელი გახდა, რადგანაც ცხვირები გაედუნათ. ფოკეელებმა გასცურეს ალაღიეში, წამოიყვანეს შვილები და ცოლები, დაიტვირთნენ დანარჩენი ქონებით, რისი ტვირთვაც კი შეეძლო მათ ნაევებს, შემდეგ დასტოვეს კირნოსი და გასცურეს რეგიონში.

167. ხოლო დაღუპული ნაევების ხალხი კართაგენელებმა და ტირსენებმა იგ-

დეს ხელთ, ბევრი მათგანი გამოიყვანეს ნაპირზე და ჩაქოლეს. ამის შემდეგ, აგი-
ლეთაგან ყოველივე, რაც კი ჩაუვლიდა ამ ადგილს, სადაც ჩაქოლეს ფოკეელე-
ბი, იღრძობდა რასმე, დასახიჩრდებოდა და დამბლა დაეცემოდა, ეს ყველას
თანაბრად ემართებოდა: წვრილფეხა საქონელს, სახედრებსა და ადამიანებს:
ამიტომ იყო, რომ აგილეებმა დელფოში გაგზავნეს კაცები, უნდოდათ ცოდვი-
საგან განთავისუფლებულიყვნენ. ხოლო პითიამ უბრძანა, ეკეთებინათ ის, რა-
საც ახლა აკეთებენ, ე. ი. მნიშვნელოვანი მსხვერპლი შეეწირათ ფოკეელებისა-
თვის და დაეწესებინათ მოვარჯიშეთა და ცხენთა შეჯიბრებები. ფოკეელთაგან
ამათ ამგვარი სიკვდილი ეწიათ; ხოლო ის ფოკეელები, რომლებიც გაიქცნენ
რეგიონში, იქიდანაც წავიდნენ და დააფუძნეს ქალაქი ოანოტრიის ქვეყანაში,
ის, რომელსაც ახლა ჰიელე ეწოდება. დააარსეს ეს ქალაქი, რადგანაც შეიტყ-
ვეს პოსეიდონელი კაცისაგან, რომ ის კირნოსი, რომლის აგებაც მათ თითქოს
უწინასწარმეტყველა პითიამ, ერთ-ერთი გმირის სახელი იყო და არა კუნძუ-
ლის¹. ასე დაემართა ფოკაეც, რომელიც იონიაშია.

168. ამათ მსგავსად მოიქცნენ ტეოსელები. რადგან, როდესაც აილო ჰარპ-
აგოსმა მათი ზღუდე მიწაყრილის საშუალებით, ისინი ყველანი ჩასხდნენ ხომ-
ალდებში, გასცურეს თრაკიაში და იქ დასახლდნენ ქალაქ აბდერაში, რომელიც
ამათვე უწინ კლადომენელმა ტიმესიოსმა დააარსა, მხოლოდ ამას არაფრით უს-
არგებლია, რადგანაც გამოაძევეს თრაკიელებმა; ხოლო ტეოსელები, რომლე-
ბიც ახლა აბდერაში იყვნენ, პათივს სცემდნენ მას, როგორც გმირს.

169. იონიელთაგან მხოლოდ ამათ ვერ აიტანეს მონობა და დატოვეს სამ-
შობლო, ხოლო სხვა იონიელები, გარდა მილეტელებისა, შეებრძოლხენ ჰარ-
პაგოსს ისევე როგორც ისინი, ვინც დატოვა სამშობლო და კარგი ვაჟკაცებიც
აღმოჩნდნენ თავისი საკუთარი ქვეყნისათვის ბრძოლაში. ხოლო როდესაც და-
მარცხდნენ და შეპყრობილ იქნენ, დარჩა თითოეული თავის ქვეყანაში და ას-
რულებდნენ იმას, რასაც უბრძანებდნენ. ხოლო მილეტელებმა, როგორც უწი-
ნაც ვთქვი², თვით კიროსთან შეკრეს ფიცი და მშვიდობიანად იყვნენ. ამგვარად
დაუმონებიათ მეორედ იონია. როგორც კი ხმელეთზე მყოფი იონიელები იგდო
ხელთ ჰარპაგოსმა, იონიელები, რომლებსაც კუნძულები ეპყრათ, შეშინდნენ
და თვითონვე ჩაბარდნენ კიროსს.

170. იონიელები დამარცხდნენ, მაგრამ მიუხედავად ამისა მაინც შეიკ-
რიბნენ პანიონიონში; და მე შევიტყვე, რომ პრიენელმა ბიასმა მათ ყველაზე
უფრო სასარგებლო აზრი მიაწოდა და ამისათვის რომ დაეჯერებინათ, ისინი
ელინთა შორის ყველაზე უფრო ბედნიერები იქნებოდნენ. მან ბრძანა, რომ
მოეწყოთ ელინებს საერთო ლაშქრობა და გაეცურათ სარდოში³, და შემდეგ

¹ კირნოსი კორსიკის ძველი სახელია.

² 1, 141.

³ აღრიანდელი სახელი „სარდინიის“.

ერთი ქალაქი დაეარსებინათ ყველა იონიელისათვის, ასე დაიხსნიდნენ ისინი თავს მონობისაგან და ბედნიერად იცხოვრებდნენ, თუკი კუნძულთა შორის ყველაზე უფრო დიდზე დასახლდებოდნენ და სხვებს კი მართავდნენ. ბოლოს თუკი ისინი იონიაში დარჩებოდნენ, თქვა ბიასმა, თავისუფლებას ველარ ვღირსებოდნენ. ამ აზრით პრიენელმა ბიასმა მიმართა განადგურებულ იონიელებს, ხოლო ვიდრე განადგურდებოდა, კარგი რჩევა მისცა იონიას თალესმა, მილეტელმა კაცმა, რომელიც წარმოშობით ფინიკიელი იყო. მან ბრძანა, რომ იონიელებმა დააწესონ ერთი სათათბირო, რომელიც იქნება ტეოსზე (რადგან ტეოსი იონიის შუაშია), ხოლო სხვა ქალაქები, რომლებიც დასახლებული არიან, ნაკლებად არ იქნებოდნენ მიჩნეული, იმის გამო, რომ ისინი ამიერიდან დემებად გადაიქცეოდნენ.

171. ამით ასეთი რჩევა მისცეს. ხოლო ჰარპაგოსმა იონია რომ დაიმორჩილა, გაილაშქრა კარიელების, კენიელებისა და ლიკიელების წინააღმდეგ, და თან წაიყვანა იონიელებიცა და ეოლიელებიც. ხოლო ამ ხალხთაგან კარიელები ხმელეთზე კუნძულებიდან არიან მოსულები. ძველად კი ისინი მინოსის ქვეშევრდომები იყვნენ, იწოდებოდნენ ლელეგებად და ეპყრათ კუნძულები; ისინი არავითარ ხარკს არ იხდიდნენ, რამდენადაც მე შემიძლია მსჯელობა გადმოცემათა მიხედვით, მაგრამ როგორც კი მინოსი მოითხოვდა, უმზადებდნენ ხოლმე მას ხომალდებს. მინოსმა რომ დაიმორჩილა მრავალი ქვეყანა და ომებში გამარჯვებული გამოვიდა, აი ამ დროს კარიელთა ტომი ყველა სხვა ტომზე სახელოვანი იყო და დიდაც ბევრად უფრო მეტად. მათ ეკუთვნის სამი აღმოჩენა, რაც ელინებმაც გამოიყენეს; მუზარადებზე ჯილის მიმაგრება კარიელებმა შემოიღეს, ფარებზე ნიშნის გაკეთებაც მათი გამოგონებაა და ესენი პირველები იყვნენ, რომლებმაც ფარებს ტარები გაუკეთეს: აქამდე უტაროდ ატარებდა ფარებს ყველა, ვინც კი ჩვეულებრივ ხმარობდა ფარებს, ტყავის თასმებით ჰქონდათ ხოლმე დამაგრებული ფარები. ამ თასმების საშუალებით კისერსა და მარცხენა მხარეზე გადაიკიდებდნენ ხოლმე მათ. შემდეგ, დიდი დრო რომ გავიდა, კარიელები დორიელებმა და იონიელებმა გამოაძევეს კუნძულებიდან და ეგრე მოვიდნენ ისინი ხმელეთზე. ეგრე იყო, ამბობენ კრეტელები კარიელების შესახებ. ხოლო თვით კარიელები არ არიან ამ საკითხის შესახებ მათი აზრის, არამედ თვითონ თავისი თავი ხმელეთის მკვიდრ მცხოვრებად მიაჩნიათ და სახელადაც მუდამ ის გვერქვაო, ამბობენ, რაც ახლაც გვქვია. საამისოდ მიუთითებენ კარიელი ზევსის უძველეს სალოცავზე მილასელებში, ხოლო ამ სალოცავში წილი აქვთ მისიელებსა და ლიდიელებს, როგორც კარიელების ნათესავებს. რადგანაც ამბობენ, რომ ლიდოსი და მისოსი კაროსის ძმები არიან. ესენი ამ სალოცავში მონაწილეობდნენ კარიელებთან ერთად, ხოლო მათ, ვინც სხვა ტომისაგან არიან, მაგრამ იმავე ენაზე ლაპარაკობენ, რომელზედაც კარიელები ამ სალოცავში წილი არა აქვთ.

172. ხოლო კენიელები, მე ვფიქრობ, ადგილობრივი მკვიდრნი არიან.

თვითონ კი ამბობენ, რომ კრეტიდანა ვართო, ესენი ენით ემსგავსებიან კარიულ ტომს, ან კარიელები ემსგავსებიან კავნიურ ტომს (არ შემიძლია ამის შესახებ დანამდვილებით ცოდნა), ხოლო ჩვევებით დიდად განსხვავდებიან, როგორც სხვა ხალხებისაგან, ისე კარიელებისაგან, მაგალითად, მათთვის ყველაზე უფრო სასიამოვნო დროსტარებაა ასაკისა და მეგობრობის მიხედვით თავშეყრა დასალევად, ხოლო კაცები, ქალები და ბავშვები ცალ-ცალკე სვამენ. მათ ერთხანს უცხო სალოცავები ჰქონდათ დაწესებული, მაგრამ შემდეგ აღარ მოეწონათ (გადასწყვიტეს, რომ მხოლოდ მამაპაპეული ღმერთები ეცნოთ), მაშინ უკლებლივ ყველა კავნიელმა აისხა იარაღი, დაიწყეს შუბების ჰაერში ტყორცნა, ასე მისდიეს ვილაცას კალინდელების საზღვრამდე და ამბობდნენ, უცხო ღმერთებს გაძევებთო.

173. ესენი ამგვარ წესებს იცავენ; ხოლო ლიკიელები დასაბამიდან კრეტიდან არიან წარმოშობით (მთელი კრეტა ხომ ძველად ბარბაროსებს ეყარათ). ხოლო კრეტაზე სამეფო ხელისუფლებისათვის რომ დაობდნენ ევროპეს შვილები, სარპედონი და მინოსი, მინოსი გამოვიდა გამარჯვებული ამ უთანხმოებაში და განდევნა კრეტიდან სარპედონიცა და მისი მომხრეებიც. გამოძევებულები მოვიდნენ აზიაში, მილიასის ქვეყანაში, ლიკიელები რომ ცხოვრობენ ახლა. ეს ქვეყანა ძველად იყო მილიასი, ხოლო მილიელები მაშინ სოლიმეებად იწოდებოდნენ. ვიდრე მათ სარპედონი მართავდა, მათ ეწოდებოდათ თან მოყოლილი სახელი, ის, რასაც ახლაც უწოდებენ მეზობლები ლიკიელებს, — ტერმილები. ხოლო როგორც ტერმილებში სარპედონთან ჰოვიდა ათენიდან ლიკოსი, პანდიონის ძე, გამოძევებული მისი ძმის, ეგვესის მიერ, ამ ლიკოსის მიხედვით დროთა ვითარებაში ამ ხალხებმა მიიღო ზედწოდება — ლიკიელები. ხოლო ზოგიერთი ზნე-ჩვეულება მათ კრეტელებისა აქვთ, ზოგიერთი კი — კარიელებისა. ერთი ჩვეულება კი საკუთარი აქვთ და ხალხთა შორის სხვას არავის აქვს ამის მსგავსი. ისინი სახელს ირქმევენ დედების მიხედვით და არა მამების მიხედვით, თუ ვინმეს შეეკითხება მეზობელი, ვინა ხარო, ის მოუთხრობს თავისი წარმოშობის შესახებ დედის მხრივ და ჩამოთვლის დედის დედებს. თუ მოქალაქე ქალი შეუუღლდება მონას, შვილები ითვლებიან კეთილშობილებად. ხოლო თუ კაცი არის მოქალაქე, მოქალაქეთა შორის პირველი და ცოლად ჰყავს უცხოელი ან მხევალი, მაშინ შვილები მოქალაქის უფლებებს მოკლებული არიან.

174. ხოლო კარიელები, რომელთაც არავითარი ბრწყინვალე საქმე არ უჩვენებიათ, დაიპყრო ჰარპაგოსმა. არც კარიელებს უჩვენებიათ არაფერი და არც ამ ქვეყანაში მოსახლე ელინებს. ხოლო სახლობენ აქ სხვებიცა და მათთან ერთად ლაკედემონელთა ახალმოშენე კნიდიელებიც. მათი მიწის ნაწილი მიქტეულია ზღვისაყენ და მას ტრიოპიონი ეწოდება, ხოლო კნიდიე იწყება ბიბასიის ქერსონესიდან; მთელი კნიდიე, გარდა მცირე ნაწილისა, წყლით არის გარშემორტყმული (მას ხომ ჩრდილოეთისაყენ კერამიის უბე საზღვრავს, სამხრეთი-

საკენ კი სიმესთან და როდოსთან მდებარე ზღვა). ამ მცირე ნაწილს, რაც 5 სტადიონიც კი არ არის, თხრიდნენ კნიდელეები, მაშინ, როდესაც პარპაგოსი იონიას იმორჩილებდა, რადგან უნდოდათ თავისი ქვეყანა კუნძულად გადაექციათ და მთელი თავისი ქვეყანა შიგნით მოექციათ. იქ, სადაც კნიდის ქვეყანა ხმელეთთან მთავრდება, არის ყელი, რომელსაც ისინი თხრიდნენ. როდესაც კნიდელეების მრავალი მუშახელი მუშაობდა, რაღაცა ზებუნებრივად ეჩვენათ, იმ დროს როდესაც კლდეს ანგრევდნენ მომუშავენი სხეულის სხვადასხვა ნაწილში, განსაკუთრებით კი თვალების მიდამოში რომ დაიჭრნენ, მაშინ გაგზავნეს დელფოში კაცები ღვთის განგების შესატყობად, თუ რას ნიშნავდა მათ მიმართ ეს წინააღმდეგობა. როგორც თვით კნიდელეები ამბობენ, პითიამ მათ შემდეგი ტრიმეტრული ლექსით უპასუხა: „ყელს ნურც ამაგრებთ და ნურც თხრით, რადგანაც ზევსი შექმნიდა კუნძულს, თუ კი ენდომებოდა“. როდესაც პითიამ მათ ეს გამოუცხადა, კნიდელეები შეეშვნენ თხრას და ლაშქრით მოსულ პარპაგოსს უბრალოდ ჩაბარდნენ.

175. ხოლო პედასეები სახლობდნენ პალიკარნესოსის ზემოთ შუახმელეთზე, ყოველთვის, როცა მათ ან მათ მეზობლებს რაიმე უსიამოვნო უნდა შემთხვეოდეთ, ათენას ქურუმ-ქალს წვერი ეზრდებოდა. ეს მოუხდათ მათ სამგზის¹. კარიაში მცხოვრებთა შორის ესენი ერთადერთნი არიან, რომელნიც ერთხანს ეწინააღმდეგებოდნენ პარპაგოსს და მას საზრუნავი არ დაუღიეს, ზღუდე რომ შემოავლეს მთას, რომელსაც ლიდე ეწოდება.

176. დროთა ვითარებაში პედასეები დაპყრობილ იქნენ, ხოლო ლიკიელები, როგორც კი პარპაგოსმა ლაშქარი ქსანთოსის დაბლობზე მოიყვანა, გამოვიდნენ და შეებრძოლნენ მას მცირენი ბევრის წინააღმდეგ და ვაქცაცობა გამოიჩინეს, მაგრამ დამარცხდნენ და ქალაქში დაბრუნდნენ. ლიკიელებმა თავი მოუყარეს აკროპოლისში ქალებს, ბავშვებს, ქონებას, მსახურთ, და შემდეგ მთელ აკროპოლისს ცეცხლი წაუკიდეს, რომ დამწვარიყო. ეს გააკეთეს თუ არა, საშინელი ფიცი დადეს ერთმანეთის მიმართ, გამოვიდნენ და ბრძოლაში დაიხოცნენ ყველანი. ხოლო ახლა რომ ლიკიელ ქსანთიებად იწოდებიან, მათ შორის ბევრი მოსულია, გარდა 80 კომლისა. ეს 80 კომლი კი იმ დროს სხვაგან იყო წასული და გადარჩა. ასე დაიპყრო ქსანთოსი პარპაგოსმა. მსგავსადვე დაიპყრო კავნოსიც, რადგანაც კავნიელები ძალიან ბაძავდნენ ლიკიელებს.

177. აზიის ქვემო ნაწილი პარპაგოსმა გააუდაბურა, ხოლო მისი ზემოთა მხარე — თვით კიროსმა, რომელმაც დაიმორჩილა ყოველი ტომი და არც ერთი არ დაინდო. მათგან მე ბევრს გამოვტოვებ და მოვიხსენიებ მხოლოდ იმათ, რომელთაც მას მეტი ჭაფა მიაყენეს და რომლებიც თავისთავადაც უფრო მეტად არიან ღირსი მოგონებისა.

178. მას მერე, რაც კიროსმა მთელი ხმელეთის მოსახლეობა ხელქვეითად

¹ შტრ. VIII, 104.

გაიხადა, თავს დაესხა ასირიელებს. ასირიაში მართლაც ბევრი სხვადასხვა დიდი ქალაქი, მაგრამ ნინოსის განადგურების შემდეგ ყველაზე სახელმოხვეჭილი და ძლიერი იყო ბაბილონი, სადაც არის სამეფო რეზიდენციაც, აი, ასეთია ეს ქალაქი: ის მდებარეობს დიდ დაბლობზე, ოთხკუთხედის ფორმისაა და სიდიდით თითოეული მისი გვერდი 120 სტადიონაა. ისე რომ, ქალაქის გარშემოწერილობა მთლიანად არის 480 სტადიონი. ასეთი არის ბაბილონის ქალაქის სიდიდე, ხოლო ის ისეა მოწყობილი, როგორც ჩვენთვის ცნობილი არცერთი სხვა ქალაქი. უბირველეს ყოვლისა იგი გარშემორტყმულია ღრმა, ფართო და წყლით სავსე თხრილით, ხოლო შემდეგ კედლით, რომელსაც სივანე აქვს 50 მეფური წყრთა, ხოლო სიმაღლე — 220 წყრთა. მეფური წყრთა ჩვეულებრივ წყრთაზე სამი თითით უფრო მეტია.

179. ამის გარდა ისიც უნდა ითქვას, თუ როგორ დაიხარჯა თხრილის მიწა და როგორ გაკეთდა ზღუდე. ერთსა და იმავე ღროს თხრიდნენ თხრილს და აკეთებდნენ აგურებს ამ მიწისაგან, რომელიც გამოჰქონდათ თხრილიდან და როდესაც დამზადდებოდა საკმარისი რაოდენობის აგური, გამოსწავდნენ ღუმელებში. შემდეგ თიხად იყენებდნენ ცხელ შავფისს და აგურის ყოველი 30 რიგის შემდეგ ლერწმის წნულებს აფენდნენ, პირველად ამოაშენეს თხრილის ნაპირები, ხოლო შემდეგ თვით კედელიც ამგვარად ააგეს. კედელზე, ნაპირების გასწვრივ ააგეს თითო ოთახიანი შენობები მიმართული ერთმანეთისაკენ. ნაგებობების შუაში დატოვეს შემოსავალი ოთხცხენშებმული ეტლისათვის. კედლის ირგვლივ დატანებულია 100 ბქე, მთლიანად სპილენძისა, ასევე სპილენძისაა წირთხლები და ზედაწირთხლები. არის სხვა ქალაქი, 8 დღის სავალი გზით დაშორებული ბაბილონისაგან. მას ჰქვია სახელად ისი. იქ არის მდინარე, რომელიც დიდი არაა. მდინარესაც სახელად ისი ჰქვია და ერთვის ის მდინარე ევფრატესს. ამ მდინარე ისს წყალთან ერთად შავფისის ბევრი გუნდა გამოაქვს, აქედან მიჰქონდათ შავფისი ბაბილონის კედლისათვის.

180. ამგვარად იყო აგებული ზღუდე. ხოლო ქალაქი ორი ნაწილისაგან შედგება, რადგანაც მას შუაში ჰყოფს მდინარე, რომელსაც სახელად ჰქვია ევფრატესი, ხოლო მოედინება ის არმენიელთაგან; დიდია, ღრმა, სწრაფი და ერთვის მეწამულ ზღვას. კედელი ორ მხრივ კუთხეებით ეშვება მდინარისაკენ, ხოლო აქედან იხრება კედელი და მდინარის ორივე ნაპირის გასწვრივ მიემართება გამომწვარი აგურის ზღუდე. ხოლო თვით ქალაქი სავსეა სამ-და ოთხსახურავიანი სახლებით და დასერილია სწორი ქუჩებით, რომელთაგან ზოგი გარდიგარდმოა და ზოგიც მდინარისაკენ მიემართება. თითოეულ ქუჩაზე, რომელიც მდინარის გასწვრივაა, ზღუდეში დატანებულია ბქე და რამდენიცაა ქუჩა, იმდენია ბქეების რიცხვი. ეს ბქეები სპილენძისაა და მათაც იმავე მდინარისაკენ მიეყავართ.

181. ეს კედელი მართლაც აბჯარსავით არის, ხოლო მეორე კედელი ამის შიგნითაა გარსშემოვლებული, ეს მეორე კედელი კი პირველზე ბევრად უფრო

სუსტი არაა, მხოლოდ უფრო ვიწროა. ქალაქის ერთ ნაწილში დიდი და მაგარი კედლით შემოზღუდულია შუა ადგილი და შიგაა მეფის რეზიდენცია, ხოლო მეორე ნაწილში არის ზევსი-ბელოსის სპილენძისბქიანი სალოცავი, რამაც ჩემ დრომდე მოაღწია, ესაა ოთხკუთხედი და ყოველი მისი გვერდი 2 სტადიონია. სალოცავის შუაში მაგარი ბურჯია აგებული, ერთი სტადიონის სიგრძისა და სიგანის, ამ ბურჯით სხვა ბურჯზე აისვლება, ამით კიდევ მეორეზე და ასე ვიდრე მერვე ბურჯამდე. ხოლო ასასვლელი გარედან არის გაკეთებული და ირგვლივ ევლება ყველა ბურჯს. ასვლისა- შუამდე მისულისათვის გასაჩერებელია და დასასვენებლად მოწყობილია დასაჯდომები, რომლებზედაც სხდებიან და ისვენებენ ამსვლელები. უკანასკნელ ბურჯზე არის დიდი ტაძარი. ხოლო ტაძარში დგას კარგად გაწყობილი დიდი საწოლი და მასთანავე დგას ოქროს მაგიდა. ქანდაკება კი ერთიც არაა იქ. ადამიანთაგან ვერაფერს ვაათვეს იქ ღამეს, გარდა ერთი ქალისა, რომელიც ადგილობრივ მცხოვრებთაგანია და ღმერთის მიერ არის გამოჩენილი ყველა ქალთა შორის, როგორც ამბობენ ქალდეები, ამ ღმერთის ქურუმები.

182. თვით ეს ქურუმებივე ამბობენ (თუმცა მე არ მჭერა, რასაც ესენი ამბობენ), რომ ღმერთი თვითონ დადის ტაძარში და ისვენებს ამ საწოლზეო. ამგვარადვე ხდება ეგვიპტელთა თებეში, როგორც მოგვითხრობენ ეგვიპტელები (იქაც თებელი ზევსის ტაძარში იძინებს ქალი), მაგრამ ამბობენ, რომ არც ერთ ამ ქალთან, არც ბაბილონიდან და არც თებედან, მამაკაცი არავინ დადის შესაუღლებლადო. ასევე იქცევა ლიკიის პატარის ღმერთის მისანი ქალი, თუკი არის საერთოდ, რადგანაც მუდამ არაა იქ სამისნო. ხოლო როდესაც არის, მაშინ ქალი ღამით შიგნით ტაძარში იკეტება ხოლმე.

183. ბაბილონში ამ სალოცავს ქვემოთ არის სხვა ტაძარი: იქ, შიგნით არის მჯდომარე ზევსის დიდი ქანდაკება, ოქროსი. მას უდგას დიდი ოქროს მაგიდა და ოქროსივე სკამი და ტახტი. როგორც ქალდეები ამბობენ, ეს ყოველივე 800 ოქროს ტალანტისაგან არის გაკეთებული, ხოლო ტაძრის გარეთ ოქროს საკურთხეველია. არის აგრეთვე სხვა დიდი საკურთხეველიც, რომელზედაც სამსხვერპლო საქონელს სწირავენ ხოლმე. ხოლო ოქროს საკურთხეველზე არ შეიძლება სხვა მსხვერპლის შეწირვა, გარდა ჩვილი ძუძუმწოვარა საქონლისა. ამასთანავე ქალდეები ყოველწლიურად სწვავენ 1000 ტალანტ საქმეველს, როდესაც ამ ღმერთის დღესასწაულს იხდიან. ხოლო ამ წმინდა ადგილებში ჯერ კიდევ იმ დროისათვის იყო მკვრივი ოქროსაგან გაკეთებული ქანდაკება 12 წყრთის ზომისა. მე ის არ მინახავს, მაგრამ რაც უთქვამთ ქალდეებს, იმას ვამბობ. დარიოსმა, პისტასპესის ძემ, განიზრახა და ვერ გაბედა ამ ქანდაკების წაღება, ქსერქსესმა კი, დარიოსის ძემ, წაიღო და ქურუმში მოჰკლა, რომელიც მას უშლიდა ქანდაკების ხელის ხლებას. ეს სამლოცველო, მართლაც ასე ყოფილა შემკული. ამას გარდა ბევრი იყო იქ კერძო შეწირულებანიც.

184. ამ ბაბილონში ბევრი და სხვადასხვა მეფეები იყვნენ, მათგან ასირი-

ელთა მოთხრობაში მოვიხსენიებთ მათ¹, რომელთაც მოაწყვეს ზღუდეები და სალოცავები, ამ მეფეთა შორის იყო, ორი ქალი, ერთი უფრო ადრე მეფობდა და მეორეზე ხუთი თაობით უწინ ცხოვრობდა. მას სახელად ერქვა სემირამისი; აი ამან მნიშვნელოვანი მიწაყრილები გააქეთა დაბლობზე; უწინ კი ჩვეულებრივ მდინარისაგან იყო მთელი ეს დაბლობი წალეკილი.

185. ხოლო ამის მერე ვინც იყო დედოფლად, მას სახელად ერქვა ნიტოკრისი, ეს უფრო ჰქვიანი იყო, ვიდრე ის, რომელიც მასზე უწინ მეფობდა, ჯერ ეს ერთი იმით, რომ მან დატოვა სამახსოვრო ძეგლები, რომლებსაც მე აღვწერ და მერე იმითაც, რომ ხედავდა მიდიელთა სახელმწიფოს, დიდსა და მშფოთვარეს (მათ ხომ ბევრი სხვა ქალაქი დაიპყრეს და მათ შორის ნინოსიც) და რაც კი შეეძლო, თავს იცავდა; ჯერ მდინარე ეფრატესზე, რომელიც უწინ სწორად მიედინებოდა შუა ქალაქზე, მის ზემოთა ნაწილებში თხრილები გააქეთებინა იმგვარად, რომ მიხვეულ-მოხვეული გახადა, ისე რომ ასირიაში მდებარე ერთ-ერთ სოფელთან სამჯერ მიდის ეს მდინარე. ამ სოფელს, რომელსაც ეფრატესი ჩამოუდის, ეწოდება არდერიკა. ხოლო ახლა, ვინც მიემგზავრება ამ ზღვიდან² ბაბილონში და მისცურავს მდინარე ეფრატესზე, სამჯერ მიდის ერთსა და იმავე სოფელთან სამი დღის განმავლობაში. ეს ხომ ასე გააქეთა, ამას გარდა მდინარის თითოეული ნაპირის გასწვრივ მიწაყრილები აღამართვინა სწორედ რომ გაკვირვების ღირსი, სიდიდითა და სიმაღლის მხრივ, ისეთი იყო. ბაბილონზე ბევრად უფრო ზევით მან გაათხრევინა აუზი ხელოვნური ტბისათვის, რომელიც სულ მცირე მანძილით იყო დაცილებული მდინარისაგან, სიღრმეში იქამდე ათხრევინა, სანამ წყლის დონემდე დავიდოდნენ, ხოლო სიფართოვე მის ირგვლივ 420 სტადიონი გააქეთებინა. ამ თხრილიდან აღებული მიწა იმაში გამოიყენა, რომ მდინარის ნაპირების გასწვრივ დააყრევინა. ხოლო როდესაც უკვე მოითხარა ხელოვნური ტბა, მან ქვები მოატანინა და მის ირგვლივ საფუძველი ჩააყრევინა. მან ეს ორივე საქმე ალბათ იმიტომ გააქეთა (მდინარეც მიხვეულ-მოხვეული გახადა და მთელი ტბა გაათხრევინა), რომ მდინარე უფრო მდორე ყოფილიყო (მას საამისოდ მრავალი მოსახვევი გაუქეთა) და ბაბილონში ცურვა უფრო დაბრკოლებულიყო. მდინარეზე ცურვას შემდეგ მოჰყვებოდა ტბის ირგვლივ დიდი მანძილის შემოვლა. დედოფალმა ეს ყველაფერი გააქეთა თავისი ქვეყნის იმ ადგილებში, სადაც შემოსასვლელები და მოკლე გზა იყო მიდიელთა, რათა მიდიელებს ურთიერთობა არ ჰქონოდათ მის ხალხთან და ამ გზით არ შეეტყვოთ მისი საქმეები.

186. ამ ნაგებობით მან სიღრმიდან გაამაგრა თავისი ქვეყანა, ხოლო შემდეგ კიდევ ასეთი რამ დაუმატა: რაკილა ქალაქი ორი ნაწილისაგან შედგებოდა, რომელთაც ერთმანეთისაგან მდინარე ჰყოფდა, უწინდელი მეფეების დროს თუ

¹ ჰეროდოტეს არ დაუწერია ასირიელთა მოთხრობა.

² იგულისხმება ხმელთაშუა ზღვა.

კი ვინმეს მოუხდებოდა ერთი ნაწილიდან მეორეში გადასვლა, იგი უნდა ხომალ-
დით გადასულიყო, რაც, ასე მგონია, საძნელო იქნებოდა. დედოფალმა ნიტო-
კრისმა ამისთვისაც იზრუნა: როდესაც მოათხრევინა ტბისათვის აუზი, მან ამ
საქმიანობით თავისთავს კიდევ სხვა ძეგლი აღუმართა. მან მოაჭრევინა ძალიან
გრძელი ქვეები; როდესაც ეს ქვეები დაამზადეს და ადგილიც მოთხარეს, მან მდი-
ნარის მთელი დინება იმ ადგილისაკენ მიაქცია, რომელიც მოათხრევინა. ეს ად-
გილი რომ აივსო წყლით, ამასობაში ძველი კალაპოტი მთლად გაშრა, მდინარის
ნაპირები ქალაქში და ბუეებიდან მდინარისაკენ მიმართული ჩასასვლელები გა-
მომწვარი აგურით ამოაშენებინა, იმგვარადვე როგორც კედელია გაკეთებული.
ხოლო ამას გარდა ზედ ქალაქის შუაში ააშენებინა ქვის ხიდი, იმ ქვეებისაგან,
რომლებიც მოაჭრევინა. ხოლო ქვეები შეაკავშირებინა რკინითა და ტყვიით. რო-
გორც კი გათენდებოდა, ამ ხიდზე დააგებინებდა ხოლმე ოთხკუთხა ხეებს, რომ-
ლებზედაც გადიოდნენ ბაბილონელები. ხოლო ლამდამობით ამ ხეებს იღებდნენ,
რომ ხალხი არ გადასულიყო მეორე მხარეს ღამით და არ გაეჭურდათ ერთმანეთი.
როგორც კი მოთხრილი ტბა ავსებულა მდინარის წყლით და ხიდის სამუშა-
ოები დამთავრებულა, დედოფალს მდინარე ევფრატესი ძველ კალაპოტში გა-
დაუგდებინებია ტბიდან. ვფიქრობ, ამგვარად იქცა მოთხრილი ადგილი ჭა-
ობად, რაც დროული იყო და ამას გარდა მოქალაქეებისათვის კიდევ ხიდი
გაკეთდა.

187. ამავე დედოფალმა შემდეგ ხრიკს მიმართა: ქალაქის იმ ბჭის ზემოთ,
სადაც ყველაზე მეტი ხალხი დადიოდა, თავისთვის აკლდამა მოიმზადა, ბევრად
უფრო მაღალი თვით ბუეზე, ხოლო აკლდამაზე ამოაჭრევინა წარწერა, რომელ-
შიაც ნათქვამია შემდეგი: „ბაბილონის ჩემს შემდგომ მეფეთა შორის თუ ვინმეს
დასჭირდება ფული, გახსნას აკლდამა და წაიღოს იმდენი ფული, რამდენიც მო-
უნდება. ხოლო თუ კი არ დასჭირდება, იმ შემთხვევაში ნუ გახსნის, რადგან ასე
უმჯობესი იქნება“. ეს აკლდამა ხელუხლებელი იყო, ვიდრე სახელმწიფო დარი-
ოსის ხელში არ გადავიდა. ხოლო დარიოსს უცნაურად ეჩვენებოდა, რომ არც
ამ ბუეს იყენებდა და არც ფულებს იღებდა, რომლებიც იქ ელაგა, მაშინ, რო-
დესაც თვით წარწერა მოუწოდებდა საამისოდ (ამ ბუეს იმიტომ არ იყენებდა,
რომ იქ გავლისას გვამი მის თავს ზემოთ ხვდებოდა). მან გახსნა აკლდამა, ფულე-
ბი კი ვერ იპოვნა, იპოვა გვამი და შემდეგი შინაარსის წარწერა: „ფულის ხარბი
რომ არ ყოფილიყავი და ანგარებიანი, მიცვალებულთა საფლავს არ გახსნიდი“.
ეს დედოფალი, ამბობენ, რომ ასეთი იყო.

188. ხოლო კიროსი ამ ქალის შვილის წინააღმდეგ ლაშქრობდა. ამ შვილს
თავისი საკუთარი მამის სახელი ჰქონდა, — ლაბინეტოსი და ასირიელთა სამეფო
ებარა. ხოლო დიდი მეფე სახლიდან საჭმლითა და საქონლით კარგად მომარაგე-
ბული ლაშქრობს ხოლმე. მდინარე ხოასპესის წყალიც თან მიაქვს ხოლმე, რო-
მელიც სუსასთან მოედინება, მხოლოდ ამ მდინარის წყალსა სვამს მეფე და სხვა
არც ერთი მდინარისას არ ეკარება. ამ ხოასპესის გადაღულებული წყალი გერცხ-

ლის ჭურჭელში ჩასხმული, მრავალ ჯორებშებმულ ურემს მიაქვს და მისდევს მეფეს ყოველთვის, სადაც არ უნდა მიდიოდეს ის.

189. როდესაც კიროსი მიდიოდა ბაბილონზე, მივიდა მდინარე გინდესთან, ამისი სათავეები არის მატინთა ქვეყანაში, ხოლო მიედინება ის დარდანელთა მიწა-წყალზე, ერთვის მეორე მდინარეს, ტიგრესს, ტიგრესი კი ქალაქ ოპისთან მიმდინარეობს და ერთვის მეწამულ ზღვას, როდესაც კიროსი შეეცადა მდინარე გინდესზე გადასვლას, ეს მდინარე კი სანაოსნოა, იქ ერთი მის წმინდა ცხენთაგანი შეუბოვრად შეიჭრა მდინარეში და შეეცადა გასულიყო, მაგრამ მდინარემ ის გაიტაცა და წყალქვეშ წაიღო. კიროსი ძალიან გაჭავრდა მდინარეზე მისი ასეთი სითავხედისათვის და დაემუქრა მას, რომ ისე დაასუსტებდა შემდეგისათვის, რომ ქალებიც კი იოლად გადავიდოდნენ მასზე მუხლების დაუსველებლად. ამ მუქარის შემდეგ მან შეაჩერა ბაბილონზე ლაშქრობა, გაპყო ლაშქარი ორად, და რომ დაპყო ლაშქარი, შემდეგ ლარივით გასჰიმა ორივე ნაწილი და მდინარე გინდესის ორსავე ნაპირას მიუჩინა მათ 180—180 თხრილი, რომლებიც მიმართული იყო ყოველმხრივ. ასე გაანაწილა ლაშქარი და უბრძანა, ეთხარათ. რაკილა დიდძალი ხალხი მუშაობდა, ამ სამუშაოს შესრულება მოხერხდა, თუმცა კი მომუშავეებმა მთელი ზაფხული აქ გაატარეს და სულ ამის კეთებაში იყვნენ.

190. მას მერე, რაც კიროსმა მდინარე გინდესს სამაგიერო მიუზღო იმით, რომ 360 არხად დაპყო, დადგა მეორე გაზაფხული და წავიდა ის ბაბილონის წინააღმდეგ. ხოლო ბაბილონელები მზად იყვნენ სალაშქროდ და ელოდებოდნენ მას. როდესაც წასული კიროსი ქალაქთან ახლოს მივიდა, ბაბილონელები შეებრძოლნენ მას და ბრძოლაში დამარცხებულები შებრუნდნენ. რაკილა მათ აღრევე იცოდნენ, რომ ის ყველა ტომს თანაბრად ესხმოდა თავს, მოიმარაგეს მრავალი წლისათვის საკმარისი საზრდო. ამიტომ იყო, რომ მათ სრულიადაც არ აღარდებდათ ის გარემოება, რომ ალყა ჰქონდათ შემორტყმული. კიროსი კი გამოუვალ მდგომარეობაში იმყოფებოდა, რადგანაც ღრო დიდი გადიოდა, საქმე კი არაფრით მიიწევედა წინ.

191. ამ გამოუვალ მდგომარეობაში რომ იყო, ვინმე სხვამ ურჩია, თუ თვითონ მიხვდა, რა უნდა გაეკეთებინა, აიღო და შემდეგი მოიმოქმედა: მთელი ლაშქარი დააწყო, ნაწილი იმ ადგილას, სადაც მდინარე ქალაქში შედიოდა, მეორე ნაწილი კი დააყენა ქალაქის უკან, სადაც ქალაქიდან გამოდის მდინარე და გამოუცხადა ლაშქარს: როდესაც დაინახავდნენ, რომ მდინარის კალაპოტზე გასვლა შესაძლებელია, მაშინვე შევიდოდნენ ქალაქში ამ გზით. ასე დააწყო ლაშქარი კიროსმა, ასე უბრძანა მას და თვითონ ლაშქრის იმ ნაწილით, რომელიც ბრძოლისათვის გამოუსადეგარი იყო, მოვიდა ტბასთან და, რაც ბაბილონელთა დედოფალმა გააკეთა მდინარისა და ტბის მიმართ, კიროსმაც იგივე გააკეთა: მან არხით შეიყვანა მდინარე ტბაში, რომელიც ჭაობად იყო ქცეული, და როდესაც მდინარეში წყალმა იკლო, ძველ კალაპოტზე გასვლა შესაძლებელი გახდა. როდესაც

ისე მოხდა, რისთვისაც იყენენ სპარსელები მდინარე ევფრატესის კალაპოტთან დაყენებული და წყალმა იმდენად იკლო, რომ კაცს თედოს შუამდე ძლივს სწვდებოდა, ამ კალაპოტით შევიდნენ ისინი ბაბილონში. ბაბილონელებს რომ ადრევე გაეგონათ ან შეეტყვოთ ის, რაც კიროსმა გააკეთა, ისინი შეუშვებდნენ სპარსელებს ქალაქში და ერთიანად ამოსწყევტდნენ; რომ დაეკეტათ მდინარეზე გამოშვებული ყველა ბქე და თვითონ ასულიყვნენ ზღუდეებზე, რომლებიც მდინარის ნაპირებს მიჰყვებოდა, იმათ ისე დაიბერდნენ, როგორც ბადეში. ხოლო ახლა მოულოდნელად წამოადგნენ მათ სპარსელები თავზე. როგორც ამბობენ ბაბილონის მცხოვრებნი, ქალაქი იმოღენა იყო, რომ ქალაქის განაპირა უბანში მცხოვრებთა დატყვევების შესახებ შუა ქალაქში მცხოვრებმა ბაბილონელებმა არაფერი იცოდნენ, რომ ისინი დატყვევებულნი არიან, ის კი არა (რადგანაც ისინი მაშინ დღეობას იხდიდნენ) ამ დროს ცეკვავდნენ და მხიარულობდნენ, მანამ, ვიდრე დაბეჯითებით არ შეიტყვეს ეს ამბავი. ეგრე იქნა აღებული პირველად ბაბილონი.

192. თუ რამოდენა იყო ბაბილონელთა შესაძლებლობა, ბევრი სხვადასხვა რამით შემოძლია ცხადყო, და განსაკუთრებით კი შემდეგით: დიდ მეფეს პირველად თავისი და თავისი ლაშქრის შესანახად დაყოფილი ჰქონდა მთელი თავისი ხელქვეითი ქვეყანა; გარდა იმ ხარკისა, რასაც ის თავის სამფლობელოდან იღებდა, წელიწადის 12 თვიდან 4 თვეს მას ბაბილონის ქვეყანა ჰკვებავდა, ხოლო 8 თვეს მთელი დანარჩენი აზია. ამგვარად, ასირიის ქვეყანა შესაძლებლობის მიხედვით დანარჩენი აზიის 1/3 ნაწილია. ამ ქვეყნის გამგებლობა, რასაც სპარსელები სატრაპიას უწოდებენ, ბევრად უმჯობესია ყველა სხვა გამგებლობაზე, აქ ტრიტანტაიქმეს არტაბაძოსის ძეს, რომელსაც მეფისაგან ჰქონდა მიღებული ეს მხარე, ყოველდღიურად შესდიოდა ვერცხლით საესე არტაბე (ხოლო არტაბე სპარსული ზომითა და შეიცავს ატიკურ მედიმნზე სამი ატიკური ქოანიქსით მეტს); საომარ ცხენებს გარდა, მას ცხენები საკუთრივაც ჰყავდა, რომელთაგან ფაშატებს 800 აგრილებდა, ხოლო თვით ფაშატი — 16000 იყო; ისე, რომ თითოეული ეს ულაცი აგრილებდა 20 ფაშატს. ინდური ძაღლების ისეთ სიმრავლეს ინახავდა, რომ დაბლობში მდებარე ოთხ დიდ სოფელს, რომელიც სხვაფრივ სრულიად დაუნარკავი იყო, დაწესებული ჰქონდა ძაღლებისათვის საზრდოს მოტანა. ამგვარი შესაძლებლობა ჰქონდა ბაბილონის მმართველს.

193. ასირიის მიწაზე ცოტა წვიმა მოდის და ესაა, რომ ჰკვებავს ხორბლის ფესვებს. ხოლო ყანა იმით იზრდება და ხორბალი იმით პურდება, რომ მდინარის წყლით ირწყვება. ეს მდინარე თვითონ კი არ გადმოდის მინდვრებზე, როგორც ეგვიპტეში, არამედ ხელითა და ტუმბოებით რწყავენ. ბაბილონიის მთელი ქვეყანა, ეგვიპტისა არ იყოს, დასერილია არხებით. ხოლო უდიდესი ამ არხთა შორის სანაოსნოა, იგი მიმართულია ზამთრის მზისაკენ და ევფრატესიდან მიდის სხვა მდინარემდე, ტიგრესამდე, რომელთანაც დაფუძნებული იყო ქალაქი ნინოსი: დემეტრეს ნაყოფის მოტანის თვალსაზრისით ეს ქვეყანა ჩვენთვის ცნობილ ყვე-

ლა სხვა ქვეყანაზე ბევრად უფრო უკეთესია¹, ხოლო რაც შეეხება სხვა ხეებს, თავიდანვე არც კი ცდილან, რომ ისინი ეხარებინათ. მათ არა აქვთ არც ლეღვი, არც ვაზი და არც ზეთისხილი. ხოლო დემეტრეს ნაყოფი იმდენად კარგად მოდის, რომ ჩვეულებრივ დაახლოებით 200-ჯერ იმაზე მეტი მოსდით, რამდენსაც თესენ, ხოლო როდესაც მოსავალს კარგი პირი უჩანს, მაშინ სამასი იმდენი მოდის. იქ პურისა და ქერის ფოთლები ხშირად 4 თითის სიფართისაა. ხოლო ფეტვი და სესამი სიდიდით ხეებს უტოლდებიან. ეს ვიცი, მაგრამ არაფერს ვიტყვი, რადგან კარგად მომეხსენება, რომ მათთვის, ვინც არ ყოფილა ბაბილონიის ქვეყანაში, ის, რაც იყო თქმული ნაყოფთა შესახებ, ბევრს არა სარწმუნოს შეიცავს. ისინი ზეთს ზეთისხილისას კი არ ხმარობენ, არამედ სესამისაგან ხდიან. მათ აქვთ პალმები, რომლებიც ხარობენ მთელ დაბლობზე, მეტი წილი მათგან ისხამს ნაყოფს, რომლისგანაც აკეთებენ პურს, ღვინოსა და თაფლს. პალმებსაც ყოველმხრივ ისევე უვლიან, როგორც ლეღვს. ელჩები რომ მამრობითს უწოდებენ, იმ პალმების ნაყოფს შეკრავენ ხოლმე ნაყოფის მომცემ პალმებთან, ეს იმისათვის, რომ მეკაკლურა² შევიდეს შიგ ნაყოფში, პალმის ნაყოფი დამწიფდეს და ძირს არ ჩამოვარდეს (მამრობით პალმებს ხომ ნაყოფში მეკაკლურები ჰყავთ, ისევე, როგორც გარეულ ლეღვს).

194. ამ ქვეყანაში თვით ქალაქის შემდეგ რაც ყველაზე უფრო დიდ საოცრებად მეჩვენება, იმის შესახებ ვაპირებ თხრობას. მათი ხომალდები, რომლებიც დაცურავენ დაღმა მდინარეზე, ბაბილონისაკენ, მრგვალები არიან და მთლიანად ტყავისა. არმენიელებში, რომლებიც ასირიელთა ზემოთ სახლობენ, ისინი სკრიან ტირიფს და ხომალდის გვერდებს ტირიფისაგან აკეთებენ, შემდეგ აკრავენ მათ გარედან ტყავის საფარველს იატაკის მსგავსად; ისინი არც კიჩოს აფართოვებენ, არც ხომალდის ცხვირს ავიწროვებენ, არამედ ფარის მსგავს მრგვალ ხომალდს აკეთებენ და ავსებენ მთლიანად მთელ ამ ხომალდს ლერწმით, საქონლით დატვირთავენ და უშვებენ მდინარეზე დაბლა (განსაკუთრებით ბლომად პალმის ღვინით სავსე კოკები მიაქვთ). ხომალდი იმართვის ორი საჭით და მას მართავს ორი კაცი, რომლებიც გამართულები დგანან. ამათგან ერთი შიგნით აბრუნებს საჭეს, ხოლო მეორე გარეთკენ უბიძგებს. ამ ხომალდებს ძალიან დიდებსაც აკეთებენ და უფრო პატარებსაც. უდიდესი ხომალდი მათ შორის 5000 ტალანტ ტვირთს იტევს. თითოეულ ხომალდში თითო ცოცხალი ვირი ჰყავთ ხოლმე, უფრო დიდებში — უფრო მეტი. როდესაც მოვიდოდნენ ხომალდებით ბაბილონში და გაჰყიდდნენ საქონელს, საჯარო ვაჭრობით გაჰყიდდნენ ხოლმე ხომალდის გვერდებსა და მთელ ლერწმისაც, ხოლო ტყავებით ტვირთავდნენ ვირებს და აბრუნებდნენ არმენიელებში. რაკი მდინარეზე მისი სიჩქარის გამო არ შეიძლება აღმა ცურვა, ამიტომაც, რომ ხომალდებს ხისგან კი არ აკეთებენ, არამედ

¹ დემეტრეს ნაყოფი ნიშნავს „ხორბლეულს“.

² *Ψύχ ό—орехотворка, оца.* ინგლ. gall-fly. გერმ. Gallwespe.

ტყევისაგან. ხოლო როდესაც ისინი გარეკავენ ვირებს და დაბრუნდებიან არმენიელების ქვეყანაში, ამგვარადვე აკეთებენ სხვა ხომალდებს.

195. მათ ამნაირი ხომალდები აქვთ, ხოლო ტანსაცმელს ასეთს ხმარობენ: მათ აცვიათ ტილოს კვართი, რომელიც ფეხებამდე აღწევს. ამის ზემოდან იცვამენ სხვას, შალის კვართს, გარედან კი ისხამენ თეთრ ქლანიდიონს. ადგილობრივი ხამლი ძალიან ჰგავს ბეოტიურ ფეხსაცმელს. ასირიელებს გრძელი თმები აქვთ და თავზე დოლბანდი ჰხურავთ, მთელ სხეულს ნელსაცხებლით იხევენ. თითოეულს აქვს ბეჭედი და კარგად ნახელავი კვერთხი. ხოლო თითოეულ კვერთხზე გაკეთებულია ან ვაშლი, ან ვარდი, ან შროშანა, ან არწივი ან სხვა რამ. რადგანაც წესად არა აქვთ უნიშნო კვერთხის ტარება. ეს არის მათი სხეულის სამკაული.

196. ხოლო ზნე-ჩვეულებები მათ ასეთი აქვთ: ყველაზე ბრძნული ისაა, ჩვენის აზრით, რომელსაც, როგორც შევიტყვე ილირიელთა ენეტებიც მისდევენ. ყოველ სოფელში თითოჯერ ყოველწლიურად შემდეგს აკეთებენ: როგორც კი ქალწულები გათხოვების ასაკს მიაღწევენ, მათ ყველას ერთად უყრიდნენ თავს, ერთ ადგილას აქუჩებდნენ და ირგვლივ კაცებს უყენებდნენ. გამომცხადებელი აყენებდა სათითაოდ თითოეულ ქალწულს და ჰყიდდა პირველად მათ შორის ულამაზესს, ხოლო მას შემდეგ, როგორც ეს დიდ ფულად გაიყიდებოდა, სხვას გამოიძახებდნენ, პირველის შემდეგ ყველაზე ლამაზს. ქალები იყიდებოდნენ მეუღლეობისათვის. ბაბილონელთა შორის მდიდრები და საქორწინო ასაკისანი ერთმანეთს ეცილებოდნენ ულამაზეს ქალთა გამოსყიდვაში. ხოლო მდაბიორებს, ვინც კი იყო საქორწინო, ქალის კარგი შესახედაობა არ სჭირდებოდათ, ამათ ფული მიჰქონდათ და შეუხედავი ქალწულები მიჰყავდათ. როგორც კი ულამაზეს ქალწულთა გაყიდვას მოითავებდა გამომცხადებელი, წამოაყენებდა ყველაზე უშნოს, ან თუ ვინმე იყო მათ შორის მახინჯი და იმაზე გამოაცხადებდა, სურდა თუ არა ვინმეს უმცირესი თანხის მიღება და მისი შერთვა; ბოლოს იმას მიეკუთვნებოდა ქალი, ვინც ამ უმცირესს გასამრჯელოს დაყაბულდებოდა. ფული კი შემოდრიოდა ლამაზი ქალებისაგან, ისე რომ ლამაზები ათხოვებდნენ უმხოებსა და მახინჯებს. არ შეიძლება კაცს იმისთვის მიეცა თავისი საკუთარი ასული, ვისთვისაც უნდოდა. არც თავდების გარეშე შეიძლებოდა ნაყიდი ქალწულის წაყვანა: ის კი არა, კაცს თავმდებები უნდა დაეყენებინა და ისე წაეყვანა ქალი. ხოლო თუ ვერ მოვიდოდნენ ახალგაზრდები ერთმანეთში, კანონის თანახმად კაცს ფული უნდა დაებრუნებინა. შეიძლებოდა, სხვა სოფლიდანაც მოსულიყო ვინმე, თუკი ქალის ყიდვა უნდოდა. მათი საუკეთესო ჩვეულება ეს იყო. ახლა აღარა აქვთ ეს ჩვეულება, მაგრამ სხვა რაღაცა გამოიგონეს ახლახან (რათა უსამართლოდ არ მოექცნენ ქალებს და არც სხვა ქალაქში წაიყვანონ), რადგან ტყვეობაში მოხვედრილი, შევიწროებული და გაჩანაგებული, ყველა ის, ვინც მდაბიო ხალხიდან იყო და ცხოვრება უჭირდა, თავის ასულს ამეძავებდა ხოლმე.

197. ხოლო სიბრძნის მიხედვით მეორე ადგილი უჭირავს მათში დამკვიდ-

რებულ შემდეგ წესს: ავადმყოფები გამოჰყავთ მოედანზე, რადგან მკურნალე-
ბი მათ საერთოდ არ ჰყავთ, ავადმყოფთან მოდიან სხვადასხვა პირები და ეთათ-
ბირებიან მას ავადმყოფობის შესახებ, მოსულთა შორის არიან ისეთები, რო-
მელთაც ან თვითონ გადაუტანიათ ის, რაც ავადმყოფს სჭირს, ანდა უნახავთ სხვა,
რომელსაც სჭირებია იგივე სენი. მოსულები ამის შესახებ ლაპარაკობენ და
ურჩევენ ავადმყოფს იმას, რაც თვითონ გაუკეთებიათ და გადარჩენილან მსგავსი
ავადმყოფობისაგან, ანდა სხვა უნახავთ, რომელიც გადარჩენილა. მათთვის არ
შეიძლება ავადმყოფის გვერდით ჩუმად ჩავლა, რომ არ შეეკითხნონ მას,
თუ რა ავადმყოფობა სჭირს.

198. მიცვალებულებს ბაბილონელები თაფლში მარხავენ, ხოლო ტირილი
იციან იმის მსგავსი, როგორც ეგვიპტეში, ბაბილონელი კაცი საკუთარ ცოლ-
თან წოლის შემდეგ ყოველთვის ჯდება და გუნდრუქს აკმევს, ხოლო ცოლი ამას-
ვე ჩადის სხვაგან. ხოლო როდესაც გათენდება, ორივენი იბანებიან, არავითარ
ჭურჭელს არ ეხებიან. ამასვე აკეთებენ არაბებიც.

199. ბაბილონელთა ჩვეულებებს შორის შემდეგი არის ყველაზე სამარცხ-
ვინო: ყოველი ადგილობრივი ქალი უნდა დაჯდეს აფროდიტეს ტაძარში და
ერთხელ თავის სიცოცხლეში დაწვეს უცხოელ მამაკაცთან. ბევრი ქალი არ კად-
რულობს სხვა ქალებში გარეგას, რადგან სიმდიდრით არიან გაამაყებულები,
ესენი ჩარდახიანი ურმებით მიდიან ტაძარში და იქ ჩერდებიან, ხოლო მათ უკან
მოსდევს მრავალრიცხოვანი ამალა. ქალების მეტი წილი ასე აკეთებს: აფრო-
დიტეს სალოცავში მრავალი ქალი იმყოფებოდა, რომელსაც თავზე ყათისისაგან
გაკეთებული გვირგვინები ჰქონდა. მრავალნი იყვნენ, რადგან ერთნი მოდიოდ-
ნენ და მეორენი მიდიოდნენ. ქალებს შორის ყოველი მიმართულებით სწორი
გასაღებლებია, რომლებზედაც უცხოელები დადიან და ირჩევენ ქალებს. იქ
მჯდომი ქალი, უწინ ვერ წავა სახლში, სანამ ვინმე უცხოელთაგანი ვერცხლის
ფულს არ ჩაუგდებს კალთაში და არ დაიჭერს მასთან კავშირს ტაძრის გარეთ.
ვინც ფულს ესვრის, მან უნდა თქვას შემდეგი: „მოგიწოდებენ შენ, ღმერთქალი
მილიტას სახელით“ (მილიტას ასირიელები აფროდიტეს უწოდებენ), ხოლო
ფული რამდენი იქნება, არა აქვს მნიშვნელობა, რადგანაც ქალი მაინც ვერ იტყ-
ვის უარს, იმიტომ, რომ ეს ფული წმინდაა. ვინც პირველი გადაუგდებს ფულს,
იმას უნდა წაყვეს ქალი და ვერც ვერავის უარყოფს. ხოლო როდესაც ქალი კავ-
შირს იქონიებს, ის თავის წმინდა მოვალეობას შეასრულებს ღმერთქალის მიმართ
და წავა სახლში. ამიერიდან რაც არ უნდა დიდი საბოძვარი მისცენ, ვერავინ ჩა-
იგდებს მას ხელში. ქალები, რომლებიც შესახედაობით და ტანადობით არიან
დაჯილდოებული, ჩქარა მიდიან, ხოლო შეუხედავეები დიდხანს რჩებიან ტაძარში,
რაკილა ვერ ახერხებენ წესის შესრულებას. ზოგიერთები სამსა და ოთხ წელსაც
კი იცდიან. კიბროსის ზოგ ადგილას ამისი მსგავსი ჩვეულება აქვთ.

200. ეს ჩვეულებები აქვთ დაწესებული ბაბილონელებს, ხოლო მათ შო-
რის არის სამი გვარი, რომელიც სხვას არაფერს ჰამს, გარდა თევზისა; რომ დაი-

ჰერენ და მზეზე გაახმობენ, ამის მერე შემდეგს აკეთებენ: ჩააგდებენ გამხმარ თევზს როდინში, ნაყავენ ფილთაქვებით და ცრიან წმინდა ტილოში, ვისაც მოუნდება, ცომს ზელს იქიდან და ისე ჭამს, სხვები კი პურს აცხობენ.

201. როდესაც კიროსმა ხალხი დაიმორჩილა, მონიღომა, რომ მასაგეტები თავის ქვეშევრდომებად გაეხადა. ამბობენ, რომ ეს ხალხი მრავალრიცხოვანია და მამაცი, ხოლო სახლობენ ისინი აღმოსავლეთისაკენ, მზის აღმოსავლისაკენ, მდინარე არაქსის გადაღმა, ისეღონელთა პირდაპირ. ზოგიერთები ამბობენ, რომ მასაგეტთა ტომი სკვითური ტომიაო.

202. ხოლო არაქსის შესახებ ზოგი ამბობს, რომ დიდია ისტროსზე, ზოგი კი ამბობს, რომ უფრო პატარააო. ამბობენ, რომ აქ ბევრი კუნძულებია, სიდიდით ლესბოსის ოდენა. აქ ცხოვრობს ხალხი, რომელიც თხრის ყოველგვარ ფესვებს და ზაფხულობით იმით იკვებება, ხოლო ხეებზე ჰკრეფენ და აგროვებენ მწიფე ნაყოფს და მას ჭამენ ზამთრობით. მათ ქვეყანაში მოიპოვება სხვა ხეებიც, რომლებიც რაღაცა თავისებურ ნაყოფს ისხამენ. თვითონ ხალხი ერთ ადგილას გროვდება ხოლმე ჩგუფად, ანთებენ ცეცხლს, ირგვლივ შემოუხსნებიან და ცეცხლში ჰყრიან ამ ნაყოფებს, ყნოსავენ ამ დამწვარ ნაყოფებს, რომლებიც ცეცხლშია ჩაყრილი და თვრებიან სუნისაგან. ისევე როგორც ელინები ღვინისაგან და რაც მეტ ნაყოფს აგდებენ, მით უფრო მეტად თვრებიან, ბოლოს კი დგებიან საცეკვაოდ და იწყებენ სიმღერას. მათ შესახებ ამბობენ, რომ ისინი ასეთ ცხოვრებას ეწევიან. ხოლო მდინარე არაქსი მომდინარეობს მათიენთაგან, საიდანაც მოედინება გინდესიც, რომელიც კიროსმა გაჰყო 360 არხად და რომელსაც აქვს 40 შესართავი, ამათგან ყველა, ერთს გარდა, იკარგება ჰაობებში. ამბობენ, რომ ამ ჰაობებში ცხოვრობენ ადამიანები, რომლებიც იკვებებიან უმი თევზით და ტანსაცმლად ხმარობენ სელაპის ტყავებს. არაქსის შესართავთაგან ერთი მიმდინარეობს გაშლილ ადგილებზე კასპიის ზღვისაკენ. კასპიის ზღვა დამოუკიდებელია, არ უერთდება სხვა ზღვას, ხოლო მთელი ის ზღვა, რომელზედაც ელინები ცურავენ და ის, რომელიც ჰერაკლეს სვეტებს გარეთაა (ატლანტისად რომ იწოდება) და მეწამული ზღვა, არსებითად ერთია.

203. კასპიის ზღვა კი სხვაა და დამოუკიდებელია, მისი სიგრძის გადალახვას ნიჩბებიანი ნაგი უნდება თხუთმეტ დღეს; სიგანისას კი, სადაც ის ყველაზე ფართოა, 8 დღეს. ამ ზღვის დასავლეთით გადაჭიმულია კავკასოსი, რომელიც მთებს შორის ყველაზე უფრო ვრცელია და მაღალი. ადამიანთა მრავალი სხვადასხვა ტომი ცხოვრობს კავკასოსის მთებში და მთელი ეს ხალხი იკვებება გარეული მცენარეებით. ამბობენ, რომ ამ ხეებს ფოთლები თავისებური მოყვანილობისა აქვთ. ამ ფოთლებს ნაყავენ, ურევენ წამალს და ამით ხატავენ ტანსაცმელს. ხოლო ეს ნახატები კი არ ხუნდება, არამედ ცვდება დანარჩენ შალთან ერთად, თითქოს თავიდანვე ჩაქსოვილია მასში. ამ ადამიანებს ისევე, როგორც ცხოველებს კავშირი აშკარად აქვთ.

204. ამ ზღვას, კასპიისად წოდებულს, დასავლეთის მხრივ კავკასოსი

ესაზღვრება, ხოლო აღმოსავლეთით, საიდანაც მზე ამოდის, თვალუწვდენელი დაბლობი ეკვრის. ამ დიდი დაბლობის არამცირედი ნაწილი უჭირავთ მასაგეტებს, რომლებზედაც კიროსს განზრახვა ჰქონდა ელაშქრა. ბევრი და დიდი მიზეზები ჰქონდა კიროსს საამისოდ, რომ გაებედა და მათ წინააღმდეგ წასულიყო. უპირველეს ყოვლისა დაბადების მიხედვით მას თავისი თავი რაღაცით მეტი ეგონა ადამიანებზე, ხოლო შემდეგ — იმ ბედის გამო, რაც მას ომებში ჰქონდა. რადგან სადაც კი არ წავიდა სალაშქროდ კიროსი, იმ ხალხმა მას ვერაფრით დააღწია თავი.

205. მასაგეტების დედოფალი იყო ქალი, მას შემდეგ, რაც მისი ქმარი გარდაიცვალა. სახელად მას ტომირისი ერქვა კიროსმა გაუგზავნა მას კაცები და შეუთვალა, რომ უნდა მისი ცოლად შერთვა. ტომირისი მიხვდა, რომ კიროსი მას კი არ თხოულობს, არამედ მასაგეტების სამეფოს და უარით უბასუხა მის ამ წინადადებას. ხოლო კიროსი, ამის შემდეგ, რაკილა არ გაუვიდა ეშმაკობა, წავიდა არაქსისაკენ და აშკარად გაილაშქრა მასაგეტების წინააღმდეგ, ხიდები გასდო მდინარეზე ლაშქრის გადასასვლელად და კოშკები ააგო ხომალდებზე, რომელთაც მდინარეზე გაჰყავდათ ჭარი.

206. როდესაც კიროსი ამ საქმიანობაში იყო, ტომირისმა გაუგზავნა მას მოციქული და შეუთვალა შემდეგი: „მიდიელთა მეფევე, შეეშვი იმ საზრუნავს, რაზედაც ზრუნავ, რადგან არ ვიცი, წარმატებით ასრულდება ეს შენი განზრახვა თუ არა. შეეშვი და იმეფე იმაზე, რაც შენი საკუთარია და დაკმაყოფილდი იმით, რომ გვიცქირო, თუ როგორ განვაგებთ იმას, რასაც განვაგებთ. თუ არ მოგინდება ამ რჩევის მიღება და მშვიდობიანად ყოფნას ყველაფერი გერჩივნება, თუ მაინცდამაინც მოგინდება მასაგეტების გამოცდა, მიდი, მაგრამ მდინარის ნაპირების შეერთებაზე ზრუნვას თავი ანებე, და როდესაც ჩვენ მდინარისაგან 3 დღის სავალზე დავიხვეთ, მაშინ გადმოდი ჩვენს მიწა-წყალზე. ხოლო თუ შენ ჩვენი მიღება გირჩევნია თქვენს მიწა-წყალზე, მაშინ შენ გააკეთე იგივე“. კიროსმა რომ ეს მოისმინა, დაუძახა სპარსთა თავკაცებს, შეკრიბა ისინი და გაანდო მათ, რაშიც იყო საქმე, თან რჩევას ეკითხებოდა, თუ რომელ გზას დასდგომოდა. ისინი ერთსა და იმავე აზრს დაადგნენ და ურჩიეს რომ ტომირისიცა და მისი ლაშქარიც თავის ქვეყანაში მიეღო.

207. იქვე იყო კროჯასოს ლიდიელი, რომელსაც არ მოეწონა ეს აზრი და წარმოდგენილი მოსაზრების საწინააღმდეგო აზრი გამოთქვა: „მეფეო, მე შენ ერთ რამეს გეტყვი, რადგანაც მას მერე, რაც ზევსმა მოგცა შენ ჩემი თავი, მე ვუყურებ, რომ შეცდომა არაფერი მოხდეს შენს სახლში და შეძლებისდაგვარად უნდა ავაცილო ის თავიდან. ჩემ თავს გადახდილი უბედურებები უსიამოვნო გამოცდილებად მექცა. თუ შენ ფიქრობ, რომ უკვდავი ხარ და ასეთსავე ლაშქარს განაგებ, მაშინ სულ არაა საჭირო, რომ ჩემი აზრი გამოგიცხადო. ხოლო თუ იცი რომ ადამიანი ხარ და განაგებ სხვებს, ასეთსავე ადამიანებს, ჭერ ის იცოდე, რომ ადამიანთა საქმიანობას წრე საზღვრავს, ეს წრე ბრუნავს და არ დაუშ-

ვებს, რომ ერთნი და იგივენი იყვნენ ბედნიერნი. ამდენად მე ამ საქმის შესახებ იმის საწინააღმდეგო აზრი მაქვს, რაც აქ გამოითქვა. თუ მოგვინდება, რომ შტერი ჩვენს ქვეყანაში შემოვლუშვათ, აქ შენ ასეთი საფრთხე გელის: დამარცხების შემთხვევაში დალუპავ მთელ სახელმწიფოს, რადგან ცხადია, რომ თუ გაიმარჯვებენ მასაგეტები, ისინი უკან კი არ გაიქცევიან, არამედ შენი საგამგებლოსავე გაეშურებიან. ხოლო თუ კიდევაც შენ გაიმარჯვე, ვერ გაიმარჯვებ ისე, რომ გადახვიდე მათ მიწაზე და წარმატებით მისილი გაქცეულ მასაგეტებს. რადგან ამ შემთხვევაშიც იმას ვგულისხმობ, რასაც აღრე,—თუ გაიმარჯვებ მოწინააღმდეგეზე, უთუოდ მოინდომებ ტომირისის სამეფოსავე წასვლას. ეგეც არ იყოს, სამარცხვინო და აუტანელია კიროსისათვის, კამბისესის ძისათვის, რომ ქალმა დაახვეწოს მას და თავისი ქვეყანა დაათმობინოს. ახლა, მე ვფიქრობ, რომ უნდა გადავიდეთ მდინარეზე და წინ წავიდეთ იმდენზე, რამდენზედაც ისინი უკან დაიხევენ. ამის შემდეგ უნდა შევეცადოთ, რომ დავამარცხოთ ისინი და აი რა უნდა გავაკეთოთ: როგორც მე შევითქვე, მასაგეტებმა არ იციან სპარსული კეთილდღეობა რაშია და ნამდვილი კარგი ცხოვრება მათ არ განუცდიათ. ამიტომ ამ ხალხს დაუნანებლად დაუკალით ბევრი ცხვარი, მოამზადეთ და გამართეთ ნადიმი ჩვენს ბანაკში, ამის გარდა დაუდგით უხვად ჭურჭლები გაუზავებელი ღვინითა და ყოველგვარი საქმლით. გააკეთეთ ეს ყველაფერი და დატოვეთ ბანაკში ლაშქრის ყველაზე უარესი ნაწილი, ხოლო დანარჩენები კვლავ დაბრუნდით მდინარესთან. რადგან თუ მე რაიმე არ მეშლება, ისინი რომ დაინახავენ ასეთ სიუხვეს, გაემართებიან იქითკენ, ჩვენ კი ღიღი საქმეები დაგვრჩება გასაკეთებელი“.

208. ეს აზრები ერთმანეთის საწინააღმდეგო იყო. ხოლო კიროსმა უარყო აღრინდელი აზრი და კრომოსისა მიიღო, შეუთვალა ტომირისს, რომ უკან დახეულიყო, რადგანაც თვითონ გადადიოდა მისკენ. ტომირისმა დაიხია, პირველად რომ აღუთქვა, იმის მიხედვით. ხოლო კიროსმა კრომოსი დაუტოვა თავის შვილს კამბისესს, რომლისთვისაც აპირებდა შემდეგ სამეფო ძალაუფლების მიცემასაც და დაარიგა ის, რომ პატივი ეცათ და კარგადაც მოქცეოდნენ კრომოსს, იმ შემთხვევაშიც კი, თუ მასაგეტებზე ლაშქრობა არ გაუმართლდებოდათ: ეს დაარიგა და გაგზავნა ისინი სპარსელების ქვეყანაში, თვითონ კი გადავიდა მდინარეზე თავის ლაშქრთანად.

209. როდესაც კიროსი გადავიდა არაქსის მეორე ნაპირას და დადგა ღამე, მან, მასაგეტების ქვეყანაში რომ ეძინა, ასეა: ი სიზმარი ნახა: კიროსს დაესიზმრა, რომ ხედავს ჰისტასპესის უფროს შვილს, რომელსაც მხრებზე ფრთები აქვს, ერთი ფრთით ის აზიას უჩრდილებს, ხოლო მეორეთი ევროპეს. ჰისტასპესის, არსამესის ძის, აქამენიდთა გვარის წარმომადგენლის შვილთა შორის უფროსი იყო დარიოსი, რომელიც მაშინ ასაკით დაახლოებით რაღაც ოციოდ წლისა იქნებოდა და დატოვეს სპარსელთა ქვეყანაში, რადგან ლაშქრობის ასაკისა ჯერ არ იყო. როდესაც გაიღვიძა კიროსმა, დაიწყო ფიქრი ამ სიზმრის შესახებ და

რადგანაც მან გადაწყვიტა, რომ ჩვენება დიდი მნიშვნელობისა არის, დაუძახა ჰისტასპესს, გაიმართო და უთხრა: „ჰისტასპეს, შენი შვილი ბოროტს იზრახავს და ჩემი და ჩემი ძალაუფლების ხელში ჩაგდებას ლამობს. ეს ამბავი რომ დანადვილებით ვიცი, ამას დაგიმტკიცებ. ღმერთები ჩემზე ზრუნავენ და მე ყველაფერს წინასწარ მიცხადებენ, რაც უნდა მოხდეს. ამრიგად, წასულ ღამეს მეძინა და ვნახე შენი უფროსი შვილი, რომელსაც მხრებზე ფრთები ჰქონდა და მათგან ერთით აზიას უჩრდილებდა, ხოლო მეორეთი ევროპეს. ამ ჩვენების მიხედვით სრულიად შეუძლებელია, რომ ის ჩემს წინააღმდეგ ბოროტს არ იზრახავდეს. ამიტომ შენ, რაც კი შეიძლება სასწრაფოდ წადი უკან სპარსთა ქვეყანაში და გააკეთე ისე, რომ როდესაც მე აქაურობას დავიმორჩილებ და მოვალ იქ, წარმომიდგინო შენი შვილი პასუხების საგებად“.

210. კიროსმა იფიქრა, რომ დარიოსი ბოროტს იზრახავდა მის წინააღმდეგ და იმიტომ თქვა ეს. ხოლო ღვთაებამ უწინასწარმეტყველა ის, რომ თვითონ უნდა მოკვდეს ამ მიწა-წყალზე, ხოლო მისი სახელმწიფო გადავა დარიოსის ხელში. ჰისტასპესმა მიუგო მას შემდეგი: „მეფეო, ნურც დაბადებულა ისეთი სპარსელი, რომელიც შენ წინააღმდეგ ბოროტს განიზრახავს, ხოლო თუ არის ასეთი სპარსელი, დეე დაიღუპოს ის, რაც შეიძლება მალე; ხომ შენი წყალობითაა, რომ მონების ნაცვლად სპარსელები თავისუფლები არიან, ხოლო იმის მაგივრად რომ სხვებს ემართათ ისინი, თვითონ მართავენ ახლა ყველას. თუ ჩვენებამ განიშნა, რომ ჩემი შვილი რაღაცას გიპირებს, მე გადმოგცემ შენ მას და უყავი რაც გინდა“. ჰისტასპესმა ასე უპასუხა და გადავიდა არაქსზე, წავიდა სპარსთა ქვეყანაში, რომ თავისი შვილი, დარიოსი კიროსის გულისათვის დაეჭირა.

211. კიროსი წავიდა არაქსიდან წინ ერთი დღის სავალ გზაზე და გააკეთა ის, რაც კრომოსმა ურჩია. ამის შემდეგ კიროსი და სპარსელთა ჯარის ვარგისი ნაწილი უკან გაბრუნდა არაქსისაკენ, ხოლო გამოუსადეგარი ნაწილი ადგილზე დარჩა. მოვიდა მასაგეტების ლაშქრის მესამედი ნაწილი და მან ამოხოცა კიროსის ლაშქრიდან დარჩენილები, რომლებიც თავს იცავდნენ, როდესაც მასაგეტებმა დაინახეს გაშლილი სუფრა, თითქოს მოწინააღმდეგე დაემარცხებინათ, დასხდნენ და ინადიმეს, ხოლო ჭამა-სმით რომ გული იჭერეს, დაიძინეს. ამ დროს მოვიდნენ აქ სპარსელები, ბევრი მათგან, ამოხოცეს, ხოლო ბევრად უფრო მეტი ცოცხლივ დაატყვევეს, მათ შორის დედოფალ ტომირისის შვილი, რომელიც მხედართმთავრობდა მასაგეტებს, სახელად ერქვა მას სპარგაპისი.

212. როდესაც ტომირისმა შეიტყო, რა მოუვიდა მის ლაშქარსა და მის შვილს, გაუგზავნა მოციქული კიროსს და შეუთვალა შემდეგი: „სისხლით გაუმძღარო კიროს, ნუ გაამაყდები ამ მომხდარი საქმის გამო, რადგანაც ვაზის ნაყოფით (რომლითაც თვით თქვენ გამოიბრუეებით და დაგიყდებით ხოლმე ისე, რომ ღვინო რომ სხეულში ჩადის, თქვენ ცუდი სიტყვები ამოგდით პირიდან), აი, ამგვარი წამლით იეშმაკე და დაძლიე ჩემი შვილი და არა ბრძოლაში აჯობე იარა-

ლით ხელში. ახლა, როდესაც მე კარგს გირჩევ, დაიჭერე ჩემი სიტყვა: დამიბრუნე შვილი და წადი ამ ქვეყნიდან უვნებელი, შენ, რომელიც ასე თავხედურად მოეპყარ მასაგეტების ლაშქრის ერთ მესამედ ნაწილს: ხოლო თუ ამას არ იზამ, გეფიცები მზეს, მასაგეტების უფალს, რომ თუმცა გაუშვამდარი ხარ, მაგრამ მე მაინც მოვახერხებ შენ გაძღომას სისხლით“.

213. კიროსმა ტომირისის სიტყვებს არავითარი ყურადღება არ მიაქცია; ხოლო დედოფლის, ტომირისის შვილი, სპარგაპისესი, ღვინო რომ გამოუწუნელა და შეიტყო რა უბედურებაშიც იყო, შეეხვეწა კიროსს, ბორკილები აეყარა მისთვის. როგორც კი აპყარეს ბორკილები და ხელი ხელთა ჰქონდა, მაშინვე თავი მოიკლა სპარგაპისესმა.

214. ასე მოკვდა სპარგაპისესი, ხოლო ტომირისმა, რაკილა კიროსმა არ გაუგონა, შეკრიბა მთელი თავისი ლაშქარი და თავს დაესხა კიროსს. ეს ბრძოლა ბარბაროსთაგან გადახდილ ბრძოლებში, რამდენადაც მე ვერკვევი, ყველაზე უფრო უღმობელი იყო და მე კიდევაც შევიტყვე, თუ ის როგორ მომხდარა. ამბობენ, რომ თავდაპირველად ისინი ერთმანეთისაგან დაშორებით მდგარან და მშვილდებიდან ესროდნენ ერთმანეთს, ხოლო შემდეგ, თითქოს ისრები ყველა დახარჯეს და ერთმანეთს დაერივნენ შუბებითა და მახვილებით. კარგა დიდხანს იდგნენ ერთმანეთის პირდაპირ მებრძოლები და არც ერთ მხარეს არ უნდოდა გაქცევა. ბოლოს მასაგეტებმა აჯობეს. სპარსელთა ჯარის მეტი წილი ამ აღგილას ამოწყდა და თვით კიროსმაც აქ დაასრულა სიცოცხლე, იმეფა მან მთლიანად ერთით ნაკლებ 30 წელს: ტომირისმა აღამიანის სისხლით აავსო ტიკი, მოძებნა დახოცილ სპარსელებს შორის კიროსის გვამი და რომ იბოვა, ჩააყოფინა თავი ტიკში. ტომირისი შეურაცხყოფდა გვამს და შემდეგ ამბობდა: „ცოცხალიცა ვარ და ბრძოლაში გამარჯვებულიც, მაგრამ შენ მომიკალი შვილი, წამართვი ის ვერაგობით. ამიტომ, როგორც დაგემუქრე იმას აგისრულებ და სისხლით გააძღებ“.

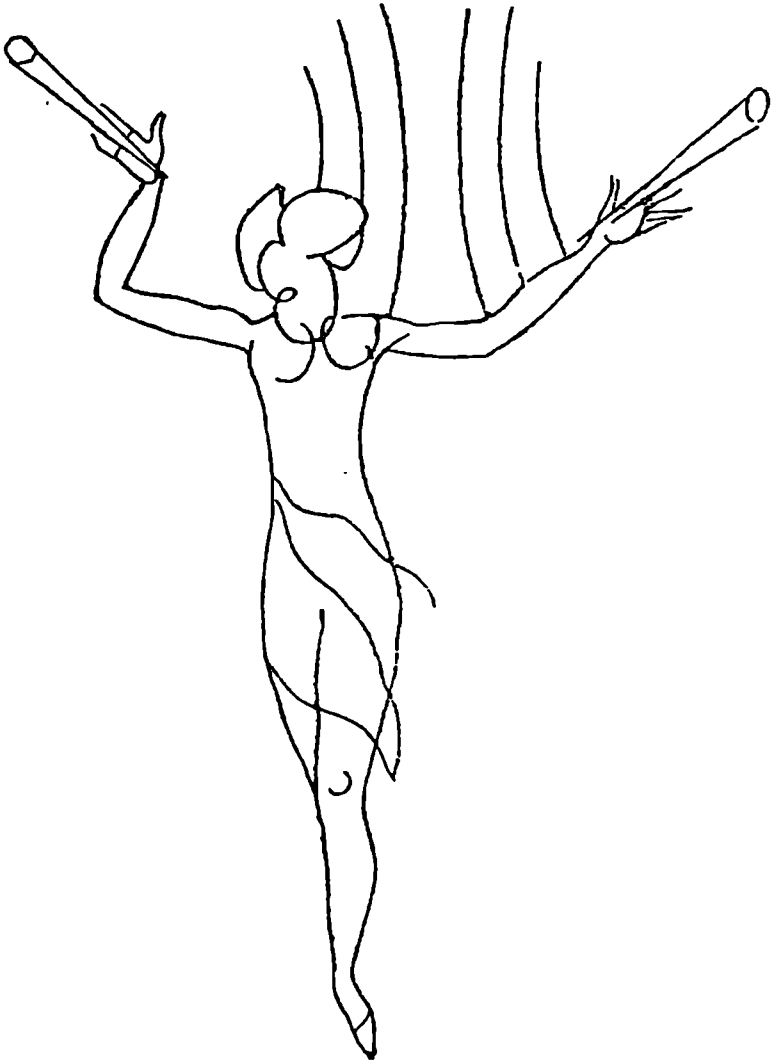
კიროსის ცხოვრების აღსასრულის შესახებ ბევრ ამბავს მოგვითხრობენ, ის, რომელიც მე გადმოგეცით, ყველაზე სარწმუნოდ მიმაჩნია.

215. მასაგეტები ტანსაცმელსაც სკვითების მსგავსს ატარებენ და ცხოვრებასაც მათებურს ეწევიან. ისინი ცხენოსნებიც არიან და ქვეითებიც (რადგან ორივენაირ ბრძოლაში ლებულობენ მონაწილეობას), მშვილდოსნებიც არიან და შუბოსნებიც და ჩვეულებრივ ჩუგლუგსაც ატარებენ. ყველაფერს ოქროსას და სპილენძისას ხმარობენ; ხოლო შუბები, ისრის წვერები და ჩუგლუგები მათ სპილენძისაგან აქვთ გაკეთებული. თავს, ქაბრებსა და სამკერდულებს ოქროთი იმკობენ. ასევე ცხენებსაც მკერდზე ირგვლივ სპილენძის ჯავშანს უკეთებენ, ხოლო აღვირები, ლაგამი და ბალთები ოქროსი აქვთ.

რკინასა და ვერცხლს სრულებით არ ხმარობენ, რადგან ესენი არ მოიპოვება მათ ქვეყანაში, ხოლო ოქრო და სპილენძი უამრავი აქვთ.

216. მასაგეტები ასეთ ჩვეულებებს მისდევნენ: თუმცა თითოეული მამაკაცი

საკუთრივ ირთავს ქალს, მაგრამ ურთიერთობა ქალებთან მამაკაცებს საერთო აქვთ. ელინები ამბობენ, რომ სკვითები შვრებიან ასეო, სინამდვილეში კი სკვითები კი არ სჩადიან ამას, არამედ მასაგეტები. მასაგეტ მამაკაცს თუ მოუნდება ქალი, მისი ეტლის წინ ჩამოკიდებს თავის კაპარქს და წვება მასთან სრულიად უშიშრად. მათ ადამიანის ასაკი სულაც არა აქვთ განსაზღვრული გარდა იმისა, რომ როდესაც ძალიან მოხუცდება კაცი, ყველა მისი ნათესავი მოიყრის თავს ერთად, დაჰკლავენ მოხუცს და მასთან ერთად სხვა საქონელსაც, მოხარშავენ ხორცს და ინადიმებენ. ეს მიჩნეულია მათ შორის უბედნიერესი აღსასრულად; ხოლო ავადმყოფობით მკვდარს კი არ ჰკამენ, არამედ მარხავენ და უბედურად თვლიან, რომ არ მოუწია მას დაკვლამ. ისინი არაფერს თესენ, საზრდობენ შინაური ცხოველებითა და თევზით, ხოლო თევზი უხვად მოიპოვება მდინარე არაქსში. ისინი სვამენ რძეს. ღმერთთა შორის თაყვანს სცემენ მხოლოდ მზეს, რომელსაც სწირავენ ცხენებს. ამ მსხვერპლშეწირვის აზრი ესაა: ღმერთთა შორის უსწრაფესს ყველა მოკვდავთა შორის უსწრაფესი განეკუთვნება.

II ୧୦୫୬୦

୦୩୦୦୬୩୦

1. კიროსის გარდაცვალების შემდეგ, მეფობა მიიღო კამბისესმა, რომელიც იყო შვილი კიროსისა და კასანდანესი, ფარნასპესის ასულისა. როდესაც კასანდანე გარდაიცვალა, თვითონ კიროსი დიდად გლოვობდა და უბრძანა ყველა თავის ქვეშევრდომს ასევე ეგლოვათ იგი. აი, ამ ქალისა და კიროსის შვილი იყო კამბისესი, რომელიც იონიელებსა და ეოლიელებს ისე უყურებდა, თითქოს ისინი მისი მემკვიდრეობით მიღებული მონები ყოფილიყვნენ. მან მოაწყო ლაშქრობა ეგვიპტის წინააღმდეგ და თან წაიყვანა სხვა ქვეშევრდომებიცა და ის ელინები, ვისზედაც ძალა-უფლება ჰქონდა.

2. ეგვიპტელები კი უწინ, ვიდრე ფსამეტიქოსი იმეფებდა მათზე, თავს მიიჩნევდნენ წარმოშობით პირველებად ყველა ადამიანთა შორის. ხოლო მას მერე, რაც ფსამეტიქოსი გამეფდა, მან მოინდომა გაეგო, თუ ვინ არის წარმოშობით პირველი და ამის მერე გაიგეს, რომ ფრიგიელები მათზე ადრინდელები არიან, ხოლო თვითონ — სხვა დანარჩენებზე უფრო ადრინდელები. ხოლო ფსამეტიქოსმა, რადგანაც ვერასგზით ვერ შეიძლო იმის გამოკვლევა, თუ ვინ არის ადამიანთა შორის წარმოშობით პირველი, ასეთ ხერხს მიმართა: უბრალო ადამიანების ორი ახალშობილი ბავშვი მწყემსს გადასცა გასაზრდელად ფარაში, რომ გაეზარდა შემდეგნაირად: მან ბრძანა, რომ ბავშვების თანდასწრებით არავის არ უნდა ელაპარაკა არც ერთ ენაზე, ისინი თავის ანაბარა უნდა ყოფილიყვნენ ცარიელ ქოხში და განსაზღვრულ დროს მწყემსს უნდა მოერეკა მათთან თხები, გამოეკვება ისინი რძით და სხვა მათთვის საჭირო რამეები გაეკეთებინა. ეს გააკეთა და ბრძანა ფსამეტიქოსმა იმიტომ, რომ უნდოდა მოესმინა, რა ენაზე დაილაპარაკებდნენ ბავშვები პირველად, მას მერე, რაც თავს დაანებებდნენ უაზრო ტიტინს. ყოველივე ეს ასეც გაკეთდა. ორი წელი გავიდა (ამ ხნის განმავლობაში მწყემსი ასე იქცეოდა) და როდესაც მან გააღო კარები და შევიდა ქოხში, ორივე ბავშვი მის წინ დაეცა, უწვდიდნენ ხელებს და იძახდნენ „ბეკოს“. პირველად რომ მოისმინა ეს, მწყემსი მშვიდად იყო, ხოლო როდესაც ბევრჯერ გაიგონა ეს სიტყვა ბავშვების მოსავლელად რომ მიდიოდა ხოლმე, მაშინ შეატყობინა ეს თავის ბატონს და მისი ბრძანების თანახმად წაუყვანა მას ბავშვები. როდესაც თვითონ ფსამეტიქოსმა მოისმინა ეს სიტყვა, დაიწყო გამოკვლევა, თუ

ხალხთა შორის ვინ რას უწოდებს „ბეკოსს“, იკვლია და აღმოაჩინა, რომ ფრი-
გიელები უწოდებენ ასე პურს. აი ამნაირი საქმის შემდეგ გაარკვიეს საკითხი
ეგვიპტელებმა და დაუთმეს ფრიგიელებს უფროსობა. ეს რომ ასე მოხდა, ამის
შესახებ მოვისმინე ჰეფაისტოსის ტაძრის ქურუმთაგან, რომელიც არის მემფისში.
ელინები კი მოგვითხრობენ სხვა მრავალ სისულელესთან ერთად იმასაც, თით-
ქოს ფსამეტქოსმა ენები დააქრა რამდენიმე ქალს და მათ მიაბარა ბავშვები
გასაზრდელად.

3. ბავშვების აღზრდის შესახებ აი ეს მიაბებს, ხოლო ბევრი სხვა მოვისმინე
მემფისში, სადაც ვესაუბრე ჰეფაისტოსის ქურუმებს. შემდეგ ვიყავი თებესა და
ჰელიოპოლისში მხოლოდ იმისათვის, რომ მიხლოდა შემემოწმებინა, თანხედე-
ბოდა თუ არა მათი მოთხრობა იმას, რაც მემფისში მიაბებს: რადგან ჰელიოპო-
ლიტები ეგვიპტელთა შორის ყველაზე უფრო განსწავლულები არიან. რაც მო-
ვისმინე ღვთაებრივი ამბების შესახებ, მათი სახელების გარდა იმათ გადმო-
ცემას მე ვერ გავხედავ, რადგან იმ აზრისა ვარ, რომ ყველა ადამიანმა თანაბრად
იციოს ასეთი ამბები. ხოლო თუ კი რასმე მოვიხსენიებ მათ შესახებ, მხოლოდ
იმას, რასაც მაძულებს ჩემი მოთხრობა.

4. ხოლო რაც შეეხება ადამიანთა საქმეებს, მათ შესახებ ქურუმები ერთ-
ნაირად გადმოგვცემენ: ყველა ადამიანთა შორის ეგვიპტელები პირველები არი-
ან, რომელთაც აღმოაჩინეს წელიწადი და დაჰყვეს მისი დროები 12 ნაწილად.
ამბობენ, რომ ეს მათ აღმოაჩინეს ვარსკვლავებზე დაკვირვების შედეგად. მე
ვფიქრობ, რომ მათი ანგარიში უფრო ჰკვიანხურია, ვიდრე ელინების, რადგან
ელინები ყოველი ორი წლის შემდეგ დამატებით თვეს ურთავენ დროის მოსა-
წესრიგებლად, ხოლო ეგვიპტელები წელიწადში 30-დღიან 12 თვეს ითვლიან და
ყოველწლიურად უმატებენ კიდევ 5 დღეს ამ რიცხვს, ისე რომ, დროთა ციკლი
მათთან ყოველთვის ერთსა და იმავე დროს მოიცავს. ქურუმები ამბობენ, რომ
ეგვიპტელები პირველები არიან, ვინც 12 ღმერთის სახელი დააწესა და ელი-
ნებმა ეს მათგან გადაიღესო. მათვე შემოიღეს პირველებმა ღმერთებისათვის სა-
ქურთხეველები, ჭანდაკეებები და ტაძრები და ქვეზე გამოსახულებების ამოკვეთა
და რომ ეს ყველაფერი მართლაც ასე იყო, მეტ წილს ნათქვამისას ისინი ამტკი-
ცებდნენ საქმიანად. ისინი ამბობდნენ, რომ პირველი ეგვიპტელი კაცი, რომე-
ლიც მეფობდა, იყო მინი. მის დროს მთელი ეგვიპტე თებეს მხარის გარდა წარ-
მოადგენდა ჭაობს და მთელი იმ მხარიდან, რაც ახლა მოხრისის ქვემოთ არის,
არაფერი იყო წყალს ზემოთ. ხოლო ზღვიდან ამ ტბამდე 7 დღის საცურაო არის
მდინარის აყოლებით.

5. მე ვფიქრობ, რომ თავისი ქვეყნის შესახებ ისინი სწორად ლაპარაკობენ.
ვისაც გონება აქვს, მისთვის, უწინაც რომ არაფერი სმენოდეს, ერთი შეხედვი-
თაც ცხადი გახდება, რომ ის ეგვიპტე, სადაც ელინები ხომალდებით მიდიან
ხოლმე, ეგვიპტელებისათვის შექმნილი მიწა და მდინარის საჩუქარია. ასეთივეა
მეორე ნაწილიც, რომელიც არის ამ ტბის ზემოთ და რის გავლასაც სჭირდება

3 დღე ცურვა, თუმცა კი ქურუმები ამის შესახებ არაფერს ამბობენ. ხოლო ეგვიპტის ქვეყნის ბუნება ასეთია: როდესაც ჯერ კიდევ მიცურავ ეგვიპტისაკენ და ერთი დღის სავალია და დარჩენილი ხმელეთამდე, თუ ჩაადგებ საძირავს, მას შლამი ამოჰყვება, რაც თერთმეტი ორგისი სიღრმეზეა. ეს იმისი მაჩვენებელია, თუ რამდენი მიწა ჩამოაქვს ამ მდინარეს.

6. თვით ეგვიპტის სიგრძე ზღვის გასწვრივ 60 სხოანია, ჩვენ ხომ ეგვიპტეს განვსაზღვრავთ პლინთინეტესის უბიდან სერბონისის ტბამდე, რომელთანაც გადაჭიმულია კასიონის მთა. სწორედ ამ ტბიდან არის 60 სხოანი. ეს ადამიანები, ვინც მიწით ღარიბები არიან, მიწას ორგეებით ზომავენ, ვინც ნაკლებად ღარიბია — სტადიონებით ზომავს, ვისაც ბევრი მიწა აქვს — ფარასანგებით, ხოლო ვინც ძალიან მდიდარია მიწით, — სხოანებით. ფარასანგი — 30 სტადიონია ხოლო თითოეული სხოანი, რაც ეგვიპტური საზომია, 60 სტადიონია. ამგვარად ეგვიპტის სიგრძე ზღვის გაყოლებით არის 3600 სტადიონი.

7. ხოლო შიდა ქვეყანა ეგვიპტისა, აქედან ვიდრე ჰელიოპოლისამდე ფართოა, მთლიანად სწორია, წყალმრავალია და ჭაობიანი. ხოლო გზა ჰელიოპოლისისაკენ ზღვიდან ზემოთ რომ აჰყვები, სიგრძით დაახლოებით იმოდენაა, რამოდენაც არის გზა მიმავალი ათენის თორმეტი ღმერთის საკურთხეველიდან ოლიმპიელი ზევსის ტაძრისაკენ, რომელიც პისაშია. თუ ვინმემ იანგარიშა ეს ორივე გზა, მცირეოდენ განსხვავებას აღმოაჩენს, ისინი მთლად თანაბარი სიგრძისა არ არიან, მაგრამ განსხვავება არ აღემატება 15 სტადიონს. რადგან ათენიდან პისამდე გზას 15 სტადიონი აკლია საიმისოდ, რომ 1500 სტადიონი იყოს, ხოლო ზღვიდან ჰელიოპოლისამდე სრულად არის ეს რიცხვი.

8. ჰელიოპოლისიდან ზემოთ წამსვლელთათვის ეგვიპტე ვიწროა, რადგან აქ ერთი მხრივ გადაჭიმულია არაბიის მთა, რომელიც მიმართულია ჩრდილოეთიდან სამხრეთისაკენ და რომელიც ჩრდილოეთით აღწევს ე. წ. მეწამულ ზღვამდე. ამ მთაში არის ქვის სამტეხლოები, სადაც კრიდნენ ქვებს იმ პირამიდებისათვის, რომლებიც მემფისშია. აქ მთა შემობრუნდება და მთავრდება უკვე ხსენებულ მხარეებთან. როგორც შევიტყვე, სადაც ეს მთა ყველაზე უფრო ფართოა, იქ თურმე ორი თვის სავალი გზაა აღმოსავლეთიდან დასავლეთისაკენ. ხოლო მის უკიდურეს აღმოსავლეთ ნაწილში მოდის საკმეველი ასეთი არის ეს მთა. ხოლო ლიბიის მხრიდან ეგვიპტის სხვა, კლდოვანი მთა არის გადაჭიმული, რომელზედაც პირამიდებია აღმართული; იგი ზემოდან ქვიშით არის დაფარული და იგივე მიმართულება აქვს, რაც არაბიის მთის იმ ნაწილს, რომელიც სამხრეთისაკენ მიემართება. ჰელიოპოლისის იქეთ ეგვიპტეს აღარ ეკუთვნის დიდი ტერიტორია, რადგან ეგვიპტე ვიწროა იმ მანძილზე, რომლის გავლასაც დაახლოებით 14 დღე წყალზე აღმა ცურვა სჭირდება. ზემოხსენებულ მთებს შორის დაბლობია, და, როგორც მე ვფიქრობ, ყველაზე უფრო ვიწრო ადგილის სიგანე არ აღემატება 200 სტადიონს, ესაა არაბიის მთიდან ე. წ. ლიბიის მთამდე. აქედან კვლავ ფართოა ეგვიპტე.

9. ასეთია ეს ქვეყანა. პელიოპოლისიდან წყლით აღმა მგზავრობას უნდება 9 დღე. ხოლო გზა ხმელეთზე არის 4860 სტადიონი, რაც შეადგენს 81 სხომს.

ეგვიპტის ეს სტადიონები რომ შევკრიბოთ, რაც ზღვის გასწვრივ არის, როგორც უწინაც ვთქვი, მივიღებთ 3600 სტადიონს¹ და ახლა კი ვიტყვი, თუ რამდენია ზღვიდან შუა ქვეყანამდე, ე. ი. თებემდე. ეს არის 6120 სტადიონი. ხოლო თებედან ე. წ. ქალაქ ელეფანტინემდე არის 1800 სტადიონი.

10. დიდი ნაწილი მოხსენებული ქვეყნისა, როგორც ქურუმები ამბობენ, და მეც ასე მგონია, ეგვიპტელებს შემდეგ შეემატათ. ქალაქ მემფისის ზემოთ აღნიშნულ მთებს შორის მდებარე ადგილები, მე მეჩვენება, რომ ოდესღაც ზღვის უბეს წარმოადგენდა, ისევე, როგორც ზღვის უბეს წარმოადგენდა მიდამოები ილიონის ირგვლივ, ტევთრანიესთან, ეფესოსთან და მაძანდროსის დაბლობთან, თუკი შესაძლებელია ამ მცირეთა შედარება დიდთან, რადგან ეს ადგილები რომ დაშლამეს, არც ერთი იმ მდინარის შედარება არ შეიძლება სიდიდის მიხედვით ნილოსის ერთ ტოტთანაც კი, ნილოსს კი 5 ტოტი აქვს. კიდევ სხვა ბევრი მდინარე არის, რომელიც ნილოსს ვერ უტოლდება სიდიდით, მაგრამ რომელთაც ბევრი რამე უკეთებიათ. მათ შორის პირველ რიგში დავასახელებ აქელოოსს, რომელიც მიედინება აკარანანიეზე და ერთვის ზღვას და რომელმაც ექინადთა კუნძულების ნახევარი უკვე მატერიკად გადააქცია.

11. არაბიის ქვეყანაში ეგვიპტიდან არც თუ ისე დაშორებით არის ზღვის უბე, რომელიც გამოდის მეწამულად წოდებული ზღვისაგან² და რომელიც ძალიან გრძელი და ვიწროა, როგორც გიჩვენებთ: ამ უბის გასწვრივ დაწყებული უკიდურესი შეღრმავებული წერტილიდან ვიდრე გაშლილ ზღვამდე 40 დღე დაეხარჯება ნიჩბიან ხომალდს, ხოლო სივანე, უბის ყველაზე უფრო ფართო ნაწილში, ნახევარი დღის საცურაოა. ყოველდღე მასზე მიმოქცევა. მე ვფიქრობ, რომ მეორე ამისთანა უბე იყო ეგვიპტე, რომელიც ჩრდილოეთის ზღვიდან ეთიოპიამდე ვრცელდებოდა, ხოლო არაბიისა, რომლის შესახებაც ვაპირებ თხრობას, სამხრეთის ზღვიდან მიემართება სარიისაკენ, ისე რომ, ერთმანეთს უახლოვდებიან ისინი უბეებით და შუაში ხმელეთს სულ ცოტასდა ტოვებენ, თუკი ნილოსი იმავე არაბიის უბისაკენ მიედინება, მაშინ რაღა შეუშლიდა ხელს იმას, რომ ამ დინებას 20000 წლის განმავლობაში შლამით ამოეცო ეს უბე? მე კი ვფიქრობ, რომ 10000 წელიწადშიც ამოეცებოდა ის შლამით. მით უმეტეს, უწინდელ დროში, ჩემამდე, არაბიის უბეზე გაცილებით უფრო დიდი უბე რატომ არ აივსებოდა შლამით ამოდენა და ასე მოქმედი მდინარისაგან?

12. ვინც ეგვიპტის შესახებ ამ ამბებს გვიამბობს, იმათი მე მჯერა და თვითონაც საესებით ასევე ვფიქრობ, რადგან ვნახე ეგვიპტე³, რომელიც ძეზობელ

¹ აქვე, ზემოთ, § 6.

² პაულუს აქვს შენიშვნა: „მეწამული ზღვა“ აღნიშნავს, აქ „ინდოეთის ოკეანეს“, ხოლო „ზღვის უბე“, არის „მეწამული ზღვა“.

³ პაულუსის შენიშვნის თანახმად: დელტის სანაპირო ხაზი.

ქვეყანასთან შედარებით უფრო წინაა ზღვაში წამოწეული. მთებზე პოულობენ ხოლმე ნიჟარებს და აქვე მოჟონავს მარილიანი წყალი, რომელიც პირამიდებსაც კი ანადგურებს: ქვიშით მარტო ეგვიპტის ის მთაა დაფარული, რომელიც მემფისის ზემოთ არის. მიწის მხრივ ეგვიპტეს არ ჰკავს არც მის მეზობლად მდებარე არაბიე, არც ლიბიე. არც სირიე (სირიელები ხომ არაბიის იმ ნაწილში ცხოვრობენ. რომელიც ზღვის პირას არის)!. ეგვიპტეში შავი და ფხვიერი ნიადაგია, რადგან იგი შედგება შლამისა და იმ ნალექებისაგან, რაც ეთიოპიიდან ჩამოაქვს მდინარეს. ლიბიეში ვიცი, რომ მოწითალო ნიადაგია და ქვიშიანი, ხოლო არაბიესა და სირიაში თიხოვანი და კლოვანი.

13. ამ ქვეყნის შესახებ ქურუმებმა, როგორც დიდი საბუთი, ისიც მითხრეს, რომ მოჰრისის მეფობის დროს, როდესაც მდინარე რალაც 8 წყართის სიმაღლეზე იწევდა, ეგვიპტეს წალეკავდა ხოლმე მემფისის ქვემოთ. ხოლო მოჰრისის სიკვდილის შემდეგ 900 წელიც არ იყო გასული, როდესაც მოვისმინე ამის შესახებ ქურუმთაგან. ახლა კი ვერ წალეკავს ქვეყანას მდინარე, თუ სულ ცოტა 16 ან 15 წყართის სიმაღლეზე მაინც არ აიწია. მე ვფიქრობ, მოჰრისის ტბის ქვემოთ აგრეთვე სხვა მიწაზე და განსაკუთრებით კი ე. წ. დელტაზე მცხოვრებ ეგვიპტელებს (თუ ეს ქვეყანა ეგრე შესაბამისად მოიმატებს სიმაღლეზე, ასევე გაფართოვდება და ნილოსი მას აღარ დაფარავს), მრავალი წლის განმავლობაში არ მოაკლდებათ ის, რაც ოდესღაც უთხრეს ელინებს, რომ თავს გადახდებოდათ. იმათ შეიტყვეს, რომ მთელი ელინთა ქვეყანა ირწყვებოდა წვიმით და არა მდინარეებით, როგორც მათი საკუთარი ქვეყანა და თქვეს, რომ ელინებს ოდესმე გაუტრუვედბათ დიდი იმედები და სასტიკად იშიმშილებენ. ეს ნათქვამი იმას ნიშნავს, რომ თუ ღმერთმა არ მოინდომა მათი ქვეყნის წვიმით მორწყვა და გაუგრძელა გვალვა, ელინები შიმშილისაგან ამოწყდებიან, რადგან ზევსს გარდა წყლის სხვა წყარო მათ არ გააჩნიათ.

14. ელინების მიმართ ეს ნათქვამი სწორი იყო. ახლა კი თვით ეგვიპტელების თავს რაც არის, იმას მოგიტხრობთ, როგორც უწინაც ვთქვი², თუ მემფისის ქვემოთ მდებარე მხარე (რადგან ეს არის, რაც მომატებულია) ისევე მოიმატებს სიმაღლეში, როგორც წარსულში, მაშინ იქ მცხოვრები ეგვიპტელები დაიშმევიან, იმ შემთხვევაში თუ კი არც წვიმა დაასველებს მათ ქვეყანას და არც მდინარეს შეეძლება მისი ყანების დაფარვა. ახლა ესენი ბევრად უფრო გაუჭირვებლად იმეიან ნაყოფს, ვიდრე ყველა სხვა ხალხი და თუნდაც დანარჩენი ეგვიპტელები. ისინი არ მუშაობენ იმისათვის, რომ გუთნით კვლები გაიყვანონ, არც ბარავენ, არც სხვა რასმე აკეთებენ იმისთანას, რაც სხვა ადამიანებს ესაჭიროებათ ყანის დასამუშავებლად, რადგან მდინარე თვითონ გადმოდის კალაპოტიდან და რწყავს ყანებს. ხოლო როცა მორწყავს, ისევე უკან ბრუნდე-

¹ იგულისხმება ხმელთაშუა ზღვა.

² აქვე, § 13.

ბა. მაშინ თითოეული თესავს თავის ყანას და შეუშვებს შიგ ღორებს, რომ ღორებმა თესლები ჩატკეპნონ. ამის შემდეგ უტდის მკას, გალეწავს პურს ისევ ღორების მეშვეობით და ეგრე მოიპოვებს საკმელს.

15. თუ ჩვენ მივყვებით იონიელთა აზრს ეგვიპტის შესახებ, ისინი ამბობენ, რომ მხოლოდ დელტა არის ეგვიპტეო. ე. ი. ისინი ამბობენ, რომ ეგვიპტე არის ე. წ. პერსევის სათვალთვალო კოშკიდან ზღვის გასწვრივ ვიდრე პელუსიონის ტარიქეამდე¹, ეს სულ 40 სხომანი არის, ხოლო ზღვიდან შიდა ქვეყანამდე იგი გადაჭიმულია ვიდრე ქალაქ კერკასოროსამდე, სადაც ნილოსი ტოტიანდება და ერთი ტოტი მიედინება პელუსიონში, ხოლო მეორე კანობისში. ეგვიპტის დანარჩენი ნაწილების შესახებ ისინი ამბობენ, რომ ზოგი ლიბიისა არის და ზოგიც არაბიისა. ისე რომ, თუ იონიელთა ამ აზრს გავიზიარებთ, ისე გამოვა, რომ ეგვიპტელებს უწინ არ ჰქონიათ ქვეყანა. ხოლო თვით ეგვიპტელები ამბობენ და მეც ასე ვფიქრობ, რომ დელტა წყლის მიერ ჩამოტანილი შლამია და შეიძლება ითქვას, ახლახან გაჩენილი. ხოლო თუ ეგვიპტელებს არავითარი ქვეყანა არ მოეპოვებოდათ, რა სისულელე იყო მათგან თავისი თავის უძველეს ადამიანებად მიჩნევა? მაშინ მათ არც ბავშვების გამოცდა დასკირდებოდათ იმის გასარკვევად, თუ რომელ ენაზე ალაპარაკდებოდნენ ისინი პირველად.

მე ვფიქრობ, რომ ეგვიპტელები იონიელების მიერ დელტად წოდებულ მხარესთან ერთად კი არ წარმოშობილან, არამედ მუდამ არიან მას მერე, რაც ადამიანთა მოდგმა გაჩნდა — და რაც კი იზრდებოდა მათი ქვეყანა, ბევრნი რჩებოდნენ იქ, სადაც თავდაპირველად იყვნენ, ხოლო ბევრნი თანდათანობით ახალ ადგილებზე ჩამოდიოდნენ. ძველად ხომ თებეს ეწოდებოდა ეგვიპტე და ეს მხარე ირგვლივ რომ შემოვზომოთ, მხოლოდ 6120 სტადიონია.

16². თუ ჩვენ ამ ამბებზე სწორად ვფიქრობთ, მაშინ იონიელები ცდებიან ეგვიპტის შესახებ. ხოლო თუ იონიელების აზრი სწორია, მაშინ მე გიჩვენებთ, რომ არც ელინებმა და არც თვით იონიელებმა არ იციან მსჯელობა, როდესაც ამბობენ, რომ მთელი ქვეყანა სამი ნაწილისაგან შედგება: ევროპისა, აზიისა და ლიბიისაგან. იმათ მეოთხე ნაწილად უნდა ჩათვალათ ეგვიპტის დელტა, თუ ის არც აზიის ნაწილია და არც ლიბიისა, რადგან აათი აზრის თანახმად ნილოსი არ ჰყოფს აზიას ლიბიისაგან. ამ დელტის წვერზე შუაში იყოფა ნილოსი და მის ირგვლივ მოედინება, ისე რომ, დელტა აზიისა და ლიბიის შორის გამოდის.

17². იონიელთა აზრს ჩვენ განზე ვტოვებთ და ამის შესახებ ასე ვიტყვი: მთელი ეგვიპტე არის ის ქვეყანა, რომელიც ეგვიპტელებითაა დასახლებული ისევე, როგორც კილიკიე კილიკიელებით და ასირიე ასირიელებით. ხოლო აზი-

¹ *Taricheia*, როგორც გეოგრაფ. სახელი არის ქალაქი ეგვიპტეში, ხოლო როგორც არსებით სახელს ნიშნავს: დაბალხამებას, დამარილებას. ამის შესახებმისად თარგმანებში არის: д) пелусійских рыбосоленен; Salting-places of Pelusium; Taricheiai bei Pelusion.

² §§ 16—17 მიჩნეულია გვიანდელ ჩანართად.

ოსა და ლიბიის საზღვრად სხვა არაფერი ვიცით სინამდვილეში, გარდა ეგვიპტის საზღვრებისა. ხოლო თუ ელინთა მოსაზრებას მივიღებთ, უნდა მივიღოთ ისიც, რომ მთელი ეგვიპტე დაწყებული კატადუპადან და ქალაქ ელეფანტინედან ორად არის გაყოფილი ამ მდინარით და ორივე ნაწილს თავთავისი სახელი აქვს: ერთს ეწოდება ლიბიისა, მეორეს—ზიისა. ხოლო ნილოსი იწყება კატადუპადან, შუა ეგვიპტეს შუაზე ჰკვეთს და მიედინება ზღვისაკენ. ნილოსი ქალაქ კენკასოროსამდე ერთ მდინარედ მიედინება, ხოლო ამ ქალაქიდან იგი იყოფა და სამი გზით მიემართება: ერთი მიემართება აღმოსავლეთისაკენ და მას ეწოდება პელუსიონის ტოტი, მეორე დასავლეთისკენ არის და მას კანობისის ტოტი ეწოდება. ხოლო ნილოსის პირდაპირი გზა ასეთია: იგი მოდის ზემოდან და აღწევს დელტის წვერს, აქედან იგი შუაში ჰყოფს დელტას და ერთვის ზღვას. ამ ტოტს ცოტა წყალი როდი მოაქვს ზღვაში და პატარა სახელიც არა აქვს, მას ეწოდება სებენიტესის ტოტი. არის კიდევ ორი სხვა ტოტი, რომლებიც გამოეყოფიან სებენიტესისას და ერთვიან ზღვას. მათ შემდეგი სახელები ეწოდებათ: ერთ მათგანს საისისა და მეორეს — მენდესისა. ხოლო ბოლბიტური და ბუკოლიკური ტოტები ბუნებრივი ტოტები კი არ არის, არამედ გათხრილია ხელოვნურად.

18. ჩემს აზრს, რომ ეგვიპტე ამოდენაა, როგორც ვადმოვეცი ჩემს მოთხრობაში, ადასტურებს ამონის სამისნოს გამონათქვამი, რაც შევიტყვე მას მერე, რაც ჩემი აზრი შევიმუშავე ეგვიპტის შესახებ. ქალაქ მარეისა და აპისის მცხოვრებნი, ეგვიპტის იმ ნაწილისა, რომელიც ესაზღვრება ლიბიეს, თვითონ იმ აზრისა იყვნენ, რომ ისინი ლიბიელები არიან და არა ეგვიპტელები. მათ ემძიმებოდათ ის ღვთისმსახურება, რასაც ეწეოდნენ მსხვერპლშეწირვისას, არ უნდოდათ თავი შეეკავებინათ ძროხის ხორცის ჭამისაგან და გაგზავნეს კაცები ამონთან და შეუთვალეს, რომ მათ და ეგვიპტელებს შორის საერთო არაფერია. რადგან ისინი ცხოვრობენ დელტის გარეთ, არაფრით ჰგვანან მათ და უნდათ, რომ ყველაფრის გემოს ხილვის ნებართვა გამოსთხოვონ ღმერთს. ხოლო ღმერთმა მათ ამისი გაკეთების ნება არ მისცა, რაკილა ბრძანა, რომ ეგვიპტე ის ქვეყანაა, რომელსაც რწყავს ნილოსი, როდესაც ის თავისი ნაპირებიდან ვადმოდის, ხოლო ეგვიპტელები ისინი არიან, რომლებიც ცხოვრობენ ქალაქ ელეფანტინის ქვემოთ და ამ მდინარის წყალს სვამენ. ასეთი პასუხი მიიღეს მათ სამისნოდან.

19. ხოლო ნილოსი, როდესაც ივსება, წალეკავს ხოლმე არა მხოლოდ დელტას, არამედ ლიბიისად მიჩნეულ ზოგიერთ ადგილს და არაბიის ნაწილებს, ზოგან ორი დღის სავალზე მდინარის ორივე მხარეს, ხან ამაზე მეტს და ხანაც ამაზე ნაკლებს.

ხოლო ამ მდინარის ბუნების შესახებ ვერ შევიძელი რამე გამეგო, ვერც ქურუმთაგან და ვერც სხვა ვინმესაგან. მე ძალიან მინდოდა მათგან შემდეგი შემეტყო: რატომაა, რომ ნილოსი 100 დღის განმავლობაში მოედინება წყლით ავსებული, დაწყებული ზაფხულის მზის მობრუნებიდან და ამ ასი დღის შემ-

დევ კვლავ კლებულობს და უბრუნდება თავის კალაპოტს, ისე, რომ მთელი ზამთრის განმავლობაში სულ მუდამ დაბალია წყალი და ასეა, ვიდრე კვლავ ზაფხულის მზის მობრუნება არ დადგება. ამის შესახებ ვერც ერთი ეგვიპტელი-საგან სრულიად ვერა შეეიტყვე რა, თუმცა კი ვეკითხებოდი მათ, თუ რა საგანგებო ძალა აქვს ნილოსს განსხვავებით ყველა სხვა მდინარის ბუნებისაგან. გარდა ზემოთქმულისა მე მათ ვეკითხებოდი სხვასაც, რადგან მინდოდა შემეტყო თუ რატომაა, რომ ნილოსი ერთადერთია მდინარეთა შორის, საიდანაც სიო არ უბერავს.

20. ზოგმა ელინმა, რომელსაც სურდა, სიბრძნით გაეთქვა სახელი, სამგვარი აზრი გამოთქვა ამ წყლის შესახებ: ორი მათგანი მე არ მიმაჩნია ღირსად მოხსენებისა, მინდა მხოლოდ რამდენადმე აღვნიშნო ისინი. ერთი ამ ახსნათაგანი ამბობს, რომ მდინარეში წყლის მომატების მიზეზი არის სეზონური ქარები, რომლებიც ნილოსს აბრკოლებენ ზღვაში შერთვისაგანო. მაგრამ ხშირად ეს სეზონური ქარები არ ქრიან და ნილოსს მაინც ემართება იგივე ამბავი. ამას გარდა, სეზონური ქარები რომ ამისი მიზეზი იყოს, სხვა მდინარეებსაც, რომლებიც ამ ქარების მიმართულების საწინააღმდეგოდ მიედინებიან, იგივე დაემართებოდათ, რაც ნილოსს და კიდევ უფრო მეტიც, რამდენადაც ისინი უფრო პატარები არიან და დინებაც გაცილებით უფრო სუსტი აქვთ ვიდრე ნილოსს. ხოლო ბევრი მდინარეა სირიეში, ბევრია ლიბიეშიც, რომლებსაც იმის მსგავსი არაფერი ემართებათ, რაც ემართება ნილოსს.

21. მეორე აზრი კიდევ უფრო უგუნურია ზემოთქმულზე, კიდევ უფრო საოცარია სათქმელად. ამ აზრის თანახმად ოკეანიდან მოედინება ნილოსი და ამიტომ ემართება მას ასეთი რამე. მაგრამ განა ოკეანე მთელი დედამიწის ირგვლივ არ მიედინება?

22. მესამე მოსაზრება თითქოს ყველაზე უფრო მართალი ჩანს, მაგრამ სიწმინდეში ყველაზე უფრო მცდარია. მართლაც, დიდი უაზრობაა იმისი თქმა, თითქოს ნილოსი მოედინებოდეს დამდნარი თოვლისაგან, მაშინ, როდესაც ის გამოდის ლიბიიდან, გაივლის ეთიოპების შუაში და გამოდის ეგვიპტეში. როგორ მოედინება თოვლისაგან, როდესაც ის ძალიან თბილი ადგილებიდან იწყება და მიდის იქით, რომლებიც ბევრად უფრო ცივია, ვიდრე ის, საიდანაც გამოვიდა? აღამიანისათვის, რომელსაც ამდაგვარი რამეების შესახებ შეუძლია მსჯელობა იმისათვის, რომ თოვლისაგან არ გამოდის ნილოსი, პირველ და უდიდეს საბუთად გამოდგება ის, რომ იმ ქვეყნებიდან მქროლავი ქარები თბილია. მეორე საბუთი ისაა, რომ ამ მხარეში წვიმა და ყინული არ არსებობს, რადგან როდესაც თოვს, აუცილებელია, რომ 5 დღეში კიდევაც იწვიოს, ისე რომ, თუ თოვს, იმ მხარეებში წვიმს ხოლმე კიდევაც. მესამე საბუთია ის, რომ აღამიანები სიცხისაგან შავები არიან. ძვრები და მერცხლები მთელი წლის განმავლობაში ამ ქვეყანას არ სტოვებენ, ხოლო წეროები, რომლებიც გაურბიან სკვითიის ქვეყნის ზამთარს, ამ ადგილებში მოფრინავენ ზამთრის გასატარებლად. რომ სულ ცოტა

მინც ეთოვა ან იმ ქვეყანაში, რომელზედაც ნილოსი მოედინება, ან იქ, საიდანაც მისი დენა იწყება, ყოველივე ეს შეუძლებელი იქნებოდა.

23. ის, ვინც ოკეანის შესახებ ლაპარაკობს, მცდარი მოსაზრებები მოჰყავს და საბუთი კი სრულიად არაფერი აქვს. მე კი არავითარი მდინარე, ოკეანე არ ვიცი და ვფიქრობ, რომ ჰომეროსმა ან რომელიმე მასზე აღრინდელმა პოეტმა გამოიგონა ეს სახელი და შეიტანა პოეზიაში.

24. თუ ზემოთ მოყვანილი აზრების უარსაყოფად საჭიროა გამოვთქვა აზრი ჩემთვის გაურკვეველი მოვლენის შესახებ, მაშინ მე ვიტყვი, რასაც ვფიქრობ ნილოსის ადიდების გამო ზაფხულში.

ზამთრის ხანაში ქარიშხლების გამო მზე თავისი თავდაპირველი გზიდან ამოვარდება ხოლმე და გადადის ლიბიის ზემოთა მხარეებზე. ამით მოკლედ ცხადყოფილია ყოველივე, რაც უნდა ითქვას. ეს ღვთაება რომელ ქვეყანასთანაც უფრო ახლოს იქნება, ან რომელსაც გაუვლის, ბუნებრივია, რომ იქ წყლის განსაკუთრებული წყურვილი იქნება და იქაურ მდინარეებშიც წყალი ამოშრება.

25. ხოლო უფრო დაწვრილებით რომ აეხსნათ, შემდეგი უნდა ითქვას: როდესაც მზე ლიბიის ზემოთა მხარეებზე გადადის, ასეთი რამ ხდება. რადგანაც ჰაერი მუდამ გამჟვირვალეა ამ ქვეყანაში, მიწა მუდამ თბილია და ცივი ქარები არ ქრის, მზე რომ გადადის მასზე, ისევე ხდება, როგორც ზაფხულში, როდესაც შუა ცაზე მიემართება. სახელდობრ ის იზიდავს წყალს თავისკენ, მიიზიდავს და შემდეგ მიერეკება ზემოთა მხარეებისაკენ. ქარები წყალს აიტაცებენ, მიმოფანტავენ და ააქროლებენ. ამიტომაც, რომ ამ ქვეყნიდან მქროლავი ქარები, სამხრეთისა და სამხრეთ-დასავლეთისა, ყველა სხვა ქარზე ბევრად უფრო წვიმიანია. მე ვფიქრობ, რომ მზე მთელ წყალს არ აბრუნებს უკან, რასაც ყოველწლიურად ღებულობს ნილოსისაგან, არამედ ნაწილს იტოვებს თავისთვის. როდესაც ზამთარს ყუჩი მოსტყდება, მზე ისევ შუა ცაზე მიდის და ამიერიდან კვლავ თანაბრად ეწევა თავისკენ წყალს ყველა მდინარიდან. აქამდე მდინარეები მოდიდებულნი მოედინებოდნენ, რადგანაც მათ წყლებს ბლომად ჰქონდათ წვიმის წყალი შერეული, ისე, რომ მიწა ირწყვებოდა და ხეობებით იღარებოდა. ზაფხულში კი, როდესაც მდინარეები წყალს აღარ იღებენ წვიმისაგან და მზეც იზიდავს ნათ წყალს, ისინი დაწრეტილები არიან. ნილოსი კი, რომელიც უწვიმოდ არსებობს და ამავე დროს მზე იზიდავს მის წყალს, ერთადერთია მდინარეთა შორის, რომელიც ამ დროს¹ ბევრად უფრო წყალმარჩნია, ვიდრე ზაფხულში, რადგან ის მაშინ² ყველა სხვა წყლებთან ერთად თანაბრად არის მზის მიერ მიზიდული, ხოლო ზამთარში კი მარტო ის არის მზისაგან დასიცხული. ამრიგად, ამ მოვლენების მიზეზად მე მზე მიმაჩნია.

26. ჩემის აზრით მზე არის იმისი მიზეზიც, რომ ჰაერი აქ მშრალია, რადგან

¹ ე. ი. ზამთარში.

² ე. ი. ზაფხულში.

იგი სწევას მთელ თავის გზას. ასევე ლიბიის ზემოთა მხარეებში მუდამ ზაფხუ-
ლია. წლის დროების თანამიმდევრობა რომ შეიცვლებოდეს ცის იმ ნაწილზე,
სადაც ახლა ჩრდილოეთის ქარი ქრის და ზამთარი დგას, იქ იქნებოდა სამხრეთის
ქარი და სამხრეთი, ხოლო სადაც ახლა სამხრეთის ქარია, იქ იქნებოდა ჩრდი-
ლოეთის ქარი. ეს რომ ასე ყოფილიყო, მაშინ მზე ცის შუაგულიდან გამოძვე-
ბული იქნებოდა ზამთრისა და ჩრდილოეთის ქარის მიერ და გაივლიდა ევროპის
ზემოთა მხარეების ზემოთ, ისევე, როგორც ახლა გადადის ლიბიის ზემოთა ნა-
წილების ზემოთ და მზე თუ მთელ ევროპეზე გადაივლიდა, ისტროსის მიმართ
იგივე ძალა ექნებოდა, რაც ახლა აქვს ნილოსის მიმართ.

27. ხოლო რაც შეეხება სიოს, რომელიც არ ქრის ნილოსიდან, ამის შესა-
ხებ მე იმ აზრისა ვარ, რომ ძალიან თბილი ქვეყნებიდან ჩვეულებრივი არაა რა-
მენაირი ქარის ქროლვა, სიო საერთოდ ცივი ქვეყნებიდან უბერავს ხოლმე.

28. მაგრამ დაე ეს იყოს, როგორც არის და როგორც ყოფილა დასაბამიდან.
ხოლო ნილოსის სათავეების შესახებ ვერავინ მითხრა ვერაფერი, ვისაც კი
ველაპარაკე, ვერც ეგვიპტელთაგან, ვერც ლიბიელთაგან და ვერც ელინთაგან,
გარდა ათენას ფულების მცველის ქალაქ საისში, ეგვიპტეში, მაგრამ მე ვფიქ-
რობ, რომ ისიც გამეხუმრა, როდესაც მითხრა, რომ დაბეჭითებით იცის. მან
მითხრა ასეთი რამ: არის ორი მთა, წვეტიანი მწვერვალებით, რომლებიც მდე-
ბარეობენ თებაისის ქალაქ სიენესა და ელეფანტინეს შორის, სახელად ჰქვიათ
ამ მთათაგან ერთს კროფი, ხოლო მეორეს — მოფი. აი, ამ მთებს შორისაა ნილო-
სის უღრმესი სათავეები და აქედან მოედინება იგი, წყლის ნახევარი მიემართე-
ბა ეგვიპტისაკენ, ჩრდილოეთის ქარის მიმართულებით, ხოლო მეორე ნახევა-
რი — ეთიოპიისაკენ, სამხრეთისაკენ. სათავეები რომ ძალიან ღრმაა, ეს გამოიკე-
ვლია ეგვიპტის მეფემ, ფსამეტიქოსმა — თქვა მან. ფსამეტიქოსმა დააწნეინა მრ-
ვალი ათასი ორგისის სიგრძის თოკი, რომელიც ჩაუშვეს ამ ადგილას და ვერ მიაღ-
წიეს ფსკერს. ამ მცველმა თუ კი ნამდვილი ამბავი მითხრა, როგორც მე მივხვდი,
ამით ის გამაგებინა, რომ ამ ადგილას არის ძლიერი მორევეები და წყლების მი-
მოქცევა, ისე რომ, წყალი ეხეთქება მთებს და იქ ჩაშვებული საძირავი ვერ აღ-
წევს ფსკერს.

29. სხვა ვერაფრის გაგება ვერ შევძელი ვერავისაგან¹, მაგრამ ზოგი რამ
შევიტყვე ძალიან შორეული მხარის შესახებ, რადგან ქალაქ ელეფანტინემდე მე
თვითონ მივედი და ყოველივე ჩემი თვალით ვნახე, ხოლო რაც ამის იქითაა, ის
ვადმოცემის მიხედვით გამოვიკვლიე. ქალაქ ელეფანტინედან იქით ზემოთ რომ
მიდიხარ, ცურვა აღმა გიხდება. ამიტომ ამ ადგილას ბოძალდი ორივე მხრიდან
თოკებჩაბმული უნდა გაათრიო, როგორც ხარი. ხოლო თუ თოკები დაწყდა,
მაშინ ხომალდს დინების ძალა უკან წამოიღებს. ეს ადგილი არის დაახლოე-
ბით 4 დღის სავალი წყლით, ნილოსი აქ მაჰანდროსის არ იყოს მიხვეულ-მოხვე-

¹ პაულის აზრით ჩანართადაა მიჩნეული მომდევნო მთელი ფრაზა.

ულია. 12 სხობნია ამგვარად გასაცურავი. ხოლო შემდეგ შევდივართ სწორ დაბლობში, სადაც ნილოსი გარს უვლის კუნძულს, მას ეწოდება ტაქომფსო. ელფანტინეს ზემოთ მდებარე ადგილებში და ამ კუნძულის ნახევარზე ცხოვრობენ ეთიოპელები, ხოლო მეორე ნახევარზე ეგვიპტელები. კუნძულს მოჰყვება დიდი ტბა, რომლის ირგვლივაც მომთაბარე ეთიოპელები ცხოვრობენ. ტბას რომ გასცურავ, მიაღწევ ნილოსის კალაპოტს, რაც ამ ტბას ერთვის. ხომალდიდან რომ გადმოხვალ, მდინარის გასწვრივ არის გზა, 40 დღის სავალი. რადგან ნილოსში წვეტიანი მეჩჩებია და კლდეები, ამიტომ შეუძლებელია მასზე ცურვა. ამ ადგილებს რომ გადაივლი 40 დღის განმავლობაში, კვლავ სხვა ხომალდში ჩაჯდები, 12 დღეს მიცურავ და შემდეგ შედიხარ დიდ ქალაქში, რომელსაც სახელად ჰქვია მეროე. ეს ქალაქი ითვლება ეთიოპიის დედაქალაქად. აქაურები ღმერთთაგან მხოლოდ ზევსსა და ღიონისეს აღიარებენ, ამ ორ ღმერთს მართლა განსაკუთრებით სცემენ პატივს; მათ უდგათ ზევსის სამისნოც. ესენი ლაშქრობენ მხოლოდ მაშინ, როდესაც ეს ღმერთი უბრძანებს. მათ მისნობის საშუალებით და ლაშქრობენ იქ, სადაც ის უბრძანებს.

30. ამ ქალაქიდან გამოსული იმავე ხნის განმავლობაში მოხვალ გამოქცეულებთან, რა დროშიც ელფანტინედან მოხვედი ეთიოპების დედაქალაქში. ამ გამოქცეულებს სახელად ჰქვიათ „ასმაქი“, ეს სიტყვა ელინურ ენაზე ნიშნავს „ისინი, ვინც მეფის მარცხენა მხარეზე დგანან“. ესენი იყვნენ ეგვიპტელ მეომართაგან გამდგარი 240000 კაცი, რომლებიც გადავიდნენ ეთიოპელების მხარეზე შემდეგი მიზეზის გამო: მეფე ფსამეტიქოსის დროს ქალაქ ელფანტინეში მეციხოვნეები იდგნენ ქალაქის ეთიოპელთაგან დასაცავად, სხვები კი დევ პელუსიონის დაფნეში იდგნენ არაბთა და სირიელთაგან დასაცავად, ნაწილი კი დევ მარეეში იყო ჩაყენებული ლიბიის საგუშაგოზე. სპარსელებს ჯერაც, ამ ჩემს დრომდე ისევე უყენიათ მეციხოვნეები, როგორც ფსამეტიქოსის დროს. სპარსელებს ელფანტინეშიც ჰყავთ მცველი რაზმი და დაფნეშიც. ეგვიპტელები სამ წელიწადს იდგნენ მეციხოვნეებად და არავინ გაათავისუფლა ისინი ამ სამსახურისაგან. მათ მოითათბირეს, ყველანი შეთანხმდნენ, გადაუდგნენ ფსამეტიქოსს და წავიდნენ ეთიოპიაში. ფსამეტიქოსმა რომ შეიტყო, უკან დაედგნა, როდესაც დაეწია, ბევრს ეხვეწებოდა და ეუბნებოდა, რომ ნუ გადაუდგებიან მამაპაპეულ ღმერთებს და ნუ დაანებებენ თავს შვილებსა და ცოლებს. ამბობენ, რომ ერთმა გამდამდგართაგანმა ხელი მოიკიდა სარცხვინელზე და უთხრა, რომ სადაც ეს იქნება, იქვე ეყოლებათ მათ შვილებიცა და ცოლებიც. როდესაც ესენი ეთიოპიაში მივიდნენ, ჩაბარდნენ ეთიოპელთა მეფეს. სამაგიეროდ მეფემ ისინი ასე დაასაჩუქრა: ეთიოპელთა შორის იყვნენ მეფის მიმართ მტრულად განწყობილებიც. მეფემ უბრძანა მოსულებს, რომ ესენი გაეძევებინათ და მათ მიწაწყალზე დასახლებულიყვნენ. მას მერე, რაც მოსული ეგვიპტელები დასახლდნენ ეთიოპელებში, ეთიოპელებმა შეითვისეს ეგვიპტელთა ჩვევები და უფრო თვინიერები გახდნენ.

31. ამრიგად ეგვიპტის ტერიტორიის გარდა ნილოსის დინება 4 თვის სავალ მანძილზეა ცნობილი თავისი წყლითა და ხმელეთით, რადგან, აბა რამდენი თვე მოუნდება კაცი მგზავრობას, რომ დაეითვალეთ ელევანტინედან ამ გამოქვაბულებამდე? ნილოსი ხომ დასავლეთიდან, მზის დასავალიდან, მოედინება. ამის მერე კი არავის შეუძლია გარკვეულად თქმა, თუ რას წარმოადგენს ნილოსი, რადგან ეს მხარე გაუდაბურებულია დიდი სიციხეების გამო.

32. მაგრამ შემდეგი მოვისმინე მე კირენელთაგან, რომლებიც წავიდნენ ამონის სამისნოში და იქ ესაუბრნენ ამონთა მეფეს, ეტერაქოსს. მათ მითხრეს, რომ სხვათა შორის სიტყვა ჩამოვარდნილა ნილოსის შესახებაც, რომ არავინ იცის მისი სათავეები და ეტერაქოსმა თქვა, რომ ოდესღაც მასთან მოვიდნენ ნასამონები. ეს ტომი ლიბიურია და ცხოვრობს სირტისში და სირტისის აღმოსავლეთით არც თუ დიდად დაშორებულ ქვეყანაში.

როდესაც ნასამონები მოვიდნენ, მეფე შეეკითხა მათ, ხომ არაფერი იციან მეტი ლიბიის უდაბნოების შესახებ. მათ თქვეს, რომ მათ შორის იყვნენ გამგებელთა ამაყი შვილები, რომლებიც მოწიფულობაში სხვადასხვა საოცრებებს სჩადიოდნენ. ერთხელაც ხუთ კაცს თავისი წრიდან არგუნეს წილად ლიბიის უდაბნოების დათვალიერება, რომ ეგებ იმაზე მეტი რამ ენახათ, რაც უწინ ჰქონდათ ნახული.

ხოლო რაც შეეხება ლიბიის ნაწილს, რომელიც ჩრდილოეთის ზღვას ეკვრის¹, დაწყებული ეგვიპტიდან ვიდრე სოლოფისის კონცხამდე (სადაც ლიბიის ბოლოა), მთელი ეს მხარე უჭირავთ ლიბიელებს და მრავალ ლიბიურ ტომს, გარდა იმისა, რაც აქვთ ელინებს და ფინიკიელებს. ხოლო იმ ნაწილებში, რომლებიც ზღვის ზემოთაა და იქაც, სადაც ზღვისპირას ცხოვრობს ხალხი, ლიბიე სავსება მხეცებით. ხოლო მხეცებით სავსე ნაწილის ზემოთ არის ქვიშა და საშინლად უწყლო და ყველაფრისგან გაუდაბურებული ადგილები, როდესაც ყმაწვილები თავისმა ტოლებმა გაგზავნეს წყლითა და საქმელით კარგად მომარაგებული, პირველად წავიდნენ ისინი დასახლებულ ნაწილზე და ის რომ გადაიარეს, მივიდნენ მხეცებით სავსე მხარეში; აქედან ისე გადაიარეს უდაბნო, რომ გეზი დასავლეთის ქარის მიმართულებით ეჭირათ. როდესაც მათ მრავალი დღის განმავლობაში იარეს ვრცელ ქვიშიან მხარეზე, დაინახეს დაბლობში გაზრდილი ხეები, მივიდნენ და ხელი მოჰკიდეს ამ ხეებზე გამობმულ ნაყოფს. ხელი რომ მოჰკიდეს, იმ წამსვე მათ თავს დაესხნენ პატარა ტანის კაცები, ჩვეულებრივ ადამიანებზე უფრო პატარები; დაიჭირეს და თან წაიყვანეს. მაგრამ ნასამონებს მათი ენისა არაფერი ესმოდათ და არც თავდამსხმელებმა იცოდნენ ნასამონური. მათ ჭაბუკები გაატარეს უზარმაზარ ჭაობებზე და როდესაც ისინი გადაიარეს, მივიდნენ ქალაქში, სადაც ყველანი იმ სიდიდისანები იყვნენ, როგორისაც ჭაბუკების მომყვანნი; ფერად კი შავები. ქალაქს ჩამოუ-

¹ იფულისხმება ხმელთაშუა ზღვა.

დიოდა დიდი მდინარე, რომელიც მიედინებოდა დასავლეთიდან მზის აღმოსავლენისაკენ და მასში მოჩანდნენ ნიანგები.

33. ეტეარქოს ამონელის ამბის შესახებ მე აი, ამდენი გადმოვეცი. ამას გარდა მან მიაშბო, რომ ნასამონები დაბრუნდნენ შინ. (როგორც ამბობენ კირენელები) და ის ხალხები, რომლებთანაც კი ისინი მივიდნენ, ყველანი გრძნეულები იყვნენ. ეტეარქოსმა კიდევ ის აზრი გამოთქვა, რომ ის მდინარე, რომელიც იქ მიედინებოდა, იყო ნილოსი და ეს მოსაზრება გონივრული ჩანს. რადგან ნილოსი მოედინება ლიბიიდან და შუაზე ჰკვეთს ლიბიეს, და რამდენადაც მე შემძლია ცნობილის მიხედვით მსჯელობა უცნობის შესახებ, მინდა ვთქვა, რომ ნილოსი ისტროსის ოდენა მოედინება. ხოლო მდინარე ისტროსი იწყება კელტების ქვეყნიდან და ქალაქ პირენედან, მოედინება და კვეთს შუაზე ევროპეს. კელტები არიან ჰერაკლეს სვეტებს გარეთ და ემეზობლებიან კინესიელებს, რომლებსაც ევროპეში მცხოვრებთა შორის უკიდურესი დასავლეთის მხარე უჭირავთ. ხოლო ისტროსი, რომელიც მიმდინარეობს მთელ ევროპეზე, მთავრდება ზღვაში, რომელსაც ეწოდება ევქსინის პონტო, ისტრიესთან, სადაც ცხოვრობენ მილეტელი კოლონისტები.

34. ხოლო ისტროსს, რაკილა მიედინება დასახლებულ მხარეებზე, ბევრნი იცნობენ, ნილოსის სათავეების შესახებ კი არავის შეუძლია რაიმეს თქმა, რადგან დაუსახლებელი და უდაბურია ლიბიე, რომელზედაც ის მიედინება. ხოლო მისი დინების შესახებ რისი გაგებაც კი შეიძლებოდა გამოკვლევის საშუალებით, მე უკვე გადმოვეცი¹. შემდეგ ის ეგვიპტეში შედის. ხოლო ეგვიპტე მდებარეობს მთიანი კილიკიის პირდაპირ. აქედან სინოპემდე, რომელიც ევქსინის პონტოსთანაა, 5 დღის პირდაპირი გზაა მარდი მოსიარულისათვის. ხოლო სინოპე მდებარეობს ზღვის პირას ისტროსის შესართავის პირდაპირ. ამრიგად, მე ვფიქრობ, რომ ნილოსი, რომელიც გადაივლის მთელს ლიბიეს, ემსგავსება ისტროსს. ნილოსის შესახებ აი ამდენი ითქვა.

35. ახლა ვიწყებ ეგვიპტის შესახებ დაწვრილებით თხრობას, რადგან მას უამრავი საკვირველება ახასიათებს და იქ მოიპოვება ენით აუწერელი ნამუშევრები, რასაც ვერ ვნახავთ მთელ ქვეყნიერებაზე. ამიტომაცაა, რომ მის შესახებ სხვებზე მეტი უნდა მოგითხროთ. ისევე, როგორც თავისებურია ეგვიპტის ცა და სხვა მდინარეებთან შედარებით განსხვავებულია ის მდინარე, რომელიც ამ ქვეყანაში მიედინება, ასევე მთელი ეგვიპტური წეს-ჩვეულებები და კანონები სხვა ადამიანების წეს-ჩვეულებებისა და კანონების საპირისპიროა. მაგ., მათი ქალები ბაზრებშიც დადიან და უიღვა-გაყიდვასაც აწარმოებენ, ხოლო მამაკაცები სახლში სხედან და ქსოვენ. ქსოვისას სხვა ხალხები მისაქსელს ზემოთ აგდებენ, ხოლო ეგვიპტელები ქვემოთ. მამაკაცებს ტვირთი თავით დააქვთ, ხოლო დედაკაცებს კი ზურგით. ქალები შარდა-

¹ შტრ. აქვე, § 29.

ვენ გამართულები, ხოლო მამაკაცები დაცუქულები. მუცელს სახლში ითავ-
ისუფლებენ, ხოლო ქამენ გარეთ, ქუჩებში და ამას იმით ხსნიან, რომ სა-
მარცხინო, თუნდაც აუცილებელი რამ უნდა გაკეთდეს დაფარულად, ხოლო
არასამარცხინო აშკარად.

არც ერთი ქალი არ ქურუმობს არც მამრობითი ღვთაების და არც მდედრო-
ბითი ღვთაების სალოცავში, მამაკაცები კი ყველა ღმერთის და ღმერთქალის
სალოცავებში ქურუმობენ. ვაეიშვილები სულაც არ არიან ვალდებულები, თუ
კი არ სურთ, რომ არჩინონ თავისი მშობლები, ხოლო ქალიშვილები მაშინაც
კი ვალდებულები არიან, როდესაც არ სურთ მშობლებზე ზრუნვა.

36. სხვაგან ღმერთების ქურუმები თმებს უშვებენ. ხოლო ეგვიპტეში იკ-
რეჰენ. სხვა ხალხებს წესად აქვთ, რომ გლოვისას, ვინც განსაკუთრებით მახ-
ლობელია, თავს გადაიკრეკს ხოლმე, ხოლო ეგვიპტელები, როდესაც ისინი
მახლობლის სიკედილს გლოვობენ, თმებს იზრდიან თავზედაც და წვერსაც
უშვებენ, მანამდე კი გაკრეკილები არიან. სხვა ხალხები ცხოველებისაგან გან-
კალკევებით ცხოვრობენ, ხოლო ეგვიპტელები ცხოველებთან ერთად ცხოვ-
რობენ. სხვები პურითა და ქერით არსებობენ, ეგვიპტელებს კი ამგვარი საზ-
რდოთი არსებობა უდიდეს სირცხვილად მიაჩნიათ; ისინი თავის პურს აცხობენ
ასლისაგან, რასაც ზოგიერთები ძემასაც უწოდებენ. ცოცხ ეგვიპტელები ფე-
ხით ზეღენ, ხოლო თიხას — ხელით (და ნეხესაც ხელით იღებენ). სხვა ხალხე-
ბი სარცხვინელ ასოს ტოვებენ მის ბუნებრივ მდგომარეობაში, იმათ გარდა,
ვინც ეს ეგვიპტელთაგან ისწავლა; ეგვიპტელები კი წინადაცვეთას ახდენენ.
მამაკაცთაგან ყოველი ორ ტანსაცმელს ატარებს, ქალთაგან თითოეული —
თითოს. ყველა სხვა ხალხი იალქნების რგოლებსა და თოკებს ნავის გარეთ
ამაგრებს, ხოლო ეგვიპტელები — შიგნით. ელინები ასოებს წერენ და კენ-
ქებით ანგარიშობენ ისე, რომ ხელი მარცხნიდან მარჯვნივ მიაქვთ. ეგვიპტე-
ლებს კი ხელი მარჯვნიდან მარცხნისაკენ მიაქვთ. ასე აკეთებენ და თვითონ კი
ამბობენ, რომ ჩვენ მარჯვნისაკენ წარვმართავთ ნაწერს, ელინები კი
მარცხნისაკენ. ეგვიპტელები ხმარობენ ორგვარ დამწერლობას, ერთს უწო-
დებენ ისინი წმინდას, ხოლო მეორეს — სახალხოს.

37. ეგვიპტელები მეტისმეტად ღვთისმოსავეები არიან, ბევრად უფრო, ვიდ-
რე ყველა სხვა ხალხი და შემდეგ ჩვევებს იცავენ: სვამენ სპილენძის სასმი-
სებიდან, რომელთაც ყოველდღე წმენდენ და ამას უკლებლივ ყველა ასრუ-
ლებს. ტანსაცმელს სელისას ატარებენ, მუდამ ახლადგარეცხილს და ამისათ-
ვის ყველაზე მეტად ზრუნავენ. სარცხვინელი წინადაცვეთილი აქვთ სისუფთა-
ვის ვულისათვის და საერთოდ ის ურჩევნიათ, სუფთები იყვნენ, ვიდრე ლა-
მაზები. ქურუმები მთელ სხეულს იკრეპენ ყოველ დღეგამოშვებით, რათა ტი-
ლი ან სხვა რამ მკებნარი არა ჰყავდეთ ღვთის მსახურების დროს. ტანსაც-
მელს ქურუმები მხოლოდ სელისას ატარებენ, ფეხსაცმელს კი ჭილისას. მათ
არ შეუძლიათ იხმარონ სხვა რამ ტანსაცმელი, ანდა ფეხსაცმელი.

ისინი დღეში ორჯერ ბანაობენ ცივი წყლით და ასევე ღამეშიც ორჯერ. სხვა რიტუალებსაც, ასე ვთქვათ, უამრავს ასრულებენ. სამაგიეროდ სიკეთეც ბევრი ზედებათ ქურუმებს: ისინი საკუთარს არაფერს ხმარობენ და არაფერს ხარჯავენ; მათ აქვთ გამომცხვარი წმინდა პურები, ყოველდღე აქვთ დიდი რაოდენობით ძროხისა და ბატის ხორცი და ეძლევათ ყურძნის წვენი. თევზი კი არ ეჭმევათ. ეგვიპტელები ცერცვს არ თესენ თავის ქვეყანაში, ხოლო თუ თავისით ამოვიდა, არა სჭამენ არც უმსა და არც მოხარშულს. ქურუმები კი ცდილობენ, რომ არც კი შეხედონ ცერცვს, რადგან იგი უწმინდურ ბოსტნეულადაა მიჩნეული. თითოეულ ღმერთს ერთი ქურუმი კი არა ჰყავს, არამედ მრავალი, მაგრამ მათში არის ერთი ქურუმთმთავარი. ხოლო როდესაც რომელიმე მათგანი კვდება, მისი შვილი იჭერს მის ადგილს.

38. ხარები ეგვიპტელებს ეპაფოსის საკუთრებად მიაჩნიათ და ამის გამო მათ ამგვარად სცდიან: თუ დაინახეს, რომ მას აქვს თუნდაც ერთი შავი ბალანი, ცხოველს სუფთად არ მიიჩნევენ. ამას იკვლევს საამისოდ დაყენებული რომელიმე ქურუმი, რომლის თანდასწრებით ცხოველი ხან გამართული დგას, ხან ზურგზე წეება, ხან მას ენას აყოფინებენ, რომ გაიგონ, განწმენდილია თუ არა ის იმ გარკვეულ ნიშანთაგან, რომელთა შესახებ მე სხვა ადგილას მექნება საუბარი¹. იგი ათვალეირებს ბალანს კუდზედაც, იმის გამოსარკვევად, იზრდება თუ არა ის აქ ბუნებრივად. თუ ყოველივე ამისაგან სუფთაა ცხოველი, აღნიშნავს მას ქურუმი, რქებზე დაახვევს ქილს, შემდეგ წაუსვამს ზედ ლუქს² და დაასვამს ბეჭედს. ასე წაიყვანენ ცხოველს. ხოლო ვინც ასეთ უნიშნო ცხოველს მსხვერპლად შესწირავს, მის სასჯელად სიკვდილი არის განკუთვნილი. ამგვარად ხდება ცხოველის გამოკვლევა. ხოლო მსხვერპლშეწირვა მათ ასეთი აქვთ დაწესებული.

39. ნიშნინი ცხოველი მკაცრად საკურთხევლისაყენ, სადაც მსხვერპლი უნდა შესწირონ. ანთებენ ცეცხლს, შემდეგ ღვინოს ასხამენ საკურთხეველზე და სამსხვერპლო საქონელზე, მოუწოდებენ ღმერთს და კლავენ საქონელს. რომ მოკლავენ, თავს სჭრიან. ცხოველის სხეულს ატყავებენ, ხოლო მის თავზე წყევლას წარმოსთქვამენ და ვისაც აქვს ბაზარი, სადაც ცხოვრობენ მოსული ელინი ვაჭრები, იქ მიაქვს თავი, რათა ელინებს მისცენ. ხოლო თუ არა ჰყავთ გვერდით ელინები, ისინი ამ თავს მდინარეში აგდებენ. როდესაც წყევლას წარმოსთქვამენ თავებზე, შემდეგს ამბობენ: თუ რაიმე ბოროტი უნდა დაემართოს ან მსხვერპლშემწირავებს, ან მთელს ეგვიპტეს, დეე, ის ამ თავს მიუბრუნდეს. ხოლო რაც შეეხება მსხვერპლად შესაწირავი საქონლის თავებსა და ღვინის დათხევას, ყველა ეგვიპტელი ერთსა და იმავე წესს იცავს, ისევე,

¹ შტრ. 111, 28.

² ἡ ἰσχυρὸς — ნიშნავს „საბეჭდავ მიწას“, რაც ლუქის მაგივრად იხმარებოდა.

როგორც ყველა სხვა მსხვერპლშეწირვის დროს. ამ წესის გამოა, რომ არც ერთი ეგვიპტელი არც კი იგემებს არასოდეს არავითარი სულდგმულის თავს.

40. ხოლო რაც შეეხება სამსხვერპლო საქონლის გამოშინგვას და დაწვას. სხვადასხვა სამსხვერპლო საქონლის მიმართ სხვადასხვანაირად არის ეს ამბავი დაწესებული. ახლა მე იმის შესახებ მოგიხსობთ, თუ რომელი ღმერთ-ქალი არის მიჩნეული უდიდესად და რომელს უმართავენ უდიდეს დღესასწაულს. მას შემდეგ, რაც გაატყავებენ ხარს, ილოცავენ და მთელ მუცელს გამოფტარებულბენ, სხეულში მხოლოდ გულღვიძლს და ქონს ტოვებენ და ქრიან ბარკლებს, თეძოს, ბეჭებსა და კისერს. ამას რომ გააკეთებენ, შემდეგ ხარის დარჩენილ სხეულს ავსებენ სუფთა პურით, თაფლით, ქიშმიშით, ლეღვით, საკმევლით, ნელსაცხებლითა და სხვა სურნელოვანი ნივთიერებებით. ავსებენ ყოველივე ამით, უხვად გადაასხამენ ზეთს და ცეცხლს უკიდებენ. მსხვერპლ-შეწირვის წინ ეგვიპტელები მარხულობენ, ხოლო როდესაც სამსხვერპლო საქონელი იწვის, ყველანი თავში იცემენ ხელს, თავში ცემას რომ მორჩებიან, ნადიმს მართავენ იმით, რაც გადარჩება სამსხვერპლო საქონლისაგან.

41. ყველა ეგვიპტელი მსხვერპლად წმინდა ხარებსა და მოზვრებს სწირავს, ხოლო ძროხების შეწირვა მათთვის არ შეიძლება, რადგან ისინი ისინისათვის არიან განკუთვნილი. ისინს ძროხისრქიანი ქალის გამოსახულება აქვს, ისევე, როგორც ელინები წარმოადგენენ იოს. ყველა ეგვიპტელი თაყვანს სცემს ძროხებს ყველა ცხოველზე უფრო მეტად. აი ამიტომაც, რომ ეგვიპტელი, არც კაცი და არც ქალი ელინს ტუჩებში არ აკოცებს, არც ელინის დანას გამოიყენებს, არც შამფურს, არც ქვაბს. ის კი არა წმინდა ხარის ხორცსაც კი არ განსინჯავს, თუ ეს ხარი ელინის დანით არის დაკლული. ხოლო ხარ-ძროხა როდესაც კვდება, ეგვიპტელები მათ ასე მარხავენ: ძროხებს მდინარეში ჰყრიან, ხოლო ხარებს თითოეული მათგანი ფლავს თავისი ქალაქის გარეუბანში ისე, რომ მისი ერთი რქა, ან ორივე ამოშვერილია მიწიდან ადგილის მისანიშნებლად. როდესაც ეს ხარი გაიხრწნება და დადგება გარკვეული დრო, თითოეულ ქალაქში მოდის ხომალდი კუნძულიდან, რომელსაც ეწოდება პროსოპიტისი. იგი არის დელტაში და ირგვლივ რომ შემოიზომოს, 9 სხოანია. ამ პროსოპიტისის კუნძულზე ბევრი ქალაქია, მაგრამ იმ ქალაქის სახელი, საიდანაც მოდიან ხომალდებით ხარების ძვლების წასაღებად, არის ატარბექისი, სადაც დაფუძნებულია აფროდიტეს წმინდა ტაძარი. ამ ქალაქიდან ბევრი დაეხეტებიან სხვადასხვა ქალაქებში, თხრიან ძვლებს, მიაქვთ თან და მარხავენ ყველანი ერთ ადგილას. ყველა სხვა დახოცილ საქონელს იმნაირადვე მარხავენ, როგორც ხარებს, რადგან ამის შესახებ მათ ასე აქვთ დაწესებული. მაგრამ საქონელს ისინი ჩვეულებრივ არ კლავენ.

42. ის ეგვიპტელები, რომელთაც აქვთ თებელი ზევსის ტაძარი, ანდა ცხოვრობენ თებეს ოლქში, ხელს არ ახლებენ ცხვრებს და მსხვერპლად სწირავენ თხებს. ყველა ეგვიპტელი არ სცემს თაყვანს ერთსა და იმავე ღმერ-

თებს, ეს არ ეხება მხოლოდ ისისსა და ოსირისს (რომელზედაც ამბობენ, დიონისე არისო), ამათ ყველანი თანაბრად აღიარებენ. ის ეგვიპტელები, რომელთაც აქვთ მენდესის ტაძარი, ან ცხოვრობენ მენდესის ოლქში, ხელს არ ახლებენ თებს და მსხვერპლად სწირავენ ცხვრებს. თებელები და ისინი, ვინც არ სწირავენ მსხვერპლად ცხვრებს, თუ საიდან დამკვიდრდა ეს წესი მათში, ამის შესახებ შემდეგს მოგვითხრობენ: ჰერაკლეს ძალიან უნდოდა ზევსის დანახვა, ხოლო ზევსს კი არ უნდოდა, რომ მას დაენახა. ბოლოს, როდესაც ჰერაკლემ მეტისმეტად დაიჟინა, ზევსმა შემდეგ ზრიკს მიმართა: გაატყავა ვერძი, მისი ტყავი წამოისხა, მოკვეთა ვერძს თავი, რომელიც წინ დაიჭირა და ასე ეჩვენა ჰერაკლეს. ამის გამოა, რომ ზევსის ვერძისთავიანი ქანდაკება გააკეთეს ეგვიპტელებმა, ხოლო ეგვიპტელებისაგან — ამონელებმა, რომლებიც ეგვიპტელთა და ეთიოპელთაგან არიან გამოსულები და ლაპარაკობენ ორთა ენის საშუალო ენაზე. მე ვფიქრობ, რომ სახელწოდება „ამონელები“ იმის გამო დაირქვეს მათ, რომ ეგვიპტელები ზევსს „ამუნს“ უწოდებენ. თებელები არ სწირავენ მსხვერპლად ვერძს, რადგან ეს ცხოველი მათთვის ამავე მიზეზის გამო წმინდა არის. წელიწადში ერთ დღეს, ზევსის დღესასწაულზე, ისინი ვერძს კლავენ, ატყავებენ და აცმევენ ამ ტყავს ზევსის ქანდაკებას და შემდეგ მასთან მოაქვთ ჰერაკლეს ქანდაკება. ამას რომ გააკეთებენ, ყველანი, ვინც კი ტაძრის ირგვლივ არიან, გულს იმჯილავენ ვერძის გამო და შემდეგ მას წმინდა საფლავზე მარხავენ.

43. ჰერაკლეს შესახებ, რომელზედაც ამ ამბავს მოგვითხრობენ, მოვისმინე, რომ ის ყოფილა ერთი თორმეტ ღმერთთაგანი. ხოლო სხვა რამე ჰერაკლეს შესახებ, რომელსაც ელინები იცნობენ, ეგვიპტეში ვერსად ვერაფერი შევიტყვე. ეგვიპტელებს რომ ელინთაგან არ მიუღიათ ჰერაკლეს სახელი, არამედ პირიქით, რომ ელინებმა შეითვისეს ის ეგვიპტელთაგან და ელინთა შორის სწორედ იმათ, რომელთაც ამფიტრიონის შვილს სახელად ჰერაკლე დაარქვეს, საამისოდ ბევრი სხვა საბუთიც მაქვს და მათ შორის შემდეგიც: ამ ჰერაკლეს ორივე მშობელი, ამფიტრიონი და ალკმენე წარმოშობით ეგვიპტიდან იყვნენ; აგრეთვე ისიც, რომ ეგვიპტელები ამბობენ, რომ მათ არ იციან არც პოსეიდონისა და არც დიოსკურების სახელი და ეს ღმერთები მათ სხვა ღმერთებს შორის არ ჰყავთ მიღებული. მათ რომ ელინთაგან გადაეღოთ რომელიმე ღვთაების სახელი. მე ვფიქრობ და დარწმუნებულიც ვარ, ეს მათ კარგად ეხსომებოდათ, რაკილა ეგვიპტელები მაშინ უკვე ზღვაოსნობდნენ და ელინთა შორისაც იყვნენ უკვე მეზღვაურები. ამ შემთხვევაში ამ ღმერთების სახელები უფრო ეცოდინებოდათ ეგვიპტელებს, ვიდრე ჰერაკლესი. მაგრამ ჰერაკლე ძველი ღმერთია ეგვიპტელების. როგორც თვითონ ამბობენ, ამასისის

1 პოსეიდონისა და დიოსკურების.

გამეფებამდე 17000 წლით ადრე რვა ღმერთიდან თორმეტი ღმერთი წარმოიშვა და ერთი მათგანი ჰერაკლესა.

44. რადგანაც მინდოდა ამის შესახებ რამდენადაც კი შესაძლებელი იყო გარკვეულად რამე მცოდნოდა, გავცურე ფინიკიის ტიროსში, რაკილა შევიტყვე, რომ იქ არის ჰერაკლეს წმინდა ტაძარი. მე ვნახე, რომ ტაძარი მდიდრულადაა შემკული მრავალი სხვადასხვაგვარი შეწირულებებით, მასში იყო ორი სვეტი, ერთი სუფთა ოქროსი, ხოლო მეორე ზურმუხტისა, რომელიც ღამით ძალიან ბრწყინავდა. ღვთაების ქურუმებთან საუბრისას შევეკითხე მათ, რამდენი ხანია გასული ამ ტაძრის დაფუძნებიდან და გამოვარკვეე, რომ ამ საკითხზე არც ისინი არიან ელინების აზრისა; რადგან თქვეს, რომ ტიროსის აშენებასთან ერთად არის ამ ღვთაების ტაძარიც დაფუძნებული, ხოლო მას მერე, რაც ისინი ტიროსში ცხოვრობენ, გასულია 2300 წელი. ტიროსში ვნახე კიდევ ერთი ჰერაკლეს ტაძარი, რომელიც თასოსელი ჰერაკლეს სახელობისაა. ვიყავი თასოსზედაც, სადაც ვნახე ჰერაკლეს ტაძარი დაარსებული ფინიკიელთა მიერ, რომლებიც ევროპეს საძებნელად იყვნენ წამოსულები და თასოსი კი დაასახლეს. ყოველივე ეს მოხდა ადამიანთა ხუთი თაობით უწინარეს, ვიდრე ამფიტრიონის ძე ჰერაკლე დაიბადებოდა ელადაში. ჩემს მიერ მოთხრობილი ცხადყოფს, რომ ჰერაკლე ძველი ღმერთია. მე ვფიქრობ, რომ ის ელინები მოიქცნენ ყველაზე უფრო სწორად, რომელთაც ჰერაკლეს ორი ტაძარი აქვთ, ერთში მსხვერპლს სწირავენ უკვდავ ჰერაკლეს ოლიმპიელად სახელდებულს, ხოლო მეორეში პატივს სცემენ მას, როგორც გმირს.

45. ელინები ბევრ სხვა დაუჯერებელ ამბებსაც მოგვითხრობენ. სისულელეა ის ამბავიც, რასაც ისინი ჰყვებიან ჰერაკლეს შესახებ, თითქოს ის მოვიდა ეგვიპტეში, ხოლო ეგვიპტელებმა მას თავზე გვირგვინი დაადგეს და დიდი ზეიმით წაიყვანეს ზევსისათვის შესაწირავად. ჯერ ჰერაკლე თითქოს წყნარად ყოფილა, ხოლო როდესაც საკურთხეველთან მისი მსხვერპლშესაწირავად გამზადება დაუწყიათ, მთელი ძალა მოუკრეფია და ირგვლივ ყველანი ამოუქლევტია. მე ვფიქრობ, რომ ელინები ამას ამბობენ იმიტომ, რომ სრულებით არ იციან ეგვიპტელთა ბუნება და ზნე-ჩვეულებები. ეგვიპტელთათვის ცხოველების მსხვერპლად შეწირვაც კი არაა ნებადართული (გარდა ცხვრებისა, სუფთა ხარებისა, მოზვრებისა და ბატებისა) და როგორ იქნებოდა, რომ მათ ადამიანები შეეწირათ მსხვერპლად? ამას გარდა ჰერაკლე ხომ ერთი იყო და ისიც ადამიანი, როგორც თვითონვე ამბობენ და რამდენად ბუნებრივია, რომ მას ამდენი ხალხი გაეყლიტა? ღმერთებისა და გმირების შესახებ რომ ამდენი ვილაპარაკეთ, მოგვეტეოს ჩვენ.

46. ხოლო ჩემს მიერ უკვე ხსენებული ეგვიპტელები დედა-თხებს და ვაცებს არ სწირავენ მსხვერპლად შემდეგი მიზეზების გამო: მენდესელები პანს ასახელებენ რვა ღმერთს შორის, ხოლო ეს რვა ღმერთი, როგორც თვითონ ისინი ამბობენ, იყო თორმეტ ღმერთზე უწინარეს. მხატვრები და მოქანდაკე-

ები ხატავენ და აქანდაკებენ პანის გამოსახულებას, ელინებისა არ იყოს, თხის სახითა და ვაცის ფეხებით. მაგრამ ამავე დროს იმას კი არ ფიქრობენ, რომ ის მართლაც ასეთია, არაშედ სხვა ღმერთების მსგავსად მიაჩნიათ. ხოლო თუ რის გამო ხატავენ მას ამნაირად, ამაზე არ მესიამოვნება ლაპარაკი. მენდესელები პატივს სცემენ ყველა თხას, მამლებს უფრო, ვიდრე დედლებს. ასევე თხის მწყემსებსაც დიდი პატივი აქვთ. ვაცთა შორის განსაკუთრებით ერთს სცემენ პატივს და როდესაც ის კვდება, მენდესელთა მთელი ოლქი დიდ მწუხარებას განიცდის. ეგვიპტურად ვაცსაც და პანსაც მენდესი ეწოდება. ჩემს დროს ამ ოლქში ასეთი სასწაული მოხდა: ერთი ვაცი საჯაროდ დაწვა ქალთან და ეს მოხდა ადამიანთა თვალწინ.

47. ეგვიპტელებს ღორი უწმინდურ ცხოველად მიაჩნდათ. ჯერ ერთი, თუ რომელიმე ეგვიპტელი შემთხვევით შეეხება ღორს, როდესაც მის გვერდით ჩაივლის, მაშინვე გაეშურება მდინარისაკენ და ჩაეშვება შიგ თავის ტანისამოსიანად. მეორეც ის არის, რომ მთელი მოსახლეობიდან მხოლოდ მელორეები, თუნდაც რომ წარმოშობით ეგვიპტელები იყვნენ, არ შედიან ეგვიპტის არც ერთ ტაძარში, არც არავის უნდა მელორეს მისცეს თავისი ასული ცოლად, არც მათი ქალები მიჰყავს ვისმე. ისე რომ, მელორეები ერთმანეთს აძლევენ ქალებს ცოლად და ერთმანეთის ქალებს თხოულობენ.

ეგვიპტელებს ნება არა აქვთ, რომ ღორი ღვთაებებს შესწირონ, გარდა მთვარისა და დიონისესი, ისიც ერთსა და იმავე დროს; სავსე მთვარის დროს მსხვერპლად სწირავენ ღორებს და შემდეგ ჰამენ მათ ხორცს. თუ რატომაა, რომ სხვა დღესასწაულებზე არ აჰაჰანებენ ღორებს, ხოლო ამ დღესასწაულზე სწორედ მათ სწირავენ მსხვერპლად, ამის შესახებ ეგვიპტელები მოგვითხრობენ ამბავს, რომელიც მე, მართალია ვიცი, მაგრამ შეუფერებლად მიმიჩნია მისი გადმოცემა. ღორების ეს შეწირვა მთვარისათვის ასე ხდება: როდესაც ქურუმი მას დაჰკლავს, ერთად დადებს კუდის წვერს, ელენთასა და ჩობალს, დაჰფარავს ყოველივე ამას ცხოველის მუცლის ქონით და შემდეგ ცეცხლს წაუკიდებს. ხოლო დანარჩენ ხორცს ჰამენ იმ სავსე მთვარის დამეს, როდესაც სამსხვერპლო საქონლის შეწირვა მოხდა, სხვა დღეს კი ამას პირსაც არ აკარებენ. ღარიბები თავისი გაჭირვებული ცხოვრების გამო ცომისაგან ძერწავენ ღორებს, გამოაცხობენ და იმას სწირავენ მსხვერპლად.

48. დიონისეს დღესასწაულის წინა საღამოს თითოეული ეგვიპტელი კლავს გოჭს თავისი კარების წინ და დაკლულ გოჭს უკან ატანს იმ მელორეს, რომელმაც ის მიჰყიდა. დიონისესადმი მიძღვნილ დღესასწაულს ეგვიპტელები სხვაფრივ თითქმის ისევე ატარებენ, როგორც ელინები, მხოლოდ ფერხულებს არ აბამენ, თუმცა ფალოსების მაგივრადაც მათ დაახლოებით წყართის ოდენა ქანდაკებები გამოიგონეს, რომლებიც მოძრაობენ კანაფების საშუალებით. ეს ქანდაკებები სოფელ-სოფელ დააქვთ ქალებს, ამ დროს ამ ქანდაკების სარცხვინელი, რომელიც ბევრად ნაკლები არ არის დანარჩენ სხეულზე, ზე-

მთ და ქვემოთ მოძრაობს. ამ პროცესიას წინ მიუძღვის ავლოსი, ხოლო მას მისდევენ ქალები, რომლებიც უვალობენ დიონისეს. ერთი წმინდა თქმულება არსებობს იმის შესახებ, თუ რატომ არის სარცხვინელი ამოდენა და რატომაა, რომ მთელი სხეულიდან მხოლოდ ის მოძრაობს.

49. მე ვფიქრობ, რომ მელამპუსს ამითეონის ძისათვის ეს მსხვერპლშეწირვა უცნობო არ იყო, პირიქით ის ამ საქმის კარგი მცოდნე ჩანს.

სწორედ მელამპუსი იყო, რომელმაც გაავრცელა ელინებში დიონისეს სახელი, მისთვის მსხვერპლშეწირვა და ფალოსის საზეიმო ტარება. მაგრამ უნდა ითქვას, რომ მან მთლიანად და დაწვრილებით ვერ აჩვენა ელინებს ეს ამბავი, რაც მისმა მომდევნო ბრძენმა კაცებმა ბევრად უკეთ შეიძღეს. რაც შეეხება ფალოსს, რომელსაც დიონისეს პატივსაცემად დაატარებენ, ის მელამპუსის შემოტანილია და რასაც აკეთებენ ელინები, მისი კეთება სწორედ მელამპუსისაგან ისწავლეს. მე ვამტკიცებ, რომ მელამპუსმა, რომელიც ბრძენი კაცი იყო და მისნობას დაუფლებული, ბევრი რამ შეითვისა ეგვიპტეში, აქედან ელინებში შეიტანა და მათ შორის დიონისეს კულტიც, მხოლოდ მცირედენი ცვლილებით. რადგან მე არ შემიძლია იმის თქმა, რომ ის, რაც კეთდება ეგვიპტეში და ის, რასაც აკეთებენ ელინები ამ ღმერთის მიმართ, შემთხვევითაა ერთმანეთის მსგავსი. ასე რომ ყოფილიყო, მაშინ ის ელინთა ჩვევების შესაბამისი იქნებოდა და არა ახლად შეტანილი მათში. ვერ ვიტყვი აგრეთვე იმასაც, რომ ეგვიპტელებმა ელინთაგან გადმოიღეს ეს ან სხვა რომელიმე ჩვევა. მე უფრო იმას ვფიქრობ, რომ მელამპუსმა დიონისეს კულტის შესახებ შეიტყო ტიროსელი კადმოსისაგან და მათგან, ვინც მასთან ერთად მივიდა ფინიკიიდან ამჟამად ბეოტიად წოდებულ ქვეყანაში.

50. ელადაში თითქმის ყველა ღმერთის სახელი ეგვიპტიდანაა შემოსული, რომ ეს სახელები ბარბაროსთაგან არის გადმოღებული, ეს დანამდვილებით შევიტყვევ გამოკითხვის შედეგად, ხოლო მე კი უფრო ის მგონია, რომ სწორედ ეგვიპტიდან შემოვიდა ელადაში ეს სახელები, გარდა პოსედონისა და დიოსკურებისა, რის შესახებაც ზემოთ ვილაპარაკე¹, პერას, ჰესტიას, თემიდის, ქარიტების, ნერეიდებისა და ყველა სხვა ღმერთების სახელები ეგვიპტელების ქვეყანაში ცნობილი იყო იმთავითვე. მე იმას ვამბობ, რასაც ამბობენ თვით ეგვიპტელები. ღმერთების სახელები, რომლებზედაც ეგვიპტელები ამბობენ არ ვიცითო, მე ვფიქრობ, დარქმეულია პელაზგების მიერ, გარდა პოსედონისა. ამ ღმერთის შესახებ ელინებმა გაიგეს ლიბიელთაგან, რადგან ლიბიელების გარდა არსად ყოფილა პოსედონის სახელი გავრცელებული დასაბამიდან. ლიბიელები კი მუდამ პატივს სცემდნენ ამ ღმერთს. გმირებიც სრულიად არ სწამთ ეგვიპტელებს².

¹ შდრ. II, 43.

² ეს უკანასკნელი ფრაზა გვიანდელ ჩანართად არის მიჩნეული, და ამის პერე § 51-ის ნაწილი.

51. ესეცა და ამას გარდა სხვაც, რის შესახებაც ვილაპარაკებ, ელინებს ეგვიპტელთაგან გადმოჟლიათ; ხოლო ჰერმესის ქანდაკებათა კეთება გამართული სარცხინელით ეგვიპტელთაგან კი არ უსწავლიათ, არამედ პელაზგებისაგან და პელაზგთაგან ელინთა შორის პირველად ათენელებმა გადმოიღეს, ხოლო ამათგან — დანარჩენებმა. პელაზგები ათენელების მეზობლები გახდნენ მათსავე ქვეყანაში მაშინ, როდესაც ათენელები უკვე ელინებად იქცნენ. აქედან იყო, რომ დაიწყო პელაზგების ელინებად მიჩნევაც. ხოლო ვისაც კი მიუღია მონაწილეობა კაბირთა მისტერიებში, რომელსაც სამოთრაკელები ასრულებენ (და რაც მათ პელაზგებნისაგან გადმოიღეს), ის უთუოდ გაიგებს, რასაც მე ვამბობ, რადგან ეს პელაზგები, რომლებიც ათენელების მეზობლები გახდნენ, უწინ სამოთრაკეზე ცხოვრობდნენ და ამათგან გადმოიღეს სამოთრაკელებმა მისტერიები. ხოლო ჰერმესის ქანდაკებების კეთება გამართული სარცხინელით ელინთა შორის პირველად ათენელებმა ისწავლეს პელაზგებისაგან, ხოლო პელაზგები ამის შესახებ რაღაცა წმინდა თქმულებას გადმოსცემენ, რაც ცხადდება ხოლმე სამოთრაკეში მისტერიების დროს¹.

52. როგორც მე დოდონეში მოვისმინე და შევიტყვე, პელაზგები პირველად ყოველგვარ მსხვერპლშეწირვასა და ლოცვას ღმერთების მიმართ ისე ახდენდნენ რომ სახელით ან ზედწოდებით არ მიპარავდნენ არც ერთ მათგანს, რადგან არ გაეგონათ ასეთი არაფერი. ხოლო ღმერთები² უწოდეს მათ იმის გამო, რომ ისინი ათავსებდნენ³ ყოველგვარ საგნებს რიგზე და ანაწილებდნენ ყოველივეს. ხოლო ამის შემდეგ დიდმა დრომ რომ განვლო, პელაზგებმა შეიტყვეს ეგვიპტიდან შემოსული სხვადასხვა ღმერთების სახელები, დიონისეს სახელი კი ბევრად უფრო გვიან გაიგეს. ხანი რომ გავიდა, პელაზგებმა, სახელთა შესახებ დოდონეში იკითხეს. ეს სამისნო უძველესად ითვლება ელინთა სამისნოებს შორის. ხოლო ამ დროს ის ერთადერთი იყო. როდესაც იკითხეს დოდონეში პელაზგებმა, მიიღონ თუ არა ბარბაროსთაგან მოსული სახელები, სამისნომ ურჩია მიღება. ამ დროიდან მსხვერპლშეწირვის დროს ღმერთებს სახელებით მოიხსენიებდნენ ხოლმე. ხოლო შემდეგ პელაზგებისაგან ელინებმა გადაიღეს ეს ჩვევა.

53. საიდან წარმოიშვა თითოეული ღმერთი ან თუ არსებობდნენ ყველანი მუდამ, ან რანაირები იყვნენ ისინი შესახედავად, ამის შესახებ ელინებმა არაფერი იცოდნენ ამ ცოტა ხნამდე. მე ვფიქრობ, რომ ჰესიოდე და ჰომეროსი ჩემზე 400 წლით იყვნენ უფროსები და არა უფრო მეტი. ესენი იყვნენ, რომელთაც შეუქმნეს ელინებს ღმერთების წარმოშობის ისტორია, დაარქვეს

¹ აქამდეა მინეული დამატებად.

² ბერძნულად *θεοί*.

³ *θεῶν*-ისინი, რომლებიც ათავსებენ, დებენ. *θεῶν* და *θεῶν* ერთი ძირის სიტყვებად მიუჩნევა პეროლოტეს.

ღმერთებს სახელები, გაუნაწილეს მათ პატივი და ხელოვნება და აღწერეს მათი გარეგნობა. ხოლო პოეტები, რომელთა შესახებაც ამბობენ, რომ ჰომეროსზე და ჰესიოდზე უწინ იყვნენ, მე ვფიქრობ, რომ ამათ შემდეგ ცხოვრობდნენ. პირველი ნაწილი ამ ცნობებისა დოდონის ქურუმმა ქალებმა მოგვითხრეს, ხოლო შემდგომი, რაც ეხება ჰესიოდესა და ჰომეროსს, მე მეკუთვინის.

54. იმ სამისნოების შესახებ, რომელთაგან ერთი ელინთა შორისაა, ხოლო მეორე ლიბიეშია, ეგვიპტელები შემდეგ ამბავს მოგვითხრობენ: თებელი ზევსის ქურუმებმა მითხრეს, რომ ორი ქურუმი ქალი წაუყვანიათ თებედან ფინიკიელებს და ერთი მათგანი, როგორც მათ შეიტყვეს, გაუყიდათ ლიბიეში, ხოლო მეორე — ელინებში. აი, ეს ქალები იყვნენ, რომელთაც პირველებმა დააარსეს სამისნოები ზემოხსენებულ ხალხებში. ხოლო როდესაც მე ვკითხე, თუ საიდან იციან ასე დაბეჭითებით, რომ ლაპარაკობენ, მათ მითხრეს, რომ დიდხანს ეძებდნენ ამ ქალების ასავალ-დასავალს, მაგრამ ვერ შეძლეს მათი პოვნა, მხოლოდ შემდეგ შეიტყვეს მათ შესახებ ის, რასაც ამბობენ.

55. ეს მე მოვისმინე თებეში ქურუმთაგან, ხოლო დოდონის წინასწარმეტყველი ქალები შემდეგს ამბობენ: ორი შავი მტრედი აფრენილა ეგვიპტის თებედან, იმათგან ერთი ლიბიეში დამჯდარა, ხოლო მეორე მათთან მოფრენილა. ეს დაჯდა მუხაზე და ადამიანური ხმით დაილაპარაკა, რომ აქ ზევსის სამისნო უნდა იყოსო. დოდონის მცხოვრებლებმა ეს გამოცხადება ღვთის ნებასურვილად მიიღეს და ამის შესაბამისად მოიქცნენ. ამბობენ, რომ ლიბიელებში წასულმა მტრედმა უბრძანა ლიბიელებს, ამონის სამისნო დაეარსებინათ. ესეც ხომ ზევსის სალოცავია. ეს მიამბუს დოდონის ქურუმმა ქალებმა, რომელთაგან ყველაზე უფროსს ერქვა პრომენეა, მის მომღვენოს — ტიმარეტე, ხოლო ყველაზე უმცროსს — ნიკანდრე. მათივე აზრისა იყვნენ სხვა დოდონელები, რომლებიც ამავე სალოცავს ემსახურებოდნენ.

56. მე კი ამის შესახებ ამ აზრისა ვარ: თუკი ფინიკიელებმა მართლაც წაიყვანეს წმინდა ქალები და ერთი მათგანი ლიბიეში გაჰყიდეს, ხოლო მეორე ელადაში, მე ვფიქრობ, რომ ეს ქალი გაიყიდა დღევანდელი ელადის სწორედ იმ ნაწილში, რომელსაც უწინ პელაზგიე ეწოდებოდა, სახელდობრ თესპროტებით დასახლებულ ნაწილში. შემდეგ მან, მონობაში მყოფმა, დააფუძნა აქ, მუხის ქვეშ, ზევსის სამლოცველო. რაც სრულიად ბუნებრივი იყო; რაკილა თებეში ის ზევსის ტაძარს ემსახურებოდა, აქ რომ მოვიდა, მისი ხსოვნა მანც ჰქონდა. ხოლო შემდეგ ელინთა ენა რომ ისწავლა, დააწესა სამისნო. მანვე თქვა, რომ მისი და გაყიდულია ლიბიეში იმავე ფინიკიელების მიერ, რომელთაც ის თვითონ გაჰყიდეს.

57. ჩემის აზრით, დოდონელებმა ამ ქალებს იმიტომ უწოდეს მტრედები, რომ ქალები ბარბაროსები იყვნენ და დოდონელებს ეჩვენებოდათ, რომ ისინი ჩიტების მსგავსად ლაპარაკობდნენ. დოდონელები ამბობენ, ხანი რომ გა-

ვიდა, მტრედი ადამიანის ენაზე ალაპარაკდაო, ე. ი. ეს მოხდა მაშინ როდესაც ქალმა გასაგები რაღაცა სთქვა, ვიდრე ის ბარბაროსულად ლაპარაკობდა, მათ ეგონათ, რომ ჩიტსავით ლაპარაკობსო, აბა როგორ შეიძლება, რომ მტრედმა ადამიანის ენით ილაპარაკოს? ისინი რომ ამბობენ, მტრედი შავი იყოო, ამით იმას გვანიშნებენ, რომ ქალი ეგვიპტელი იყო.

მართლაც და მისნობა ეგვიპტის თებესა და დოდონეში ერთმანეთის მსგავსია. სამსხვერპლო მისნობაც საქონელზე აგრეთვე ეგვიპტიდან არის შემოსული ელადამი.

58. ადამიანთა შორის ეგვიპტელები პირველები არიან, რომლებიც მართავენ სახალხო დღესასწაულებს, ტრიუმფებსა და საზეიმო პროცესიებს, ელინებს კი ეს ყოველივე მათგან უსწავლიათ. ამის საბუთად მე შემდეგი მაქვს: ეგვიპტელებთან ეს ამბები დიდი ხანია, რაც ხდება, ხოლო ელინებთან ის ახლახან დაწესდა.

59. ეგვიპტელები სახალხო დღესასწაულს წელიწადში ერთხელ კი არ აწყობენ, არამედ საკმაოდ ხშირად, განსაკუთრებით ხალისით კი მართავენ ამას ქალაქ ბუბასტისში არტემიდეს პატივსაცემად, ხოლო მეორე სახალხო დღესასწაული იმართება ქალაქ ბუსირისში, ისისის პატივსაცემად. ამ ქალაქში არის ისისის უდიდესი ტაძარი, ხოლო თვით ეს ქალაქი ეგვიპტის დელტის შუაშია დაფუძნებული. ელინთა ენაზე ისისი დემეტრეა. მესამე სახალხო დღესასწაულს ქალაქ საინში მართავენ ათენას პატივსაცემად. მეოთხეს — ჰელიოპოლისში ჰელიოსისას, მეხუთეს — ბუტოში ლეტოსას, ხოლო მეექვსეს — ქალაქ პაპრემისში — არესის განსაღიღებლად.

60. ხოლო როდესაც ისინი ქალაქ ბუბასტისში მიდიან, გზაში ასე იქცევიან: კაცები ქალებთან ერთად მიცურავენ და თითოეულ ნავში დიდი რაოდენობაა ორივე სქესისა. ზოგიერთ ქალს ფიფინები უჭირავს და იმას ატკაცუნებს, ხოლო კაცები კიდევ ავლოსებზე უკრავენ მთელი მგზავრობის განმავლობაში: დანარჩენი ქალები და კაცები მღერაინ და ტაშს უკრავენ. როდესაც რომელიმე ქალაქთან მიცურდებიან, ნავს მიაყენებენ ნაპირზე და ასე იქცევიან: ზოგიერთი ქალი იმასვე აკეთებს, რაც უკვე ითქვა, ხოლო ზოგიერთი კი დასცინის და უყვირის ამ ქალაქის ქალებს. ზოგი ქალი ცეკვავს, დანარჩენი ქალები ფეხზე დგებიან და შიშვლდებიან. ამას სჩადიან ყველა ქალაქში, რომელიც გზაზე მდინარის პირასაა, ხოლო როდესაც მიღწევენ ბუბასტისს, იქ აწყობენ დღესასწაულს დიდი მსხვერპლშეწირვებით და ყურძნის ღვინო უფრო მეტი იხარჯება ამ დღესასწაულზე, ვიდრე მთელი დანარჩენი წლის განმავლობაში. როგორც ადგილობრივი მცხოვრებლები. მოგვითხრობენ, ბავშვები რომ არ ჩაეთვალოთ, კაცები და ქალები დაახლოებით 700000 იყრის თავს.

61. ასე ხდება ბუბასტისში, ხოლო ქალაქ ბუსირისში, როგორ ატარებენ

ისინი დღესასწაულს, ამის შესახებ ზემოთ ვთქვი¹. მსხვერპლშეწირვის შემდეგ ყველა ქალი და კაცი, მრავალ ათიათასზე მეტი, გულს იმჯილავს, ხოლო თუ ვის გამო იმჯილავენ, ამის შესახებ ლაპარაკი ჩემგან მკრეხელობა იქნებოდა. ხოლო ეგვიპტეში მცხოვრები ყველა კარიელი კიდევ უფრო მეტ სიმლეგეს იჩენს — სახეებს დანებით იჭრიან და ამის მიხედვით სრულიად ცხადია, რომ ისინი უცხოელები არიან და არა ეგვიპტელები.

62. ხოლო როდესაც ქალაქ საისში მოიყრის ხალხი თავს მსხვერპლშესაწირავად, ერთ-ერთ ღამეს ყველანი მრავალ სანათურს ანთებენ სახლების ირგვლივ ღია ცის ქვეშ. სანათურები წარმოადგენენ ფიალას, რომელიც სავსეა მარილითა და ზეთით, ხოლო ზემოთ არის პატრუქი, ესენი ანთია მთელ ღამეს, ხოლო დღესასწაულს ეწოდება „სანათურთა ანთების“ დღესასწაული. ის ეგვიპტელები, ვინც ვერ მიდიან ამ სახალხო დღესასწაულზე, ამ მსხვერპლშეწირვის ღამეს თვითონაც ასრულებენ რიტუალს, ანთებენ ყველანი სანათურებს, ისე რომ, ამ ღამეს მხოლოდ საისში კი არ არის დანთებული სანათურები, არამედ მთელს ეგვიპტეში. თუ რის გამოა, რომ ამ ღამეს შუქი და პატივი ხვდა წილად, ამის შესახებ ერთ წმინდა ამბავს მოგვითხრობენ.

63. ისინი, ვინც დადიან ჰელიოპოლისსა და ბუტოში, მხოლოდ მსხვერპლშეწირვას ახდენენ, ხოლო პაპრემისში მსხვერპლშეწირვასაც ახდენენ და მთელ რიტუალსაც ისევე ასრულებენ, როგორც სხვაგან: მზის ჩასვლისას რამდენიმე ქურუმში ქანდაკების ირგვლივ ფუსფუსებს, ხოლო უმეტესობა ამ ქურუმთაგან ხის კვერთხებით დგას სალოცავის შესავალში. სხვები, რომელნიც აღთქმას ასრულებენ, 1000-ზე მეტნი არიან; თითოეულ მათგანს ასევე კვერთხი უჭირავს და ესენი მეორე მხარეს დგანან შეგროვებულები. ქანდაკება, რომელიც ხის პატარა მოოქრულ ტაძარშია, წინა დღით მიაქვთ სხვა წმინდა სამყოფელში. ის მცირედნი ქურუმთაგან, რომლებიც ქანდაკების ირგვლივ იყვნენ დარჩენილნი, მოათრევენ ოთხბორბლიან ურემს, რომლითაც მოაქვთ ტაძარი და ტაძარში მოთავსებული ქანდაკება; კარიბჭესთან მდგარი არ აღეგნენ მათ შესვლის საშუალებას, ხოლო აღთქმის შემსრულებლები ესარჩლებიან ღმერთს და ურტყამენ დამბრკოლებლებს, ესენი კი თავს იცავენ. ამრიგად, აქ სასტიკი კომბლების ტრიალი იმართება, ერთმანეთს თავებს უმტვრევენ და, როგორც მე ვფიქრობ, ბევრი იხოცება კიდევაც ჭრილობებისაგან, თუმცა ეგვიპტელები ამბობენ, არავინაც არ იხოცებოა. ხოლო ადგილობრივი მცხოვრებლები ამბობენ, რომ ეს სახალხო დღესასწაული მათ შემდეგი ამბის მერე დაუწესდათ: ამ სალოცავში ცხოვრობდა არესის დედა; ხოლო არესი, რომელიც სხვაგან იყო გაზრდილი, დაეაქაცების შემდეგ მოვიდა და მოინდომა დედას დაკავშირებოდა; დედის მსახურთ, რადგანაც მათ ის უწინ არ ენახათ, არ უნდოდათ მისი შეშვება, ის კი არა იგერიებდნენ. მაგრამ არესმა სხვა ქა-

ლაქიდან მოიყვანა კაცები, სასტიკად მოექცა მსახურებს და შევიდა დედასთან. აი, ამბობენ, რომ ამის მერე დაწესდა არესის ამ დღესასწაულზე ეს ცემა-ტყეპა.

64. ეგვიპტელები არიან პირველები, რომელთაც დააწესეს ის, რომ სალოცავეებში ქალებთან არ დაწოლილიყვნენ და ქალებთან ურთიერთობის შემდეგ სალოცავეებში განუბანელი არ შესულიყვნენ.

მართლაც და თითქმის ყველა სხვა ხალხი, ეგვიპტელთა და ელინთა გარდა, სალოცავეებში წვებიან ქალებთან და მათგან რომ წამოვლენ, განუბანელნი შედიან სალოცავეში, რადგან მიაჩნიათ, რომ ადამიანებსა და სხვა ცხოველებს შორის არაა განსხვავება, ეს იმიტომ, რომ ხედავენ სხვადასხვა ცხოველებს და ფრინველთა ნაირნაირ ჯიშებს, რომლებიც გრილდებიან ღმერთების ტაძრებშიც და წმინდა ჭალებშიც; ხოლო ღმერთისთვის რომ ეს სასურველი არ ყოფილიყო, ამას ცხოველებიც არ გააკეთებდნენო. ისინი კი აკეთებენ ასე და ამგვარად ასაბუთებენ, მაგრამ მე მაინც არ მომწონს.

65. ეგვიპტელები ზედმიწევნით იცავენ ყველა რიტუალს, რაც ენება ღვთისმსახურებას და სხვათა შორის შემდეგსაც. მართალია, ეგვიპტე ლობიის მეზობლადაა, მაგრამ გარეული მხეცები იქ მაინცდამაინც ბევრი არ არის. სამაგიეროდ ყველა ცხოველი, რაც კია ეგვიპტეში, სალოცავად არის მიჩნეული, ისინიც, რომლებიც ადამიანებს თავისთვის ჰყავთ და ისინიც, რომლებიც თავისთან არა ჰყავთ. მე რომ მოგითხროთ, თუ რის გამო ეპყრობიან მათ, როგორც სალოცავეებს, მაშინ ღვთაებრივი საქმიანობის შესახებაც უნდა მოგიტხროთ, ამის მოყოლას კი მე განსაკუთრებით გავურბივარ, ხოლო რაც აქამდე ვთქვი მათ შესახებ, ეს იმიტომ მოხდა, რომ იძულებული ვიყავი მეთქვა. ცხოველთა მიმართ კი მათ ასეთი ჩვეულება აქვთ: ეგვიპტელთაგან ზედამხედველებად არიან დაყენებული როგორც მამაკაცები, ასევე ქალები, ცალკე თითოეული ჯიშის მოსაველეად, ისე რომ, შვილი მამისაგან ღებულობს ამ თანამდებობას. ხოლო მოსახლეობა ქალაქებში მათ მიმართ შემდეგ აღთქმას ასრულებს: ჯერ ლოცულობენ იმ ღმერთის მიმართ, რომლისთვისაც განკუთვნილია ესა თუ ის ცხოველი, შემდეგ თავის შვილებს კრებენ ან მთელ თავს, ან მის ნახევარს, ან თავის ერთ მესამედ ნაწილს, სასწორზე სდებენ ამ თმას და ვერცხლზე სწონიან. რამდენ ვერცხლსაც აიწონის, იმას ცხოველთა მომვლელ ქალს აძლევენ. ის კი ამ საფასურის თევზს დაკეპავს და აძლევს საჭმელად ამ ცხოველებს. აი, ასეთი საჭმელი ეძლევათ მათ. თუ კი ვინმემ განზრახ მოკლა ამ ცხოველთაგან რომელიმე, მას მიესჯება სიკვდილი, ხოლო თუ უნებლიედ შემოაკვდა, მაშინ იხდის იმ ჯარიმას, რასაც მას ქურუმები დაუწესებენ. ხოლო ვინმემ თუ მოკლა წერო ან ძერა, იქნება ეს ნებიზი, თუ უნებლიედ, იგი აუცილებლად სიკვდილით ისჯება.

66. მიუხედავად იმისა, რომ შინაური ცხოველები ძალიან ბევრია, კიდევ უფრო მეტი იქნებოდა, კატებს რომ შემდეგი ზნე არ სჭირდეთ: როდესაც ძუ-

კატები კნუტებს დაპყრიან, აღარ დაეხეტებიან ხვადებთან. ხვადები კი მოწადინებული არიან მათთან კავშირს, მაგრამ არ გამოუდით. ამის გამო ხვადები შემდეგ ხრიკს მიმართავენ: ისინი სტაცებენ ძუ კატებს კნუტებს და უხოცავენ, უხოცავენ, მაგრამ არ სჭამენ. უშვილოდ დარჩენილ ძუებს ძალიან უნდათ, რომ სხვები მაინც გაიჩინონ და ამიტომ მიდიან ხვადებთან; ეს ცხოველი ხომ ძალიან შვილთმოყვარულია. თუ ხანძარი გაჩნდა, საოცარი საქმე ემართებათ კატებს: ეგვიპტელები ჩამომწკრივდებიან და კატებს დარაჯობენ (სულაც არ ზრუნავენ ცეცხლის ჩაქრობაზე), კატები კი უსხლტებიან მათ, გადაახტებიან თავზე აღამიანებს და ცეცხლში ცვივიან. ეს დიდად ამწუხრებს ეგვიპტელებს. თუ რომელიმე სახლში თავისი სიკვდილით მოკვდა კატა, ოჯახის ყველა წევრი იპარსავს მხოლოდ წარბებს. ხოლო თუ მოკვდა ძაღლი, მაშინ იპარსავს მთელ სხეულსა და თავს.

67. მკვდარი კატები გადააქვთ სალოცავ ნაგებობებში, სადაც მარხავენ დაბალნაგებულს და ეს ხდება ქალაქ ბუბასტისში. ძაღლებს კი თითოეული თავის ქალაქში მარხავენ, წმინდა აკლდამებში. სინდიოფალებსაც ისევე მარხავენ, როგორც ძაღლებს. ხოლო თხუნელები და ძვრები მიაქვთ ქალაქ ბუტოში, წეროები კიდევ—ჰერმესის ქალაქში. დათვებს, რომლებიც ძალიან ცოტანი არიან და მგლებს, რომლებიც მელიებზე ბევრად დიდები არიან, მარხავენ იქვე, სადაც პოულობენ მათ გვამებს.

68. ნიანგებს ასეთი ბუნება აქვთ: ყველაზე უფრო ცივ, ზამთრის ოთხ თვეს არაფერს ჭამს ეს ცხოველი, რომელიც ოთხფეხია და ცხოვრობს ხმელეთზედაც და ქაობშიც. იგი სდებს კვერცხს მიწაზე და იქვე სჩეკს, დღის მეტ წილს ატარებს ხმელეთზე, ხოლო მთელ ღამეს არის მდინარეში, რადგანაც წყალი უფრო თბილია ჰაერსა და ცვარზე. ჩვენთვის ცნობილ ყველა სულდგმულს შორის ეს ერთადერთი ცხოველია, რომელიც სულ პატარა ჩნდება და ძალიან დიდი კი იზრდება. მართლაც და ნიანგი ბატის კვერცხზე ბევრად უფრო დიდ კვერცხს არ სდებს, ახლად გამოჩეკილი ნიანგი დაახლოებით კვერცხის ოდენაა, ხოლო რომ გაიზრდება, 17 წყრთაა და კიდევ უფრო მეტი. თვლები ღორისა აქვს, კბილები — დიდრონები, ხოლო ეშვები სხეულის შესაფერისი. მხეცთა შორის მხოლოდ მას არა აქვს ენა. ნიანგის ქვედა ყბა უძრავია და ცხოველთა შორის ესაა, რომ ზედა ყბას ამოძრავებს ქვედა ყბისაკენ. მას მაგარი ბრქვალები აქვს, ხოლო ტყავი — ქერცილიანი და ზურგზე ისეთი, რომ მისი გაგლეჯა არ შეიძლება. წყალში ის ბრმაა, ხოლო ჰაერზე უადრესად მახვილი მზერა აქვს. რადგან იგი ჩვეულებრივ წყალში ცხოვრობს, მთელი პირის ღრუ სავსე აქვს წურბელებით. ყველა ფრინველი და ცხოველი გაურბის ნიანგს, მხოლოდ ჭინჭრაქას არ ერჩის იგი, რადგან ის მისთვის სასარგებლოა: როდესაც ნიანგი წყლიდან ხმელეთზე გამოდის და პირს დააღებს (ჩვეულებრივ ის ამას ყოველთვის დასავლეთის ქარის მიმართულებით აკეთებს), მაშინ

ქინკრაქა შედის მის პირში და ყლაპავს წურბელებს. ეს ესია მოენება ნიანგს და არაფერს უშავებს ქინკრაქას.

69. ზოგიერთ ეგვიპტელს ნიანგი წმინდად მიაჩნია, ზოგიერთს არა, და ესენი ნიანგს მტრულად ექცევიან. განსაკუთრებით წმინდად მიაჩნია იგი თებეს მიდამოს და მოჰრისის ტბის მახლობლად მცხოვრებლებს. ყველა ეგვიპტელთა შორის ამ ორი მხარის მცხოვრებლები არიან, რომ ერთ ნიანგს ზრდიან, იშინაურებენ მას. ყურებში უკეთებენ მინისა და ოქროს საყურეებს, ხოლო წინა თათებზე — რგოლებს. აძლევენ განსაკუთრებულ საქმელს და მსხვერპლსა სწირავენ, განსაკუთრებით სცემენ პატივს მას სანამ ცოცხალია, ხოლო როდესაც კვდება, დააბალზამებენ და მარხავენ წმინდა აკლდამაში. ხოლო ქალაქ ელეფანტინეს მიდამოში მცხოვრებლები ნიანგს კიდევაც სჯამენ და არც მიიჩნევენ მას წმინდად. ეს ცხოველი ნიანგად¹ კი არ იწოდება, არამედ ქამფსად². ნიანგები მათ იონიელებმა უწოდეს, რადგან ისინი გარეგნობით მიამსგავსეს მათში გავრცელებულ იმ ხვლიკებს³, რომლებიც კედლებზე არიან ხოლმე.

70. ნიანგის დაჭერის ბევრი და მრავალგვარი ხერხი არსებობს. მათგან იმას ავწერ, რომელიც ყველაზე უფრო ღირსეულად მიმაჩნია: მონადირე კავზე წამოცმულ ღორის ბეჭს შუა მდინარეში ჩაუშვებს ნიანგის მისაზიდად, ხოლო თვითონ მდინარის ნაპირას დგას, უჭირავს ცოცხალი გოჭი და სცემს მას. ნიანგი ხმას რომ გაიგონებს, მისკენ მოეშურება, გადაეყრება ბეჭს და გადაყლაპავს, ხოლო მონადირეები მას მოათრევენ. ნაპირზე გამოთრეულს მონადირე, უწინარეს ყოვლისა, ტალახით ამოუგლესს თვალებს, რის შემდეგაც ძალიან ადვილია მისი დამორჩილება, ხოლო ეს რომ არ გააკეთოს, მაშინ გაუჭირდება.

71. ჰიპოპოტამები პაპრემისის ოლქში წმინდად არიან მიჩნეულნი, ხოლო სხვა ეგვიპტელთათვის ისინი წმინდები არ არიან. მათ ასეთი გარეგნობა აქვთ: ის ოთხფეხი ცხოველია, ორმაგი, ხარის ჩლიქებით, ნოღა, ფაფარი აქვს ცხენისა, გამოჩრილი ეშვები, კუდი და ხმა ცხენისა, ხოლო სიდიდით ვეება ხარს უტოლდება, კანი ისეთი სქელი აქვს, რომ, როდესაც ის გახმება, მისგან აკეთებენ შუბის ტარებს.

72. მდინარეში ბინადრობენ წავებიც, რომლებიც წმინდად არიან მიჩნეული. თევზთა შორის წმინდად ითვლებიან ეგრეთწოდებული ქერცლოვანა და გველთევზა, ამბობენ, რომ ეს თევზები ნილოსისადმი არიან შეწირულნი, ხოლო ფრინველთაგან წმინდა არის ეგრეთ წოდებული მელა-ბატი.

73. არის კიდევ სხვა წმინდა ფრინველი, სახელად ფენიქსი. მე ის არ მი-

¹ Κροκόδειλοι.

² χάμψαι.

³ Κροκόδειλοι.

ნახავს, მინახავს მარტო მისი გამოსახულება, რადგან ის ძალიან იშვიათად მო-
დის, დაახლოებით 500 წელიწადში ერთხელ, როგორც ჰელიოპოლისის მოსახ-
ლეები ამბობენ, რომ ის მხოლოდ მაშინ მოდის, როდესაც მამა უკვდება.
თუ გამოსახულება ჰგავს მას, ის სიდიდითა და შესახედობით ასეთია: მისი
ფრთების ნაწილი ოქროსფერია და ნამდვილი წითელი. აღნაგობითა და სი-
დიდით განსაკუთრებით არწივსა ჰგავს. ამბობენ, რომ მას ასეთი რამ შეუძ-
ლია, თუმცა მე ვფიქრობ, რომ სარწმუნო არაა, რასაც ლაპარაკობენ: არაბიიდან
მოდის ჰელიოსის სალოცავში, თან თურმე თავისი მამა მოაქვს მურში ჩადებუ-
ლი და მარხავს ჰელიოსის სალოცავში. ხოლო მამა თურმე ასე მოაქვს: პირ-
ველად ის აკეთებს მურისაგან კვერცხს, იმოდენას, რისი ტარებაც შეუძლია,
შემდეგ სცდის მის ტარებას. ამ გამოცდის შემდეგ ისე გამოლრუტნის კვერცხს
საიმისოდ, რომ თავისი მამა შიგ შედოს, მერე მურითვე გამოლესავს იმ ად-
გილს, სადაც კვერცხი გამოილრუტნა და მამა შედო. ხოლო მას მერე, რაც
კვერცხი მამითურთ იმავე წონისა არის, რამდენსაც იწონიდა თავდაპირველად,
გალესავს კვერცხს, წაიღებს მას ეგვიპტისაკენ ჰელიოსის სალოცავში. აი,
ამბობენ, რომ ეს ფრინველი ამას აკეთებსო.

74. თებუეს მიდამოებში არიან წმინდა გველები, რომლებიც ადამიანებს
არავითარ შემთხვევაში არ ვნებენ; ისინი სიდიდით პატარები არიან და ორი
რქა აქვთ, რომლებიც ეზრდებათ თავის თხემიდან, ესენი რომ იხოცებიან, მათ
მარხავენ ზევსის სამლოცველოში, რადგან ამბობენ, რომ ისინი ღმერთისათ-
ვის არიან განკუთვნილი.

75. არაბიის ერთი ადგილია, რომელიც ქალაქ ბუტოსთან¹ იქვე, ახლოს
მდებარეობს და ამ ადგილას მოვედი, რომ შემეტყო ფრთოსანი გველების
შესახებ. რომ მოვედი, აქ გველების იმდენი ძვლები და ხერხემლები ვნახე,
რომ შეუძლებელია გადმოცემა. დახროვებული ეყარა ხერხემლები, დიდები,
უფრო მცირენი და ამათზე უფრო პატარები, და ეს ხროვები მრავალრიცხო-
ვანი იყო, ხოლო ეს ადგილი, სადაც ხერხემლებია მიმოფანტული, ასეთია:
მთების ვიწრობებიდან შესავალია დიდ დაბლობზე, ხოლო ეს დაბლობი ეკვრის
ეგვიპტის დაბლობს. არსებობს გადმოცემა, რომ გაზაფხულზე ფრთოსანი გვე-
ლები არაბიიდან ეგვიპტეში მოფრინავენ, ხოლო მათ ამ ქვეყნის შესავალში
შეხვდებიან ფრინველები, წეროები, რომლებიც არა თუ არ ატარებენ გველებს,
არამედ ხოცავენ, არაბების თქმით, ამიტომაა, რომ წეროებს ეგვიპტელები დიდ
პატივს სცემენო. ეგვიპტელები ამავე აზრისა არიან და ამბობენ, რომ ამ ფრინ-
ველებს ამიტომ ვცემთ პატივსო.

76. წეროს ასეთი შესახედობა აქვს: იგი სულ მთლიანად შავია, ფეხებო

¹ ბუტოს შესახებ სხვა ხასიათის და უფრო დაწვრილებითი ცნობები არის ქვემოთ, II,
154 და შმდ. შესაძლოა, აქ შეცდომაა ტექსტში და ბუტოს მაგივრად „ბუზასტისი“ უნდა
ვივარაუდოთ.

ყანჩისას მიუგავს, მოკაუჭებული ნისკარტი აქვს, ხოლო სიდიდით კრექსის ოდენაა¹. ასეთი შესახედაობისა არიან შავი წეროები, რომლებიც ებზრძვიან გველებს. ხოლო იმ წეროებს, რომლებიც ადამიანების ფეხთით ტრიალებენ (წეროები ხომ ორგვარია), ასეთი შესახედაობა აქვთ: თავი და მთელი კისერი სულ მოტიტვლებულია, ბუმბული მთლად თეთრია, გარდა თავისა, კისრისა, ფრთების ბოლოებისა და კუდის ბოლოსი (ყოველივე ეს, რაც ჩამოვთვალე, არის შავი), ხოლო ფეხები და სახე ამ წეროს შავი წეროს მსგავსი აქვს.

გველი გარეგნობით ჰგავს გველთევზას, მხოლოდ მისი ფრთები უბუმბულაა და ძალიან ჰგავს ღამურის ფრთებს, ეს უნდა ითქვას წმინდა ცხოველების მიმართ.

77. იმ ეგვიპტელებს, რომლებიც ეგვიპტის სამიწათმოქმედო მხარეში ცხოვრობენ, ადამიანთა შორის ყველაზე უკეთ შემორჩენიან მოგონებები და ისინი ყველაზე მეტად განათლებულები არიან მათ შორის, ვინც კი მე გამოვცადე. ისინი ამგვარ ცხოვრებას ეწევიან: ყოველ თვეში სამ დღეს ზედიზედ იწმენდენ კუჭს და ჯანმრთელობის დასაცავად მიმართავენ ღებინებასა და ოყნებს, რადგან მიაჩნიათ, რომ ადამიანთა ყველა ავადმყოფობა წარმოსდგება იმ საკვებისაგან, რომელსაც ისინი სჭამენ. ყველა ხალხებს შორის ლიბიელების შემდეგ ეგვიპტელები არიან უფრო ჯანმრთელები და, როგორც მე ვფიქრობ, სწორედ ამინდის მიზეზით, რომელიც წლის დროების მიხედვით აქ ცვლილებას არ განიცდის. ხოლო ადამიანები ავადდებიან განსაკუთრებით ცვლილებასთან დაკავშირებით, ეს ეხება ყველა სხვა ცვლილებას და განსაკუთრებით კი ამინდისას. ისინი სჭამენ ასლის პურს, რომელსაც კილესტისს უწოდებენ. ისინი სვამენ ქერისაგან დაყენებულ ღვინოს, რადგანაც მათ ქვეყანაში ვაზი არ ხარობს. თევზს ისინი ზოგს მზეზე ახმობენ და უმად სჭამენ, ზოგსაც კიდეც მარილწყალში დამარილებულს სჭამენ. ფრინველთა შორის ისინი წინასწარ ამარილებენ და უმად სჭამენ მწყრებს, იხეებს და სხვა პატარა ფრინველებს. დანარჩენ ფრინველებსა და თევზებს, რომლებიც მათ ჰყავთ (იმათ გარდა, რომლებსაც წმინდად მიიჩნევენ), ისინი შემწვარსა და მოხარშულს სჭამენ.

78. შეძლებულთა წვეულებების დროს, ნადიმის დამთავრებისას, კაცი ჩამოატარებს კუბოში ჩადებულ ხის მიცვალებულს, რომელიც შესანიშნავად არის გაკეთებული, როგორც მოხატულობის, ასევე ნაკეთობის მხრივ, რაც სიდიდით დაახლოებით წყრთა ან ორი წყრთაა; აჩვენებს თითოეულს წვეულთაგან და ეუბნება: „ამას შეხედე, შესვი და იმხიარულე, რადგან, როდესაც მოკვდები, ამნაირი იქნები“. ამგვარად იქცევიან ისინი თავიანთი ნადიმების დროს.

79. ეგვიპტელები თავის მამა-პაპათა ჩვეულებებს იცავენ და სხვას არაფერს ღებულობენ. მათ ღირსშესანიშნავ ჩვევათა შორის არის ერთი სიმღერა,

¹ Kpdx—არც ერთ ლექსაქონში ამ ფრინველის აღმნიშვნელი სიტყვა სხვა ენაზე (გერმ., რუს.) არაა მოცემული. ზუსტად არც იციან, რა ფრინველია.

ლინოსი, რომელსაც ეგვიპტის გარდა მღერიან ფინიკიაში, კიპროსზე და სხვა-
განაც და რომელსაც სხვადასხვა ხალხებში სხვადასხვა სახელი ჰქვია, ეს იგი-
ვეა, რასაც ელინები მღერიან და ლინოსს უწოდებენ. ეგვიპტელთა ბევრი სხვა
რამ მკვირვებდა და მათ შორის ისიც, თუ საიდან გადაიღეს ლინოსი. ისე
ჩანს, რომ ისინი მუდამ მღეროდნენ მას. ეგვიპტურად ლინოსს მანეროსი ეწო-
დება. ეგვიპტელებმა თქვეს, რომ ის იყო ეგვიპტის პირველი მეფის მხოლოდ-
შობილი ძე და ის რომ უდროოდ მომკვდარა, ეგვიპტელებს მისთვის პატივი
უციით ამ სამგლოვიარო სიმღერით: ეს ყოფილა მათთვის პირველი და ერთად-
ერთი სიმღერა.

80. სხვა რამითაც ჰგვანან ეგვიპტელები ელინებს, მხოლოდ ელინთაგან
მარტო ლაკედემონელებს; როდესაც ახალგაზრდები შეხვდებიან უფროსებს,
უთმობენ გზას და განზე დგებიან, ხოლო როდესაც უფროსები მათ მიუახ-
ლოვდებიან, თუკი ახალგაზრდები სხედან, დგებიან სკამებიდან. სხვა არაფ-
რით ჰგვანან ისინი ელინთაგან არავის. ეგვიპტელები რომ ხვდებიან ერთმა-
ნეთს გზაზე, სიტყვიერი საღმის მაგივრად წელში იხრებიან იმდენად, რომ
ხელს მუხლებს ქვემოთ იწვდენენ.

81. ეგვიპტელები იცვამენ ტილოს კვართებს, წვივებთან ფოჩებით შემ-
კულს, რასაც უწოდებენ კალასირისს. ამის ზემოდან ატარებენ თეთრი შალის
ტანსაცმელს, წამოსხმულს; თუმცა შალის ტანსაცმლით შესვლა სამლოცვე-
ლოებში, ანდა დამარხვა, არ შეიძლება, რადგან ცოდვათა მიჩნეული. ეს წე-
სი ეთანხმება ეგრეთ წოდებულ ორფიკულსა და ბაკიკურ მისტერიებს, რომ-
ლებიც სინამდვილეში ეგვიპტურია და პითაგორული, ამ მისტერიების მონა-
წილისათვის არ შეიძლება შალის ტანსაცმელში დამარხვა. ამის შესახებ არ-
სებობს ერთი წმინდა გადმოცემა.

82. ეგვიპტელებს კიდევ ბევრი სხვა რამ აქვთ გამოგონებული: მაგ., თი-
თოეული თვე და დღე ამა თუ იმ ღმერთთაგანისათვის არის განკუთვნილი და
დაბადების დღის მიხედვით გაირკვევა, თუ ვის რა შემთხვევა, როგორ მოკვ-
დება და თვითონ როგორი იქნება. ეს გამოიყენეს იმ ელინებმა, რომლებიც
პოეზიას მისდევენ. მინიშნებები ეგვიპტელებს ბევრად უფრო მეტი აქვთ, ვიდ-
რე ყველა სხვა ხალხს. როდესაც მინიშნება ხდება, მას იწერენ და უკვირდე-
ბიან შედეგს და თუ როდისმე, შემდეგ ამისი მსგავსი რაიმე მოხდა, ისინი მო-
ვლიან, რომ შედეგიც ასეთივე იქნება.

83. მისნობის მიმართ ასეთი დამოკიდებულება აქვთ: ადამიანთაგან არა-
ვის ძალუქს ეს ხელოვნება, ხოლო ღმერთთაგან — ზოგიერთებს. აქ არის ჰერ-
აკლეს სამისნო, აპოლონისა, ათენასი, არტემიდესი, არესისა და ზევსისა, ხოლო
ყველა ამ სამისნოს შორის განსაკუთრებით მიჩნეულია ლეტოს სამისნო ქა-
ლაქ ბუტროში, მისნობა მათთან ყველგან ერთნაირად კი არ ხდება, არამედ სხვა-
დასხვანაირად.

84. ხოლო მკურნალობა მათთან შემდეგნაირად არის დანაწილებული:

თითოეული მხოლოდ ერთი ავადმყოფობის მკურნალია და არა მრავალთა. ამიტომ ყველგან ბევრია ექიმები: ზოგი თვალის ექიმი, ზოგი — თავისა, ზოგი — კბილისა, ზოგი — მუცლისა და ზოგიც უჩინარ სნეულებათა¹.

85. დატირება და დამარხვა მათ ასეთი იციან: როდესაც სახლში კვდება კაცი, ოჯახისათვის მნიშვნელოვანი პირი, ამ სახლის ყველა ქალი თავს ითხუპნის ტალახით, ხან სახესაც, შემდეგ ესენი სახლში სტოვებენ მიცვალებულს და თვითონ სარტყელშემორტყმულები და ძუძუებამოყრილები იმჭილავენ მკერდს და დარბიან ქალაქში; ამათთან ერთად დარბიან მთელი მათი ნათესავი ქალები. თავის მხრივ კაცებიც მჭიდს იცემენ და ესენიც სარტყელშემორტყმულები არიან. ამის შემდეგ მიაქვთ გვამი დასაბალზამებლად.

86. ეგვიპტეში არის ხალხი, რომელიც ამ საქმიანობას ეწევა და მან იცის ეს ხელობა. როდესაც მოუტანენ ამ პირებს გვამს, ისინი უჩვენებენ მომტანებს გვამების ნიშნებს, მოხატულებს და ეუბნებიან: საუკეთესო მეთოდით დაბალზამებულა ის, ვისი სახელით მოხსენიებაც აპისთანა საქმეში მე უწმინდურად მიმაჩნია. უჩვენებენ აგრეთვე მეორეს, რომელიც ამაზე ნაკლებია და იაფია, და უჩვენებენ მესამეს, რომელიც ყველაზე იაფია. ამის შემდეგ ისინი ცდილობენ შეიტყონ თუ როგორ სურთ მათ გვამის შემზადება. ნათესავები შეუთანხმდებიან საფასურში და მიდიან, ხოლო სახლში დარჩენილი ხელოსნები დიდი გულმოდგინებით აბალზამებენ გვამს შემდეგნაირად: პირველად მოკაყული რკინით ტვინი გამოაქვთ ნესტოებიდან. მისი ნაწილი ასე გამოაქვთ, ხოლო მეორე ნაწილი იმით, რომ წამლებს ასხამენ შიგ. შემდეგ ბასრი ეთიოპიური ქვით ჰკვეთენ გვამს საზარდულზე, საიდანაც გამოაქვთ მთელი შიგნეულობა, გაწმენდენ ამ ღრუს, ჯერ გაყდნენ ფინიკის ღვინით და შემდეგ დანაყილი ნელსაცხებლებით. შემდეგ მუცლის ღრუს ავსებენ დანაყილი სუფთა მურით, კასით და სხვა ნელსაცხებლებით, გარდა გუნდრუკისა და ისევ ჰკერავენ. ამას რომ მორჩებიან, აბალზამებენ გვამს ტუტისანი მარილით და ამაში ინახავენ 70 დღეს. ამაზე უფრო დიდხანს დაბალზამება არ შეიძლება. როდესაც გავა 70 დღე, გაჰბანენ გვამს და მთელ სხეულს ახვევენ თასმებად დაჭრილ თხელ ტილოში, რომელსაც წასმული აქვს კომი², რასაც წებოს მაგივრად ხმარობენ ეგვიპტელები მეტწილად. ამის მერე ნათესავები ღებულობენ გვამს. აკეთებენ ადამიანის სახის ხის გამოსახულებას, რომელშიც სდებენ გვამს, ხურავენ და ასე ინახავენ სასაფლაო აკლდამაში, სადაც ზეზეულად აყენებენ კედელთან.

87. გვამის ასე დამუშავება ყველაზე ძვირი ჯდება. ხოლო ვისაც სურს, უფრო იაფად გამოვიდეს და თავიდან აიცილოს დიდი ხარჯი, მათთვის ამაზ-

¹ ეს ნიშნავს „შინაგან სნეულებებს“.

² *αρσεν* — არაბერძნული სატყევა. ნიშნავს: ინგ. gum, გერმ. Gummi, რუს. гумма. აკიციის ხის ფისია (შდრ. აქვე, § 96).

დებენ შემდეგნაირად: ოყნას აესებენ კედარის ზეთით და ამით უესებენ მიცვალეზულს მუცლის ღრუს, ისე რომ არც ჰკვეთენ მას და არც შიგნეულობას უღებენ, არამედ საჯდომიდან შეასხამენ და ამ სითხის უკან გამოსვლას აფერხებენ. ამის შემდეგ აბალზამებენ გვამს რამდენიმე დღის განმავლობაში. უკანასკნელ დღეს მუცლის ღრუდან უშვებენ კედარის ზეთს, რომელიც პირველად შეუშვეს შიგ. ამ ზეთს ისეთი ძალა აქვს, რომ თან გამოაქვს მთელი გულმუცელი და დაშლილი შიგნეულობა, ხორცს ტუტეანი მარილი შლის და გვამისაგან მხოლოდ კანი და ძელებიღა რჩება. ამას რომ მორჩებიან, ეგრევე აძლევენ ნათესავებს გვამს, რადგან მას მეტს აღარაფერს უკეთებენ.

88. მესამე სახეობა დაბალზამებისა, რომელსაც უპოვარნი მიმართავენ, შემდეგია: გვამს მუცლის ღრუს გამოურეცხავენ ბოლოკის ზეთით და აბალზამებენ 70 დღით, შემდეგ აძლევენ პატრონებს წასაღებად.

89. გამოჩენილი კაცების ცოლებს გარდაცვალებისთანავე არ აძლევენ დასაბალზამებლად, ისევე, როგორც განსაკუთრებული სილამაზისა და დიდად სახელგანთქმულ ქალებს; ამით აძლევენ დასაბალზამებლად სიკვდილის შემდეგ მესამე ან მეოთხე დღეს. იმიტომ, რომ ეშინიათ, მებალზამეები არ დაწვნიენ ამ ქალებთან. რადგან ამბობენ, რომ ერთ მებალზამეს ზედ წაასწრეს მაშინ, როდესაც ის ახლადგარდაცვლილი ქალის გვამთან იწვა, ხოლო მისმა ამხანაგმა მებალზამემ გასცა.

90. თუ ვინმე თვით. ეგვიპტელთაგანი ან თუნდაც უცხოელთაგანი (სულ ერთია) მოიტაცა ნიანგმა, ან თვითონ დაიხრჩო მდინარეში¹, რომელ ქალაქშიც გამოირიყება მისი გვამი, იმ ქალაქის მცხოვრებლები მოვალენი არიან ის დააბალზამონ, რაც შეიძლება უკეთ გამოაწყონ და დაასაფლაონ წმინდა აკლდამაში. არავის არა აქვს მისი შენების ნება, არც ნათესავს და არც რომელსამე მეგობარს, მას, როგორც ადამიანის გვამზე აღმატებულს თავისი ხელით მარბავენ თვით ნილოსის ქურუმები.

91². ეგვიპტელები თავს არიდებენ ელინურ ჩევეებს, თუმცა, უნდა ითქვას, რომ არც სხვა რომელიმე ხალხის ჩევეებს მისდევენ. სხვა ეგვიპტელები ასე იცავენ თავიანთ წესჩევეულებებს; ხოლო არის დიდი ქალაქი, ქემისი, თებეს ოლქში, ნეაპოლისის მახლობლად. ამ ქალაქში არის დანაეს შვილის, პერსევის ოთხკუთხოვანი სამლოცველო, რომლის ირგვლივ ფინიკები ხარობენ. სამლოცველოს კარიბჭე ქვისაა და ძალიან დიდი. ხოლო მასთან ორი უშველებელი ქვის გამოსახულება დგას. ამ შემოღობილში, შიგნით არის ტაძარი, რომელშიც აღმართულია პერსევის ქანდაკება. ეს ქემისელები ამბობენ, რომ პერსევის ხშირად ჩნდება ხოლმე მათ ქვეყანაში, ხშირად სწორედ სამლოცველოს შიგნით; აქვე პოულობენ ხოლმე სანდალს, რომელსაც ის ატარებს და

¹ იგულისხმება „ნილოსში“.

² ამ პარაგრაფის მიმართ არის შენიშვნა, რომ ის გვიანდელი ჩანართია.

რომელიც ორი წყრთის ოდენაა. როდესაც სამლოცველოში აღმოჩნდება სან-დალი, მაშინ მთელი ეგვიპტე ყვავის. ამას ამბობენ ქემისელები და პერსევის დღესასწაულს ელინურ ყაიდაზე აწყობენ: ისინი მართავენ გიმნასტურ შეჯიბრებებს, რაც ყოველგვარ შეჯიბრებას შეიცავს და ჯილდოდ აქვთ საქონელი, მოსასხამები და ტყავები. როდესაც მე მათ შევეკითხე, თუ რატომაა, რომ მხოლოდ მათ მოველინებათ ხოლმე პერსევის და სხვა ეგვიპტელთაგან განსხვავებით მხოლოდ ესენი აწყობენ გიმნასტურ შეჯიბრებას, ქემისელებმა მითხრეს, რომ პერსევის მათი ქალაქიდან არის წარმოშობით, რადგან დანაოსი და ლინკევის ქემისელები იყვნენ და აქედან წავიდნენ ზღვით ელადაში. ამ პირებიდან იწყებდნენ ისინი გენეალოგიას და ჩამოდიოდნენ პერსევსამდე. ისინი ამბობენ, რომ პერსევის მოვიდა ეგვიპტეში იმავე მიზეზზე გამო, რასაც ასახელებენ ელინები (გორგონის თავის წასაღებად ლიბიიდან), მოვიდა მათთანაც და გაიცნო ყველა თავისი ნათესავი. ხოლო როდესაც მოვიდა ეგვიპტეში, მან შეიტყო ქემისის სახელი, რაც ადრე გაგონილი ჰქონდა თავისი დედისაგან. მანვე ბრძანა გიმნასტური შეჯიბრებების დაწესებაც.

92. ყოველი ეს ჩვეულება აქვთ იმ ეგვიპტელებს, რომლებიც ჭაობების ზევით ცხოვრობენ. ხოლო მათ, ვინც ჭაობებში ცხოვრობენ, იგივე წესჩვეულებები აქვთ, რაც სხვა დანარჩენ ეგვიპტელებს და სხვათა შორის თითოეულ მათგანი ცხოვრობს ერთ ქალთან ელინებისა არ იყოს. ხოლო საზრდოს იაფად მოპოვების მიზნით მათ შემდეგი რამ გამოიგონეს: როდესაც მდინარე ადიდება და დაბლობს დაჰფარავს, წყალში იზრდება მრავალი შროშანი, რასაც ეგვიპტელები ლოტოსს უწოდებენ. ისინი მას კრეფენ, მზეზე ახმობენ და შემდეგ ლოტოსის გულიდან იღებენ ნაწილს, რომელიც ყაყაჩოს მიაგავს, ფქვავენ მას და მისგან აკეთებენ პურს, რომელსაც ცეცხლზე აცხობენ. ამ ლოტოსის ძირიც იჭმევა და კარგი, ტკბილი გემოსია, ის მრგვალია და სიდიდით ვაშლის ოდენაა. არის სხვა შროშანებიც, რომლებიც ვარდებს ჰგვანან, ესენიც მდინარეში მოიპოვებიან. მათი ნაყოფი სხვა ჯამში იზრდება, რომელიც ამოსულია იმავე ფესვიდან, მაგრამ ყვავილიდან განზე და შესახებდავად კრაზანის ფიჭასა ჰგავს. მასში მრავალი მარცვალია, ზეთისხილის კურკის ოდენა, ეს იჭმევა ნელადაც და გამხმარიც. ხოლო ჭაობებიდან ერთწლიან კილს აგროვებენ, მის ზემო ნაწილს სჭრიან და სხვადასხვა რამისათვის იყენებენ, ხოლო დარჩენილ ქვედა ნაწილს, რომელიც დაახლოებით ერთი წყრთის სიგრძისაა, სჭამენ და ყიდიან. ხოლო ვისაც უნდა, რომ საგანგებოდ გემრიელი კილი მოიხმაროს, ისინი გავარჯარებულ ლუმელში წვავენ და ისე ჭამენ მას. ზოგიერთები ამ ეგვიპტელთაგან თავს ირჩენენ მხოლოდ თევზით. როდესაც თევზს დაიჭერენ და მუტლის ღრუს გამოუსუფთავენ, მას მზეზე ახმობენ და შემდეგ ასე გამხმარს ჭამენ.

93. ჯოგად მცურავი თევზები ამ მდინარეებში სულაც არ მოიპოვებიან, ისინი ცხოვრობენ ტბებში და შემდეგს აკეთებენ: როდესაც მათ მოერევათ

სურვილი განაყოფიერებისა, ჯოგად მიცურავენ ზღვაში, წინ მიუძღვიან მამალი თევზები, რომლებიც ყრიან თესლებს, ხოლო დედლები მათ მისდევენ, ყლაპავენ ამ თესლებს და ამისაგან ნაყოფიერდებიან. მას მერე, რაც ზღვაში განაყოფიერდებიან, უკან მოცურავენ, თითოეული თავთავის შეჩვეულ ადგილისაკენ. ახლა მამლები კი აღარ მიუძღვიან მათ წინ, არამედ დედლებისაა წინამძღოლობა. დედლები ჯოგად მიცურავენ წინ და აკეთებენ იმას, რასაც აკეთებდნენ მამლები. ისინი აქა-იქ ყრიან ცოტ-ცოტა ქვირითს, ხოლო მამლები, რომლებიც მათ მისდევენ, ყლაპავენ მას. ეს ქვირითი — თევზებია. იმ ქვირითისაგან, რომელიც გადაურჩება მამალ თევზს, წარმოიშობიან თევზები. იმ თევზებს, რომელთაც დაიჭერენ მაშინ, როდესაც ისინი ზღვისაკენ მისცურავენ, გამოაჩნდებათ ხოლმე თავის მარცხენა მხარე. გადახეხილი, ხოლო რომელთაც უკან ცურვის დროს დაიჭერენ, მათ გადახეხილი მარჯვენა მხარეზე¹ აქვთ ხოლმე. ისინი შემდეგი მიზეზის გამო არიან დაშავებული: როდესაც ისინი მიცურავენ დაღმა ზღვისაკენ, მიწა მათ მარცხნივ რჩება, ხოლო როდესაც უკან მოსცურავენ, მაშინაც იმავე ნაპირას მოჰყვებიან, თანაც მას ეხლებიან ხოლმე. რადგან, რაც შეიძლება ახლოს არიან მასთან, რათა დინების გამო გზას არ აცდნენ. მას მერე, რაც ნილოსი იწყებს აღიდებას, მდინარისაგან გაუონილი წყლით პირველად იფარება დაბლობები და ჰაობები, რომლებიც მდინარის გასწვრივაა და როგორც კი დაიფარება ესენი, მაშინვე პატარა თევზებით ივსება იქაურობა. მე ვფიქრობ, სწორედ მივხვდი, თუ საიდან წარმოიშვნენ ისინი: როდესაც წინა წელს კლებულობს ნილოსი, თევზები ყრიან ქვირითს შლამში და თვითონ უკანასკნელ წყალთან ერთად მიდიან ამ ადგილიდან. ხოლო როდესაც გაივლის დრო, წყალი ისევ ფარავს ამ ადგილს და ამ ქვირითიდან მაშინვე იჩეკებიან ეს თევზები. ეს ითქმის თევზების შესახებ.

94. ჰაობის ირგვლივ მცხოვრები ეგვიპტელები ზეთს ხდიან ხილიკიპრიონის ნაყოფისაგან, რომელსაც ეგვიპტელები კიკის¹ უწოდებენ. ზეთს ისინი ასე ხდიან:

მდინარეთა და ტბების ნაპირზე ისინი თესენ ამ ხილიკიპრიონს, რაც ელინებთან თავისთავად, ველურად იზრდება. ეგვიპტეში კი საგანგებოდ დათესილს ბევრი ნაყოფი მოაქვს, მაგრამ მეტად ცუდსუნია. როდესაც ეგვიპტელები აიღებენ ამის მოსავალს, ზოგი ნაყავს და წურავს მის ნაყოფს, ხოლო ზოგი აშრობს და ადულებს და მისგან გამოდენილ წვეს აგროვებს. ეს ზეთი ცხიმოვანია და ზეთისხილის ზეთზე ნაკლებ გამოსაყენებელი არ არის სანათურებისათვის, ესაა მხოლოდ, რომ მძიმე სუნი აქვს.

95. კოლოებს, რომლებიც მათ ქვეყანაში აურაცხელია, ეგვიპტელები ასე ებრძვიან: ჰაობებს ზემოთ მცხოვრებლები იყენებენ კოშკებს, სადაც ისინი აღიან და იძინებენ, რადგან კოლოებს ქარის გამო არ შეუძლიათ მალა

¹ *Kiki*—ეგვიპტური სიტყვაა, ლათ. *ricinus* (სასაქმებელი ზეთი).

ფრენა, ხოლო ისინი, ვინც ჭაობების ირგვლივ ცხოვრობენ, კოშკების მაგივრად შემდეგ ხერხს მიმართავენ: ყოველ კაცს აქვს ბადე, რომლითაც დღისით თევზებს იჭერს, ხოლო ღამით მას ასე იყენებს: თავისი საწოლის ირგვლივ აყენებს ამ ბადეს, შემდეგ შეძვრება მის ქვეშ და ასე სძინავს. მას რომ დაეძინა შალის მოსასხამში ან ტილოს გადასაფარებელში გამოხვეულს, კოლოები ამაშიც დაკბენდნენ, ხოლო ბადეში კბენას ისინი არც კი ცდილობენ.

96. სატვირთო ხომალდებს ეგვიპტელები აკაციისაგან აკეთებენ, გარეგნული ფორმით ეს ხომალდები კირენეს ლოტოსის მსგავსნი არიან: ამ აკაციის ფისი არის კომი. ამ აკაციისაგან ჭრიან ფიცრებს, დაახლოებით ორი წყრთის სიგრძისას, აგურებსავით აწყობენ ერთად და ხომალდებს აგებენ შემდეგგვარად: ორი წყრთის სიგრძის ფიცრებს აკედებენ ერთმანეთს ბევრი და გრძელი ხის ლურსმნებით. როდესაც ამგვარად ააგებენ, მათ ზემოდან გარდიგარდმო გადაჭიმავენ კიდევ ფიცრებს, ხოლო შიგნით სულ არ ხმარობენ, შემაკავშირებელი ნაწილები კი შიგნიდან დაცობილია ჭილით. საქე ერთია და ისიც ხომალდის ფსკერშია გაყრილი. ანძას აკაციისას ხმარობენ, ხოლო აფრებს — ჭილისას. ამ ხომალდებს მდინარეზე აღმა ცურვა არ შეუძლიათ, თუ კი მაცოცხლებელი ქარი არ ქრის, ჩვეულებრივ ნაპირიდან მიათრევენ ხოლმე მათ, ხოლო დინების მიმართულებით, ქვემოთ ის ასე მიდის:

არის თაფლინდისაგან გაკეთებული მოგრძო ფიცარი, რომელიც გადაკრულია ლერწმის წნულით და არის გახვრეტილი ქვა, რომელიც დაახლოებით ორი ტალანტის წონისაა. ამათგან ფიცარს, რომელიც თოკზეა გამობმული, ხომალდის წინ უშვებენ, ხოლო ქვას, სხვა თოკზე გამობმულს — უკან. ფიცარი წყლის დინების ძალით სწრაფად მოძრაობს და წინ ეწევა ბარისს (ესაა სახელწოდება ამ ხომალდებისა), ხოლო ქვა, რომელიც უკან მოჰყვება, წყალშია ჩაძირული და სწორად წარმართავს ხომალდს. ასეთი ხომალდები ეგვიპტელებს დიდი რაოდენობით აქვთ და ზოგიერთი მათგანი მრავალი ათასი ტალანტის წონა ტვირთს მიეზიდება.

97. როდესაც ნილოსი აღიდრება და ქვეყანას ფარავს, მის ზემოთ მხოლოდ ქალაქები მოჩანან და ძალიან ჰგავს ეს ადგილი შესახედავად ეგვიპტის ზღვის კუნძულებს. მთელი ეგვიპტე ხომ ზღვად არის გადაქცეული და მხოლოდ ქალაქებია ამაღლებული ამ წყალზე. როდესაც ეს ხდება, ხომალდებით მოგზაურობენ არა დინების მიმართულებით, არამედ ზედ შუა დაბლობზე. მაგალითად, გზა მისთვის, ვინც ნავკრატისიდან მემფისში მიდის, ზედ პირამიდების გასწვრივ არის. სინამდვილეში ეს კი არაა გზა, არამედ ის, რომელიც მიემართება დელტის წვერისა და ქალაქ კერკასოროსის გაყოლებით¹. ხოლო თუ აპირებ ზღვიდან და კანობოსიდან ნავკრატისისაკენ ცურვას, დაბლობს გადავლი, ჩაუვლი ქალაქ ანთილასა და ეგრეთ წოდებულ არქანდროსის ქალაქს.

¹ აქედან 98-ე წ-ის ბოლომდე პაულუს-შენიშვნის თანახმად არის გვიანდელი ჩანართი.

98. ამთავან ანთილა, რომელიც მნიშვნელოვანი ქალაქია, საკუთრივ ეძლევა ფესხაცმელების ხარჭისათვის იმის ცოლს, ვინც ეგვიპტეზე მეფობს¹. ეს ამბავი ხდება მას მერე, რაც ეგვიპტე სპარსელებისაა. ხოლო მეორე ქალაქს, მე ვფიქრობ, სახელი ეწოდა დანაოსის სიძის მიხედვით, ეს იყო აქაფოსის ძის ფთოსის ძე, არქანდროსი. ქალაქს ზომ არქანდროსის ქალაქი ჰქვია. თუმცა შეიძლება სხვა ვინმე არქანდროსიც ყოფილიყო, მაგრამ სახელი, ყოველ შემთხვევაში ეგვიპტური არ არის.

99. რაც აქამდეა მოთხრობილი, ყოველი ჩემი თვალთ მაქვს ნანახი, ჩემი ცოდნისა და გამოკვლევის შედეგია, ხოლო ამიერიდან ვიწყებ ეგვიპტელთა ამბების გადმოცემას იმის მიხედვით, რაც მსმენია. თუმცა ამას დაეუმატებ ზოგს რასმე ჩემი თვალთ ნანახსაც.

როგორც ქურუმები მოგვითხრობენ, ეგვიპტის პირველმა მეფემ, მინმა ჯებირები დადგა მემფისის დასაცავად, რადგან უწინ მდინარე ქვიშოვანი მთების გასწვრივ მიედინებოდა, ლიბიის მხრიდან, ხოლო მინმა ზემოთ, ასე ას სტადიონზე მემფისიდან, სამხრეთის მიმართულებით ნილოსის ტოტი დაშლამა და მისი ძველი კალაპოტი დააშრო, მდინარე იქით გადაადგო და მისი დინება მთების შუაში წარმართა. სპარსთა დიდი ზრუნვის საგანია ჯერაც ნილოსის ეს ტოტი, რომელიც ჯებირებით შემოზღუდული მიედინება და ყოველწლიურად ამაგრებენ მას. რადგან თუ მდინარემ გაანგრია ჯებირები და გადმოვიდა ამ ადგილას, მთელ მემფისს წალეკვის საშიშროება მოელის.

ამრიგად, იმ მინმა, რომელიც პირველი მეფე იყო, ჯებირების აგებით ხმელეთად აქცია ეს ადგილი და ამ ადგილას დააფუძნა ის ქალაქი, რომელსაც ახლა მემფისი ეწოდება (მემფისი ზომ ეგვიპტის ვიწრო ნაწილში მდებარეობს). მან ქალაქს გარედან, ჩრდილოეთისა და დასავლეთის მხრიდან შემოავლო ტბა, რომელიც მდინარის წყლით ივსება (ხოლო თვით ნილოსი მას აღმოსავლეთის მხრიდან საზღვრავს). ამავე ქალაქში მან ჰეფაესტოსის სამლოცველო აღმართა, რომელიც დიდია და ღირსი მოხსენიებისა.

100. ქურუმებმა წიგნის მიხედვით მინის შემდეგ 330 მეფის სახელი ჩამოთვალეს კიდევ. ადამიანთა ამ თაობათა შორის თერამეტი ეთიოპელები იყვნენ. ერთი — ადგილობრივი ქალი იყო, ხოლო დანარჩენები — ეგვიპტელი მამაკაცები. სახელი იმ ქალისა, რომელიც მეფობდა, იგივე იყო, რაც ბაბილონიის დედოფლისა — ნიტოკრისი. ამბობენ, რომ მან შური იძია თავისი ძმისათვის, რომელიც ეგვიპტის მეფე იყო და რომელიც ეგვიპტელებმა მო-

¹ შტაინის შენიშვნის მიხედვით ეს არის სპარსული ჩვეულება. სხვა ციტატების გვერდით მას მოჰყავს Xonophori., Anab., I, 4, 9, სადაც წერია: პარსიანისს ჰქონდა ბოძებული სოფლები სარტყელის ხარჭისათვის, ე. ო. სავალდებულო არაა, რომ დედოფალს ქალაქი საკუთრივ ფესხაცმლისათვის ჰქონდეს, შეიძლება სარტყელისათვისაც და ა. შ.

წმინველოვანია, რომ აქ არის *βασίλειον* და არა *μαγ.*, *βασιλειον*, ე. ო. სპარსულე-ბი სწორედ მეფობენ ეგვიპტეზე (და არა განაგებენ მას).

კლეს. ეგვიპტელებმა მოკლეს მეფე და ხელმწიფება გადასცეს ნიტოკრისს, ხოლო მან ამისათვის შური იძია და ეგვიპტელთაგან ბევრი მზაკერულად ამოწყვიტა. მან გააკეთა ვრცელი მიწისქვეშა დარბაზი და თითქოს ამისი აღნიშვნა უნდოდა, გუნებაში კი სულ სხვას იზრახავდა. დაუძახა ეგვიპტელთაგან მათ, ვისაც ყველაზე მეტად ადანაშაულებდა მკვლელობაში, ამ ხალხს წვეულება გაუმართა და როდესაც ისინი ღრეობდნენ, მიუშვა მათზე მდინარე, დიდი დაფარული არხის მეშვეობით. მის შესახებ ამას მოგვითხრობენ და ამას გარდა, კიდევ იმას, რომ როგორც კი ქალმა ეს ჩაიღინა, შევარდა ნაცრით სავსე ოთახში, რომ მასზე შური არ ეძიათ.

101. ქურუმებს არაფერი უთქვამთ სხვა მეფეთა საქმიანობის შესახებ, რომ რაიმე ყოფილიყო აღსანიშნავი, ან რომელიმე ყოფილიყო სახელგანთქმული, თქვეს მხოლოდ ერთი, უკანასკნელი მეფის, მოაჩრისის შესახებ.

მან თავის მოსაგონრად დატოვა პეფუაქტოსის ტაძრის კარიბჭე, რომელიც ჩრდილოეთის ქარისაქენ არის მიმართული და გაათხრევინა ტბა (თუ რამდენი სტადიონი იყო ის ირგვლივ, ამის შესახებ შემდეგ განვაცხადებ), ტბაზედვე ააგებინა პირამიდები, რომელთა სიდიდეს შევეხები ტბის შესახებ ცნობების გადმოცემასთან ერთად. აი, ამან ამდენი რამ გააკეთა, ხოლო სხვა მეფეთაგან არავის არაფერი გაუქეთებია.

102. არ შევეხები ამ მეფეებს და მოვიხსენებ მას, რომელიც მათ შემდეგ მეფობდა და რომელსაც სახელად ერქვა სესოსტრისი. ქურუმები მოგვითხრობენ, რომ ის პირველი გამოვიდა არაბიის უბიდან გრძელი ხომალდებით და დაიპყრო მეწამულ ზღვასთან მცხოვრები ხალხები; იგი მიცურავდა მანამ, ვიდრე არ მიადწია ზღვას, რომელიც საცურაოდ აღარ ვარგოდა მისი კბოლოვანების გამო. ქურუმების გადმოცემის თანახმად, როდესაც დაბრუნდა ეგვიპტეში, წამოიყვანა დიდძალი ლაშქარი, გამოიარა ხმელეთით და დაიმორჩილა ყოველი ხალხი, რომელიც კი მას შეხვდა. იმ ხალხებს, ვინც მამაცი იყო და სასტიკად იცავდა თავის თავისუფლებას, აღუმართა სვეტები მათსავე ქვეყანაში წარწერებით, რომლებიც გადმოსცემდნენ მის სახელს, მისი სამშობლოს სახელს და რომ მათი დამორჩილება მოხდა სესოსტრისის ძალით. ხოლო იმ ქალაქებს, რომლებსაც უბრძოლველად და იოლად იპყრობდა, სვეტებზე უწერდა იმასვე, რასაც იმ ხალხებს, ვინც მამაცობა გამოიჩინა, მაგრამ ამასთანავე უხატავდა ქალის სარცხვინელს, რითაც უნდოდა ეჩვენებინა, რომ ისინი მხდალები არიან.

103. მან ეს გააკეთა და გადაიარა ხმელეთი, ვიდრე აზიიდან ევროპეში არ გადავიდა და დაიმორჩილა სკვითები და თრაკიელები. მე ვფიქრობ, რომ ის უშორესი ადგილი, სანამდეც მივიდა ეგვიპტელთა ლაშქარი, სწორედ აქ იყო, რადგან ამათ ქვეყანაში კიდევ ჩანს მათ მიერ დაყენებული სვეტები, ხოლო ამათზე უფრო შორს კი აღარ არის. აქედან შემობრუნდა და უკან წავიდა. შემდეგ კი მდინარე ფასისთან იყო. მე არ შემიძლია დაბეჭდვით იმის თქმა, რომ

ამ ადგილას თვით მეფე სესოსტრისმა გამოჰყო თავისი ლაშქრის რაღაცა ნაწილი და დატოვა აქ, ამ ქვეყნის მცხოვრებლად, ან კიდევ იმისი, რომ ზოგიერთი ჯარისკაცთაგანი, გადაღლილი ხეტიალით, დარჩა მდინარე ფასისტან.

104. მაგრამ ცხადია, რომ კოლხები ეგვიპტელები არიან. ამას მე თვითონ მივხვდი იმაზე უწინ, ვიდრე სხვათაგან მოვისმენდი და ისე ვიტყოდი. და რადგანაც ამას ვფიქრობდი, შევეკითხე ორივეს, კოლხებს უკეთ ახსოვდათ ეგვიპტელები, ვიდრე ეგვიპტელებს კოლხები. ეგვიპტელები ამბობენ, რომ მათი აზრით სესოსტრისის ლაშქრიდან არიან კოლხები და მე თვითონაც ასევე მეჩვენებოდა, რადგან კოლხები შავგვრემანები არიან და ხუჭუქთმინანები (მაგრამ ეს არაფერს ნიშნავს, რადგან სხვებიც არიან ასეთები), მაგრამ ამასთანავე და უფრო მეტად ამას მოწმობს ის, რომ ყველა ხალხთაგან მხოლოდ კოლხები, ეგვიპტელები და ეთიოპელები არიან, რომლებიც თავიდანვე აწარმოებენ წინადაცვეთას. ხოლო ფინიკიელებმა და იმ სირიელებმა, რომლებიც პალესტინაში არიან, როგორც თვითონაც ამბობენ, ეგვიპტელთაგან ისწავლეს, ხოლო სირიელები, რომლებიც მდინარე თერმოდონტთან და პართენიოსთან ცხოვრობენ, და მაკრონები, რომლებიც მათი მეზობლები არიან, ამბობენ, რომ კოლხთაგან ისწავლეს ეს ახლახან. მხოლოდ ესენი არიან ის ადამიანები, რომლებიც წინადაცვეთას ახდენენ და ჩანს, რომ ესენიც ეგვიპტელების მსგავსად აკეთებენ ამას, ხოლო ეგვიპტელთა და ეთიოპელთა შესახებ არ შემიძლია ვთქვა, თუ რომელმა ისწავლა ამ ორს შორის მეორისაგან. რაღაცა ძალიან ძველი ჩანს ორივეგან. ხოლო იმის დიდ საბუთად, რომ ხალხმა ეს ეგვიპტელთაგან ისწავლა მათთან შერევის საფუძველზე, მეჩვენება შემდეგი: ის ფინიკიელები, რომლებიც ელადასთან ურთიერთობაში არიან, აღარ ბაძავენ ეგვიპტელებს იმ საქმეებში, რაც სარცხვინელს ეხება და შვილების წინადაცვეთას აღარ ეწევიან.

105. კიდევ სხვა რამის თქმაც შემიძლია კოლხების შესახებ, რითიც ისინი ეგვიპტელების მსგავსნი არიან. მხოლოდ კოლხები და ეგვიპტელები ამუშავებენ სელს ერთნაირად; მთელი ცხოვრება და ენა მსგავსი აქვთ ერთმანეთის. კოლხურ სელს ელინები სარდონულს უწოდებენ, ეგვიპტიდან შემოსულს კი — ეგვიპტურს.

106. მეტი წილი სვეტებისა, რომლებიც დააყენა სხვადასხვა ქვეყნებში ეგვიპტის მეფემ, სესოსტრისმა, აღარ ჩანს, ხოლო პალესტინის სირიეში ჩემი თვალთ ვნახე ისინი, წარწერაც ისეთი ჰქონდა, როგორიც ვთქვი და ზედ ქალის სარცხვინელიც იყო გამოსახული.

იონიეშიც არის ორი გამოსახულება ამ კაცისა კლდეებში გამოკვეთილი, ერთი იმ გზაზე, რომელიც მიდის ეფესოდან ფოკეაში, ხოლო მეორე — სარდედან სმირნეში მიმავალ გზაზე. ორივეგან გამოკვეთილია მამაკაცი, სიდიდით ხუთი ორნახევარი წყრთა, მას მარჯვენა ხელში უპყრია შუბი, ხოლო მარცხენაში — მშვილდი და სხვა საჭურველიც ამის შესაბამისად აქვს: მისი საჭურ-

ველი ხომ როგორც ეგვიპტური, ასევე ეთიოპურია¹. მას ერთი მხარიდან მეორე მხარისაკენ მკერდზე აქვს ეგვიპტური წმინდა ასოებით ამოკვეთილი წარწერა, რომელიც შემდეგს გადმოგვცემს: „მე ეს ქვეყანა ჩემი მხრებით მოვიპოვე“. თუ ვინაა და საიდანაა ეს კაცი, აქ არაა ნათელი, ხოლო სხვაგან კი ვერაფერია. ამ გამოსახულების მნახველთაგან ზოგიერთი ფიქრობს, რომ ეს არის მეწინონის გამოსახულება, მაგრამ ისინი კვშმარტებას ღიდად არიან აცდენილი.

107. ქურუმები ჰყვებოდნენ, ეს ეგვიპტელი სესოსტრისი რომ ბრუნდებოდა, თან მოჰყავდა მრავალი ხალხი იმ ტომთაგან, რომელთა ქვეყნებიც მან დაიპყრო, და შეძლევს როდესაც მოვიდა პელუსიონის დაფნეში, მისმა ძმამ, რომელსაც ჩააბარა სესოსტრისმა ეგვიპტე, მას წვეულება გაუშართა და მასთან ერთად მისი შვილებიც მიიწვია, სახლს გარედან შეშა შემოუწყო და შემდეგ ცეცხლი წაუვიდა. სესოსტრისმა რომ შეიტყო ეს, მაშინვე დაეთათბირა ცოლს (ცოლიც ხომ თან ჰყავდა წაყვანილი), ცოლმა ურჩია მას, რომ მათი ექვსი შვილიდან ორნი ცეცხლზე გაწვენ ხიდად, ხოლო თვითონ, დანარჩენებმა მათზე გადაიარონ და გადარჩნენ. სესოსტრისი ასე მოიქცა, მისი ორი შვილი ამნაირად დაიწვა, ხოლო დანარჩენები გადარჩნენ მამასთან ერთად.

108. როდესაც სესოსტრისი ეგვიპტეში დაბრუნდა, მან დასაჯა თავისი ძმა, ხოლო იმ ხალხის მიმართ, რომელიც თან მოიყვანა და რომელთა ქვეყნებიც მან დაიპყრო, ამნაირად მოიქცა: ის უზარმაზარი ქვეები, რომლებიც მის წევობაში იყო მოტანილი ჰეფთასტოსის სალოცავთან, ამ ხალხს მოაზიდვინა, ხოლო ის არხები, რომლებიც დღესაც არის ეგვიპტეში, ყველა ამათ გაათხრევინა იძულებით. ისე რომ ეგვიპტე, რომელიც უწინ მთლიანად ცხენებითა და ეტლებით სავალი ქვეყანა იყო, ახლა ამისათვის თავისდაუნებურად გამოუსადეგარი გახადეს. ამრიგად, თუმცა ეგვიპტე მთლიანად დაბლობია, მაგრამ ამ დროიდან ცხენითა და ეტლით სამოგზაუროდ ის ჭრულიად გამოუყენებელი გახდა. ხოლო ამისი მიზეზია მრავალრიცხოვანი და მრავალნაირი მიმართულების არხები. მეფემ ქვეყანა აი ამიტომ დაათხრევინა: ის ეგვიპტელები, ვისაც ქალაქები მდინარესთან კი არ ჰქონდათ, არამედ მისგან მოშორებით, მდინარეში წყლის დაკლების დროს წყლის დიდ ნაკლებობას განიცდიდნენ და ხმარობდნენ ჭიდან ამოდებულ ძალიან მლაშე სასმელს; აი, ამიტომ იყო, რომ მეფემ ეგვიპტე დაათხრევინა.

109. ქურუმები ამბობდნენ, რომ ამ მეფემ ქვეყანა დაუყო ყველა ეგვიპტელს და თითოეულს თანაბარი ოთხკუთხოვანი ნაკვეთი მისცა², ხოლო ამ

¹ შტაინის კომენტარის მიხედვით, მარჯვენა მხარეს, შუბის შესაბამისად ჰქონდა ეგვიპტური საჭურველი, მარცხნივ, ჳშვილდის მხარეს — ეთიოპური.

² გერმანული გამოცემის შენიშვნის თანახმად, *χλθιοι ενεδρυχαιοι* არის ერთი ეგვიპტური აკრი.

ნაკვეთიდან სახელმწიფო შემოსავალი დააწესა და განკარგულება გასცა, მოსახლეობას ყოველწლიურად ხარკი გადაეხადა, ხოლო თუკი მდინარე ვისიმე ნაკვეთს რასმე წაპგლეჯდა, ის უნდა მისულიყო მეფესთან და შეეტყობინებინა, რაც მოხდა. მეფე კი გზავნიდა კაცებს, რომლებიც ათვალეირებდნენ და ზომავდნენ, თუ რამდენით ნაკლები გახდა ნაკვეთი, რათა მომავლისათვის მაინც მიეღო დაწესებული ხარკი. მე ვფიქრობ, რომ აქედან არის წარმომდგარი გეომეტრია, შემდეგ შესული ელადამი. ხოლო რაც შეეხება მზის საათს, მზის მაჩვენებელსა და დღის 12 ნაწილს, ეს ბაბილონელთაგან ისწავლეს ელინებმა.

110. ეს იყო ერთადერთი ეგვიპტელი მეფე, რომელიც განაგებდა ეთიოპიას. მან თავის სამახსოვროდ ჰეფამსტოსის სალოცავის წინ დატოვა ორი ქვის ქანდაკება, თითო 30 წყრთის ოდენა, თავისი და თავისი ცოლის გამოსახულებით, ხოლო თავისი 4 შვილისა — თითოეული 20 წყრთის სიმაღლის. დიდი ხნის შემდეგ ჰეფამსტოსის ქურუმმა დარიოს სპარსელს არ მისცა ნება ამათ წინ დაედგა თავისი ქანდაკება და უთხრა, რომ მას არ გაუყეუებია ისეთი საქმეები, როგორიც აქვს გაკეთებული სესოსტრის ეგვიპტელს. სესოსტრისმა არა ნაკლები ტომები დაიპყრო, ვიდრე დარიოსმა და კიდევ სკვითებიც, ხოლო დარიოსმა ვერ შეძლო სკვითების დაპყრობა. ამიტომაც არ იქნება სამართლიანი, რომ მისი გამოსახულება სესოსტრისის ქანდაკებებზე წინ დაიდგას, რაკილა მასთან შედარებით უპირატესობა არა აქვს თავისი საქმიანობით. ამბობენ, რომ დარიოსმა შეუნდო მას ეს ნათქვამი.

111. როდესაც სესოსტრისი გარდაიცვალა, ამბობენ, რომ სამეფო ხედა მის შვილს, ფეროსს, რომელსაც სრულიად არ ულაშქრია და შემთხვევით იყო დაბრმავებული ასეთი ამბის გამო: ერთხელ მდინარე ძალიან ადიდდა, 18 წყრთამდე, ისე რომ ყანები წალეკა, თან ქარიც ამოვარდა და მდინარეზე ტალღები აავორა. ამბობენ, რომ ამ მეფემ, გაგიჟებულმა, სტაცა ხელი შუბს და სტყორცნა მდინარის მორევის შუაგულში, ხოლო შემდეგ, მალე დაუავადდა თვალები და დაბრმავდა. ათი წელი იყო ბრმა, ხოლო მეთერთმეტე წელს მოეველინა მას მისნობა ქალაქ ბუტოდან, რომ გავიდა მისი სასაჩელის დრო და თვალები აეხილება, თუკი თვალებს დაიბანს იმ ქალის შარდით, რომელიც მხოლოდ თავის ქმართან ცხოვრობს და სხვა კაცებისა არაფერს იცის. მან პირველად თავისი საკუთარი ცოლი გამოცადა და შემდეგ თვალთ რომ არ აეხილა, გამოცადა ყველა ქალი სათითაოდ. ხოლო როდესაც თვალები აეხილა, შეკრიბა მის მიერ გამოცდილი ყველა ქალი (გარდა იმ ერთისა, რომლის შარდით დაბანილსაც აეხილა თვალები), შეკრიბა ერთ ქალაქში, რომელსაც ახლა ეწოდება წითელი გორახი¹, ყველანი იქ დაატყვევა და დასწვა ისინი თვით ქალაქთან ერთად. ხოლო ის ქალი, რომლის შარდითაც აეხილა თვალები, მან ცოლად შეირთო. თვა-

¹ 'Eρεμθη βάλος—ერთობოლოსი, თარგმანში—წითელი გორახი“.

ლების სატკივარს რაკილა გადაურჩა, ბევრი შესაწირავი გაუგზავნა სხვადასხვა სახელგანთქმულ სალოცავეებს; განსაკუთრებული მოხსენების ღირსია შესანიშნავი საგნები, რაც შესწირა ჰელიოსის სალოცავს¹, სახელდობრ, ორი ქვის ობელისკი, თითოეული მთლიანი ქვისაგან გამოკვეთილი, სიმაღლით 100 წყრთა. ხოლო სიგანით — 8 წყრთა.

112. ამბობენ, რომ ფეროსის შემდეგ სამეფო ტახტი მიიღო მემფისელმა კაცმა, რომელსაც ელინთა ენაზე სახელად ჰქვია პროტევისი. აქამდეა მემფისში მისი ჭალა, ძალიან ლამაზი და კარგად მოვლილი, ჰეფაესტოსის სალოცავის სამხრეთით მდებარე. ამ ჭალის ირგვლივ ცხოვრობენ ტიროსელი ფინიკიელები და თვით ეს ადგილიც მთლიანად ტიროსელთა სადგომად იწოდებოდა. პროტევისის ჭალაში არის სალოცავი, რომელსაც უცხო აფროდიტეს სალოცავი ეწოდება. მე კი მგონია, რომ ეს სალოცავი ტინდარევის ასულის, ელენესი არის. იმიტომ მგონია, რომ მოვისმინე ამბავი, ელენე პროტევისთან ცხოვრობდაო და უფრო კი იმიტომ, რომ უცხო აფროდიტეს სახელზეა სალოცავი: აფროდიტეს სახელობის არც ერთ სალოცავს ზედწოდებდალ „უცხო“ არა აქვს.

113. მე რომ შევეკითხე, ქურუმებმა შემდეგი მიაძახეს ელენეს თავს გადამზდარი ამბების შესახებ: ალექსანდრემ მოიტაცა ელენე სპარტიდან და გაცურა თავის სამშობლოსაკენ. როდესაც ის ეგევისის ზღვაში იმყოფებოდა, საპირისპირო ქარებმა გადაისროლეს ეგვიპტის ზღვაში, ხოლო აქედან (რაკილა ქარი არ ჩადგა), ის მიაღდა ეგვიპტეს, სახელდობრ ეგვიპტეში ახლა კანობოსისად წოდებულ ნილოსის შესართავს და ტარიქემას, ამ ადგილას ნაპირზე იდგა და ახლაც არის ჰერაკლეს სალოცავი; თუკი მსახური (ვისიც არ უნდა იყოს ის) გაიქცევა, შეაფარებს თავს ამ სალოცავს, დაისვამს წმინდა დაღს და ამით თავის თავს ღმერთს განუკუთვნებს, მერე მისი ხელის ხლება აღარ შეიძლება. ამ კანონს თანაბრად იცავენ დასაბამიდან, ვიდრე ჩემს დრომდე. როდესაც ალექსანდრეს მსახურებმა შეიტყვეს, რომ ამ სალოცავს ასეთი კანონი ჰქონდა, მიატოვეს ალექსანდრე, დასსდნენ ღმერთის მავედრებლებად და შეასმენდნენ ალექსანდრეს, რადგან მისთვის ვნება უნდოდათ. ამასთანავე ყვებოდნენ ყოველივეს, რაც კი ჩაიღინა მან ელენეს მიმართ და რა უსამართლობა მიაყენა მენელეოსს. ყოველივე ამაში აღანაშაულებდნენ მსახურები ალექსანდრეს ქურუმებისა და ნილოსის ამ შესართავის მცველის წინაშე, რომელსაც სახელად ერქვა თონისი.

114. ამ ამბის მოსმენისთანავე თონისმა სასწრაფოდ გაგზავნა მემფისში პროტევისთან მოციქულობა და შეუთვალა შემდეგი: „მოვიდა უცხოელი, წარმოშობით ტევკრი, რომელმაც ელადაში უწმინდური საქმეები ჩაიღინა, მან თავისი საკუთარი მასპინძლის ცოლი მოატყუა, იგი თან წაიყვანა და ღიძღალი ქონებაც წაიღო, მაგრამ ქარებმა ის შენს ქვეყანაში შემოაგდეს. როგორ მოვიქ-

¹ შტაინის კომენტარის თანახმად, ჰელიოპოლისში.

ცეთ, გავუშვათ ის, უვნებლად წავიდეს, თუ წავართვათ ყველაფერი, რაც აქვს და რითაც მოვიდა?" ამის საპასუხოდ პროტევისმა შემდეგი შემოთავალა: „ეს კაცი, რომელმაც ასეთი უწმინდური საქმეები ჩაიდინა თავისი მასპინძლის მიმართ, შეიპყართ და მე მომგვარეთ, რათა შევიტყო რას იტყვის“.

115. ეს რომ მოისმინა თონისმა, შეიპყრო ალექსანდრე და დაიჭირა მისი ხომალდები, შემდეგ წაიყვანა ის მეგფისში, მასთან ერთად წაიყვანა ელენეც, წაიღო მთელი ქონება და ამას გარდა მავედრებლებიც თან გაიყოლია, როდესაც მათ მიაღწიეს მეგფისს, პროტევისი შეეკითხა ალექსანდრეს, თუ ვინ არის და საიდან მოცურავს. ალექსანდრემ ჩამოუთვალა მას თავისი წინაპრები, უთხრა თავისი სამშობლოს სახელი და მოუთხრო, თუ საიდან მოდის. ამის შემდეგ შეეკითხა პროტევისი, საიდან წამოიყვანა მან ელენე. რაკილა ალექსანდრე მერყეობდა გადმოცემისას და სიმართლეს არ ამბობდა, იქ მყოფმა მავედრებლებმა ამხილეს ის და მოჰყენენ მისი უსამართლობის მთელ ამბავს. დასასრულს პროტევისმა საპასუხოდ შემდეგი თქვა: „მე რომ ჩემთვის სავალდებულოდ არ მიმაჩნდეს ის, რომ არ უნდა მოვკლა არც ერთი უცხოელი, რომელთაც ქარები შემოაგდებენ ჩემს ქვეყანაში, გაზღვევინებდი ელენეს გამო, კაცთა შორის უბოროტესო, შენ, რომელმაც მასპინძლის მიმართ უწმინდური საქმე ჩაიდინე; საკუთარი მასპინძლის ცოლთან მიხვედი, მაგრამ არც ეს აღმოჩნდა შენთვის საკმარისი, შენ ის აცდუნე და ჩუმად თან წამოიყვანე. ამასაც არ დასჯერდი: შენი მასპინძლის სახლი გაძარცვე და ისე მოხვედი. ახლა მე, რადგან საერთოდ დავიწყე, რომ უცხოელი არ უნდა მოვკლა, ამ ქალსა და ქონებას თან არ გაგატან, არამედ შეგუნახავ შენს მასპინძელს, ელინს, იმ დრომდე, ვიდრე ის თვითონ არ მოვა და არ მოისურვებს მის წაყვანას. ხოლო შენ და შენს თანამგზავრებს ვიბრძანებთ, რომ სამი დღის განმავლობაში ჩემი ქვეყნიდან სხვაგან სადმე წახვიდეთ, თუ არა და ისე მოგექცევით, როგორც მტრებს“.

116. ამნაირად მოხვდა ელენე პროტევისთან, როგორც ამბობენ ქურუმები. მე ვფიქრობ, რომ ეს ამბავი ჰომეროსმაც იცოდა, მაგრამ ის არ იყო ისე შესაფერისი მისი პოემისათვის, როგორც მეორე, რომლითაც მან ისარგებლა, ამიტომ ეს განზე დატოვა, მაგრამ მაინც გვანიშნა, რომ ეს ამბავიც იცოდა. ცხადია, ეს „ილიადის“ იმ ადგილიდან, სადაც ავეციწერს ალექსანდრეს ზეტიალს (სხვაგან არსად ეწინააღმდეგება იგი თავისთავს); იგი მოგვითხრობს, რომ ალექსანდრე, რომელსაც მოჰყავდა ელენე, ბევრ სხვადასხვა ქვეყანაში შეეხეტა და მათ შორის მივიდა ფინიკიის სიდონშიც. ამას ჰომეროსი იხსენიებს „ლიომედეს ვაჟკაცობაში“, იგი ამბობს შემდეგ სიტყვებს: „იქ ეწყო მას ფერად-ფერადი ტანსაცმელი, სიდონელი ქალების ნახელავი; ეს ქალები თვით ღვთის მსგავსმა ალექსანდრემ მოიყვანა სიდონიდან, როდესაც გადასცურა ფართო ზღვა, იმ ზვით, რომლითაც წამოიყვანა კეთილშობილი ელენე“¹.

¹ ილიადა, VI, 289 და შემდ.

იხსენიება ეს ამბავი „ოღისეაშიც“, შემდეგ ტაეპებში:¹

„ზევსის ამ ასულს ჰქონდა ბრძნული, კარგი წამლები, რომლებიც მისცა მას ეგვიპტელმა პოლიდამნამ, თონის მუელღემ, ნაყოფიერ მიწაზე იქ ბევრი ბალახი მოდის, მრავალი მათგანი სასარგებლოა, ხოლო ბევრი დამღუპველი“².

ხოლო სხვაგან მენელეოსი ტელემაქოსს ეუბნება: „მე ძალიან მინდოდა წამოსვლა, მაგრამ ღმერთები კიდევ მიჭერდნენ ეგვიპტეში, რადგან მე მათ არ შევეწირე რჩეული ჰეკატომბე“³.

ამ ტაეპების მიხედვით ცხადია, რომ პოეტმა იცოდა ალექსანდრეს მოგზაურობა ეგვიპტეში, რადგან სირიე ეგვიპტის მეზობლადაა, ხოლო ფინიკელები, რომელთაც ეკუთვნის სიდონი, სირიეში ცხოვრობენ.

117. ამ ლექსებისა და ამ ადგილის მიხედვით სრულიად ცხადია ისიც, რომ „კიპრიები“ ჰომეროსის პოემა კი არ არის, არამედ ვიღაც სხვა პოეტისა, რადგან „კიპრიებში“ ნათქვამია, რომ ალექსანდრემ ელენე რომ წამოიყვანა სპარტიდან, ისარგებლა ზურგქართა და წყნარი ზღვით და ილიონში მივიდა მესამე დღესაო, ხოლო „ილიადაში“ ნათქვამია: ელენე რომ წამოიყვანა ალექსანდრემ, ბევრი იხეტიალაო. მაგრამ გვეყოფა ჰომეროსისა და „კიპრიების“ შესახებ.

118. როდესაც შევეკითხე ქურუმებს, ელინები ილიონთან მომხდარი ამბების შესახებ ტყუილს ლაპარაკობენ თუ არა მეთქი, იმათ მიპასუხეს ამაზე და მიაშბეს ის, რაც იცოდნენ თვით მენელეოსისაგან მოყოლილი: ელენეს მოტაცების შემდეგ ტევკრისის ქვეყანაში მენელეოსის დასახმარებლად მოვიდა ელინთა დიდი ლაშქარი, რომელიც გადმოვიდა ხმელეთზე და დაბანაკდა. ლაშქარმა გაგზავნა მოციქულები ილიონში და ამ მოციქულებთან ერთად წავიდა თვით მენელეოსიც. როდესაც შევიდნენ ესენი ცინე-სიმაგრეში, მოითხოვეს ელენეც და ის ქონებაც, რომელიც მოიპარა ალექსანდრემ, ამასთანავე სამართალს მოითხოვდნენ მიყენებული უსამართლობისათვის. ტევკრები ერთსა და იმავეს ამბობდნენ მაშინაც და შემდეგაც, ფიცითაც და უფიცოდაც, რომ მათ არ ჰყავთ არც ელენე და არა აქვთ არც მათ მიერ მითვისებულად გამოცხადებული ქონება, რომ ყოველივე ეს არის ეგვიპტეში და არაა სამართლიანი მათ მოსთხოვონ პასუხი იმისათვის, რაც აქვს პროტევსს, ეგვიპტელ მეფეს. ელინები კი ფიჭრობენ, რომ მათ დასცინიან და იმ დრომდე ჰქონდათ ჭალაქისათვის ალყა-შემორტყმული, ვიდრე ის არ აიღეს. ხოლო როდესაც აიღეს ცინე-სიმაგრე, ელენე არ აღმოჩნდა იქ და იგივე ამბავი მოისმინეს, რაც პირველად, ისე რომ, ელინებმა დაიჯერეს ის პირველი ამბავი და თვით მენელეოსი გაგზავნეს პროტევსთან.

¹ აქედან ციტატების ბოლომდე მთელი ადგილი შემდეგი დროის ჩანართად არის მიჩნეული.

² ოღისეა, IV, 227 და შმდ.

³ ოღისეა, IV, 351 და შმდ. აქამდეა ჩანართად გამოცხადებული.

119. მენელეოსი რომ მივიდა ეგვიპტეში, მდინარეს აჰყვა შემფისისაკენ, მოუთხორო იქ ჰემმარიტად ყოველივე, მასპინძლები მას ძალიან კარგად შეხვდნენ. ელენე უვნებლად დაუბრუნეს და ამის გარდა მთელი მისი ქონებაც. მაგრამ ეს რომ მიიღო, მენელეოსი უსამართლოდ მოიქცა ეგვიპტელთა მიმართ, რომ მოინდომა გაეცურა, პირქარმა მას ამისი საშუალება არ მისცა, როდესაც ეს დიდხანს გაგრძელდა, მან ასეთი უპატიოსნო საქციელი ჩაიდინა: მან ადგილობრივ მცხოვრებთა ორი ბავშვი დაიჭირა და მსხვერპლად შესწირა. შემდეგ, როდესაც ცნობილი გახდა, რომ მან ეს ჩაიდინა, იგი, შეძლებული და დევნილი, გაიქცა თავისი ხომალდებით პირდაპირ ლიბიეში. იქიდან საით გაემართა, ამისი თქმა აღარ შეეძლოთ ეგვიპტელებს. ქურუმებმა თქვეს, რომ ზოგი რამ იციან გამოკითხვის საშუალებით, ზოგიც კიდევ მათთან მოხდა და ამიტომ ძალიან ზუსტად იციან.

120. ეს მითხრეს ეგვიპტელთა ქურუმებმა. მე კი ჩემის მხრივ ელენეს შესახებ მოთხრობილ ამბავს შემდეგი შემიძლია დაუშვათ: ელენე რომ ილიონში ყოფილიყო, მას დაუბრუნებდნენ ელინებს ალექსანდრეს ნებითა თუ უნებურად. რადგან არც ისე გიყი იყო პრიამოსი, ანდა სხვა მისი მახლობელი ხალხი, რომ თავისი საკუთარი ღიჯობის, შვილებისა და ქალაქის საფრთხეში ჩაგდება მოენდომებინათ, ოღონდ კი ალექსანდრეს ელენესთან ეცხოვრა. თუ კი პირველ ხანებში ისინი ამ აზრისა იყვნენ, მას მერე რაც ბევრი ტროელი გაიქცა ელინებთან ბრძოლაში, ხოლო თვითონ პრიამოსს თითოეულ ბრძოლაში ორი, სამი ან კიდევ უფრო მეტი შვილი უკვდებოდა (თუ კი შეიძლება რაიმეს თქმა პოეტებზე დაყრდნობით), მას მერე, რაც ასეთი საშინელება დატრიალდა, მე ვფიქრობ, რომ თვითონ პრიამოსსაც რომ ეცხოვრა ელენესთან, დაუბრუნებდა მას აქაველებს, იმისი იმედით, რომ ამით თავს დამტყდარი უბედურებებისაგან გათავისუფლებოდა. ამას გარდა, არც სამეფო ხელისუფლება გადადიოდა ალექსანდრეზე; ხოლო რაკიდა პრიამოსი მოხუცებული იყო, სახელმწიფო საქმეებზე ზრუნვა მას კი არ ევალებოდა, არამედ ჰექტორს, რომელიც შვილებში უფროსი და ალექსანდრეზე უკეთესი ვაჟაკი იყო, და პრიამოსი რომ მოკვდებოდა, მას უნდა მიეღო ხელისუფლება. მას, ცხადია, არ შეუვენოდა უსამართლობა ჩამდენი ძმისათვის ხელის დაფარება, მით უმეტეს, რომ მისი მიზეზით დიდი უბედურება დაატყდებოდა თვითონ მასაც და ყველა დანარჩენ ტროელსაც. მათ მართლაც არ ჰყავდათ ელენე, რომ მიეცათ, მართალს ლაპარაკობდნენ, მაგრამ ელინებს მაინც არ სჯეროდათ. ჩემის აზრით, ეს ყოველივე ღვთის განგებით მოხდა, რათა ტროელთა საყოველთაო დაღუპვას ნათელეყო ხალხისათვის, რომ დიდი უსამართლობისათვის ღმერთები სასჯელსაც დიდს აწესებდნენ. მე ასე მგონია და ასეც ვამბობ.

121. ქურუმები ამბობდნენ, რომ პროტევსის შემდეგ სამეფო ხელისუფლება მიიღო რამფსინიტოსმა, რომელმაც თავის სამახსოვროდ დასტოვა ჰეფამსტონის სალოცავის სტოა, მიმართული დასავლეთისაკენ, სტონის პირდაპირ დადგა

ორი ქანდაკება, თითოეული 25 წყრთის სიმაღლის. მათგან ერთს. რომელიც ჩრდილოეთისაკენ დგას, ეგვიპტელები უწოდებენ ზაფხულს, ხოლო მეორეს, რომელიც სამხრეთისაკენ არის — ზამთარს. იმ ქანდაკებას. რომელსაც ზაფხულს უწოდებენ, თაყვანსაც სცემენ და კარგადაც ექტევიან. ხოლო რომელსაც ზამთარს უწოდებენ, მას ამის საწინააღმდეგოდ ეპყრობიან. ამ მეფეს ვერცხლის სახით დიდი სიმდიდრე ჰქონდა, და შემდეგი დროის არც ერთი მეფე სიმდიდრის მხრივ არათუ აღემატებოდა, ახლოსაც კი ვერ მივიდოდა მასთან. მას უნდოდა, რომ თავისი ფულები უშიშარ ადგილას ჰქონოდა დაცული, ამიტომ ააშენებინა ქვის ნაგებობა, რომლის კედელთაგან ერთი მისი სასახლის გარეთა ნაწილს ეკვროდა. ხოლო მის მშენებელს ბოროტი განზრახვა ჰქონდა და შემდეგი იეშმაკა: ისე გააკეთა, რომ ერთ ქვას კედლიდან ადვილად გამოიღებდა ორი კაცი, ანდა თუნდაც ერთი. როდესაც შენობა დასრულდა, მეფემ მასში თავისი ფულები მოათავსა; ხანი, რომ გავიდა, ხუროთმოძღვარმა სიკვდილის წინ დაუძახა თავის შვილებს (ორი ჰყავდა) და უამბო მათ, თუ მათზე ზრუნვაში რა ეშმაკობა იხმარა, როდესაც მეფის საგანძურს აგებდა და ეს სულ იმისათვის, რომ მათ მდიდრულად ეცხოვრათ. ამასთანავე გარკვევით აუხსნა, როგორ უნდა ამოეღოთ ქვა, მისცა მისი ზომები და უთხრა, თუ ამას დაიმახსოვრებენ, მეფის ქონების ხაზინადარები ესენი იქნებიან. ხუროთმოძღვარი რომ გარდაიცვალა, მისმა შვილებმა დიდად არ დააყოვნეს და საქმეს შეუდგნენ, წავიდნენ ღამით სასახლეში, იპოვეს ნაგებობაში ქვა, ადვილად გამოიღეს და დიდალი ფული გამოიტანეს. მოხდა ისე, რომ მეფემ გააღო შენობა და ძალიან განცვიფრდა, როდესაც დაინახა, რომ ჭურჭელში ფულს მოუკლია, მაგრამ არც კი შეეძლო ვინმეს დადანაშაულება, რადგან კარებზე ტვიფრები მთელი იყო, ხოლო შენობა დაკეტილი. როდესაც მან მეორედ და შესამედ გააღო ოთახი და ქონება სულ უფრო და უფრო ნაკლები ეჩვენებოდა (რადგან ჭურღები ხელს არ იღებდნენ ძარცვაზე), იგი ასე მოიქცა: უბრძანა, გაეკეთებინათ ხაფანგები და დაეგოთ ისინი იმ ჭურჭლების ირგვლივ, რომლებშიც ფულები ინახებოდა, დრო რომ გავიდა, ჭურღები კიდევ მოვიდნენ უწინდებურად, ერთი მათგანი შევიდა კიდევ ოთახში და როგორც კი მიუახლოვდა ჭურჭელს, მაშინვე გაება ხაფანგში. როგორც კი მიხვდა თუ რა უბედურება არის მის თავს, მაშინვე დაუძახა ძმას, განუმარტა, რაც მოხდა და უბრძანა — სასწრაფოდ შემოსულიყო ისიც ოთახში და მოეჭრა მისთვის თავი, რათა, რომ დაინახავდნენ, არ ეცნოთ ის, თუ ვინ არის და ამით მასთან ერთად არ დაღუპულიყო მეორე ძმა. ამანაც იფიქრა, რომ ძმა კარგად ლაპარაკობს, დაუჭერა და გააკეთა ისე, როგორც მან უთხრა, მოარგო ქვა, გაეშურა სახლისაკენ და ძმის მოჭრილი თავი თან წაიღო.

დღე რომ დადგა, შევიდა მეფე ამ შენობაში და გაოცებული დარჩა, რომ დაინახა ხაფანგში ჭურღის უთავო სხეული, თვით ოთახი ხელუხლებელი, თან არც შესასვლელი ჩანდა არავითარი და არც გამოსასვლელი. საგონებელში ჩავარდნილმა მან შემდეგი გააკეთა: ჭურღის გვამი გალავანზე ჩამოაკიდებინა,

მასთან დააყენა დარაჯები, რომელთაც მისცა განკარგულება, რომ შეეპყროთ და მასთან მიეყვანათ ყველა, ვისაც დაინახავდნენ მტირალს ან თანამგრძობს. გვამი რომ ჩამოაკიდეს, დედა საშინლად განიცდიდა, ელაპარაკა კიდევაც ამის შესახებ გადარჩენილ შვილს და უბრძანა მას, რა გზითაც უნდოდა, მოესერხებინა, ქმის გვამი ჩამოეხსნა და მისთვის მიეტანა. ხოლო, თუ ეს ამისათვის არ იზრუნებდა; დედა ემუქრებოდა მას, რომ წავიდოდა მეფესთან და განუცხადებდა, რომ მის შვილს აქვს მისგან მოპარული ფულები.

დედამ მაგრად შეუტია თავის გადარჩენილ შვილს, ვაჟი ბევრს არწმუნებდა მას, მაგრამ მაინც ვერ დააჯერა და ბოლოს ასეთი რამ გამოიგონა: შეკაზმა ვირები, დატვირთა ისინი ღვინით სავსე ტიკებით და გარეკა. როდესაც მიუახლოვდა დარაჯებსა და ჩამოკიდებულ გვამს, გამოსწია ორსა თუ სამ ტიკს დაკიდებული თასმები და გახსნა ღვინო რომ წამოვიდა, მან თავში წაიშინა ხელუბი და დიდი ხმით დაიწყო ყვირილი, თითქოს არ იცოდა, პირველს რომელ ვირს მივარდნოდა. დარაჯებმა რომ დაინახეს ასე უხვად დაღვრილი ღვინო, გამოიქნენ გზაზე ხელში ქურჭლებით და ავსებდნენ ამ ქურჭლებს დაღვრილი ღვინით, რაც თავის წილად მიიჩნიეს. იგი საშინლად ლანძღავდა ყველას და ისე იქცეოდა, თითქოს ძალიან ბრაზობს; როდესაც დარაჯებმა მას დამშვიდება დაუწყეს, მან თავი მოაჩვენა, რომ ბოლოს და ბოლოს მოლბა და მრისხანებამ გაუარა, საბოლოოდ კი გარეკა ვირები გზიდან და ისევ დატვირთა. დარაჯები კიდევ უფრო მეტს ელაპარაკებოდნენ მას, ერთი მათგანი კი ეხუმრებოდა და კიდევაც გააცინა, ამანაც აიღო და ერთი ტიკი მისცა მათ. დარაჯები სადაც იყვნენ, იქვე დასხდნენ და დაიწყეს სმა, ისიც მიიპატიჟეს და უთხრეს, რომ მათთან დარჩენილიყო და დაელია. მანაც დაუჯერა და დარჩა. რაკილა დარაჯები სმის დროს მას მეგობრულად ექცეოდნენ, მან იმათ მეორე ტიკიც აჩუქა. დარაჯებმა ძალიან ბევრი დალიეს, დათვრნენ და სადაც სვამდნენ, იქვე მაგრად დაეძინათ. გვიან ღამით მან ჩამოხსნა ქმის გვამი, ხოლო დარაჯებს, შეურაცხყოფის ნიშნად ყველას მოპარსა მარჯვენა ლოყა.

დადო გვამი ვირებზე და გაეშურა სახლისაკენ. ასე შეუსრულდა დედას მოთხოვნა. მეფე საშინლად განრისხდა, როდესაც უთხრეს, რომ ქურდის გვამი მოიპარესო. მას უნდოდა რაღაც არ უნდა დასჯდომოდა, აღმოეჩინა დამნაშავე და შემდეგ ხერხს მიმართა, თუმცა კი მე ეს არ მჯერა: თავისი ასული გაგზავნა საროსკიპოში და უბრძანა, განურჩევლად ყველა მამაკაცი მიეღო, მხოლოდ ვიდრე მასთან დაწვებოდა კაცი, მას უნდა აეძულებინა იგი, ეთქვა მისთვის, რაც გაუკეთებია თავის ცხოვრებაში, ყველაზე უფრო ეშმაკური და უწმინდური ვინც კი მოუყვებოდა მას ქურდის თავს გადამხდარ ამბავს, ის უნდა დაექირა ქალს და გარეთ არ გაეშვა. ასულმა გააკეთა ის, რაც მოსთხოვა მამამ, მაგრამ ქურდმა შეიტყო, რისთვისაც კეთდებოდა ყოველივე ეს და მოინდომა მეფისთვის ეჯობნა ეშმაკობაში, ამიტომ ასე მოიქცა: ახალ მკვდარს მოჰკვეთა მთელი მკლავი მხარში, დაიჭირა ის მოსასხამის ქვეშ, წავიდა და შევიდა მეფის ასულ-

თან, როდესაც მას შეეკითხნენ ისევე, როგორც სხვებს, მან უამბო, როგორც მის მიერ ჩადენილი ყველაზე უწმინდური საქციელი ის, როდესაც მან მეფის საგანძურში ხაფანგში გაბმულ ძმას თავი მოჰკვეთა, ხოლო ყველაზე უფრო ეშმაკურად გამოაცხადა ის საქციელი, როდესაც მან დაათრო დარაჯები და ჩამოსხნა ძმის დაკიდებული გვამი. ქალმა რომ გაიგონა, ჩაეჭიდა მას, ხოლო ქურდმა სიბნელეში მას მკვდრის ხელი გაუწოდა. ქალი ამ ხელს მოეჭიდა, ეგონა, რომ ამ ქურდის ხელი ეჭირა, ხოლო ქურდმა შეატოვა მას ხელი, კარში გავარდა და გაიქცა. როდესაც მეფეს მოუტანეს ეს ამბავი, იგი განაცვიფრა ამ კაცის მოხერხებულობამ და სითამამემ და ბოლოს დაგზავნა კაცები ყველა ქალაქში და გამოაცხადა, რომ შეწყწარების პირობას აძლევს და დიდ საჩუქრებს პირდება ამ კაცს, თუ კი ის მის წინაშე წარსდგება. ქურდი ენღო მეფეს და მოვიდა მასთან. რამფსინიტოსი დიდად იყო მისით აღტაცებული და მას, როგორც ყველაზე ჰკვიან ადამიანს, მისცა თავისი ასული ცოლად. მას ხომ ეგვიპტელები ყველა სხვა ხალხზე უკეთესად მიაჩნდა, ეგვიპტელებში კიდევ ეს კაცი ჩათვალა ყველაზე უკეთესად.

122. ამის შემდეგ იყო, მამბობდნენ ქურუმები, რომ მეფე ცოცხლივ ჩავიდა ქვემოთ, იმ ადგილას, რომელსაც ელინები ჰადესს უწოდებდნენ. აქ ის კამათელს ეთამაშებოდა დემეტრეს, რომელთანაც ხან იგებდა და ხან აგებდა. შემდეგ ისევ უკან დაბრუნდა დედამიწაზე და მისგან მიიღო საჩუქრად ოქროს ხელსახოცი. ამბობენ, რომ რამფსინიტოსის ჰადესში ჩასვლის აღსანიშნავად (რადგან ის უკან დაბრუნდა) ეგვიპტელებმა დღესასწაული შემოიღეს, და რამდენადაც მე ვიცი, მას ჩემს დრომდისაც ასრულებენ, თუმცა არ შემიძლია ვთქვა, ამის გამოა, თუ სხვა რაიმე მიზეზების გამო ეს დღესასწაული შემოდებული ქურუმები დღესასწაულის დღეს ქსოვენ მოსასხამს, შემდეგ ერთს ქურუმთაგანს თვალებს აუკრავენ ასახვევით, ჩააცმევენ მას მოსასხამს და მიჰყავთ იმ გზაზე, რომელიც მიდის დემეტრეს სალოცავისაკენ, თვითონ კი უკან ბრუნდებიან. ამბობენ, რომ ეს თვალეხახვეული ქურუმი მიჰყავს ორ მგელს დემეტრეს სალოცავისაკენ, რომელიც ქალაქს 20 სტადიონით არის დამორებული და შემდეგ სალოცავიდან უკან ისევ ამ მგლებს მიჰყავთ იმავე ადგილას.

123. ეგვიპტელთა მონათხრობი გამოიყენოს იმან, ვისთვისაც ასეთი რამეები სარწმუნოა. მე მთელ ჩემს მოთხრობას საფუძვლად ვუდებ იმას, რაც მომისმენია სხვადასხვა ხალხისაგან და იმას ვწერ. ეგვიპტელები ამბობენ, რომ მიწისქვეშეთს მთავრობენ დემეტრე და დიონისე. ეგვიპტელებმა პირველებმა გამოთქვეს ის აზრი, რომ ადამიანის სული უკვდავია და მას მერე, რაც სხეული იღუპება, სული შედის სხვა ცხოველში, რომელიც იმ წუთს იბადება. როდესაც სული დაივლის ყველა ცხოველს ხმელეთისას, ზღვისას და ფრინველებს ზეცისას, კვლავ შედის ადამიანის სხეულში, რომელიც იბადება. ამ შემობრუნებას სჭირდება სამი ათასი წელიწადი. ეს მოძღვრება გამოიყენა ზოგიერთმა

ელინმა, როგორც თავისი საკუთარი, ზოგმა ადრე, ზოგმა უფრო გვიან, მე კი ვიცი მათი სახელები, მაგრამ არ ვწერ.

124. ქურუმები ამბობდნენ, რომ მეფე რამფსინიტოსამდე ეგვიპტეში სრული კანონიერება იყო და ყველაფერი უხვად მოიპოვებოდა, მაგრამ მის შემდეგ მათზე მეფობდა ქეოფსი, რომელმაც ქვეყანა მრავალგვარ უბედურებაში ჩააგდო. უპირველესად ყოვლისა მან დააკეტინა ყველა სალოცავი და აუკრძალა ეგვიპტელებს მსხვერპლშეწირვა; შემდეგ უბრძანა ყველა ეგვიპტელს მისთვის ემუშავა. მათ ქვები ქვის სამტეხლოდან, რომელიც არაბიის მთებშია, ნილოსამდე უნდა მიეზიდათ. მდინარეზე რომ გადაიტანდნენ ქვებს ზომალდებით, მისი განკარგულებით იქ სხვები ლებულობდნენ მათ და ეზიდებოდნენ ლიბიურად წოდებულ მთისაკენ. 100.000 კაცი მუშაობდა გამუდმებით ყოველ სამ თვეში. 10 წელიწადი იმუშავა ხალხმა იმ გზის კეთებაზე, რომელზედაც ეზიდებოდნენ ქვებს და მე მეჩვენება, რომ ეს საქმე ბევრით უფრო იოლი არ არის თვით პირამიდების აგებაზე (რადგან გზის სიგრძე არის ხუთასი სტადიონი, სიგანე—ათი ორგია, სიმაღლე, მის ყველაზე უფრო მაღალ ნაწილში — 8 ორგია, ის არის თლილი ქვით დაგებული და ზედ გამოსახულებებია ამოკვეთილი); 10 წელიწადს მოუწოდნენ ამ გზისა და მიწისქვეშა ნაგებობების კეთებას, რომლებიც არის იმ ბორცვთან, რომელზედაც პირამიდები დადგეს. ეს განსასვენებელი მან თავისთვის გაიკეთა იმ კუნძულზე, რაც წარმოიქმნა იმით, რომ ნილოსიდან არხი გამოიყვანა, ხოლო პირამიდის კეთებას ოცი წელი მოუწია. თითოეული გვერდი ამ ოთხკუთხედისა არის 8 პლეთრის სიგრძისა და იმავე სიმაღლის. გაკეთებულია ის საგანგებოდ გაკრიალებული და ერთმანეთთან შეხამებული ქვებისაგან. არც ერთი ქვა არ არის 30 ფუტზე ნაკლები.

125. ხოლო ეს პირამიდა ამგვარად არის გაკეთებული: აკეთებდნენ საფეხურებად, რომელსაც ზოგიერთები კბილანებს უწოდებენ, სხვები კი კიბურებს: ეს რომ ამგვარად გააკეთეს, შემდეგ დარჩენილი ქვები მოკლე ხეებისაგან გაკეთებული მანქანით ასწიეს, ჯერ მიწიდან ამ საფეხურების პირველ სართულზე აიტანეს. როდესაც თითოეული ქვა აიტანეს ამ სართულზე, გადადეს ის მეორე მანქანაზე, რომელიც იდგა პირველ სართულზე, ჯამ სართულიდან მეორე სართულზე აათრია ახლა სხვა მანქანამ ეს ქვები, რადგან საფეხურების რამდენი სართულიც იყო, იმდენივე იყო მანქანაც; ან კიდევ — შესაძლოა ერთი მანქანა მუშაობდა, მაგრამ ის ადვილად გადასატანი იყო და გადაჰქონდათ სართულიდან სართულზე, როგორც კი ქვას ასწევდნენ იმ სართულიდან. ორივე ცნობა მომყავს, რადგან ჩვენც ასე გვითხრეს. ჯერ პირამიდის ყველაზე ზემო ნაწილები გაკეთდა, შემდეგ გააკეთეს ის, რაც ამას მოსდევდა, ხოლო სულ ბოლოს გააკეთეს ყველაზე ქვემოთა ნაწილები, ისინი, რომლებიც მიწაზე იყო. პირამიდაზე მოთავსებულ ეგვიპტურ წარწერაში აღნიშნული ყოფილა, თუ რამდენი დაიხარჯა მუშების ბოლოკზე, ხახვზე და ნიორზე. კარგად მახსოვს, თარჯიმანმა მითხრა, როდესაც ეს წარწერა წამიკითხა, რომ ამაში 1600 ვერცხლის ტალან-

ტი გადაუხდიათ. თუ ეს მართლაც ასეა, მაშინ რამდენად მეტი უნდა დანარჩულიყო იმ რკინის იარაღზე, რომლითაც მუშაობდნენ, ან კიდევ მუშების საკმელსა და ტანსაცმელზე?, რამდენი დრო მოუნდა შენებას. ამის შესახებ უკვე ითქვა¹, ხოლო მე ვფიქრობ, რომ ამას გარდა ცოტა დრო არ წავიდოდა ქვის მოპირასა და მოტანაზე და მიწისქვეშა თხრილების გაკეთებაზე.

126. იქამდე მივიდა ქეოფსის ბოროტება, რომ ფული რომ შემოაკლდა, თავისი საკუთარი ასული გაგზავნა საროსკიპოში და უბრძანა ამდენი და ამდენი ფული ეშოვა (სახელდობრ რამდენი, არ უთქვამთ ჩემთვის). ქალმა იშოვა, რამდენიც მამამ უბრძანა, მაგრამ მოინდომა თავისი სახსოვარიც დაეტოვებინა, ამიტომ თითოეულ მასთან მისულ კაცს სთხოვდა, რომ ერთი ქვა ეჩუქებინა მისი სამუშაოებისათვის. ამბობენ, რომ ამ ქვებისგან არის აგებული ის პირამიდა, რომელიც სამ პირამიდას შორის, სწორედ შუაში დგას, დიდი პირამიდის წინ. მისი თითოეული წიბო პლეთრნახევარია.

127. ეგვიპტელები ამბობენ, რომ ქეოფსმა იმეფა 50 წელი, ხოლო მისი სიკვდილის შემდეგ სამეფო ხელისუფლება გადავიდა მისი ძმის, ქეფრენის ხელში. ქეფრენი ყველაფერში იმგვარადვე იქცეოდა, როგორც ქეოფსი და სხვათა შორის პირამიდაც ააგო, მაგრამ მისი პირამიდა ქეოფსის აგებულთან ეერ მოვიდოდა. ის ჩვენ თვითონ გავზომეთ. მას არა აქვს მიწისქვეშა ნაგებობანი, არც ნილოსიდან მოდის არხი მასთან, როგორც ქეოფსის პირამიდასთან არის: აქ ხომ ხელოვნურად არის გაყვანილი წყალი, რომელიც კუნძულს გარშემოუედის, ხოლო ამბობენ, რომ ამ კუნძულზე განისვენებს თვითონ ქეოფსი. ქეფრენმა პირამიდის პირველი ფენა ჭრელი ეთიოპური ქვისაგან ააგებინა, მაგრამ მისი პირამიდა ორმოცი ფუტით უფრო დაბალია იმ მეორეზე და იქვეა აგებული, სადაც ის, დიდი პირამიდა. ორივენი დგანან ერთსა და იმავე ბორცვზე, რომლის სიმაღლაც დაახლოებით 100 ფუტია. ამბობენ, რომ ქეფრენმა იმეფა 56 წელი.

128². მხოლოდ 106 წელს ანგარიშობენ, რომლის განმავლობაშიც ეგვიპტელებმა ყოველგვარი ბოროტება გადაიტანეს და მთელი ამ ხნის განმავლობაში მათი დაკეტილი სალოცავები არ გაღებულა. ამ მეფეთა მიმართ სიძულვილის გამოა, რომ ეგვიპტელებს არც კი უნდათ მათი ხსენება, ხოლო პირამიდებს უწოდებდნენ მწყემსი ფილიტისისას, რომელიც ამ დროს და სწორედ ამ ადგილებში მწყსიდა საქონელს.

129. ქურუმები ამბობდნენ, რომ ამის შემდეგ³ ეგვიპტეში მეფობდა მიკერინოსი, ქეოფსის შვილი, რომელსაც თავისი მამის საქმიანობა არ მოსწონდა, გააღო სალოცავები და ნება დართო გაპირვებისაგან უკიდურესობამდე გაწა-

¹ იხ. § 124 (30 წელი).

² პაუელის შენიშვნის თანახმად, მთელი § 128 არის შემდეგი დროის ჩანართი.

³ ე. ი. ქეფრენის შემდეგ.

მებულ ხალხს თავის საქმიანობასა და მსხვერპლშეწირვებს დაბრუნებოდნენ, ხოლო სამართალს ის ყველა სხვა მეფეებზე უკეთ სჯიდა. ამ ამბის გამო იყო, რომ მას განსაკუთრებით აქებდნენ ყველა ეგვიპტელ მეფესთან შედარებით, რომლებიც კი მანამდე ყოფილან. ის მართლაც ყოველთვის კარგად სჯიდა და თუ ვინმე დარჩებოდა მისი განსჯის უკმაყოფილო, მას თავისი საკუთარი ქონების ნაწილს აძლევდა და აკმაყოფილებდა. ამრიგად, მიკერინოსი კეთილი იყო შოქალაქეთა მიმართ და ზრუნავდა მათზე, მაგრამ მასაც შეემთხვა ბევრი უბედურება და ამ უბედურებათა შორის პირველად ასულის სიკვდილი დაატყდა თავს, ეს ასული ერთადერთი შვილი იყო სახლში. თავს დატეხილი უბედურების გამო საშინლად იყო ის დამწუხრებული და მოინდომა თავისი ასული სხვისაგან განსხვავებით, რაღაც არაჩვეულებრივად დაემარხა, ამიტომ გამოფულუროებული ხისაგან გააკეთებინა ძროხა, შემდეგ ის მოავარაყებინა და თავისი გარდაცვლილი ასული შიგ დამარხა.

130. ეს ძროხა მიწაში ჩაფლული არ იყო, ის კი არა ჩემს დროსაც შეიძლებოდა მისი ნახვა, ის იდგა ქალაქ საისში, მეფის სასახლეში, შესანიშნავად შორთულ ოთახში. მთელი დღე მას მრავალგვარ საკმევებს უკმევდნენ, ხოლო ყოველ ღამეს შებინდებიდან გათენებამდე სანათური ენთო ხოლმე. ამ ძროხის მახლობლად სხვა ოთახში დგას მიკერინოსის ხსენების ქანდაკებები, როგორც მითხრეს ქურუმებმა ქალაქ საისში. იქ დგას ხის დაახლოებით 20 გამოსახულება, რომლებიც შიშველ ქალებს გამოსახატავენ. მაგრამ ვინ არიან ეს ქალები, ამის შესახებ იმაზე მეტს ვერ ვიტყვი, რაც უკვე ვთქვი.

131. ზოგიერთები ამ ძროხისა და გამოსახულებების შესახებ შემდეგ ამბავს მოგვითხრობენ: თითქოს მიკერინოსს უყვარდა თავისი საკუთარი ასული და დაწვა მასთან ისე, რომ ქალს არ უნდოდა. ამბობენ, რომ ამის შემდეგ ქალმა ჯავრისაგან თავი ჩამოიხრჩო, მამამ იგი ამ ძროხაში დამარხა, ხოლო ქალის დედამ იმ მნახველებს, რომლებმაც მისცეს მამას ქალი, ხელები დააქრა და მათი გამოსახულებები ახლაც იმას გვიჩვენებენ, რაც მათ ცოცხლად გადახდათ თავს. მე ვფიქრობ, რომ ამას ტყუილებრალოდ ამბობენ, განსაკუთრებით კი იმას, რაც შეეხება გამოსახულებების ხელებს. რადგან ჩვენ თვითონ ვნახეთ, რომ დროთა განმავლობაში დასცივიდა ხელები გამოსახულებებს და ხელები ჯერაც, ჩემს დრომდე გამოსახულებების ფეხებთან ჩანდა დაყრილი.

132. ძროხა საერთოდ გადახურულია ძოწეულის გადასაფარებლით, მხოლოდ ქედი და თავი მოჩანს, მოჭრული ძალიან სქელი ოქროთი. რქებს შორის კი მზის წრიული გამოსახულებაა ოქროსი. ძროხა გამართული კი არ არის, არამედ მუხლებზეა დაჩოქილი, ხოლო სიდიდით ის დიდი, ცოცხალი ძროხის ოდენაა. ის ყოველწლიურად გამოაქვთ ნაგებობიდან იმ დროს, როდესაც ეგვიპტელები ტირიან ღმერთს, რომელსაც მე ვერ დავასახელებ ამ ვითარებაში. მაშინ გამოაქვთ ძროხა სინათლეზე, რადგან ამბობენ, რომ როდესაც კვდებოდა ასუ-

ლი, სთხოვა თავის მამას, მიკერინოსს, წელიწადში ერთხელ მაინც შემახედე მზისთვისო.

133. ასულის დაკარგვის შემდეგ ამ მეფეს მეორე ასეთი უბედურება დაემართა: ქალაქ ბუტოდან მოუვიდა მისნობა, რომ მხოლოდ 6 წელიწადს იცხოვრებს კიდეც და მეშვიდეზე მოკვდება, მეფე ძალიან გაწყრა და საძინოს შეუთვალა ღმერთის მიმართ საყვედური, მამაჩემმა და ბიძაჩემმა დაპყეტეს სალოცავეები, აღარ ახსოვდათ ღმერთები, ხალხსაც ღუბავდნენ და მაინც დიდხანს ცხოვრობდნენ, მე კი მიუხედავად ღვთისმოსაობისა ასე მალე უნდა მოვკვდეთ. მაშინ მეორედ მოუვიდა სამისნოდან ამბავი, რომელმაც აუწყა, რომ სწორედ იმის გამო შეუმოკლდა ცხოვრება, რომ არ გააქეთა ის, რაც უნდა გაეკეთებინა: რადგან ეგვიპტე გასაჭირში კიდეც 150 წელი უნდა ყოფილიყო, მისმა წინამორბედმა ორმა მეფემ ეს გაიგო, იგი კი ვერ მიხვდა ამას. რომ მოისმინა მიკერინოსმა, თუ რა ჰქონდა მისჯილი, გააქეთებინა ბლომად ლამპები და როგორც კი დაღამდებოდა, დაანთებინებდა მათ, სვამდა და დროსაც ატარებდა, არც დღეს და არც ღამეს არ ატდენდა, დაეხეტებოდა ქაობებსა და ქალებში, სადაც ყველაზე უკეთესი გასართობი ადგილები ეგულებოდა. ამას რომ აკეთებდა, მისნობის სიცრუის ჩვენება უნდოდა, თითქოს 12 წელს იცოცხლებდა 6-ის ნაცვლად, რაკილა ღამეებს ღლეებად აქცევდა.

134. ამანაც დატოვა პირამიდა, მაგრამ ეს ბევრად უფრო პატარა იყო. ვიდრე მისი მამის გაკეთებული. თითოეული მისი წიბო (ის ოთხკუთხოვანია) 3 პლეთრონია, 20 ფუტ ნაკლებ. იგი ნახევრამდე ეთიოპური ქვისაგან არის ნაკეთები. ზოგიერთი ელინი ამბობს, რომ ის არის ჰეტერა როდოპისისა, მაგრამ მართალს არ ლაპარაკობენ. მე მგონია, რომ იმათ, ვინც ამას ლაპარაკობს, არც კი იციან, ვინ იყო როდოპისი (თორემ არ მიაწერდნენ მას ამისთანა პირამიდის აღმართვას, რომელზედაც, შეიძლება ითქვას, მრავალი ათასი ტალანტი დაიხარჯა). ამას გარდა მათ ისიც არ იციან, რომ ამასისის მეფობის დროს ცხოვრობდა როდოპისი და არა მიკერინოსის დროს. იმ მეფეების შემდეგ, რომელთაც ეს პირამიდები დატოვეს, მრავალი წლის მერე იყო როდოპისი, წარმოშობით თრაკიელი, მონა სამოსელი კაცის, იადმონისა, ჰეფაესტოპოლისის ძისა, რომლის მონა იყო როდოპისთან ერთად არაკების მწერალი ასოპოსიც. ასოპოსიც რომ იადმონისა იყო, კარგად ჩანს შემდეგის მიხედვით: როდესაც დელფოელებმა მრავალგზის გამოაცხადეს განგების სურვილი, თუ ვინ უნდა მიიღოს მათგან დაღუპული ასოპოსის სულისათვის სასყიდელი¹, არავენ გამოცხადდა, გარდა იადმონის შვილიშვილისა, ასევე იადმონისა, რომელმაც მიიღო ის სასყიდელი, და ეს იმიტომ, რომ ასოპოსიც, როდოპისისა არ იყოს, იადმონისა იყო.

135. როდოპისი ეგვიპტეში ქსანთეს სამოსელმა მოიყვანა სამარცხვინო

¹ გადმოცემის თანახმად, დელფოელებმა მოკლეს ასოპოსი.

საქმიანობისათვის, მაგრამ დიდი ფული გადაიხადა და გაათავისუფლა ის მი-
ტილენელმა ქარაქსოსმა, სკამანდრონიმოსის შვილმა, პოეტი ქალის, საბფოს
ძმამ. ამგვარად განთავისუფლდა როდოპისი და დარჩა ეგვიპტეში; ის იმდენად
მშვენიერი იყო, რომ დიდძალი ფული იშოვა, რაც ბევრი იყო როდოპისისათ-
ვის, მაგრამ არც იმდენი, რომ ამისთანა პირამიდა აეგო. მისი შეძლების მეათე-
დის ნახვა ახლაც შეიძლება ყველასათვის, ვისაც კი მოუნდება და ამის მიხედ-
ვით ძნელია, მას რაიმე დიდი ქონება მივაწეროთ. როდოპისის მოუნდა თავისი
მოსაგონარი დაეტოვებინა ელადაში, ამიტომ გააკეთებინა ისეთი რამ, რაც
სხვას არავის მოპოვებია სალოცავისათვის შეეწირა. მან თავისი ეს მოსაგონ-
არი შესწირა დელფოს. როდოპისმა თავისი ქონების მეათედი ნაწილით რკი-
ნისაგან გააკეთებინა ხარის წამოსაგები ბევრი შამფური, იმდენი, რამდენიც მო-
ვიდოდა ამ თანხის მეათედით და გაგზავნა დელფოში. შამფურები ახლაც იქ
ყრია. იმ საკურთხევლის უკან, რომელიც აღმართეს ქიოსელებმა, ზედ ტაძრის
პირდაპირ. ჩვეულებრივ ნაკვარტისში ჰეტერები ძალიან ლამაზები არიან, მაგ-
რამ ის, ვისაც ეს ამბავი ეხება, ისე სახელგანთქმული იყო, რომ ყველა ელინ-
მა იცოდა როდოპისის სახელი. ამაზე უფრო გვიან იყო არქიდიკე, რომელსაც
უმღეროდა მთელი ელადა, მაგრამ მასზე ნაკლებს ლაპარაკობდნენ, ვიდრე რო-
დოპისზე. ქარაქსოსმა როდოპისი რომ გაათავისუფლა, დაბრუნდა მიტილენე-
ში, ხოლო საბფომ ის მაგრად გამოლანძღა თავის სიმღერაში.

136. როდოპისის შესახებ მოთხრობას ამაზე შევწყვეტ. ქურუმები მიამ-
ზობდნენ, რომ მიკერინოსის შემდეგ ეგვიპტის მეფე იყო ასიქისი, რომელმაც
ჰეფაესტოსის ტაძრის აღმოსავლეთით გააკეთებინა კარიბჭე, ბევრად უფრო
ლამაზი და დიდი სხვა კარიბჭეზე. ყველა კარიბჭეს საერთოდ, ნაკეთობის თვალ-
საზრისით, ათანაირი ჩუქურთმა ამკობს, ასიქისის კარიბჭე კი ამ მხრივ ბევ-
რად აღემატებოდა ყველას. ქურუმებმა მითხრეს, რომ მისი მეფობის დროს
მიმოქცევაში ფულის დიდი ნაკლებობა იყო, ამიტომ გამოიცა კანონი ეგვიპ-
ტელთათვის—გირაოდ მამის გვამი უნდა მიეცა კაცს და ისე აელო ვალი. ხოლო
ამ კანონს კიდევ შემდეგი ემატებოდა: ვალის მიმცემი ვალის აძლების მთელი საძ-
ვალის მფლობელი ხდებოდა, ხოლო ასეთი გირაოს მიმცემს, თუ კი ის ვალის
დაბრუნებას მაინც არ მოინდომებდა, შემდეგი სასჯელი ედებოდა: არც მას
თვითონ, არც სხვას ვისმე მის ნათესავთაგან, სიკვდილის შემდეგ არ დასაფლა-
ვებდნენ, არც საგვარეულო და არც სხვა რომელიმე სხვა სამარხში. ამ მეფეს
უნდოდა მისი წინამორბედი ეგვიპტის მეფეები დაეჩრდილა და თავის მოსაგონ-
რად მანაც დატოვა პირამიდა, რომელიც აგურებისაგან გააკეთებინა, ხოლო პი-
რამიდაზე მოათავსა ქვაზე ამოკვეთილი შემდეგი წარწერა: „აბუჩად ნუ ამიგ-
დებ ქვის პირამიდებთან შედარებით. მე მათ იმდენადვე აღვემატები, რამდენ-
ნადაც ზევსი სხვა ღმერთებს, ჭოკს უშვებდნენ ჭაობში და ჭოკს რომ თიხა
მოჰყვებოდა, იმას აგროვებდნენ და მისგან აკეთებდნენ აგურებს; აი, ამგვარად
გამაკეთეს მე“.

137. ეს გააკეთა ამ მეფემ. მის შემდეგ მეფობდა ბრმა კაცი, ქალაქ ანისი-სიდან, რომელსაც სახელად ერქვა ასევე ანისისი. მისი მეფობის დროს ეგვიპტეს თავს დაესხნენ ეთიოპელები და საბაკოსი, ეთიოპელთა მეფე, დიდძალი ჯარით. ეს უსინათლო გაიქცა ქაობებისაკენ, ხოლო ეთიოპელი მეფობდა ეგვიპტეში დაახლოებით 50 წელი; ამ ხნის განმავლობაში მან შემდეგი გააკეთა: როდესაც ვინმე ეგვიპტელთაგანი რასმე დააშავებდა, მას კი არ აკვლევინებდა. არამედ ჩადენილი დანაშაულის სიდიდის მიხედვით უბრძანებდა თითოეულს და მიუსჯიდა სათანადო რაოდენობის მიწა დაეყარა საკუთარ ქალაქთან, საიდანაც იყო დამნაშავე. ამგვარად კიდევ უფრო ამოღლდნენ ქალაქები. პირველად ხომ სესოსტრისის მეფობაში დაჰყარეს მიწა მათ, ვინც არხებს თხრიდა, ხოლო მეორედ — ეთიოპელის მეფობაში, ისე რომ ქალაქები ძალიან ამოღლდნენ. ეგვიპტეში საერთოდ ქალაქებს მაღალი მდებარეობა აქვთ, მაგრამ მე მგონია, რომ განსაკუთრებით ამოღლებულია მიწაყრილით ქალაქი ბუბასტისი, რომელშიც არის ბუბასტისის ღირსშესანიშნავი სალოცავი. მართალია, არის სხვა უფრო დიდი და უფრო ძვირფასი სალოცავები, მაგრამ შესახებდავად ამაზე უფრო სასიამოვნო სხვა არაა, ბუბასტისი ელინურ ენაზე არტემიდეა.

138. მისი სალოცავი ამგვარია: შესასვლელს გარდა დანარჩენი კუნძულს წარმოადგენს, რადგან ნილოსიდან გამოყვანილი არხები ერთმანეთს კი არ ერთვიან, არამედ შესასვლელამდე ერთი არხი მიედინება სალოცავის ერთ მხარეს, მეორე — მეორე მხარეს. თითოეულ არხს სიგანე 100 ფუტი აქვს და ხეობით არის დაჩრდილული. კარიბჭე სიმაღლით 10 ორგია არის და შემკულია ღირსშესანიშნავი ექვსწყურთიანი ჩუქურთმებით. სალოცავი ქალაქის შუაში დგას და იგი ყოველი მხრიდან კარგად ჩანს. ეს იმიტომ, რომ ქალაქი მიწის დაყრის შედეგად ამოღდა, ხოლო სალოცავისათვის ხელი არაუვის უხლია, მას მერე. რაც ის გააკეთეს: ამიტომაც, რომ ის ასე კარგად ჩანს. მას ირგვლივ ჩუქურთმებიანი ღობე არტყია, ხოლო შიგნით არის დიდი ხეების ჭალა, რომელიც გარს ეკვრის დიდ ტაძარს, ტაძარში დგას ქანდაკება. სალოცავის სიგანე და სიგრძე თითო სტადიონია. შესავალი ქვით მოკირწყლულ ქუჩას წარმოადგენს, დაახლოებით 3 სტადიონის სიგრძისას. ის მიემართება ბაზრის გავლით აღმოსავლეთისაკენ, მისი სიგანე დაახლოებით 4 პლეთრია. ქუჩის ორსავე მხარეს ცათმბჯენი ხეები იზრდება. ის მიემართება ჰერმესის სალოცავისაკენ. ასეთია ეს სალოცავი.

139. ეთიოპელის წასვლა, ამბობენ, საბოლოოდ ასე მოხდა: მან ძილში ნახა ისეთი სიზმარი, რომ ადგა და გაიქცა. მოეჩვენა კაცი, რომელიც მივიდა მასთან და ურჩია, ეგვიპტის ქურუმები შეეგროვებინა და ყველანი სათითაოდ შუაზე გაეჩეხა. სიზმრის ნახვის შემდეგ მან თქვა, რომ ღმერთებმა ეს მითითება უთუოდ იმიტომ მისცეს, რომ ის უბატოდ მოჰქცეოდა სალოცავებს და ამის შედეგად ღმერთთაგან ან ადამიანთაგან რაღაცა უბედურება დამართოდა. ამიტომ ასე კი არ მოიქცევა, არამედ წავა, რადგან გაუფიქრა ეგვიპტის მართვის

დრო, რაც მას ნაწინასწარმეტყველები ჰქონდა, რადგან მართლაც, ის რომ ეთიოპიაში იყო. იმ სამისნომ, რომელსაც ეთიოპელები მიმართავდნენ ხოლმე, გამოუცხადა მას, რომ მან ეგვიპტეში 50 წელი უნდა იმეფოს, ახლა დროც გავიდა, სიზმარმაც შეაშფოთა საბაკოსი და იმანაც აიღო და ეგვიპტე თავისი ნებით დატოვა.

140. როდესაც ეთიოპელი წავიდა ეგვიპტიდან, იქ კვლავ უსინათლო გაშეფდა, მოსული ქაობებიდან, სადაც 50 წელიწადს ცხოვრობდა ნაცრიტა და პიწით ნაყარ კუნძულზე. როდესაც ეგვიპტელები ეთიოპელისგან მალულად მოდიოდნენ მასთან და საკმელი მოჰქონდათ, თითოეულს ისე, როგორც მას ჰქონდა შეწერილი, ის თხოულობდა მათგან, რომ საჩუქრად ნაცარიც მიერთმიათ. ამირტაფოსზე ადრე ამ კუნძულის მიგნება ვერავინ შეძლო¹: 700 წელზე მეტ ხანს ვერ შეძლეს მისი პოვნა ამირტაფოსზე აღრინდელმა მეფეებმა. ამ კუნძულს სახელად ელბო ჰქვია და იგი ყოველი მიმართულებით ზომით 10 სტადიონია.

141. ამის შემდეგ მეფობდა ჰეფაესტოსის ქურუმი, რომელსაც სახელად ერქვა სეთოსი. ის ყურადღებას არ აქცევდა და არაფრად აგდებდა ეგვიპტელ მეომრებს, თითქოს სულაც არ სჭირდებოდა ისინი. იგი უპატიოდ ექცეოდა მათ და ჩამოართვა მიწები, მაშინ როდესაც უწინდელმა მეფეებმა მეომრებს მისცეს 12-12 რჩეული ნაკვეთი. ამის შემდეგ ეგვიპტეს დიდი ლაშქრით თავს დაესხა სანაქარიბოსი, არაბთა და ასირიელთა მეფე. მაგრამ ეგვიპტელ მეომრებს არ უნდოდათ თავისი მეფის შველა. გამოუვალ მდგომარეობაში ჩაუვარდნილი ქურუმი შევიდა ტაძარში და ქანდაკების წინ მოიტერა, თუ რა ხიფათს მოეღის. მტირალს ძილი მოერია და ძილში ეჩვენა, თითქოს გამოეცხადა ღმერთი, რომელმაც გაამხნევა: ცული არაფერი შეგემთხვევა ლაშქრის წინააღმდეგ რომ გამოხვიდე, რადგან მე თვით გამოგიგზავნი შემწეებსაო. სეთოსი მიენდო ამ სიზმარს, წაიყვანა ის ეგვიპტელები, ვინც თავისი ნებით გაჰყვნენ მას და დაიბანაჟა პელუსიონში (რადგან აქ არის სწორედ ეგვიპტეში შესავალი). მეომართაგან მას თან არც ერთი კაცი არ გაჰყოლია, მასთან იყვნენ მხოლოდ მეღუქნეები, ხელოსნები და მეწვრილმანეები. მათ წინააღმდეგ მოსულ მტერს ღამით აქ შემოესივნენ მინდვრის თავგები, შეუჭამეს კაპარკები, მშვილდები, ფარების სახელურები, ისე რომ, მეორე დღეს უიარალოდ დარჩენილებს გაქცევა მოუწინადა და ბევრი დაიღუპა მათ შორის, ახლაც დგას ჰეფაესტოსის სალოცავში ამ მეფის ქვის გამოსახულება, ხელზე თავი აზის, ხოლო წარწერაში შემდეგია ნათქვამი: „ჩემი შემხედვარი იყავნ ღვთისმოსავი“.

142. ამბავი აქამდე ეგვიპტელებმა და მათმა ქურუმებმა გვიამბეს, რომლებიც აღნიშნავენ იმას, რომ პირველი მეფიდან ამ უკანასკნელ მეფემდე (ჰეფაესტოსის ქურუმამდე) იყო ადამიანთა 341 თაობა და ამდენივე მთავარი ქუ-

¹ შტრ. III, 15.

რუმი და მეფე. ადამიანთა სამასი თაობა იგივე 10000 წელია: რადგან ადამიანთა სამი თაობა 100 წელს ცხოვრობს. ამ 300-ს გარდა დანარჩენი 41 თაობა ცხოვრობდა 1340 წელს. ქურუმები ამბობდნენ, რომ ამ 11340 წლის განმავლობაში ეგვიპტეში არც ერთი ადამიანისმსგავსი ღმერთი არ ყოფილა. ისინი იმასაც ამბობდნენ, რომ არაფერი მსგავსი არ ყოფილა არც უწინ და არც შემდეგ, ეგვიპტის მომდევნო ხანის მეფეთა დროს¹. ისინი ამბობდნენ იმასაც, რომ ამ ხნის განმავლობაში მზემ თავისი მდგომარეობა ოთხჯერ შეიცვალა: საღაც ახლა ჩადის, იქიდან ორჯერ ამოვიდა და საიდანაც ახლა ამოდის, იქ ჩავიდა ორჯერ. მაგრამ ამის გამო ეგვიპტეში არაფერი შეცვლილა, არც იმის მხრივ, რასაც მიწა ან მდინარე იძლეოდა, და არც ავადმყოფობასა და სიკვდილიანობასთან დაკავშირებით.

143. უწინ, როდესაც თებეში ისტორიკოსმა ჰეკატაეოსმა თავისი გენეალოგია გამოიკვლია და თავისი გვარი მეთექვსმეტე თაობაში ღმერთს დაუკავშირა, ზევსის ქურუმები მასაც ისევე მოეჩვენენ, როგორც მე, თუმცა მე ისინი ჩემს გენეალოგიაში არ გამირკვევია: იმათ შემეყვანეს უზარმაზარ ტაძარში, მიჩვენეს და დამითვალეს ხის გამოსახულებები, რომლებიც სწორედ იმდენი იყო, რამდენიც ვთქვი, რადგან ყოველი ქურუმთმთავარი თავის სიცოცხლეშივე იდგამს იქ თავის გამოსახულებას. ქურუმებმა მას შემდეგ, რაც დამითვალეს და მაჩვენეს გამოსახულებები, ამიხსნეს, რომ თითოეული არის შვილი თავისი იქვე მდგომი მამისა; უკანასკნელად გარდაცვლილი ქურუმთმთავრის გამოსახულებიდან დაიწყეს და დამატარეს ყველა გამოსახულება, ვიდრე სულ ყველა არ მიჩვენეს. როდესაც ჰეკატაეოსმა გამოიკვლია თავისი გენეალოგია და მეთექვსმეტე თაობაში ის ღმერთს დაუკავშირა, ქურუმებმა ჩამოთვალასთან ერთად თავისი გენეალოგია წამოაყენეს, რაკილა არ ღებულობდნენ მისგან იმ აზრს, რომ ღმერთისაგან წარმოსდგა ადამიანი. ხოლო მათ მიერ წარმოყენებული ჰეკატაეოსის საწინააღმდეგო გენეალოგია ასეთი იყო: მათ თქვეს, რომ თითოეული ამ გამოსახულებათაგანი იყო „პირომისი“, წარმოშობილი „პირომისისაგან“ და ასე აჩვენეს 345 გამოსახულება „პირომისისა“, რომლებიც „პირომისისგან“ იყო წარმოშობილი და ისინი არც ღმერთს უკავშირდებოდნენ და არც გმირს; „პირომისი“ ელინურ ენაზე ნიშნავს კარგსა და კეთილს.

144. ქურუმებმა ახსენეს, რომ ისინი, ვის გამოსახულებებსაც მიჩვენებდნენ, სწორედ ასეთები იყვნენ სინამდვილეშიც და ღმერთებისაგან ღიღად განსხვავდებოდნენ². ხოლო ამ ადამიანებზე უწინ, ეგვიპტეს ღმერთები მართავდნენ. ისინი ცხოვრობდნენ ადამიანებთან ერთად და მათ შორის მუდამ ერთი მბრძანებლობდა. ღმერთთაგან უკანასკნელად ეგვიპტეში ოროსი მეფობდა, ოსირისის შვილი, რომელსაც ელინები აპოლონს უწოდებენ. მან დაამხო ტი-

¹ ეს და ამის მერე მთელი ნაკვეთი (§ 143 და ნაწილი § 144-დან) მიჩნეულია შემდეგად დროის ჩანართად.

² აქ მთავრდება გვიანდელი ჩანართი.

ფონი და თვითონ იყო ეგვიპტის უკანასკნელი მეფე. ოსირისი კი დიონისეა ელინურ ენაზე.

145. ელინთა შორის ყველაზე უფრო ახალგაზრდა ღმერთებად მიჩნეულნი არიან ჰერაკლე, დიონისე და პანი, ხოლო ეგვიპტელებთან პანი უძველესი ღმერთია და ერთი პირველ რეა ღმერთთაგანი. ჰერაკლე განეკუთვნება მეორე წყების ღმერთებს და ერთი თორმეტ ღმერთთაგანია, რაც შეეხება დიონისეს — ის მესამე რიგის ღმერთთაგანია, რომლებიც წარმოიშვნენ 12 ღმერთისაგან. თვით ეგვიპტელები ამბობენ, თუ რამდენი წელი გავიდა ჰერაკლედან მეფე ამასისამდე: ამის შესახებ მე ზემოთ ვილაპარაკე¹. ისინი ამბობენ, პანი უფრო ადრე იყო, ხოლო დიონისე — ყველაზე ნაკლებ ადრეო და ესეც მეფე ამასის-ზე 15000 წლის უწინ იყო.

ეგვიპტელები ამბობენ, რომ ეს ზუსტად იციან, რადგან მუდამ ანგარიშობენ და იწერენ წლებს. კადმოსის ასულის სემელეს ძე, წოდებული დიონისედ, ჩემს დრომდე დაახლოებით 1600 წლით ადრე იყო, ხოლო ალკმენეს შვილი, ჰერაკლე — 900 წლით უწინარეს. პანი პენელოპეს შვილი იყო (ელინები ამბობენ; პენელოპეს და ჰერმესის შვილი იყო პანი) და მისი დროიდან ჩემ დრომდე უფრო ნაკლები ხანი გავიდა, ვიდრე ტროის ომიდან აქამდე, დაახლოებით 800 წელი.

146. ამ ორი შეხედულებიდან, ვისაც რომლისა უფრო სჯერა, ის შეუძლია გამოიყენოს, მე კი მათ შესახებ ჩემი აზრი უკვე გამოვთქვი. რომ ეს ღმერთებიც ისევე გამოჩენილიყვნენ და დაბერებულიყვნენ ელდაში, როგორც ჰერაკლე, ამფიტრიონის შვილი (ე. ი. დიონისე სემელეს ძე და პანი, პენელოპეს ძე), ვინმე იტყვოდა, რომ ესენიც ჰერაკლესი არ იყოს, წარმოშობით კაცები იყვნენ და სახელები გადმოიღეს მათი წინაპარი ღმერთებისაგან. ახლა კი ელინები ამბობენ, რომ დიონისე დაბადებისთანავე ჩაიკერა ზევსმა თედოში და წაიყვანა ნისაში, რომელიც ეთიოპიაშია, ეგვიპტის ზემოთ, ხოლო პანის შესახებ ვერაფერს ამბობენ, თუ რა მოუვიდა მას დაბადების შემდეგ. ამრიგად, ჩემთვის ცხადია, რომ ელინებმა ამ ღმერთების სახელები უფრო გვიან შეიტყვეს, ვიდრე სხვა ღმერთებისა, ხოლო რა დროიდანაც შეიტყვეს, იქიდან გამოჰყავთ კიდევაც მათი გენეალოგია.

147. ამას ამბობენ თვითონ ეგვიპტელები; ახლა კი გადმოვცემ იმას, რასაც ამბობენ სხვა ხალხები ამ ქვეყნის შესახებ და ეგვიპტელები მათ ეთანხმებიან. ამას კიდევ ზოგს რასმე დაეუმატებ, რაც მე თვითონ მინახავს. ეგვიპტელები რომ გათავისუფლდნენ ჰეთაჰსტოსის ქურუმის მეფობის შემდეგ (რადგან მათ არასდროს არ შეეძლოთ უმეფოდ ცხოვრება), დააყენეს 12 მეფე და მთელი ეგვიპტე 12 ნაწილად დაჰყვეს. ეს მეფეები ერთმანეთს დაუპოყვრდნენ და მეფობდნენ შემდეგი კანონის დაცვით: ერთმანეთის ძალაუფლება არ უნდა დაემხოთ,

¹ II, 43 და შმდ.

არც უნდა ცდილიყვნენ, რომ ერთს მეორესთან შედარებით რაიმე უპირატესობაჰქონოდა და პირიქით, ერთმანეთში განსაკუთრებით უნდა ემეგობრათ. ეს კანონები მათ შემდეგი მიზეზის გამო დაიწესეს და ძალიან მკაცრად იცავდნენ კიდევ: იმთავითვე, როგორც ტირანია მათ ხელში გადავიდა, ასეთი მისნობა მოუვიდათ: რომელი მათგანიც ჰეფაისტოსის სალოცავში მოახდენს დათხევას, ის გამეფდებოდა მთელს ეგვიპტეში. ამიტომ ისინი ყოველგვარ ღვთისმსახურებაზე ერთად დადიოდნენ.

148. მათ გადაწყვიტეს საერთო მოსაგონარი დაეტოვებინათ, ამიტომ მოხარისის ტბის ცოტა ზემოთ, ეგრეთწოდებულ ნიანგების ქალაქთან ლაბირინთოსი გააკეთეს. მე ის ვნახე და მართლაც ენით გამოუთქმელი რამ არის. ვინმემ რომ თავი მოუყაროს ელინთა ყველა გალავანს და სხვა ნაგებობებს, გამოჩნდება, რომ ნაკლები შრომა და ხარჯია მათზე გაწეული, ვიდრე ამ ლაბირინთოსზე, თუმცა შესანიშნავი ტაძარი არის ეფესოშიც და სამოსზედაც. პირამიდები მართლაც ენით აუწერელი რამ არის და თითოეული მათგანი ტოლფასოვანია ელინთა მრავალი გრანდიოზული ნაგებობისა, ლაბირინთოსი კი პირამიდებსაც აღემატება. ლაბირინთოსი შედგება 12 გადახურული ეზოსაგან, რომელთაც ერთმანეთის საპირისპიროდ მდებარე ბჭეები აქვთ, ეს ეზოები 6 ჩრდილოეთისაკენ არის მიმართული და 6 სამხრეთისაკენ და ერთმანეთთან არიან დაკავშირებული. გარედან ერთი საერთო გალავანი აქვთ შემოვლებული. ოთახები შიგ ორ სართულადაა, ერთი არის მიწისქვეშ, ხოლო მეორე მიწის ზემოთ, ზედ მათ თავზე, ოთახები რიცხვით 3000-ია, თითო სართულზე — 1500. ზემო სართულის ოთახები ჩვენ თვითონ ვნახეთ, დავიარეთ და ამის შესახებ ვლაპარაკობთ საკუთარი თვალით ნახულის მიხედვით, ხოლო მიწისქვეშა ოთახების ამბავი შევიტყვეთ გადმოცემათა საშუალებით. ეს იმიტომ, რომ ეგვიპტელთა მოთავეებმა მათი ჩვენება არაფრით არ მოინდომეს; ისინი ამბობდნენ, რომ იქ არის იმ მეფეების სამარხავი, რომელთაც თავდაპირველად ააშენეს ეს ლაბირინთოსი და სამარხავი წმინდა ნიანგებსა. ამგვარად, ქვემოთა ოთახების შესახებ გადმოვცემთ იმას, რაც მოვისმინეთ, ხოლო ზემოთა ოთახები, რომლებიც აღამიანთა ნახელავს აღემატებიან, ჩვენ თვითონ ვნახეთ. გასასვლელები ოთახებზე და მიხვეულ-მოხვეული გზები ეზოებზე ათსნაირი იყო და უამრავ საოცრებას შეიცავდა; მათ მიჰყავდათ კაცი ეზოდან ოთახებში, ოთახებიდან ღერეფნებში, ღერეფნებიდან სხვა ეზოებში და ოთახებიდან სხვა ეზოებში. მთელი ამ ნაგებობის სახურავი ქვისაა, ისევე, როგორც კედლებიც; კედლებზე ბლომად არის ჩუქურთმები; თითოეული ეზო თეთრი, ერთმანეთთან კარგად შეხამებული ქვების კოლონებით არის გარშემორტყმული. იმ კუთხესთან, სადაც ლაბირინთოსი თავდება, დგას 40 ორგის სიმაღლის პირამიდა, რომელზედაც დიდი გამოსახულებებია გამოკვეთილი. გზა პირამიდისაკენ მიწის ქვეშ არის გაყვანილი.

149. ეს ლაბირინთოსი ხომ ამისთანაა, მაგრამ მასზე ბევრად უფრო საო-

ცარია ეგრეთწოდებული მოაჩრისის ტბა, რომელთანაც ლაბირინთოსი არის აგებული.

ეს ტბა, ირგვლივ რომ შემოუარო, 3600 სტადიონია, ე. ი. 60 სხომანი და ეს იმდენივეა, რაც არის თვით ეგვიპტის სიგრძე ზღვის გასწვრივ¹. ტბა სიგრძივ ჩრდილოეთიდან სამხრეთისაკენაა გადაჭიმული და მისი სიღრმე ყველაზე ღრმა ადგილას არის 50 ორგია. ცხადია, რომ ეს ტბა ხელოვნურია: ტბის ზედ შუაში დგას ორი პირამიდა, რომლებიც წყლის ზემოთ 50 ორგიის სიმაღლისა არიან და ამდენივე არიან წყლის ქვეშაც. თითოეულ ამ პირამიდას ადგას ტახტზე მჯდომის ქვის გამოსახულება. ამგვარად ეს პირამიდები 100 ორგიის სიმაღლისაა, 100 ორგია კი ექვსპლეთრიან სტადიონს უდრის, მაშინ როდესაც ორგია შეიცავს ექვს ფუტს ან 4 წყრთას, ფუტი 4 ციდაა, ხოლო წყრთა — 6 ციდა. წყალი ტბაში ადგილობრივ კი არ ამოდის (რადგან აქ მეტისმეტად უწყლო ადგილია), არამედ ნილოსიდან მოდის არხით, ექვს თვეს წყალი ტბისაკენ მოედინება, ხოლო მეორე ექვს თვეს იქიდან კვლავ ნილოსისკენ მიდის. როდესაც ის ტბიდან გამოდის, მაშინ ტბა 6 თვის განმავლობაში ხაზინას ყოველდღე ვერცხლის ტალანტს სძენს, თევზით მოპოებულს, ხოლო როდესაც წყალი ტბაში ჩადის, მაშინ — 20 მნას².

150. ადგილობრივმა მცხოვრებლებმა მიაბნეს, რომ ეს ტბა მიწის ქვეშ ერთვის ლიბიის სირტიის, ისე რომ, მიემართება დასავლეთისაკენ ქვეყნის შიგნით, იმ ქედის გასწვრივ, მეგფის ზემოთ რომ არის. რადგან ვერსად ვნახე მოთხრილი მიწა, თუმცა კი ბევრს ვეცადე, შევეკითხე ტბის მახლობლად მცხოვრებთ, თუ სად არის მოთხრილი მიწა. მათ მოთხრეს, სადაც არის გატანილი მიწა და მე ადვილად დაუუჯერე. რადგან მე ვიცოდი, გადმოცემების თანახმად, რომ მეორე ასეთი ამბავი მოხდა ასირიელთა ქალაქ ნინოსში: ნინოსის მეფეს, სარდანაპალოსს დიდძალი ქონება ჰქონდა მიწისქვეშა საგანძურებში და ქურდებმა მოინდომეს მისი გატანა-ქურდებმა თავისი სახლებიდან დაიწყეს მიწისქვეშ მოზომვა და თხრილის გაყვანა მეფის სასახლისაკენ, ხოლო დაღამდებოდა თუ არა, მიწა თხრილიდან გაჰქონდათ მდინარე ტიგრესში, რომელიც ნინოსს ჩამოუდის, ასე აკეთებდნენ ვიღრე მიზანს არ მიაღწიეს. მე მოვისმინე, რომ ასეთივე რამ მეორედ ეგვიპტეში გააკეთეს, როდესაც ტბისათვის მოთხარეს მიწა, მხოლოდ ღამით კი არ მუშაობდნენ, არამედ დღისით. მოთხრილ მიწას ეგვიპტელები ნილოსში ჰყრიდნენ, ნილოსს კი მიჰქონდა ეს მიწა და რეცხავდა. ამბობენ, რომ ეს ტბა ამრიგად არის ამოთხრილი.

151. თორმეტი მეფე სამართლიანად იქცეოდა. ერთხელ, როდესაც ისინი ჰეფაესტოსის სალოცავში მსხვერპლს სწირავდნენ, დღესასწაულის უკანასკნელ დღეს დათხევდა უნდა მოეხდინათ. ქურუმთმთავარმა გამოუტანა მათ ოქროს

¹ შდრ. II, 6.

² შდრ. I, 51.

ფიალები, რომლებითაც ხდებოდა ჩვეულებრივ დათხევა, მაგრამ რაოდენობა შეეშალა და 11 ფიალა გამოიტანა, მაშინ როდესაც მეფეები თორმეტი იყვნენ. რაკილა ფიალა აღარ შეხვდა მათ შორის განაპირას მდგომ ფსამეტიქოსს, მან თავიდან მოიხადა სპილენძის მუზარადი, შეუშვირა და ასე მოახდინა დათხევა. სხვა მეფეებიც ატარებდნენ მუზარადებს და მაშინ სწორედ ყველას ეხურა. ფსამეტიქოსს არავითარი ქვენა ზრახვა არ ჰქონია მუზარადი რომ შეუშვირა, მაგრამ სხვებმა მიაქციეს ყურადღება იმას, რაც გააკეთა ფსამეტიქოსმა და გაიხსენეს მისნობა, რაც მათ მოხსენდათ, რომ ეგვიპტის მეფე მათ შორის მარტო ეს იქნება, ვინც სპილენძის ფიალით მოახდენს დათხევას¹. გაიხსენეს მისნობა, მაგრამ ფსამეტიქოსის მოკვლა სამართლიანად არ მიიჩნიეს, რადგან გამოიკვლიეს და აღმოაჩინეს, რომ მას საამისოდ არავითარი წინასწარი განზრახვა არ ჰქონია. მათ გადაწყვიტეს, გაეძევებინათ ის ჰაობებში და ჩამოერთმიათ მისი ძალაუფლების დიდი ნაწილი, აეკრძალათ მისთვის ჰაობებიდან გამოსვლა, რომ არ ჰქონოდა ურთიერთობა დანარჩენ ეგვიპტესთან.

152. ადრე ეს ფსამეტიქოსი გაექცა ეთიოპელ საბაქოსს, რომელმაც მოუქლა მას მამა, ნეკოსი; ის გაიქცა მაშინ სირიეში, ხოლო როდესაც სიზმრის ჩვენების შედეგად ეთიოპელი წავიდა ეგვიპტიდან, იმ ეგვიპტელებმა, რომლებიც საისის ოლქიდან იყვნენ, მოიყვანეს ის უკან. შემდეგ ის მეფობდა და მეორედ თერთმეტი მეფის მიერ იქნა გაძევებული ჰაობებში, მუზარადთან დაკავშირებული ამბების გამო². ფსამეტიქოსმა მიიჩნია, რომ ძალიან არის მათგან შეურაცხყოფილი და გადაწყვიტა სამაგიერო მიეზლო თავისი გამძევებულებისათვის. მან გაგზავნა კაცები ქალაქ ბუტოში, ლეტოს სამისნოში, სადაც ეგვიპტელები ყველაზე უტყუარ მისნობას ლებულობენ. მოუვიდა მას მისნობა, რომ მის გამძევებულებს სამაგიერო მიეზლვებათ ზღვიდან, როდესაც გამოჩნდებიან სპილენძის კაცები. მან სრულიად არ დაიჯერა, რომ შველა მას სპილენძის კაცებისაგან მოუვა. მაგრამ დიდ დროს არ გაუვლია, რომ გაჭირვებამ აიძულა იონიელები და კარიელები ემეკობრათ ზღვაზე და ეგვიპტესაც მოადგინენ. ისინი გამოვიდნენ ხმელეთზე სპილენძით შეჭურვილნი, ხოლო ერთი ეგვიპტელი წავიდა ჰაობებში და შეატყობინა ფსამეტიქოსს (რადგანაც უწინ არ ენახა სპილენძით შეჭურვილი კაცები), რომ სპილენძის კაცები მოვიდნენ ზღვიდან და აჩანაგებენ დაბლობსაო. ფსამეტიქოსი მიხვდა, რომ მისნობა სრულდება, კარგად შეხვდა იონიელებსა და კარიელებს და დიდი დაპირებებით დაიყოლია, რომ მასთან დარჩენილიყვნენ. ისინი რომ დაიყოლია, მათთან ერთად და ეგვიპტელთა მოხალისეების შემწეობით მეფეებს წაართვა ძალაუფლება.

153. ფსამეტიქოსმა რომ მთელი ეგვიპტე დაიპყრო ჰეფაისტოსის ტაძარში, მემფისში კარიბჭე აავა, რომელიც სამხრეთისაკენ გამოდიოდა. ამ კარიბჭის

¹ შღრ. II, 147.

² შღრ. II, 147.

პირდაპირ ააშენა ეზო აპისისათვის; აქ ინახავდნენ აპისს, როგორც კი გამოჩნდებოდა¹. ეზო ირგვლივ კოლონებით არის გარშემორტყმული და ჩუქურთმებით არის სავსე. სვეტების მაგივრად 12-წყურტიან გამოსახულებებს ებჯინება ეზო. აპისი ელინთა ენაზე არის ეპაფოსი.

154. თავის მოკავშირეებს, იონიელებსა და კარიელებს ფსამეტიქოსმა სამოსახლოდ მიწები მისცა ერთმანეთის პირდაპირ, რომელთაც შუაში ნილოსი ჰყოფდათ, ამ სამოსახლოებს „ბანაკები“ ეწოდა. ფსამეტიქოსმა მისცა მათ მიწები და ასევე მისცა სხვა ყველაფერი, რასაც შეპპირდა, მიიბარა მათ ეგვიპტელი ბავშვებიც, რომელთაც მათგან ელინური ენა უნდა ესწავლათ. მათგან აქვთ ნასწავლი ენა, დღეს რომ ეგვიპტეში თარჯიმნები არიან იმათ. იონიელები და კარიელები დიდხანს ცხოვრობდნენ ამ მიწებზე. ეს მიწები ზღვასთან არის, ცოტა უფრო ქვემოთ, ვიდრე ქალაქი ბუბასტისია, ნილოსის ეგრეთ წოდებულ პელუსიონის შესართავთან. შემდეგ ხანებში მეფე ამასისმა გადაასახლა ჩინი იქიდან, დაასახლა მემფისში და მათ დააკისრა თავისი დაცვა ეგვიპტელთაგან. რაკილა ესენი ეგვიპტეში დასახლდნენ და ელინებს ურთიერთობა ჰქონდათ მათთან, ამიტომ დაწვრილებით ვიციტ ყოველივე, რაც გადახდა თავს ეგვიპტეს ფსამეტიქოს მეფიდან დაწყებული და მის შემდეგ ხანებში. ესენი იყვნენ სხვა ენაზე მოლაპარაკეთა შორის პირველები, ვინც ეგვიპტეში დასახლდნენ. რაც შეეხება მიტოვებულ ადგილებს, იქ ჩემს დრომდე იყო ზომალდების სადგომები და ნაგებობათა ნანგრევები.

155. ამგვარად ჩაიგდო ხელში ფსამეტიქოსმა ეგვიპტე. რაც შეეხება ეგვიპტის სამისნოს, უკვე ბევრჯერ ვახსენე² და რადგან ეს ძალიან მნიშვნელოვანია, ამიტომ ამბავს საგანგებოდ გადმოვცემ. ეს სამისნო, რომელიც ეგვიპტეშია, ლეტოს სალოცავი არის და დაფუძნებულია დიდ ქალაქში, ნილოსის ეგრეთ წოდებულ სეზენიტესის შესართავთან, ზღვიდან ზემოთკენ რომ მიცურავ, იქ, იმ ქალაქს, სადაც არის სამისნო, ეწოდება ბუტო, როგორც ზემოთაც ვთქვი³. ამ ბუტოში არის აპოლონისა და არტემიდეს სალოცავი. ხოლო ლეტოს ტაძარი, რომელშიც არის სამისნო, თვითონაც დიდია და 10 ორგისის სიმაღლის კარიბჭე აქვს. რაც ვნახე იმას გადმოვცემ, რამაც ყველაზე მეტად გამაოცა: ამ სალოცავში არის ლეტოს ტაძარი, ერთი ქვისაგან გაკეთებული, სიმაღლე, სიგრძე და თითოეული მისი კედელი თანაბარია, თითოეული ამათგანი არის 40 წურთა. სახურავად ტაძარს სხვა ქვა ახურავს, რომელსაც ოთხწყურტიანი ლავგარდანი აქვს.

156. ამგვარად, ამ სალოცავის ირგვლივ რაც კი ჩანს, ეს ტაძარი ყველაზე დიდი საოცრებაა და შემდეგ მეორე საოცრებაა — კუნძული, რომელსაც ეწო-

¹ შდრ. III, 27.-

² შდრ. II, 83, 111, 133, 152.

³ შდრ. II, 59, 63, 67, 83, 133, 152.

დება ქემისი- იგი მდებარეობს ღრმა და ფართო ტბაში ბუტოს სალოცავის მახლობლად. ამბობენ, რომ ეგვიპტელებს ეს კუნძული მცურავად მიაჩნიათ. თვითონ მე არ დამინახავს, რომ ის მცურავდეს, ან მოძრაობდეს და გაოცებით ვისმენ, რომ ეს კუნძული მცურავი არისო. ამ კუნძულზე არის აპოლონის დიდი ტაძარი და სამი საკურთხეველი, მასზე იზრდება ბლომად ფინიკები და ბევრი სხვა ხე, ნაყოფიანი თუ უნაყოფო. ეგვიპტელები მას რომ მცურავს უწოდებენ, საამისოდ შემდეგ ამბავს მოგვითხრობენ: თავდაპირველად ეს კუნძული არ იყო მცურავი, მაგრამ ლეტო, ერთი პირველი რვა ღმერთთაგანი, დასახლდა ქალაქ ბუტოში, სადაც მას ეს სამისნო აქვს და ისისისგან მიიზარა აპოლონი, გადამალა და გადაარჩინა ამ კუნძულზე, რომელსაც ახლა მცურავი ეწოდება, მაშინ როდესაც ტიფონი დადიოდა და ყველგან ეძებდა, რადგან უნდოდა ეპოვა ოსირისის შვილი. ამბობენ, რომ აპოლონი და არტემიდე დიონისესა და ისისის შვილები არიან, ხოლო ლეტო მათი ძიძა და გადამრჩენი იყო. ეგვიპტურად აპოლონი არის ოროსი, დემეტრე — ისისი, არტემიდე — ბუბასტისი. აი, ამ ამბიდან და არა სხვა რომელიმედან აიღო ესქილემა. ეფთორიონის ძემ ის, რასაც მე ვიტყვი და ის იყო ერთადერთი ძველ პოეტებს შორის, რომელმაც არტემიდე გამოიყვანა დემეტრეს ასულად¹. აი, ამიტომ გახდა კუნძული მცურავი. ამას ასე მოგვითხრობენ.

157. ფსამეტიქოსი ეგვიპტეში 54 წელს მეფობდა, აქედან ერთით ნაკლებ 30 წელიწადი სირიის დიდი ქალაქის, აძოტოსისათვის ჰქონდა ალყაშემორტყმული, ვიდრე არ აიღო. ჩვენთვის ცნობილ ქალაქთა შორის აძოტისმა ყველაზე დიდხანს გაუძლო ალყას.

158. ფსამეტიქოსს ჰყავდა შვილი ნეკოსი, რომელიც მის შემდეგ მეფობდა ეგვიპტეში, მან პირველმა დაიწყო არხის გაყვანა მეწამული ზღვისაკენ, შემდეგ რომ დარიოს სპარსელმა გათხარა. არხის სიგრძის დაფარვას ოთხი დღის ცურვა უნდება, ხოლო თხრილის სიგანე იმოდენაა, რომ ორი ნიჩბებიანი ტრიერი შეიძლება გაცურდეს ერთდროულად. წყალი მასში შემოყვანილია ნილოსიდან, შემოყვანილია ქალაქ ბუბასტისზე ცოტა ზემოთ, არხი მიდის არაბული ქალაქის, პატუმისის გასწვრივ და ერთგის მეწამულ ზღვას. მოთხრილია იაჭერ ეგვიპტის დაბლობის იმ ნაწილში, რომელიც არაბიის გასწვრივაა. ხოლო შემდეგ მიემართება იმ დაბლობის ქვემოთ, რომელიც სენფისთან გადაჭიმული იმ მთის ძირასაა, სადაც არის ქვის სატეხელი. აქედან არხი მიემართება დასავლეთიდან აღმოსავლეთისაკენ, შემდეგ გადაჭიმულია ხეობისაკენ და მთიდან უხვევს სამხრეთისაკენ, სამხრეთის ქარის მიმართულებით, არაბიის უბისაკენ უმოკლესი და შეკვეცილი გზა ჩრდილოეთის ზღვიდან სამხრეთის ზღვამდე, რომელსაც მეწამული ეწოდება, არის ის, რომელიც მოემართება კასიის მთიდან (ეს მთა საზღვრავს ეგვიპტეს და სირიეს) და არაბიის უბემდე ზუსტად 1000 სტადიონია. ესაა უმოკლესი გზა, ხოლო არხი გაცილებით უფრო გრძე-

¹ უცნობია ესქილეს ის ტრაგედია, რომელსაც გულისხმობს პეროდოტე.

ლია, რადგან ბევრად უფრო მიხვეულ-მოხვეულია. ნეკოსის მეფობის დროს ამ არხის გაყვანისას დაიღუპა 120000 ეგვიპტელი. ნეკოსმა თხრა შუაგზაზე შეაწყვეტინა, რადგან მისნობამ შეუშალა ხელი, რომელმაც აუწყა, რომ ის ბარბაროსისთვის იღვწის. ეგვიპტელები ბარბაროსებს უწოდებენ ყველას, ვინც მათგან განსხვავებულ ენაზე ლაპარაკობს.

159. ნეკოსმა არხის გაყვანა რომ შეწყვიტა, დაიწყო ლაშქრობისათვის მზადება. ტრიერები ზოგი ჩრდილოეთის ზღვაში გააკეთებინა, ზოგი არაბიის უბეში, მეწამულ ზღვასთან. ჯერაც ჩანს ამ ტრიერების სადგომები. საქიროების შემთხვევაში იგი ყოველთვის იყენებდა ამ ტრიერებს. ნეკოსი სირიელებს ხმელეთზე შეებრძოლა და მაგდოლოსში დაამარცხა ისინი, ხოლო ბრძოლის შემდეგ სირიის დიდი ქალაქი, კადიტისი აიღო. თავისი საომარი ტანსაცმელი მილიტელთა ბრანქიდეში გაგზავნა და შესწირა აპოლონს. მან მხოლოდ 11 წელი იმეფა და გარდაიცვალა, ხოლო ძალაუფლება მის მერე გადავიდა მის შვილზე, ფსამისზე.

160. ფსამისის მეფობის დროს ეგვიპტეში მოვიდნენ ელიდელი მოციქულები. რომლებიც ტრაბახობდნენ, რომ ოლიმპიეში შეჯიბრება მათ ყველა ზალხებზე უფრო სამართლიანად და უკეთესად ჩაატარეს და ამას გარდა იმ აზრისა იყვნენ, რომ ეგვიპტელებმა, რომლებიც ადამიანთა შორის ყველაზე ბრძენნი არიან, ვერაფერი გამოაგონეს უკეთესი. როდესაც მოვიდნენ ელიდელები ეგვიპტეში და თქვეს, თუ რისთვის მოვიდნენ, მაშინ ამ მეფემ შეპყარა ის ეგვიპტელნი, ვინც ყველაზე უფრო ბრძენ კაცებად ითვლებოდნენ. ეგვიპტელები რომ შეიკრიბნენ, შეიტყვეს ელიდელთაგან ყოველივე, რასაც ისინი ჩვეულებრივ აკეთებდნენ შეჯიბრების დროს. როდესაც მათ უამბეს ყოველივე, თქვეს, რომ მოვიდნენ იმისათვის, რათა შეისწავლონ, ეგვიპტელებს რაიმე ამაზე უკეთესი ხომ არ მოეპოვებათ. ეგვიპტელებმა მოითათბირეს და შეეკითხნენ ელიდელებს, მონაწილეობენ თუ არა შეჯიბრებაში სხვებთან ერთად მათი თანამოქალაქენი. მათ თქვეს, რომ ვისაც კი უნდა შეჯიბრებაში მონაწილეობა, ყველასათვის შეიძლება, მათთვისაც და სხვა ელინებისთვისაც. ეგვიპტელებმა თქვეს, რომ ასე რომ დაუწესებიათ, ამითი ცოდავენ სამართლიანობის წინაშე, რადგან სრულიად შეუძლებელია, შეჯიბრებაში მონაწილე თანამოქალაქის მიმართ მიკერძოება არ გამოიჩინო და უსამართლოდ არ მოექცე უცხოოს. ისე რომ, თუ უნდათ სამართლიანობა დაამყარონ და ამისათვის მოვიდნენ ეგვიპტეში, ბრძანონ, რომ მხოლოდ უცხოელები შეეჯიბრონ ერთმანეთს და ელიდელთაგან არც ერთმა არ მიიღოს შეჯიბრში მონაწილეობა. ასე ურჩიეს ეგვიპტელებმა ელიდელებს.

161. ფსამისი მხოლოდ 6 წელი მეფობდა ეგვიპტეში, და ეთიოპიაში გალაშქრების შემდეგ მალე მოკვდა. ამის მერე ხელისუფლება მიიღო აპრიესმა, ფსამისის ძემ. იგი ფსამეტრიქოსის, თავისი პაპის მამის მერე ყველა მასზე ადრე მყოფ მეფეზე უფრო ბედნიერი იყო, მართავდა ქვეყანას 25 წელიწადს და ამ

ხნის განმავლობაში ილაშქრა სიდონზე და საზღვაო ბრძოლა ჰქონდა ტიროსის მეფესთან. მას უბედურება უნდა შემთხვეოდა (ამის მიზეზის შესახებ უფრო დაწვრილებით ლიბიის ისტორიაში მოგითხრობთ!), ახლა კი მოკლედ ვიტყვი: აპრიესმა დიდი ლაშქარი გაგზავნა კირენელების წინააღმდეგ და სასტიკად დამარცხდა. ეგვიპტელებმა ის ამისთვის დაადანაშაულეს და მის წინააღმდეგ აჯანყება მოაწყვეს, რადგან იფიქრეს, რომ აპრიესმა ისინი განზრახ გაგზავნა წინასწარ განწირულ საქმეზე, რომ ისინი გაწყვეტილიყვნენ და თვითონ კი დანარჩენი ეგვიპტელები არჩეინად ემართა. ამ ამბავმა ცუდად იმოქმედა მათზედაც, ვინც შინ დაბრუნდა და იმათზედაც, ვინც დაღუპულთა მეგობრები იყვნენ და ყველანი აშკარად ამბოხდნენ.

162. აპრიესმა რომ ეს შეიტყო, გაგზავნა მათთან ამასისი, რომ შეეჩერებინა ისინი სიტყვიერი ზემოქმედებით. როდესაც ამასისი მოვიდა, უნდოდა მათი შეკავება, რომ ასეთი რამ არ გაეკეთებინათ. ამასისი რომ ლაპარაკობდა, ერთი ეგვიპტელი დაუდგა უკან, დაახურა მუზარადი და თქვა: სამეფო ხელისუფლების ნიშნად ვადგამო. ამასისისთვის ის, რაც მოხდა, არ იყო მიუღებელი, როგორც დაიმჩნია კიდევ. მას შემდეგ, რაც ამბოხებულმა ეგვიპტელებმა მეფედ დააყენეს, მან აპრიესზე თავდასხმისათვის მზადება დაიწყო. აპრიესმა რომ ეს შეიტყო, ამასისის წინააღმდეგ გაგზავნა ერთი ცნობილი კაცი, თავისიანი ეგვიპტელთა შორის, რომელსაც სახელად ერქვა პატარბემისი და უბრძანა მას, ცოცხლივ მოეგვარა მისთვის ამასისი. როდესაც პატარბემისი მივიდა და მოუწოდა ამასისს, ამასისმა (რომელიც ამ დროს ცხენზე იჯდა) წამოიწია, გაიქარვა და უთხრა მას, აპრიესს ეს წაუღეო. მაგრამ პატარბემისი მაინც არ ეშვებოდა, რაკილა მეფე გეძახის, წამოდი მასთანო. ამასისმა მიუგო მას, რომ კარგა ხანია ემზადება ამისათვის და აპრიესი მისით არ დარჩება უკმაყოფილო, რადგან თვითონაც მივა და სხვებსაც მიუყვანს. პატარბემისი ამ ნათქვამის მიხედვით მიხვდა, რაც გულში ჰქონდა ამასისს და დაინაა ის, რისთვისაც ემზადებოდა და საჩქაროდ წავიდა, რადგან უნდოდა მეფისათვის სასწრაფოდ გაეგებინებინა, რაც ხდებოდა. როდესაც მოვიდა აპრიესთან ისე, რომ არ მოიყვანა ამასისი, მეფემ მას სიტყვა არ ათქმევინა და დიდად განრისხებულმა ბრძანა, მოეპრათ მისთვის ყურები და ცხვირი. როდესაც დანარჩენმა ეგვიპტელებმა, რომლებიც ჯერ კიდევ მის მხარეზე იყვნენ, დაინახეს, რა სამარცხვინოდ მოექცნენ მათ შორის ყველაზე გამოჩენილ კაცს, ბევრი აღარ უყოყმანიათ, ამბოხდნენ დანარჩენებთან ერთად და თვითონაც გადავიდნენ ამასისის მხარეზე.

163. აპრიესმა რომ ეს შეიტყო, შეიპარა დაქირავებული ჯარი და წავიდა ეგვიპტელთა წინააღმდეგ. მასთან ერთად იყო 30000 დაქირავებული კარიელი და იონიელი, ხოლო მისი დიდი და შესანიშნავი სასახლე იყო ქალაქ საისში. ამრიგად აპრიესი და მისი მომხრენი ეგვიპტელთა წინააღმდეგ მიდიოდნენ, ხო-

ლო ამასისი თავისი მომხრეებით უცხოელების წინააღმდეგ ლაშქრობდა. ქალაქ მომემფისში შეიყარა ორივე მხარე და აქ აპირებდნენ ერთმანეთთან შებრძოლებას.

164. ეგვიპტელთა 7 გვარია, მათ შორის არიან: ქურუმები, ეგრეთ წოდებული მეომრები, მენახირეები, მელორეები, ვაჰრები, თარჯიმნები და მესაქეები. აი, ეგვიპტელთა ამდენი გვარი არსებობს, ხოლო სახელები ამ გვარებს ხელობის მიხედვით ჰქვიათ. მათ შორის მეომრებს ეწოდებათ კალასირიები და ჰერმოტიბიები, რადგან ისინი ამ ოლქებიდან არიან: მთელი ეგვიპტე ხომ ოლქებად არის დაყოფილი.

165. ჰერმოტიბიებისაა შემდეგი ოლქები: ბუსირისის, საისის, ქემისის, პაპრემისის, ეგრეთ წოდებული პროსოპისის კუნძული და ნათოსის ნახეყარი. ამ მხარეებრიდან არიან ჰერმოტიბიები და ისინი 160000-ზე უფრო მეტი არიან. მათ შორის ხელობა არავენ იცის, ისინი მხოლოდ სამხედრო საქმიანობას ეწევიან.

166. კალასირიებისა კიდევ შემდეგი ოლქებია: თებესი, ბუბასტისის, აფთაჰის, ტანისის, მენდესის, სებენიტოსის, ათრიბისის, ფარბათოსის, თმუისის, ონუფისის, ანისისისა და მიეკფორიტის. აი, ეს ოლქი კუნძულზე მდებარეობს, ქალაქ ბუბასტისის პირდაპირ. ეს ოლქები კალასირიებისაა და ისინი 250000 სულზე მეტი არიან. არც მათთვის შეიძლება, რომ რაიმე ხელობას მისდევდნენ, მხოლოდ ომში ღებულობენ მონაწილეობას და ამ საქმიანობაში შვილი ცვლის ხოლმე მამას.

167. ისწავლეს თუ არა ეს ეგვიპტელთაგან ელინებმა, ამის შესახებ არ შემიძლია დაბეჭივით რაიმეს თქმა, მაგრამ იმას კი ვხედავ, რომ თრაკიელები, სკვითები, სპარსელები, ლიდეელები და თითქმის ყველა ბარბაროსები სხვა მოქალაქეებზე გაცილებით ნაკლებ პატივს სცემენ მათ, ვინც ხელობას მისდევს და ასევე მათ ჩამომავლებს; განსაკუთრებით კეთილშობილებად მიაჩნიათ ისინი, ვინც ხელობისაგან შორს არიან და განსაკუთრებით კიდევ მეომრები. ეს შეითვისეს ყველა ელინებმა და განსაკუთრებით კი ლაკედემონელებმა, ხოლო კორინთელები ყველაზე ნაკლებ იგდებენ აბუჩად ხელოსნებს.

168. ქურუმთა გარდა ეგვიპტელთა შორის მხოლოდ მეომრებს აქვთ გამორჩეული პატივი; თითოეულს აქვს 12 საუკეთესო დაუნარკავი ნაკვეთი. ხოლო ნაკვეთი სიგრძესა და სიგანეში 100 წყრთაა; ეგვიპტური წყრთა სამოსურის ტოლია. ეს პატივი მეომრებს აქვს, ხოლო მეორე უპირატესობით ისინი ჯერჯერობით სარგებლობენ და არასოდეს ყოფილა ისე, რომ ერთსა და იმასვე ესარგებლა: ათასი კალასირიელი და ათასი ჰერმოტიბიელი ყოველწლიურად იყვნენ ხოლმე მეფესთან პირად მცველებად. ამისათვის ისინი მიწის ნაკვეთებს გარდა ყოველდღიურად კიდევ შემდეგს ღებულობდნენ: თითოეული გამომცხვარ პურს, წონით 5 მნას, ძროხის ხორცს ორ მნას; ღვინოს — ოთხ საწყაოს. ეს მუდამ ეძლეოდათ მეფის პირად მცველებს.

169. როდესაც აპრიესმა მოიყვანა დაქირავებული ჯარი და ამასისი კიდევ მთელი ეგვიპტელებით მოვიდა ქალაქ მომემფისში, იქ მოხდა ბრძოლა. უცხრ-ლები კარგად იბრძოდნენ, მაგრამ რადგან რაოდენობით ბევრად ჩამორჩნენ, რადგან მოწინააღმდეგეს, ამიტომ დამარცხდნენ. ამბობენ, რომ აპრიესი ამ აზრისა იყო, რომ ღმერთიც კი ვერ შეიძლება მისი მეფობის შეწყვეტას, ისე ურყევად მიაჩნდა მას დაფუძნებული თავისი ძალაუფლება. ახლა კი ბრძოლაში დამარცხებული და ტყვედ ჩავარდნილი წაიყვანეს ქალაქ საისში, იმ სახლში, რომელიც უწინ მისი იყო, ახლა კი ამასისის სასახლე გამხდარიყო. ერთხანს მას მეფის სასახლეში ინახავდნენ და ამასისი მას კარგად ექცეოდა. ბოლოს როდესაც ეგვიპტელებმა საყვედურები დაიწყეს, რომ უსამართლობაა მათი და საკუთარი მტრის ასეთნაირად შენახვა, ამასისმა აპრიესი გადასცა ეგვიპტელებს. ეგვიპტელებმა ის დაახრჩვეს და შემდეგ დამარხეს მის მამა-პაპათა სამარხში. სამარხი არის ათენას სალოცავში, საკურთხეველის მახლობლად, შემსვლელისათვის ხელმარცხნივ. საისის მცხოვრებლებმა ყველა მეფე, ვინც კი ამ ოლქიდან იყო, ამ სალოცავის შიგნით დამარხეს. ამასისის სამარხი უფრო მოშორებულია საკურთხეველს, ვიდრე აპრიესისა და ამისი წინაპრებისა, მაგრამ ისიც სალოცავის ეზოშია. ეს არის დიდი ქვის ნაგებობა, რომელიც სვეტებისაგან არის გაკეთებული (სვეტები კი პალმის ხეებს მოგვაგონებენ) და ძვირფასად არის შემკული. შიგნით ამ ნაგებობაში ორმაგი კარია დადგმული და ამ კარებს იქით არის სამარხი.

170. საისში არის აგრეთვე სამარხავი იმისა, ვისი სახელის მოხსენიებაც ასეთ პირობებში ცოდვია, ის ათენას სალოცავშია, ტაძრის უკან და ათენას სალოცავის მთელი კედლის გასწვრივ უჭირავს ადგილი. ამავე წმინდა მიწის ნაკვეთზე დგას ქვის ობელისკები, იქვეა ტბა, რომელსაც ირგვლივ ნაჩუქურთმევი და ლამაზად ნაკეთები ქვის ზეძირკველი აქვს და მე ისე მგონია, რომ სიდიდით იმოდენავეა, რამოდენაც არის დელოსის, ეგრეთ წოდებული ბორბლისმსგავსი ტბა.

171. ამ ტბაზე დამით აწყობენ ვნებათა სანახაობებს, რომელსაც ეგვიპტელები მისტერიებს უწოდებენ. თუმცა თითოეული ამ მისტერიის შესახებ ბევრი რამ ვიცი, მაგრამ დღემის ვარჩევ.

¹დღემის ვარჩევ დემეტრეს დღესასწაულის შესახებაც, რომელსაც ელინები თესმოფორიებს უწოდებენ, იმის გარდა, რისი თქმაც მის შესახებ დასაშვებია. დანაოსის ასულებმა გამოიტანეს ეს დღესასწაული ეგვიპტიდან და ასწავლეს პელაზგ ქალებს. მას მერე, რაც მთელი პელოპონესის მცხოვრებლები გააძევეს დორიელებმა, ეს დღესასწაულიც მოისპო, ხოლო პელოპონესელთაგან გადარჩნენ არკადიელები, რომლებიც არ გაუძევებით და მხოლოდ მათ შემოინახეს ეს დღესასწაული.

¹ აქედან მთელი მონაკვეთი § 171-ის ბოლომდე მიჩნეულია გვიანდელ ჩანართად.

172. აპრიისის ჩამოგდების შემდეგ იმეფა ამასისმა, რომელიც საისის ოლქის ქალაქიდან, სიუფიდან იყო. პირველად ეგვიპტელები ამასისს არაფრად აგდებდნენ და არც პატივის სცემდნენ, რადგან უწინ ის მდაბიო იყო და გამოჩენილ ოჯახს არ ეკუთვნოდა. ხოლო შემდეგ ამასისმა ესენი სიბრძნითა და გონიერებით მოთოკა. მას უამრავი ძვირფასი ნივთი ჰქონდა და მათ შორის — ოქროს ფეხისაბანი ტაშტი, რომელშიც ფეხს იბანდნენ ყოველთვის თვითონ ამასისიც და ყველა მისი სტუმარი. ეს ტაშტი მან დაამტკრევირა, მისგან ღმერთის ქანდაკება გააკეთებინა და დადგა ქალაქის ყველაზე უფრო თვალსაჩინო ადგილას. ეგვიპტელები მიდიოდნენ ამ ქანდაკებასთან და დიდად სცემდნენ თავყანს. ამასისმა ეს რომ შეიტყო, შეჰყარა ეგვიპტელები და უთხრა მათ, რომ ფეხისაბანი ტაშტისაგან არის ქანდაკება გაკეთებული, ამ ტაშტში ეგვიპტელები უწინ აფურთხებდნენ, შარდავდნენ და ფეხებს იბანდნენ, ახლა კი ასე დიდ თავყანს სცემენო. შემდეგ თქვა, რომ თვითონაც ამ ფეხისაბანი ტაშტის მსგავსი ამბავი დაემართა: თუ უწინ მდაბიო იყო, ახლა მათი მეფეა და ამიტომ მოუწოდებს მათ, სცენ მას პატივი და ყურადღებით მოეპყრან. ამგვარად მოაჩუღლა მან ეგვიპტელები, ისე რომ, ისინი მას თავისი ნებით ემსახურებოდნენ.

173. იგი საქმიანობაში ასეთ თანრიგს იცავდა: დილაადრიან, ვიდრე მოედანი ხალხით აივსებოდა, ის დიდი გულმოდგინებით არჩევდა შემოსულ საქმეებს, ხოლო ამის მერე — სვამდა, თავის თანამეინახეებთან ზუმრობდა, უსაქმურობდა და მხიარულობდა. მისი მეგობრები ამის გამო წუხდნენ, უნდოდათ მისი დარიგება და ეუბნებოდნენ: „მეფეო, სწორად არ იქცევი, რადგან მეტისმეტად ხარ გატაცებული უღირსი საქმიანობით. შენ გმართებს დიდებულ ტახტზე ღირსეულად ჯდომა და მთელი დღის განმავლობაში საქმეების კეთება, მაშინ ეგვიპტელებიც დაიჭერებენ, რომ დიდი კაცი ჰყავთ გამგებელი და შენს შესახებ კიდევ უფრო უკეთ ილაპარაკებენ. ახლა კი შენი ქცევა სულაც არაა მეფური“. ამასისმა მათ შემდეგი უპასუხა: „როდესაც მშვილდოსანს მშვილდის მოხმარა სურს, ჯერ მოსტიმავს მას, ხოლო შემდეგ ისევ მოუშვებს. მშვილდი რომ მუდამ მოზიდული იყოს, გატყდებოდა და საჭიროების შემთხვევაში აღარ გამოდგებოდა. ასევეა აღამიანიც: მან თუ მოინდომა მუდმივად მუშაობა და გასართობად სრულიადაც ვერ მოიცალა, ან გაგიჟდება, ანდა დამბლა დაეცემა. ეს კი მე კარგად ვიცი და ამიტომ მუშაობასაც და გართობასაც თავთავის წილს განვუკუთვნებ“. ასე უპასუხა მან თავის მეგობრებს.

174. ამბობენ, რომ ამასისს, როდესაც ის ჯერ კიდევ კერძო პირი იყო, უყვარდა სმა, ზუმრობა და სულ არ მისდევდა სერიოზულ საქმიანობას. სმისა და მხიარული ცხოვრების შედეგად გაჭირვებაში რომ ჩავარდებოდა, დაეხეტებოდა აქეთ-იქით და ქურდობდა კიდევ. გაქურდულები რომ იტყოდნენ, შენ გაქვს ჩვენი ფულებიო, ის უარყოფდა ამას და ამიტომ მიჰყავდათ უახლოეს სამისნოში. ხშირად მისნობა ამხელდა მას, მაგრამ ასევე ხშირად აიცილებდა

ხოლმე დანაშაულს, როდესაც ამასისი გამეფდა, შემდეგი რამ გააკეთა: იმ ღმერთთა სალოცავეებზე, სადაც თქვეს, რომ ის ქურდი არაა, არც ზრუნავდა და არც არას აძლევდა მათ შესაკეთებლად, არც მსხვერპლის შესაწირად დადიოდა იქ, რადგან ისინი არაფრის მაქნის და ტყუილ მისწებად მიიჩნდა, ხოლო განსაკუთრებით ზრუნავდა მათზე, ვინც მის შესახებ ამბობდა, რომ ის ქურდია, რადგან ისინი ჭეშმარიტად ღმერთები იყვნენ და უტყუარი მისწობა ჰქონდათ.

175. ჯერ მან საისში ათენას გაუქეთა საოცარი კარიბჭე, რომელიც ბევრად აღემატებოდა ყველა სხვას სიმაღლითა და მოცულობით, ქვების სიდიდითა და საერთო სიმშვენიერით. შემდეგ აღმართა უზარმაზარი გამოსახულებები და ვეება მამაკაცი — სფინქსები და მოაზიდვინა უშველებელი ქვეები საშენებლად. ამ ქვეყნების ნაწილი მოიტანეს იმ ქვისსამტეხლოდან, რომელიც მემფისის ქვემოთაა, ხოლო მეორე ნაწილი, უზარმაზარი ქვეები — ქალაქ ელეფანტინედან, რომელიც საისიდან 20 დღის საცურაო მანძილით არის დაშორებული. მაგრამ განსაკუთრებით გამაკვირვა შემდეგმა: ქალაქ ელეფანტინედან მოატანინა მთლიანი ქვის ნაგებობა, რომლის გადმოზიდვასაც მოუწოდნენ დაახლოებით 3 წელიწადს. ამ საქმეში 2000 კაცი იყო ჩაბმული და ესენი ყველანი მესაჭეები იყვნენ. ამ სახლის სიგრძე გარედან იყო 21 წყრთა, სიგანე — 14, ხოლო სიმაღლე — 8. ასეთია ამ მთლიანი ქვისაგან ნაგები სახლის ზომები გარედან. ხოლო შიგნიდან მისი სიგრძე არის 18 წყრთა და 4 ხელის დადება, სიგანე — 12 წყრთა, ხოლო სიმაღლე არის 5 წყრთა. ეს ნაგებობა დგას სალოცავის შესავალთან. სალოცავის შიგნით ის შემდეგი მიზეზის გამო არ შეუტანიათ: როდესაც ამ სახლს მოათრევდნენ, რაკი საქმე მეტისმეტად გაკვირვებულა, მუშაობისაგან გადაღლილი არქიტექტორი ძალიან ოხრავდა, ამასისმა დიდი მნიშვნელობა მიანიჭა ამას და არ მისცა ნება, რომ შენობა კიდევ უფრო იქეთ გადაეტანათ. სხვები კიდევ იმას ამბობდნენ, რომ ერთი კაცი, მზიდავთავანი, მის ქვეშ დაიღუპა ამ ადგილას და ამიტომ აღარ შეიტანეს სალოცავში.

176. სხვა სახელგანთქმულ სალოცავეებსაც, ყველას ამასისმა სიდიდის თვალსაზრისით ღირსშესანიშნავი ნამუშევრები შესწირა, მაგალითად მემფისში ჰეფაისტოსის სალოცავის წინ ზურგზე მწოლიარე გამოსახულება დადგა, რომლის სიმაღლე იყო 75 ფუტი. იმავე კვარცხლბეკზე, წმიდათაწმიდის აქეთ და იქით დადგა ეთიოპური ქვისაგან ნაკეთები ორი გამოსახულება, თითოეული 20 ფუტის სიდიდის, საისშიც არის მეორე ასეთივე ქვის გამოსახულება და ისიც იმნაირადვე დევს, როგორც მემფისში. ამასისმა მემფისში ისისის სალოცავი ააგო, დიდი და შესანიშნავი.

177. ამბობენ, რომ ამასისის მეფობის დროს ეგვიპტე განსაკუთრებულ კეთილდღეობაში იყო, იმ მხრივაც, რასაც ქვეყანა იღებდა მდინარისაგან და იმ მხრივაც, რასაც ქვეყნისაგან ღებულობდნენ ადამიანები; მაშინ ეგვიპტეში სულ 20000 დასახლებული ქალაქი იყო. ამასისმა ეგვიპტელთათვის გამოსცა კანონი, რომლის თანახმადაც ყველა ეგვიპტელი ყოველწლიურად უჩვენებდა ოლ-

ქის უფროსს, თუ რითი ცხოვრობდა. ვინც ამას არ გააკეთებდა და ვერ აჩვენებდა, რომ პატიოსანი ცხოვრებით ცხოვრობს, მას სიკვდილით სჯიდნენ. ათენელმა სოლონმა ეს კანონები ეგვიპტელთაგან გადმოიღო და დაუწესა ათენელებს; ეს კანონი უნაკლო იყო და იგი ათენელებს მუდამ უნდა დაეცვათ.

178. ამასისი ელინთმოყვარე იყო, ელინთაგან ზოგიერთებს ბევრი რამ კარგი გაუკეთა და ვინც მათგან ეგვიპტეში მოვიდა, ქალაქი ნავკრატისი მისცა დასახლებლად. ვისაც არ უნდოდა ეგვიპტეში დასახლება და მხოლოდ სავაჭრო მიზნებით მოდიოდნენ ხომალდებით, მათ მიწები მისცა, რომ აეშენებინათ თავისი ღმერთებისათვის საკურთხევლები და სალოცავები. მათ შორის უდიდესი სალოცავი, ყველაზე სახელგანთქმული და განსაკუთრებით მოქმედი იყო ეგრეთ წოდებული ჰელენიონი; შემდეგმა ქალაქებმა ააშენეს ერთად ეს სალოცავი: იონიურმა: ქიოსმა, ტეოსმა, ფოკეამ და კლაძომენემ; დორიულმა: როდოსმა, კნიდოსმა, ჰალიკარნესოსმა და ფასელისმა; ეოლიურმა მხოლოდ მიტილენემ. ამათი არის ეს სალოცავი და ვაჭრობასაც ეს ქალაქები ზედამხედველობენ. ხოლო როდესაც სხვა ქალაქები მოინდომებენ ხოლმე ჩარევას, მათ უფლება არა აქვთ მონაწილეობისა. ააგინელებმა ცალკე დაიდგეს თავისთვის ზევსის სალოცავი, ასევე — სამოსელებმა ჰერასი და მილეტელებმა — აპოლონისა.

179. უწინ მხოლოდ ნავკრატისი იყო სავაჭრო ადგილი და სხვა სავაჭრო ადგილი არა ჰქონდათ ეგვიპტელებს. თუ ვინმე ნილოსის რომელიმე სხვა შესართავში მივიდოდა, უნდა დაეფიცა, რომ უნებურად მოვიდა აქ და დაფიცების შემდეგ იმავე ხომალდით უნდა გაეცურა კანობოსის შესართავისკენ¹. ანდა თუ ვერ შესძლებდა გაცურვას პირქარის გამო, ტვირთი ნაგებით უნდა გადაეზიდა დელტის შემოვლით, ვიდრე ნავკრასტში არ მივიდოდა. ასე იყო ნავკრატისი გამორჩეული.

180. როდესაც ამფიქტიონები, დელფოში რომ ახლა ტაძარია, მის გასაქვებლად 300 ტალანტად გაურიდნენ მეიჯარეებს (უწინდელი ტაძარი თავისთავად დაიწვა)², დელფოელებს საიჯარო თანხის მხოლოდ მეოთხედის გადახდა დასჭირდათ. დელფოელები დადიოდნენ სხვადასხვა ქალაქებში შეწირულებების შესაკრებად და ამას რომ აკეთებდნენ, ეგვიპტიდან ცოტა არ წამოუღლიათ, ამასისმა მისცა მათ 1000 ტალანტი შაბი, ხოლო ეგვიპტეში მცხოვრებმა ელინებმა 20 მნა.

181. ამასისმა კირენელებთან მეგობრობა და სამხედრო კავშირი დაამყარა. მას ისიც კი უნდოდა, რომ იქიდან მოეყვანა თავისთვის ცოლი, ან იმიტომ, რომ ელინი ქალი უნდოდა ცოლად, ანდა იმიტომ, რომ კირენელებთან მეგობ-

¹ ამ შესართავთან არის „ნავკრატისი“.

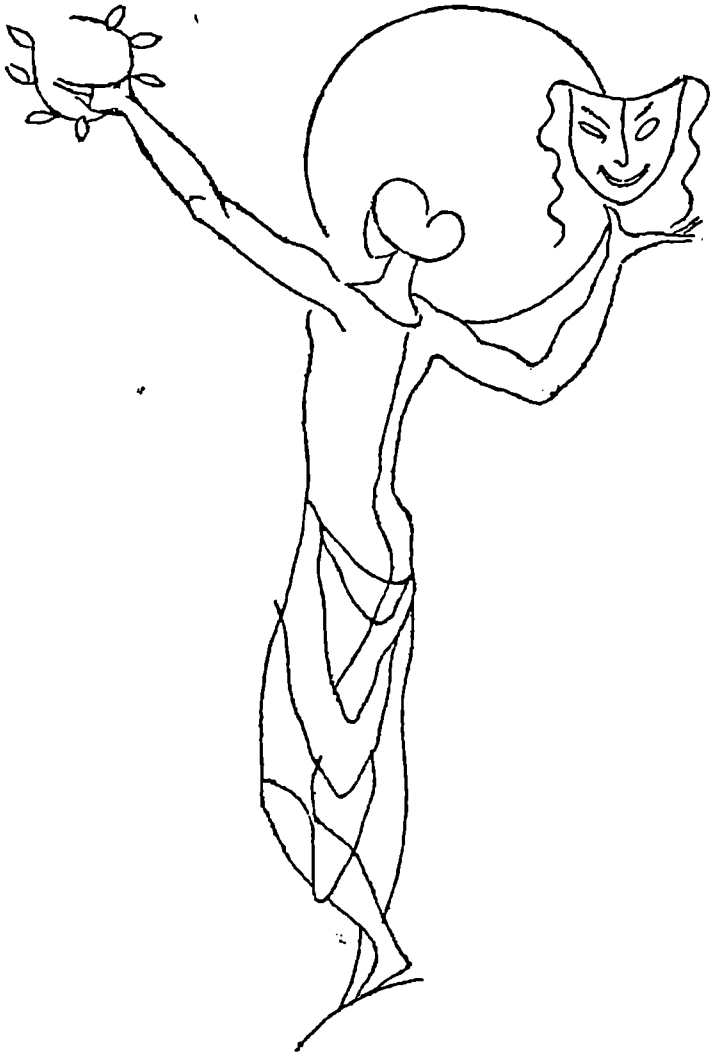
² შტაინის განმარტების თანახმად, ეს შენიშვნა სპეციალურად არის დართული, რადგან იგი აზრი, თითქოს ძველი ტაძარი ბოროტი განზრახვით იყო გადამწვარი.

რობა კიდეც უფრო განემტკიცებინა. ზოგიერთები ამბობდნენ, რომ მან ცოლად შეირთო ბატონის ასული, სხვები ამბობდნენ, რომ არკესილაოსის ქალიო, ზოგი კიდეც ამბობდა, რომ მან მოიყვანა, სახელოვანი მოქალაქის, კრიტობულო-სის ასული, რომელსაც სახელად ერქვა ლადიკე. ამასისი მასთან რომ წვებოდა, ვერ ახერხებდა შეუღლებას, სხვა ქალებთან კი ეს საქმე კარგად გამოსდიოდა. როცა ეს ბევრჯერ განმეორდა, ამასისმა უთხრა ეგრეთ წოდებულ ლადიკეს: „ქალო, შენ მე მომაჯადოვე და ვერავითარი მანქანება ვერ გიხსნის უსასტიკესი სიკვდილისაგან, რაც კი ხედომია წილად რომელიმე ქალს“. ლადიკემ ბევრი იუარა, მაგრამ ვერ მოალბო ამასისი, შემდეგ ილოცა გუნებაში აფროდიტეს შიშართ და აღუთქვა, თუ ამ ღამეს ამასისი შესძლებდა მასთან შეუღლებას (რადგან სიკვდილისაგან ქალს მხოლოდ ეს გადაარჩენდა), იგი ღმერთქალს ქანდაკებას გაუგზავნის კირენეში. ამ ლოცვის შემდეგ ამასისმა მაშინვე მოახერხა მასთან შეუღლება. ამიერიდან ამასისი ყოველთვის ახერხებდა ქალთან თანაყოფას და ამის მერე მაგრად შეუყვარდა ცოლი. ლადიკემ ღმერთქალს დანაპირები შეუსრულა: გააკეთებინა ქანდაკება და გაგზავნა კირენეში, ის ჩემს დრომდე მთელი იყო და იღვა კირენელთა ქალაქის გარეთ. ეს ლადიკე უვნებელი გაუშვა კირენეში კამბისესმა, როდესაც ეგვიპტე დაიპყრო და შეიტყო მისგან მისი ვინაობა.

182. ამასისმა შესაწირავები ელადაშიც გაგზავნა. კირენეში შესწირა ათენას მოოქრული ქანდაკება და თავისი საკუთარი გამოსახულება, ლინდოსის ათენას—ორი ქვის ქანდაკება და სელის შესანიშნავი აბჯარი, სამოსზე პერას—თავისი ორი ხის ხატი, რომლებიც ჯერ კიდეც ჩემს დრომდე იღვა დიდ ტაძარში კარს უკან. სამოსს შეწირულება თავისი და პოლიკრატეს ადაქსის ძის მეგობრობის გამო გაუგზავნა, ხოლო ლინდოსს რაიმე მეგობრობის გამო კი არა, არამედ იმიტომ, რომ როგორც ამბობენ, ლინდოსზე არის ათენას სალოცავი, რომელიც ააშენეს აქ მოსულმა დანაოსის ასულებმა, როდესაც ისინი გამოექცნენ ეგვიპტოსის ვაყებს. აი, ესაა ამასისის შეწირულებანი, ხოლო კიპროსი მან პირველმა აიღო და დახარკა.

III 70860

თ ა ლ ე ჯ ა

1. ამ ამასისის წინააღმდეგ ილაშქრა კამბისესმა, კიროსის ძემ, მოიყვანათან სხვებიც, ვისაც მართავდა და მათ შორის ელინთაგან იონიელები და ეოლიელები. მან შემდეგი მიზეზების გამო ილაშქრა: კამბისესმა გაგზავნა ეგვიპტეში მოციქული და სთხოვა ამასისს ასული. მან ეს მოითხოვა ერთი ეგვიპტელი კაცის რჩევით, რომელიც ამასისის უკმაყოფილო იყო იმის გამო, რომ ყველა ეგვიპტელ ექიმთაგან ის იყო ცოლსა და შვილებს მოწყვეტილი და სპარსელებში გაცემული მაშინ, როდესაც კიროსმა გაგზავნა ამასისთან კაცი და მოსთხოვა თვალის ექიმი, საუკეთესო მათ შორის, ვინც ეგვიპტეში იყო. ამაზე გაჭავრებული ეგვიპტელი აქეზებდა მას რჩევით და ეუბნებოდა კამბისესს, ეთხოვა ამასისისთვის ასული, იმისი იმედით, რომ ამასისი ან მისცემდა და დამწუხრდებოდა, ან არ მისცემდა. კამბისესს ქალს და ამითი მას გადაიკიდებდა. ამასისი შეაწუხა სპარსელთა ძლიერებამ და შეშინებულმა არ იცოდა, მიეცა ასული, თუ უარი ეთქვა, რადგან კარგად იცოდა, რომ კამბისესს მისი ქალი ცოლად კი არ უნდოდა, არამედ ხარკად. მან მოიფიქრა ყოველივე ეს და ასე მოიქცა; წინანდელ მეფეს, აპრიესს ჰყავდა ასული, ტანადი, ლამაზი და ამ დროისათვის მთელი სახლიდან მარტო ისღა იყო გადარჩენილი, სახელად ერქვა ნიტეტისი. ეს ქალი ამასისმა მორთო ტანსაცმლითა და ოქროულობით და გაუგზავნა სპარსელებს, როგორც საკუთარი ასული. ცოტა ხნის შემდეგ, როდესაც კამბისესი ქალს ეალერსებოდა და მამის სახელით იხსენიებდა, ქალმა უთხრა: „მეფეო, არც კი იცი, რომ ამასისმა მოგატყუა: მან მე მორთო და შენთან ისე გამოგზავნა, თითქოს საკუთარ ასულს გაძლევდა, სინამდვილეში კი მე აპრიესის ასული ვარ, რომელიც მისი მეუფე იყო და რომლის წინააღმდეგაც ამბობხდა იგი ეგვიპტელებთან ერთად და მოჰკლა“. ამ მონათხრობმა და მთელმა ამ ამბავმა დიდად განარისხეს კამბისესი კიროსის ძე და ეგვიპტის წინააღმდეგ ბრძოლა განაზრახვინეს.

2. ასე ამბობენ სპარსელები, ხოლო ეგვიპტელები თავისად მიიჩნევენ კამბისესს, ისინი ამბობენ, რომ იგი ამ აპრიესის ასულისაგან არის დაბადებულიო, რადგან კიროსმა გაგზავნა კაცები ამასისთან ასულისათვის და არა კამბისესმაო. ისინი კი ამბობენ ამას, მაგრამ სწორად არ ლაპარაკობენ. ეგვიპტელთათვის დაფარული არაა (რადგან თუ ვინმემ სხვამ იცის სპარსელთა წესები, ეგვიპტელებ-

მაც იციან) ჯერ ეს ერთი ის, რომ სპარსელთა კანონის მიხედვით ვერ იმეფებს უკანონო შვილი, მაშინ როდესაც არსებობს კანონიერი, და მეორეც ის, რომ კამბისესი იყო კასანდანეს შვილი აქამენიდი ფარნასპესის ასულისა და არა ეგვიპტელი ქალისა. ეგვიპტელები ამხინჯებენ ამბავს და ისე გამოჰყავთ, თითქოს კიროსის სახლის ნათესავეები არიან. ასე წარმოუდგენიათ მათ ეს ამბავი.

3. გადმოსცემენ კიდევ ასეთ ამბავსაც, მაგრამ მე ის არ მჯერა: ერთი სპარსელი ქალი მოვიდა კიროსის ცოლებთან და როდესაც დაინახა კასანდანესთან მდგომი ლამაზი და ტანადი ბავშვები, განცვიფრებულმა ბევრი ქება წარმოსთქვა. ხოლო კასანდანემ, რომელიც კიროსის ცოლი იყო, უთხრა შემდეგი: „აი, ასეთი ბავშვების დედა ვარ და კიროსი მე უპატიოდ მექცევა. ეგვიპტიდან მოყვანილი ქალი კი დიდ პატივში ჰყავს“. ასე თქვა მან, ნიტეტისით უკმაყოფილომ, ხოლო ბავშვთაგან უფროსმა, კამბისესმა თქვა: „დედა, თუ ასეა, როდესაც დავეაჯკაცლები, ეგვიპტეში რაც ზემოთ არის, ქვემოთ მოვაქცევ და რაც ქვემოთაა, იმას ზემოთ“. ეს როცა თქვა კამბისესი დაახლოებით 10 წლისა იყო და ქალები გააოცა. მას კარგად ახსოვდა თავისი ნათქვამი და როდესაც დავეაჯკაცდა და მიიღო სამეფო, ილაშქრა ეგვიპტის წინააღმდეგ.

4. კიდევ ერთი ასე ი ამბავი მოხდა ამ ლაშქრობის დროს: ამასისის დაქირავებულთა შორის იყო ერთი კაცი, წარმოშობით პალიკარნესელი. მას სახელად ერქვა ფანესი, ის ჰქვიანი კაცი და მამაცი მებრძოლი იყო. ეს ფანესი რაღაცაზე გაჯავრდა ამასისზე და ხომალდით გაიქცა ეგვიპტიდან, უნდოდა კამბისესს მოლაპარაკებოდა. რადგანაც დაქირავებულ ჯარში მის სიტყვას დიდი გასაჯალი ჰქონდა და ეგვიპტის ამბები მან ზედმიწევნით იცოდა, ამასისმა ყველა ზომა იხმარა მის დასაჭერად და დაადევნა თავისი უერთგულესი საჭურისი, რომელიც ტრიერით გაგზავნა. მან ფანესი ლიკიეში დაიჭირა, შეიპყრო, მაგრამ არ მოიყვანა უკან ეგვიპტეში, რადგან ფანესმა მას ჰკუთით აჯობა. მან დაათრო დარაჯები და გაიქცა სპარსელებთან. როდესაც კამბისესი ეგვიპტის წინააღმდეგ სალაშქროდ ემზადებოდა და აფიქრებდა მსვლელობა, რადგან უწყლო სივრცე ჰქონდა გადასასვლელი, მოვიდა მასთან ფანესი და დაუხასიათა ამასისის მდგომარეობა საზოგადოდ, თან აუხსნა, თუ როგორ უნდა იარონ და ურჩია: გაეგზავნა კაცები არაბთა მეფესთან და ეთხოვა მისთვის, რომ გადასასვლელი მისთვის უხიფათო გაეხადა.

5. მხოლოდ ამნაირად იყო ხსნილი გზა ეგვიპტეში. ფინიკიიდან ქალაქ კადიტისის საზღვრებამდე არის პალესტინელებად წოდებული სირიელების ქვეყანა. ქალაქ კადიტისიდან (რომელიც, როგორც მე ვფიქრობ, სარდზე ბევრად პატარა არაა), ქალაქ იენისოსამდე ზღვის გასწვრივ არის სავაქრო პუნქტები, რომლებიც არაბთა მეფეს ეკუთვნის. იენისოსიდან ისევ სირიელთა ადგილებია, ვიდრე სერბონისის ტბამდე, ხოლო ტბასთან არის ზღვისაკენ გადაქიმული კასიონის მთა. სერბონისის ტბიდან, რომელშიც, გადმოცემით, ტიფონია დამალული, აი, აქედან არის სწორედ ეგვიპტე ქალაქ იენისოსს, კასიონის მთასა და სერბონისის

ტბას შორის, მცირე ტერიტორია არ არის, დაახლოებით 3 დღის სავალი გზაა და მთლად უწყლო.

6. ვინც ეგვიპტეში მოსულა, მათ შორის მხოლოდ ზოგიერთს თუ მიუქცევია ყურადღება იმისათვის, რაზედაც ახლა ვიწყებ თხრობას. ეგვიპტეში მთელი ელადიდან და ამას გარდა ფინიკიიდან ყოველწლიურად¹ შემოაქვთ ღვინით სავსე თიხის ჭურჭლები და უნდა ითქვას, რომ ერთ ცარიელ ღვინის ჭურჭელსაც კი ვერ ნახავთ ეგვიპტეში. კაცმა რომ თქვას, რას უშვრებიან მათ? აი, ეს მინდა ვთქვა. თითოეულმა მამასახლისმა თავის ქალაქში უნდა შეაგროვოს მთელი თიხის ჭურჭელი და გაგზავნოს მემფისში, ხოლო მემფისიდან ისინი, წყლით ავსებულები, მიაქვთ სირიის უწყლო ადგილებში. ამრიგად, თიხის ჭურჭელი, რომელიც შემოდის და იცლება ეგვიპტეში, მიდის სირიეში, სადაც ემატება მასზე უწინ მიტანილ ჭურჭელს.

7. ამრიგად, სწორედ სპარსელებმა გაიკვლიეს ეს შესასვლელი ეგვიპტეში იმით, რომ ამნაირად მოამარაგეს ის წყლით მაშინვე, როგორც კი დაიპყრეს. მაგრამ ამ დროისათვის წყალი ჯერ არ ჰქონდათ მომზადებული და კამბისესმა, როგორც შეაგონა ჰალიკარნესელმა, გაგზავნა მოციქულები არაბების მეფესთან და სთხოვა, გავლისას უშიშროება აღეთქვა, თვითონაც მისცა ამისი პირობა და მისგანაც მიიღო.

8. არაბები სხვა ხალხებზე უფრო მტკიცედ ინახავენ პირობას, რომელსაც შემდეგნაირად დებენ: როდესაც ორნი მოინდომებენ ხელშეკრულების დადებას, მესამე კაცი მათ შუაში ჩაუდგება და წვეტიანი ქვით გაუჭრის ხელის გულებს ცერების გასწვრივ ხელშეკრულების დამდებთ; შემდეგ თითოეულის ტანსაცმელიდან პატარას გამოაგლეჯს და წაუხვამს სისხლს შუაში დადებულ 7 ქვას. ამ დროს ის მოუწოდებს დიონისესა და ურანიეს. როდესაც ამას შეასრულებს, ხელშეკრულების დამდები, თავის მეგობრებს წარუდგენს მეორეს, უცხოელი იქნება ის, თუ თანამოქალაქე (რადგან შესაძლოა ხელშეკრულება თანამოქალაქესთან იდებოდეს), ხოლო თვით მეგობრები ამის მერე ვალდებული არიან დადებულ ხელშეკრულებას პატივი სცენ. ღმერთთა შორის არაბები მხოლოდ დიონისესა და ურანიეს აღიარებენ და ამბობენ, რომ ისინი თავზე თმას ისევე იკრეპენ, როგორც თვით დიონისეს აქვს გაკრეპილი: თმა იმათ მრგვალად აქვთ შემოკვერცილი, ხოლო საფეთქლები გაპარსული. ისინი დიონისეს უწოდებენ ოროტალტს, ხოლო ურანიეს — ალილატს.

9. მას მერე, რაც არაბთა მეფემ კამბისესისაგან მოსულ მოციქულებთან დადო ხელშეკრულება, შემდეგი რამ მოაწყო: აქლემის ტყავის ტიკები აავსო წყლით, დატვირთა ყველა ცოცხალი აქლემი, შემდეგ გავიდა უწყლო მხარეში და იქ დაუტადა კამბისესის ლაშქარს. ეს არის ყველაზე უფრო სარწმუნო ამბავი. ხოლო საჭიროა ნაკლებ სანდო ამბის გადმოცემა, რადგან მასაც მოგვითხრო-

¹ ტექსტის ზოგი ვარიანტის მიხედვით: „წელიწადში ორჯერ“.

ბენ. არაბეთში არის დიდი მდინარე, რომელსაც ჰქვია კორისი და რომელიც ერთვის ეგრეთწოდებულ მეწამულ ზღვას. ამბობენ, რომ არაბთა მეფემ ხარისა და სხვა ტყავეებისაგან შეაკერინა მილები, რომლებიც ამ მდინარიდან აღწევდნენ უწყლო ადგილებს, მათში გაუშვა წყალი, ხოლო უწყლო მიწაზე მოათხრევინა დიდი წყალსაცავი, რომელშიც გროვდებოდა და ინახებოდა წყალი. მდინარიდან უწყლო ადგილებამდე 12 დღის საგალი გზაა. არაბთა მეფემ წყალი სამი მილით სამ ადგილას გაიყვანა.

10. ნილოსის ეგრეთწოდებულ პელუსიონის შესართავთან დაიბანაკა კამბისესის მოლოდინში ფსამენიტოსმა, ამასისის შვილმა. კამბისესი რომ ეგვიპტეში მოვიდა, ამასისი აღარ დახვდა ცოცხალი: ამასისმა იმეფა 44 წელი და მოკვდა. ხოლო ამ ხნის განმავლობაში მას არავითარი დიდი უსიამოვნება არ შეხვედრია. რომ მოკვდა, დაბალზამებული დამარხეს სალოცავის იმ აკლამაში, რომელიც თვითონ ააგო. ფსამენიტოს ამასისის ძის მეფობაში ეგვიპტელებს დიდი სასწაული ეჩვენათ: ეგვიპტის თებეში მოვიდა წვიმა, თუმცა თვითონ თებელები ამბობენ, რომ იქ არასოდეს უწვიმია, არც უწინ და არც შემდეგ, ჩემს დრომდე. საერთოდ ზემო ეგვიპტეში არ წვიმს ხოლმე, ის კი არა, მაშინ თებეში, ალბათ, მხოლოდ წინწყლავდა.

11. სპარსელებმა რომ გადაიარეს უწყლო ადგილები, ეგვიპტელების მახლობლად დაიბანაკეს, რადგან მათთან ბრძოლას აპირებდნენ. იქ ეგვიპტის მეფის დაქირავებულმა ჯარმა, ელინმა და კარიელმა ვაჟკაცებმა, რომლებიც გაბრაზებულნი იყვნენ ფანესზე (იმიტომ, რომ ის ეგვიპტის წინააღმდეგ მიუძღოდა უცხო მტერს), შემდეგი რამ ჩაიდინეს: ფანესს ჰყავდა ეგვიპტეში დატოვებული შვილები, ისინი მოიყვანეს ბანაკში, მამის დასანახად ორივე ბანაკს შორის დადგეს ჭურჭელი; შემდეგ შვილები სათითაოდ გამოიყვანეს და დაჰკლეს ჭურჭლის თავზე. შვილები რომ ასე ამოხოცეს, ღვინო და წყალი შეურიეს ამავე ჭურჭელში, შემდეგ მთელმა დაქირავებულმა ჯარმა დალია წყალ-ღვინონარევი სისხლი და ისე წავიდა საბრძოლველად, ძალიან ცხარე ბრძოლა იყო, ორივე ბანაკიდან უამრავი ხალხი დაიღუპა და საბოლოოდ უკუიქცნენ ეგვიპტელები.

12. დიდი საკვირველება ენახე აქ, რის შესახებაც გაგებულნი მქონდა ადგილობრივი მცხოვრებლებისაგან, ამ ბრძოლაში ორივე მხარიდან დაცემულთა ძვლები ცალ-ცალკე ყრია (ცალკე ყრია სპარსელთა ძვლები, როგორც თავიდანვე იყო გამოყოფილი და ცალკეა ეგვიპტელთა); სპარსელთა თავის ქალები რსე სუსტია, რომ თუ მოინდომებ და ესვრი თუნდაც კენქს, გახვრეტ კიდევაც, ხოლო ეგვიპტელთა თავის ქალები ისე მაგარია, რომ ძლივს გასტენ, ქვაც რომ დაარტყა. ამის მიზეზად შემდეგს ასახელებენ და მეც ეს ადვილად დავიჯერე. ეგვიპტელები ბავშვობიდანვე იპარსავენ თავებს და მზისაგან ძვლები უუხეშდებთ, იგივე არის მიზეზი იმისა, რომ ისინი არ მელოტდებიან. ყველა ხალხთა შორის ყველაზე ნაკლები მელოტების ნახვა ეგვიპტელებში შეიძლება. ეს არის მიზეზი იმისა, რომ ეგვიპტელებს მაგარი თავები აქვთ; ხოლო სპარსელებს რომ

სუსტი თავები აქვთ, ამისი მიზეზი შემდეგია: ისინი ბავშვობიდანვე ინაზებენ თავებს იმიტით, რომ ნაბღის ქულებს ატარებენ. აი, ასეა ეს ამბავი და ეს მე თვითონ ვნახე. ამის მსგავსი რამე ვნახე პაპრემისში, სადაც ინაროს ლიბიელმა ამოხოცა აქამენეს დარიოსის ძესთან ერთად მოსული სპარსელები.

13. ბრძოლაში დამარცხებული ეგვიპტელები ყოველგვარი წესრიგის გარეშე გაიქცნენ. მემფისში რომ გამოიკეტნენ, კამბისესმა თავისი მოციქული სპარსელი მიტილენური ხომალდით აღმა მდინარეზე გაგზავნა, რომ მას ეგვიპტელთათვის დაზავება შეეთავაზებინა, ხოლო ეგვიპტელებმა რომ დაინახეს მემფისში შესული ხომალდი, ერთბაშად გამოცვივდნენ გალავნიდან, გაანადგურეს ხომალდი, ხალხი სულ ასო-ასო აპქუწეს და შევიდნენ ისევ გალავანში. ამის მერე ეგვიპტელებს ალყა შემოარტყეს და ცოტა ხნის შემდეგ ისინი დანებდნენ კიდევაც. ხოლო მეზობელი ლიბიელები შეშინდნენ იმის გამო, რაც ეგვიპტეს გადახდა თავს და თვითონ დანებდნენ სპარსელებს უბრძოლველად, ხარჯიც დაიწესეს და საჩუქრებიც გაუგზავნეს. კირენელებსა და ბარკელებს ისევე შეეშინდათ, როგორც ლიბიელებს და ისინიც ისევე მოიქცნენ. კამბისესმა ის საჩუქრები, რომლებიც ლიბიელთაგან მოუვიდა, კეთილად მიიღო, ხოლო კირენელთაგან გამოგზავნილი საჩუქრით უკმაყოფილო დარჩა, რადგან, ვფიქრობ, იცოტავა (კირენელებმა ხომ მხოლოდ 500 ვერცხლის მნა გაუგზავნეს). მან დასტავა ხელი ამ ფულებს და თავისივე ხელითვე გადაუყარა ლაშქარს.

14. მემფისის სიმაგრის აღების მეათე დღეს კამბისესმა შეურაცხყოფის მისაყენებლად ქალაქის გარეუბანში დასვა ეგვიპტელთა მეფე ფსამენიტოსი, რომელიც 6 თვეს მეფობდა. დასვა ის სხვა ეგვიპტელებთან ერთად და მისი სულიერი სიმტკიცის გამოსაცდელად შემდეგი გააკეთა: მის ასულს ჩააცვა მონის ტანსაცმელი და კოკით ხელში გაგზავნა წყალზე. მასთან ერთად გამოარჩია და გაგზავნა სხვა თავკაცების ასულებიც, რომლებიც ისევე იყვნენ ჩაცმულები, როგორც მეფის ასული. ქალწულებმა თავისი მამების წინ ყვირილითა და ტირილით ჩაიარეს; ყველა სხვა მამები აყვირდნენ და ატირდნენ თავიანთი შვილები შავ დღეში რომ დაინახეს, ხოლო ფსამენიტოსმა რომ შეხედა და მიხვდა რაც იყო, ჩაჰქინდრა თავი. როდესაც წყლისშიდევლებმა გაიარეს, შემდეგ კამბისესმა გაგზავნა მეფის ძე სხვა 2000 მისი ასაკის ეგვიპტელთან ერთად, რომელთაც კისრებზე თოკები ებათ და პირში ლაგამი ჰქონდათ ამოღებული. ასე მიჰყავდათ ისინი დასასჯელად, რათა სამაგიერო მიეზღოთ მათთვის მემფისში მიტილენელების ხომალდიანად დაღუპვისათვის. მეფის მოსამართლეებმა ასეთი რამ დაადგინეს: თითოეული კაცის სანაცვლოდ ათი ეგვიპტელი წარჩინებული უნდა დაღუპულიყო. ფსამენიტოსმა დაინახა ესენი, გვერდით რომ ჩაუარეს და მიხვდა, რომ მისი შვილი მოსაკლავად მიჰყავდათ და მაშინ როდესაც მის ირგვლივ მსხდომი ეგვიპტელები ტიროდნენ და საშინლად მოსთქვამდნენ, მან კვლავ ჩუმად ჩაჰქინდრა თავი. ამათაც რომ ჩაიარეს, გამოჩნდა ფსამენიტოსის ერთი ხნიერი თანამეინახე, რომელსაც მთელი ქონება დაჰკარგოდა, ახლა აღარაფერი

ჰქონდა და მათხოვარივით დათხოვლობდა ლაშქარში. მან ჩაუარა ფსამენიტოსს, ამასისის ძეს და მასთან ერთად გარეუბანში მსხდომ ეგვიპტელებს. ფსამენიტოსმა რომ დაინახა, იტირა დიდი ხმით, სახელი დაუძახა მეგობარს და თავში წაიშინა. მასთან იმყოფებოდნენ დარაჯები, რომლებიც კამბისესს მოახსენებდნენ, როგორ იქცეოდა ფსამენიტოსი ყველა ცალკეულ შემთხვევაში. გაუკვირდა კამბისესს ის, რაც მოხდა, გაუგზავნა მას მოციქული და მისი პირით შეეკითხა შემდეგ: „ფსამენიტოსს, მეფე კამბისესი გეკითხება შენ: რატომაა, რომ შავ დღეში მყოფი ასულისა და სასიკვდილოდ გაგზავნილი ვაჟის დანახვაზე არც გიყვირია და არც გიტირია, ხოლო მათხოვარი, რომელიც შენი ნათესავიც კი არ არის (როგორც სხვათაგან შეუტყვია კამბისესს), ასე დააფასე“. მოციქულმა ეს ჰკითხა ფსამენიტოსს, ხოლო ფსამენიტოსმა მას უპასუხა: „კიროსის ძეო, საკუთარი განსაცდელი მეტისმეტად დიდია საიმიხოდ, რომ იმაზე იტირო. ხოლო იმ მეგობრის საწუხარი ღირსია ცრემლებისა, რომელიც მოხუცებულობის ზღურბლს მიღწეული სიმდიდრიდან და ბედნიერებიდან სილატაკეში ჩავარდა“. როდესაც ეს პასუხი მიუტანეს და მოისმინა კამბისესმა, დაეთანხმა ნათქვამს. როგორც ეგვიპტელები ამბობენ, კროსოსმა იტირა (ისე იყო, რომ ესეც თან ახლდა კამბისესს ეგვიპტეში) და იტირეს იმ სპარსელებმა, ვინც ამ დროს იქ იყვნენ. ხოლო თვით კამბისესი სიბრალულმა შეიპყრო და მაშინვე ბრძანა, მეფის შვილი სიკვდილისაგან ეხსნათ, ხოლო ფსამენიტოსი გარეუბნიდან წამოეყვანათ და მისთვის მიეგვარათ.

15. გაგზავნილებს ყმაწვილი ცოცხალი აღარ დახვდათ, რადგან ის პირველი მოეკლათ, ხოლო თვითონ ფსამენიტოსი ააყენეს და წამოიყვანეს კამბისესთან. ამის შერე ის ცხოვრობდა კამბისესთან და არავითარი ძალადობა არ განუცდია. ის კი არა, მას რომ შეძლებოდა და არ ეფიქრა განდგომაზე, ეგვიპტესაც კი მიიღებდა სამეურვეოდ, რადგან სპარსელები, ჩვეულებრივ, პატივს სცემენ ხოლმე მეფეთა შვილებს: მეფეების განდგომის შემთხვევაში, ისინი მაინც აძლევენ ხოლმე ძალაუფლებას მათ შვილებს. რომ ისინი, ჩვეულებრივ, ასე იქცევიან, ამის შესახებ ბევრი სხვა რამის მიხედვით შეიძლება მსჯელობა და ამას მოწმობს ინაროსის შვილის, თანიარასის მაგალითი, რომელსაც დაუბრუნეს ის ძალაუფლება, რაც მის მამას ჰქონდა; იგივე ითქმის ამირტაოსის ძის, პავსირისის მიმართაც. ეს მაშინ, როდესაც სპარსელებისათვის არავის მიუყენებია ინაროსსა და ამირტაოსზე უფრო მეტი ზიანი. ახლა კი ფსამენიტოსი ბოროტს იზრახვიდა და ამისთვის მიეზლო სამაგიერო: იგი ამხილეს იმაში, რომ ეგვიპტელებს აჯანყებდა და შეიტყო თუ არა ეს კამბისესმა, დააღვინა მას ხარის სისხლი და ის მაშინვე მოკვდა. ასე მოკვდა ფსამენიტოსი.

16. კამბისესი მემფისიდან ქალაქ საისში მივიდა და რისი გაკეთებაც უნდოდა, კიდევაც გააკეთა. შევიდა თუ არა ამასისის სახლში, ბრძანა ამასისის გვამი აკლამიდან გარეთ გამოეტანათ. როგორც კი აუსრულეს განკარგულება, მან ბრძანა, გვამი გაემათრახებინათ, მისთვის თმები დაეწეწათ, დაეჩხვლიტათ და

სხვა მრავალი შეურაცხყოფა მიეყენებინათ. როდესაც ყოველივე ამის მოქმედ-
ნი დაიძალნენ (დაბალზამებულმა გვამმა ყველაფერს გაუძლო და არ დაიშალა),
კამბისესმა ბრძანა, გვამი დაეწვათ; ეს განკარგულება კი მკრეხელობა იყო, რად-
გან სპარსელები ცეცხლს ღმერთად მიიჩნევენ. მართლაც და გვამების დაწვა
არც ერთ ამ ხალხს წესად არ აქვს, სპარსელებს უკვე თქმული მიზეზის გამო,
კერძოდ ისინი ამბობენ, რომ სწორი არაა ადამიანის გვამი ღმერთს მისცე. ხო-
ლო ეგვიპტელებს კი იმიტომ, რომ ცეცხლი განსულიერებულ არსებად მიაჩ-
ნიათ, რომელიც ყოველივეს სკამს, რასაც კი იღებს და საკმლით რომ გამოძლება,
კვდება მასთან ერთად, რაც შექამა. ეგვიპტელები არაერთად შემთხვევაში არ
დაუშვებენ, რომ ცხოველებს გადაუდონ გვამი და იმიტომ აბალზამებენ მას,
რომ მიწაზე დადებული მატლებმა არ შექამონ. ამრიგად კამბისესის განკარგუ-
ლება ორივე ამ ხალხის ჩვეულებებს ეწინააღმდეგებოდა. როგორც ეგვიპტელე-
ბი ამბობენ, ყოველივე ეს ამასისის გვამს კი არ გადახდა, არამედ სხვა ვილაცა
ეგვიპტელისას, რომელიც გარეგნობით ამასისის ჰგავდა. ის შეურაცხყევს სპარ-
სელებმა და ეგონათ, რომ ამასისის შეურაცხყოფდნენ. ამბობენ, რომ ამასისმა
შეიტყო მისნობისაგან, თუ რა გადახდებოდა თავს სიკვდილის შემდეგ და რაც
უნდა მომხდარიყო, იმით აიცდინა თავიდან, რომ ეს გამთრახებული კაცი, მისი
სიკვდილისთანავე საკუთარი სამარხის კარში დაამარხებინა, ხოლო შვილს უბრ-
ძანა, თვითონ ამავე აკლამის ყველაზე მიყრუებულ კუნძულში დაემარხათ.
მაგრამ მე მაინც ვფიქრობ, რომ ამასისის ეს განკარგულებები თავისი და იმ კა-
ციის დაამარხვის შესახებ სულაც არ ყოფილა და რომ ეს ყოველივე ეგვიპტელე-
ბის გამოგონილია.

17. ამის შემდეგ კამბისესმა გადაწყვიტა სამი ლაშქრობა: კარქედონელების
წინააღმდეგ, ამონიების წინააღმდეგ და დღეგრძელი ეთიოპელების წინააღმდეგ.
რომლებიც ცხოვრობდნენ ლიბიეში, სამხრეთის ზღვასთან¹. თათბირის შემდეგ
დაასკვნა კარქედონელთა წინააღმდეგ საზღვაო ლაშქარი გაეგზავნა, ამონიების
წინააღმდეგ ქვეითი ჯარის ნაწილი გამოარჩია, ხოლო ეთიოპელების წინააღმ-
დეგ ჯერ მეთვალთვალები გაგზავნა, რომ იმათ ენახათ, მართლა არის თუ არა
სწორედ ამ ეთიოპელებში მათ მიერ ხსენებული „მზის მაგიდა“ და ამას გარდა
სხვა რამეებიც დაეზვერათ; ეს ყოველივე ხდებოდა იმ საბაბით, რომ მათ მე-
ფესთან საჩუქრები მიჰქონდათ.

18. ხოლო „მზის მაგიდაზე“ ამას ამბობენ: ქალაქის გარეუბანში არის მინ-
დორი, საესე ყოველგვარი ოთხფეხის მოხარშული ხორციით. ღამლამობით ამ
ქალაქის ყველა მაღალი თანამდებობის პირს ევალებოდა ხორცი მოეტანა აქ,
ხოლო დღისით მოდიოდნენ მსურველები და სკამდნენ მას. ადგილობრივი მცხოვ-
რებლები კი ამბობენ, რომ თვით მიწა იძლევა ყოველივე ამასო. აი, ამბობენ,
რომ ასეთია ეგრეთწოდებული „მზის მაგიდა“.

¹ პაუელის თარგმანში შენიშვნა: ივულისხმება ან მეწამული ზღვა, ან ინდოეთის ოკეანე.

19. კამბისესმა რომ გადაწყვიტა მეთვალთვალების გაგზავნა, მაშინვე გამოიხმო ქალაქ ელეთანტინედან ზოგიერთი იხთიოფაგი, რომელთაც იცოდნენ ეთიოპური ენა. ვიდრე ისინი მოვიდოდნენ, კამბისესმა ბრძანა, კარქედონის წინააღმდეგ გაეცურა ფლოტს, ხოლო ფინიკიელებმა უარი თქვეს ამაზე, რადგან დიდი ფიცით იყვნენ შეკრულნი, რომ არ ჩაიდნდნენ არაფერ უწმინდურს და საკუთარი შვილების წინააღმდეგ არ ილაშქრებდნენ. რადგან ფინიკიელებმა ეს არ მოინდომეს, დანარჩენები აღარ კმაროდნენ ომისათვის. ამრიგად გადაურჩნენ კარქედონელები სპარსელთა მიერ დამონებას. კამბისესს სამართლიანად არ მიაჩნდა ფინიკიელების იძულება, რადგან ისინი ნებაყოფლობით დამორჩილდნენ სპარსელებს და სპარსელთა მთელი საზღვაო ფლოტი ფინიკიელთაგან იყო დამოკიდებული. კიპროსელებიც, ასევე, თვითონ დანებდნენ სპარსელებს და მათთან ერთად ილაშქრეს ეგვიპტის წინააღმდეგ.

20. როდესაც კამბისესთან მოვიდნენ ელეთანტინედან იხთიოფაგები, მან გაგზავნა ისინი ეთიოპელებთან და უბრძანა, რა უნდა ეთქვათ. მათ წაიღეს საჩუქრები: ძოწეულის ტანსაცმელი, ყელსაბამი ოქროს ძეწევი, სამაჯურები, ალექსანდრიის ჭურჭელი ნელსაცხებით და ერთი ხელადა პალმის ღვინო. ამბობენ, რომ ეს ეთიოპელები, რომლებთანაც გაგზავნა კამბისესმა თავისი კაცები, ყველაზე უფრო ტანადები და ლამაზები არიან ყველა ხალხთა შორის. ამბობენ, რომ ისინი მისდევენ სრულიად სხვა კანონებს, რომლებითაც გამოირჩევიან სხვა ხალხებისაგან, სახელდობრ, სამეფო ხელისუფლების მიმართ ასეთი კანონი აქვთ. მოქალაქეთა შორის ირჩევენ უდიდესს ტანადობით, რომელსაც თავისი ამ ახოვანების შესაფერისი ძალაც აქვს და ეს არის ღირსი მეფობისა.

21. ამ ხალხებთან რომ მოვიდნენ იხთიოფაგები, გადასცეს საჩუქრები მათ მეფეს და უთხრეს შემდეგი: „სპარსელთა მეფეს, კამბისესს უნდა გახდეს შენი მოკავშირე და მეგობარი, ამიტომ გამოგვგზავნა შენთან მოსალაპარაკებლად და გვიბრძანა, გადმოგვეცა შენთვის საჩუქრები, რომლებიც თვით მასაც ყველაზე დიდ სიამოვნებას მოჰპოვებდნენ“. ხოლო ეთიოპელი მიხვდა, რომ მასთან მეთვალთვალები მოვიდნენ და უთხრა მათ შემდეგი: „სპარსელთა მეფემ იმეტომ არ გამოგვგზავნათ ჩემთან საჩუქრებით, რომ დიდ პატივად მიაჩნია ჩემთან მეგობრობა, არც თქვენ მეუბნებით მართალს (თქვენ ხომ მეთვალთვალებად მოხვედით ჩემს სახელმწიფოში) და არც ის კაცია პატიოსანი. ის რომ პატიოსანი კაცი იყოს, თავისი ქვეყნის გარდა სხვა ქვეყანას არ მოინდომებდა და არც იმ ხალხის დამონებას დააპირებდა, რომელსაც მისთვის არაფერი დაუშავებია. ახლა კი გადაეცით მას ეს მშვილდი და უთხარით: ეთიოპელთა მეფე ურჩევს სპარსელთა მეფეს, მაშინ ილაშქრონ მათ დღეგრძელი ეთიოპელების წინააღმდეგ, თუნდაც რაცხობრივად აღმატებულებმა, როდესაც სპარსელები ასევე ადვილად მოსწევენ მშვილდს, რომელიც სიდიდით ამოდენავე იქნება; ხოლო მანამდე კი ღმერთებს მადლობას უნდა სწირავდეს, რომ მათ არ ჩააგონეს ეთიოპელთა შვილებს სხვა მიწაც შეემატებინათ თავისათვის“.

22. ეს თქვა, მოუშვა მშვილდი და გადასცა მოსულებს. შემდეგ აიღო ძოწე-
ულის ტანსაცმელი და იკითხა, თუ რა არის და როგორაა გაკეთებული. როდესაც
იხთიოფაგებმა სიმართლე უთხრეს ძოწეულისა და მისი შეღებვის შესახებ. მან
თქვა, რომ, ეს ხალხი მატყუარაა და მათი ტანსაცმელიც მაცდუნებელია; მეო-
რედ მან ოქროულზე იკითხა, ყელსაბამ ძეწკვზე და სამაჭურებზე, როდესაც იხ-
თიოფაგებმა აუხსნეს მას, რომ ეს მისი სამკაულებია, მეფეს გაეცინა, რადგან ეს
ნივთები მან ბორკილებად მიიჩნია და თქვა, რომ მის ქვეყანაში ამათზე ბევრად
უფრო მაგარი ბორკილები აქვთ. მესამედ მან ნელსაცხებლის შესახებ იკითხა.
როდესაც უამბეს მისი დამზადებისა და ხმარების შესახებ, მეფემ იგივე სიტყ-
ვები თქვა, რაც ტანსაცმელთან დაკავშირებით, ხოლო როდესაც ჯერი ღვინოზე
მიდგა და შეიტყო მისი დამზადების წესი, ძალიან მოეწონა სასმელი და იკითხა,
თუ რას სჭამს სპარსთა მეფე და რამდენ ხანს ცოცხლობს ყველაზე დღეგრძელი
სპარსელი. იხთიოფაგებმა უთხრეს, რომ სპარსთა მეფე ჰამს პურს და აუხსნეს, რა
არის ხორბალი, ხოლო ყველაზე ხანგრძლივ სიცოცხლედ სპარსელისათვის გამო-
აცხადეს 80 წელი. ამაზე ეთიოპელმა თქვა, რომ მას არ უკვირს, რომ ისინი ასე
ცოტა ხანს ცოცხლობენ, რაკილა ნებვს ჰამენ. მაგრამ ისინი ამდენ ხანსაც
ვერ იცოცხლებდნენ, რომ ასეთი სასმელი არ ჰქონდეთ მოსაღონივრებლად (აქ
იხთიოფაგებს მიუთითა ღვინოზე). აი, ამითია, რომ მისიანები ჩამორჩებიან
სპარსელებს.

23. როდესაც იხთიოფაგები თავის მხრივ შეეკითხნენ მეფეს მათი სიცოცხ-
ლის ხანგრძლივობისა და მათი ცხოვრების შესახებ, მან უპასუხა, რომ ბევრი
მათგანი აღწევს 120 წელს, ზოგიერთები კი ამასაც აჭარბებენ, რომ მათ საკმე-
ლად აქვთ მონარშული ხორცი და სასმელად კი რძე. როდესაც მეთვალთვალე-
ებმა გაკვირვება დაიმჩნიეს წლების ხანგრძლივობის გამო, ისინი წყაროსთან წა-
იყვანეს. მასში დაბანილები ბრწყინვას იწყებდნენ, თითქოს ის ზეთისა ყოფილი-
ყოს და მისგან ისეთი სუნი მოდიოდა, როგორც იისაგან. მეთვალთვალეები ამ-
ბობდნენ, რომ ამ წყაროს წყალი ისე მსუბუქია, რომ არათერს იტივტივებს, არც
ხეს და არც სხვას რასმე. ხეზე უფრო მსუბუქს. ის კი არა, ყველაფერი იძირება
მასშიო. თუ ეს წყალი მართლაც ისეთია, როგორსაც ამბობენ, რაკილა ყოველთ-
ვის მას ხმარობენ, ალბათ ამიტომ არიან ეთიოპელები დღეგრძელები. მეთვალ-
თვალეები წყაროდან ხალხთა საპყრობილეში წაიყვანეს, სადაც ყველას ოქროს
ბორკილი ედო. ამ ეთიოპელებში სპილენძი ყველაზე იშვიათი და ძვირფასი რამ
არის. საპყრობილე რომ დაათვალიერეს, შემდეგ დაათვალიერეს ეგრეთწოდე-
ბული „მზის მაგიდაც“.

24. ამის მერე, ბოლოს და ბოლოს. დაათვალიერეს ეთიოპელთა აკლდამე-
ბიც, რომლებიც ამბობენ, შემდეგნაირად არიან მიწისაგან გაკეთებული: მას მე-
რე, რაც გვამს გამოაშრობენ (ან ისე, როგორც ეგვიპტელები, ან როგორმე სხვა-
გვარად), დაჰფარავენ მას მთლიანად თაბაშირით და შეამკობენ მხატვრობით,
თანაც ისე, რომ შესახედავად რამდენადაც შესაძლებელია ჰვავდეს მიცვალე-

ბულს, შემდეგ შემოუდგამენ მას ირგვლივ მინისაგან გაკეთებულ ცარიელ სვეტს (ამ მასალას აქ დიდი რაოდენობით თხრიან და ის ადვილად დასამუშავებელია). სვეტში ჩადგმული გვამი კარვად ჩანს, მას არც ცული სუნი ადის და არც სხვა მხრივ არის უსიამოვნო, საერთოდ, მთლიანად ისევე გამოიყურება, როგორც თვით გვამი. მახლობლებს მთელი წლის განმავლობაში სახლებში აქვთ ეს სვეტი, მოაქვთ მისთვის პირველი ნაყოფები და სწირავენ მსხვერპლს. ამის მერე გააქვთ და სდგამენ ქალაქის მახლობლად.

25. მეთვალთვალებმა ყოველი ეს ნახეს და უკან გაბრუნდნენ. როდესაც ეს ამბები მოიტანეს, კამბისესი განრისხდა და მაშინვე გაილაშქრა ეთიოპელებზე ისე რომ, არც კი გაუცია განკარგულება სურსათის მომარაგების შესახებ და არც ის მიუღია მხედველობაში, რომ ქვეყნის კიდებზე მოუწევდა ლაშქრობა. ამრიგად, მან როგორც კი მოუსმინა იხთიოფაგებს, მაშინვე გაილაშქრა, როგორც შლეგმა და არა გონიერმა. მასთან მყოფ ელინებს უბრძანა იქვე დარჩენილიყვნენ, ხოლო ქვეითი ჯარი მთლიანად თან წაიყვანა. ლაშქრობისას თებეში რომ მივიდა, გამოჰყო თავისი ჯარიდან დაახლოებით 50000 კაცი და უბრძანა მათ დაემონებინათ ამონიები და დაეწვათ ზეცის სამისნო, ხოლო თვითონ დანარჩენი ლაშქრით წავიდა ეთიოპელების წინააღმდეგ. ლაშქარს გზის მეხუთედიც არ გაეკლო, რომ გაუთავდათ მთელი სურსათი. საგზლის შემდეგ სახედრებს მიჰყვებოდა და ისინიც შთანთქმეს. კამბისესს რომ მაშინვე შეეცვალა თავისი განზრახვა და ჯარი უკან გაებრუნებინა, მიუხედავად თავიდანვე დაშვებული შეცდომისა, ის მაინც ჭკვიანი კაცი იქნებოდა. მაგრამ ის არაფერს აქცევდა ყურადღებას და სულ წინ მიდიოდა. ჯარისკაცები, სანამ მიწაზე მაინც შოულობდნენ საზრდოს, სჭამდნენ ბალახებს და იმით ირჩენდნენ თავს, ხოლო როდესაც უღაბნოში გავიდნენ, ზოგიერთმა მათგანმა საშინელი საქმე დაატრიალა. კენჭი იყარეს ერთმანეთში და ათი კაციდან ერთი შეჭამეს. კამბისესმა რომ ეს შეიტყო, შეეშინდა ერთმანეთი არ ამოსჭამონო, თავი გაანება ეთიოპელებზე ლაშქრობას და უკან დაბრუნდა, მაგრამ ვიდრე თებეს მიაღწევდა, ლაშქრის დიდი ნაწილი ამოუწყდა. თებედან ჩავიდა მემფისში და გაუშვა ელინები, რომ გაეცურათ თავისი ქვეყნისაკენ.

26. ასე დამთავრდა ეთიოპელების წინააღმდეგ ომი, ხოლო იმათ, ვინც ამონიების წინააღმდეგ იყვნენ სალაშქროდ გაგზავნილი, თებედან რომ გავიდნენ, წინამძღოლები ჰყავდათ; ცნობილია, რომ მათ მიაღწიეს ქალაქ ოასისს, რომელიც გადმოცემით ეჭირათ სამოსელებს, ალქირონიის ფილედან; იგი დაშორებულია თებეს 7 დღის სავალი გზით, რომელიც უღაბნოებზე გადის. ელინურ ენაზე ამ ადგილს ეწოდება ნეტართა კუნძულები. ამბობენ, რომ სწორედ ამ ადგილას მოვიდა ლაშქარი, ხოლო ამის მერე მათ შესახებ სხვამ არავინ არაფერი იცის, გარდა თვითონ ამონიებისა და იმათი, ვინც მათი ნათქვამი მოისმინა. ეს იმიტომ, რომ მათ ვერც ამონიებამდე მიაღწიეს და ვერც უკან დაბრუნდნენ, ხოლო ამონიები მათ შესახებ შემდეგს ამბობენ: მას მერე, რაც სპარსელები ამ

ოასისიდან წამოვიდნენ, უდაბნოზე გადაიარეს და მათ წინააღმდეგ გამოემართ-
ნენ, ოასისსა და მათ შორის თითქმის შუა გზაზე რომ იყვნენ, საუზმისას მეტის-
მეტად ძლიერმა სამხრეთის ქარმა დაბერა, იმათ დიდძალი ქვიშა მიაყარა და
ამ ქვიშის ქვეშ დამარხა. აი, ამგვარად, გაუჩინარდნენ ისინი. აი, ასე გვიამბობენ
ამონიელები ამ ლაშქრის შესახებ.

27. როდესაც კამბისესი მემფისში მოვიდა, ეგვიპტელებს გამოეცხადა აპი-
სი, რომელსაც ელინები ეპაფოსს უწოდებენ. მისი გამორჩენისთანავე, ეგვიპტე-
ლებმა საუკეთესო ტანსაცმელი ჩაიცვეს და საზეიმოდ განეწყვიან. კამბისესმა
რომ დაინახა, რას აკეთებდნენ ეგვიპტელები, დანამდვილებით იფიქრა, რომ
მის თავს დატეხილი უბედურების გამო ხარობენ ისინი ასე და გამოუძახა მემ-
ფისის მეურვეებს. როდესაც ისინი წარდგნენ მის წინაშე, კამბისესი შეეკითხა
მათ, უწინ რომ ვიყავი მემფისში, ეგვიპტელებს ასეთი არაფერი გაუკეთებიათ,
ახლა კი, როდესაც ლაშქრის დიდი ნაწილი დავკარგე, რატომ აკეთებენო. მათ
მიუგეს, რომ ეგვიპტელებს ახლა გამოეცხადათ ღმერთი, რომელიც მათ ჩვე-
ულებრივ იშვიათად ეჩვენებათ ხოლმე და როდესაც კი ის გამოჩნდება, მაშინ
ყველა ეგვიპტელი, დიდად გახარებული დღესასწაულობს. კამბისესმა რომ ეს
მოისმინა, თქვა, რომ ისინი სტყუიან და როგორც მატყუარები სიკვდილით და-
საჯა.

28. ისინი რომ დახოცეს, შემდეგ კამბისესმა ქურუმებს გამოუძახა. რო-
დესაც ქურუმებმაც იგივე უთხრეს, მან თხოვა, რომ ნუ დაუმალავენ მას, კეთი-
ლია თუ არა ის ღმერთი, რომელიც მოველინა ეგვიპტელებს. ეს თქვა და უბრძა-
ნა ქურუმებს მასთან მოეყვანათ აპისი. ისინი წავიდნენ მის მოსაყვანად. ეს
აპისი ანუ ეპაფოსი არის ხბო, დაბადებული ძროხისაგან, რომელსაც ამის მერე
აღარასოდეს შეეძლება დამაკება და სხვა ხბოს მოგება. ეგვიპტელები ამბო-
ბენ, რომ ძროხას სხივი ეფინება ციდან და ამ სხივისაგან აჩენს ის აპისს. ამ ხბოს,
რომელსაც აპისი ეწოდება, შემდეგი ნიშნები აქვს: ის შავია, შუბლზე აქვს თეთ-
რი ოთხკუთხა ხალი, ზურგზე კი არწივის გამოხატულება, კუდზე აქვს ორმაგ-
ბალანი, ხოლო ენის ქვეშ — ხოკოს მსგავსი წანაზარდი.

29. როდესაც ქურუმებმა მოიყვანეს აპისი, კამბისესმა, რომელიც უკვე
ჰკუდიდან იყო შეშლილი, იშიშვლა მახვილი, უნდოდა აპისისათვის მუცელში
ჩაეცა, მაგრამ თეძოზე მოუხვდა. კამბისესმა გაიცინა და უთხრა ქურუმებს: „თქვე
უბედურებო, განა არიან ამნაირი ღმერთები, რომელთაც სისხლიც აქვთ, ხორ-
ციც და რკინისაგანაც ივნებიან? მაგრამ სწორედ ეგვიპტელთა შესაფერისია
ასეთი ღმერთი. თქვენ კი, ჩემი დაცინვა იოლად არ ჩაგივლით“. ეს თქვა და
უბრძანა დამსჯელებს, ქურუმები გაემართახებინათ, ხოლო რაც შეეხება დანარ-
ჩენ ეგვიპტელებს, ვისაც კი შეიპყრობდნენ მოდღესასწაულეს, უნდა დაეხო-
ცათ. ასე დამთავრდა ეგვიპტელების დღესასწაული. ქურუმები დაისაჯნენ, ხოლო
თეძოში დაჭრილი აპისი სალოცავში დაიღუპა.

ქრალობისაგან გარდაცვლილი აპისი ქურუმებმა კამბისესის ჩუმად დამარხეს.

30. როგორც ეგვიპტელები ამბობენ, კამბისესი ამ უსამართლობის ჩადენის გამო მაშინვე გაგიჟდა. თუმცა არც უწინ იყო მაინცდამაინც გონიერი. პირველად მან დალუბა სმერდისი, რომელიც მისი ძმა იყო მამითაც და დედითაც. ის მან შურით გაგზავნა ეგვიპტიდან სპარსეთში, რადგან სპარსელთა შორის მხოლოდ მან შეიძლო ორი თითის დადებაზე იმ მშვილდის მოწვევა, რომელიც ეთიოპელისაგან მოიტანეს იხთიოფაგებმა. სპარსელთაგან სხვამ ვერავინ შეძლო ამის გაკეთება. როდესაც სმერდისი სპარსელებში გაგზავნა, კამბისესმა ძილში ასეთი სიზმარი ნახა. მას ეჩვენა, რომ სპარსელთაგან მოვიდა მასთან მოციქული და აცნობა, რომ სამეფო ტახტზე ზის სმერდისი, რომელიც თავით ეხება ზეცას. ამის მერე კამბისესს შეეშინდა, რომ ძმას ის არ მოეკვლევიანებინა და თვითონ არ დამჟღარიყო ტახტზე და სპარსელებში გაგზავნა პრექსასპესი, სპარსელთა შორის მისთვის ყველაზე სანდო კაცი, რომ მას მოეკლა მისი ძმა, პრექსასპესი ავიდა სუსაში და მოჰკლა სმერდისი. ზოგი ამბობს, რომ სანადიროდ წაიყვანა და ისე, ხოლო სხვები ამბობენ, რომ წაიყვანა და მეწამულ ზღვაში ჩააბრჩოლა.

31. ამბობენ, რომ ეს იყო კამბისესის მიერ ჩადენილი პირველი ბოროტება. მეორე ბოროტება იყო ის, რომ მან მოჰკლა თავისი და, რომელიც გაჰყვა მას ეგვიპტეში და რომელთანაც ის ცხოვრობდა, მიუხედავად იმისა, რომ მისი და იყო ორივე მხრივ. იგი მან ასე შეირთო (სპარსელებს ამაზე უწინ სულაც არ სჩვეოდათ თავის დებთან ცხოვრება): კამბისესს შეუყვარდა ერთი თავისი და, მოუნდა მისი შერთვა და რაკილა წესი არ იყო, რომ ეს სურვილი შეესრულებინა, დაუძახა სამეფო მოსამართლეებს და შეეკითხა მათ, არის თუ არა რაიმე კანონი, რომლის საფუძველზედაც შესაძლებელია დის ცოლად შერთვა. სამეფო მოსამართლეები სპარსელთაგან არიან ამორჩეული და რჩებიან ამ თანამდებობაზე სიკვდილამდე ან მანამ, ვიდრე არ აღმოუჩინენ მათ რაიმე უსამართლო საქციელს. ესენი სჯიან სამართალს სპარსელთა შორის, განმარტავენ მამაპაპეულ კანონებს და ყველაფერი დამოკიდებულია მათზე. კამბისესის შეკითხვას მათ სამართლიანად უპასუხეს და თან ისე, რომ თვითონ არაფერი ვნებოდათ. მათ თქვეს, რომ ვერ იპოვეს ისეთი კანონი, რომელიც ძმას ნებას რთავდეს დის შერთვისას, მაგრამ აღმოაჩინეს სხვა კანონი, რომლის თანახმადაც სპარსთა მეფეს შეუძლია გააკეთოს, რაც კი მოუნდება. ამრიგად, კამბისესის შიშით არც კანონი დაარღვიეს და რომ არც თვითონ დალუბულ იყვნენ კანონის დაცვისათვის. გამოძებნეს სხვა კანონი, რომელიც დის შერთვის მოსურნე მეფეს დაეხმარებოდა. მაშინ კამბისესმა შეირთო ის, ვინც უყვარდა, ხოლო ამის მერე დიდხანს არ გაუვლია, რომ შეირთო მეორე დაც. მათ შორის უმცროსი და გაჰყვა მას თან ეგვიპტეში და ის მოჰკლა იქ.

32. ამ ქალის სიკვდილის შესახებ, სმერდისისა არ იყოს, ორნაირი ცნობა

არსებობს: ელინები ამბობენ, რომ კამბისესმა შეაქიდა ლომისა და ძაღლის ლეკვები და ამას უყურებდა მასთან ერთად მისი ცოლიც; როდესაც ძაღლის ლეკვი მარცხნდებოდა, მოიჭრა მასთან მისი ძმა, მეორე ლეკვი, რომელსაც საბმელი აეწყვიტა და რაკილა ძაღლის ლეკვები ორნი იყვნენ, მათ აჯობეს ლომის ლეკვს. კამბისესი ამ სანახაობით კმაყოფილი დარჩა, მასთან მჯდომი ქალი კი ტიროდა. კამბისესმა რომ ეს შეამჩნია, შეეკითხა, თუ რატომ ტირის, ხოლო მან უპასუხა, რომ ძმის საშველად მოსული ლეკვის დანახვაზე ტირის, რადგან ახსენდება სმერდისი და იცის, რომ მას არავინ წაეშველებოდა. ელინები ამბობენ, რომ სწორედ ამ სიტყვების გამო მოჰკლა ის კამბისესმა. ხოლო ეგვიპტელები ასეთ რასმე ჰყვებიან: ერთხელ როდესაც მაგიდასთან ისხდნენ, ქალმა აიღო სალათი. ირგვლივ სულ დააგლიჯა ფოთლები და შეეკითხა თავის ქმარს, რომელი სალათი უფრო ლამაზია ფოთლებდაგლჯილი თუ ხშირფოთლებიანი? ქმარმა უპასუხა, რომ ხშირფოთლებიანი, ამაზე ქალმა მიუგო: „ოდესმე შენც ამ სალათს დაემსგავსეები, რადგან კიროსის სახლი ამოსწყვეიტე“. ვაცოფებულმა კამბისესმა წიხლი ჰკრა მას, ის კი ფეხმძიმედ იყო, მოსწყდა მუცელი და მოკვდა.

33. აი, ასე შმაგობდა კამბისესი თავისი შინაურების მიმართ და ეს ან აპონისის გამო იყო, ან სხვა რამ, მრავალი უბედურების მიზეზით, რაც, ჩვეულებრივ, თავს ატყდებოდა ხოლმე ადამიანებს. მაგალითად, კამბისესის შესახებ ამბობენ, რომ მას დაბადებიდან რაღაცა დიდი ავადმყოფობა სჭირდა, რასაც ზოგიერთები წმინდად მიიჩნევენ¹. ისე, რომ სრულიად არაა გასაკვირველი, ასეთ ავადმყოფ სხეულში რომ გონებაც არ იყოს სალი.

34. სხვა სპარსელების მიმართ კამბისესმა შემდეგი სიგიჟე გამოიჩინა; ამბობენ, რომ მან უთხრა პრექსასპესს, რომელსაც დიდ პატივს სცემდა და რომელიც მას ამბავთმთხრობელად ჰყავდა, ხოლო მისი შვილი კიდეც ღვინისმწედ. რაც ასევე მცირე პატივი არ არის; ამბობენ, რომ კამბისესმა მას უთხრა: „პრექსასპეს, სპარსელებს როგორ კაცად მივაჩნივარ მე და ჩემს შესახებ რას ამბობენ?“ ხოლო მან უთხრა: „უფალო, საერთოდ ძალიან გაქებენ, მაგრამ იმასაც ამბობენ, რომ მეტიმეტად გიყვარს ღვინო“. ეს უთხრა პრექსასპესმა მას სპარსელების შესახებ, ხოლო გაჯავრებულმა კამბისესმა მიუგო: „მაშინ სპარსელები ჩემზე ახლა იმას ამბობენ, რომ მე ღვინით ვარ გატაცებული და ამიტომ ჰკუთხე გადაცვდი და გამოვსულელი. მაშასადამე, მათი უწინდელი ნათქვამი არ იყო მართალი“. მართლაც უწინ როდესაც კამბისესი ზოგიერთ სპარსელთან და კრომსოსთან ერთად ბჭობდა, შეეკითხა მათ, თუ რას ფიქრობენ, როგორი კაცია ის, თავის მამასთან, კიროსთან შედარებით. ხოლო სპარსელებმა მიუგეს, რომ ის უკეთესია მამაზე, რადგან მას აქვს ყოველივე ის, რაც ჰქონდა მამას და ამას გარდა აქვს კიდეც ეგვიპტე და ზღვა. სპარსელებმა ეს თქვეს, ხოლო კრომსოსს, რომელიც აქ იყო, არ მოეწონა მათი პასუხი და კამბისესს შემდეგი უთხრა: „მე

¹ „წმინდა ავადმყოფობა“ არის იგივე ეპილეფსია.

კი ვფიქრობ, კიროსის ძვე, რომ შენ არ ხარ მამის დარი, რადგან შენ ჯერ არ გყავს ისეთი შვილი, როგორც დატოვა მან შენი სახით“. კამბისესს ესიაშოვნა ეს და შეაქო კრომოსის სიტყვა.

35. ეს რომ გაიხსენა, გაჯავრებულმა უთხრა პრექსასპესს: „აბა, შენ თვითონ ნახე, სპარსელები მართალს ამბობენ, თუ თვითონ არიან ჭკუას გადამცდარები, ამას რომ ამბობენ. მე ახლა ვესვრი შენ შვილს, რომელიც კარებში დგას და თუ მოვარტყი შიგ გულში, მაშინ გამოჩნდება, რომ სპარსელებს სისულელეები უთქვამთ, ხოლო თუ ავაციდინე, მაშინ გამოჩნდება, რომ სპარსელებს სიმართლე უთქვამთ და მე არა ვარ ჩემს ჭკუაზე“. ეს თქვა, მოსჰიმა მშვილდი და ესროლა ყმაწვილს. ყმაწვილი რომ დაეცა, მეფემ ბრძანა, გაეკვეთათ და ჭრილობა გაესინჯათ. როდესაც ისარი შუა გულში აღმოაჩინეს, კამბისესმა ყმაწვილის მამას სიცილით უთხრა გახარებულმა: „პრექსასპეს, ხომ ცხადია შენთვის, რომ გიყი არა ვარ და სპარსელები ჭკუაზე არიან გადამცდარები. ახლა მითხარი, გინახავს ვინმე ადამიანთა შორის, რომელიც ასე კარგად ისროდეს მიზანში?“ პრექსასპესი ხედავდა, რომ კაცი არ იყო თავის ჭკუაზე, შეეშინდა, არაფერი მიყოსო და უთხრა: „უფალო, მე ვფიქრობ, რომ თვით ღმერთიც კი არ ისვრის ასე კარგად“. ასეთი რამ ჩაიდინა კამბისესმა მაშინ, ხოლო მეორედ, სრულიად უდანაშაულო 12 წარჩინებული სპარსელი შეაპყრობინა და ცოცხლივ ჩაამარხვინა მიწაში თავდაყირა.

36. ის რომ ასე იქცეოდა, ლიდიელმა კრომოსმა მისი მორჯულება განიზრახა შემდეგი სიტყვებით: „მეფეო, ყველაფერში ასაკსა და გულისტემას ნუ მიჰყვები, არამედ გაჩერდი და თავი შეიკავე ხოლმე. რადგან წინდახედულება კარგი რამაა, ხოლო სიფრთხილე კი სიბრძნეა. შენ ხოცავ შენივე მოქალაქეებს, რომელთაც არავითარი დანაშაული არა აქვთ, შენ ხოცავ ბავშვებს. თუ კვლავაც ასე მოიქცევი, ემანდ სპარსელები არ აღსდგენენ შენს წინააღმდეგ. ხოლო მე მამაშენი კიროსი ხშირად მეუბნებოდა, დამერიგებინე და მერჩია ის, რასაც კარგად მივიჩნევდი“.

კრომოსი ურჩევდა კამბისესს ამას, რადგან კეთილად იყო განწყობილი, ხოლო მან მიუგო შემდეგი: „შენ მიბედავ რჩევა-დარიგებებს, შენ, რომელმაც ასე კარგა მოუარე შენს სამშობლოს და ასე კარგად ურჩიე ჩემს მამას, გადადი მდინარე არაქსზე და თავს დაესხი მასაგეტებსო, მაშინ, როდესაც ისინი თვითონ აპირებდნენ ჩვენს ქვეყანაში გადმოსვლას? შენ თვითონ დალუპე შენი სამშობლო, რადგან მას ცუდად მართავდი და შენ დალუპე კიროსი, რომელიც გიჯერებდა შენ¹. მაგრამ ველარ გადამირჩები, დიდი ხანია ვეძებ საბაბს, რომ გაგისწორდე“. ეს თქვა და დასწვდა მშვილდს, რომ ესროლა მისთვის, მაგრამ კრომოსი წამოხტა და გარეთ გაიქცა. რადგან კამბისესმა სროლა ვერ მოასწრო, უბრძანა მსახურებს, რომ შეეპყროთ და მოეკლათ. მსახურებმა იცოდნენ მისი

¹ შდრ. I, 207.

ზნე და დამალეს კროასოსი იმისათვის, რომ თუ კამბისესი შეინანებდა და მოციოთხავდა, ვინც გამოაჩენდა ცოცხალ კროასოსს, ის საჩუქარს მიიღებდა. ხოლო თუ არ შეინანებდა და არ შეწუხდებოდა, მაშინ მოჰკლავდნენ მას.

მართლაც, დიდ ხანს არ გაუვლია ამის შემდეგ, რომ კამბისესმა მოიკითხა კროასოსი, ხოლო მსახურებმა რომ შეიტყუეს ეს, ახარეს მას, ცოცხალიაო. კამბისესმა თქვა, რომ უხარია მისი გადარჩენა, მაგრამ ისინი, ვინც კროასოსი დაინდო, ვერ გადაურჩებიან და დაიხოცებიან. მან კიდევაც შეასრულა თავისი დანაქადნები.

37¹. ბევრი ასეთი სიგიჟე ჩაიდინა მან სპარსელებისა და თავისი მოკავშირეების მიმართ, ხოლო მემფისში რომ დარჩა, ძველი სამარხავები დახსნა და გვამები დაათვალიერა. როდესაც ჰეფაესტოსის სალოცავში მივიდა. მწარედ დასცინა მის ქანდაკებას. ეს იმიტომ რომ ჰეფაესტოსის ქანდაკება ძალიან ჰგავდა ფინიკიურ პატაიკებს, რომელსაც ფინიკიელები ტრიერების ცხვირზე სდგამდნენ. ვისაც არ უნახავს პატაიკები, მე მათ ასე აფუსხენი: ის არის მუშტისოდენა კაცის² გამოსახულება. კამბისესი კაბეართა სალოცავშიც შევიდა, აქ შესვლა ქურუმებს გარდა არავისთვის იყო ნებადართული, იქ მდგომი ქანდაკებები დიდად შეურაცხყო და დასწვა, ხოლო ეს ქანდაკებები ჰეფაესტოსის ნამუშევართა მსგავსი არიან. იმასაც კი ამბობენ, რომ კაბეარები ჰეფაესტოსის შვილები არიან.

38. ამრიგად, ჩემთვის ყოველმხრივ ცხადია, რომ კამბისესი ნამდვილი გიჟი იყო. თუ არა და, სალოცავებსა და ადათ-წესებზე დაცინვას ვერ გაბედავდა. რადგან ვინმემ რომ შესთავაზოს რომელსაც გნებავთ ხალხს, გამოარჩიე ყველა არსებულ ადათ-წესს შორის საუკეთესო, ის, რომ გადახედავს, რა თქმა უნდა, გამოარჩევს თავის საკუთარს. ეგრე მიაჩნია თითოეულ ხალხს, რომ მისი ადათ-წესები ბევრად უკეთესია სხვისაზე. ამიტომაც არაა ჩვეულებრივი, რომ გიჟს გარდა სხვა ვინმე დასცინოდეს ასეთ რამეებს. რომ თავისი ადათ-წესების მიმართ ყველა ადამიანი ასე იქცევა, ამის საბუთად ბევრი სხვა რამის მოყვანა შეიძლება და მათ შორის ამისაც: დარიოსმა თავისი მმართველობის დროს დაუძახა იმ ელინებს, ვინც მის კარზე იყვნენ და შეეკითხა, რა საფასურით მოინდომებდნენ ისინი თავიანთი დახოცილი მამების შექმას. მათ უპასუხეს, რომ არაფრის გულისთვის არ გააკეთებენ ამას. ამის შემდეგ დარიოსმა დაუძახა ინდთაგან ეგრეთწოდებულ კალატიებს, რომლებიც მშობლებს სჭამენ და შეეკითხა ელინების თანდასწრებით (ამათ კი თარჯიმნის იემწეობით გაიგეს ის, რაც ითქვა), რა საფასურით დათანხმდებიან ისინი რომ გარდაცვლილი მამები ცეცხლს მისცენ. იმათ საშინლად შეჰყვირეს და შესძახეს ამას რას ლაპარაკობსო. აი ასე წმინდად მიაჩნია ხალხს თავისი წეს-ჩვეულებები და მე ვფიქრობ, სწორედ ამბობდა პინდარე თავის პოემებში, ადათ-წესები ყველაფრის მეფეაო.

¹ § 37 და § 38, პაუელის შენიშვნის თანახმად, გვიანდელი ჩანართია.

² *πυγμαλῖος δούρ*—იგივე „პაგმაოსი“.

39. როდესაც კამბისუსი ეგვიპტეზე ლაშქრობდა, ლაქედემონელებმა მოაწყვეს ლაშქრობა სამოსისა და პოლიკრატეს აძაქსის ძის წინააღმდეგ, რომელიც აჯანყდა და ისე დაიჭირა სამოსი. პირველად მან სამად გაჰყო სახელმწიფო და თავის ძმებთან, პანტაგნოტოსთან და სილოსონტთან ერთად მართავდა მას, ხოლო შემდეგ მათ შორის ერთი მოჰკლა, უმცროსი კი, სილონონტი, გააძევა და მთელ სამოსი დაიჭირა; მეგობრული ურთიერთობა დაამყარა ამასისთან, ეგვიპტის მეფესთან, მას საჩუქრებს უგზავნიდა და მისგანაც სამაგიეროს ღებულობდა. სულ ცოტა ხანში პოლიკრატესის ძლევა მოსილება გაიზარდა და მისი სახელი გაითქვა იონიასა და მთელ დანარჩენ ელადაში. რადგან სადაც კი არ უნდა ელაშქრა, ყველგან გამარჯვებული გამოდიოდა. მას ჰქონდა 100 ორმოცდაათნიჩბიანი ხომალდი და ჰყავდა 1000 მშვილდოსანი. იგი განურჩევლად ყველას ძარცვავდა; ამბობდა, მეგობარს იმით უფრო გაახარებ, თუ წართმეულს უკან დაუბრუნებ, ვიდრე იმით. რომ თავიდანვე არაფერს წაართმევო. მან აიღო ბევრი კუნძული და ხმელეთზე ბევრი ქალაქი — საზღვაო ბრძოლაში სძლია და დაიპყრო ლესბოსელები, რომლებიც მთელი ლაშქრით ეხმარებოდნენ მილეტელებს. ეს ტყვეები იყვნენ, თხრილი რომ შემოავლეს სამოსის კედელს.

40. პოლიკრატესის დიდი წარმატება დაფარული არ იყო ამასისისთვის და ეს გარემოება მას ძალიან აწუხებდა. როდესაც პოლიკრატესის წარმატება მეტისმეტად გაიზარდა, შემდეგი წერილი გაუგზავნა მას სამოსზე ამასისმა: „ამასისი შემდეგს ეუბნება პოლიკრატესს. ტკბილად გასაგონია, როდესაც მეგობარი და მოკავშირე კარგად ცხოვრობს, მაგრამ მე თუ მკითხავ, არ მიხარია შენი დიდი მიღწევები, რადგან ვიცი, რომ ღვთაება შურიანია. ამიტომ მე ვინდომებდი ჩემთვისაც და იმისთვისაც, ვისზედაც მე ვზრუნავ, რომ ბედი გეწყალობდეს ზოგიერთ საქმეში. ზოგიერთში კი დაბრკოლებები შეგვხვედროდეს და ასე გაგვეტარებინოს მთელი ცხოვრება, სადაც ჭერიჭერით იქნებოდა მარცხი და წარმატება. რადგან არასოდეს მსმენია, რომ ყველაფერში ბედნიერ კაცს საბოლოოდ უბედურება არ ეწვიოს და ძირფესვიანად არ ამოაგდოს. ამიტომ დამიჭერე და შენი ბედნიერების მიმართ ახლა ასე მოიქეცი: მოიფიქრე და გამოარჩიე, შენთვის ყველაზე უფრო ძვირფასი ნივთი, რომლის დაკარგვაც ყველაზე უფრო გატყენს გულს; აილე და გადაადგე ის ისე, რომ აღარასოდეს დაინახოს ადამიანის შვილმა. თუ ამის მერე წარმატებები და განსაცდელი ამბები რიგრიგობით არ შეგემთხვა, წაეშობარე ამ ამბავს იმგვარად, მე რომ გასწავლე“.

41. ეს რომ წაიკითხა, პოლიკრატესი მიხვდა, რომ ამასისი მას კარგად ურჩევდა და დაუფიქრდა, მის ძვირფას ნივთთა შორის რომლის დაკარგვა დასწყვეტდა ყველაზე მეტად გულს. დაფიქრდა და შემდეგი გადაწყვიტა: მას ჰქონდა ერთი ბეჭედი, რომელსაც ატარებდა, ზურმუხტისთვლიანი და ოქროში ჩასმული, თეოდოროს ტელეკლეისის ძის, სამოსელის, ნახელავი. როდესაც მისი გადაგდება გადაწყვიტა, ასე მოიქცა: 50-ნიჩბიან ხომალდზე დასხა ხალხი, თვითონაც წვიდა და შემდეგ ბრძანა, გაეყვანათ ზღვაში. კუნძულს კარგა მანძილით რომ და-

შორდა, მოიხსნა ბეჭედი ყველას დასახსნავად. ვინც იყო ხომალდზე მასთან ერთად და გადააგდო ზღვაში. ეს რომ გააკეთა. უკან გაბრუნდა და სახლში მოსული ძალიან დამწუხრდა.

42. ამ ამბის მერე მეხუთე თუ მეექვსე დღეს ასეთი რამ მოხდა: მეთევზემ დაიჭირა დიდი და ლამაზი თევზი და გადაწყვიტა, რომ იგი პოლიკრატესის საკადრისი იყო და ამიტომ მოინდომა მისთვის მიერთმია. მან მოიტანა თევზი სასახლის კართან და თქვა, რომ უნდა წარუდგეს თვით პოლიკრატესს. როდესაც შევიდა მასთან, გადასცა თევზი და უთხრა: „მეფეო, ეს თევზი რომ დავიჭირე, არ მივიჩნიე სამართლიანად, ბაზარზე წამელო, მიუხედავად იმისა, რომ თავს ჩემი შრომით ვირჩენ: ვიფიქრე, რომ შენი და შენი ძალაუფლების საკადრისია, ამიტომ წამოვიღე და შენ მოგართვი“. პოლიკრატესს ესიამოვნა ეს სიტყვები და მიუგო: „შენ ძალიან კარგად მოიქეცი და ორმაგი მადლობა გეუთვნის სიტყვებისა და საჩუქრისათვის. მე შენ სადილად გეპატიუები“. მეთევზემ დიდ პატივად მიიჩნია დაპატიუება და სახლში წავიდა. ამასობაში მსახურებმა გასკრეს თევზი და მუცელში უნახეს პოლიკრატესის ბეჭედი. როგორც კი დაინახეს, სასწრაფოდ ამოიღეს და გახარებულებმა წაუღეს პოლიკრატესს, მისცეს ბეჭედი და უთხრეს, თუ რანაირად არის ის ნაპოვნი. პოლიკრატესმა იფიქრა, რომ ეს მოხდა ღვთაების განგებით, დაწერა წერილში, რაც გააკეთა და რაც თავს გადახდა და გაგზავნა ეგვიპტეში.

43. ამასისმა რომ წაიკითხა პოლიკრატესისგან მოსული წერილი, მიხვდა, რომ ადამიანი უძლურია იხსნას მეორე ადამიანი მის თავს დასატეხი უბედურებისაგან და რომ პოლიკრატესს, რომელსაც ყველაფერში ბედი სწყალობდა, კარგი ბოლო არ ექნებოდა. ის იმასაც კი პოულობდა, რასაც აგდებდა. ამასისმა გაგზავნა მოციქული სამოსზე და შეუთვალა. ჩვენი მეგობრობა დარღვეულია. ამას იმიტომ აკეთებდა, რომ მას მეგობრის გამო გული არ დასტანჯოდა, როდესაც საშინელი და დიდი უბედურება დაატყდებოდა თავს პოლიკრატესს.

44. აი ამ, ყოველმხრივ გალაღებული პოლიკრატესის წინააღმდეგ გაილაშქრეს ლაკედემონელებმა, რომლებიც მოიწვიეს იმ სამოსელებმა, რომელთაც შემდეგ კრეტეზე დააფუძნეს კიდონიე. პოლიკრატესმა სამოსელების ჩუმად მოციქული გაუგზავნა კამბისესს, კიროსის ძეს, რომელიც ამ დროს ლაშქარს აგროვებდა ეგვიპტის წინააღმდეგ და სთხოვა, მასთანაც გამოეგზავნა კაცები სამოსზე და მისგანაც ეთხოვა ლაშქარი. კამბისესმა რომ ეს მოისმინა, სასწრაფოდ გაგზავნა სამოსზე კაცები და სთხოვა პოლიკრატესს, საზღვაო ფლოტი გამოეგზავნა მისთვის ეგვიპტის წინააღმდეგ. პოლიკრატესმა გამოარჩია ის მოქალაქეები, რომელთა მიმართაც განსაკუთრებული ექვი ჰქონდა, რომ ისინი აჯანყებანს აპირებდნენ და გაგზავნა ისინი 40 ტრიერით. თანაც სთხოვა კამბისესს. ესენი უკან აღარ გამოვიგზავნო.

45. ერთნი ამბობენ, რომ პოლიკრატესის მიერ გაგზავნილი სამოსელები არ მისულან ეგვიპტეში, რადგან, როდესაც მიცურავდნენ კარპათოსთან, მოი-

ლაპარაკეს, რომ აღარ სურდათ ამაზე უფრო შორს წასვლა. სხვები კი ამბობდნენ, რომ მათ მიადწიეს ეგვიპტეს, მაგრამ იქ დარაჯი ჰყავდათ მიყენებული და იქიდან გამოიქცნენო. როდესაც ისინი მიცურდნენ სამოსთან, პოლიკრატესი შემოხვდა მათ ხომალდებით და ბრძოლა გაუმართა. ამ ბრძოლაში უკან დაბრუნებულებმა გაიმარჯვეს და გადმოვიდნენ კუნძულზე. მაგრამ ხმელეთზე ბრძოლაში დამარცხდნენ და გაცურეს ლაკედემონისაკენ. ზოგიერთები კი ამბობენ, რომ ეგვიპტიდან მოსულებმა გაიმარჯვეს პოლიკრატესზეო. მაგრამ მე ვფიქრობ, რომ ისინი მართალს არ ამბობენ, რადგან იმათ არ დასჭირდებოდათ ლაკედემონელების მოწვევა, თვითონ რომ საკმარისი ყოფილიყვნენ პოლიკრატესის დასამორჩილებლად. ამას გარდა, ისიც საეჭვოა, რომ პოლიკრატესი, რომელსაც იმდენი დაქირავებული ჯარი და საკუთარი მშვილდოსნები ჰყავდა, დაბრუნებულ მცირერიცხოვან სამოსელებს დაემარცხებინათ. პოლიკრატესმა თავის ქვეშევრდომ მოქალაქეთა შვილები და ცოლები შერევა ნავთსადგომებში და გამზადებული ჰყავდა, რომ თუ მოქალაქეები მას განუდგებოდნენ და უკან დაბრუნებულებს მიემხრობოდნენ, ცეცხლს წაუკიდებდა მათ ნავთსადგომებში.

46. შემდეგ პოლიკრატესის მიერ გამოძევებული სამოსელები მოვიდნენ სპარტეში, წარუდგნენ მმართველებს და ბევრი ილაპარაკეს, რადგან ძალიან გაჭირვებული იყვნენ. ხოლო მმართველებმა მათთან პირველად მოსულ სამოსელებს უპასუხეს, რომ თავში ნათქვამი დაავიწყდათ, ბოლოში ნათქვამი კი ვერ გაიგეს. ამის შემდეგ მეორედ რომ წარუდგნენ სპარტელებს, არაფერი უთქვამთ, მხოლოდ მოიტანეს ტომარა და თქვეს რომ ტომარას ესაჭიროება პურის ფქვილი. სპარტელებმა კი უპასუხეს, რომ ტომარა სრულიად ზედმეტია და გადაწყვიტეს მათ დანმარებოდნენ.

47. ამის შემდეგ ლაკედემონელები მოემზადნენ და გაემართნენ სამოსზე, სამოსელების თქმით, იმ კეთილი საქმის სამაგიეროდ სამოსელები მათ უწინ. მესენელებთან ბრძოლის დროს რომ დაენმარნენ თავისი ხომალდებით. ხოლო ლაკედემონელები კი ამბობენ, რომ ისინი სამოსელების დასახმარებლად კი არ ლაშქრობდნენ, არამედ იმიტომ, რომ უნდოდათ იმათი დასჯა, ვინც სასმისი მოიტაცა (რომელიც წაუღეს კროსოსს¹) და მათი, ვინც აბჯარი მოიტაცა (რომელიც ეგვიპტის მეფემ, ამასისმა გამოუგზავნა მათ საჩუქრად). აბჯარი სამოსელებმა ერთი წლით აღრე მოიტაცეს, ვიდრე კურკულე, ის იყო სელისა, ჩაქსოვილი ჰქონდა ბევრი გამოსახულება და შემკული იყო ოქროთი და ბამბის ძაფით. განსაკუთრებით საოცარია აბჯრის თითოეული ძაფი, რომელიც თუმცა წვრილია, მაგრამ შეიცავს 360 ცალკეულ ძაფს და ყველა მათგანი კარგად ჩანს. მეორე ასეთივე აბჯარი ამასისმა შესწირა ათენას ლინდოსზე².

48. კორინთელები დიდი გულმოდგინებით მონაწილეობდნენ სამოსის წი-

¹ შტრ. I, 70.

² შტრ. II, 182.

ნააღმდეგ ლაშქრობაში, რადგან სამოსელებმა მათ შეურაცხყოფა მიაყენეს იმ დროზე სამი თაობით უწინ, ვიდრე სასმისის მოიტაცებდნენ, პერიანდროსმა, კიფსელოსის ძემ სარდეში, ალიატესთან გაგზავნა 300 ყმაწვილი, წარჩინებული კერკირელის შვილი წინადასაცვეთად. კორინთელებს მიჰყავდათ ეს ყმაწვილები და როდესაც მიაღგნენ სამოსს, სამოსელებმა შეიტყვეს, თუ რისთვის მიჰყავდათ ისინი სარდეში და ასწავლეს ყმაწვილებს, რომ თავი შეეფარებინათ არტემიდეს სალოცავისათვის, ხოლო შემდეგ კორინთელებს არ მისცეს ნება მავედრებელი ყმაწვილები სალოცავიდან გამოეთრიათ; რადგან კორინთელები ყმაწვილებს საქმელს არ აძლევდნენ, სამოსელებმა გამართეს დღესასწაული, რომელსაც ახლაც კი მართავენ ხოლმე. მთელი იმ ხნის განმავლობაში, რაც ყმაწვილები სალოცავში იყვნენ თავშეფარებული, ღამის დადგომისთანავე სამოსელები ქალწულთა და ქაბუკთა გუნდებს აწყობდნენ, ხოლო ამ გუნდებს ევალებოდა სალოცავში თან წაეღოთ ქუნჯუთისა და თაფლისაგან გაკეთებული საქმელი, იმისათვის, რომ კერკირელ ყმაწვილებს მოეტაცათ და ეჭამათ. ეს გრძელდებოდა მანამ, ვიდრე ამ ყმაწვილებისთვის მიჩენილმა კორინთელმა დარაჯებმა ისინი არ მიატოვეს და არ წაიღნენ. ყმაწვილები კი სამოსელებმა კერკირაზე დააბრუნეს.

49. პერიანდროსის სიკვდილის შემდეგ კორინთელებს რომ შეგობრული ურთიერთობა დაემყარებინათ კერკირელებთან, მაშინ კორინთელები სამოსელთა წინააღმდეგ ლაშქრობაში არ მიიღებდნენ მონაწილეობას ამ მიზეზის გამო. მაგრამ, რაც კორინთელები კერკირის კუნძულზე დასახლდნენ, მას მერე დღემდე გამუდმებით მტრობენ ერთმანეთს მიუხედავად იმისა, რომ ერთი ტომისაა და არიან. აი, ამიტომ იყო, რომ კორინთელებს გულში ბოღმა ჰქონდათ სამოსელების მიმართ. ხოლო პერიანდროსმა კერკირელ წარჩინებულთა შვილები გამოარჩია და გაგზავნა სარდეში წინადასაცვეთად, რადგან მათი დასჯა უნდოდა. ეს კი იმიტომ მოინდომა, რომ უწინ კერკირელებმა მის მიმართ ბოროტმოქმედება ჩაიდინეს.

50. მას მერე, რაც პერიანდროსმა თავისი ცოლი, მელისა მოჰკლა, ამ ამბავს სხვა უბედურებაც დაერთო ზედ. მას მელისასაგან ჰყავდა ორი შვილი, ერთი 17-ისა და მეორე 18 წლისა. ისინი დაპატიჟა პაპამ დედის მხრივ, პროკლეესმა, ეპიდავროსის ტირანმა და ძალიან კარგად მიიღო, როგორც შეეფერებოდა მისი საკუთარი ასულის შვილებს. როდესაც ისინი შინ გაისტუმრა, გააცილა და უთხრა: „ბავშვებო, იცით, ვინ მოჰკლა დედათქვენი?“ უფროსმა ამ სიტყვებს არ მიაქცია ყურადღება, ხოლო უმცროსმა, რომელსაც სახელად ერქვა ლიკოფრონი, ეს რომ მოისმინა, ისე იღარდა, რომ კორინთოში მოსული, არც კი დაელაპარაკა მამას, როგორც დედის მკვლელს, ხოლო მამა რომ ელაპარაკებოდა, ის ხმას არ სცემდა და მის შეკითხვებს ყურადღებას არ აქცევდა. ბოლოს გაბრაზდა მასზე პერიანდროსი და გააგდო სახლიდან.

51. ლიკოფრონი რომ გააგდო, შეეკითხა უფროს შვილს, თუ რას ელაპარაკა მათ პაპა. შვილმა უპაპო, რომ პაპამ ისინი ძალიან კარგად მიიღო, ხოლო ის

სიტყვა, რაც მათ პროკლეესმა გამოთხოვებისას უთხრა და რასაც მან არ მიაქცია ყურადღება, მას აღარ ახსოვდა. პერიანდროსმა უთხრა, ყოვლად წარმოუდგენელია, რომ მას თქვენთვის რამე არ ეთქვაო და არ მოეშვა. ბოლოს ყმაწვილმა გაიხსენა და უთხრა. პერიანდროსი მიხვდა, რაც მოხდა, მაგრამ ლმობიერების გამოჩენა არ მოისურვა. მოციქული გაგზავნა მათთან, ვისთანაც მისი გაძევებული შვილი ცხოვრობდა და შეუთვალა, ნუ აჩერებთ სახლშიო. იქიდან გამოძევებული ყმაწვილი მივიდა სხვასთან, მაგრამ იქიდანაც გამოაგდეს, რადგან პერიანდროსი ემუქრებოდა ყველას, ვინც კი მას შეიფარებდა და ბრძანებდა, გააგდეთო. გამოგდებული მივიდა ერთი თავისი ამხანაგის სახლში. მათ, მართალია, ეშინოდათ, მაგრამ მიიღეს, რადგან მანაც პერიანდროსის შვილი იყო.

52. ბოლოს პერიანდროსმა გამოაცხადა, რომ ვინც მის შვილს სახლში შეუშვებს, ან დაელაპარაკება, მას დაედება ამდენი და ამდენი ჯარიმა, რაც შეეწირება აპოლონს. ამ განცხადების შემდეგ არც არავინ ელაპარაკებოდა მას და არც არავის უნდოდა მისი სახლში შეშვება. თვითონ ლიკოფრონსაც არ მიაჩნდა სამართლიანად ამ ბრძანების დარღვევა, ამიტომ ითმენდა და სტოებში დაეხეტებოდა. მეოთხე დღეს დაინახა ის პერიანდროსმა, დაუბანელი და უქმელი, შეეცოდა, სიბრაზემ გადაუარა, მიუახლოვდა და უთხრა: „შვილო, რა უფრო სასურველია შენთვის, ის, რასაც ახლა აკეთებ, თუ ტირანობა და სიკეთე, რაც მე მაქვს ახლა და რაც შენზე გადმოვა, თუკი მამის ერთგული იქნები. შენ, ჩემმა შვილმა და მდიდარი კორინთოს მეფემ ირჩიე მაწანწალას ცხოვრება, განდექი და სიბრაზე გახრჩობს მის მიმართ, ვისადმიც ყველაზე ნაკლებად გმართებს რისხვა, რადგან თუ რაიმე უბედურება შეგვემთხვავა, რის გამოც უნდობლად მეპყრობი, ის უბედურება ჩემს თავსაც არის და მე გაცილებით მეტად მაწევს, რადგან ის ჩემი ჩადენილია. დაბრუნდი სახლში, რაკი შეიტყვე, თუ რამდენად უკეთესია შენს მიმართ შური, ვიდრე სიბრალული და რა მოსდევს რისხვას მშობლებისა და ძლევაშოსილი პირებისადმი“. პერიანდროსს ამისთანებით უნდოდა შვილთან შერიგება, მაგრამ მან მამას სხვა არაფერი უპასუხა გარდა იმისა რომ უთხრა, ღმერთს წმინდა ჯარიმა უნდა გადაუხადო, რადგან მე დამელაპარაკეო. პერიანდროსი მიხვდა, რომ მისი შვილის სიძულელი უსაზღვრო და გადაულახავია, მოიშორა ის თავიდან და ხომალდით გაგზავნა კერკირაზე, რადგან კერკირაც მის გამგებლობაში იყო. პერიანდროსმა შვილი რომ გაგზავნა, გაილაშქრა თავისი სიმამრის, პროკლეესის წინააღმდეგ, რადგან მომხდარ ამბავში ყველაზე დიდ დამნაშავედ ის მიაჩნდა, აილო ეპიდავროსი, დაიჭირა პროკლეესი და დაატყვევა.

53. დრო გავიდა, პერიანდროსი მოხუცდა და შეატყო თავის თავს, რომ აღარ შეუძლია სახელმწიფო საქმეების მოვლა და მოწესრიგება. ამიტომ გაგზავნა კერკირაზე კაცი და მოიწვია ლიკოფრონი ტირანობის გადასაბარებლად, რადგან უფროს შვილს კარგი თვალთ არ უყურებდა, რაკი რეგვენად მიაჩნდა. ლიკოფრონმა პასუხის ღირსიც კი არ გახადა ამბის მომტანი. პერიანდ-

როსს უყვარდა ქაბუჯი და მეორედ გაუგზავნა მას მისი და, თავისი ასული, რადგან ფიქრობდა, რომ მას უფრო დაუყვებდა. ქალი მივიდა მასთან და უთხრა: „ემაწვილო, რა გირჩევნია, ის, რომ ტირანობა სხვის ხელში გადავიდეს და მამაჩვენის სახლი განადგურდეს, თუ ის, რომ დაბრუნდე და შენი გახდეს ეს ყოველივე? დაბრუნდი სახლში და ანებე თავი საკუთარი თავის დასჯას. პატივმოყვარეობა ცუდი თვისებაა და ბოროტებას ბოროტებითვე ნუ მკურნალობ. ბევრნი სამართლიანობაზე მეტად გულისხმიერებას მიიჩნევენ. ბევრმა დედის უფლებებზე ზრუნვაში დაჰკარგეს მამის უფლებები. ტირანობა საიმედო მონაპოვარი არაა. ბევრია მისი მოსურნე, მამა კი უკვე მოხუცია და დაბერებული. ნუ მისცემ შენს კუთვნილს სხვებს“. ქალი ძალიან დამაჯერებლად ელაპარაკებოდა მას, ისე, როგორც მამამ ასწავლა, მაგრამ ლიკოფრონმა მიუგო, რომ არ დაბრუნდება კორინთოში მანამ, სანამ იცის, რომ მამა ცოცხალია. ქალმა რომ ეს ამბავი მოიტანა, პერიანდროსმა შესამედ გაუგზავნა მოციქული, რომ კერკირაზე თვითონ წავა, ოღონდ ვაჟი მოვიდეს კორინთოში და გახდეს მისი ტირანიის მემკვიდრე. ამ პირობებზე შეილი დათანხმდა; პერიანდროსი მიდიოდა კერკირაზე, ხოლო მისი შვილი კორინთოში. მაგრამ ეს შეიტყვეს კერკირელებმა და მოჰკლეს ქაბუჯი, იმისთვის, რომ პერიანდროსი არ მისულიყო მათ ქვეყანაში. აი, ამის გამო იყო, რომ პერიანდროსი შურს იძიებდა კერკირელებზე.

54. ლაკედემონელები რომ მოვიდნენ დიდი ლაშქრით, ალყა შემოარტყეს სამოსს. მათ იერიში მიიტანეს გალაგანზე და დააპირეს კოშკზე ასვლა, რომელიც ქალაქის გარეუბანში იყო ზღვის გასწვრივ; ამ დროს თავისიანებს პოლიკრატესი მოეშველა მრავალრიცხოვანი ჯარით და ლაკედემონელები გარეკა. ზემოთა კოშკიდან, რომელიც მთის მწვერვალზე იდგა, მტრის წინააღმდეგ გამოვიდნენ დაქირავებულები და ბევრნი თვით სამოსელთაგან, მაგრამ ცოტა ხანს გაუძლეს ლაკედემონელებს და უკუიქცნენ. ლაკედემონელები კი მისდევდნენ და ხოცავდნენ მათ.

55. იმ დღეს იქ მყოფი ყველა ლაკედემონელი რომ არქიესსა და ლიკოპესს ჰკვანებოდნენ, მაშინ უთუოდ აიღებდნენ სამოსს. მხოლოდ არქიესი და ლიკოპესი შეცვიდნენ გალაგანში გაქცეული სამოსელების ფეხდაფეხ, მაგრამ უკან დასაბრუნებელი გზა გადაეკეტათ და დაიხოცნენ სამოსელთა ქალაქში. ამ არქიესის მესამე თაობას, მეორე არქიესს, სამიოს არქიესის ძის შვილს მე თვითონ შევხვდი პიტანეში (ეს მისი დემა იყო). ის უცხოელთა შორის განსაკუთრებულ პატივს სცემდა სამოსელებს და ამბობდა, რომ მის მამას სახელად სამიოსი იმიტომ ერქვა, რომ სამიოსის მამა, არქიესი ვაჟაკურად მოკვდა სამოსზეო. მან თქვა, პატივს ვცემ სამოსელებს იმიტომ, რომ მათ პაპაჩემი სახელმწიფო ხარჯით დაკრძალესო.

56. ლაკედემონელებს 40 დღე ჰქონდათ ალყა შემორტყმული სამოსისათვის, სხვა ვერავითარ წარმატებას ვერ მიაღწიეს და დაბრუნდნენ პელოპონესში. მაგრამ ერთი ნაკლებად სარწმუნო ამბავიც არის გავრცელებული, თითქოს პო-

ლიკრატესმა მოაჭრევინა ბევრი ადგილობრივი ფული ტყვიისაგან, მოაოქროვე-
ბინა და დაურიგა მათ. ლაკედემონელებმა ფული რომ მიიღეს, მერე წავიდნენ,
ასეთი იყო ლაკედემონელი დორიელების პირველი ლაშქრობა აზიაში.

57. იმ სამოსელებმა, რომლებმაც პოლიკრატესის წინააღმდეგ ილაშქრეს,
როდესაც ლაკედემონელებმა მათი დატოვება განიზრახეს, თვითონაც გასცუ-
რეს სიფნოსისაკენ, რადგან ფულები ესაჭიროებოდათ, ხოლო სიფნოსელების
საქმეები ამ დროს ძალიან კარგად იყო; კუნძულებზე მცხოვრებთა შორის
სიფნოსელები ყველაზე მდიდრები იყვნენ, რადგან მათ თავის კუნძულზე
ჰქონდათ ოქროს და ვერცხლის საბადოები. ისე რომ, აქედან შემოსული ქონე-
ბის მეათედი ნაწილი, შესწირეს დელფოს და იქ შექმნეს საგანძური, რაც უძ-
ღიდრესი ხალხების საგანძურის მსგავსი იყო. სიფნოსელები თავის ქონებას ყო-
ველწლიურად ერთმანეთში ინაწილებდნენ. როდესაც საგანძურს აგებდნენ, შე-
ეკითხნენ სამისნოს, შეიძლება თუ არა, რომ მათმა დღევანდელმა კეთილდღეო-
ბამ დიდხანს გასტანოს. ხოლო პითიამ მათ ასეთი პასუხი მისცა: „როდესაც სიფ-
ნოსის პრიტანეონი თეთრი გახდება და მოედანი — თეთრწარბებიანი, გონიერი
კაცი უნდა მოერიდოს ხის რაზმეულს და წითელ მაცნეს“. მაშინ სიფნოსელებს
მოედანიც და პრიტანეონიც პაროსის ქვით ჰქონდათ შემკული.

58. ეს წინასწარმეტყველება სიფნოსელებმა ვერც მაშინ გაიგეს და ვერც
მერე, როდესაც სამოსელები მოვიდნენ. როგორც კი სიფნოსთან მივიდნენ სა-
მოსელები, ერთი ხომალდით მოციქულები გაგზავნეს ქალაქში. ძველად ყველა
ხომალდი სურინჯით იყო შეღებილი. სწორედ ამას გულისხმობდა პითიას წი-
ნასწარმეტყველება სიფნოსელების მიმართ, ერიდეთ ხის რაზმეულსა და წი-
თელ მაცნესო. მოსულმა მოციქულებმა სიფნოსელებს 10 ტალანტი სთხოვეს
სესხად. როდესაც სიფნოსელებმა სესხზე უარი უთხრეს, სამოსელებმა მათი მი-
წების გაჩანაგება დაიწყეს. ეს რომ სიფნოსელებმა შეიტყვეს, მაშინვე მოვიდ-
ნენ და ბრძოლა გაუმართეს მომხდურთ, მაგრამ დამარცხდნენ და ბევრ მათგანს
ქალაქის გზა მოუჭრეს სამოსელებმა. ამის მერე სიფნოსელებს 100 ტალანტის
გაღება მოუხდათ.

59. სამოსელებმა ჰერმიონელთაგან ამ ფულით კუნძული იყიდეს, ჰიდრეე,
რომელიც პელოპონესთანაა და გადასცეს ტროიძენელებს, ხოლო თვითონ კრე-
ტეზე კიდონიე დააფუძნეს, მაგრამ ამ კუნძულზე ამისათვის კი არ მოვიდნენ,
არამედ ძაქინთელების გასარეკად. ისინი დარჩნენ აქ და ბედნიერად ცხოვრობდ-
ნენ 5 წლის განმავლობაში, ისე, რომ სალოცავები რომ არის კიდონიეში, მათი
გაკეთებულა და ასევე დიქტინეს ტაძარიც. მეექვსე წელს აფგინელებმა გაუ-
მართეს მათ საზღვაო ბრძოლა, დაამარცხეს ისინი და დაიმონეს კრეტელების
შემწეობით. მათ ხომალდებს ჰქონდათ ტახის მსგავსი ცხვირი, ესენი ჩამოაჩხეს
და შესწირეს ათენას სალოცავს აფგინაზე. აფგინელებმა ეს იმიტომ გააკეთეს,
რომ გაჯავრებულები იყვნენ სამოსელებზე. რადგან უწინ, ამფიკრატესის სა-
მოსზე მეფობის დროს სამოსელებმა ილაშქრეს აფგინის წინააღმდეგ, დიდი ზი-

ანი მიაყენეს ავგინელებს და თვითონაც საკმაოდ დიდი ზარალი ნახეს. ეს იყო ამისი მიზეზი.

60. სამოსელთა შესახებ განსაკუთრებით იმითომ გამიგრძელდა სიტყვა, რომ მათ აქვთ ყველა ელინთა შორის სამი უდიდესი ნაგებობა: ერთი მათგანია მაღალ, 150 ორგის სიმაღლის მთაში გაყვანილი გვირაბი, რომელიც მთის ძირში იწყება და ორი გასასვლელი აქვს. გვირაბის სიგრძე 7 სტადიონია, ხოლო სიმაღლე და სიგანე, თითოეული 8 ფუტი. მთელი გვირაბის გასწვრივ მოთხრილია სხვა არხი, 20 წყრთის სიღრმისა და სამი ფუტის სიგანის, მასზე მოედინება წყალი, რომელიც გამოყვანილია დიდი წყაროდან და მილების საშუალებით მიდის ქალაქში. ამ გვირაბის მაშენებელი იყო ევპალინოს ნავსტროფოსის ძე, მეგარელი. ეს არის ერთი იმ სამ ნაგებობათაგანი. მეორე არის მიწაყრილი ზღვაში, ნავსადგურთან, მისი სიღრმეა 20 ორგია, ხოლო სიგრძე 2 სტადიონზე მეტია. მესამე ნაგებობა არის ტაძარი, უდიდესი ჩვენთვის ცნობილ ყველა ტაძართა შორის. პირველი მისი მაშენებელი იყო ადგილობრივი მცხოვრები, რომის ფილესის ძე. აი, ამის გამოა, რომ სამოსელთა შესახებ სიტყვა გავაგრძელე.

61. ჰქუაზე გადამცდარი კამბისეს კიროსის ძე ჯერ კიდევ ეგვიპტეში იყო, რომ მის წინააღმდეგ ამბოხდა ორი ძმა, მოგვები, მათ შორის ერთი კამბისესმა დატოვა თავისი სასახლის მზრუნველად. ის განუდგა მას, რადგან შეიტყო სმერდისის სიკვდილი, რაც დამალული იყო (სპარსელთაგან მხოლოდ ცოტამ იცოდა ეს ამბავი, უმრავლესობამ ისე იცოდა, რომ ცოცხალი იყო). ამასთან დაკავშირებით მან ასე განიზარახა სამეფო ხელისუფლების ხელში ჩაგდება: მას ჰყავდა ძმა, რომელიც, როგორც უკვე ვთქვი, მასთან ერთად გადაუდგა კამბისესს, ის შესახედავად ძალიან ჰგავდა სმერდისს, კიროსის ძეს, რომელიც მოაკვლევინა კამბისესმა, მისმა საკუთარმა ძმამ. ის შესახედავადაც ჰგავდა სმერდისს და სახელიც იგივე ერქვა, სმერდისი. აი, ეს კაცი მოგვმა პატიმეთესმა დარწმუნა, რომ თვითონ მოუგვარებს მას ყველაფერს და წაიყვანა და დასვა სამეფო ტახტზე. ეს რომ გააკეთა, დაგზავნა მოციქულები ყველგან და ასევე ეგვიპტეშიც და უბრძანა ლაშქარს, რომ ამიერიდან სმერდის კიროსის ძეს უნდა დაემორჩილონ და არა კამბისესს.

62. ყველა მოციქულმა გამოაცხადა მოგვის განკარგულება და იმანაც. ვინც ეგვიპტეში იყო გაგზავნილი (მან კამბისესი და მისი ლაშქარი სირიის აგბატანაში აღმოაჩინა); ამან მოგვის განკარგულება ისე გამოაცხადა, რომ ლაშქრის შუაში იდგა. კამბისესმა რომ მოისმინა ეს მოციქულთაგან, იფიქრა, რომ მართალს ამბობსო და რომ მას უღალატა პრექსასპესმა (მან ხომ პრექსასპესი გაგზავნა სმერდისის მოსაკლავად და, ჩანს, მას ეს არ გაუკეთებია). მან შეხედა პრექსასპესს და უთხრა: „პრექსასპეს, ასე შემისრულე, მე რომ საქმე დავავალე?“ მან უპასუხა: „უფალო, არ არის მართალი, რომ სმერდისი, შენი ძმა შენს წინააღმდეგ აღსდგა, არც ის შეიძლება, რომ ამ კაცისაგან შენ რაიმე უსიამოვნება შეგემთხვეს, გინდა დიდი, გინდა მცირე. შენი ბრძანება რომ შევასრულე,

მერე დაეპარხე კიდევ სმერდისი ჩემი საკუთარი ხელით. თუ კი მკვდრები დგებიან, მაშინ იმასაც ელოდე, რომ ასტიავესი, მიდიელთა მეფეც აღსდგება შენს წინააღმდეგ, ხოლო თუ ახლაც ისევია, როგორც უწინ იყო, მაშინ სმერდისისაგან არავითარი უსიამოვნება არ შეიძლება რომ წარმოსდგეს. ამიტომ ვფიქრობ, რომ უნდა დავედევნოთ მოციქულს და გამოვიკვლიოთ, თუ ვისგანაა ის მოსული, რომ გამოგვიცხადა ჩვენ, სმერდისია მეფე და მას უსმინეთო“.

63. პრექსასპესის ნათქვამი ჰკუაში დაუჭდა კამბისესს, ამიტომ სასწრაფოდ დაედევნენ და დაბრუნეს მოციქული. დაბრუნებულს პრექსასპესმა ჰკითხა: „კაცო, შენ ამბობ, რომ სმერდისის მოციქული ხარ, კიროსის ძისა. ახლა მართალი გვითხარი და მშვიდობით წადი, თვითონ სმერდისი გეჩვენა და გიბრძანა ეს, თუ რომელიმე მისი მსახურთაგანი?“. მან მიუგო: „სმერდისი, კიროსის ძე, მას მერე, რაც მეფე კამბისესი წავიდა ეგვიპტის წინააღმდეგ, არც კი მინახავს. მე ეს დამავალა მოგვმა, რომელიც კამბისესმა თავის სასახლის მეურვედ დატოვა, მან მითხრა, რომ სმერდისი, კიროსის ძე, მავლებს თქვენთვის ამის თქმასო“. ასე თქვა მან და არაფერი მოუტყუებია, ხოლო კამბისესმა თქვა: „პრექსასპეს, შენ შეასრულე ჩემი ბრძანება, როგორც პატიოსანმა კაცმა და თავისუფალი ხარ ბრალდებისაგან, მაგრამ ვინ უნდა იყოს სპარსთაგან ის მემამბოხე, რომელმაც მიითვისა სმერდისის სახელი?“ მან მიუგო: „მეფეო, მე გგონია, მიხვდები, რაც მოხდა. მოგვები არიან ისინი, ვინც შენს წინააღმდეგ აღსდგნენ, ერთი ის, რომელიც შენი სასახლის მეურვედ დატოვე, პატიქმათესი და მეორე მისი ძმა, სმერდისი“.

64. კამბისესმა რომ სმერდისის სახელი გაიგონა, ირწმუნა ამ სიტყვებისა და თავისი სიზმრის სიმართლე. მან სიზმარში ნახა თითქოს ვილაცამ გამოუცხადა მას, რომ სმერდისი დაჯდება სამეფო ტახტზე და თავით ზეცას მიეზრინებაო; მიხვდა, რომ ტყუილ-უბრალოდ დაღუპა ძმა და დაიტირა ის. რომ მოიტირა და შეიცხადა ყველა უბედურება, შეახტა ცხენს, რადგან გუნებაში ჰქონდა. რაც შეიძლება სწრაფად გაელაშქრა სუსასში მოგვის წინააღმდეგ. როდესაც ცხენზე ჯდებოდა, მისი მახვილის ქარქაშს წვერი წასძვრა და გაშიშვლებული მახვილი თქმში მოხვდა. ის დაიჭრა სწორედ იმ ადგილას, სადაც თვითონ დაარტყა უწინ ეგვიპტელთა ღმერთს, აპისს. კამბისესმა იგრძნო, რომ ჭრილობა სასიკვდილოა და იკითხა, რა ჰქვია ქალაქსაო. მას უპასუხეს, რომ აგბატანა. მან ჭერ კიდევ უწინ, ქალაქ ბუტოში მიიღო მისნობა, რომ მისი ცხოვრება დასრულდება აგბატანაში. იგი ფიქრობდა, რომ გარდაიცვლება მოხუცებული მიდიის აგბატანაში, სადაც მისი დედაქალაქი იყო, ხოლო მისნობას კი თურმე სირიის აგბატანა უგულისხმებია. ხოლო როდესაც იკითხა და შეიტყო ქალაქის სახელი, გონს მოეგო. იმ უბედურების გამო, რაც მას მოგვმა და ჭრილობამ მიაყენეს, მიხვდა ღვთის ჯანგებას და სთქვა: „აქ უწერია სიკვდილი კამბისესს, კიროსის ძეს“.

65. მაშინ ესა თქვა, ხოლო დაახლოებით 20 დღის შემდეგ იქ მყოფ სპარსელთაგან დაუძახა ყველაზე წარჩინებულთ და უთხრა მათ შემდეგი: „სპარსელე-

ბო, ისე მოხდა, რომ რასაც განსაკუთრებით ვმალავდი, სწორედ იმაში უნდა გამოგიტყუდეთ. ეგვიპტეში რომ ვიყავი, სიზმარი ვნახე. რომელიც, ნეტავი კი არასოდეს მენახა. მე მეჩვენა მოციქული, რომელიც მოვიდა სახლიდან და მომიტანა ამბავი, რომ სმერდისი ზის სამეფო ტახტზე და თავით ებჭინება ზეცასო. შემეშინდა, ძმამ არ წამართვას ხელისუფლება მეთქი და აჩქარებულად და უგუნურად მოვიქეცი. მაგრამ ადამიანისათვის შეუძლებელია თავიდან აიცილინოს ის, რაც მოსახდენია, მე კი, უგუნურმა პრექსასპესი გავგზავნე სუსაში და მოვაკვლევინე სმერდისი. ასეთი ბოროტება რომ ჩავიღინე, უშიშრად ვცხოვრობდი, რადგან არ მეგონა, რომ სმერდისის მოკვლის შემდეგ სხვა რომელიმე ადამიანი აღდგებოდა ჩემს წინააღმდეგ. მაგრამ ძალიან მოვტყუედი, სრულიად უსაბაბოდ გავხდი ძმის მკვლელი და სახელმწიფო კი მაინც დავკარგე, რადგან ის სმერდისი მოგვი იყო, რომლის ამბოხების შესახებაც მაუწყა სიზმარში ღვთაებამ. ეს საქმე ჩავიღინე და იცოდეთ, სმერდისი, კიროსის ძე აღარ გყავთ, ხოლო თქვენი სახელმწიფო მოგვებს უპყრიათ, იმას, რომელიც დაეტოვეს სასახლის მეურვედ და მის ძმას, სმერდისს. ვისაც ყველაზე მეტად მართებდა მოგვების მიერ მიყენებული ბოროტებისათვის ჩემს მაგიერ შურისძიება, ის მოსპეს თავისმა უახლოესმა პირებმა უკეთური სიკვდილით: რადგან ის აღარ არის, ამიტომ, სპარსელებო, თქვენ მოგმართავთ და მინდა, რომ ერთი რამ აუცილებლად დასრულდეს ჩემი ცხოვრების აღსრულების შემდეგ. მოგუწოდებ სამეფო ღმერთებს და მოვითხოვ თქვენგან შემდეგს (თქვენგან ყველასგან და განსაკუთრებით კი იმ აქაძმენიღათგან, რომლებიც აქ არიან): არ მისცეთ საშუალება, ხელისუფლება კვლავ მიდიელების ხელში გადავიდეს; თუ მათ ეშმაკობით მოიპოვეს ის, ეშმაკობითვე უნდა ჩამოართვათ, ხოლო თუ ძალით მოიპოვეს, მთელი ძალა უნდა იხმართ, მის გადასარჩენად. ამას რომ აღასრულებთ, მიწა ნაყოფს მოიტანს. ქალები და ჯოგები მემკვიდრეობას გაამრავლებენ და თქვენც სამუდამოდ თავისუფლები იქნებით; ხოლო თუ არ აღადგენთ თქვენს ხელისუფლებას და არც შეეცდებით მის აღდგენას, მაშინ მე ვისურვებ, რომ ამისი საწინააღმდეგო რამ დაგემართოთ. თქვენ და ამას გარდა თითოეულ სპარსელს ისეთივე ბოლო ჰქონდეს, როგორც მაქვს მე“. ამას ამბობდა კამბისესი და დასტიროდა თავის ბედს.

66. სპარსელებმა რომ დაინახეს მტირალი მეფე, ტანსაცმელი ზედ შემოიხიეს და დიდი ხნით მორთეს ტირილი. ამის მერე, მეფეს დაეწყო ძვლის ანთება, დალბა თეძო და ამან გადაიტანა კამბისესი, კიროსის ძე, რომელმაც იმეფა სულ 7 წელი და 5 თვე. ეს საერთოდ უშვილო იყო, არ ჰყავდა არც ვაჟი და არც ქალი მემკვიდრედ. იქ მყოფმა სპარსელებმა არ დაიჩვიეს ის, რომ მოგვებმა ჩაიგდეს ძალაუფლება, ის კი არა, მათ იფიქრეს, რომ კამბისესმა სმერდისის სიკვდილის ამბავი მათ მოსატყუებლად გამოიგონა, რათა მთელი სპარსეთი აემხედრებინა მის წინააღმდეგ.

67. მათ სჯეროდათ, რომ მეფედ სმერდისი ზის, კიროსის ძე. მით უმეტეს, რომ პრექსასპესს შეეშინდა ელიარებინა, სმერდისი მოვკალიო, რადგან კამბისე-

სის სიკვდილის შემდეგ მისთვის სახიფათო იყო გაემქლავნებინა, რომ მისი ხელით დაიღუპა კიროსის შვილი. ხოლო კამბისესი რომ დაიღუპა, მოგვი უშიშრად მეფობდა (ისარგებლა იმით, რომ სმერდისი კიროსის ძის თანამოსახლე იყო) იმ 7 თვეს, რომელიც კამბისესს დააკლდა მეფობის 8 წლის შესრულებამდე. ამ ხნის განმავლობაში ყველა თავის ქვეშევრდომს ბევრი კარგი საქმე გაუკეთა, ისე რომ, მისმა სიკვდილმა ყველა აზიელი დიდად დაამწუხრა, გარდა თვითონ სპარსელებისა. მოგვმა ხომ ყველა ხალხს, ვისაც კი მართავდა, დაუგზავნა კაცები და შეუთვალა, რომ ისინი თავისუფალი არიან სამხედრო სამსახურისა და ხარკისაგან სამი წლის განმავლობაში.

68. მან ეს გამოაცხადა მაშინვე, როგორც კი ძალაუფლება იგდო ხელთ, ხოლო მერვე თვეზე მისი ამბავი ამნაირად გამომქლავნდა: ოტანესი იყო ფარნასპესის შვილი, წარმოშობითა და შეძლებით ერთი პირველი სპარსელთაგანი. ამ ოტანესს პირველს შეეპარა ექვი იმაში, რომ მოგვი კიროსის ძე სმერდისი კი არ არის, არამედ ვილაცა სხვაა. ეს იმის მიხედვით დაასკვნა, რომ მეფე არასოდეს გამოდიოდა ციხესიმაგრიდან და წარჩინებულ სპარსელთაგან არავის უძახდა თავისთან. ექვით შეპყრობილი ასე მოიქცა: კამბისესს ჰყავდა ცოლად მისი ასული, რომელსაც სახელად ერქვა ფადიმე. იგივე ჰყავდა მაშინ ცოლად მოგვსაც. ის მასთანაც ცხოვრობდა და კამბისესის ყველა სხვა ცოლთანაც. ოტანესმა გაუგზავნა ამ თავის ასულს კაცი, რომ შეეტყო, თუ ვისთან სძინავს მას, სმერდის კიროსის ძესთან თუ ვინმე სხვასთან. ქალმა შემოუთვალა, არ ვიცო, რადგან არც სმერდის კიროსის ძე უნახავს ოდესმე და არც ის იცის, ვინ არის, ვინც მასთან ცხოვრობს. მეორედ გაუგზავნა ოტანესმა კაცი და შეუთვალა: „თუ შენ არ იცნობ სმერდის კიროსის ძეს, ატოსას ჰკითხე, ვინ არის, ვისთანაც ცხოვრობთ ისიც და შენც, რადგან ის ხომ კარგად იცნობს თავის ძმას“. ასულმა ამაზე უპასუხა: „არც ატოსასთან შემიძლია ლაპარაკი და ვერც სხვას ვისმე ვხედავ იმ ცოლთაგან, ვისთანაც ცხოვრობს. ამ კაცმა, ვინც არ უნდა იყოს ის, სამეფო ტახტზე ასვლისთანავე დაგვაშორა ერთმანეთს“.

69. ეს რომ მოისმინა ოტანესმა, კიდევ უფრო ცხადი გახდა მისთვის საქმის ვითარება. მან მესამედ გაუგზავნა მოციქულობა თავის ქალს და შეუთვალა: „ასულო ჩემო, შენ კეთილშობილი ხარ, ამიტომ მამა რომ გიბრძანებს, უნდა დაემორჩილო და ხიფათში ჩაიგდო თავი, რადგან თუ ეგ სმერდის კიროსის ძე კი არა, არამედ ისაა, ვინც მე მგონია, მას არც შენთან წოლა მართებს და სპარსელებზე მეფობასაც თავი უნდა გაანებოს, თანაც ყოველივე ამისთვის პასუხი აგოს. ამიტომ ასე უნდა მოიქცე: როდესაც ის შენთან დაწვება და შეატყობ, რომ დაიძინა, მოუსინჯე ყურები. თუ ნახავ, რომ აქვს ყურები, მაშინ იცოდე, რომ შენთან სმერდის კიროსის ძე წევს, ხოლო თუ არა აქვს, მაშინ შენთან მოგვი სმერდისი ცხოვრობს“. ამაზე ფადიმემ შემოუთვალა, რომ მართლაც დიდი საფრთხე მოელის, თუ ამას გააკეთებს, რადგან თუ კაცს მართლა არა აქვს ყურები და იგრძნობს, რომ ყურებს უსინჯავენ, კარგად უნდა იცოდეს, რომ ამ შემ-

თხვევაში ქალს გააქრობს, მაგრამ მიუხედავად ამისა, ის მაინც გააქეთებს ამას; ასე აღუთქვა ქალმა მამას ამის გაქეთება. ამ მოგვს, სმერდისს ყურები დააჭრა კიროსმა, კამბისესის ძემ, რაღაცა არც თუ ისე მცირე დანაშაულისათვის. ფაფდი-მიემ კი, ოტანესის ასულმა, ყველაფერი შეასრულა, რასაც დაჰპირდა მამას. როდესაც დადგა მისი ჯერი მოგვთან მისვლისა (რადგან სპარსელებთან ცოლები მორიგეობით მიდიან ხოლმე), იგი მივიდა და დაწვა მასთან, ხოლო მოგვმა რომ მაგრად დაიძინა, ქალმა ყურები მოუსინჯა და სულ ადვილად დაიდასტურა, რომ მის ქმარს ყურები არ ჰქონდა. გათენებისთანავე გაგზავნა კაცი მამასთან და ყველაფერი შეატყობინა.

70. ხოლო ოტანესმა მოიყვანა ასპათინესი და გობრიესი, წარჩინებული სპარსელები, რომელთაც ის განსაკუთრებით ენდობოდა და უამბო მათ მთელი ეს ამბავი. მათ თვითონაც ჰქონდათ ეჭვი, რომ ასეა საქმე და ოტანესის მოტანილი ამბავი დაიჯერეს. მათ გადაწყვიტეს, რომ თითოეული მათგანი შეიამხანაგებს ერთ სპარსელს, ვისაც ის განსაკუთრებით ენდობა. ოტანესმა შემოიყვანა ინტაფრენესი, გობრიესმა — მეგაბიძოსი, ხოლო ასპათინესმა — ჰიდარნესი, ისინი რომ ექვსნი გახდნენ, სუსაში სპარსეთიდან მივიდა დარიოსი, ჰისტასპესის ძე; მისი მამა ხომ სპარსეთში მეფისნაცვალი იყო. როდესაც ის მოვიდა, ამ ექვსმა სპარსელმა გადაწყვიტა, დარიოსიც შეეამხანაგებინათ.

71. ესენი, შვილნი რომ იყვნენ, შეიკრიბნენ, ერთმანეთს სიტყვა მისცეს და ერთგულება შეჰფიცეს. როდესაც დარიოსის ჯერი დადგა აზრის გამოსათქმელად, მან შემდეგი თქვა: „მე მეგონა, მხოლოდ მე ვიცოდი, რომ მოგვი მეფობს, ხოლო სმერდისი, კიროსის ძე მკვდარია. აი, ამის გამო იყო, რომ აქეთ მოვიჩქაროდი, რათა შემემზადებინა მოგვისთვის სიკვდილი; რადგანაც ისე მოხდა, რომ მარტო მე კი არა, თქვენც გცოდნიათ ეს ამბავი, ვფიქრობ, ნუ გავაჰინაურებთ და სასწრაფოდ ვიმოქმედოთ; ასე აჯობებს“. — ამაზე ოტანესმა თქვა: „ჰისტასპესის ძე, კარგი მამის შვილი ხარ და უთუოდ არ გინდა, რომ მამას ჩამორჩე. მაგრამ ამ საქმის დაწყებას ეგრე განუწყვლად ნუ იჩქარი, მას მეტი გონიერებით მოეკიდე. რადგან მისი დაწყებისათვის საჭიროა, რომ უფრო მრავალი ვიყოთ“. ამაზე დარიოსმა უპასუხა: „აქ დამსწრე ვაქცაყებო, ოტანესის ნათქვამის მიხედვით თუ მოიქცევით, იცოდეთ, სამარცხვინოდ დაილუპებით, რადგან ვიღაცა მაინც მიუტანს მოგვს ანგარებით ამბავს. ყველაზე უკეთესი იქნებოდა. თქვენ თვითონვე გაგეკეთებინათ ეს საქმე, მაგრამ რადგან გადაწყვიტეთ, რომ უფრო ბევრისათვის გაგეგებინებინათ და მეც გამენდგეთ, ამიტომ ან ღლესვე ვიმოქმედოთ, ანდა იცოდეთ, რომ თუ ღლევანდელი ღლე გავაცდინეთ, მხილებას სხვა ვერავინ მომასწრებს. მე თვითონ ვაუწყებ ყოველივეს მოგვს“.

72. როდესაც დანახა, რომ დარიოსი ასე ჩქარობდა, ოტანესმა თქვა: „რაკილა ასე გვაჩქარებ და გადადების ნებას არ გვაძლევ, მაშინ შენ თვითონ აგვიხსენი, როგორ უნდა შევიდეთ სასახლეში და დავესხათ თავს მოგვებს. უთუოდ თვითონაც იცი, რომ ყველგან დარაჯები დაყენებული, ხოლო თუ არ გი-

ნახავს, მოგისმენია მაინც ამის შესახებ. რანაირად უნდა გავცდეთ მათ?“ დარი-
ოსმა მიუგო: „ოტანეს, ბევრი რამ არის, რისი ახსნაც სიტყვით კი არა, საქმით
ხდება ხოლმე. ამასთან ბევრი რამის ახსნა შესაძლებელია სიტყვით, მაგრამ
ამას არავითარი მნიშვნელოვანი საქმე არ მოჰყვება. იცოდეთ, რომ იქ დაყე-
ნებულ დარაჯებთან გავლა სრულებით არ არის ძნელი, რადგან თქვენ ყველანი
ისეთები ხართ, რომ ვერავინ გაბედავს, არ გაგატარონ, ზოგი პატივისცემით,
ზოგი კი შიშით. ხოლო მე, საუკეთესო საბაბი მაქვს რომ გამატარონ, რადგან
ვითყვი, რომ ეს ესაა მოვედი სპარსეთიდან და მინდა მეფეს გადავცე მამის და-
ნაბარები, რადგან სადაც საქირთა ტყუილის თქმა, იქ უნდა ითქვას კიდევაც.
ბოლოს და ბოლოს ერთი და იგივე სურთ მათაც, ვინც ტყუის და მათაც, ვინც
სიმართლეს ამბობს. ერთნი ტყუიან მაშინ, როდესაც უნდათ სხვების ტყუილით
დარწმუნება და ამით სარგებლობა, ხოლო სხვები მართალს ამბობენ, რათა
სიმართლით მოიხვეკონ სარგებელი და ხალხის მეტი ნდობა დაიმსახურონ. ამ-
რიგად, სხვადასხვა მოქმედებით ერთსა და იმავე შედეგს ვაღწევთ. გამორჩენას
რომ არ მოელოდეს, მართალი ადამიანი ადვილად გახდებოდა მატყუარა და
მატყუარა კი მართალი. რომელი კარისმცველიც თავისი ნებით გაგვატარებს,
შემდეგში ბედს ეწევა, ხოლო ვინც შეეცდება წინააღმდეგობა გაგვიწიოს, ის
მტრად გამოცხადდება. ახლა კი მოვკიდოთ ხელი საქმეს და შევიკრათ სასახ-
ლეში“.

73. ამის შემდეგ გობრიესმა თქვა: „მეგობრებო, როდის გვექნება უკეთე-
სი შემთხვევა ძალაუფლების დასაბრუნებლად, ანდა (თუ ვერ შევძლებთ მის
დაბრუნებას) თავის დასადებად? ჩვენ, სპარსელები მიდიელ მოგვს ვემორჩი-
ლებით და ისიც უყუროს. ზოგიერთ თქვენგანს, ვინც ავადმყოფ კამბისესთან
იყო, კარგად ეხსოვება, თუ სიცოცხლის აღსასრულისას რით დაემუქრა ის
სპარსელებს, თუ კი ისინი არ შეეცდებიან ძალაუფლების დაბრუნებას; მაშინ
არ დაუჯერეთ მას, რადგან გვეგონა, რომ კამბისესი ცილსა სწამებს მოგვებს.
ამიტომ ახლა იმ აზრისა ვარ, რომ დაუჯეროთ დარიოსს, არ დაევიწყოთ ამ
ჩვენი შეკრებიდან და პირდაპირ წავიღეთ მოგვის წინააღმდეგ“. ეს თქვა გობ-
რიესმა და ყველანი დაეთანხმნენ მას.

74. სანამ ესენი თათბირობდნენ, ამასობაში შემდეგი რამ მოხდა. მოგვებმაც
მოითათბირეს და გადაწყვიტეს პრექსასპესი დაემეგობრებინათ. ეს იმიტომ, რომ
ის კამბისესის მიმართ მტრულად იყო განწყობილი, ჯერ ერთი იმის გამო, რომ
კამბისესმა ისარი ესროლა მის შვილს და მოჰკლა, კიდევ იმიტომ, რომ მხო-
ლოდ მან იცოდა სმერდისის, კიროსის ძის სიკვდილი, რადგან ის თავისი ხელით
ჰყავდა მოკლული და კიდევ იმიტომ, რომ სპარსელებში პრექსასპესს დიდი სა-
ხელი ჰქონდა. ყოველივე ამის გამო მოგვებმა დაუძახეს პრექსასპესს, შეე-
ცადნენ დაემეგობრებინათ, დაადებინეს ერთგულების სიტყვა და ფიცი, რომ
საიდუმლოდ შეენახა და არავისთვის გაემჟღავნებინა, როგორ მოატყუეს მათ
სპარსელები და ყოველივე ამისთვის მას აურაცხელ სიმდიდრეს დაჰპირდნენ.

პრექსასპესმა აღუთქვა, რომ ასე მოიქცეოდან. როდესაც მოგვებმა ამაზე დაი-
ყოლიეს, მერე სხვა რამეც დაავალეს: უთხრეს, რომ ყველა სპარსელს შეკრებენ
სასახლის გალავანთან და მას კი უბრძანეს, რომ ასულიყო კოშკზე და იქიდან გა-
მოეცხადებინა, რომ მათ განაგებს კიროსის ძე, სმერდისი და სხვა არავინ. ეს
იმიტომ დაავალეს, რომ სპარსელებს ის ყველაზე სანდო პირად მიაჩნდათ, მრავალ-
გზის ჰქონდა ნათქვამი, კიროსის ძე სმერდისი ცოცხალიაო და ასევე მრავალ-
გზის უარუყვია მისი მკვლელობა.

75. როდესაც პრექსასპესმა თქვა, რომ მზად არის ესეც გააკეთოს, მოგვებმა
თავი მოუყარეს სპარსელებს, აიყვანეს პრექსასპესი კოშკზე და უბრძანეს, ელა-
პარაკა; ხოლო რასაც ისინი მისგან მოითხოვდნენ, მან საგანგებოდ დაივიწყა და
დაიწყო კიროსის სახლის გენეალოგიის თხრობა აქამდენისიდან მოკიდებული,
ხოლო შემდეგ, როდესაც კიროსამდე მოვიდა, თქვა თუ რამდენი სიკეთე გაუ-
კეთებია კიროსს სპარსელებისათვის, ეს რომ მოუთხრო, შემდეგ გამოამძლავნა
ჰემმარიტება და თქვა, რომ უწინ მალავდა (რადგან მისთვის სახიფათო იყო
მომხდარის შესახებ ლაპარაკი), ხოლო ახლა კი აუცილებლად გამოაცხადებს,
რაც მოხდა. მან თქვა, რომ კამბისესმა აიძულა და მან თვითონ მოჰკლა კიროსის
ძე, სმერდისი, ხოლო ახლა მეფობენ მოგვები. შემდეგ ბევრი სწყყევლა სპარსე-
ლები, თუკი ისინი ძალაუფლებას არ დაიბრუნებდნენ და მოგვებს არ დასჯიდ-
ნენ და თავდაყირა გადმოეშვა კოშკიდან ძირს. ასე აღესრულა პრექსასპესი, რო-
მელიც მუდამ ღირსეული კაცი იყო.

76. ხოლო შეიღმა სპარსელმა, რომლებმაც გადაწყვიტეს, მაშინვე დასხ-
მოდნენ თავს მოგვებს და ეს საქმე არ გადაედოთ, ილოცეს ღმერთების მიმართ
და გამოვიდნენ ისე, რომ, რაც პრექსასპესს თავს ვადახდა, არაფერი იცოდნენ.
შუაგზაზე რომ იყვნენ, მაშინ შეიტყვეს, რაც პრექსასპესს დაემართა. მაშინ გა-
დაუხვიეს გზიდან და ისევ მოლაპარაკება დაიწყეს. ისინი, ვინც ოტანესის მხარე-
ზე იყვნენ, ამბობდნენ, რომ გადაედოთ და არ დასხმოდნენ თავს მოგვებს,
სანამ საქმეები ასე არეულია. ხოლო დარიოსის მომხრეები კი ამბობდნენ, რომ
დაუყოვნებლივ აღესრულებინათ, რაც გადაწყვიტეს. ისინი რომ კამათობდნენ,
გამოჩნდა შეიდი წყვილი ქორი, რომლებიც ორ წყვილ ძერას მისდევდნენ,
სწიწნიდნენ და გლეჯდნენ მათ. ეს რომ დაინახეს, შეიდათვემ დარიოსის აზ-
რი გაიზიარეს და ფრინველთაგან გამხნეებულები გაემართნენ სასახლისაკენ.

77. როდესაც კარიბჭეს მიაღწენ, მოხდა ისე, როგორც დარიოსი მოელოდა:
დარაჯები მოწიწებით შეხვდნენ სპარსელ წარჩინებულებს, მათგან არაფერ საექ-
ვოს არ მოელოდნენ, გაატარეს ღვთაებრივი შთაგონებით და არავის უკითხავს
არაფერი. შემდეგ, როდესაც შევიდნენ ეზოში, შეხვდნენ საქურისებს, რომელ-
თაც ცნობების მიტანა ევალებოდათ. საქურისები შეეკითხნენ სპარსელებს, რის-
თვის მოსულხართო. ისინი თან ამათ ეკითხებოდნენ და თან კარისმცველებს
ემუქრებოდნენ, რად გაატარეთ სპარსელებიო. როდესაც ამ შეიღმა მოინდომა წინ
წასვლა, საქურისებმა წინააღმდეგობა გაუწიეს. სპარსელებმა მოილაპარაკეს

ერთმანეთში, იძრეს სატევრები, საქურისები, რომლებიც უძალიანდებოდნენ, ადგილზე დაჰკლეს და თვითონ სირბილით შეეცვივდნენ მამაკაცთა დარბაზში.

78. ისე მოხდა, რომ ორივე მოგვი ამ დროს შიგნით იყო და თათბირობდა პრექსასპესის საქციელის გამო. მაგრამ როდესაც დაინახეს შეშფოთებული და აყვირებული საქურისები, მიხვდნენ, რაც მომხდარიყო, ორივენი წამოცვივდნენ და მოემზადნენ თავის დასაცავად. ერთი მათგანი სასწრაფოდ მშვილდს ეცა, ხოლო მეორემ შუბი მოიმარჯვა. მაშინ დაერივნენ ერთმანეთს, მშვილდოსნისათვის მშვილდი სრულიად ურგები აღმოჩნდა, რადგან მოწინააღმდეგე მას ახლოდან უტევდა, ხოლო მეორემ, რომელიც შუბით იცავდა თავს, ჯერ ასპათინესი დასჭრა თეძოში, მერე ინტაფრენესი—თვალში, ამ ჭრილობამ ინტაფრენესს თვალი დააკარგვინა, მაგრამ არ მოუკლავს, ერთმა მოგვმა დასჭრა ეს ორი კაცი, ხოლო მეორე მოგვი, მშვილდი რომ ვერ მოიხმარა, შეეარდა საწოლ ოთახში, რომელიც მამაკაცთა ოთახის გვერდით იყო და უნდოდა მისი კარები ჩაეკეტა. მაგრამ მასთან ერთად ამ შვიდიდან ორი შეეცვივდნენ — დარიოსი და გობრიესი. გობრიესი და მოგვი შეიბნენ, დარიოსი კი იღვა და არ იცოდა, რა ექნა, რადგან ეშინოდა სიბნელეში გობრიესი არ დაექრა. გობრიესმა რომ დაინახა უქმად გაჩერებული დარიოსი, შეეკითხა, რატომაა, რომ ხელს არ ანძრევო. დარიოსმა უპასუხა, მეშინია, შენ არ დაგჭრაო. გობრიესმა ამაზე მიუგო: დაგვკარი მახვილი თუნდაც ორივესაო. დარიოსმა დაუჯერა; დაჰკრა სატევარი და ბედად მოგვს მოახვედრა.

79. მოგვები დახოცეს და თავები დასჭრეს, ხოლო თავიანთი დაჭრილები იქვე დატოვეს. ჯერ ერთი იმიტომ, რომ დაუძღურებულები იყვნენ და მერე კიდევ ციხე-სიმაგრის დასაცავად. ხოლო ხუთი მათგანი, ხელში მოგვების თავებით, გარეთ გამოვარდნენ, ყვირილი და ხმაური ასტეხეს. სხვა სპარსელებს დაუძახეს, უამბეს, რაც მოხდა და თავები უჩვენეს. ამასთანავე ჰკლავდნენ ყველა მოგვს, ვისაც კი გადაეყრებოდნენ. როდესაც სპარსელებმა შეიტყვეს, თუ ამ შვიდმა რა გააკეთა და მოგვებმა ისინი როგორ მოატყუეს, თვითონაც ისევე მოიქცნენ: იშიშვლეს სატევრები და ჰკლავდნენ მოგვებს, სადაც კი მოახვლებდნენ. დამე რომ არ დამდგარიყო, ვერცერთი მოგვი ვერ გადარჩებოდა. ეს დღე სპარსელებს საერთოდ ყველა სხვა დღეზე მეტად მიიჩნიათ და მართავენ დიდ დღესასწაულს, რასაც „მოგვთა მოკვდინებას“ უწოდებენ. ამ დროს ვერც ერთი მოგვი ვერ გამოჩნდებოდა დღის სინათლეზე; ამ დღეს მოგვები თავთავის სახლებში ატარებენ.

80. როდესაც შფოთიანობა დაცხრა და ხუთ დღეზე მეტი გავიდა, მოგვების წინააღმდეგ ამბოხებულმა სპარსელებმა ითათბირეს სახელმწიფოებრივი საქმეების შესახებ; მათ მიერ წარმოთქმული სიტყვების მიმართ ზოგიერთი ელინი უნდობლობას იჩენს, მაგრამ ეს სიტყვები მართლა წარმოთქვეს. ოტანესმა გამოაცხადა, სახელმწიფოს მართვაში ყველა სპარსელი უნდა მონაწილეობდესო. მან თქვა: „მე მგონია, რომ ერთი პირი აღარ უნდა იყოს ჩვენი მმართველი, რად-

გან ეს არც სასიამოვნოა და არც კარგი. თქვენ ხომ ნახეთ, სანამდის მივიდა კამბისესის თავხედობა და თქვენ თვითონვე განიცადეთ მოგვის თავნებობა. როგორ შეიძლება კარგი რამ იყოს ერთმმართველობა, რომელიც არაფრით არ ზღუდავს მმართველის თვითნებობას? ადამიანთა შორის ყველაზე ღირსეულმა რომ მოიპოვოს ეს ძალაუფლება, ისიც კი ვეღარ შეინარჩუნებს თავის ჩვეულებრივ ღირსებას, რადგან თავნებობას წარმოშობს მასში ის სიკეთე, რომელიც მის ხელთაა, ხოლო შურიანობა იმთავითვე ახასიათებს ადამიანის ბუნებას. ეს ორი თვისება მერე ყოველგვარ ბოროტებას აჩენს. ისე რომ, ყველაფრით გულმოყირკებული ის ბევრ უღირს საქციელს სჩადის, ზოგს თავნებობით და ზოგსაც შურით. თუმცა ტირანი, რაკილა მას ყოველგვარი სიკეთე აქვს, არ უნდა იყოს შურიანი, მაგრამ მისი საქციელი მოქალაქეთა მიმართ ამის სრულიად საწინააღმდეგო რასმე გვიჩვენებს, მას შურს საუკეთესო მოქალაქეებისა, რომლებიც არსებობენ და ცოცხლობენ, სამაგიეროდ შეჰხარის უბოროტესთ მოქალაქეთა შორის, ხოლო შესმენას ყველაზე მეტად იწონებს. მისი გული ყველაზე უფრო ძნელი მოსაგებია: რადგან თუ ზომიერად ავლენ მის მიმართ აღტაცებას, ის უკმაყოფილოა, საკმარისად არ მცემს პატივსო, ხოლო თუ ვინმე მეტისმეტ პატივს მიაგებს, მაშინაც უკმაყოფილოა, მემლიქნელებათ. ახლა კი ვიტყვი იმას, რაც ყველაზე მნიშვნელოვანია: ის მამა-პაპათა წეს-ჩვეულებებს არღვევს, ძალას ხმარობს ქალებზე და განუსჯელად ხოცავს მამაკაცებს. ხალხის მმართველობას უპირველესად ყოვლისა სახელწოდება აქვს შესანიშნავი — თანასწორუფლებიანობა, ხოლო შემდეგ ხალხის მმართველობა არაფერს აკეთებს ისეთს, რასაც აკეთებს ერთმმართველი. თანამდებობებს ისინი წილისყრით იჭერენ, თანამდებობისათვის პასუხს აგებენ, ხოლო ყოველგვარი გადაწყვეტილება საერთო საბჭოზე გააქვთ. ამიტომ, ჩემის აზრით, უნდა მოვსპოთ ერთმმართველობა და გავაძლიეროთ ხალხის მმართველობა, რადგან სიმრავლე ყოვლის შემძლეა“. ოტანესმა ეს წინადადება შემოიტანა.

81. ხოლო მეგაბიძოსმა ბრძანა, მცირეთა მმართველობას მიეცნოთო, მან თქვა: „რაც ოტანესმა ილაპარაკა ტირანიის მოსპობის შესახებ, მეც იმასვე ვიტყვოდი, ხოლო რაც შეეხება იმას, რომ ძალაუფლება ხალხს გადაეცეს, აქ ის თავის სწორ აზრს ასცდა, რადგან არაფერია უფრო უგუნური და თავნება, ვიდრე უსარგებლო ბრბო. მართლაც, სრულიად აუტანელია, რომ ხალხმა თავი იხსნას ტირანის თავნებობისაგან და თავი ჩაიგდოს ხალხის ალერახსნილ თავნებობაში, რადგან თუ ტირანი რამეს აკეთებს, მან იცის და ისე აკეთებს, ხალხმა კი არ იცის. ანდა როგორ უნდა იცოდეს რამე იმან, ვისაც არც უსწავლია და არც უნახავს არაფერი კარგი და ხეირიანი, ის მიეჭანება და იჭრება საქმეებში უგუნურად, აღიდებული მდინარის მსგავსად. რაც შეეხება ხალხს, ვისაც სპარსელებისათვის ბოროტება უნდა, იმათ შემოგვთავაზონ მათი მმართველობა, ჩვენ კი ამოვარჩევთ საუკეთესო ადამიანთა ჯგუფს და მათ გადავცემთ ძალაუფლებას.

ჩვენ თვითონაც მათ შორის ვიქნებით. ცხადია, საუკეთესო ადამიანებს გადაწყვეტილებებიც საუკეთესო ექნებათ“. მეგაბიძოსმა ეს აზრი გამოთქვა.

82. მესამედ დარიოსმა წარმოთქვა სიტყვა; მან თქვა: „მე ვფიქრობ, რაც თქვა მეგაბიძოსმა ხალხის მმართველობის შესახებ, აქ მან სწორად ილაპარაკა, ხოლო რაც შეეხება მცირეთა მმართველობას, აქ ის მართალი არ არის, წარმოდგენილი სამი შესაძლებლობიდან მე მჯერა, რომ თითოეული მათგანი საუკეთესოა—ხალხის მმართველობაც საუკეთესოა, მცირეთა მმართველობაც და ერთმმართველობაც. მაგრამ მაინც იმას ვიტყვი, რომ უკანასკნელი ბევრად აღემატება ორივეს. ერთი ღირსეული კაცის მმართველობაზე უკეთესი არაფერი შეიძლება იყოს, რადგან კარგი აზრების გამოყენებით ის უნაკლოდ უპატრონებს ხალხს და ასეთი მმართველობის დროს საგანგებოდ დაიმალება მტრებისაგან გადაწყვეტილებები. მცირეთა მმართველობის დროს, როდესაც მრავალნი ზრუნავენ სახელმწიფოს საქმეებზე, ჩვეულებრივ, დიდი უთანხმოება ჩამოვარდება ხოლმე მათ შორის, რადგან თითოეულ მათგანს სურს მოთავეობა და თავისი აზრების გატანა, რაც მათში ერთმანეთის მიმართ დიდ უთანხმოებას წარმოშობს, აქედან წარმოსდგება განხეთქილებები, განხეთქილებებიდან — მკვლელობა, ხოლო მკვლელობის შემდეგ წარმოიშობა ერთმმართველობა; აი, ამითაც კარგად ჩანს, რომ ის არის მმართველობის საუკეთესო ფორმა. მე რე — როდესაც სათავეშია ხალხი, შეუძლებელია, რომ ბოროტება არ წარმოიშვას და რაკილა ბოროტება წარმოიშობა, საზოგადოებრივ საქმიანობაში ერთმანეთს კი არ მტრობენ ეს ცუდი ადამიანები, არამედ პირიქით, დიდ მეგობრობას ამყარებენ. ბოროტის ჩამდენი ადამიანები სახელმწიფოებრივ საქმიანობაში ჩვეულებრივ შეთანხმებულები არიან ხოლმე. და ეს ასეა, სანამ ერთი ვინმე არ ჩაუდგება სათავეში ხალხს და არ მოუღებს ბოლოს ასეთ ყოფას. ამიერიდან ეს პირი იწვევს ხალხის აღტაცებას და ამ აღტაცების შედეგად ის ერთმმართველი ხდება. აი, ამის მიხედვითაც ნათელია, რომ ერთმმართველობა საუკეთესო ფორმაა სახელმწიფოს მართვისა. ყოველივე ნათქვამს რომ თავი მოვუყაროთ და ვიკითხოთ, საიდან მივიღეთ ჩვენ თავისუფლება და ვინ მოგვცა ის? ხალხმა, მცირეთმმართველობამ, თუ ერთმმართველმა? მე იმ აზრისა ვარ, რომ ჩვენ გავვათავისუფლა ერთმა კაცმა და ამიტომ ჩვენ უნდა მოვუაროთ მმართველობის ამ ფორმას. ამას გარდა, მამაპაპეულ კარგ წესჩვეულებებს არ უნდა გადავუხვიოთ, ასე არ ივარგებს“.

83. ეს სამი აზრი იყო წამოყენებული; ხოლო შეიდი კაციდან დანარჩენი ოთხი შეუერთდა ამ უკანასკნელს. რადგანაც დამარცხდა ოტანესის აზრი, რომელსაც სპარსელებისათვის თანასწორუფლებიანობის დამყარება უნდოდა, ოტანესმა უთხრა მათ შემდეგი: „მეგობრებო, ცხადია, რომ ერთი ჩვენგანი გახდება მეფე, იქნება ეს წილისყრით, თუ სპარსელი ხალხის არჩევით, ვისაც ის მიანდობს ამ საქმეს, ან კიდევ სხვა რამ გზით. მაგრამ მე თქვენ არ შეგეჯობრებით, რადგან არც მართვა მინდა და არც ის, რომ ვინმე მმართავდეს. მე იმ პირობით ვამბობ უარს ძალაუფლებაზე, რომ არც ერთი თქვენგანი არ იქნება ჩემი მმართველი.“

არც თვითონ ჩემი და არც ჩემი ჩამომავლობისა არასოდეს“. ოტანესმა რომ ეს თქვა, დანარჩენი ექვსი დაეთანხმა მას ამ პირობაზე; ის აღარ შესცილებია მათ თანამდებობის მოპოვებაში და განზე გადავა. ამჟამად სპარსელთა შორის მხოლოდ ეს სახლია თავისუფალი და ის ჰმორჩილებს მეფეს იმდენად, რამდენადაც თვითონ სურს, მაგრამ სპარსელთა კანონებს, ცხადია, არ არღვევს.

84. დანარჩენები ამ შვიდიდან თათბირობდნენ იმისათვის, რომ მეფე რაც შეიძლება სამართლიანად დაესვათ. მათ გადაწყვიტეს, რომ ვისაც მოხვდება სამეფო ხელისუფლება, მან ოტანესსა და მის ჩამომავლობას სამუდამოდ უნდა მიართვას ხოლმე ყოველწლიურად საუკეთესო მიდიური ტანსაცმელი და ყოველგვარი საჩუქრები, რაც სპარსელებში ყველაზე უფრო ძვირფასად ითვლება. მისთვის საჩუქრების მიცემა იმიტომ გადაწყვიტეს, რომ მან პირველმა მოიფიქრა ეს საქმე და შემოიკრიბა ისინი. ასე გამოარჩიეს მათ ოტანესი, ხოლო დანარჩენებს კი საყოველთაოდ ასე დაუდგინეს: თითოეულს ამ შვიდთაგანს შეეძლება, როდესაც მოისურვებს სასახლეში შესვლა წინასწარ შეტყობინების გარეშე, თუკი მეფე ამ დროს ცოლთან არ წევს, ხოლო მეფეს ცოლის შერთვა შეუძლია მხოლოდ მისი ახლანდელი თანამებრძოლების ოჯახებიდან. სამეფო ხელისუფლების შესახებ მათ შემდეგი გადაწყვიტეს: ისინი გარეუბანში ისხდებიან ცხენებზე და მზის ამოსვლისას ვისი ცხენიც პირველად დაიჭიხვინებს, იმისი იქნება სამეფო ხელისუფლება.

85. დარიოსს ჰყავდა ერთი ჰკვიანი მეჭინბე, მას სახელად ერქვა ომბარესი. როდესაც დაიშალნენ, ამ კაცს დარიოსმა შემდეგი უთხრა: „ომბარეს, ჩვენ გადავწყვიტეთ, სამეფო ხელისუფლება ასე მივაკუთვნოთ ერთ-ერთ ჩვენგანს: უნდა შევსხედეთ ცხენებზე და ვისი ცხენიც პირველი დაიჭიხვინებს მზის ამოსვლისთანავე, მისი იქნება სამეფო ხელისუფლება. ახლა თუკი რამე ხერხი იცი, ისე გააკეთე, რომ ეს პატივი ჩვენ გვერგოს და არა სხვას ვისმე“, ომბარესმა მიუგო შემდეგი: „უფალო, ამაზე თუა დამოკიდებული შენი გამეფება, გამხნევდი და გამხიარულდი, რადგან შენს გარდა სხვა არავინ იქნება მეფე, ამისი წამალი მე მაქვს“. დარიოსმა თქვა: „თუკი იცი რამე ასეთი საშუალება, დროა. რომ მას მიმართო და შორს არ გადასდო, რადგან შეჭიბრი ხეალ დილას ვვაქვს“. ომბარესმა რომ მოისმინა, ასე მოიქცა: დაღამებისთანავე წაიყვანა და გარეუბანში დააბა ერთი ფაშატი, რომელიც დარიოსის ცხენს განსაკუთრებით უყვარდა. აქვე მოიყვანა დარიოსის ცხენიც და დიდხანს ატარა ფაშატის ირგვლივ, სულ ახლოს, ისე რომ, ულაცი ეხებოდა ფაშატს და ბოლოს მიუშვა კიდევ ულაცი ფაშატზე.

86. მეორე დღეს, გათენებისთანავე ექვსივენი მოლაპარაკების თანახმად ცხენებზე შემსხდრები მოვიდნენ. მათ გაიარეს გარეუბანზე; როდესაც იმ ადგილას მივიდნენ, სადაც წინ ღამით ფაშატი იყო დაბმული, დარიოსის ცხენი წინ გაიჭრა და დაიჭიხვინა. ცხენის დაჭიხვინებისთანავე ცაზე იელვა და ჰქექა-ქუხილი გაისმა. ყოველივე ამან, რაც განგების მინიშნებასავით მოხდა. გადასწყვიტა და-

რიოსის ტახტზე დასმა. სხვები კიდევ ჩამოვიდნენ ცხენებიდან და დარიოსს თაყვანი სცეს.

87. ზოგიერთები ამბობდნენ, რომ ომბარესმა ასეთი რამ იეშმაკა, ხოლო სხვები შემდეგ ამბობენ (სპარსელები ორგვარად მოგვითხრობენ ამის შესახებ); თითქოს ომბარესი ხელით შეეხო ამ ფაშატის სარცხინელს და მერე ეს ხელი დამალული ჰქონდა შარვალში. შემდეგ, მზის ამოსვლისას, როდესაც ცხენები უნდა გაჰყვებოდა, ომბარესმა ამოიღო ხელი, დარიოსის ცხენს მიუტანა ნესტოებთან, ცხენმა დაყნოსა, შეკრთა და დაიჭივინა.

88. ასე მიიღო დარიოს ჰისტასპესის ძემ მეფობა და აზიაში ყველანი მისი ქვეშევრდომები იყვნენ, გარდა არაბებისა. ეს ხალხები ჯერ კიროსმა დაიმორჩილა და შემდეგ კამბისესმა. არაბები არასოდეს დაუმონებიათ სპარსელებს, ისინი მათი მეგობრები გახდნენ მაშინ, როდესაც კამბისესი გაატარეს ეგვიპტისაკენ, რადგან არაბთა უნებურად სპარსელები ეგვიპტეში ვერ შევიდოდნენ. დარიოსმა შეირთო სპარსელთა წარჩინებული ქალები: კიროსის ორი ასული — ატოსა და არტისტონე, ამათგან ატოსა ჯერ თავისი ძმის, კამბისესის ცოლი იყო და შემდეგ მოგვისა, ხოლო არტისტონე კი ქალწული იყო. შემდეგ შეირთო მან სმერდის კიროსის ძის ასული, სახელად პარმისი. მას ცოლად ჰყავდა აგრეთვე ოტანესის ის ასული, რომელმაც მოგვი ამხილა. ყოველივე დარიოსის ძლევა მოსილებით იყო აღსავსე. პირველად მან ქვის ქანდაკება გააკეთებინა და დაადგმევინა. გამოსახულება მხედარს წარმოადგენდა, რასაც ჰქონდა წარწერა, შემდეგის მათუწყებელი: „დარიოს ჰისტასპესის ძემ სპარსელთა სამეფო ტახტი მოიპოვა თავისი ცხენის (ნათქვამი იყო სახელი) და მეჩინებე ომბარესის სიქველით“.

89. ეს რომ გააკეთა, სპარსელები 20 საგამგებლოდ დაჰყო, რასაც თვითონ სპარსელები უწოდებენ სატრაპიებს. საგამგებლოებად რომ დაჰყო, საგამგებლოებს გამგებლები დაუყენა და დაუწესა ხარკი, რაც მისთვის უნდა გადაეხადათ¹ ცალკეული ხალხების მიხედვით; ხოლო ამ ცალკეულ ხალხებს მიაწერა მათი მეზობლებიც: მახლობელ ხალხებს რომ გასცდა, დანარჩენები — ზოგიერთ ხალხთან გაანაწილა და ზოგიც — მეორესთან. საგამგებლოების მიხედვით ხარკის გადახდა მან ყოველწლიურად ასე განსაზღვრა: ის ხალხები, ვისაც ნათქვამი ჰქონდა ვერცხლით გადაეხადათ ხარკი, იხდიდნენ ბაბილონური ტალანტის საზომით, ხოლო ვინც ოქროთი იხდიდა, ისინი ევბეურ ტალანტებს იხდიდნენ. ბაბილონური ტალანტი უდრის 78 ევბეურ მნას. კიროსისა და შემდეგ კამბისესის მმართველობაში არავითარი ხარკი არ ყოფილა დაწესებული. მაშინ ქვეშევრდომებს მეფეებისათვის საჩუქრები მოჰქონდათ. ხარკის დაწესებისა და სხვა მისი მსგავსი ღონისძიებების შემოღებისათვის სპარსელები დარიოსს მეწვრილმანეს უწოდებდნენ, კამბისესს ეძახდნენ უფალს, კიროსს კი მამას. ეს იმიტომ, რომ

¹ შტრ. I, 134.

ღარიოსი ყოველგვარ საქმეში გაზორჩენას ეჭებდა, კამბისესი მკაცრი იყო და უყურადღებო, ხოლო კიროსი — კეთილი და ყოველმხრივ მათზე მზრუნველი.

90. იონიელთაგან, აზიელ მაგნესიელთაგან, ეოლიელთაგან, კარიელთაგან, ლიკიელთაგან, მილიენისგან და ჯამფილიელთაგან (რადგან ყველა ამთ ერთად ჰქონდათ ხარკი დაწესებული) შემოსდიოდა 400 ტალანტი ვერცხლი. ეს იყო ღარიოსის მიერ დაწესებული პირველი სატრაპია. მისიელთაგან, ლიდიელთაგან, ლასონიებისაგან, კაბალიელთაგან და ჰიტენეელთაგან შემოდიოდა 500 ტალანტი. ესაა მეორე სატრაპია. პელესპონტეელთაგან; რომლებიც ცხოვრობენ მარჯვენა ნაპირზე, მისთვის, ვინც მიუტრავს ეგქსინის პონტოსკენ, ფრიგიელთაგან, თრაკიელთაგან, რომლებიც აზიაში არიან, პაფლაგონელთაგან, მარიანდინთაგან და სირიელთაგან 360 ტალანტი იყო გადასახადი. ესაა მესამე სატრაპია. კილიკიელთაგან მოდიოდა 360 თეთრი ცხენი (წლის ყოველ დღეზე თითო ივარაუდებოდა) და 500 ტალანტი ვერცხლი. აქედან 140 ტალანტი რზარჯებოდა კილიკიის ქვეყნის დამცველ ცხენოსანთა რაზმის შესანახავად, ხოლო 360 ტალანტი მისდიოდა ღარიოსს. ესაა მეოთხე სატრაპია.

91. ქალაქ პოსიდეგონიდან (რომელიც ამფილოქოს ამფირეოსის ძემ ააშენა კილიკიისა და სირიის საზღვარზე) ვიდრე ეგვიპტემდე, გარდა არაბთა ნაწილისა (რადგან ეს დაუხარკავი იყო), ხარკის სახით შემოდიოდა 350 ტალანტი. ამ სატრაპიაში შედიოდა მთელი ფინიკია, პალესტინა და წოდებული სირია და კიპროსი. ესაა მესხეთე სატრაპია. ეგვიპტიდან. ეგვიპტის მეზობელ ლიბიელთა ქვეყნიდან, კირენედან და ბარკედან (რადგან ესენიც ეგვიპტის სატრაპიაში ირიცხებოდნენ) ღარიოსი ღებულობდა 700 ტალანტს, გარდა იმ ფულისა, რომელიც შემოდიოდა მოაბისის ტბიდან¹ იქ მოპოვებული თევზის წყალობით. ამ ფულისა და კიდევ პურის გარდა შემოდიოდა 700 ტალანტი. 120000 საწყაო პური მიდის იმ სპარსელთა და მათი დაჭირავებული ჯარის გამოსაკვებად, რომლებიც ცხოვრობენ მემფისში თეთრ ციხესთან. ესაა მეექვსე სატრაპია. სატაგიდები, განდარიები, დადიკები და აპარიტები ერთსა და იმავე სატრაპიაში არიან გაერთიანებული და იხდიან 170 ტალანტს. ესაა მეშვიდე სატრაპია. სუსელთაგან და კისიელთა დანარჩენი მხარიდან შემოდის 300 ტალანტი. ესაა მერვე სატრაპია.

92. ბაბილონიდან და დანარჩენი ასირიიდან ღარიოსს შემოსდიოდა 1000 ტალანტი ვერცხლი და 500 დასაჭურისებული ყრმა. ესაა მეცხრე სატრაპია. აგბატანელთაგან და დანარჩენი მიდიიდან, პარიკანიელთაგან და ორთოკორიბანტთაგან — 450 ტალანტი. ესაა მეთათე სატრაპია. კასპიები, პავსიკები, პანტიმათები და დარეიტები ერთად იყვნენ დახარკულები და იხდიდნენ 200 ტალანტს. ესაა მეთერთმეტე სატრაპია.

93. პაქტიიკედან, არმენიელთაგან და მის მეზობლად მცხოვრებთაგან ვიდ-

¹ შლრ. II, 149.

რე ევქსინის პონტომდე, დარიოსს 400 ტალანტი მისდიოდა. ესაა მეცამეტე სატრაპია. საგარტიებისაგან, სარანგიებისაგან, თამანელებისაგან, უტიებისაგან, მიკებისაგან და მათგან, რომლებიც ცხოვრობენ მეწამული ზღვის კუნძულებზე, სადაც ასახლებს მეფე ეგრეთ წოდებულ გაძევებულებს, ყველა ამათგან ხარკი იყო 600 ტალანტი, ესაა მეთოთხმეტე სატრაპია. საკები და კასპიები¹ 250 ტალანტს იხდიდნენ, ესაა მეთხუთმეტე სატრაპია. პართები, ხორასმელები, სოგდები და არიები იხდიდნენ სამას ტალანტს. ესაა მეთექვსმეტე სატრაპია.

94. პარტიკანები და ასიელი ეთიოპელები იხდიდნენ 400 ტალანტს. ეს მეჩვიდმეტე სატრაპიაა. მათიენებს, სასპეარებსა და ალაროდიელებს შეწერილი ჰქონდათ 200 ტალანტი. ესაა მეთვრამეტე სატრაპია. მოსნებს, ტიბარენებს, მაკრონებს, მოსინოაქებსა და მარებს შეწერილი ჰქონდათ 300 ტალანტი. ესაა მეცხრამეტე სატრაპია. ინდოელები, რომლებიც ბევრად მეტნი არიან ყველა ჩვენთვის ცნობილ ხალხებზე, ხარკად იხდიდნენ განსხვავებით ყველა სხვა დანარჩენებისაგან 360 ტალანტ ოქროს ქვიშას. ესაა მეოცე სატრაპია.

95. ბაბილონური ფული ევბეურ ტალანტებზე რომ გადავიყვანოთ, 9880 ტალანტი იქნება², ხოლო ოქრო ვერცხლზე ცამეტჯერ მეტად რომ ვიანგარიშოთ, გამოვა რომ ოქროს ქვიშა 4680 ევბეური ტალანტის ღირებულებისაა. ამრიგად, ყველაფერს რომ თავი მოვუყაროთ, დარიოსი ყოველწლიურად 14560 ევბეურ ტალანტს ღებულობდა ხარკად, ხოლო ამის გარდა, რაც წვრილმანი იყო, იმაზე არც კი ვლაპარაკობ.

96. ეს იყო ხარკი, რასაც ღებულობდა დარიოსი აზიიდან და ლიბიის მცირე ნაწილიდან. მაგრამ გავიდა დრო და ხარკი შემოუვიდა აგრეთვე კუნძულებიდან და იმ ხალხისაგან, რომელიც ცხოვრობდა ევროპეში თესალიამდე. ამ ხარკს მეფე საგანძურში ასე ინახავდა: აღნობდა და ასხამდა თიხის ქვევრებში, ავსებდა ქურჭელს და შემდეგ შემოაცლიდა მას თიხას, როდესაც კი დასჭირდებოდა ფული, ჩამოატეხინებდა იმდენს, რამდენიც ესაჭიროებოდა.

97. აი, ესენი იყვნენ დარიოსის მიერ დაწესებული საგამგებლოები და მათზე დაკისრებული ხარკი. მხოლოდ სპარსეთის ქვეყანა არ მომიხსენებია დახარკულთა შორის, რადგანაც სპარსელებით დასახლებული ქვეყანა დაუხარკავი დარჩა. შემდეგ ხალხებს ხარკი არ ჰქონდათ დაწესებული, მაგრამ საჩუქრები კი მიჰქონდათ. ესენი იყვნენ ის ეთიოპელები, რომლებიც ეგვიპტის მეზობლები არიან და რომლებიც კამბისესმა დაიმორჩილა მაშინ, დღეგრძელ ეთიოპელებზე რომ ილაშქრა. ესენი წმინდა ნისესთან ცხოვრობენ და უწყობენ დღესასწაულს დიონისეს. ეს ეთიოპელები და მათი მეზობლები ხმარობენ იმავე თესლს, რომელსაც კალანტიელი ინდები, ხოლო საცხოვრებლად აქვთ მიწურები. ესენი ორივენი ყოველ მესამე წელს იხდიდნენ და ჩვენს დრომდე იხდიან

¹ პაულის შენიშვნის თანახმად, ესაა შეცდომა, რადგან „კასპიები“ ზემოთ (§ 92) ჩანან.

² მიშჩენკოსეულ თარგმანში არის „7880“ და შენიშვნა აქვს; Вм. рукописи. 9540.

ორ ქოანის ბუნებრივ ოქროს, 200 ძირ შავ ხეს, ხუთ ეთიოპელ ყრმას და სპი-
ლოს 20 დიდ ეშვს. კოლხებმაც დაიწესეს საჩუქრები და ასევე მათმა მეზობ-
ლებმაც ვიდრე კავკასის მთებამდე (რადგან ამ მთებამდე ვრცელდება სპარსე-
თის მმართველობა, ხოლო კავკასიიდან ჩრდილოეთისაკენ მდებარე ქვეყნებს
არაფერი უნდათ იცოდნენ სპარსელებისა), ამათ საჩუქრად დაიწესეს და ეს
გრძელდება ჩვენს დრომდე, რომ ყოველ მეხუთე წელს გადაიხადონ 100 ყრმა
და 100 ქალწული. არაბები 1000 ტალანტ გუნდრუქს იხდიდნენ ყოველწლიუ-
რად. ესაა საჩუქრები, რომელსაც ღებულობს მეფე ხარკს გარდა.

98. ინდოელები ასე შოულობენ ამოდენა ოქროს, რომლის ნაწილიც, რო-
გორც უკვე ითქვა¹ სპარსეთის მეფესთან მიაქვთ ქვიშის სახით: ინდოეთის ქვეყ-
ნის აღმოსავლეთი ნაწილი ქვიშიანია. მართლაც, ჩვენთვის ცნობილ ყველა
ხალხს შორის, რომელიც ცხოვრობს აზიაში, და რომლის შესახებაც დაბეჭი-
თით შეგვიძლია რისამე თქმა, ინდოელები ყველაზე უფრო აღმოსავლეთისაკენ.
მზის აღმოსავლეთისაკენ არიან, ხოლო ინდოელების აღმოსავლეთით ქვიშების
გამო უკვე უდაბური ადგილია. ინდოელები მრავალი ტომისაგან შედგებიან და
ეს ტომები სხვადასხვა ენაზე ლაპარაკობენ. ზოგი მათგანი მომთაბარეა, სხვები
არა; ზოგიერთები კიდევ მდინარის ქაობებში ცხოვრობენ და უმ თევზს ჰკამენ.
რასაც იჭერენ ლერწმის ნაგებით გასულები. ხოლო თითოეული ნავი გაკეთებუ-
ლია ლერწმის ერთი მუხლისაგან. ეს ინდოელები ლელის ტანსაცმელს ხმარობენ:
ისინი მდინარეში ჰკრიან ლელს და ჩეჩქვავენ, შემდეგ აქედან ქილოფის მსგავსს
რალაცასაც ქსოვენ და იცვამენ, როგორც აბჯარს.

99. სხვა ინდოელები, რომლებიც ამათგან აღმოსავლეთისაკენ ცხოვრობენ,
მომთაბარეები არიან, ჰკამენ უმ ხორცს და ეწოდებათ მათ პადეები. ამბობენ,
რომ ისინი შემდეგ ჩვეულებებს მისდევენ: თუკი ვინმე მათი ტომისაგანი² და-
ავადდა, იქნება ეს ქალი თუ კაცი, კაცს კლავენ კაცები, ისინი, ვინც მასთან
ყველაზე ახლოს არიან, თანაც ამბობენ, რომ ავადმყოფობით დასუსტდება და
მისი ხორცი მათთვის გამოუსადეგარი გახდება. ავადმყოფი უარყოფს, არა ვარ
ავადო. ისინი არ უჭერებენ, კლავენ და შეექვევნიან, ხოლო როდესაც ქალი
ავადმყოფდება, მისი უახლოესი ქალები იმასვე აკეთებენ მის მიმართ, რასაც
კაცები სჩადიან ხოლმე. ვინც მოხუცებაში შედის, იმასაც კლავენ და შეექვე-
ვიან. მაგრამ ბევრი მათგანი ვერ აღწევს ამ ასაკამდე, რადგან ამაზე უწინ ყვე-
ლას რაიმე ავადმყოფობა ემართება და ხოცავენ.

100. სხვა ინდოელებს კიდევ სხვა ჩვევები აქვთ. ისინი არც რაიმე სულ-
ერს კლავენ, არც რასმე სთესენ, არც სახლები აქვთ საცხოვრებლად. ისინი
მცენარეულით იკვებებიან. მათ აქვთ მცენარე, რომელიც თავისთავად ამოდის,

¹ III, 94.

² *ძუ ძაძუ*—ნიშნავს „მოქალაქეს“, მაგრამ მომთაბარე ტომის შემთხვევაში ეს სიტყვა არ გამოდგება.

აგროვებენ, ჭერჭიანად ხარშავენ და ჭამენ. თუკი ვინმე მათ შორის დაავად-
მყოფლა, მიდის უღაბნოში და იქ წვება. არაგინ ზრუნავს არც მკვდრისათვის
და არც ავადმყოფისათვის.

101. ყველა ჩემს მიერ ჩამოთვლილ ინდოელებს სქესობრივი ურთიერთობა
აშკარად აქეთ. ისევე, როგორც ცხოველებს. და მათ ყველას ისეთივე კანი აქეთ,
როგორც ეთიოპელებს. მაზი თესლი, რომელსაც ისინი ქალებში ანთხევენ, თეთ-
რი კი არაა, როგორც სხვა ხალხების, არამედ შავია, როგორც მათი კანი. ასეთ-
სავე თესლს ანთხევენ ეთიოპელებიც. ეს ინდოელები სპარსელებისაგან ძალიან
შორს ცხოვრობენ, სამხრეთისაგან და არასდროს ყოფილან მეფე დარიოსის
ქვეშევრდობები.

102. სხვა ინდოელები ქალაქ კასპატროსისა და პაქტიაკეს ქვეყნის მეზობ-
ლები არიან, ისინი ცხოვრობენ ყველა ინდოელებზე უფრო ჩრდილოეთით,
ჩრდილოეთის ქარისაგან და ბაქტრიელების მსგავს ცხოვრებას ეწევიან. ინ-
დოელთა შორის ესენი ყველაზე უფრო მებრძოლები არიან და ოქროს მოსაპო-
ვებლადაც ესენი მიდიან, მათ ქვეყანასთან ქვიშოვანი ნიადაგის გამო უღაბური
ადგილია. ამ უღაბნოსა და ქვიშებში ბინადრობენ ჭიანჭველები, რომლებიც
სიდიდით ძალზე უფრო პატარები არიან, მაგრამ მელეებზე უფრო დიდები.
რამდენიმე მათგანი სპარსთა მეფესაც კი ჰყავს იქ მონადირებული. ეს ჭიანჭვე-
ლები თავის საცხოვრებელს იკეთებენ მიწის ქვეშ და ქვიშა ამოაქვთ სწორედ
იმდაგვარად, როგორც ამას აკეთებენ ჭიანჭველები ელინთა ქვეყანაში, შესა-
ხედავლად ჰგვანან ელინთა ჭიანჭველებს. ქვიშა, რომელიც მათ ამოაქვთ, ოქ-
რონარევია. აი, ამ ქვიშისათვის მიდიან უღაბნოში ინდოელები. თითოეული აბაბს
სამ აქლემს, აქეთ-იქიდან მამალი აქლემებია მიბმული, ხოლო შუაშია — დედა-
ლი. ამ დედალზე ჯდება თვითონ მხედარი და საგანგებოდ არის შერჩეული ისე-
თი დედა-აქლემი, რომელიც ნორჩ შვილებს მოჰკლიჯეს და ისე შეაბეს. მა-
თი აქლემები სისწრაფით ცხენებს არ ჩანოუფარდებიან და ამას გარდა მათ გა-
ცილებით უფრო დიდი ტვირთის ზიდვა შეუძლიათ.

103. რა შესახედაობის არის აქლემი, ეს ელინებმა იციან, ამიტომ არ აღვ-
წერ. აღვნიშნავ მარტო იმას, რაც მათ არ იციან. აქლემს უკანა ფეხებზე აქვს
ოთხი თქოსეული კუნთი და ოთხი სახსარი, ხოლო სარცხვინელი აქვს უკანა
ფეხებს შორის, მიმართული კუდისაკენ.

104. აი, ასე შეაბამენ ხოლმე ინდოელები აქლემებს, როდესაც ოქროს მო-
საპოვებლად მიდიან. ისინი ისეთ თადარიგს იჭერენ, რომ ამ მოტაცების დროს
ყველაზე დიდი სიციხე იყოს, რადგან ამ პაპანაქების დროს ჭიანჭველები მიწის
ქვეშ არიან შეყუჟულები. ყველაზე უფრო ცხარე მზე ამ ხალხისათვის არის გა-
თენებისას და არა შუადღისას, როგორც სხვა ხალხებისათვის, და იქ სიციხეა
მზის ამოსვლიდან ჩვენი ბაზრობის მოთავებამდე. მთელი ამ ხნის განმავლობაში
იქ ბევრად უფრო მაგრად აცხუნებს მზე, ვიდრე ელადაში შუა დღისას და ამ-
ბობენ, რომ ინდოელები ამ დროს წყალს ისხამენ ხოლმეო. შუა დღისას მზე

დაახლოებით ერთნაირად აცხუნებს სხვა ხალხებსაც და ინდოელებსაც. ნაშუადღევს მზე მათთვის ისეთივეა, როგორც სხვებისათვის გათენების სანს. ამას მერე თანდათანობით იმატებს სიცივე და მზე რომ ჩადის, მაშინ კარგა მაგრაღ ცივა.

105. ინდოელები, რომელთაც თან ტომრები აქვთ, მოდიან ამ ალგილას, ავსებენ ამ ტომრებს ქვიშით და რაც შეიძლება სწრაფად ბრუნდებიან უკან, რადგან, როგორც სპარსელები ამბობენ, ჭიანჭველები მაშინვე იღებენ ყნოსვით მათ მოსვლას და უკან დაედევნებიან ხოლმე. სისწრაფეში ამ ჭიანჭველებს სხვა არაჭერი შეედრება, ისე რომ, თუ ინდოელები ჭიანჭველების შევროვებაში არ დაადგენ გზას, ვერც ერთი მათგანი ვერ გადაჩნება. მამალ აქლემებს. რომლებიც დედლებს ჩამოუფარდებიან სისწრაფეში, ჩამორჩენისათვის აუშვებენ ხოლმე, მხოლოდ ორავს ერთად არა. ხოლო დედა აქლემებს ასსოვთ, რომ შვილები ჰყავთ დატოვებული და დაჟლილობას არ იმჩნევენ. მეტწილ ოქროს ინდოელები ასე იპოვებენ, როგორც სპარსელები ამბობენ, ხოლო დანარჩენ, მცირე ნაწილს. თავის ქვეყანაშივე თხრიან საბადოებიდან.

106. დასახლებული მსოფლიოს უკიდურეს ქვეყნებს ბევრი საუკეთესო რამე ზღვა წილად, ხოლო გლადას ყველაზე უკეთესი ერგო — ზომიერი ჰავა. დასახლებული მსოფლიოს უკიდურესი აღმოსავლეთის ქვეყანა ხომ ინდოეთია, როგორც უკვე ვთქვე ცოტა სემოთ¹. ჯერ ერთი იქ არიან ცხოველები. ოთხფეხნი და ფრთოსნები, რომლებიც სიდიდით ბევრად აღემატებიან სხვა ქვეყნების ცხოველებს, გარდა ცხენებისა (ესენი ჩამორჩებიან მიდიურ ცხენებს, ეგრეთ წოდებულ ნესეურს). ეგეც არ იყოს — იქ უამრავი ოქროა, ზოგი განათხარი, ზოგიც მდინარეების მიერ ჩამოტანილი და ზოგაც მოტაცებული, როგორც უკვე გიჩვენეთ². ველური ხეები იქ ნაყოფად მატყლს ისხამს, რომელიც სილამაზითა და ღირსებით უმჯობესია ცხვრისაზე. ტანსაცმელს ინდოელები ამ ხეების მაცულისაგან იქსოვენ.

107. შემდეგ — სამხრეთისაკენ დასახლებული ქვეყნებას უკიდურესი მხარე არის არაბიე, მთელი ქვეყნიებიდან მხოლოდ აქ მოიპოვება ფისი, გუნდრუკი, კასია, დარიჩინი და ლედანონი; გუნდრუკს გარდა ყოველივე ამის მოპოვება არაბებისთვის ძნელია. ფისის შესაგროვებლად ისინი ახრჩოლებენ სტირაქსს, რაც ელინებში შემოაქვთ ფინიკიელებს. ამას ახრჩოლებენ და ისე აგროვებენ ფისს, რადგან იმ ხეებს, რომელთაც ფისი აქვთ, ფრთოსანი გველები იცავენ. ზომით პატარები და შესახედავად ქრელები, ისინი დიდი რაოდენობით არიან თითოეულ ხესთან. სწორედ ეს გველები არიან ეგვიპტეზე რომ ლაშქრობენ ხოლმე³. მათ ამ ხეებს მხოლოდ სტირაქსის კომლით მოაშორებ.

1 III, 98.

2 III, 105.

3 II, 75.

108. არაბები ამბობენ, რომ მთელი დედამიწა აივსებოდა ამ გველებით, რომ იმათაც ის არ ემართებოდეთ, რაც ვიცი, რომ ემართებათ იქედნეებს. ღვთის განგება. როგორც შეშენის მას, ბრძენია, რადგანაც საცოდავი და საჭმელად ვარგისი სულიერნი, ყველანი მრავალნაყოფიერები შექმნა, რომ მათგან ზოგი მაინც გადარჩეს და სულ ერთიანად არ ამოწყდნენ, ხოლო საშიშარი და მავნე სულიერები კი — ნაკლებნაყოფიერი გააჩინა. მაგალითად, კურდღელზე ნადირობს ყველა: მხეცი, ფრინველი და ადამიანი, ამიტომაცაა, რომ ის ასე მრავალნაყოფიერია. ყველა მხეცთა შორის ის ერთადერთია, რომელიც უკვე და-მაკებული მაინც მაკდება, ისე რომ ნაყოფთაგან მუცელში ერთი ბეწვიანი ჰყავს, მეორე — ტიტველი, მესამე ეს-ეს არის ყალიბდება დედის საშვილოსნოში და მეოთხე კიდევ ისახება. კურდღელი ასე მაკობს, ხოლო რაც შეეხება ძუ ლომს, რომელიც ყველაზე ძლიერი და მამაცი ცხოველია, ის ერთხელ შობს თავის სიცოცხლეში და ისიც ერთ ლეკვს. რადგან, როდესაც შობს, შვილთან ერთად საშვილოსნოსაც გამოაგდებს ხოლმე. ამისი მიზეზი შემდეგია: როგორც კი ლეკვი დედის მუცელში დაიწყებს მოძრაობას, რაკილა მას ყველა სხვა მხეცზე უფრო ბასრი კლანჭები აქვს, აზიანებს საშვილოსნოს, ხოლო რაც უფრო იზრდება, მით უფრო ღრმად კაწრავს და ბოლოს, მშობიარობა რომ მოახლოვდება, საშვილოსნოსაგან სრულიად აღარაფერი რჩება მთელი.

109. იქედნეები და არაბების ფრთოსანი გველები რომ ისევე მრავლდებოდნენ, როგორც მათ ბუნებამ განუუთვნა, ადამიანებს აღარ ეცხოვრებოდათ. ახლა კი, ისინი რომ დაწყვილდებიან გასანაყოფიერებლად, მამალი იწყებს ქმედებას და როგორც კი დაღვრის თესლს, დედალი ჩააფრინდება კისერში და მანამ არ გაუშვებს, ვიდრე არ გამოუღრღნის მთლიანად. აი, ამგვარად კვდება მამალი, ხოლო დედალს მამლის გამო ასეთი რამ ეზღვება: შვილები მამის სა-მაგიეროს ზღავენ ჭერ კიდევ დედის მუცელში რომ არიან; ისინი ჰამენ დედას, უღრღნიან მუცელს და ასე ჰპოვებენ გამოსასვლელს, ხოლო სხვა გველები, რომლებიც ადამიანისათვის არ არიან დამლუბველნი, სდებენ კვერცხებს და ძალზე ბევრ შვილებს სჩევენ. იქედნეები მთელ დედამიწის ზურგზე არიან მოდებული, ხოლო ფრთოსანი გველები, ყველანი თავმოყრილნი არიან მხოლოდ არაბიეში და სხვაგან არსად გვხვდებიან. ამიტომაცაა, რომ ისინი ბევრი ეჩვენებოთ.

110. აი, ამგვარად იპოვებენ არაბები ფისს, ხოლო კასიის მოპოვება შემდეგგვარად ხდება: შეიხვევენ ტყავებითა და ბეწვებით მთელს სხეულსა და სახეს, გარდა თვალებისა და მიდიან კასიის მოსაპოვებლად. ის იზრდება ტბაში, რომელიც ღრმა არ არის. ტბის ირგვლივ და თვით ტბაში ცხოვრობენ ფრთოსანი ცხოველები, რომლებიც ყველაზე უფრო დამურებს ჰგვანან. ისინი საშინლად წრიბინებენ და მამაცები არიან ბრძოლაში. თვალებიდან უნდა მოცილონ ძინი და ისე მოჰკრიფონ კასია.

111. ამაზე უფრო უცნაურია დარიჩინის შეგროვების წესი. მათ არ შეუძლიათ გვითხრან, თუ საიდან წარმოდგება ის, ანდა რომელ ქვეყანაში იზრ-

დება. მხოლოდ ზოგიერთები სარწმუნო ცნობის საფუძველზე ამბობენ, რომ ის იმ ადგილებში იზრდება, სადაც დიონისე აღზარდესო¹. ამბობენ, რომ დიდ ფრინველებს მოაქვთ ჩხირები, რასაც დარიჩინს ეუწოდებთ, როგორც ფრინველებმა გვასწავლეს. ფრინველებს მოაქვთ ეს ჩხირები თავის ბუდეებში, რომლებიც ტალახისაგან არიან ნაკეთები და გადმოკიდებულია ისეთ მთებზე, სადაც ადამიანი ფეხსაც კი ვერ მოიკიდებს. ამიტომაა, რომ არაბებმა შემდეგი რამ გამოიგონეს: დახოცილ ხარებს, ვირებს და სხვა სახედრებს ჰრიან რაც შეიძლება დიდ ნაჭრებად და მიაქვთ ამ ადგილებში, ხორცს დებენ ბუდეების მახლობლად, ხოლო თვითონ შორს გადგებიან. ფრინველები ჩამოფრინდებიან და სახედრის ხორცის ნაჭრები მიაქვთ ბუდეებში. ბუდეები ტვირთის სიმძიმეს ვერ უძლებენ და ძირს ცვივიან. მაშინ ხალხი მიდის ახლოს და აგროვებს დარიჩინს, ამგვარად მოგროვილი დარიჩინი გადის მერე სხვა ქვეყნებში.

112. კიდევ უფრო საკვირველია ლედანონის, ანუ როგორც არაბები უწოდებენ — ლედანონის შეგროვება. ის თვითონ ძალიან სურნელოვანია და მოიპოვება ყოვლად მყარად გარემოში: მას პოულობენ ვაცების წვერებში და ისეთია, როგორც ხის ფისი. ის იხმარება ძალიან ბევრ ნელსაცხებელში და არაბები ყველაზე მეტად მას იყენებენ საკმევლად.

113. აი, ამდენი ითქვა საკმევლების შესახებ, რადგან არაბების ქვეყანას საოცრად სასიამოვნო სუნი ღლის. მათ ჰყავთ ორი საკვირველი ჯიშის ცხვარი, რაც სხვაგან არსად გვხვდება. მათგან ერთს აქვს გრძელი კული, არანაკლები სამ წყრთაზე; მან რომ ეს კული ძირს ათრიოს, მიწაზე ხანუნით კულზე წყლულები გაუჩნდება. ამიტომ ყოველი მწყემსი სწავლობს ღურგლობას რამდენადმე მიინც. ეს აკეთებს ურიკას და მას ცხვრის კულქვეშ აბამს. ამგვარად, თითოეული ცხოველის კული ცალკეულ ურიკაზე არის მიბმული. ცხვრების მეორე ჯიშს ბრტყელი კული აქვს, დაახლოებით წყრთის სიგანისა.

114. დასახლებული სამყაროს უკიდურესი სამხრეთ-დასავლეთი ქვეყანა არის ეთიოპია². იქაა ბევრი ოქრო, უზარმაზარი სპილოები, ყოველგვარი ველური ხეები და შავი ხე, ხალხი კი არის ტანადი, ლამაზი და დღეგრძელი.

115. ეს არის უკიდურესი ქვეყნები აზიასა და ლიბიეში. ხოლო ევროპის დასავლეთით მდებარე უკიდურესი ქვეყნების შესახებ მე არ შემიძლია დაბეჭდვით რამე ვთქვა, რადგან არ მჭერა იმისა, რომ იქაა მდინარე, ბარბაროსების მიერ ერიდანოსად წოდებული, რომელიც ერთვის ჩრდილოეთის ქარისაჲს კენ მიმართულ ზღვას, საიდანაც, როგორც ამბობენ, შემოდის ქარვა; არც ის ვიცი, არსებობენ თუ არა კასიტერიდის კუნძულები, საიდანაც ჩვენ თუთია მოგვდის. ჯერ ერთი სახელი „ერიდანოსი“ არის ბერძნული და არა ბარბაროსუ-

¹ ივარაუდება „ნისა“.

² სიტყვასიტყვით იქნება: „სამხრეთი რომ გადაიხრება მზის დასავლისაკენ — აი, აქ, უკიდურესი ქვეყანა არის ეთიოპია“.

ლი, ვიღაცა პოეტის მიერ შეთხზული. მეორეა და რამდენადაც არ ვეცადე, ვერ ვნახე ისეთი კაცი, რომელსაც თავისი თვალთ ენახა ევროპის იქითა მხარეს ზღვა. ასეა თუ ისე, თუთიაცა და ქარვაც დედამიწის კიდიდან მოგვდის.

116. ევროპის ჩრდილოეთ ნაწილში ჩანს, რომ ძალიან ბევრი ოქროა, მაგრამ როგორ ხდება მისი ნოპოვება, არც ამის შესახებ შემიძლია დაბეჭივებით რისამე თქმა. ამბობენ კი იმას, რომ ცალთვალა არიმასპები სტაცებენ ოქროს გრიფონებსო. მე არც იმისა მჯერა, რომ ცალთვალა ხალხი არსებობდეს, მაშინ, როდესაც მათ სხვა ყველაფერი დანარჩენი ადამიანების მსგავსი აქვთ. ამგვარად, განაპირა ქვეყნებს, რომლებიც ვარს არტყიან დანარჩენ. მუშაში მოქცეულ ქვეყანას, აქვთ ისეთი რამეები, რაც ჩვენის აზრით ყველაზე ლამაზია და ყველაზე იშვიათი.

117. აზიაში არის ერთი დაბლობი, ყოველმხრივ გარშემორტყმული მთებით. ზოლო ამ მთებში არის ხუთი ხეობა. ოდესღაც ეს დაბლობი ხორასმელებს ეკუთვნოდათ და მდებარეობდა ამ ხორასმელების, ჰირკანიების, პართების, სარანგების და თამანების საზღვარზე, ზოლო მას მერე, რაც სპარსელებმა მოიპოვეს ძალაუფლება, ის არის მიფისა. დაბლობის ჩამკეტი მთიდან მოედინება დიდი მდინარე, რომელსაც სახელად ჰქვია აკსია. უწინ ეს მდინარე ხუთ ტოტად იყო დაყოფილი და რწყავდა ხუთ შემოსხნებულ ქვეყანას, ისე რომ ცალკეულ ხეობაზე მოედინებოდა თითოეული მათგანისაკენ. მაგრამ მას მერე, რაც ეს ხალხები დაექვემდებარენ სპარსელს, მათ ასეთი ცუდი აზბავი დაემართათ: მეფემ ამოაშენებინა მთების ხეობები და თითოეული ხეობის წინ კარები დაადგმევინა. ამით მან წყალს გადაუტეცა გამოსავალი და მთებში მოწყვედული დაბლობი ზღვად იქცა, რადგან მდინარე შიგ შედიოდა, გამოსავალი კი არსად ჰქონდა. ხალხი, რომელიც წინათ ჩვეული იყო ამ წყლის ხმარებას, ახლა ვეღარ იყენებდა მას და დიდ გაჭირვებას განიცდიდა. წამთრობით ღმერთი მათ წვიმას უგზავნიდა, ისევე როგორც სხვა ხალხებსაც, მაგრამ ზაფხულდობით. როდესაც თესდნენ ფეტვსა და ქუნჯუთს, ძალიან უჭირდათ წყალი. ამიტომ უწყლობით შეჭირვებულნი ცოლებითურთ მიდიოდნენ სპარსელებში, დგებოდნენ მეფის კარების წინ და მოთქმით ტიროდნენ. მეფე მათ უკიდურესი გასაპირის დანახვაზე ბრძანებდა, გაეღოთ კარი, რომელსაც მათ ქვეყანაში შეჰყავდა წყალი. როდესაც მათი მიწა კარგად გაიყვინებოდა წყლით, კარი კვლავ იცეტებოდა; შემდეგ ბრძანებდა მეფე, რომ ახლა სხვა კარი გაეღოთ მათთვის, ვინც დარჩენილთა შორის ყველაზე უფრო გაჭირვებული იყო. როგორც გამიგონია და ვიცი, მეფე მათგან ხარკს გარდა დიდძალ ფულს ღებულობდა ამ კარის გაღებისათვის. ასე იყო ეს ამბავიც.

118. რაც შეეხება მოგვის წინააღმდეგ ამბოხებულ შეიდ ვაქკაცს, ერთი მათგანი, ინტაფრენესი, დანსაჯა თავისი თავნებობისათვის და ამბოხების შემდეგ მალე მოკვდა ასეთ პირობებში: მას უნდოდა სასახლეში შესვლა მეფესთან მოსალაპარაკებლად, რადგან არსებობდა ასეთი წესი, რომ მოგვის წინააღმდეგ

ამბოხებულებს შეეძლოთ მეფესთან შესვლა წინასწარი შეტყობინების გარეშე, თუკი მეფე ამ დროს ცოლთან არ იწვა. ამიტომაც ინტაფრენესმა, რომელიც ერთი შვიდთაგანი იყო, არ ჩათვალა საჭიროდ, რომ ვინმე გაეგზავნა შესატყობინებლად და მოინდომა შესვლა, მაგრამ კარის მცველმა და ამბების მომსახურებელმა ის არ გაატარეს, უთხრეს, რომ მეფე ცოლთან წვესო. ინტაფრენესმა იფიქრა, რომ ისინი ატყუებენ, ამიტომ იძრო ხანჯალი, დაატრა მათ ყურები და ცხვირები, აასხა ისინი თავისი ცხენის აღვირზე, შემოახვია ეს მათ კისრებზე და ისე გაუშვა.

119. ასე გამოეცხადნენ ისინი მეფეს და მიზნად უთხრეს, თუ რისთვის დაისჯნენ ასე. დარიოსი ნებუთადა, ექვსივე შეტყებულის საერთო გადაწყვეტილების შედეგი ხომ არ იყო ასე მოქცევა და სათითაოდ გამოიძახა ისინი. უნდოდა აზრი გაეგო, ხომ არ გაამართლებენ ისინი ამ საქციელს. როდესაც შეიძლო, რომ ინტაფრენესმა ეს მათთან შეთანხმებით არ ჩაიღინა, შეიპყრო თვითონ ინტაფრენესი, მისი შვილები და მთელი ბნისი სახლობა. რადგან დარწმუნებული იყო, რომ ის თავის ნათესავებთან ერთად იხრახავდა მის წინააღმდეგ ამბოხებს. ამიტომაც დაიჭირა ისინი და სიკვდილი მიუსაჯა. ინტაფრენესმა ცოლი მოვიდა მეფის კართან, ტიროდა და მოთქვამდა. რაკი ტირილი აღარ შეწყვიტა, დარიოსმა შეიბრალა ის, გაუგზავნა მოციქული და შეუთვალა: „დედა-კაცო, მეფე დარიოსმა მოიღო წყალობა და ყველა შეპყრობილ შენ მასობელთაგან ერთს. ესაც ისურვებ, გაათავისუფლებს“. ქალმა იფიქრა და ასე მოუგო: „თუ მეფე მე ერთ სულს მამატრებს, მაშინ მათ შორის ვერჩევი ჩემს ძმას“. ეს რომ შეტყობო დარიოსმა, გახეიროდა; ისევე გავზავნა კაცი და შეეკითხა: „დედა-კაცო, მეფე გეკითხება, რატომაა, რომ ქმარი და შვილები გასწირე და ძმა ამოირჩევი გადასარჩენად, ძმა, რომელიც უფრო უტყობა შენთვის, ვიდრე შვილები და ნაკლებ საყვარელი, ვიდრე ძმარა“. ქალმა მიუგო: „მეფეო, ქმარი მე სხვაც შეიძლება მყავდეს, თუკი დნერთი იწებებს. და სხვა შვილებიც მეყოლება, თუ ესენი დავკარგე, ხოლო რადგან ძმა და დედა აღარ მყვანან ცოცხლები. ამიტომ სხვა ძმა ვერაფრით ვერ მეყოლება. აი, ამ აზრით ვხელმძღვანელობდი, როდესაც ეს გითხარი“. დარიოსს მოეწონა ქალის ნათქვამი, ნაბიძგონები დარჩა მისით და გაუთავისუფლა ისიც. ვისაც ის თხოვდა და უფროსი შვილიც, ხოლო სხვა დანარჩენი ყველანი დაუხრცა. ამგვარად, როგორც ვთქვი, ასე დაიღუპა ერთი შვიდთაგანი და ისიც ესოდენ მალე.

120. კანბისესის ავადმყოფობის დროს შენდევნი ამბავი მოხდა: კიროსმა დააყენა სარდემი სატრაპად ოროატესი, სპარსელი. ამ კაცმა ერთი უსინდისო ზრახვა ჩაიღო გულში; მას არც რაიმე განუცდია, არც რამ სიტყვა სმენია პოლიკრატეს სამოსელისაგან, ის კი არა, სულაც არ უნახავს ის თვალით და მოინდომა მისი შეპყრობა და დაღუპვა, როგორც უმრავლესობა ამბობს, შენდევნი მიზეზის გამო: მეფის კარის წინ იჯდა ოროატესი და ერთი სხვა სპარსელი, სახელად მიტრობატესი, რომელიც დასკილიის სატრაპის მმართველი იყო. ისინი

ლაპარაკიდან ჩხუბზე გადავიდნენ. ისინი კამათობდნენ სიქველის შესახებ და მიტრობატესმა ოროატესს წასძახა: „შენ შენი თავი ვაუკაცად მიგაჩნია და მეფისთვის კუნძული სამოსი. კი ვერ დაგიმორჩილებია, რომელიც შენს სატრაპიასთან ასე ახლოს მდებარეობს; მისი დაპყრობა ძალიან ადვილია და უპყრია კიდევაც ვიღაცა ადგილობრივ მემამბოხეს 15 ჰოპლიტით; ახლა ის მისი ტირანია“. ზოგიერთები ამბობენ, ოროატესმა რომ ეს მოისმინა ძალიან გაჯავრდა ამ ლანძღვაზე და განიზრახა დაესაჯა არა ის, ვინც შეურაცხყო, არამედ პოლიკრატესი, რომლის მოკვლაც გადაწყვიტა, რადგან მისი მიზეზით გააგონეს მას ასეთი ძვირი სიტყვები.

121. ხოლო ზოგიერთები, მცირერიცხოვანნი, კი ამბობენ, რომ ოროატესმა სამოსზე გაგზავნა მაცნე, რაღაცა საქმეზე სათხოვნელად (არ ამბობენ კი, რა საქმეზე). პოლიკრატესი ამ დროს სუფრასთან წოლილა კაცების დარბაზში და მასთან იმყოფებოდა ანაკრეონტ ტეოსელი. განზრახ მოეკიდა აგდებით ოროატესის საქმეს, თუ უნებლიედ მოუვიდა ასეთი რამე, ყოველ შემთხვევაში პოლიკრატესი ასე მოქცეულა: ოროატესის მაცნე რომ შევიდა და დაელაპარაკა პოლიკრატესს (რომელიც, მოხდა ისე, რომ კედლისკენ იყო მიბრუნებული ამ დროს), იგი არც შემობრუნდა და არც რაიმე უპასუხა მას.

122. ამგვარად, ორ მიზეზს ასახელებენ პოლიკრატესის სიკვდილისას, და ვისაც რომელი უნდა, ის დაიჯეროს. ოროატესმა, მაგნესიაში რომ იჯდა, რომელიც მდინარე მაჰანდროსის ზემოთ მდებარეობს, სამოსზე გაგზავნა მირსოსი, გიგესის ძე, ლიდიელი, რომელსაც გაატანა მოციქულობა, რადგან მან იცოდა პოლიკრატესის განზრახვის შესახებ. პოლიკრატესი ჩვენთვის ცნობილ ელინთა შორის პირველი იყო. რომელმაც განიზრახა ზღვის მფლობელობა, კნოსელი მინოსისა და ზოგიერთი სხვა ვინმეს გარდა, თუკი ვინმე კიდევ იყო მასზე უწინ ზღვის მფლობელი. ასე ვთქვათ, ადამიანთა მოდგმაში პოლიკრატესი პირველი იყო, რომელსაც დიდი იმედი ჰქონდა იონიესა და კუნძულებზე ბატონობისა. ოროატესმა მისი ეს ვანზრახვა რომ შეიტყო, გაუგზავნა მოციქულობა და შემდეგი შეუთვალა: „ოროატესი პოლიკრატესს ეუბნება შემდეგს: შევიტყვე რომ დიდი საქმეები განვიზრახავს, მაგრამ შენი ქონება შენი მიზნების შესაბამისი არაა. მოდი, ასე მოიქციე, შენს მდგომარეობასაც გაიუმჯობესებ და მეც მიხსნი: მეფე კამბისესს ჩემი სიკვდილი გადაუწყვეტია. ეს მე დანამდვილებით შემატყუოხიეს. სწამიყვანე აქედან ჩემი ავლა-დიდებით, მისი ნაწილი შენთვის წაიღე და ნაწილი მე შემინახე. ამ ფულების შემწეობით შენ მთელი ელადის მმართველი გახდები. თუ არ გჯერა, რომ ქონება მაქვს, გამოგზავნე, ვისაც შენ ყველაზე უფრო ენდობი და იმას ვაჩვენებ“.

123. პოლიკრატესმა ეს რომ მოისმინა, ესიამოვნა და დაეთანხმა. რადგან ძალიან უნდოდა ბევრი ფული, პირველად სანახავად მაჰანდროსი გაგზავნა, მაჰანდროსის ძე, ერთი მოქალაქეთაგანი, რომელიც მას მდივნად ჰყავდა (ამის მერე დიდხანს არ გაუვლია, რომ ამან პოლიკრატესის მამაკაცთა დარბაზის შე-

სანიშნავი მორთულობა მთლიანად შესწირა პერას სალოცავს). ოროატესმა იცოდა, რომ მეთვალთვალე მოვა და მის მოლოდინში ასეთ ხრიკს მიმართა: რვა ყუთი აავსო ქვებით, მხოლოდ ნაპირებთან სულ ცოტა ადგილი დატოვა, ქვებს ზემოთ ოქრო დააყარა, შეჰკრა ყუთები და გამზადებული ჰქონდა. მაჰანდროსის მოვიდა, დაათვალიერა და შეატყობინა პოლიკრატესს.

124. ბევრი მისანი უკრძალავდა, მეგობრებიც ძალიან უშლიდნენ პოლიკრატესს წასვლას, ამას გარდა ასულსაც ასეთი რამ ეჩვენა სიზმარში: მან ნახა, თითქოს მისი მამა ჰაერში იყო ატაცებული, ზევსი ჰბანდა მას, ხოლო ჰელიოსი ნელსაცხებელს სცხებდა. ამისთანა სიზმარი რომ ნახა, ქალი ყოველგვარ ღონეს ხმარობდა, რომ პოლიკრატესი ოროატესთან არ წასულიყო; ის რომ ორმოცდაათნიჩბიან ხომალდზე ჯდებოდა, მაშინაც კი მანიშნებელ სიტყვებს ეუბნებოდა. პოლიკრატესი კი ემუქრებოდა მას, თუ შინ მშვიდობით დავბრუნდი, დიდხანს დარჩები ქალწულით. ქალი ევედრებოდა ღმერთებს, რომ ეს მუქარა ასრულებოდა, რადგან ერჩინა დიდხანს ყოფილიყო ქალწული; ვიდრე მამა დაეკარგა.

125. პოლიკრატესმა არავითარ რჩევას არ მიაქცია ყურადღება და გაცურა ოროატესთან, თან წაიყვანა ბევრი თავისი მეგობარიც. მათ შორის იყო დემოკედესი, კალიფონტის ძე, კროტონელი, რომელიც ექიმი იყო და მისი დროის საუკეთესო მკოდნე თავისი ხელობისა. მაგნესიაში რომ მივიდა, პოლიკრატესი სამარცხვინოდ დაიღუპა, რაც არ შეეფერებოდა არც მას და არც მის მისწრაფებებს, რადგან, სირაკუზელ ტირანებს გარდა, ვერც ერთი სხვა ელინ ტირანთაგანი ვერ შეედრებოდა პოლიკრატესს მის ბრწყინვალეებაში. ოროატესმა ის რომ მოაკვლევინა (ვერც კი აღვწერ, თუ როგორ მოაკვლევინა), მერე ჯვარს აცვა. ხოლო მისი მხლებლები, რომლებიც სამოსელები იყვნენ, გაუშვა და უბრძანა ჩემი მადლობლები უნდა იყოთ, რომ თავისუფლები ხართო. ხოლო მხლებელთა შორის, ვინც უცხოელები და მონები იყვნენ, მონობაში ჩაყარა და თავისთან დაიტოვა. პოლიკრატესი რომ ჩამოჰკიდეს, ამით სულ ახდა მისი ასულის სიზმარი: მას ბანდა ზევსი, როდესაც წვიმდა, ხოლო ჰელიოსი ნელსაცხებელს სცხებდა, როდესაც მისი სხეულიდან რალაცა სინოტივე მოჟონავდა. პოლიკრატესის კეთილდღეობა ამგვარად დამთავრდა (როგორც უწინასწარმეტყველა ეგვიპტის მეფე ამასისმა).

126. ამის მერე დიდხანს არ გაუვლია, რომ ოროატესს პოლიკრატესისათვის სამაგიერო მიეზლო. კამბისესის სიკვდილს შემდეგ, მოგვების შეფობის ხანაში ოროატესი იყო სარდში და არაფერი არგო სპარსელებს, რომელთაც მიდიელებმა წაართვეს ძალაუფლება. ამ არეულობის დროს მან მოკლა მიტრობატესი, დასკილიის მმართველი, რომელმაც უსაყვედურა მას პოლიკრატესის გამო, და მიტრობატესის შვილი, კრანასპესი. ესენი სპარსელებში პატივცემული პირები იყვნენ. მან მრავალგვარი თვითნებობა ჩაიდინა და მათ შორის ესეც: როდესაც დარიოსისაგან შიკრიკი მოუვიდა, რადგან არ მოეწონა ის ამბავი, რაც

მან მოუტანა, ჩაუხაფრა კაცები უკან გაბრუნებულს, მოაკვლევინა ის და ისიცა და მისი ცხენიც დაშალა.

127. დარიოსმა რომ ძალაუფლება ხელთ იგდო, განიზრახა ოროატების დასჯა ყველა მისი უსამართლო საქციელისათვის და განსაკუთრებით კი მიტროატებისა და მისი შვილის მკვლელობისათვის. დარიოსს არ უნდოდა პირდაპირ გაეგზავნა ლაშქარი მის წინააღმდეგ, რადგან ქვეყანაში ჯერ კიდევ შფოთიანობა იყო და თვითონაც ახლახან ჰქონდა მოპოვებული ტახტი; ამას გარდა მან შეიტყო, რომ ოროატებს დიდი ძალა ჰქონდა, მართო პირად მცველებად— 1000 სპარსელი ედგა და იგი ფლობდა ფრიგიის, ლიდიისა და იონიის სატრაპიებს. ამის გამო დარიოსმა შემდეგ ხერხს მიმართა: შეჰყარა სპარსელთა შორის ყველაზე მეტად წარჩინებულები და უთხრა მათ შემდეგი: „სპარსელებო, რომელი თქვენგანი იკისრებს შემისრულოს ერთი საქმე ბრძნულად, ძალისა და ჯარის გამოუყენებლად? რადგან აქ მართო ეშმაკობაა საჭირო და ძალმომრეობას არაფერი ესაქმება. რომელი თქვენგანი მომიყვანს ოროატებს ცოცხალს, ან ვინ მოჰკლავს მას? მას სპარსელებისათვის არავითარი სარგებლობა არ მოუტანია, ხოლო ბოროტება კი ბევრი გაუკეთებია. ჯერ ერთი, ორი ჩვენგანი დალუბა, მიტროატესი და მისი შვილი, შემდეგ — ის კლავს, ვისაც ვუგზავნი მოსაწვევად, არაჩვეულებრივ თვითნებობას იჩენს სპარსელების მიმართ. ვიდრე უარესი ბოროტება არ ჩაუდენია, ჩვენ მისი სიკვდილით დასჯა გვმართებს“.

128. დარიოსმა რომ ეს იკითხა, 30 კაცი წამოდგა და თითოეულ მათგანს უნდოდა ამის გაკეთება. რაკი მათ ერთმანეთში დავა დაიწყეს, დარიოსმა უბრძანა, წილი ეყარათ. იყარეს წილი და შეხვდა ბაგაფოსს, არტონტესის ძეს. წილი რომ ჰყავდა, ბაგაფოსი ასე წიოქცა: მან დაქვრა მრავალი წერილი, რომლებიც სხვადასხვა საქმეს ეჭებოდა, დაბეჭდა დარიოსის ბეჭდით, წავიდა და თან წაიღო სარდლში. მივიდა სარდლში და წარუდგა ოროატებს, ხოლო წერილებს სათითაოდ იღებდა და აძლევდა მეფის მდივანს წასაკითხად (მეფის მდივნები ყველა სატრაპს ჰყავს). წერილებს რომ აძლევდა ბაგაფოსი, ცდიდა პირად მცველებს. ვინცე მათგანი ოროატებისგან განდგომას მოინდომებდა თუ არა. მან დაინახა, რომ ისინი წერილებს დიდი მოწიწებით ეპყრობიან და უფრო დიდი პატივით კიდევ იმას, რაც წერილებშია ნათქვამი; ამის მერე მან გადასცა შემდეგი წერილი, რომელშიც ასეთი რამ ეწერა: „სპარსელებო, მეფე დარიოსი გიკრძალავთ თქვენ ოროატების პირად მცველობას“. მათ რომ ეს მოისმინეს, მაშინვე დაუშვეს შუბები. ბაგაფოსმა დაინახა, რომ ისინი ემორჩილებიან წერილებს და გამაწვევებულმა უკანასკნელი წერილი გადასცა მდივანს, რომელშიც ეწერა: „მეფე დარიოსი უბრძანებს სარდლში მყოფ სპარსელებს, მოკლან ოროატესი“. მცველებმა როდესაც მოისმინეს ეს, იშიშვლეს ხანჯლები და მაშინვე მოკლეს ოროატესი. ასეთი სამაგიერო მიეზღო სპარსელ ოროატებს პოლიკრატეს სამოხელისათვის.

129. მას მერე რაც ოროატების ქონება გადმოიტანეს სუსაში, დიდ დროს

არ გაუვლია, რომ მეფე დარიოსი გარეულ მხეცებზე ნადირობის დროს ჩამოხტა ცხენიდან და ფეხი იღრძო, როგორღაც ძალიან მაგრად იღრძო, ისე რომ, კოჭი ამოუყვარდა სახსრიდან. პირველად მიმართა ეგვიპტელ ექიმებს, რომლებიც თავისთან ჰყავდა, რადგან ისინი საუკეთესო ექიმებად მიაჩნდა და, ჩვეულებრივ, მათ მიმართავდა ხოლმე. მათ ღონივრად დაუქიმეს ფეხი და კიდევ უფრო უარესად გავხადეს. დარიოსმა შვიდი ღლე და შვიდი ღამე ტკივილისაგან უძილოდ გაატარა. მერვე ღლეს, როდესაც ძალიან ცუდად იყო, ვილატამ, რომელსაც უწინ სარდემში სმენოლა კროტონელი დემოკედესის ხელოვნების შესახებ, შეატყობინა ეს დარიოსს. დარიოსმა ბრძანა, სასწრაფოდ მოეყვანათ ის მასთან. როგორც იქნა იპოვეს დემოკედესი ოროატესის მონებს შორის, სრულიად მიკვდებული, გამოიყვანეს და წაიყვანეს მეფესთან, ბორკილების თრევი-თა და ძონტებში ჩაცმული.

130. შეაში რომ დააყენეს, მეფე შეეკითხა მას, იცის თუ არა მან ეს ხელობა. მან იუარა, რადგან ეშინოდა, თავს თუ გამოიჩენდა, სამუდამოდ არ დაეკარგა ელად, მაგრამ დარიოსი მიხვდა, რომ მან იცის ეს ხელობა და უბრძანა მის მომყვანებს, გამოეტანათ მათრახები და წვეტიანი ჯოხები. მაშინ დემოკედესმა აღიარა, მაგრამ თქვა, რომ ზედმიწევნით არ იცის, მხოლოდ ცოტა რამ გაეგება ამ ხელობისა ერთ ექიმთან ურთიერთობის შედეგად. შემდეგ, როდესაც დარიოსი მიენდო მას, მან გამოიყენა ელინური წაპლები, გამლი-ზიანებელთა შემდეგ იხპარა დამაყუჩებლები, მოჰგვარა ძილი და სულ ცოტა ხანში სრულიად გამოაჯანმრთელა, თუმცაღა მეფეს აღარ ჰქონდა იმედი, რომ ოდესმე ისევ ფეხმარდი იქნებოდა. ამის მერე დარიოსმა მას აჩუქა ორი წყვილი ოქროს ბორკილი. ექიმი შეეკითხა, ხომ არ აპირებს მისი უბედურების გაორმაგებას, რაკიღა მოარჩინა. დარიოსს მოეწონა ეს სიტყვა და გაგზავნა ის თავის ცოლებთან. საჭურისებმა ჩამოატარეს ის და ეუბნებოდნენ მეფის ცოლებს, რომ ესაა, ვინც მეფეს სიცოცხლე აჩუქაო. მაშინ თითოეულმა ცოლმა ფიალით ოქრო ამოიღო ყუთიდან და დემოკედესს აჩუქა, საჩუქარი იმდენად უხვი იყო, რომ ამ ფიალებიდან გადმოცვენილი სტატერები მოაგროვა მხლებელმა მსახურმა (რომელსაც სახელად სკიტონი ერქვა) და მას დიდი რაოდენობით შეუგროვდა ოქროს ფული.

131. ეს დემოკედესი შემდეგნაირად მოვიდა კროტონიდან და დაუმეგობრდა პოლიკრატესს: კროტონში მას ძალიან ტანჯავდა მამა, რომელსაც მძიმე ხასიათი ჰქონდა. და როდესაც ველარ შეძლო ამის ატანა, მიატოვა იქაურობა და წავიდა აფინაზე. იქ ყოფნის პირველსავე წელიწადს მან ყველა სხვა ექიმს აჯობა, თუმცაღა მოუწყობელი იყო და თან არ ჰქონდა არავითარი იარაღი, რაც ამ ხელობის კაცს სჭირდება. მეორე წელიწადს აფინელებმა ის სახელმწიფო ხარჯზე აიყვანეს და ტალანტს უხდიდნენ, მესამე წელს — ათენელები 100 მნას აძლევდნენ, ხოლო მეოთხე წელს პოლიკრატესმა ორი ტალანტი მისცა. ასე მოვიდა ის სამოსზე და ამ კაცის წყალობითაა, რომ კროტონელი ექიმები განსა-

კუთრებში არიან სახელგანთქმულნი (ისე იყო, რომ ელადაში პირველებად კროტონელი ექიმები ითვლებოდნენ, მეორეებად — კირენელები. ამავე დროს, არგოსელები იყვნენ მუსიკის საუკეთესო მცოდნენი ელინთა შორის).

132. დარიოსის მორჩენის შემდეგ დემოკედესი სუსაში უზარმაზარ სახლში ცხოვრობდა, გახდა მეფის თანამებრძაპეზე და შეეძლო ყველაფერი გაეკეთებინა, გარდა ერთისა — ელადაში დაბრუნების ნება არ ჰქონდა. ჯერ ეს ერთი — მეფეს ჰთხოვა და გადაარჩინა ეგვიპტელი ექიმები, რომლებიც უწინ მკურნალობდნენ მეფეს და რომელთაც სარზე ჩამოცმა ელოდათ, რაკილა ელინთა ექიმზე უმწეონი აღმოჩნდნენ. მერე — გადაარჩინა ერთი ელიდელი მისანი, რომელიც უწინ პოლიკრატესის მხლებელი იყო, ახლა კი მივიწყებული, მონათა შორის იმყოფებოდა. ერთი სიტყვით, დემოკედესს დიდი ძალა ჰქონდა მეფის კარზე.

133. ცოტა ხნის შემდეგ ასეთი ამბები მოხდა: ატოსას, კიროსის ასულს და დარიოსის მეუღლეს ძუძუზე სიმსივნე გაუჩნდა, რაც შემდეგ თანდათან უფრო ეზრდებოდა. სანამ სიმსივნე პატარა იყო, ატოსას რცხვენოდა და მალავდა, არავის ეუბნებოდა, მაგრამ როდესაც გაუჭირდა, მოაყვანინა დემოკედესი და იმას აჩვენა. ექიმმა მორჩენა აღუთქვა, მხოლოდ ფიცი ჩამოართვა, რომ სამაგიეროდ ქალი აუსრულებს იმას, რასაც მოსთხოვს, თანაც უთხრა, რომ არაფერს საძარცვინო აზრით მოითხოვდა.

134. მას მერე, რაც დემოკედესმა უმკურნალა და მოარჩინა ქალი, დემოკედესისგან დარიგებულმა ატოსამ დარიოსს ლოგინში ასეთი საუბარი გაუუშარათა: „მეფეო, ამოდენა ძალის პატრონი ისე ზიხარ, სპარსელებს არც ხალხს სძენ, და არც ძღვევამოსილებას. ახალგაზრდა კაცს, დიდი ქონების პატრონს თავის გამოჩენა შეშვენის, ბოლოს და ბოლოს სპარსელებმაც უნდა დაინახონ, რომ ვაჟკაცის ხელქვეითნი არიან. შენ ორი რამის გამო გმართებს ამისი გაკეთება: ჯერ ერთი იმიტომ, რომ სპარსელებმა იცოდნენ, რომ მათი ბელადი ვაჟკაცია და მერე იმიტომ, რომ ომში გართულებს მოცლაც არ ექნებათ შენს წინააღმდეგ ბოროტი განზრახვისა. აბა, ახლა გვიჩვენე რამე საქმე, სანამ ახალგაზრდა ხარ. სხეული რომ იზრდება, მასთან ერთად იზრდება აზრიც, ხოლო როდესაც სხეული ხუცდება, მასთან ერთად ხუცდება გონებაც და ბლაგვდება ყოველგვარი საქმიანობისათვის“. ასე ლაპარაკობდა ატოსა, როგორც ასწავლეს, ხოლო მეფემ მიუგო: „დედაკაცო, ყოველივე იმის გაკეთებას, რაც მითხარი, თვითონაც ვაპირებდი; მაგალითად, გადაწყვეტილი მაქვს გავდო ხიდი ერთი ხმელეთიდან მეორე ხმელეთზე და ვილაშქრო სკვითების წინააღმდეგ. სულ ცოტა ხანში ყოველივე ამას შევასრულებ“. ატოსამ უთხრა: „მოეშვი, პირველად სკვითებზე ნუ ილაშქრებ, რადგან ისინი, როცა კი მოინდომებ, შენი გახდებიან. ჩემი ხათრით ჯერ ელადაზე გაილაშქრე, რადგან ბევრი მსმენია და ძალიან მინდა, მხველებად ლაკონელი, არგოსელი, ატიკელი და კორინთელი ქალები მყავდნენ. თანაც შენ გამოსადეგი კაცი გყავს, რომელიც ყველაფერს გაჩვენებს ელ-

•ღაში და ყველგან გაგიძღვება: ეს ისაა, რომელმაც შენ ფეხი მოგიჩინა“. დარიოსმა მიუგო: „დედაკაცო, რადგან შენ ფიქრობ, რომ პირველად ელადის დაპყრობა უნდა ვცადო, მგონია, უმჯობესი იქნება ელინებში ჯერ სპარსთა მეთვალთვალები გავგზავნოთ იმ კაცთან ერთად, ვინც შენ დამისახელე, ისინი შეიტყობენ, ნახავენ ყველაფერს და ამბავს მოგიიტანენ. ხოლო შემდეგ, ყველაფერი რომ მეცოდინება, მე თვითონ შეეუტევ მათ“. ესა სთქვა და მისი სიტყვა და საქმე ერთი იყო.

135. როგორც კი გათენდა, დაუძახა 15 წარჩინებულ სპარსელს და უბრძანა მათ, გაპყლოდნენ დემოკედესს და დაეცლოთ ელადის ზღვის სანაპირო მხარეები, მხოლოდ ისე, რომ არ გაქცეოდათ დემოკედესი და უეჭველად უკან მოეყვანათ. მათ რომ ეს უბრძანა, შემდეგ დაუძახა დემოკედესს და სთხოვა, გასძლოლოდა ჰპარსელებს, ეჩვენებინა მათთვის მთელი ელადა და უკან დაბრუნებულიყო. თან უბრძანა, მამისა და ძმებისთვის წაეღო საჩუქრად ყოველივე, რაც კი მას მოძრავი ქონების სახით ჰქონდა და აღუთქვა, რომ დაბრუნებულს ბევრად უფრო მეტს მისცემდა სამაგიეროდ. ამას გარდა, უთხრა, რომ საჩუქრებს მიუმატებს კიდევ საბარგო ხომალდს, რომელიც ყოველგვარი სიკეთით დატვირთული მასთან ერთად გაუდგება გზას. მე ვფიქრობ, დარიოსმა ყოველივე ეს დემოკედესს მზაკერული აზრის გარეშე აღუთქვა. დემოკედესს კი შეეშინდა; ხომ არ მცდის დარიოსიო, ამიტომ არ დააცხრა საჩუქრებს, რაც კი ჰქონდა მიღებული და უთხრა, რომ მთელ თავის ქონებას ტოვებს ამ ქვეყანაში, რათა, უკან რომ დაბრუნდება, მაშინ მოიხმაროს, ხოლო რაც შეეხება საბარგო ხომალდს, რომელსაც დარიოსი დაჰპირდა ძმების საჩუქრად, იმას კი ღებულობს. ასეთი დავალებები მისცა მას დარიოსმა და ზღვას გაუყენა.

136. ისინი მოვიდნენ ფინიკიაში. ფინიკიის ქალაქ სიდონში, მაშინვე გაამზადეს ორი ტრიერი და ტრიერებთან ერთად დიდი სავაჭრო ხომალდი, რომელიც აავსეს ყოველგვარი სიკეთით. ეს ყოველივე რომ მოამზადეს, გაცურეს ელადაში, მიჰყვებოდნენ ზღვს სანაპირო მხარეებს, ათვალიერებდნენ და იწერდნენ, ვიდრე არ დაათვალიერეს მისი დიდი, მნიშვნელოვანი ნაწილი და არ მოვიდნენ იტალიის ქალაქ ტარანტში. აქ არისტოფილიდესმა, ტარანტელთა მეფემ, დემოკედესის მდგომარეობის შესამსუბუქებლად მიდიურ ხომალდებს საძვები დახსნა, ხოლო თვით სპარსელები შეიპყრო, როგორც მეთვალთვალები. ვიდრე იმათ თავს ეს ამბები იყო, დემოკედესი მოვიდა კროტონში. როდესაც მან თავის სამშობლოს მიაღწია, მაშინ გაათავისუფლა არისტოფილიდესმა სპარსელები და დაუბრუნა ის ნაწილები, რაც მოხსნა მათ ხომალდებს.

137. სპარსელებმა აქედან გაცურეს, დაედევნენ დემოკედესს და მიაღწიეს კროტონს. აქ იპოვეს ის ბაზარზე და ხელი სტაცეს. ზოგიერთი კროტონელი სპარსეთის შიშით მზად იყო გაეცა დემოკედესი, ჰხვებმა კი მისი მხარე დაიჭირეს და კომძლები დაუშინეს სპარსელებს; მაშინ სპარსელებმა მიმართეს მათ შემდეგი სიტყვით: „კროტონელებო, დაუფიქრდით რას შერებთ: თქვენ მე-

ფისგან გამოქცეულ მონას გვართმევთ, როგორ მოეწონება მეფე დარიოსს ასეთი სითავსებლე? ეს კაცი თუ წაგვართვით, რას მოიგებთ ამით? რომელ ქალაქზე გაეილაშქრებთ ამ ქალაქზე უწინ? რომელი ქალაქის დამონებას შევეცდებით ამაზე პირველად?“ ამას ლაპარაკობდნენ, მაგრამ კროტონელები ვერ დაითანხმეს. სპარსელებმა რომ დაკარგეს დემოკედესი და სავაქრო ხომალდი, რომელიც მასთან ერთად მიჰყავდათ, წავიდნენ უკან აზიაში, რადგან უგამყოლოდ დარჩენილნი აღარ შეეცადნენ ელადაში წინ წასვლას და მის გამოკვლევას. წასულებს მხოლოდ ერთი დაავალა დემოკედესმა, უბრძანა, ეთქვათ დარიოსისათვის, რომ დემოკედესი ცოლად ირთავს მილონის ასულსო. რადგან მოჭიდავე მილონის საბჭულს დიდ პატივს სცემდა მეფე. ვფიქრობ დემოკედესმა იმიტომ დააჩქარა ქორწილი და დახარჯა დიდი ფული, რომ ეჩვენებინა დარიოსისთვის, თუ რა სახელოვანი იყო ის თავის სამშობლოშიც.

138. კროტონიდან წამოსული სპარსელები მოხვდნენ თავისი ხომალდებიანად იგპიგიეში და იქ მონობაში ჩაცვივდნენ, ვიდრე არ გაათავისუფლა გილოსმა, ტარანტელმა (გამოქცეულმა თავისი ქალაქიდან) და არ წაიყვანა მეფე დარიოსთან. მეფე სამაგიეროდ მზად იყო, მიეცა მისთვის, რასაც კი მოისურვებდა. გილოსმა ირჩია, ტარანტში უკან დაბრუნება, მანამდე კი უამბო მას თავისი უბედურების შესახებ. ის მოერიდა ელადის შეშფოთებას, მის გამო რომ დიდ ფლოტს გაეცურა იტალიისაკენ და უთხრა მეფეს, მხოლოდ კნიდოსელები ეყოფიან ჩემს უკან დაბრუნებასო. მას ეგონა, რადგან ესენი ყველაზე უფრო მეგობრულად იყვნენ ტარანტელებთან, შეიძლებდნენ მის დაბრუნებას სამშობლოში. დარიოსმა აღუთქვა და კიდევაც შესარულა აღუთქმა: გაგზავნა მოციქული კნიდოსზე და უბრძანა, გილოსი ტარანტში წაიყვანათ. კნიდოსელებმა დაუჯერეს დარიოსს, მაგრამ ტარანტელებმა აღარ დაუჯერეს მათ და კნიდოსელებს არ შეეძლოთ მათი იჭულება. ასე მოხდა ეს ამბები. ესენი იყვნენ პირველი სპარსელები, რომლებიც აზიიდან მივიდნენ ელადაში და რომლებიც ზემოთქმული საქმის გამო მეთვალყურეებად მივიდნენ იქ.

139. ამის შემდეგ მეფე დარიოსმა აიღო სამოსი, ელინურ და ბარბაროსულ სახელმწიფოთა შორის ყველაზე უწინ; აიღო ის შემდეგი მიზეზების გამო: როდესაც კამბისეს კიროსის ძე დაშქრობდა ეგვიპტეზე, ეგვიპტეში მოვიდა ბევრი ელინი, ზოგიერთები, ჩვეულებისამებრ, სავაქროდ, სხვები სალაშქროდ და ზოგიც ამ ქვეყნის სანახავად. მათ შორის იყო სილოსონტი, აააკისის ძე, პოლიკრატესის ძმა, გამოძევებული სამოსიდან. ამ სილოსონტს ასეთი ბედი ეწია: მან ერთხელ ჩაიკვა ცეცხლისფერი მოსასხამი და დადიოდა მემფისის ბაზარზე. დაინახა დარიოსმა, რომელიც კამბისისის პირადი მცველი იყო (ჯერ არავითარი დიდი თანამდებობა არ ჰქონდა), მოუხდა წამოსასხამი და მივიდა სილოსონტთან მის საყიდლად. სილოსონტმა დაინახა, რომ დარიოსს ძალიან უნდოდა მისი წამოსასხამი და თითქოს ღვთაების მიერ შთაგონებულმა უთხრა: „არ გაყვიდი, ფულის გულისთვის, მაგრამ გაჩუქებ, რაკი ასე გინდა, რომ გქონდეს“. დარი-

ოსმა შეაქო ის ამისთვის და გამოართვა ჩასაცემელი, ხოლო სილოსონტი ფიქრობდა, რომ დაკარგა მოსახხამი თავისი სისულელის გამო.

140. ხანი რომ გავიდა, მოკვდა კამბისესი, შეიდნი ამბობდნენ მოგვის წინააღმდეგ და ამ შეიდიდან ერთმა, დარიოსმა ხელთ იგდო ძალაუფლება. სილოსონტმა შეიტყო, რომ ძალაუფლება გადასულა სწორედ ამ კაცის ხელში, რომელსაც მან ოდესღაც ეგვიპტეში ტანსაცმელი აჩუქა. წავიდა სუსაში და დაჯდა მეფის სასახლის ბჭესთან და თქვა, რომ დარიოსის კეთილისმყოფელი არის. მეკარემ გაიგონა მისი სიტყვები და გადასცა მეფეს. გაკვირებულმა მეფემ უთხრა მას: „ვინ არის ელინთა შორის ჩემი კეთილისმყოფელი, რომლისგანაც მე დავალბებული ვარ, მე ხომ ახლახან მოვიპოვე მმართველობა? არავინ მოსულა ელინთაგანი ჩვენთან და შემოძლია ვთქვა, რომ არც ერთი ელინისაგან არ მისარგებლია. მაგრამ მაინც შემოიყვანე შეგნით, რომ ვნახო, თუ რა უნდა, ამას რომ ამბობს“, მეკარემ შემოიყვანა სილოსონტი. ის რომ წარდგა, თარჯიმნები შეეკითხნენ, ვინ არის და რა გაუკეთებია, რომ მეფის კეთილისმოქმედად სახავს თავისთავს. სილოსონტმა უამბო ყოველივე, რაც მოსახხამთან დაკავშირებით მოხდა და რომ თვითონაა ის კაცი, რომელმაც მოსახხამი აჩუქა მეფეს. დარიოსმა ამაზე მიუგო: „უკეთილშობილესო კაცთა შორის, შენ ხარ ის ადამიანი, რომელმაც დამასაჩუქრე, მაშინ, როდესაც არავითარი ძალაუფლება არ მქონდა. თუმცა საჩუქარი მცირე იყო, მაგრამ ჩემი მადლობა იმოდენა უნდა იყოს, თითქოს დიდი რამ მიმეღოს. ახლა მის სამაგიეროდ მიბოძებია შენთვის უთვალავი ოქრო და ვერცხლი და არასოდეს ინანებ იმას, კარგი რომ გაუკეთე დარიოს ჰისტასპესის ძეს“. ამაზე სილოსონტმა უთხრა: „მეფეო, ნურც ოქროს მომცემ და ნურც ვერცხლს, არამედ მომიპოვე და მომეცი ჩემი სამშობლო სამოსი, რომელიც ახლა უბყრია ჩვენს მონას, მას პერე, რაც ოროატესმა მოკლა ჩემი ძმა, პოლიკრატესი. მომეცი სამოსი სისხლისღვრისა და დამონების გარეშე“.

141. ეს რომ მოისმინა დარიოსმა, გაგზავნა ლაშქარი, რომლის მხედართმთავარიც იყო ოტანესი, ერთი იმ შეიდათაგანი და უბრძანა ყოველივე ისე გაეკეთებინა, როგორც ითხოვდა სილოსონტი. ჩავიდა ზღვასთან ოტანესი და მოამზადა ფლოტი.

142. სამოსზე ძალაუფლება მაჰანდრიოს მაჰანდრიოსის ძეს ჰქონდა, რომელმაც პოლიკრატესისაგან მიიღო მეურვეობა. მას უნდოდა, ძალიან სამართლიანი კაცი ყოფილიყო, მაგრამ არ გამოუვიდა. როდესაც პოლიკრატესის სიკვდილი შეიტყო, ჯერ, პირველად გამათავისუფლებელ ზეგს აუგო საკურთხეველი და მის ირგვლივ შემოსაზღვრა წმინდა ნაკვეთი, რაც ახლაც არის გარეუბანთან. შემდეგ კრებაზე შეყარა ყველა მოქალაქე და ასეთი სიტყვით მიმართა მათ: „თქვენც იცით, რომ პოლიკრატესის კვერთხი და მთელი მისი ძალა მე მაქვს მონდობილი და ახლა მე შემოძლია თქვენზე ბატონობა. მაგრამ რასაც მე ჩემს მახლობელში ვკიცხავ, იმას თვითონ არ გავაკეთებ, რამდენადაც ეს შესაძლებელია“.

ლი იქნება. მე არ მომწონდა, პოლიკრატესი მის მსგავს ადამიანებზე რომ ბატონობდა, და არც ის მომეწონება, სხვა ვინმე თუ მსგავს რამეს გააკეთებს. პოლიკრატესს თავისი ბედი ეწია, ხოლო მე მმართველობას სახალხოს ვხდი და თქვენ თანასწორუფლებიანობას გთავაზობთ. ხოლო ჩემთვის სამართლიანად მიმაჩნია, რომ ასეთი პატივი მომანიჭოთ: პოლიკრატესის ქონებიდან გამომიყავით 6 ტალანტი და ამას გარდა მე და ჩემს ჩამომავლობას სამუდამოდ მოგვანიჭეთ ქურუმობა ზევსი — გამათავისუფლებლისა, რომელსაც მე თვით ავუგე სალოცავი, თქვენ კი თავისუფლება მოგანიჭეთ“. ეს გამოუცხადა სამოსელებს, ხოლო ერთი მათგანი ადგა და უთხრა: „შენ არცა ხარ ღირსი იმისა, რომ ჩენი მმართველი იყო, წარმოშობით მდაბიო და ბუნებით მევენე. უმჯობესია ანგარიში ჩაკვაბარო მონდობილი ფულების შესახებ“.

143. ეს თქვა მოქალაქეთა შორის სახელოვანმა კაცმა, რომელსაც სახელად ტელესარქოსი ერქვა. ხოლო მაჰანდრიოსმა იფიქრა, რომ თუ ხელიდან გაუშვა ძალაუფლება, ვინმე გახდება მის მაგივრად ტირანი და განიზრახა, რომ არ გაეშვა ხელიდან ძალაუფლება, ამიტომ დაბრუნდა ციხე-სიმაგრეში, გამოიძახა სათითაოდ წარჩინებულები, თითქოს ფულების ანგარიში უნდა ჩაებარებინა მათთვის, შეიპყრო ისინი და დაატყვევა. მათი დატყვევების შემდეგ მაჰანდრიოსი ავად გახდა. მის ძმას, რომელსაც სახელად ერქვა ლიკარეტოსი, იმედი ჰქონდა, რომ მაჰანდრიოსი მოკვდებოდა და რომ გაეადვილებინა თავისთვის სამოსზე ხელისუფლების მოპოვება, ყველა ტყვე ამოხოცა. როგორც ჩანს, სამოსელებს არ უნდოდათ, რომ თავისუფლები ყოფილიყვნენ!

144. როდესაც მოვიდნენ სამოსზე სპარსელები და მოიყვანეს სილოსონტი. ადამიანის შეიღს მათთვის წინააღმდეგობა არ გაუწევია. ის კი არა, მაჰანდრიოსის მომხრეებმა და თვით მაჰანდრიოსმაც თქვეს, რომ მზად არიან დაუზავდნენ მათ და კუნძულიდან წავიდნენ. ოტანესი დაეთანხმა ამაზე და დაუზავდა მათ, ხოლო სპარსელთაგან ყველაზე ღირსეულებმა დაადგმევინეს ტახტები ციხე-სიმაგრის პირდაპირ და დასხდნენ.

145. ტირან მაჰანდრიოსს ჰყავდა ერთი შერეკილი ძმა, რომელსაც სახელად ერქვა ქარილეოსი. რაღაცა დანაშაულისათვის ის მიწისქვეშა სარდაფში ჰყავდათ დამწყვდეული. მან როდესაც შეიტყო ის, რაც მოხდა, გამოიხედა თავისი საპყრობილიდან და რომ დაინახა მშვიდად მსხდომი სპარსელები, ატეხა ყვირილი, ამბობდა, რომ უნდა მაჰანდრიოსთან მოლაპარაკება, მაჰანდრიოსმა ეს რომ გაიგონა, ბრძანა, გაეთავისუფლებინათ და მოეყვანათ მასთან. როგორც კი მოიყვანეს, ლანძღვითა და გინებით უნდოდა დაერწმუნებინა მაჰანდრიოსი, სპარსელებს თავს დასხმოდა. იგი ამბობდა: „უსაზიზღრესო კაცთა შორის, მე, შენს საკუთარ ძმას უსამართლოდ მომექეცი და ღირსი რომ არ ვიყავი ბორკილებისა, დამატყვევე და მიწისქვეშა სარდაფში ჩამავდე. ხოლო სპარსელებს, რომლებიც გაძევებენ და ბოგანოდ გაქცევენ, უყურებ და ვერ ბედავ, დასაჯო. თუმცა კი სულ ადვილია მათი დაძლევა. ხოლო ჰუ შენ გეშინია მათი,

მომეცი შენი დაქირავებული ჯარი და მე დავსჯი მათ აქ მოსვლისათვის. შენ კი, მზად ვარ გაგისტუმრო კუნძულიდან“.

146. ეს თქვა ქარილეოსმა. ხოლო მამანდრიოსმა გაუგონა მის სიტყვას, მაგრამ, ვფიქრობ, ის ისე უგუხური არ იყო, რომ დაეჭვებინა, თითქოს მისი ჯარი აჯობებდა მეფისას; მას შურდა სილოსონტისა, რომელსაც სრულიად უშრომლად უნდა ჩაებარებინა სავსებით უვნებელი ქალაქი. ამიტომ უნდოდა გაეღიზიანებინა სპარსელები, რომ მათ რაც შეეძლება დაესუსტებინათ სამოსი და ეგრე გადაეცა ის სილოსონტისათვის. მან კარგად იცოდა, რომ თუ გამოაჯაყებდა სპარსელებს, ისინი სასტიკად განრისხდებოდნენ სამოსელებზე, ისიც იცოდა, რომ თვითონ უშიშრად შეეძლო კუნძულიდან გასვლა, როდესაც კი შოინდომებდა, რადგან ფარული გვირაბი იყო გაკეთებული, რომელიც ციხესიმაგრიდან ზღვისკენ მიემართებოდა. ამგვარად, მამანდრიოსი გაცურდა სამოსიდან, ხოლო ქარილეოსმა შეაიარაღა დაქირავებული ჯარი, გააღო ციხე-სიმაგრის კარები და თავს დაესხა სპარსელებს, რომლებიც არ ელოდნენ ასეთ რასმე, რადგან ფიქრობდნენ, რომ ყველაფერი მოგვარებულია. დაქირავებულები შეესივნენ ტახტრევნებში მსხდომ სპარსელებს და მათგან ყველაზე წარჩინებულნი ამოხოცეს. მაგრამ შემდეგ დანარჩენი სპარსელი ჯარი წამოეშველა თავისიანებს და შევიწროებული დაქირავებულები შეცვივდნენ უკან ციხე-სიმაგრეში.

147. მხედართმთავარმა ოტანესმა რომ დანახა, თუ რა დიდი ზიანი მიაყენეს სპარსელებს, დარიოსის განკარგულება, რომელიც მისცა მას გამოგზავნისას. ნუ მოკლავ ნურც ერთ სამოსელს, ნურც დაატყვევებ და კუნძული სილოსონტს ხელუხლებელი გადაეციო — აი ეს განკარგულება მას სრულიად დაავიწყდა და უბრძანა ლაშქარს, ვისაც კი მოახელთებთ, კაცი იქნება თუ ბავშვი, ყველანი დახოცეთ განურჩევლად. მაშინ ლაშქრის ნაწილმა ალყა შემოარტყა ციხე-სიმაგრეს, ხოლო მეორე ნაწილმა ამოხოცა ყველა, ვინც კი შემოხვდა, სულ ერთია სალოცავში იყო, თუ სალოცავს გარეთ.

148. სამოსიდან გაქეულმა მამანდრიოსმა ლაყედემონისკენ გაცურა. იქ რომ მივიდა, გადაზიდა, რაც კი ჰქონდა თან მოტანილი და ასე მოიქცა: ვერცხლისა და ოქროს სასმისებს გამოალაგებდა ხოლმე და მოსამსახურეები მათ იქვე წმენდნენ, ის კი ამ დროს ესაუბრებოდა კლეომენეს ანაქსანდრიდესის ძეს, რომელიც მეფობდა სპარტეში და შეიტყუებდა ხოლმე მას თავის სახლში. როგორც კი დანახავდა კლეომენესი სასმისებს, ყოველთვის გაკვირვებასა და აღტაცებას გამოხატავდა. მამანდრიოსი კი ეუბნებოდა მას, წაილე, რამდენიც გინდაო. მამანდრიოსმა ორჯერ და სამჯერ რომ უთხრა ეს, კლეომენესი, რომელიც მეტისმეტად სამართლიანი კაცი იყო, და რომელსაც არ მიაჩნდა სამართლიანად საჩუქრების მიღება, მიხვდა, რომ მამანდრიოსი მოქალაქეთა შორის ვინმე სხვას დაასაჩუქრებს და ამითი მოიპოვებს მათგან დახმარებას; ამიტომ წავიდა ეფორებთან და უთხრა მათ, რომ სპარტისათვის უმჯობესია უცხო სამოსელი

გაძევონ პელოპონესიდან, რათა მან ან თვით, ან სხვა ვინმე სპარტელი ცუდ საქმეზე არ დაიყაბულოსო.

149. მათ გაუგონეს კლეომენესს და მაჰანდრიოსი გააძევეს ქალაქიდან; ხოლო სპარსელებმა ააოხრეს სამოსი და სილოსონტს ხალხისაგან სულ დაცარიელებული გადასცეს. ხოლო შემდეგ ხანში მხედართმთავარმა ოტანესმა ის ისევ დაასახლა სიზმრის ჩვენებისა და სარცხვინელთა სატკივარის შეყრის გამო.

150. როდესაც ფლოტი წავიდა სამოსისაკენ, აჯანყდნენ ბაბილონელები, რომლებიც ძალიან კარგად იყვნენ მომზადებული. იმ დროს, როდესაც მოგვი განაგებდა ქვეყანას, სანამ შეიღნი აწყობდნენ ამბოხებას და მთელი იმ ხნის განმავლობაში, სანამ არეულობა იყო, ისინი ემზადებოდნენ ალყისათვის და როგორცაე ყოველივე ამას დაფარულად აკეთებდნენ. ხოლო შემდეგ, — როდესაც ისინი ცხადად აჯანყდნენ, ასე მოიქცნენ: კაცებმა გამოარჩიეს დედები, თითოეულმა გამოარჩია თითო ცოლი, რომელიც საკუთარ სახლში ყველას ერჩივნა, შემდეგ მოუყარეს თავი ყველა დანარჩენებსა და დაახრჩვეს, ხოლო თითო ცოლი შზარეულად გამოირჩიეს, სხვა ქალები კი იმიტომ დაახრჩვეს, რომ მათზე საკმელი არ დახარჯულიყო.

151. დარიოსმა რომ ეს შეიტყო, შეაგროვა მთელი თავისი ჯარი და გაილაშქრა მათ წინააღმდეგ, რომ მივიდა ბაბილონთან, ალყა შემოარტყა მას, ბაბილონელები კი სულაც არ წუხდნენ ალყის შემორტყმის გამო. ბაბილონელები აღიოდნენ გალავნის ქონგურებზე, იმანკებოდნენ და დასციროდნენ დარიოსსა და მის ლაშქარს. ხოლო ერთმა მათგანმა ასეთი სიტყვაც უთხრა მათ: „სპარსელებო, რას უსხედხართ მანდ და არ მიდიხართ? თქვენ მხოლოდ მაშინ დაგვიპყრობთ, როდესაც ჯორი კვიცს მოიგებს“. ეს თქვა ვილაცა ბაბილონელმა, რადგან დარწმუნებული იყო, რომ ჯორი არასოდეს არ მოიგებდა კვიცს.

152. უკვე წელიწადი და შვიდი თვე გავიდა. დარიოსი და მთელი მისი ლაშქარი წუხდა იმას, რომ ვერ შეძლეს ბაბილონელთა დაძლევა, მიუხედავად იმისა, რომ ყოველგვარი სიბრძნე და ყველანაირი ეშმაკობა გამოიყენა მათ მიმართ დარიოსმა. რადგან ვერ შეძლო მათი დამარცხება, სხვა ღონისძიებებიც სცადა და ისიც, რომლის მეოხებითაც კიროსმა დაიპყრო ბაბილონელები¹; ესეც სცადა დარიოსმა, მაგრამ ბაბილონელები ძალიან ფხიზლად იყვნენ სადარაჯოზე და ვერც ამ ხერხით შეძლო მან ქალაქის აღება.

153. მაგრამ მეოცე თვეზე ძოპიროსს, მეგაბიძოსის შვილს (ეს ის მეგაბიძოსია, ერთი იმ შვიდკაცთაგანი, რომელთაც მოგვი დაამხეს), აი, ამ მეგაბიძოსის შვილს, ძოპიროსს შემდეგი სასწაული შეემთხვა: მისმა ერთმა სურსათის მტკირთველმა ჯორმა კვიცი შობა. როდესაც მას შეატყობინეს, არ დაიჯერა ძოპიროსმა და თვითონ ნახა ნაშობი, აუკრძალა მნახველებს რაიმეს თქმა მომხდა-

¹ შტრ. I, 191.

რის შესახებ, თვითონ კი დაფიქრდა. მას გაახსენდა ბაბილონელის სიტყვები, რომელმაც თავშივე თქვა, რომ როდესაც ჯორი შობს, მაშინ აიღებთ ციხე-სიმაგრესაო. აი, ამ ნათქვამის მიხედვით ძოპიროსმა იფიქრა, რომ ახლა შესაძლოა ბაბილონის ალება, რადგან ლეთის განგებით მოხდა ის, რაც იმ კაცმა თქვა და ისიც, რომ მისმა ჯორმა კვიცი შობა.

154. მან გადაწყვიტა, რომ ახლა დადგა ბაბილონის ალების დრო და მოვიდა დარიოსთან იმის გასაგებად, დიდი მნიშვნელობა აქვს თუ არა ბაბილონის ალებას. როდესაც შეიტყო, რომ დარიოსი დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდა ამას, დაფიქრდა, როგორ მოქცეულიყო, რომ თვითონ აელო ქალაქი და ეს საქმე მარტო თვითონ გაეკეთებინა, რადგან სპარსელებში ასეთი ვაჟკაცური საქმეები ყველაზე დიდად ფასობს. მან იფიქრა, რომ სხვა ვერაფრით შეიძლებს ბაბილონის ხელში ჩაგდებას, თუ არ დაისახიჩრა თავი და ისე არ გავიდა მტრის ბანაკში. მას ეს იოლ საქმედ მიაჩნდა და ისე დაისახიჩრა თავი, რომ ამის გამოსწორება აღარ შეიძლებოდა: მოიჭრა ცხვირი, ყურები, თმები ჭაზარლად მრგვლად შემოიკვევრცხა, გაიმათრახა თავი და მივიდა დარიოსთან.

155. დარიოსმა ძალიან მძიმედ განიცადა, ასეთი წარჩინებული კაცი დასახიჩრებული რომ დაინახა, ტახტიდან ყვირილით ჩამოხტა და შეეკითხა, ვინაა, რომ ეგრე დაგასახიჩრა და შენ რა ჩაიღინეო. მან უპასუხა: „არ არსებობს კაცი, შენს გარდა, რომელსაც შეუძლია ასეთი რამ გამიკეთოს. სწავს არავის გაუკეთებია ეს, მეფეო, მე თვითონ ვუყავი ჩემს თავს ეს ამბავი, რადგან ძალიან მრცხვენია, რომ ასირიელები დასცინიან სპარსელებს“. დარიოსმა მიუგო: „შე უბედურო, შენ ბრწყინვალე სახელს ჩრდილავ სამარცხვინო საქციელით, როდესაც ამბობ, რომ ალყაშემორტყმულთა გულისათვის მოურჩენელი ამბავი დამართე შენს თავს. შე სულელო, როგორ გგონია, შენ რომ თავი დაისახიჩრე, მტერი უფრო მალე დაგემორჩილდება? ჰკუაზე გადასციდი და დაილუპე თავი?“ ძოპიროსმა უპასუხა: „მე რომ შენთვის გამემჟღავნებინა, რასაც ვაპირებდი, შენ არ დამრთავდი ამის ნებას. ამიტომ მე თვითონ მოვიფიქრე და ისე გავაკეთე. ახლა კი, თუ შენ არ შემომილი ხელს, ჩვენ ავიღებთ ბაბილონს. მე ასე, როგორც ვარ, შევევარდები მათ ციხე-სიმაგრეში და ვიტყვი, რომ შენგან ვარ ასე დასჯილი. ვფიქრობ, რომ იმათ დავარწმუნებ და მომანდობენ ლაშქარს. შენ კი, ჩემი გალაგანში შესვლიდან ათი დღის შემდეგ შენი ლაშქრიდან გამოჰყავი ისეთი 1000 კაცი, რომლის დალუპვაც არაფრად მიგაჩნია და დააყენე ისინი ეგრეთ წოდებულ სემირამისის კარიბჭესთან. ამ ათი დღის მერე მეშვიდე დღეზე სხვა ორი ათასი კაცი დააყენე ეგრეთ წოდებულ ნინევიის კარიბჭესთან. ამ მეშვიდე დღის მერე მოიცადე 20 დღე და შემდეგ მოიყვანე 4000 კაცი ეგრეთ წოდებულ ქალღების კარიბჭესთან და იქ დააყენე. არც უწინ მისულელებს და არც ამათ თავის დასაცავად სატევრების გარდა არაფერი უნდა ჰქონდეთ. მხოლოდ ამისი ნება მიეციო. ამის მერე პირდაპირ მეოცე დღეს, უბრძანე დანარჩენ ლაშქარს, რომ ყოველი მხრიდან თავს დაესხან ციხე-სიმაგრეს, ხოლო ჩემთვის დააყენე სპარ-

ხელეები ეგრეთ წოდებულ ბელოსისა და კისიის კარიბჭეებთან. მე ვფიქრობ, დიდ საქმეებს რომ ვუჩვენებ, ყოველმხრივ მომენდობიან ბაბილონელები და კარიბჭეების გასაღებებსაც მომანდობენ. ამის მერე კი ჩემზე და სპარსელებზე იყოს ის, რაც უნდა გავაკეთოთ“.

156. ძოპიროსმა ასეთი განკარგულებები გასცა და წავიდა კარიბჭისაკენ, თან უკან-უკან იყურებოდა, თითქოს მართლა თავისიანებისაგან იყო გამოქცეული. ვინც ამ მხარეს იდგა, კომკებიდან დაინახეს ის, ჩამოვიდნენ ძირს, ცოტათი შეაღეს ცალი კარი და შეეკითხნენ, თუ ვინ არის და რა უჭირს, რომ მოვიდა. მან უთხრა, რომ ძოპიროსია და მათ მხარეზე გადმოვიდა. ეს რომ მოისმინეს კარების მცველებმა, წაიყვანეს ბაბილონელთა მთავრობასთან. მათ წინაშე რომ წარსდგა, დაიწყო ჩივილი, თქვა, რომ დარიოსმა დამართა ის, რაც სინამდვილეში თვითონ დამართა თავის თავს, ხოლო იმის გამო დასაჯა ასე, რომ ის ურჩევდა დარიოსს, წაეყვანა აქედან ლაშქარი, რადგან არავითარი გზა არ ჩანდა ბაბილონის აღების. „ისე, რომ, — თქვა მან, — ბაბილონელებო, ჩემი თქვენთან მოსვლა თქვენ უდიდეს სარგებელს მოგიტანთ, ხოლო დარიოსსა და სპარსელთა ლაშქარს კი უდიდეს ზიანს, რადგან ჩემი დასახიჩრება ისე არ ჩაუვლის მას; მე ხომ ვიცი მისი განზრახვების მთელი ასავალ-დასავალი“. ასე ილაპარაკა ძოპიროსმა.

157. ბაბილონელები რომ ხედავდნენ ერთ ყველაზე წარჩინებულს სპარსელთა შორის, ცხვირ და ყურებ დაჭრილს და გამათრახებისაგან სისხლში მოსვრილს, დაიჭრეს რომ მართალს ამბობს, რომ ის მათთან მოკავშირედ მოვიდა და მზად იყვნენ მიენდოთ მისთვის ის, რასაც ის თხოულობდა, ის კი თხოულობდა ლაშქარს. მას მერე, რაც მან მიიღო ლაშქარი, მოიქცა ისე, როგორც დარიოსთან იყო შეთანხმებული: მეათე დღეს გამოიყვანა ბაბილონელთა ლაშქარი და გარსშემოერთყა იმ ათას კაცს, რომელთა შესახებაც უთხრა დარიოსს, რომ პირველად ისინი დაეყენებინა, და ამოხოცა კიდევაც ისინი. ბაბილონელებმა ირწმუნეს, რომ მისი სიტყვა და საქმე ერთი იყო და მეტისმეტად გახარებულები მზად იყვნენ ყველაფერში დახმარებოდნენ მას. მან მოიკადა იმდენი დღე, რამდენიც დათქმული ჰქონდათ, შემდეგ კვლავ გამოიყვანა დარჩეული ბაბილონელები და ამოხოცა დარიოსის ორი ათასი ჯარისკაცი. ამ საქმის შემხედვარე ბაბილონელებს ძოპიროსის ქება ყველას პირზე ეკერა. ძოპიროსმა კვლავ შეიკადა დათქმული დღეები და გამოიყვანა ბაბილონელთა ლაშქარი წინასწარშეთანხმებულ ადგილას, გარსშემოერთყა და ამოხოცა დარიოსის ოთხიათასი ჯარისკაცი. ესეც რომ გააკეთა, ძოპიროსი ბაბილონელებისათვის ყველაფერი გახდა, მას მიენდო მათი მხედართმთავრობა და ციხისმცველობა.

158. როდესაც შეთანხმების თანახმად დარიოსი ყოველის მხრიდან თავს დაესხა ციხე-სიმაგრეს, მაშინ გამოიჩინა ძოპიროსმა მთელი თავისი ეშმაკობა. ბაბილონელები ავიდნენ გალავანზე და ისე იგერაებდნენ დარიოსის ლაშქარს, რომელიც მათ უტევდა, ძოპიროსმა გააღო ეგრეთ წოდებული კისიისა და ბე-

ლოსის კარიბჭეები და შემოიყვანა სპარსელები ციხე-სიმაგრეში. ის ბაბილონელები, რომლებმაც დაინახეს, რაც მოხდა, შეცვივდნენ ზევსი — ბელოსის სალოცავში, ხოლო ვინც ვერ დაინახა, ყველა თავ-თავის ადგილას დარჩა, სანამ ესენიც არ მიხვდნენ, რომ გაცემულები იყვნენ.

159. ასე იქნა ბაბილონი აღებული მეორედ¹. დარიოსმა ბაბილონელები რომ დაიპყრო, ჯერ დაანგრევინა ციხე-სიმაგრე და ჩამოაგლეჯინა ქალაქის კარიბჭეები (პირველად, როდესაც კიროსმა აიღო ბაბილონი, არაფერი ამდაგვარი არ ჩაუდენია), შემდეგ 300 თავკაცი ჯარზე ჩამოაგებინა, ხოლო დანარჩენ ბაბილონელებს ნება დართო ქალაქში ეცხოვრათ. იმისათვის, რომ ბაბილონელებს ცოლები ჰყოლოდათ, რათა შთამომავლობა დაეტოვებინათ, დარიოსმა წინდახედულად შემდეგი რამ გააკეთა (თავისი საკუთარი ცოლები ხომ, როგორც თავშივე ვთქვი, დაახრჩვეს ბაბილონელებმა, მხოლოდ იმისათვის, რომ სურსათი დაეზოგათ²): მეზობელ ხალხებს უბრძანა, რომ ქალები მოეყვანათ ბაბილონში, თითოეულს ამდენი და ამდენი დაეკისრა, ისე რომ სულ 50 000 ქალი მოვიდა ბაბილონში. აი, ამ ქალებისაგან წარმოსდგებიან დღევანდელი ბაბილონელები.

160. დარიოსის განსჯით დიდი საქმეების კეთებაში არც ერთ სპარსელს არ უჯობნია ძოპიროსისათვის, არც ადრე და არც შემდეგ მაცხოვრებელს, გარდა კიროსისა. მასთან თავის შედარებას ვერც ერთი სპარსელი ვერ ბედავდა ჯერჯერობით. მაგრამ ამბობენ, რომ დარიოსს ბევრჯერ გამოუთქვამს აზრი, რომ მას ერჩივნა ძოპიროსი ასე საშინლად დასახიჩრებული არ ჰყოლოდა და ამ ბაბილონთან ერთად კიდევ ოც სხვა ბაბილონზე იტყოდა უარს. მან ძოპიროსს დიდი პატივი სცა: ყოველწლიურად აძლევდა ისეთ საჩუქრებს, რაც სპარსელებში ყველაზე მეტად ფასობს. მთელი მისი სიცოცხლის განმავლობაში მისცა ბაბილონი უხარკოდ და კიდევ სხვა ბევრი რამ აჩუქა. ამ ძოპიროსს ჰყავდა შვილი, მეგაბიძოსი, რომელიც მხედართმთავრობდა ეგვიპტეში ათენელებისა და მათი მოკავშირეების წინააღმდეგ ბრძოლას; ამ მეგაბიძოსს ჰყავდა შვილი ძოპიროსი, რომელიც სპარსელებს გადაუდგა და ათენის მხარეზე გადავიდა.

1 შტრ. I, 191.

2 შტრ. III, 150.

1. ბაბილონის აღების შემდეგ თვით დარიოსმა სკვითების წინააღმდეგ გაილაშქრა. რადგან აზია მოსახლეობის მხრე ძალიან იყო მომრავლებული და ფულიც ძალიან ბევრი შემოდოდა, დარიოსმა განიზრახა, დაესაჯა სკვითები, რადგან ისინი უწინ შეიჭრნენ მიდიაში, დაამარცხეს ბრძოლაში მოწინააღმდეგეები და პირველები მოიქცნენ უსამართლოდ. როგორც უწინაც ვთქვი¹, ზემო აზიას² მართავდნენ სკვითები ორწელ ნაკლებ ოცდაათი წელი. კიმერიელებს რომ მისდევდნენ, შეიჭრნენ აზიაში და ბოლო მოუღეს მიდიელების ბატონობას (სკვითების მოსვლამდის ხომ ესენი განაგებდნენ აზიას). სკვითები ოცდარვა წელიწადი იყვნენ წაასულები და ამდენი ხნის შემდეგ რომ დაბრუნდნენ თავის ქვეყანაში, არა ნაკლები განსაცდელი მოელოდათ, ვიდრე მიდიელებთან ბრძოლა იყო. მათ მოწინააღმდეგის მცირე ლაშქარი როდი დახვედრიათ, რადგან სკვითი ქალები რაჟილა მათი ქმრები დიდხანს იყვნენ წაასული, ამასობაში მონებთან დადიოდნენ.

2. სკვითები ყველა მონას აბრმავებენ რძის გულისათვის, რომელსაც სვამენ³. ამას ასე აკეთებენ: იღებენ ძვლის ჩასაბერ მილებს, რომლებიც ძალიან ჰგვანან სალამურებს, ამას ჩაუღვამენ ფაშატ ცხენებს ასოში და პირით უბერავენ, ხოლო ზოგი რომ უბერავს, ამ დროს სხვები სწველიან. ამბობენ, რომ ამას შემდეგი რამისთვის აკეთებენ: როდესაც უბერავენ, ფაშატს ძარღვები ებერება და ჯიქანი დაბლა იწევს. როდესაც რძეს მოსწველიან, ასხამენ ხის ღრმა ჭურჭელში, ამ ჭურჭლებს შემოუსხამენ ბრმებს, რომლებიც სდღვებავენ რძეს: რძის იმ ნაწილს, რომელიც ზემოთ ამოდის, ხდიან და ისაა მიჩნეული საუკეთესოდ, ხოლო რომელიც ძირს რჩება, ის ნაკლებად ფასობს, ვიდრე პირველი. აი, ამის გამოა, რომ სკვითები ვისაც კი ხელთ იგდებენ, ყველას აბრმავებენ. ისინი ხომ მიწათმოქმედნი არ არიან, არამედ მომთაბარენი.

¹ შტრ. I, 103, 105.

² პაუელის შენიშვნა: ანატოლიის აღმოსავლეთი ნაწილი.

³ პაუელის შენიშვნა: რა კავშირია კლმისის კეთებასა და მონების დაბრმავებას შორის, ვაუგებარია და როგორც ჩანს, თვით პეროდოტესაც არ ენმოდა კარგად.

3. ამ მონათავან და ქალთავან წარმოსდგა ახალი თაობა, რომელმაც თავი-სი წარმოშობა რომ შეიტყო, წინააღმდეგობა გაუწია სკვითების მიდიელთავან უკან დაბრუნებას. უპირველეს ყოვლისა მათ თავისი ქვეყანა შემოზღუდეს ფართო თხრილით, რომელიც ვრცელდებოდა ტავროსის მთებიდან მაგეტისის ტბის იმ ნაწილამდე, სადაც ის ყველაზე უფრო ფართოა. შემდეგ, როდესაც სკვითები ცდილობდნენ ამ ქვეყანაში შექრას, ისინი მათ წინააღმდეგ გამოდიოდნენ და ებრძოდნენ. ბრძოლა ხშირად ხდებოდა, მაგრამ სკვითებმა ვერ შეძლეს რაიმე უპირატესობა მოეპოვებინათ ბრძოლაში. მაშინ ერთმა მათგანმა თქვა: „რას შვრებით, სკვითებო? ჩვენს საკუთარ მონებს ვეომებით და ჯერ ეს ერთი ვიხოცებით და მცირერიცხოვანნი ვხდებით, მერეა და მათ ვხოცავთ და ხელქვეითები ნაკლები გვრჩება. ამიტომ მე ვფიქრობ, შუბები და მშვილდები დავყაროთ, თითოეულმა ჩვენგანმა აიღოს ცხენის მათრახი და წავიდეთ მათკენ. სანამ ისინი გვხედავენ, რომ იარაღი გვიჭირავს, იმათ მიაჩნიათ, რომ ჩვენი მსგავსნი არიან და ჩვენი მსგავსნი წარმოშობისა. ხოლო როდესაც დაინახავენ, რომ იარაღის ნაცვლად მათრახები გვიჭირავს, მიხედებიან, რომ ჩვენი მონები არიან და ამ შეგნებით წინააღმდეგობას აღარ გაგვიწვივენ“.

4. ეს რომ მოისმინეს სკვითებმა, ასეც მოიქცნენ, ხოლო ახალგაზრდობამ გამოცემისაგან ბრძოლა მიატოვა და გაიქცა. ამგვარად, სკვითები იყვნენ აზიის მბრძანებლები, შემდეგ გამოაქვეს ისინი მიდიელებმა და ზემოხსენებული ხერხით დაბრუნდნენ ისინი თავის სამშობლოში. აი, რის გულისთვის უნდოდა დარიოსს მათი დასჯა და შეაგროვა ჯარი მათ წინააღმდეგ.

5. როგორც სკვითები ამბობენ, ისინი ხალხებს შორის ყველაზე ახალგაზრდები არიან და თავისი წარმოშობის შესახებ შემდეგს მოგვითხრობენ: პირველი კაცი, რომელიც დაიბადა ამ, მაშინ უდაბურ ქვეყანაში, იყო ტარგიტაოსი. ისინი ამბობენ (თუმცა კი მე არ მჯერა ამ ნათქვამის), რომ ამ ტარგიტაოსის შობილები იყვნენ ზევის და მდინარე ბორისთენესის ასული. აი, ამნაირი წარმოშობის იყო ტარგიტაოსი, ხოლო მას ჰყავდა სამი შვილი: ლიპოქსაისი, არპოქსაისი და ყველაზე უმცროსი — კოლაქსაისი. მათი მმართველობის დროს ციდან ჩამოცვივდა ოქროს ნივთები: გუთანი, უღელი, ცული და ჯამი; დაცვივდნენ ისინი სკვითების ქვეყანაში. პირველმა ეს ნივთები დაინახა უფროსმა, მივიდა მათთან ახლოს, უნდოდა აეღო, მაგრამ, რომ მიუახლოვდა, ცეცხლი წაეკიდა ოქროს. ის გაბრუნდა უკან, ახლა მეორე ძმა წამოვიდა, მაგრამ კვლავ იგივე ნოხდა. ისე რომ, ოქრომ თავისი ცეცხლით მოიშორა ისინი თავიდან. მესამედ მივიდა მათთან სულ უმცროსი ძმა და ცეცხლი ჩაქრა, ისე რომ, მან წაიღო ეს ნივთები თავის სახლში. ამის მერე უფროსმა ძმებმა სცნეს მინიშნება და უმცროსს გადასცეს მთელი ძალაუფლება.

6. ლიპოქსაისისაგან წარმოიშვა სკვითების ის გვარი, რომელთაც ეწოდებათ ავქატები. საშუალო ძმისაგან, აპროქსაისისაგან ისინი, რომელთაც ეწოდებათ

კატორები და ტრასპიები, ხოლო უმცროსისაგან სამეფო სკვიტები¹, რომელთაც ეწოდებათ პარალატები. მათი საერთო სახელწოდება არის სკოლოტები, მეფე სკოლოტოსის სახელის მიხედვით. სკვიტები მათ ელინებმა უწოდეს.

7. აი, ამას მოგვითხრობენ სკვიტები თავისი წარმოშობის შესახებ. ისინი ამბობენ, რომ პირველი მეფიდან, ტარგიტაონიდან დარიოსის მათ ქვეყანაში გადმოსვლამდე გავიდა სულ მთლიანად არც მეტი, არც ნაკლები 1000 წელი, ზუსტად ამდენი. მეფეები ამ წმინდა ოქროს საგანგებოდ იცავენ, ყოველწლიურად მოდიან და დიდი მსხვერპლშეწირვებით ცდილობენ მისი მოწყალება დაიმსახურონ. ვისაც აქვს ეს წმინდა ოქრო და დღესასწაულის დროს ღია ცის ქვეშ დაეძინება, მასზე ამბობენ სკვიტები, ერთ წელსაც ვეღარ გაძლებსო. ამის გამო მას აძლევენ იმოდენა მიწას, რასაც ერთი დღის განმავლობაში გარშემოუვლის ცხენით. რადგანაც ქვეყანა დიდი იყო, კოლაქსაისმა ის სამ სამეფოდ გაუყო თავის შვილებს, მათ შორის ერთი ყველაზე დიდია და იქ ინახება ოქრო. ამბობენ, რომ ამ ქვეყნის ზემოთ, ჩრდილოეთის ქარისაგან მდებარე ქვეყნებში შეუქლებელია წინ რაიმეს დანახვა, ანდა გავლა, რადგან ყველგან ბუმბუღია მოთენილი. უამრავი ტუმბულია მიწაზედაც და ჰაერშიც და ესაა, რომ ხედს ეფარება.

8. სკვიტები ამას მოგვითხრობენ თავის თავისა და მათ ზემოთ მდებარე ქვეყნის შესახებ, ხოლო ის ელინები, რომლებიც პონტოსთან ცხოვრობენ, მოგვითხრობენ შემდეგს: ჰერაკლე, რომელიც მიერეეებოდა გერიონესის ხარებს; შოვიდა ამ ქვეყანამდე, რომელიც უდაბური იყო და რომელიც ახლა სკვიტებს უჭირავთ, ხოლო გერიონესი ცხოვრობდა პონტოს გარეთ, როგორც ელინები ამბობენ, ერთი კენძულზე, რომელიც გედემარასთან არის, ჰერაკლეს სვეტებს გარეთ, ოკეანესთან, ისინი კი ამბობენ, რომ ოკეანე მზის აღმოსავლეთიდან დაწყებული მთელი დედამიწის გარშემო მოედინება, მაგრამ საქმით ამას ვერ ამტკიცებენ. აქედან რომ მოვიდა ჰერაკლე ახლა სკვიტურად წოდებულ ქვეყანაში (რაკი ზამთარმა და ყინვამ მოუსწრო მას), გაეხვია ლომის ტყავში და ისე დაიძინა. ამ დროს ღვთის განგებით ცხენები, რომლებიც მას ეტლში ება, გაქრნენ.

9. ჰერაკლემ რომ გაიღვიძა, დაუწყო მათ ძებნა, მთელი ქვეყანა დაიარა, ვიდრე არ მოვიდა ეგრეთ წოდებულ ჰილეის ქვეყანაში. იქ ერთ გამოქვაბულში აღმოაჩინა ორმაგი ბუნების ქმნილება, ქალწულისა და იქედნეს ნარევი, რომელსაც საჯდომს ზემოთ ნაწილები ქალისა ჰქონდა, ხოლო ქვემოთ — გველისა. ჰერაკლემ დაინახა, გაუკვირდა და შეეკითხა, ხომ არსად გინახავს უპატრონოდ მოხეტიალე ცხენებიო. რმან უპასუხა, რომ ცხენები მას ჰყავს და არ დაუბრუნებს, ვიდრე ჰერაკლე მასთან არ დაწევება. ამ ფასად ჰერაკლე დაწვა მასთან.

¹ დედანშია: τὸς βασιλῆους, ზოგან—τὸν βασιλῆος. რუსული თარგმანი არაა სწორი: „от наимладшего, царя, те...“ ასევეა გერმანულშიც. ინგლისურ თარგმანში არის princes. მე ვფიქრობ, უნდა იყოს „სამეფო სკვიტები“—რადგან ასეთებზეა მერე ლაპარაკი.

იგი აქიანურებადა ცხენების დაბრუნებას, რადგან უნდოდა, რომ რაც შეიძლება შეტანს ყოფილიყო ჰერაკლე მასთან, ჰერაკლეს კი ეჩქარებოდა მიეღო თავისი ცხენები და აქედან წასულიყო. ბოლოს დაუბრუნა მას ცხენები და უთხრა: „ცხენები რომ აქ მოვიდნენ, მე შეგინახე ისინი, ხოლო შენ მათი გადარჩენისათვის გასამრჩელო მომეცი; მე შენგან სამი შვილი მყავს. როცა ისინი გაიზრდებიან, მითხარი, რა უნდა ვუქნა იმათ, აქ დავასახლო (ეს ქვეყანა ხომ ჩემი სამფლობელოა), თუ შენთან გამოვგზავნო“. ის ამას შეეკითხა, ხოლო ამბობენ, რომ ჰერაკლემ ამაზე უთხრა: „როდესაც დაინახავ, რომ შენი შვილები დავაუკაცდნენ, არ იქნება შეცდომა, თუ ასე მოიქცევი: უყურე და რომელი მათგანიც შეძლებს ამ მშვილდის ასე მოწვევას და სარტყლის ამნაირად შემორტყმას, ის გახადე ამ ქვეყნის მცხოვრები. ხოლო ის, ვინც ამას ვერ შეძლებს, გაგზავნე ამ ქვეყნიდან. ამას რომ გააკეთებ, თვითონაც კმაყოფილი იქნები და ჩემს დანაბარებსაც შეასრულებ“.

10. თავისი მშვილდებიდან ერთი მოზიდა (აქამდე ხომ ჰერაკლე მუდამ ორ მშვილდს ატარებდა) და აჩვენა სარტყელიც, გადასცა მას მშვილდი და სარტყელი, რომელსაც ბალთის ბოლოზე ოქროს ფიალა ჰქონდა, მისცა და წავიდა, ხოლო დედამ, როდესაც მისი დარჩენილი შვილები დავაუკაცდნენ, ჯერ დაარქვა მათ სახელები: ერთს აგათირსოსი, მის მომდევნოს გელონოსი, ხოლო სულ უმცროსს სკვითესი. ხოლო შემდეგ, ახსოვდა მას ჰერაკლეს დანაბარები და ისიც შეასრულა. ორმა შვილმა, აგათირსომ და გელონოსმა, ვერ შეძლეს შემოთავაზებულ შეჯიბრში შედეგისათვის მიეღწიათ, ამიტომ მშობელმა გააძევა ისინი თავისი ქვეყნიდან და ისინი წავიდნენ, ხოლო ყველაზე უმცროსმა მათ შორის, სკვითესმა შეასრულა, რაც საჭირო იყო და დარჩა ამ ქვეყანაში. აი ამ სკვითებისაგან, ჰერაკლეს ძისაგან, წარმოიშვენ ისინი, ვინც მუდამ სკვითების მეფეები არიან, ხოლო ჰერაკლეს ფიალის გამო არის, რომ სკვითები აქამდე სარტყელზე ფიალას ატარებენ. აი, ეს გაუყეთა დედამ სკვითესს. ამას მოგვითხრობენ ის ელინები, ვინც პონტოსთან ცხოვრობენ.

11. ხოლო არის კიდევ სხვა ამბავი, რომელიც შემდეგი შინაარსისა და რომლისაც მე თვით განსაკუთრებით მჯერა. მომთაბარე სკვითები ცხოვრობენ აზიაში, ომში მასაგეტების მიერ შევიწროებულებმა გადაიარეს მდინარე არაქსი და მივიდნენ კიმერიელების ქვეყანაში (რადგან ეს ქვეყანა, სადაც ახლა სკვითები ცხოვრობენ, ამბობენ, კიმერიელებისა იყო); სკვითები რომ თავს დაესხნენ, კიმერიელებმა თათბირი გამართეს, რადგანაც დიდი ჯარი დაესხათ თავს; კიმერიელთა აზრი გაიყო, მაგრამ ორივე მხარე მტკიცედ ადგა თავისას, უმჯობესი აღმოჩნდა ბასილევსთა აზრი, რადგან ხალხის აზრით უნდა აყრილიყვნენ ქვეყნიდან და არ იყო საჭირო თავის საფრთხეში ტყუილუბრალოდ ჩაგდება. ხოლო ბასილევსთა აზრით საჭირო იყო ბრძოლა ქვეყნისათვის თავდამსხმელების წინააღმდეგ. მაგრამ არც ხალხმა მოინდომა ბასილევსების დაჭერება და არც ბასილევსებმა ხალხისა. ხალხმა გადაწყვიტა, უბრძოლველად დატოვოს

ქვეყანა და გადასცეს იგი თავდამსხმელს, ხოლო ბასილევებმა გადაწყვიტეს, თავი დაედოთ თავიანთი ქვეყნისათვის და ხალხთან ერთად არ გაქცეულიყვნენ. ისინი იმაზე ფიქრობდნენ, თუ რამ კარგი განუცდიათ სამშობლოში და იმაზე-დაც, თუ რა ბოროტება მოელოთ, თუკი გაიქცევიან სამშობლოდან. ასე რომ ფიქრობდნენ, წაიჩხუბნენ და გაიყვნენ შუაზე, ისე რომ ორივე მხარეზე ბასილევების თანაბარი რაოდენობა დარჩა და შეებრძოდნენ ერთმანეთს. ამათ სულ მთლად ამოხოცეს ერთმანეთი, ხოლო კიმერიელმა ხალხმა დამარხა ისინი მდინარე ტირესთან (მათი საფლავები ჯერაც ჩანს), ასე დამარხეს და წამოვიდნენ ქვეყნიდან, ხოლო სკვითები მოვიდნენ და დაიპყრეს დაცარიელებული ქვეყანა.

12. ახლაც არის სკვითიაში კიმერიული ზღუდეები, არის კიმერიული გადასასვლელი, არის ქვეყანა, რომელსაც ეწოდება კიმერიე, არის კიმერიულად წოდებული ბოსფორი. ჩანს, რომ კიმერიელები, რომლებიც აზიაში გაექცნენ სკვითებს, დასახლდნენ იმ ნახევარკუნძულზე, რომელზედაც არის ახლა სინოპე, ელინური ქალაქი. ცხადია, რომ სკვითები, რომლებიც მათ სდევნიდნენ, მოხვდნენ მიდიის მიწა-წყალზე (შეეშალათ გზა). კიმერიელები სულ ზღვის გასწვრივ გარბოდნენ, ხოლო სკვითებს კავკასოსი მარჯვნივ ჰქონდათ, ისე მისდევდნენ, ვიდრე არ მოხვდნენ მიდიის მიწა-წყალზე, ე. ი. გადაუხვიეს გზას შიგნით, შუა ხმელეთისაკენ. ესაა ის მეორე მოსაზრება, რომელსაც გამოთქვამდნენ ელინებიცა და ბარბაროსებიც.

13¹. არისტეეს კაისტრობიოსის ძემ, პროკონესოსელმა თქვა თავის პოემაში. რომ ის მოვიდა ისეღონებთან ფოაბოსის მიერ შთაგონებული. ისეღონებს ზემოთ ცხოვრობენ არიმასპები, ცალთვალა ხალხი, ამათ ზემოთ ოქროსმცველი გრიფონები, ხოლო მათ ზემოთ — ჰიპერბორეები, რომლებიც აღწევენ ზღვამდე. ყველა ეს ხალხი გარდა ჰიპერბორეებისა, დაწყებული არიმასპებიდან მუდამ თავს ესხმის მეზობლებს, ისე რომ ისეღონები გამოაძევეს თავისი მიწა-წყლიდან არიმასპებმა, ისეღონებმა — სკვითები, ხოლო კიმერიელებმა, რომლებიც ცხოვრობდნენ სამხრეთის ზღვასთან, დატოვეს თავისი ქვეყანა სკვითების მიერ შევიწროებულებმა. ამგვარად, არისტეესის მონათხრობი ამ ქვეყნის შესახებ განსხვავდება სკვითების გადმოცემებისაგან.

14. საიდანაც იყო არისტეესი, რომელმაც ეს შეთხზა, უკვე ვთქვი². ახლა გადმოგცემთ იმ ამბავს, რომელიც მოვისმინე მის შესახებ პროკონესოსსა და კიძიკოსში. ამბობენ, რომ არისტეესი, რომელიც წარმოშობით მოქალაქეთა შორის უმნიშვნელო გვარისა არ იყო, პროკონესოსში ერთხელ შევიდა სამთელავოში და მოკვდა. მთელავმა დაკეტა სახელოსნო და მიცვალებულის ნათესაებთან წავიდა შესატყობინებლად. მთელ ქალაქს მოედო არისტეესის სიკვდილის ამბავი. მაგრამ ერთი კიძიკოსელი კაცი, რომელიც მოვიდა ქალაქ არტაკედან, ეკამათებოდა ამის მოქმელებს; ამბობდა, რომ ის თვითონ შეხვდა არისტეესს,

¹ § 13, 14, 15 პუელს მიაჩნია გვიანდელ დამატებად.

² აქვე, § 13.

რომელიც მიდიოდა კიძიკოსში და კიდევაც ელაპარაკა მას. ეს კაცი გამწარე-
ბით კამათობდა, ხოლო მიცვალებულის ნათესავეები მივიდნენ სამთელავოში
და თან ჰქონდათ ყველაფერი, რაც საჭირო იყო მის დასამარხავად. როდესაც
გააღეს შენობა, არისტეესი არც მკვდარი ჩანდა და არც ცოცხალი. ხოლო შემ-
დეგ, მეშვიდე წელს ის გამოჩნდა პროკონესოსში და შეთხზა ის პოემა, რა-
საც ელინები ახლა „არიმასპეას“ უწოდებენ. შეიხზა და ხელმეორედ გაქრა.

15. ამას გვიამბობენ ამ ქალაქებში, ხოლო მე ვიცი, რაც მოუხდათ მეტა-
პონტიონელებს, რომლებიც იტალიაში არიან, არისტეესის მეორედ გაუჩინა-
რების 240 წლის მერე; ეს გამოვიკვლიე შედარების შედეგად პროკონესოსსა და
მეტაპონტიონში. მეტაპონტიონელები ამბობენ, რომ თვითონ არისტეესი გამოჩ-
ნდა მათ ქვეყანაში და ბრძანა, აეგოთ აპოლონისათვის საკურთხეველი და მის
გვერდით დაედგათ ქანდაკება, რომელსაც დაარქმევდნენ არისტეეს პროკონე-
სოსელის სახელს. მან თქვა, რომ იტალიელთა შორის მხოლოდ მათ ქვეყანაში
მოვიდა აპოლონი და თვითონაც მას მოჰყვა, მაგრამ ახლა რომ არისტეესია,
მაშინ, როდესაც ღმერთს მოსდევდა, ყვავი იყო. ეს რომ თქვა, არისტეესი გა-
უჩინარდა, ხოლო მეტაპონტიონელებმა თქვეს, რომ დელფოში გაგზავნეს კა-
ცები, რომ ეკითხათ ღმერთისათვის, თუ რას ნიშნავდა ადამიანის მოჩვენება.
პითიამ უბრძანა მათ, რომ დაეჭვებინათ მოჩვენებისათვის და რომ დაუჭერე-
ბენ, ეს მათთვის უკეთესი იქნება. მეტაპონტიონელებმა მიიღეს ნათქვამი და
შეასრულეს. ახლაც დგას აპოლონის გამოსახულებასთან ქანდაკება, რომელსაც
არისტეესისა ეწოდება და მის ირგვლივ დაფნის ხეებია ჩაყრილი. ხოლო აპო-
ლონის გამოსახულება მოედანზეა. აი, ეს უნდა ითქვას არისტეესის შესახებ.

16. არავინ იცის ზუსტად, თუ რა არის იმ ქვეყნის ზემოთ, რომლის შესა-
ხებაც აქ თხრობა დავიწყე. რადგან არავის უნახავს თავისი თვალთ იქაურობა
და მე არ შემიძლია, ვისმე ვაამბობინო და შევიტყო. თვით ჩემს მიერ ცოტა
ზემოთ მოხსენიებული არისტეესიც¹ კი არ წასულა ისეღონებზე შორს, რო-
გორც თვითონვე ამბობს თავის პოემაში, ხოლო ამაზე ზემოთ მდებარე ქვეყნე-
ბის შესახებ ის გადმოსცემდა განაგონის მიხედვით და ამბობდა, ამას ისეღო-
ნები ლაპარაკობენო. ხოლო ჩვენ, რაც კი დანამდვილებით შევიტყვეთ ყველა-
ზე შორს მდებარე ქვეყნების შესახებ, თუნდაც განაგონის მიხედვით, ყველა-
ფერს გადმოვცემთ.

17. ბორისთენიტთა სავაჭრო ადგილიდან (ეს ხომ მთელი სკვითიის ზღვის-
პირა საშუალო ადგილია), პირველები ცხოვრობენ კალიპიდები, რომლებიც
არიან ელინი სკვითები, ხოლო ამათ ზემოთ არის სხვა ტომი, რომელსაც უწო-
დებენ ალიძონებს. ესენიცა და კალიპიდებიც სხვას ყველაფერს ისევე აკეთებენ,

---

¹ ამის მერე, სანამ არისტეესის შესახებ არის თხრობა, ე. ი. თითქმის მთელი პარაგრაფი,
პაუელს გვიანდელ ჩანართად მიაჩნია.

როგორც სკვიტები, ხოლო პურს თესენ და ჰამენ კიდევ, ასევე ხახვს, ნორს, ოსპსა და ფეტვს. აღიძონებს ზემოთ ცხოვრობენ მიწათმოქმედი სკვიტები, რომლებიც საკმელად კი არ თესენ პურს, არამედ გასაყიდად. ამათ ზემოთ ცხოვრობენ ნევრები, ხოლო ნევრებისაგან ჩრდილოეთისაკენ არის უკაცრიელი ადგილი, როგორც ჩვენ ვიცით. ეს ტომები მდინარე ჰიპანისის გასწვრივ ცხოვრობენ ბორისთენესიდან დასავლეთისაკენ.

18. როდესაც გადაივლით ბორისთენესს, ზღვიდან პირველი არის ჰილეე, ხოლო აქედან ზემოთ რომ წახვალთ, ცხოვრობენ მიწათმოქმედი სკვიტები, რომელთაც მდინარე ჰიპანისთან მცხოვრები ელინები უწოდებენ ბორისთენიტებს, ხოლო ისინი თავისთავს — ოლბიოპოლიტებს. ამ მიწათმოქმედი სკვიტების საცხოვრისი აღმოსავლეთისაკენ სამი დღის სავალზე ვრცელდება და აღწევს მდინარემდის, რომელსაც ეწოდება პანტიკაპესი, ხოლო ჩრდილოეთის ქარის მიმართულებით მდინარე ბორისთენესის დინებას აღმა თუ ავყვებით, 11 დღის სავალი გზაა. ამათ ზემოთ არის უდაბნო, საკმაოდ დიდი. უდაბნოს შემდეგ ცხოვრობენ ანდროფაგები, სრულიად სხვა ტომი, რომელსაც არაფერი აქვს სკვიტური, ხოლო ამათ ზემოთ არის ნამდვილი უდაბნო, რომელზედაც რამდენადაც ვიცით, ადამიანთა არც ერთი ტომი არ ცხოვრობს.

19. ამ მიწათმოქმედი სკვიტებისაგან აღმოსავლეთით, მდინარე პანტიკაპესის გადაღმა ცხოვრობენ მომთაბარე სკვიტები, რომლებიც არც თესენ რასმე და არც არაფერს ხნავენ. მთელი ეს ქვეყანა უტყეოა, გარდა ჰილეესი. ეს მომთაბარეები ცხოვრობენ ქვეყანაში, რომელიც ვრცელდება აღმოსავლეთისაკენ მდინარე გეროსამდე და ამ გზის გავლას სჭირდება 14 დღე.

20. გეროსის გადაღმა არის სამეფოდ წოდებული მხარე, სადაც არიან უმამაცესი და მრავალრიცხოვანი სკვიტები, რომლებიც სხვა სკვიტებს თავის მონებად მიიჩნევენ. სამხრეთისაკენ ესენი აღწევენ ტავრიკემდე, ხოლო აღმოსავლეთისაკენ მიწაყრილამდე, რომელიც მოთხარეს უსინათლოებმა, და მამეტისის ტბის საჯაქრო პუნქტამდე, რომელსაც ეწოდება კრემნო. მათი ადგილები ვრცელდება მდინარე ტანაისამდე. სამეფო სკვიტების ზემოთ ჩრდილოეთისაკენ ცხოვრობენ მელანქლაანები. ეს სხვა ტომია, არა სკვიტური. ხოლო მელანქლაანების ზემოთ არის ტბები და უკაცრიელი ადგილები, როგორც ჩვენ ვიცით.

21. ხოლო მდინარე ტანაისის რომ გადაივლი, უკვე სკვიტთა კი აღარაა, არამედ აქა პირველი სავრომატული ქვეყანა. ეს სავრომატული ქვეყნები იწყება მამეტისის ტბის უკიდურესი წერტილიდან და ვრცელდება ჩრდილოეთის მიმართულებით 15 დღის სავალი გზის მანძილზე. მთელ ამ მხარეში ვერ ნახავთ ვერც ველურ მცენარეს და ვერც ხეხილს. ამათ ზემოთ მეორე მხარეში ბუდინები ცხოვრობენ. მათ უჭირავთ ქვეყანა. რომელიც მთლად დაფარულია სხვადასხვაგვარი ხშირი ტყით.

22. ბუდინების ზემოთ ჩრდილოეთისკენ პირველია დაახლოებით 7 დღის სავალი უდაბნო. უდაბნოს შემდეგ რომ გადაუხვევ უფრო აღმოსავლეთისაკენ,

არიან თისაგეტები, მრავალრიცხოვანი და თავისებური ტომი. ისინი თავს ირჩენენ მონადირეობით. მათ მახლობლად იმავე ადგილებში ცხოვრობს ხალხი, რომელსაც სახელად ჰქვია იირკები¹. ესენიც მონადირეობით ირჩენენ თავს. ისინი შემდეგნაირად ნადირობენ: მონადირე ადის ხეზე და იქ საფრდება (ძალიან ხშირი ტყეა მთელ ქვეყანაში): თითოეულს გამზადებული ჰყავს ცხენი, რომელიც მიჩვეულია მუცელზე წოლას (იმისათვის, რომ უფრო დაბალი გამოჩნდეს) და ძალიან როგორც კი დანახავს მონადირე ხიდან მხეცს, მაშინვე ესვრის ისარს, მერე შეჯდება ცხენზე და გაეკიდება, ძალიან თან მისდევს. ამით ზემოთ, მხოლოდ უფრო აღმოსავლეთისაკენ ცხოვრობენ სხვა სკვითები, რომლებიც სამეფო სკვითებს გამოეყენენ და ასე მოვიდნენ ამ ადგილას.

23. მთელი ეს ქვეყანა, რომელზედაც ვილაპარაკეთ, ვიდრე ამ სკვითების მიწა-წყლამდე, დაბლობი და პოხიერნადაგვიანია, ხოლო აქედან არის ქვიანი და ოღრო-ჩოღრო. ამ ოღრო-ჩოღრო მხარის დიდ ნაწილს რომ გაივლი, მაღალი მთების ძირას მდებარე ადგილებში, ამბობენ, რომ ცხოვრობენ ადამიანები, რომლებიც დაბადებით ყველანი მელოტები არიან, კაცებიცა და ქალებიც ერთნაირად, მათ აქეთ მიჰყვებილი ცხვირები და დიდი ნიკაპები. ისინი საკუთარ ენაზე ლაპარაკობენ. ტანსაცმელს კი ხმარობენ სკვითურს, ხოლო საჭმელს ხეებზე შოულობენ. ხეს, რომლისგანაც ისინი იკვებებიან, ჰქვია სახელად პონტიკონი² და სიდიდით დაახლოებით ლეღვის ხის ოდენაა. ნაყოფი მოაქვს ლობიოს მსგავსი, მაგრამ კურკიანი. როდესაც ის დამწიფდება, სწურავენ ნაჭერში, აქედან გამოდის სქელი და შავი წვენი. ამ წვენს ეწოდება „ასქი“ და ამ „ასქის“ სვლეპენ, ან რძეში არეულს სვამენ. ხოლო მისი ჩენჩოხგან ამზადებენ ცომს, საფუარს აურევენ და ამას სვამენ. საქონელი მათ ბევრი არ ჰყავთ, რადგან საქოვრები ამ მხარეში უვარგისია. თითოეული მათგანი სახლდება ხის ძირში, ზამთრობით ხეს შემოაფარებენ ხოლმე თეთრი ნაბდის საფარველს, ხოლო ზაფხულობით ნაბადს ხსნიან. ადამიანთაგან არავინ ექცევა მათ უსამართლოდ (რადგან, ამბობენ, რომ ისინი წმინდები არიან), მათ არც საომარი რამ იარაღი აქვთ. შემდეგ ესენი არიან, რომ მეზობელ ტომებში უთანხმოებას აგვარებენ. ამას გარდა, თუ ვინმე ლტოლვილმა მათ შეაფარა თავი, მას არავინ აღარაფერს დაუშავებს. მათ ჰქვიათ არგიპეები.

24. ამ მელოტთა საცხოვრისამდე ქვეყნის დიდი ნაწილი კარგად არის ცნობილი და აგრეთვე მათ აქეთ მცხოვრები ხალხებიც. რადგან სკვითთაგან ზოგიერთები აღწევენ მათ ქვეყნამდე და მათგან ძნელი არაა ამბის შეტყობა, აგრეთვე ელინთაგან, რომლებიც ბორისტენესის სავაჭრო ადგილიდან არიან და პონტოს სხვა სავაჭრო ადგილებიდან. სკვითთაგან მოსულთ 7 თარჯიმნითა და 7 ენაზე უხდებათ მათთან ლაპარაკი.

¹ Ἰύρκαι. Turcae. Mela i. 116.

² ποτικόν δένδρον—ბოს ხე (черешня).

25. ამგვარად, აქამდე მდებარე ქვეყანა ცნობილია, ხოლო მელოტთა ზემოთ რაც ხდება, ამის შესახებ დანამდვილებით ვერაფერს ვერაფერს იტყვის, რადგან ისინი მოჭრილი არიან გაუვალი, მაღალი მთებით, რომლებზედაც არაფერს გადასულა. თვით ეს მელოტები ამბობენ (მე კი ამისი არ მჯერა), რომ მთებში ცხოვრობს თხისფეხებიანი ხალხი, ხოლო მთას რომ გადახვალ, იქ სხვა ხალხია, რომელსაც წელიწადში ექვს თვეს სძინავსო. მე ამისი სულაც არ მჯერა. ხოლო მელოტებისაგან აღმოსავლეთით, კარგად არის ცნობილი, რომ ისეღონები ცხოვრობენ. არაფერია ცნობილი არც მელოტებისა და არც ისეღონების ზემოთ, ჩრდილოეთით მდებარე მხარის შესახებ იმის გარდა, რასაც თვითონ არ მოგვი-თხრობენ.

26. ამბობენ, რომ ისეღონებს შემდეგი ჩვეულებები აქვთ: როდესაც კაცს მოუკვდება მამა, მთელი მსი შახლობლები მორეკვენ საქონელს, შემდეგ მათ დაჰკლავენ, დაჰჭრიან ხორცს და ამასთან ერთად დაჰჭრიან მასპინძლის მშობელსაც. მთელ ამ ხორცს აურევენ და პურის ქამას მართავენ. მიცვალებულის თავს აცლიან თმებს, შიგნიდანაც კარგად სწმენდენ, ოქროში ჰფერავენ და შემდეგ ხმარობენ როგორც საგანგებო ნივთს, რომლითაც ყოველწლიურად დიდ მსხვერპლშეწირვას ახდენენ. ამას შვილი უკეთებს მამას ისევე, როგორც ელინები მართავენ ხოლმე ქელესს. ამბობენ, რომ ეს ხალხი სამართლიანი არის და ქალები მამაკაცის თანაბარი უფლებებით სარგებლობენ.

27. ამგვარად ესენი ცნობილი არიან, ხოლო ამათ ზემოთ, ისევე ისეღონები მოგვითხრობენ, რომ არის ცალთვალა ხალხი და ოქროსმცველი გრიფონები, ისეღონებისაგან გაიგეს ეს სკვითებმა და თქვეს, ხოლო სკვითებისაგან ჩვენ შევიტყვეთ; ჩვენც მათ სკვითურად ვუწოდებთ არიმასპებს. „არიმა“-ს სკვითურად ნიშნავს „ერთს“, ხოლო „ჩაუ“-ს თვალს.

28. მთელ ამ ხსენებულ ქვეყანაში ძალიან მაგარი სიცივე იცის, აქ რვა თვის განმავლობაში საშინელი ყინვაა. ამ ხნის განმავლობაში წყალს რომ გადააქცევ, ტალახი არ ჩნდება, ხოლო ცეცხლს თუ დაანთებ, გაჩნდება ტალახი. ზღვა იყინება და აგრეთვე მთელი კიმერიული ბოსფორიც, ისე რომ თხრილს აქეთ მცხოვრები სკვითები ყინულზე გადიან ეტლებით გადმა და ლაშქრობენ იქ მყოფი სინდების წინააღმდეგ. ამგვარად, რვა თვის განმავლობაში აქ ზამთარია, ხოლო დანარჩენი ოთხი თვეც ცივია. ეს ზამთარი განსხვავდება ყველა სხვა ქვეყნის ზამთრისაგან იმით, რომ როდესაც წვიმის დროა, თითქმის სრულებით არ წვიმს, ხოლო ზაფხულში გადაუღებლივ წვიმს, როდესაც სხვაგან ჰეჰა-ქუხილია, აქ სრულებით არ არის, ხოლო ზაფხულში ძლიერი ჰეჰა-ქუხილია, ხოლო თუ ზამთარში იქნა ჰეჰა-ქუხილი, უკვირთ და სასწაულად მიაჩნიათ. ისევე როგორც მიწისძვრა, ზაფხულში იქნება, თუ ზამთარში, სკვითიაში სასწაულად მიაჩნიათ. ცხენები იტანენ ამისთანა ზამთარს, ხოლო ჯორები და ვირები სრულებით ვერ იტანენ. სხვაგან კი პირიქითაა: ცხენები სიცივეში თუ გაჩერდნენ, იყინებიან, ვირები და ჯორები კი უძლებენ.

29. მე ვფიქრობ, ამიტომევეა, რომ ეგრეთ წოდებული ურქო ხარების ჯიშს აქ რკები არ ეზრდება. ამ ჩემს აზრს ადასტურებს აგრეთვე ჰომეროსის ლექსიც „ოლისეაში“, სადაც ნათქვამია: „და ლიბია, სადაც ბატყნებს მაშინვე ამოსდით რკები“¹. სწორად არის ნათქვამი: თბილ ქვეყნებში სწრაფად ამოდის რკები. ხოლო ცივ ქვეყნებში სიცივისაგან საქონელს ან სულ არ ამოსდის რკები, ან თუ ამოსდის, — ძლივსძლივობით.

30. აქ სიცივის გამო ხდება ასე. მე მიკვირს (ჩემს მოთხრობას ხომ თავიდანვე ახასიათებდა დამატებები), რომ ელიდის მთელ ქვეყანაში ჯორებს ვერ აშენებენ, ამ ადგილას არც სიცივეა და არც სხვა რამ მიზეზი ჩანს საამისოდ. თვითონ ელიდელები ამბობენ, რომ რაღაცა წყევლის გამოა, რომ ჯორები არ ჰყავთ. როდესაც კი ცხენებს მაკობის დრო დაუდგებათ, მათ გარეკავენ მეზობელ ქვეყანაში და იქ მიუშვებენ მათზე ვირებს, ვიდრე ცხენები არ დამაკლებიან. შემდეგ ისევ უკან გამოარეკავენ.

31. რაც შეეხება ბუმბულს, რომლითაც, როგორც სკვითები ამბობენ, ავსებულაია ჰაერი, და რომლის მიზეზით ხმელეთზე წინ არაფერი ჩანს, და გავლაც შეუძლებელია, ამის შესახებ მე ასეთი აზრი მაქვს: ამ ქვეყნის ზემოთ მდებარე მხარეში გამუდმებით თოვს, ზაფხულში ნაკლებ, ვიდრე ზამთარში, როგორც ჩვეულებრივ. ვისაც კი ახლოს უნახავს, როგორ მოდის დიდი თოვლი, გაიგებს. რასაც ვამბობ: თოვლი ხომ ბუმბულს ჰგავს². აი, ამისთანა ზამთრის გამოა, რომ ამ ქვეყნის ჩრდილოეთის ნაწილები დაუსახლებელია. მე ვფიქრობ, რომ სკვითები და მათი მეზობლები ბუმბულს რომ ამბობენ, თოვლი მიაჩნიათ ბუმბულად. აქ არის გადმოცემული ის, რასაც ამბობენ ყველაზე უფრო შორეული ადგილების შესახებ.

32. ჰიპერბორეების შესახებ არც სკვითები ამბობენ რასმე და არც სხვა ვინმე ამ ადგილებში მცხოვრები, გარდა ისეღონებისა, მაგრამ მე ვფიქრობ რომ არც ესენი ამბობენ არაფერს, რადგან მაშინ სკვითებიც იტყოდნენ რასმე მათზე, ისევე, როგორც ცალთვალაა შესახებ ამბობენ. ჰიპერბორეების შესახებ ნათქვამია ჰესიოდესთან, არის აგრეთვე ჰომეროსთანაც „ეპიკონებში“, თუ კი მართლა ჰომეროსმა შეთხზა ეს პოემა.

33. ბევრად უფრო მეტს გადმოგვცემენ მათ შესახებ დელოსელები. ისინი ამბობენ, რომ ჰიპერბორეებისაგან წმინდა შეწირულებანი პურის ნამჭაში გამოხვეული მოდის სკვითებში, ხოლო სკვითებიდან გადადის თანდათანობით ერთმანეთის მეზობელ ხალხებში, რომელთაც მიაქვთ ის დასავლეთისაკენ, ვიდრე აღრიასს არ მიაღწევენ. ხოლო აქედან ჯამხრეთისაკენ იგზავნება და ელინთა შორის პირველად მას დოდონელები ღებულობენ. აქედან ჩააქვთ მალიის უბე-

¹ „ოლისეა“, IV, 85.

² შტრ. IV, 7.

ში და მიაქვთ ევბომაზე, სადაც ერთი ქალაქი უგზავნის მას მეორე ქალაქს, ვიდრე კარისტოსამდე. ამის მერე ჩაუვლიან ანდროსს, რადგან კარისტოსელებს მოაქვთ ის ტენოსზე, ხოლო ტენოსელებს — დელოსზე. აძგვარად, აღწევენ ეს წმინდა შეწირულებები დელოსს. პირველად ჰიპერბორეებმა გამოგზავნეს ორი ასული, რომელთაც მოჰქონდათ ეს წმინდა შეწირულება, მათ დელოსელები უწოდებენ ჰიპეროქეს და ლაოდიკეს. მათთან ერთად უშიშროების მიზნით ჰიპერბორეებმა გამცილებლად ხუთი მამაკაცი გამოაგზავნეს. მათ ახლა პერფერები ეწოდებათ და დიდ პატივში არიან დელოსზე. რადგან ჰიპერბორეელთაგან გაგზავნილები უკან აღარ დაბრუნდნენ, მათ შეეშინდათ, ვაი თუ ყოველთვის ისე მოხდეს, რომ გაგზავნილები აღარ დაგვიბრუნდნენო, ამიტომ მას მერე თავისი ქვეყნის საზღვართან მიაქვთ ხოლმე წმინდა შეწირულებები პურის ნამჯაში და მეზობლებისაგან მოითხოვენ, რომ გადაუგზავნონ ისინი თავისი ქვეყნიდან სხვა ხალხს. ამბობენ, რომ ასე გადაგზავნით აღწევს შეწირულება დელოსს. მე თვითონ ვიცი ერთი წეს-ჩვეულება, რომელიც ძალიან ჰგავს იმას, რასაც ამ წმინდა შეწირულების მიმართ აკეთებენ თრაკიელი და პააონიელი ქალები, როდესაც მსხვერპლს სწირავენ არტემიდე დედოფალს. პურის ნამჯის გარეშე ვერ ახდენენ ამ ღვთისმსახურებას.

34. მე ვიცი, რომ ეს ქალები ასე აკეთებენ. ხოლო ჰიპერბორეებისაგან მოსული, დელოსზე გარდაცვლილი ქალების პატივისცემით, დელოსელი ასულები და ჰაბუელები თმებს იჭრიან: ასულები ქორწილის წინ დალაღს იჭრიან, თითისტარზე ახვევენ და სდებენ საფლავზე (საფლავი არის შიგნით, არტემიდეს სალოცავში. შემსვლელისათვის მარცხნივ, მასზე იზრდება ზეთის ხილის ხე), ხოლო დელოსელი ჰაბუელები წორჩ ყლორტზე ახვევენ თავის თმას და საფლავზე სდებენ. აი, ასეთ პატივში არიან დელოსის მცხოვრებთაგან ჰიპერბორეებისაგან მოსული ქალები.

35. თვითონ დელოსელები ამბობენ, რომ არგემ და ოპისმა, ჰიპერბორეელმა ქალწულებმა, ყველა ეს ხალხები გამოიარეს და მოვიდნენ დელოსზე, უფრო უწინ, ვიდრე ჰიპეროქე და ლაოდიკე. ესენი მოვიდნენ იმიტომ, რომ ეაღვათი იეს მოუტანეს შესაწირავი, რომელიც თვითონ დაიწესეს სწრაფი მშობიარობისათვის, ხოლო არგე და ოპისი, როგორც ამბობენ, მოვიდნენ თვით ღმერთებთან ერთად და ამიტომ ათასნაირ პატივს სცემენ დელოსელები მათ. ქალები შესაწირავებს უგროვებდნენ მათ და სახელებით მიმართავდნენ ჰიმნში, რომელიც შეთხზა მათთვის ოლენ ლიკიელმა. დელოსელებისაგან ისწავლეს კუნძულების მცხოვრებლებმა და იონიელებმა სიმღერით შექება და სახელით მოხსენიება ოპისისა და არგესი და მათთვის შესაწირავების შეგროვება (ეს ოლენი ლიკიიდან მოვიდა და შეთხზა ყველა ძველი ჰიმნი, რომლებსაც გალობენ დელოსზე). შესაწირავ თეძოებს როდესაც სწვავენ საკურთხეველზე, მის ფერფლს ოპისისა და არგეს საფლავზე ყრიან ხოლმე მთლიანად. მათი საფლავი არის არტემიდეს

სალოცავის უკან, აღმოსავლეთისაკენ, კეოსელთა სანადიმო დარბაზის მახლობლად.

36. აი, ეს უნდა ითქვას ჰიპერბორეების შესახებ აღარ გადმოვცემ აზარისის ამბავს, რომელზედაც ამბობენ, რომ ჰიპორბორეელი იყო, მთელ დედამიწაზე დადიოდა, დაატარებდა ისაჩს და არაფერს არ სჭამდაო. თუ არის ჰიპერბორეელი ხალხი, უნდა იყოს სხვა ხალხიც — ჰიპერნოტიებიც¹. მეტინება, როდესაც ვხედავ, რომ დედამიწის მოხაზულობის მრავალ აღმწერელთაგან ვერც ერთმა ვერ გაგვარკვია ამ საქმეში წესიერად. მათ მოხაზეს ოკეანე, რომელიც დედამიწას გარშემოედინება, დედამიწა მრგვალია, თითქოს ფარგლით არის შემოხაზული, ხოლო აზია ევროპის ოდენად არის წარმოდგენილი. მე მოკლედ ვილაპარაკებ თითოეული მათგანის სიდიდეზე და იმაზედაც, თუ როგორია თითოეულის მოხაზულობა.

37. სპარსელები ცხოვრობენ და აღწევენ სამხრეთის ზღვამდე, რომელსაც უწოდებენ მეწამულს. ამათ ზემოთ ჩრდილოეთის მიმართულებით ცხოვრობენ მიდიელები, მიდიელებს ზემოთ სასპეარები, სასპეარებს ზემოთ კოლხები, რომლებიც აღწევენ ჩრდილოეთის ზღვამდე. რომელსაც ერთვის მდინარე ფასისი. ეს ოთხი ტომი მოსახლეობს ზღვიდან ზღვამდე.

38. აქედან დასავლეთისაკენ ზღვიდან ზღვამდე ორი სანაპიროა გადაკიმული. რომელთა შესახებაც მე მოვეყები. აქაა ერთი ნაპირი, რომელიც ფასისის ჩრდილოეთით იწყება და მიემართება ზღვისაკენ პონტოსა და ჰელესპონტის გასწვრივ, ვიდრე ტროის სიგეაონამდე. ხოლო სამხრეთით იგივე ნაპირი მიემართება მირიანდიის უბიდან, რომელიც მდებარეობს ფინიკიასთან, ზღვასთან მდებარე ადგილებამდე, ვიდრე ტრიოპიონის კონცხამდე. ამ სანაპიროზე ცხოვრობს 30 ტომი.

39. ესაა ერთი სანაპირო, ხოლო მეორე სანაპირო იწყება სპარსელთა ქვეყნიდან და მიემართება მეწამული ზღვისაკენ. ეს შეიცავს სპარსეთს. ამის მერე ასირიეს და ასირიის მერე არაბიესს. ეს მთავრდება (არ მთავრდება. მაგრამ ასეა მიღებული) არაბიის უბესთან, სადაც დარიოსმა ნილოსიდან არხი მიიყვანა. სპარსეთიდან ფინიკიამდე ვრცელი და სწორი ადგილია, ხოლო ფინიკიიდან ეს სანაპირო მიემართება ამ ჩვენი ზღვის გავლით სირიის პალესტინისაკენ და ეგვიპტისაკენ და აქ მთავრდება. ამ სანაპიროზე არის მხოლოდ სამი ტომი.

40. ესაა აზიის სამფლობელოები, რომლებიც მდებარეობენ სპარსელებსაგან დასავლეთით. ხოლო სპარსელების, მიდიელების, სასპეარების და კოლხების ზემოთ აღმოსავლეთისაკენ და მზის აღმოსავლისაკენ, აი აქ მდებარეობს მეწამული ზღვა, ხოლო ჩრდილოეთისაკენ არის კასპიის ზღვა და მდინარე არაქსი, რომელიც მიედინება მზის აღმოსავლისაკენ. ინდოეთამდე აზია დასახლე-

¹ *ჰაქსენდენი*—ჩრდილოეთის კარს ზემოთ მცხოვრებნი, *ჰანდორცი*—სამხრეთის კარს ზემოთ მცხოვრებნი.

ბულია, ხოლო აქედან არის უდაბნო, რომელიც მიემართება აღმოსავლეთისაკენ და არავის არ შეუძლია იმის თქმა, თუ რას წარმოადგენს ის.

41. ასეთი და ამოდენა არის აზია, ხოლო ლიბიე არის მეორე სანაპიროზე, ის იწყება ეგვიპტესთანავე. ეგვიპტესთან ეს სანაპირო ვიწროა: ჩვენი ზღვიდან მეწამულ ზღვამდე 100 000 ორგია არის, რაც უდრის 1000 სტადიონს, ხოლო ამ ვიწროებიდან ის სანაპირო, რომელსაც ლიბიე ეწოდება. ძალიან ფართო ხდება.

42. მე ძალიან მაკვირვებს ქვეყნის განსაზღვრა და დაყოფა ლიბიედ, აზიად და ევროპედ, რადგან მათ შორის განსხვავება მცირე არ არის. სიგრძეზე ევროპე ორივეს მიჰყვება, ხოლო სიგანით, მე ვფიქრობ. არც კი შეიძლება მისი შედარება აზიასა და ლიბიესთან. ცხადია, რომ ლიბიეს ირგვლივ ზღვა ერტყმის, გარდა იმ ნაწილისა, რომლითაც ის აზიას ესაზღვრება. ვინც ჩვენ ვიცით, მათ შორის პირველი იყო ნეკო, ეგვიპტელთა მეფე, რომელმაც ეს დაამტკიცა: მან შეწყვიტა არხის თხრა, რომელიც ნილოსიდან არაბიის უბისაკენ მიემართებოდა¹, გაგზავნა ფინიკიელები ნაევბით და უბრძანა მათ, უკან ჰერაკლეს სვეტებთან გაეცურათ, ვიდრე არ მივიდოდნენ ჩრდილოეთის ზღვასა და ამრიგად, ეგვიპტეში. ფინიკიელები გამოვიდნენ მეწამული ზღვიდან და შესცურეს სამხრეთის ზღვაში. გვიანი შემოდგომის დადგომისთანავე ისინი მიადგებოდნენ ნაპირს. დათესდნენ ყანას და ლიბიის რა ნაწილებშიც არ უნდა ყოფილიყვნენ, უცდიდნენ მომყას. პურს რომ აიღებდნენ, განაგრძობდნენ ხოლმე გზას. ორი წელი გაატარეს მათ მგზავრობაში და მესამე წელს შემოუარეს ჰერაკლეს სვეტებს და მოვიდნენ ეგვიპტეში. იმასაც ამბობენ (მაგრამ მე არ მჯერა და ეგება სხვამ ვინმემ დაიჭეროს), რომ როდესაც ლიბიის ირგვლივ ცურავდნენ. მზე ხელმარჯვნივ ჰქონდათ.

43. ასე გახდა პირველად ცნობილი, რომ ლიბიე კუნძულია, ხოლო შემდეგ კარქედონელები იყვნენ, რომლებმაც ამის შესახებ იგივე თქვეს; სატასპესმა, ტეასპისის ძემ, აქაძმენიძმა, არ შემოსცურა ლიბიის ირგვლივ, თუმცა კი ის ამისათვის იყო გაგზავნილი, რადგან შეეშინდა გზის სიგრძისა და ქვეყნის უდაბურობისა და დაბრუნდა უკან, არ შეასრულა ის დავალება, რაც მას დედამ დააკისრა. სატასპესმა ძალა იხმარა მეგაბიძის ძის, ძოპიროსის ქალწულ ასულზე. ამ დანაშაულისათვის მეფე ქსერქსესმა მოინდომა მისი ძელზე ჩამოცმა. მაგრამ სატასპესის დედამ, რომელიც დარიოსის და იყო, პატიება გამოითხოვა მისთვის; მან თქვა, რომ თავის შვილს თვითონ უფრო დიდ ზასჯელს დაადებს. ვიდრე მეფე. ის იძულებული იქნება გარშემოუაროს ლიბიეს, ვიდრე ამ ცურვისას არ მიდწევს არაბიის უბეს. ამ პირობით ქსერქსესი დათანხმდა, ხოლო სატასპესი მივიდა ეგვიპტეში, მიიღო ხომალდი და მეზღვაურები და გასცურა ჰერაკლეს სვეტებისაკენ. როდესაც გაიბრა სვეტები და გარშემოუარა ლიბიის კონცხს, რომელსაც ჰქვია სახელად სოლოემისი, გასცურა სამხრეთისაკენ. მრავ

¹ შტრ. II, 128. \

ვალი თვის განმავლობაში მან გასცურა ზღვის დიდი ნაწილი, მაგრამ რადგან კიდევ უფრო მეტი იყო გასაცური, გამობრუნდა უკან და გასცურა ეგვიპტისაკენ. აქედან მივიდა მეფე ქსერქსესთან და უთხრა, რომ აქედან ძალიან დაშორებით ის ცურავდა პაწაწინა ხალხის ქვეყნის გასწვრივ, ეს ხალხი ხმარობს ფინიკის ხის ტანსაცმელს. როგორც კი ესენი ხომალდით უანლოვდებოდნენ ნაპირს, პატარები გარბოდნენ მთებში და სტოვებდნენ ქალაქებს. ესენი ქალაქებში რომ შედიოდნენ, არავის არაფერს უშავებდნენ, ხოლო საქონელი მოჰყავდათ მათგან. ლიბიეს ირგვლივ რომ არ შემოუარა, ამის მიზეზად მან შემდეგი თქვა: ნავს აღარ შეეძლო წინ წასვლა, ადგილზე გარჩაო. ქსერქსესმა არ დაიჯერა რომ ის სიმართლეს ამბობდა და რაკილა სატასპესმა არ შეასრულა მიცემული დავალება, თავდაპირველი სასჯელი დაადო და ძელზე ჩამოაცმევინა. ამატასპესის საჭურისმა როგორც კი შეიტყო, რომ მისი უფალი მოკვდა, დიდძალი ქონება წაიღო და გაიქცა სამოსზე. ეს ქონება წაართვა მას ერთმა სამოსელმა კაცმა, რომლის სახელიც ვიცი, მაგრამ ჩემი წებით ვმაღავ.

44. აზიის დიდი ნაწილი დარიოსის მიერ იყო აღმოჩენილი, მას უნდოდა შეეტყო, სად ერთვის ზღვას მდინარე ინდოუსი, რომელიც ყველა მდინარეთა შორის მეორეა ნილოსის შემდეგ, რომელშიც არიან ნიანგები. ამიტომ გაგზავნა ნაგებით კაცები, ვისაც ენდობოდა, რომ სიმართლეს მოუტანდნენ და მათ შორის სკილაქს კარიანდელიც. ისინი გავიდნენ ქალაქ კასპატროსიდან, პაქტიიკის ბიწა-წყლიდან და დაჰყვნენ მდინარეს დაღმა ზღვისაკენ მზის ამოსავლის მიმართულებით, ზღვა გასცურეს დასავლეთისაკენ და ოცდამეათე თვეს მიაღწიეს იმ ადგილს, საიდანაც ეგვიპტელთა მეფემ გაგზავნა ფინიკიელები ლიბიის გარშემოსავლელად, როგორც ზემოთ ვთქვი¹. ამათი მოგზაურობის მერე დარიოსმა დაიპყრო ინდები და ამ ზღვითაც სარგებლობდა. ამრიგად ჩანს, რომ აზია მისი აღმოსავლეთის ნაწილის გარდა ლიბიის მსგავსია.

45. ევროპის შესახებ არავინ იცის, მზის აღმოსავლისკენ ან ჩრდილოეთისაკენ წყლით არის შემორტყმული თუ არა. სიგრძით ცნობილია, რომ ვრცელდება ორთავემდის². მე არ შემიძლია ახსნა, თუ რატომაა, რომ დედამიწა ერთია და სამ სახელს ატარებს (სახელწოდებები კი მიღებული აქვს ქალებისაგან) ან რატომაა მისი საზღვრები — ნილოსი, რომელიც ითვლება ეგვიპტის მდინარედ და ფასისი, კოლხიდის მდინარე (ხოლო სხვები ასახელებენ მადეტისის მდინარეს ტანაისსა და კიმერიულ გადასასვლელს), არც სახელები ვიცი იმათი, რომლებმაც ასე დაჰყვეს დედამიწა და არც ის, თუ საიდან დაარქვეს ეს სახელები. ელინთ: მეტი ნაწილი ამბობს, რომ ლიბიეს სახელი დაერქვა ლიბიისაგან, ადგილობრივი მცხოვრები ქალისაგან, ხოლო აზია მოსახლეა პრომეთეისის მეუღლისა. მაგრამ ლიდიელები¹ კამათობენ ამ სახელის გამო და ამბობენ, რომ აზია ეწოდა

¹ IV, 42.

² ე. ო. აზიასა და ლიბიამდე.

ქვეყანას კოტისის ძის, მანესის შვილიშვილის ასიესის სახელის მიხედვით და არა პრომეთევის ასიეს გამო. ამ ასიესის მიხედვითვე ჰქვია სარდში ფილეს ასიადე. ხოლო ევროპის შესახებ ადამიანთა შორის არაფერ იცის, მას ირგვლივ აქვს წყალი თუ არა, არც ის, თუ საიდან მიიღო მან სახელი, არც ის ჩანს, თუ ვინ დაარქვა მას სახელი, თუ იმას არ ვიტყვი, რომ ტიროსელი ქალისაგან, ევროპისაგან მიიღო ქვეყანამ სახელი, მანამდე კი უსახელოდ იყო, როგორც სხვა ქვეყნები, მაგრამ, როგორც ჩანს, ეს ქალი აზიიდან იყო და არ მოსულა იქ ქვეყანაში, რომელსაც ელინები ახლა ევროპეს უწოდებენ. ის ფინიკიიდან მოვიდა კრეტზე, ხოლო კრეტიდან ლიკიეში. აი, ამდენი უნდა ითქვას ამის შესახებ, მით უმეტეს, რომ მათ შესახებ იმ მასალას ვიყენებ, რაც ხაერთოდ არის აღიარებული.

46. ევქსინის პონტოსთან, სადაც ილაშქრა დარიოსმა, ყველა ქვეყნებზე უფრო უმეტარი ტომები ცხოვრობენ, თუ გამოვრიცხავთ სკვითებს, რადგან არც ერთი ტომი მათგან, რომელიც პონტოს აქეთ ცხოვრობს, არ არის სიბრძნით აღმატებული, არც ღირსეული კაცი ვიცით ვინმე, რომ იყოს აქედან, გარდა სკვითური ტომისა და ანაქარსისისა. სკვითური ტომი, ყველა სხვა ჩვენთვის ცნობილ ტომთა შორის, ერთ, ადამიანთათვის ძალიან მნიშვნელოვან საქმეშია სხვებზე ბრძენი. სხვა მხრივ კი ვერაფრით გამოაცეს. ეს ყველაზე მნიშვნელოვანი რამე ისაა, რომ როდესაც მათ ვინმე ეჩხმის თავს, მტერი მათ ვერ გაეპქევა, და ვერც დაიპყრს მათ, თუ თვით სკვითებმა არ მოინდომეს გამოჩენა. ეს იმიტომ ხდება, რომ მათ არც ქალაქები აქვთ აგებული და არც ზღუდეები. ყველას თან დააქვს თავისი სახლები, და ყველანი მშვილდით შეიარაღებული ცხენოსნები არიან. მიწათმოქმედებას კი არ ეწევიან, მესაქონლეობით ირჩენენ თავს; მათი საცხოვრებლები ურმებზეა. აბა, როგორ არ იქნება ასეთი ხალხი უძლეველი და მიუწვდომელი?

47. საამისოდ მათ ხელს უწყობს თვითონ დედამიწა და ეხმარებიან მდინარეები: რადგან მათი მიწა დაბლობია, მდიდარია ბალახით და კარგად ირწყვობს, ხოლო მდინარეები, რომლებიც მიედინებიან ამ მიწა-წყალზე, რიცხვით ბევრად ნაკლები არ არიან ეგვიპტის არხებზე. მათგან მე დავასახელებ მხოლოდ იმათ, რომლებიც უფრო მნიშვნელოვანი და სანაოსნოები არიან ზღვიდან შემოსული ხომალდებისათვის: ხუთშესართავიანი ისტროსი, შემდეგ ტირესი, ჰიპანისი. ბორისთენესი, პანტიკაპესი, ჰიპაკირისი, გეროსი და ტანაისი. მათი დინება ასეთია:

48. ისტროსი არის უდიდესი მდინარე ყველა მათ შორის, რომელიც ჩვენ გვინახავს, ის მუდამ თანაბარი სიდიდის მოედინება, ზაფხულშიც და ზამთარშიც. სკვითიის მდინარეთა შორის ის პირველია დასავლეთიდან და ამოდენა იმიტომ არის, რომ მას ბევრი სხვა მდინარე ერთვის. მდინარეები, რომლებიც მას ასე დიდს ხდიან, არიან შემდეგი: ხუთი მათგანი სკვითიის მიწა-წყალზე მიედინება, ესაა როგორც სკვითები უწოდებენ პორატა, ხოლო ელინები — პირეტო-

სი. შემდეგ ტიარანტოსი, არაროსი. ნაპარისი და ორდესოსი. მოხსენებულ მდინარეთა შორის პირველი დიდია, აღმოსავლეთისაკენ მიედინება და იქ უფროებს ისტროსს თავის წყლებს; მეორე ხსენებულთა შორის, ტიარანტოსი უფრო დასავლეთისკენაა და უფრო პატარაც არის, ხოლო არაროსი, ნაპარისი და ორდესოსი ამათ შორის მიედინებიან და ისე ერთვიან ისტროსს. ესაა საკუთრივ სკვითიის მდინარეები, რომლებიც ავსებენ ისტროსს, ხოლო აგათირსთა მხრიდან მოედინება მდინარე მარისი, რომელიც ასევე უერთდება ისტროსს.

49. ჰამოსის მწვერვალთან სამი სხვა დიდი მდინარე მოედინება ჩრდილოეთისაკენ და უერთდება მას: ატლასი, აერასი და ტაბისისი. თრაკიასა და თრაკიელ კრობიძების მხარეზე მოედინებიან ათრისი, ნოესი და არტანესი. რომლებიც ერთვიან ისტროსს. ჰაფონთაგან და როდოპის მთიდან გამოსული მდინარე სკიოსი შუაზე ჰკვეთს ჰამოსს და ერთვის ისტროსს. ილირიელთაგან ჩრდილოეთის მიმართულებით მიედინება მდინარე ანგროსი, ჩადის ტრიბალიკონის დაბლობში. აქ ერთვის მდინარე ბრონგოსს, ხოლო ბრონგოსი კიდევ ისტროსს. ამგვარად, ისტროსი ღებულობს ორი დიდი მდინარის წყალს. ომბრიკების ზემოთ მდებარე ქვეყნიდან მდინარე კარპისი და მეორე — ალპისი მიედინებიან ჩრდილოეთისაკენ და ერთვიან ისტროსს. ამგვარად, ისტროსი მთელ ევროპეზე მიედინება, იწყება კი კელტებში, რომლებიც კინეტების შემდეგ ყველგან უკიდურესი ხალხია დასავლეთით, მათ შორის, ვინც ცხოვრობს ევროპეში. მთელ ევროპეს რომ გადაივლის, სკვითიის საზღვრებში შედის.

50. რადგანაც ჩემს მიერ ჩამოთვლილი და კიდევ ბევრი სხვა მდინარე ერთვის ისტროსს, ის უდიდესია მდინარეთა შორის, მაგრამ მართო მისი წყალი რომ შევადაროთ ნილოსისას, სიუხვით ნილოსი აჯობებს, რადგან ნილოსს არც მდინარე ერთვის და არც სხვა რამე წყარო, რომ სიდიდე მოუმატოს. ისტროსი რომ ზაფხულში და ზამთარში მუდამ თანაბარია, ეს. მე ვფიქრობ, შემდეგის აიხსნება: ზამთრობით ის იმოდენაა, რამოდენაც არის, ან ცოტათი მეტი თავის ბუნებრივ ზომაზე, რადგან ზამთრობით ამ ქვეყანაში თითქმის არ წვიმს, ყველგან. თოვლი დევს. ხოლო ზაფხულობით თოვლი, რომელიც ზამთარში ბლომად მოვიდა, დნება და ყოველი მხრიდან ჩამოდის ისტროსში. ჯერ ხომ ეს თოვლი, რომელიც მას ერთვის, ამრავლებს მის წყლებს, ამასთან ერთად კიდევ ხშირი და ძლიერი წვიმები — ზაფხულში ხომ წვიმები იცის აქ. ისე რომ, რამდენადაც ზაფხულში მზე უფრო მეტ წყალს ისრუტავს ისტროსიდან, ვიდრე ზამთარში, იმდენად ისტროსს ზაფხულში უფრო მეტი წყლები ერთვის, ვიდრე ზამთარში. ისე რომ, საბოლოოდ წონასწორობა დაცულია და ისტროსში მუდამ თანაბარი რაოდენობის წყალი ჩანს.

51. სკვითაის მდინარეთა შორის, ერთია ისტროსი. მის შემდეგ არის ტრანსი, რომელიც იწყება ჩრდილოეთიდან, იწყება და მიედინება დიდი ტბიდან. რომელიც საზღვრავს სკვითიისა და ნევრების მიწა-წყალს. მის შესართავთან ცხოვრობენ ელინები. რომელთაც ტირიტები ეწოდებათ.

52. ხოლო მესამეა მდინარე ჰიპანისი, რომელიც იწყება სკვითების ქვეყანაში, გამოდის დიდი ტბიდან, რომლის ირგვლივაც ველური თეთრი ცხენების საძოვარია, ხოლო ამ ტბას, სრულიად მართებულად ჰიპანისის დედა ეწოდება. აქედან გამოსული მდინარე ჰიპანისი, მიედინება და დაახლოებით 5 დღის საცურაო მანძილზე თხელია და ტბილი, ხოლო ამის მერე, ზღვამდე 4 დღის საცურაო მანძილზე მეტისმეტად მწარეა: მას ერთვის მწარე წყარო. ისე მწარე, რომ თუშცა უმნიშვნელო სიდიდისაა, მაგრამ ჰიპანისს რომ შეეერევა (რომელსაც სიდიდით ცოტა მდინარე თუ შეედრება). ამწარებს მას. ხოლო ეს წყარო არის ამ ქვეყნის საზღვარზე, რომელიც უჭირავთ მიწათმოქმედ სკვითებსა და ალიძონებს. ამ წყაროსი და აგრეთვე იმ ადგილის სახელი. საიდანაც წყარო გამოდის, სკვითურად არის ექსამაჰოსი, ხოლო ელინური ენის მიხედვით კი „წმინდა გზები“. ტირესი და ჰიპანისი ალიძონების ქვეყნის საზღვართან უახლოვდებიან ერთმანეთს. აქედან კი თითოეული ამათგანი იცვლის მიმართულებას და ისე მიედინება, რომ ფართოვდება მათ შორის ადგილი.

53. მეოთხე მდინარეა ბორისთენესი. რომელიც ისტროსის შემდეგ უდიდესი მდინარეა ამ მხარეში და ჩვენის აზრით, ყველაზე მეტი სარგებლობა მოაქვს ქვეყნისათვის არა მხოლოდ სკვითიის მდინარეთა შორის. არამედ საერთოდ, ყველა სხვა მდინარეებთან შედარებით გარდა ეგვიპტის ნილოსისა. ამას ხომ ვერც ერთი სხვა მდინარე ვერ შეედრება! ხოლო ყველა დანარჩენებზე უფრო სასარგებლოა ბორისთენესი. რომელსაც ირგვლივ უმშვენიერესი და უნოყიერესი საძოვრები აქვს საქონლისათვის. თვით მდინარეში მოიპოვება საუცხოო და უამრავი თევზი. სასმელად ხომ მისი წყალი ძალიან სასიამოვნოა, მიედინება ანკარა. მღვრიე წყლების გვერდით, მის გასწვრივ საუკეთესო სახნავ-სათესო მიწებია, ხოლო სადაც მიწა არ ითესება, იქ უხშირესი ბალახი მოდის. მის შესართავთან თავისთავად ილექება უამრავი მარლი. მასში მოიპოვება უზარმაზარი უძელო თევზები, რომელთაც ანტაკეები ეწოდებათ და რომელთაც ამარილებენ, ამას გარდა ამ მდინარეს სხვა მრავალი საოცარი რამ ახასიათებს. ადგილ გეროსამდე (სადამდეც 40 დღის საცურაო მანძილია) ბორისთენესი მოედინება ჩრდილოეთიდან: იმ ადგილების შესახებ, რომლებზედაც მოედინება ბორისთენესი გეროსის ზემოთ. აღამიანთაგან არავის შეუძლია რამის თქმა. ცხადია, რომ ის მოედინება უდაბნოზე და ისე შემოდის მიწათმოქმედი სკვითებსა ქვეყანაში. ხოლო ეს სკვითები ცხოვრობენ მის გასწვრივ ათი დღის საცურაო მანძილზე, მხოლოდ ეს მდინარეა და ნილოსი, რომელთა სათავეების დასახელება არ შემიძლია და ასე მგონია. ელინთაგან არც სხვას ვისმე შეუძლია. ბორისთენესი ზღვას რომ უახლოვდება, აქ უერთდება მას ჰიპანისი და ისიც იმავე ქაობში ჩადის. ამ ორ მდინარეს შორის არსებული მიწის ზოლი იწოდება ჰიპოლეოსის კონცხად, მასზე დგას დემეტრეს სალოცავი. სალოცავს ვადალმა. ჰიპანისთან ცხოვრობენ ბორისთენიტები.

54. ესაა. რაც შეეხება ამ მდინარეებს. მათ შემდეგ მეხუთე მდინარე არის

კიდევ სხვა — მას სახელად პანტიკაპესი ჰქვია, ისიც ჩრდილოეთიდან მოედინება და გამოდის ტბიდან. მასა და ბორისთენეს შორის ცხოვრობენ მიწათმოქმედი სკვითები; ის შედის ჰილაფში, გაივლის მას და ერთვის ბორისთენეს.

55. მეექვსე არის მდინარე ჰიპაკირისი, რომელიც გამოდის ტბიდან, მიედინება მომთაბარე სკვითების შუაში და ერთვის ზღვას ქალაქ კარკინიტისთან: მარჯვნივ ესაზღვრება ჰილაფს და ეგრეთ წოდებულ აქილევისის სარბიელს.

56. მეშვიდე არის მდინარე გეროსი, რომელიც გამოეყოფა ბორისთენეს სწორედ იმ ადგილას, სადამდისაც ცნობილია ბორისთენესი. გეროსი გამოეყოფა იმ ადგილას (სახელი მასაც იგივე ჰქვია, რაც ამ ადგილს), მიედინება ზღვისკენ და საზღვრავს მომთაბარეთა ქვეყანას სამეფო სკვითების მიწა-წყლისაგან. ის ერთვის ჰიპაკირისს.

57. მერვე არის მდინარე ტანაისი, რომელიც მოედინება ზემოდან, დიდი ტბიდან და ერთვის კიდევ უფრო დიდ ტბას, რომელსაც ეწოდება მადეტისი. ეს ტბა საზღვრავს სამეფო სკვითებსა და საერომატებს. ამ ტანაისს ერთვის სხვა მდინარე, რომელსაც სახელად ჰქვია პირგისი.

58. ესენი არიან მნიშვნელოვანი მდინარეები, რომლებიც რწყავენ სკვითების ქვეყანას. სკვითიაში რომ ბალახი იზრდება, ჩვენთვის ცნობილ ყველა სხვა ბალახზე უფრო უწყობს ხელს საქონელში ნაღველის გაზრდას. საქონელი რომ დაიკვლება, მაშინ ვრწმუნდებით იმაში, რომ ეს ასეა.

59. ამგვარად, სკვითებს დიდი რაოდენობით აქვთ ის, რაც ცხოვრებისთვის ესაჭიროებათ, ხოლო წეს-ჩვეულებებს ამისთანას მისდევენ: ღმერთთაგან მხოლოდ ამათ სცემენ პატივს: განსაკუთრებით ჰისტიეს, შემდეგ ზევსსა და გეს¹. (გე მიაჩნიათ ზევსის ცოლად); ამათ შემდეგ აპოლონს, აფროდიტე ურანიას, ჰერაკლეს და არესს. ამათ ყველა სკვითი სცნობს, ხოლო ეგრეთ წოდებული სამეფო სკვითები პოსეიდონსაც სწირავენ მსხვერპლს. სკვითურად ჰისტიეს ეწოდება ტაბიტი, ზევსს, ჩემის აზრით ძალიან მართებულად, ეწოდება პაპაფოსი². გეს — აპი, აპოლონს — გოატოსიროსი, აფროდიტე ურანიას — არგიმპასა, ხოლო პოსეიდონს — თაგიმასადასი. სკვითები გამოსახულებებს, საკურთხევლებსა და ტაძრებს ჩვეულებრივ არ აგებენ, თუ არ ჩავთვლით არესისას. არესისათვის კი აგებენ ხოლმე.

60. მსხვერპლშეწირვა ყველა ღვთაების მიმართ და ყოველგვარი შესაწირავი ერთნაირი აქვთ და ეს ხდება შემდეგნაირად: სამსხვერპლო საქონელს წინაფენებზეკრულს აყენებენ. ის, ვინც მსხვერპლს სწირავს, საქონლის უკან დგება, ეწევა თოკის ბოლოს და ასე ანარცხებს მას. როდესაც სამსხვერპლო საქონელი ეცემა, მსხვერპლის მომტანი შეღალადებს იმ ღმერთს, რომელსაც სწირავს, შემდეგ საქონელს ქედზე მარყუჟს მოსდებს, მასში ჯონს გაუყრის, შემოაბრუნებს ამ ჯონს და ასე მოაბრჩობს. ისე რომ, არც ცეცხლს ანთებენ, არც

¹ Γῆ დელამიწი.

² Παναίος — პეროლოტეს ემისი, როგორც წარმოებული სიტყვისაგან *παντας* (-მამა).

მსხვერპლშეწირვის დამწყებ რაიმე რიტუალს ასრულებენ, არც რასმე ათხევენ. საქონელს რომ მოახრჩობს და გაატყავებს, მერე მის ხარშვას შეუდგება.

61. რადგან სკვითის ქვეყანა სრულიად უტყეოა, ამიტომ სკვითებმა ხორცის მოსახარშად შემდეგი რამ გამოიგონეს: მას მერე რაც გაატყავებენ სამსხვერპლო საქონელს, ხორცს ძვლებს დააქლიან. შემდეგ, თუ კი ხელთა აქვთ, ჩაპყრიან ადგილობრივ ნაწარმ ქვაბებში, რომლებიც ძალიან ჰგავს ლესბოსურ ჭურჭლებს, მხოლოდ მათზე გაცილებით უფრო დიდებია. ჩაპყრიან ამ ქვაბებში ხორცს და ხარშავენ სამსხვერპლო საქონლის ძვლებს წაქიდებულ ცეცხლზე, ხოლო თუ ქვაბი არა აქვთ, მაშინ მთელ ხორცს ჩასდებენ სამსხვერპლო საქონლის კუჭში, უმატებენ წყალს და ძვლებს უქიდებენ ცეცხლს. ძვლებს ძალიან კარგად უქილია, ხოლო ძვლებისაგან გაწმენდილი ხორცი ადვილად ეტევა კუჭში. ამრიგად, ხარი თავისთავს თვითონ იხარშავს და ასევე ყველა სხვა სამსხვერპლო საქონელი. როდესაც მოიხარშება ხორცი, მსხვერპლშეწირავი სწირავს ღვთაებას ხორცის ნაქრებსა და შიგნულს, რომელთაც თავის წინ იყრის. მსხვერპლად სწირავენ ყოველგვარ ცხოველებსა და განსაკუთრებით კი ცხენებს.

62. ყველა სხვა ღმერთს ასე სწირავენ მსხვერპლად ამ საქონელს, ხოლო არესს შემდეგნაირად: სკვითების ყველა სამეფოში ოლქების მიხედვით იდგმება არესის ასეთი სალოცავი: ფიჩხის კონებს ერთად ალაგებენ ისე, რომ სიგრძეცა და სიგანეც 3 სტადიონი იყოს, სიმაღლე კი ნაკლები. ამის ზემოთ კეთდება ოთხკუთხედი ბაქანი, რომელსაც სამი გვერდი ციცაბო აქვს, ხოლო ერთი — ადვილად მისასვლელი. ყოველწლიურად მოაქვთ 150 ურემი ფიჩხი, რადგან უამინდობის გამო ეს გროვა გამუდმებით დაბლა იწეეს. ყოველ ამისთანა გროვაზე დევს ძველებური რკინის ცელი და ეს არის არესის კერპი. ამ ცულს ყოველწლიურად სწირავენ რქოსან საქონელს და ცხენებს და მას უფრო მეტს სწირავენ, ვიდრე სხვა ღმერთებს. ცოცხლად ხელში ჩაგდებული ყოველი ასი მტრიდან ერთს მსხვერპლად სწირავენ, მაგრამ ისე კი არა, როგორც საქონელს, არამედ სხვაგვარად: მას მერე, რაც ტყვეს ღვინოს დაათხევენ თავზე, დაპკლავენ ჭურჭელზე, შემდეგ ჭურჭელს წაიღებენ ზემოთ ფიჩხის გროვაზე და სისხლს დაასხამენ ცულს. ზემოთ ეს მიაქვთ, ხოლო ქვემოთ, სალოცავთან შემდეგს აქეთებენ: დახოცილ ვაჭკაცებს ყველას მარჯვენა მხარს აპყრიან ხელთან ერთად და პაერში ისვრიან. ხოლო სხვა სამსხვერპლო ცხოველებს რომ მოითავებენ, მერე შინ მიდიან. ხელი სადაც დავარდება იქვე დევს, გვაში კიდეც ცალკე.

63. ასეთი მსხვერპლშეწირვები აქვთ დაწესებული სკვითებს, ხოლო ღორებს ესენი ჩვეულებრივ არც მსხვერპლად სწირავენ¹ და არც აშენებენ ამ ქვეყანაში.

64. საომარი ჩვევები მათ ასეთი აქვთ: როდესაც სკვითი მოჰკლავს პირ-

¹ აქ არის პაულის შენიშვნა: როგორც ევებიტელები. შტრ. II, 47.

ველ ვაჟკაცს. მის სისხლს სვამს. ხოლო ბრძოლაში დახოცილების თავები მეფესთან მიაქვთ, რადგან თავს რომ მიიტანენ, ნადავლშიც წილს იღებენ, ხოლო თუ არ მიიტანეს თავი, არაფერს მიიღებენ. თავს ისინი ასე ატყავებენ: შემოსე-რავენ მას ირგვლივ, ყურებთან, შემდეგ იღებენ ხელში და თავს კანიდან გამო-ბერტყავენ, მერე ხარის ნეკნით კანს ხორცს აცლიან და ხელებით ქნიან, რომ დაარბილებენ, ხელსახოცად ხმარობენ. ჩამოჰკიდებენ იმ ცხენის ლაგამზე, რომელსაც თვითონ დააქენებენ და ამაყობენ, რადგან ყველაზე დიდ ვაჟკაცად ის ითვლება, ვისაც ყველაზე მეტი აქვს ასეთი კანის ხელსახოცი. ბევრი მათგანი იცვამს ასეთი გატყავებული კანებისაგან გაკეთებულ მოსასხამს, რაც ისევეა შეკერილი, როგორც ქურჭი. ბევრი კიდევ მტრის გვამის მარჯვენა ხელს ატყავებს საკუთარი ფრჩხილებით და ამისაგან კაპარჭის ბუდეს აკეთებს. ადამიანის კანი მართლაც სქელი და პრიალაა და თითქმის ყველა სხვა ტყავს აღემატება სითვითით. ბევრი სკვითი მთლიანად ატყავებს მტრის გვამს, გადასჰიძამეს მას ჯოხებზე და ცხენზე შემჯდარი დაატარებს თან.

65. აი, ასეთ ჩვევებს მისდევენ ისინი ამ საკითხში, ხოლო რაც შეეხება თავებს (ყველასას არა, მაგრამ ყველაზე მეტად საძულველი მტრებისას), მათ მიმართ შემდეგს აკეთებენ: თითოეული ახერხავს მთელ იმ ნაწილს, რაც წარბებს ქვემოთ არის და თავის ქალას კი ასუფთავებს. თუ კაცი ღარიბია, ის მხოლოდ გამოუქნელი ხარის ტყავს შემოაქრავს გარედან და ეგრე ხმარობს, ხოლო თუ მდიდარია, გარედან გამოუქნელი ხარის ტყავს აკრავს, ხოლო შიგნით მოავარაყებს და ეგრე ხმარობს სასმისად. ასევე ეპყრობიან ისინი თავისი ნათესაგების თავის ქალებსაც. თუ მათთან უთანხმოება აქვთ და თუ მეფის თანდასწრებით ერთი დაძლევს მეორეს. როდესაც მათთან მოდიან სტუმრები, რომელთა პატივისცემაც სურთ, ამ თავებს გამოიტანენ და ამბობენ, რომ ესენი მათი ნათესაგები იყვნენ, მათთან ბრძოლა გააჩაღეს და ამ ბრძოლაში დამარცხდნენ. ამას ისინი მოუთხრობენ, როგორც დიდ ვაჟკაცობას.

66. წელიწადში ერთხელ თითოეული ოლქის მმართველი სასმისში შეაზავებდა ღვინოს და ასმევდა მხოლოდ იმ სკვითებს, რომელთაც მტრები ჰყავდათ დახოცილი, ხოლო ვისაც არ ჩაედინა ეს საქმე, არც კი გაასინჯებდა ამ ღვინოს და ისინი ცალკე ისხდნენ ხოლმე შერცხვენილები: რადგან ეს მათთვის უდიდესი სიარცხვილია. ხოლო ისინი, ვისაც ძალიან ბევრი ჰყავდა დახოცილი, ორ თასს ღებულობენ ერთად და ორივედან ერთბაშად სვამენ.

67. სკვითებს ბევრი მისანი ჰყავთ, რომლებიც შემდეგნაირად მისნობენ აქწინის მრავალ ტოტზე; ისინი მოზიდავენ ტოტების დიდ კონებს, დააწყობენ ძირს და დაშლიან; თითოეულ ტოტს ცალკე სდებენ და წინასწარმეტყველებენ, თან ლაპარაკობენ და თან ისევე აგროვებენ ტოტებს და შემდეგ ისევე ერთიმეორეზე აწყობენ. მისნობის ეს წესი მათში მამაპაპეულია, ხოლო ენარეები¹, ქა-

¹ შტრ. I, 105.

ლაჩუნა მამაკაცები ამბობენ, რომ აფროდიტემ ასწავლა მათ ასეთი მისნობა: ისინი ცაცხვის ქერქზე მკითხაობენ. ცაცხვის ქერქს სამად ჰკრიან, მას თითებს შორის წნავენ, შემდეგ ისევ შლიან და ამასობაში წინასწარმეტყველებენ.

68. როდესაც სკვითების მეფე ავად ხდება, მოიწვევენ მისანთა შორის სამ ყველაზე გამოჩენილ პირს და ისინი ზემოთ თქმულის მიხედვით მკითხაობენ. ამასობაში ისინი ყველაზე ხშირად იმას ამბობენ, რომ სამეფო კერის ღმერთები ტყუილად დაიფიცა ამან და ამანო და ასახელებენ ამის ნაძღენ მოქალაქეებს. სკვითებს ხომ ჩვეულება აქვთ, როდესაც განსაკუთრებული დაფიცება უნდათ, იფიცებენ სამეფო კერის ღმერთებს. შემდეგ მას, ვინც ტყუილად დაიფიცა შეიპყრობენ და მიჰყავთ მისნებთან. როდესაც მივა, მისნები ამხელენ, რომ მისნობის ცნობით მან ტყუილად დაიფიცა სამეფო კერის ღმერთები და ამიტომამა მეფე ავადო. ის უარზეა, ამბობს არ დამიფიცნია ტყუილადო და ძალიან ჭავრობს. რაკილა ის უარობს, მეფე გამოიძახებს სხვა მისნებს, ორჯერ უფრო მეტს, თუ ისინიც დაადანაშაულებენ მას მისნობის მიხედვით ტყუილ ფიცში, მაშინვე მოკვებენ თავს და მისი ქონება წილად ხვდება პირველად დამადანაშაულებელ მისნებს, ხოლო თუ მეორედ მოსული მისნები გაამართლებენ მას, მაშინ სხვა მისნებს მოუხმობენ, შემდეგ კიდევ სხვებს და ა. შ. თუ მისნების მეტი წილი გამართლებს ამ კაცს, მაშინ სიკვდილს თვით პირველად გამოძახებულ მისნებს მიუსჯიან.

69. მათ შემდეგნაირად ხოცავენ: ურემს აავსებენ ფიჩხით და აბამენ შიგ ხარებს, მისნებს შებოკავენ, ხელებს უკან შეუკრავენ, პირში რამეს ჩასჩრიან და შეაგდებენ შუა ფიჩხში, ფიჩხს ცეცხლს წაუკიდებენ და ამით აშინებენ ხარებს. რომელთაც მიერეკებიან. ბევრი ხარი იწვის მისნებთან ერთად, ხოლო ბევრი მათგანი შეტრუსული გაიქცევა ხოლმე, როგორც კი დაიწვის მათი ხელნა. აი, ამნაირად სწვავენ მისნებს, ამისთვისაც და სხვა დანაშაულის შემთხვევაშიც და მათ ცრუ-მისნებს უწოდებენ. მეფე მათ რომ დახოცავს, არც მათ შეილებს ტოვებს ცოცხლებს, ის კი არა, მის ირგვლივ ყველაფერს ამარობითს აკვლევიანებს, ხოლო მდებრობითს არ სჯის.

70. ფიცის დადების დროს სკვითები ასე იქცევიან: თიხის დიდ თასში ჩაასხამენ ღვინოს და ღვინოში ურევენ იმათ სისხლს, ვინც ფიცსა სდებს. ამათ სჩხვლეტენ სადგისით, ან დანით უკაწრავენ სხეულს, შემდეგ კი თასში აწობენ მახვილს, ისრებს, ცულსა და შუბს. ამასობაში ლოცულობენ და შემდეგ სვამენ ისინიც, რომლებიც ფიცს დებენ და ისინიც, ვინც მათ მიმდევართა შორის განსაკუთრებით ღირსეულია.

71. მეფეთა სამარხავი გერების მხარეშია, აი, აქამდეა ბორისთენესი სანაოსნო. აქ, მეფის სიკვდილისთანავე მიწაში დიდ, ოთხკუთხედ ორმოს მოთხრიან, ამას რომ გაამზადებენ, იღებენ გვამს, სხეულს ცვილით ფარავენ, ხოლო ამაზე უწინ მუცელს გაჰკვეთენ და შიგნეულობისაგან ასუფთავებენ, მას ავსებენ დანაყილი კილით, საკმეველით, ნიახურის თესლით და ანისით, შემდეგ ისევ

გაპყრობენ და მიაქვთ ეტლით სხვა ტომთან. ისინი, ვინც ღებულობენ მოტანილ გვამს, იქცევიან ისევე, როგორც სამეფო სკვითები: იკვებენ ყურის ნაწილს, თმებს ირგვლივ იკვერცხავენ, შუბლსა და ცხვირს იკაწრავენ და მარცხენა ხელს ისრებით იგმერენ. აქედან ეტლით მიაქვთ მეფის გვამი სხვა ტომთან, რომელსაც ის მართავდა. ხოლო გვამს მიჰყვებიან ისინი, რომლებთანაც უწინ მივიდნენ. როდესაც გვამს ყველა ტომს ჩამოატარებენ, მოიყვანენ გერებთან, რომლებიც მისი ქვეშევრდომი ტომებით დასახლებულ ტერიტორიაზე სულ განაპირა არიან და იქ არის საფლავიც. შემდეგ, გვამს საფლავში ჩალაზე ასვენებენ, ჩაარკობენ შუბლებს გვამის აქეთ და იქით, შუბლებზე ზეებს გასდებენ და შემდეგ ლერწმით გადახურავენ. საფლავის დარჩენილ ფართო ნაწილში მარხავენ ერთ-ერთ ხარკთაგანს, წინასწარ დახრჩობილს, ლენისმწდეს, მზარეულს, მეჭინიბეს, მსახურს, ამბების მომხსენებელს, ცხენებს, ყველა სხვა ცხოველთა პირველშობილებს და ოქროს ფიალებს, რადგან ვერცხლისას და სპილენძისას ისინი არაფერს ხმარობენ. ამას რომ მოათავებენ, შემდეგ ყველანი ერთად დიდ შიწაყრილს აკეთებენ, ჩქარობენ და ძალიან ცდილობენ, რომ რაც შეიძლება დიდი გააკეთონ.

72. ხოლო წლისთავზე ასე იქცევიან: დარჩენილ მსახურთაგან გამოარჩევენ ყველაზე უფრო გამოსადეგებს (ესენი წარმოშობით სკვითები არიან, რადგან თვით მეფე ბრძანებს, რომ მას მხოლოდ ესენი უნდა ემსახურონ, ხოლო ფულით ნაყიდები მას არ ემსახურებიან). ამ მსახურთაგან 50-ს ახრჩობენ, ასევე ახრჩობენ 50 საუკეთესო ცხენს; მათ აცლიან შიგნეულობას და უწმენდენ მუცელს, რომელსაც ავსებენ ბზით და შემდეგ ისევ ჰყერავენ. ორ ხეზე აყენებენ ნახევარ ბორბალს ფერსოთი ქვემოთ, ბორბლის მეორე ნახევარს აყენებენ მეორე ორ ხეზე, ამგვარად ბევრ სხვა ბორბალს ამაგრებენ. შემდეგ ცხენებს მთელ სიგრძეზე, კისრამდე უყრიან მსხვილ კეტებს და ასე სწევენ მაღლა ბორბლებზე. წინა ბორბლებზე ცხენების მხრებია, ხოლო უკანა ბორბლები იქვრენ მუცლის ნაწილს, ისე რომ ორივე მხრივ ფეხები ჰაერშია ჩამოკიდებული. შემდეგ ლაგამსა და ალვირს ამოსდებენ ცხენებს, წინ ეწევიან და პალოებზე ამაგრებენ. ხოლო დახრჩობილ 50 ჰაბუკს სათითაოდ სხამენ ცხენებზე. მათი დასმა ასე ხდება: თითოეულ გვამს ხერხემლის გასწვრივ კისრამდე უყრიან სწორ ჯოხს, ამ ჯოხის ქვემოთა ნაწილი შედის მეორე ხის ნახერეტში, რომელიც ცხენშია გაყრილი. ამნაირ მხედრებს საფლავის გარშემო აყენებენ და თვითონ მიდიან. ასე მარხავენ სკვითები მეფეებს.

73. ხოლო სხვა სკვითებს, როდესაც ისინი იხოცებიან, უახლოესი ნათესავები დასდებენ ეტლებზე და მეგობრებში ჩამოატარებენ. ყოველი მეგობარი მხლებლებს კარგად ღებულობს და უმასპინძლდება, ხოლო გვამს ყველაფერს ისევე უწილადებენ, როგორც სხვებს. კერძო პირებს 40 დღეს დაატარებენ ასე და შემდეგ მარხავენ. დამარხვის მერე სკვითები შემდეგნაირად იწმინდებიან: ჯერ საცხებს ისვამენ თავზე და შემდეგ იბანენ, ხოლო ტანს კი ამნაირად ისუფ-

თავებენ: სამ ხეს დაარკობენ ერთმანეთის მიმართ დახრილს, მათზე გადასკიმა-
ვენ შალის ნაბდებს, რაც შეიძლება მკიდროდ მოახურავენ ყოველის მხრიდან;
ხეებსა და ნაბდებს შორის, შუაში დგას ვარცლი, რომელშიც ყრიან ცეცხლის-
აგან გავარვარებულ ქვებს.

74. ამ ქვეყანაში იზრდება კანაფი, რომელიც ძალიან ჰგავს სელს, გარდა
სისქისა და სიმაღლისა, ამითი სელს ბევრად აღემატება კანაფი. ის თავისთა-
ვადაც იზრდება და დათესვითაც. მისგან თრაკიელები ტანსაცმელს იზნადებენ,
რომელიც ძალიან ჰგავს სელისას. იმდენად ჰგავს, რომ, გამოუცდელი კაცი ვერც
კი მიხვდება ტანსაცმელი სელისა არის თუ კანაფის, ხოლო ვისაც საერთოდ არ
უნახავს კანაფის ტანსაცმელი, მას უთუოდ ეგონება, რომ ის სელისა არის.

75. აი, სკვითები იღებენ ამ კანაფის თესლს, შედიან ნაბდების ქვეშ და
თესლს ცეცხლისაგან გავარვარებულ ქვებზე ყრიან. ამისაგან ისეთი ობზიდარი
გამოდის და იმისთანა ორთქლი დგება, რომ ვერც ერთი ელინური აბანო მას
ვერ აჯობებს. სკვითები აბანოში სიამოვნებისაგან პირდაპირ ღმუჯიან. ეს მათ-
თვის დაბანის მაგიერია, რადგან ისინი ტანს არასოდეს არ იბანენ წყლით. ხოლო
მათი ქალები წყალში ურევენ ოღროჩოღრო ქვაზე დანაყილ კვობაროსს, კე-
დარსა და ლიბანოსს, შემდეგ ამ დანაყილ სქელ მასას ისვამენ მთელ სხეულსა და
სახეზე. ქალებს ამისაგან თან კარგი სუნის სდით და თან, როდესაც მეორე
დღეს მოიცილებენ ამ საგოზავს, სუფთები და გაკრიალებული არიან.

76. უცხო ჩვეულებებს სკვითები სასტიკად გაუბრძან და ეს სხვა ტომებ-
ზე ნაკლებად არ ეხება ელინებს, კიდევაც გამოჩნდა ეს ანაქარსისისა და შემდეგ
სკილესის მაგალითებზე. ჯერ ანაქარსისის შესახებ — მან მრავალი ქვეყანა
დაიარა, ყველგან დიდი სიბრძნე გამოიჩინა და ბრუნდებოდა უკან სკვითების
სამყოფელში. ჰელესპონტზე რომ მიცურავდა, მიაღვა კიძიკოსს და ნაზა, რომ
კიძიკოსელები ღმერთების დედას დიდი ზემოთ უზღიდნენ დღესასწაულს.
ანაქარსისმა აღუთქვა ღმერთების დედას, რომ თუ უვნებელი და ჯანმრთელი
დაბრუნდება თავის სამშობლოში, ისეთსავე მსხვერპლმწიფრავს მოუწყობს მას,
როგორსაც კიძიკოსელები აკეთებდნენ და დააწესებს დამისთვისას. როდესაც
მოვიდა სკვითების ქვეყანაში, წავიდა ეგრეთ წოდებულ პილაფეში (ეს ყოველ-
ნაირი ხეებით საგვს ადგილი აქილეისის სარბიელთანაა), აი, აქ წავიდა ანაქარ-
სისი და ნამდვილი დღეობა გაუმართა ღმერთქალს, ისე რომ ხელში დაირბი
ეკირა, ხოლო ზედ მისი გამოსახულებები ეკიდა. ვილაცა სკვითმა შენიშნა, ამას
რომ აკეთებდა და ამბავი მიუტანა მეფე საულროსს. მეფე თვითონ მოვიდა და
რომ დაინახა ანაქარსისი ამ ყოფაში, მოკლა მშვილდისრით. ანაქარსისი
იკითხავს ანაქარსისს, სკვითები მას პასუხობენ, რომ ასეთს არავის იცნობენ და
ეს იმიტომ ხდება, რომ მან იმოგზაურა ელადამი და უცხოურ ჩვეულებებს მის-
დია. როგორც მოვისმინე ტიმენისისაგან, არიამეათისის მეურვისაგან, ანაქარსი-
სი იყო სკვითების მეფის, იდანთირსოსის მამის ძმა, შვილი — გნეროსისა, ლი-
კოსის ძისა და სპარგაპეათისის შვილიშვილისა, ხოლო თუ ანაქარსისი მართლაც

ამ სახლიდან იყო, მაშინ ის მოუკლავს თავის ძმას, რადგან იდანთირსოსი შვილი იყო სავლიოსის, ხოლო სწორედ სავლიოსმა მოკლა ანაქარსისი.

77. მე კიდევ სხვა რაღაცა ამბავი მოვისმინე, რომელსაც პელოპონესელები მოგვითხრობენ, თითქოს ანაქარსისი სკვითების მეფემ გაგზავნა ელადაში სასწავლებლად. ხოლო უკან რომ დაბრუნდა, უთხრა თავის გამგზავნს, რომ ლაკედემონელთა გარდა ყველა ელანი ყოველგვარ სიბრძნეს ეწაფება, მაგრამ მხოლოდ ლაკედემონელებს შეუძლიათ ბრძნულად საუბარი და ბრძნული საუბრის მოსმენაო. მაგრამ ეს ამბავი თვით ელინთა მიერ არის შეთხზული და ის კაცი¹ სწორედ ისე უნდა დაღუპულიყო, როგორც უწინ ვთქვი. ასე დაიღუპა ის უცხო ჩვეულებათა მიმდევრობისა და ელინებთან ურთიერთობის გამო.

78. მრავალი წლის შემდეგ სკილესს, არიაპეათესის ძეს მსგავსი რამ შემთხვა. სკვითების მეფეს, არიაპეათესს სხვა შვილებს შორის ჰყავდა ერთი, სკილესი. ის გაუჩნდა მეფეს ისტრიელი ქალისაგან და არა ადგილობრივი სკვითისაგან, მას თვითონ ღუდამ ასწავლა ელინური ენა და წერა. ცოტა ხნის შემდეგ არიაპეათესი მოკვდა აგათირსების მეფის, სპარგაპეათესის მზაკვრობის შედეგად, ხოლო სამეფო მიიღო სკილესმა და მასთან ერთად მამის ცოლიც რომელსაც სახელად ერქვა ოპოაჟე. ეს ოპოაჟე იყო ადგილობრივი მცხოვრები და მისგან არიაპეათესს ჰყავდა შვილი, ორიკოსი. სკილესი მეფობდა სკვითებზე, მაგრამ სულაც არ უყვარდა სკვითური ცხოვრება, რადგან ბევრად უფრო ერჩივნა ელინური ზნე-ჩვეულებები, რაკილა ბევშვობიდანვე ასე იყო აღზარდილი. ამიტომაც ასე იქცეოდა: როდესაც კი წაიყვანდა სკვითების ლაშქარს ბორისთენიტების ქალაქში (ხოლო თვითონ ბორისთენიტები თავისთავს მიღეტელებს უწოდებენ) და მათთან მივიდოდა, სკილესი ლაშქარს გარეუბანში დასტოვებდა, თვითონ კი შედიოდა გალავანში და აკეტინებდა კარიბჭეებს, იხდიდა სკვითურსა და იცვამდა ელინურ ტანსაცმელს, ეს ეცვა, დადიოდა ბაზარზე და არც მცველები ახლდნენ თან და არც სხვა ვინმე (ხოლო კარიბჭეს იცავდნენ, რომ ვინმეს სკვითს არ დაენახა ის ამ ტანსაცმელში). ის საერთოდ ცხოვრების ელინურ წესებს მისდევდა და ღმერთებსაც მსხვერპლს ელინური ჩვეულებების მიახედვით სწირავდა. როდესაც გაატარებდა აქ თვეს ან მეტს, ისევ იცვამდა სკვითურ ტანსაცმელს და უკან მიდიოდა. ამას ის ხშირად აკეთებდა. ამას გარდა ბორისთენესში სახლი აიშენა და იქ ცოლად ადგილობრივი ქალი მოიყვანა.

79. ხოლო სკილესს უბედურება უნდა დამართოდა და დაემართა კიდევაც შემდეგი შემთხვევის გამო: მას ძალიან უნდოდა ზიარებოდა დიონისეს ბაქიურ მისტერიას. როდესაც მან განიზრახა ჩაბმულიყო მისტერიაში, შემდეგი დიდი სასწაული მოხდა: ბორისთენიტების ქალაქში მას დიდი და ძვირფასი სასახლე ჰქონდა, რომელიც ცოტათი ზემოთ ვახსენე და რომლის ირგვლივაც

¹ ე. ი. ანაქარსისი.

თეთრი ქვის სფინქსები და გრიფონები იდგნენ. ამ სასახლეს სტყორცნა ღმერთ-მა ისარი და ის მთლიანად დაიწვა, მაგრამ სკილეს ამის გამო სულაც არ აუღია ხელი მისტერიაში მონაწილეობაზე. სკვიტები ელინებს ბაკქიური დღესასწაულისათვის ძრახავდნენ; ამბობდნენ, რომ არაფერი საჭიროა ისეთი ღმერთის გამოკონება, რომელიც აღამიანებს აგიეებსო. როდესაც სკილესი ჩაება ბაკქიურ მისტერიაში, ერთმა ბორისტენიტმა მიიბრინა სკვიტებთან და უთხრა: „სკვიტებო, ჩვენ დაგვცინით იმისათვის, რომ ბაკქიურ დღესასწაულს ვმართავთ და ღმერთს ვყავართ შეპყრობილი. ახლა კი იმავე ღვთაებას შეუპყრია თქვენი მეფე, რომელიც ბაკქიურ დღესასწაულშიც მონაწილეობს და ღმერთს გაუგვიყვება კიდევ. თუ ჩემი არ გჯერათ, მომყევით და გიჩვენებთ“. სკვიტთა მეთაურები მიჰყვენენ მას, ბორისტენიტმა ისინი წაიყვანა და ჩუმად დასვა კოშკზე. სკილესმა ჩამოიარა საზეიმო პროცესიასთან ერთად და სკვიტებმა დაინახეს, თუ როგორ მონაწილეობდა ის ბაკქიურ მისტერიაში. ეს ამბავი დიდ უბედურებად მიიჩნიეს, წავიდნენ და შეატყობინეს მთელ ლაშქარს, რაც ნახეს.

80. ამის შემდეგ სკილესი რომ დაბრუნდა უკან, სკვიტებს მისი ძმა ოქტამასადესი დაეყენებინათ მეფედ (ეს იყო ტერესის ასულის შვილი) და სკილესისაგან გამდგარიყვნენ. სკილესი თრაკიაში გაიქცა, როცა გაიგო, რა მოელოდა და მის მიმართ ასეთი ქცევის მიზეზი შეიტყო. ოქტამასადესმა რომ ეს გაიგო, თრაკიის წინააღმდეგ გაილაშქრა, ისტროსს რომ მიადგა, მის წინააღმდეგ გამოვიდნენ თრაკიელები, ის იყო ერთმანეთს უნდა შეებოდნენ, რომ სიტალკესმა კაცი გაუგზავნა ოქტამასადესს და შეუთვალა: „რად გვანდა ერთმანეთის გამოცდა? შენ ჩემი დის შვილი ხარ, ჩემი ძმა კი შენს ხელშია. მომეცი ჩემი ძმა და სამაგიეროდ სკილესს მოგცემ. ხოლო ლაშქარს არც შენ ჩააგდებ საფრთხეში და არც მე“. სიტალკესმა კაცი გაუგზავნა და ეს შეუთვალა. მართლაც და, ოქტამასადესთან იყო სიტალკესის ძმა, მისგან გაქცეული, ოქტამასადესი დაეთანხმა ამაზე, მისცა სიტალკესს თავისი საკუთარი დედისძმა და მისგან მიიღო თავისი ძმა, სკილესი. სიტალკესმა ძმა რომ ხელთ იგდო, წაიყვანა აქედან, ხოლო ოქტამასადესმა იქვე მოჰკვეთა სკილესს თავი. აი, ასე იცავენ სკვიტები თავის წესებს, ხოლო ვინც უცხოელთა ჩვევებს შეითვისებს, იმათ ამნაირად სჯიან.

81. სკვიტების რაოდენობის ზუსტად გარკვევა ვერ შევძელი; მათი სიმრავლის შესახებ სხვადასხვა აზრი მოვისმინე. ერთი აზრის მიხედვით ისინი ძალიან ბევრნი არიან, ხოლო მეორე აზრის თანახმად — მცირერიცხოვანნი. მაგრამ ჩემი თვალით მე, აი, რა ვნახე: მდინარე ბორისტენესსა და ჰიპანისს შორის არის ადგილი, რომელსაც სახელად ჰქვია ექსამპაფოსი, რაც მოვიხსენე ცოტათი ზემოთ¹, როდესაც ვთქვი, რომ იქ მწარე წყლის წყაროა, საიდანაც გამოდენილი წყალი ჰიპანისს სასმელად უვარგისს ხდის მეთქი. ამ ადგილას დგას სპილენძის

¹ IV, 52.

ქვაბი. პავსანიას კლემბროტოსის ძის მიერ პონტოს სრუტესთან დადგმულ ქურჭელზე ექვსჯერ უფრო დიდი. ვისაც ის სულ არ უნახავს, მათთვის ასე ავწერ: სკვითების სპილენძის ქურჭელში სულ ადვილად ჩადის 600 ამფორა, ხოლო ამ სკვითური ქურჭლის სისქე არის 6 თითი. ადგილობრივი მცხოვრებლები ამბობენ, ისრის პირებისაგან არის გაკეთებული. მათმა მეფემ, რომელსაც სახელად ერქვა არიანტასი, მოინდომა შეეტყო სკვითების რაოდენობა და ბრძანა, ყველა სკვითს, თითოს თითო ისრის პირი მოეტანა. ვინც არ მოიტანდა, იმას სიკვდილით დაემუქრა. უამრავი ისრის პირი მოიტანეს და მეფემ გადაწყვიტა ზათვან თავისი სახსოვარი რამე გაეკეთებინა და დაეტოვებინა. აი, აქედან გაკეთდა ეს სპილენძის ქურჭელი და დაიდგა ექსამპლარში. ეს მოვისმინე სკვითების სიმრავლის შესახებ.

82. გარდა ძალიან დიდი და მრავალრიცხოვანი მდინარეებისა, ღირსშესანიშნავი ამ ქვეყანაში არაფერია. თუმცა, მდინარეებისა და დაბლობის სიდიდის გარდა გაკვირვების ღირსია და მოსახსენებელი შემდეგი: კლდეზე, მდინარე ტირესის პირას აჩვენებენ ჰერაკლეს ნაკვალევს, რაც კაცის ნატერფალს ჰგავს, მხოლოდ სიდიდით ორი წყრთაა. ასეა ეს ამბავი. ახლა კი დავუბრუნდები იმას, რაც თავიდან უნდა მომეთხრო¹.

83. როდესაც დარიოსი ემზადებოდა სკვითებზე გასალაშქრებლად და დაგზავნა მოციქულები, რათა მისი განკარგულებით ზოგს ქვეითი ლაშქარი მოემზადებინა, ზოგსაც ხომალდები, ხოლო დანარჩენებს ხიდი გაედოთ თრაკიულ ბოსფორზე, არტაბანოსმა, ჰისტასპესის ძემ (რომელიც დარიოსის ძმა იყო) სთხოვა მას, არავითარ შემთხვევაში არ გაელაშქრა სკვითების წინააღმდეგ და აუწერა, თუ რა სიძნელეები იყო სკვითებთან დაკავშირებული. მაგრამ დარიოსმა რომ არ შეისმინა მისი კეთილი რჩევა, იმანაც თავი დაანება. დარიოსმა ყველაფერი რომ მოამზადა, გაიყვანა ლაშქარი სუსადან.

84. ამ დროს ერთ-ერთმა სპარსელმა, ოაზბაძოსმა სთხოვა დარიოსს, სამი შვილი მყავს, სამივენი მოდიან სალაშქროდ და ერთი მაინც დამიტოვეო. დარიოსმა უპასუხა, რომ უყვარს ოაზბაძოსი და მისი თხოვნაც ბუნებრივად მიიჩნია, ამიტომ ყველა შვილს დაუტოვებს. ოაზბაძოსს ძალიან გაეხარდა და ეგონა, რომ შვილები ლაშქრობისაგან გაათავისუფლა; დარიოსმა კი უბრძანა ამასთან მყოფ მეთაურებს, დაეხოცათ ოაზბაძოსის სამივე შვილი, და ისინიც, დახოცილები მართლაც დარჩნენ იქვე.

85. დარიოსი სუსადან რომ გავიდა, მივიდა კალქედონიეში, რომელიც ბოსფორთანაა, სადაც ხიდი იყო გადებული. აქ ავიდა ხომალდზე და გასცურა ერთ წოდებულ კიანეებისაკენ, რომლებიც, როგორც ელინები ამბობენ, უწინ მოხეტიალენი იყვნენ. დაჯდა კონცხზე და ათვალეირებდა პონტოს, რომელიც მართლაც ღირსია დათვალეირებისა; ის ყველა ზღვაზე უფრო საოცარია: სიგრ-

¹ IV, 1.

ძით არის 11100 სტადიონი, ხოლო მისი ყველაზე უფრო ფართო ნაწილის სიგანე 3300 სტადიონია. ამ ზღვის სრუტე სიგანით არის ოთხი სტადიონი. ხოლო სრუტის სიგრძე ანუ მისი ყელი, რომელსაც ბოსფორი ეწოდება და სადაც ხილია გადებული, დაახლოებით 120 სტადიონია, ბოსფორი გადაჭიმულია პროპონტიდამდე. ხოლო პროპონტიდა, რომელიც სიგანით 500 სტადიონია და სიგრძით— 1400, ერთვის ჰელესპონტს, რომლის უფიწროესი ადგილიც არის 7 სტადიონი, ხოლო სიგრძე — 400. ჰელესპონტი ერთვის გაშლილ ზღვას, რომელსაც ეგევისის ზღვა ეწოდება.

86. ხოლო მანძილები ასეა გაზომილი: ხომალდი ჩვეულებრივ გრძელ დღეში გადის 70000 ორჯიას, ხოლო ღამით 60000-ს. სრუტიდან ფასისამდე (ეს ხომ პონტოს ყველაზე გრძელი მანძილია) ცურვას უნდებიათ 9 დღესა და 8 ღამეს. ეს იქნება 1110000 ორჯია, ხოლო ამ ორჯიებიდან გამოდის 11100 სტადიონი, ხოლო სინდიკედან თემისკირემდე, რომელიც მდებარეობს მდინარე თერმოდონტთან (პონტო აქ ყველაზე უფრო ფართოა), მანძილი სამი დღისა და ორი ღამის საცურაოა. ეს იქნება 330000 ორჯია, ხოლო სტადიონობით რომ ვიანგარიშოთ—3300 სტადიონი. ეს პონტოც, ბოსფორიცა და ჰელესპონტიც ასე გავზომე და ყველაფერი ისეა, როგორც ზემოთ ვთქვი. ამ პონტოს მახლობლად მდებარეობს ტბა, რომელიც უერთდება პონტოს და მასზე არც თუ ბევრად პატარაა, მას ეწოდება მადეტიისი და პონტოს დედაც.

87. დარიოსმა რომ დაათვალიერა პონტო, გასცურა უკან ზიდისაკენ, რომლის მშენებელიც იყო მანდროკლეეს სამოსელი. ბოსფორიც რომ დაათვალიერა, მის ნაპირზე დაადგმევინა ორი სტელა, თეთრი ქვისა, ზედ ამოაკეთინა წარწერები, ერთზე ასირიულად, ხოლო მეორეზე ელინურად და ჩამოთვალა ყველა, ვინც კი თან მიჰყავდა, ხოლო თან მიჰყავდა ყველა, ვინც კი მისი ხელქვეითი იყო. მათი რიცხვი მხედრების ჩათვლით 700000 იყო, გარდა ფლოტისა, ხომალდი კი მან 600 შეაგროვა. ეს სტელეები შემდეგ ბიძანტიონელებმა წაიღეს თავის ქალაქში და გამოიყენეს არტემიდე ორთოსიის საკურთხეველისათვის, გარდა ერთი ქვისა, რომელზედაც ასირიული წარწერა იყო და ის დასტოვეს დიონისის ტაძართან ბიძანტიონში. ბოსფორის ის ადგილი, სადაც ხიდი გასდო მეფე დარიოსმა, მე მგონია, ბიძანტიონსა და იმ სალოცავს შორის არის, რომელიც სრუტესთან დგას.

88. მას შემდეგ, რაც დარიოსმა მოიწონა ხიდი, მის მაშენებელს, მანდროკლეეს სამოსელს აჩუქა ყველაფერი 10-10. ამის სამაგიეროდ მანდროკლეესმა დახატა სურათზე ბოსფორის მთელი ხიდი, ტახტზე მჯდომი მეფე დარიოსი და მისი ლაშქარი, რომელიც გადადიოდა ამ ხიდზე, ეს დახატა, შესწირა ჰერას სალოცავს და ზედ წააწერა:

„თევზით მდიდარ ბოსფორზე ხიდი ააგო მანდროკლეესმა და ჰერას უძღვნა ეს სურათი ხიდის მოსაგონებლად, თვითონ მან ამით გვირგვინი დაიდგა, ხოლო

სამოსილებს სახელი მოუხვეჭა, რადგან მეფე დარიოსის გული მოიგო ამისი გაკეთებით“.

89. ეს იყო ის მოსაგონარი, რაც დასტოვა ხიდის მაშენებელმა. ხოლო დარიოსი, მას მერე რაც მან მანდროკლეესი დაასაჩუქრა, გადავიდა ევროპეში, იონიელებს კი უბრძანა, გაეცურათ პონტოში მდინარე ისტროსამდე, ხოლო როდესაც მიაღწევდნენ ისტროსს, იქ დაეცადათ მისთვის და ხიდი გაედოთ მდინარეზე. ფლოტი მიჰყავდათ იონიელებს, ეოლიელებს და ჰელესპონტელებს. ფლოტმა კიანეებს რომ ჩაუარა, მერე პირდაპირ ისტროსისაკენ გასცურა, მდინარეზე მან აღმა იცურა ზღვიდან ორი დღის სავალზე მდინარის იმ ადგილამდე, საიდანაც ისტროსი ორ ტოტად იყოფა და აქ გასდო ხიდი. დარიოსმა ბოძორონი რომ ხიდი გადაიარა, შემდეგ თრაქია განვლო, მივიდა მდინარე ტეაროსის სათავეებთან და აქ დაიბანაკა სამ დღეს.

90. როგორც ირგვლივ მაცხოვრებლები ამბობენ, ტეაროსი მდინარეთა შორის გამოირჩევა, როგორც საერთოდ სამკურნალო თვისებების მქონე და განსაკუთრებით კი იმით, რომ მუნისაგან ჰკურნავს ხალხსაც და ცხენებსაც. ამ მდინარეს აქვს ორის გამოკლებით ორმოცი სათავე და ყველა ეს სათავე ერთსა და იმავე კლდეშია. ზოგიერთი სათავის წყალი ცივია, ხოლო ზოგი — თბილი. ამ წყაროებამდე თანაბარი მანძილია ქალაქ ჰერაქონიდან, რომელიც პერინთოსთანაა და აპოლონიიდან, რომელიც არის ევქსინის პონტოსთან. გზას უნდება ორი დღე. ეს ტეაროსი ერთვის მდინარე კონტადესლოსს, კონტადესლოსი — აგრიანესს, აგრიანესი ჰებროსს, ეს კიდევ — ზღვას ქალაქ ანოსთან.

91. ამ მდინარეს რომ მიაღწია დარიოსმა, დაიბანაკა, მოეწონა მდინარე და აღმართა იქ სტელა, რომელზედაც წააწერა შემდეგი: „მდინარე ტეაროსის წყაროების წყალი შესანიშნავია და საუკეთესო ყველა სხვა მდინარის წყალთან შედარებით. ამ წყაროებთან მოვიდა ყველა ადამიანთა შორის შესანიშნავი და საუკეთესო ვაჟკაცი, დარიოსს პისტასპესის ძე, სპარსელებისა და მთელი ხმელეთის მეფე, როდესაც მას სკვითების წინააღმდეგ მიჰყავდა ლაშქარი“. აი, ეს იყო ამ სტელაზე დაწერილი.

92. დარიოსი აქედან წამოვიდა და მიაღწია სხვა მდინარეს, რომელსაც სახელად ჰქვია არტესკოსი და რომელიც მიედინება ოდრიისებზე. ამ მდინარესთან მოსული ასე მოიქცა: უჩვენა ლაშქარს ერთი ადგილი და უბრძანა ყოველ კაცს, ამ ადგილთან რომ ჩაივლიდა, თითო ქვა დაედო. ლაშქარმა შეასრულა მისი განკარგულება და დარიოსმა ლაშქარი რომ წაიყვანა აქედან, ამ ადგილას ქვების დიდი გორები დატოვა.

93. ვიდრე ისტროსამდე მივიდოდა, დარიოსმა პირველად დაიპყრო გეტები, რომელთაც თავი უკვდავად მიაჩნდათ. ხოლო თრაქიელები, რომლებსაც უპირავთ სალმიდესოსი და ისინი, რომლებიც ცხოვრობენ აპოლონიისა და ქალაქ მესამბრიის ზემოთ და ეწოდებათ სკირმიადები და ნიფსეები, უბრძოლველად დანებდნენ დარიოსს. გეტები კი, რომლებიც თრაქიელთა შორის ყველა-

ზე მამაცები და სამართლიანები არიან, მოუფიქრებლად მოიქცნენ და მაშინვე ტყვეობაში ჩაცვივდნენ.

94. მათ ადამიანის უკვდავება ასე ესმით: იმათ ჰგონიათ, რომ კი არა კვდებიან, როდესაც იხრებიან, არამედ მიდიან ღვთაება სალმოქსისთან. ზოგი მათგანი ამ ღვთაებას გებელუიძის უწოდებს. ისინი ყოველ მეზუთე წელიწადს მუდამ, კენქისყრიო თავისი წრიდან გზავნიან მოციქულს სალმოქსისთან და ავალეებენ მას, რაც უფრო სჭირდებათ იმეამად. ხოლო მოციქულის გაგზავნა ასე ხდება: ზოგიერთები დაეწობიან და ხელში სამ-სამი შუბი უჭირავთ, სხვები კიდევ სალმოქსისთან წარგზავნილს ჩასჭიდებენ ხელს ხელებსა და ფეხებში, აისვრიან მალა და დააგებენ შუბებზე. თუ ეს ზედწამოგებული მოკვდა, მიიჩნევენ, რომ ღმერთი მათ მიმართ მოწყალეა, ხოლო თუ არ მოკვდა, მაშინ დაადანაშაულებენ თვით მოციქულს, იტყვიან, ცუდი კაციაო, დაადანაშაულებენ და სხვას გაგზავნიან მოციქულად. ისინი დავალებებს მაშინ აძლევენ, ჭერ კიდევ ცოცხალი რომ არის კაცი. თვითონ ეს თრაკიელები კექა-ქუხილის დროს ისრებს ესვრიან ცას და ემუქრებიან ღმერთს: ისინი არც ერთ სხვა ღმერთს არ ცნობენ, გარდა თავისი საკუთარი ღმერთისა.

95. როგორც შევიტყვევ ჰელესპონტთან და პონტოსთან მცხოვრებ ელინთაგან, ეს სალმოქსისი იყო სამოსზე მონობაში ნამყოფი კაცი, სახელდობრ, ის იყო მონა პითაგორეს მნესარქოსის ძისა. შემდეგ განთავისუფლდა და დიდი ქონება მოიპოვა და რომ მოიპოვა, უკან დაბრუნდა სამშობლოში. თრაკიელებს მძიმე ცხოვრება ჰქონდათ და ისედაც სულელები იყვნენ, სალმოქსისი კი გაეცნო იონიელების ცხოვრებას და უფრო განათლებულ ჩვევებს, ვიდრე თრაკიელებს ჰქონდათ, რადგან ელინებთან ჰქონდა ურთიერთობა და ელინთა შორის კიდევ პითაგორესთან, რომელიც სიბრძნის მხრივ უკანასკნელი არ ყოფილა. სალმოქსისმა გააკეთებინა დარბაზი, სადაც ღებულობდა მოქალაქეთა თავკაცებს, უმასპინძლდებოდა მათ და ასწავლიდა, რომ არ მოკვდებიან არც თვითონ, არც მისი თანამეინახენი და არც ისინი, ვინც მათგან ოდესმე გაჩნდებიან, არამედ წავლენ ისეთ ადგილას, სადაც იქნებიან მუდამ და ექნებათ ყოველივე სიკეთე. იმ ხნის განმავლობაში, როდესაც ის ამას აკეთებდა, რაც ვთქვი და ასე ლაპარაკობდა, მან გაიკეთა მიწისქვეშა საცხოვრებელი, როდესაც საცხოვრებელი მზად იყო, სალმოქსისი გაუჩინარდა თრაკიელთათვის, ჩავიდა ქვემოთ, მიწისქვეშა საცხოვრებელში და იქ იცხოვრა სამ წელიწადს. ხოლო თრაკიელები სწუხდნენ და ისე განიცდიდნენ, თითქოს ის მკვდარი ყოფილიყოს. მეოთხე წელს ის ეჩვენა თრაკიელებს და ამით დაიჯერეს თრაკიელებმა ის, რასაც მათ სალმოქსისი ეუბნებოდა. ამბობენ, რომ ასე მოიქცაო.

96. მის შესახებ მოთხრობას და მიწისქვეშა საცხოვრებლის ამბავს მე არც მთლად უნდობლად ვეკიდები და არც მაინცდამაინც მჯერა, მაგრამ ვფიქრობ, რომ ეს სალმოქსისი პითაგორესზე მრავალი წლით ადრე ცხოვრობდა. ისე კი. სალმოქსისი კაცთაგანი იყო, თუ გეტების რომელიმე ადგილობრივი ღვთაება,

კარგად იყო! ეს ხალხი, რომელსაც ამნაირი წეს-ჩვეულებები ჰქონდა, დაიმორ-
ჩილეს თუ არა სპარსელებმა, გაპყვა მათ ლაშქარს.

97. როდესაც დარიოსი და მასთან ერთად მყოფი ქვეითი ჯარი მივიდნენ
ისტროსთან და მდინარეზე გადავიდნენ, დარიოსმა უბრძანა იონიელებს, დაენ-
გრიათ ხიდი და მას გაპყოლოდნენ ხმელეთზე ხომალდებზე მყოფ ლაშქართან
ერთად. როდესაც იონიელებმა ხიდის დანგრევა და ბრძანების აღსრულება და-
აპირეს, კოესმა, ექსანდროსის ძემ, რომელიც მითილენელთა მხედართმთავარი
იყო, დარიოსს უთხრა (მას მერე რაც შეიტყო, ესიამოვნება თუ არა დარიოსს,
მოისმინოს აზრი იმისაგან, ვისაც მისი გამოთქმა სურს): „მეფეო, შენ აპირებ
ასეთ ქვეყანაზე გალაშქრებას, სადაც ვერ ნახავ ვერც მოხსულ მიწას და ვერც
დასახლებულ ქალაქს. დატოვე ეს ხიდი იმავე ადგილას და მცველებად დაუყუ-
ნე ისინი, ვინც ეგ ააგო. რაც გუნებაში გვაქვს, თუ ის აგვიხდა და ვიპოვეთ სკვი-
თები, მაშინ უკან დაბრუნებაც შეგვეძლება, ხოლო თუ ვერ შევძელით მათი
პოვნა, უკან დაბრუნება მაინც საზრუნავი აღარ გვექნება. მე იმისი კი არ მე-
შინია, რომ სკვითები ბრძოლაში დაგვაპარცხებენ, არამედ უფრო იმისი, რომ
იმათ ვერ ვიპოვით და ხეტიალში დავიტანჯებით. შეიძლება ვინმემ თქვას, რომ
მე ამას ჩემი გულისთვის ვამბობ, რომ აქ დარჩენა მინდა. მაგრამ, მეფეო, ამას
იმიტომ ვამბობ, რომ შენთვის მიმაჩნია ეს აზრი საუკეთესოდ. მე თვითონ, რა
თქმა უნდა, შენ წამოგყვები და ნაბიჯითაც არ ჩამოგრჩები“. დარიოსს ძალიან
მოეწონა ეს აზრი და შემდეგი უპასუხა: „ძვირფასო. ლესბოსელო, როდესაც
შინ მშვიდობით დაგებრუნდები, უეჭველად მოდი ჩემთან, რათა კარგი რჩევისათ-
ვის კეთილი საქმეები მოგაგო“.

98. ეს რომ თქვა, 60 ნასკვი გააკეთა თასმაზე, დაუძახა მოსალაპარაკებ-
ლად იონიელთა ტირანებს და უთხრა: „იონიელო ვაჟაკებო, შევიცვალე ის
აზრი, უწინ რომ მქონდა ხიდის შესახებ, ახლა წაიღეთ ეს თასმა და ასე მოიქე-
ციით; როგორც კი დაინახავთ, რომ წავედი სკვითების წინააღმდეგ, იმ დროი-
დან დაიწყეთ და ყოველდღე თითო ნასკვი გახსენით, თუ არ დაგებრუნდი იმ
დროისათვის ნასკვებით აღრიცხული დღეები რომ გაივლის, გასცურეთ უკან
თქვენი ქვეყნისაკენ, მანამდე კი, ასე გადავწყვიტე, დაიცავით ხიდი, გულმოდ-
გინედ იზრუნეთ მისი გადარჩენისა და დაცვისათვის. ასე თუ მოიქცევით, მე ღი-
დად მასიამოვნებთ“. ეს თქვა დარიოსმა და წავიდა წინ.

99. თრაკია სკვითიის ქვეყანაზე უფრო ზღვისაკენ მდებარეობს. სადაც ამ
ქვეყნის უბე იწყება, იქაა სკვითია და ისტროსიც აქ შედის სკვითიაში, აღმოსავ-
ლეთით რომ შებრუნდება ზღვის შესართავისაკენ. ისტროსიდან დაიწყებთ ამ
სკვითიის მხარის ზღვისაკენ მდებარე ნაწილის აღწერას, მისი გაზომვის მიზნით.
ისტროსისაგან დაწყებული ნაწილი არის ძველი სკვითია, იგი მდებარეობს სამხ-
რეთისკენ, სამხრეთის ქარის მიმართულებით და ვრცელდება კარკინიტისად წო-
დებულ ქალაქამდე, შემდეგ ნაწილი ამის მერე არის იმავე ზღვასთან, ესაა
მთიანი ქვეყანა, ის დასახლებულია ტავრების ტომით და ვრცელდება ნახევარ-

კუნძულამდე, რომელსაც ეწოდება კლოვანი. ის შედის ზღვაში აღმოსავლეთის ქარის მიმართულებით. სკვიითის ორ მხრივ საზღვრად აქვს ზღვა, სამხრეთით და აღმოსავლეთით, ისევე, როგორც, ატიკის ქვეყანას. ტავრები ისევე ცხოვრობენ სკვიითაში, როგორც მაგალითად ატიკეში რომ სხვა ტომს ეცხოვრა და არა ათენელებს სუნნიონის კონცხზე (მხოლოდ ისე, რომ ზღვაში უფრო მეტად ყოფილიყო კონცხი შეკრილი), თორიკოსიდან სოფელ ანაფლისტოსამდე. ამის შესახებ მე იმდენად ვლაპარაკობ, რამდენადაც შესაძლებელია პატარა რამის შედარება დიდთან. აი, ასეთი არის ტავრიკე. ხოლო მას, ვისაც ატიკის ამ ნაწილის ირგვლივ ხომალდით არ შემოუვლია, მე სხვაგვარად აუუხსნი: წარმოიდგინოს მან, რომ იაპიგიის კონცხი ბრენტესიონის ნავსადგურიდან ვიდრე ტარანტამდე გამოყოფილი და დასახლებული იყოს სხვა ტომით და არა იაპიგებით.

მე მხოლოდ ეს ორი დავასახელე, მაგრამ კიდევ ბევრი სხვისი დასახელებაც შეიძლებოდა, იმის განსამარტავად, თუ რას ჰგავს ტავრიკე.

100. ტავრიკის აქეთ, ტავრებს ზემოთ და აღმოსავლეთის ზღვასთან ცხოვრობენ სკვიითები, რომლებსაც უჭირავთ კიმერიის ბოსფორის დასავლეთის ნაწილი და მადეტისის ტბის მიდამოები მდინარე ტანაისამდე, რომელიც ერთგის ამ ტბის ყურეს. ისტროსიდან ზემოთ მდებარე ადგილებში, რომლებსაც მიეყავართ ხმელეთის შიგნით, სკვიითის მეზობლები პირველად აგათირსები არიან, შემდეგ ნევრები, მერე ანდროფაგები და ბოლოს მელანქლანები.

101. სკვიითე თითქოს ოთხკუთხედის ფორმისაა, მისი ორივე გვერდი აღწევს ზღვამდე, ამასთანავე სრულიად ტოლებია ხმელეთის შიგნით მიმართული გვერდი და ის, რომელიც ზღვის გასწვრივ არის. ისტროსიდან ბორისთენესამდე ათი დღის გზაა, ხოლო ბორისთენესიდან მადეტისის ტბამდე — მეორე ათი დღისა. ზღვიდან შუა ხმელეთამდე, მელანქლანებამდე, რომლებიც ცხოვრობენ სკვიითებს ზემოთ, არის 20 დღის სავალი გზა. დღიურ გზად მე მიმაჩნია 200 სტადიონი. ამგვარად, სკვიითის დიაგონალი არის 4000 სტადიონი, ხოლო ის სწორი ხაზები, რომლებსაც ქვეყნის შიგნით მიეყავართ, კვლავ ამდენსავე სტადიონს შეიცავენ. აი, ასეთია ამ ქვეყნის სიდიდე.

102. ხოლო სკვიითებმა მოიაზრეს, რომ ისინი მარტო ვერ ძლევენ დარიოსის ლაშქარს პირისპირ ბრძოლაში და დაგზავნეს შიკრიკები მეზობლებში. ამ ხალხების ბასილევსები შეკრებილიყვნენ და თათბირობდნენ იმის შესახებ, თუ დიდ ჯარს როგორ გამკლავებოდნენ, ხოლო ეს შეკრებილი ბასილევსები იყვნენ: ტავრების, აგათირსების, ნევრების, ანდროფაგების, მელანქლანების, გელონების, ბუდინებისა და სავრომატების ბასილევსები.

103. ამ ტომთა შორის ტავრები შემდეგ წესებს მისდევენ: ქალწულს¹ მსხვერპლად სწირავენ ყველა იმ ელინს, ვისაც ხომალდი დაეღუპება, ანდა ვი-

¹ ე. ი. არტემიდეს.

საც ისინი შეიპყრობენ და ამას შემდეგნაირად აკეთებენ: იწყებენ მსხვერპლ-
შეწირვას და მას თავში კომბალს ურტყამენ. ზოგიერთები ამბობენ, სხეულს
კლდიდან ძირს აგდებენ (ამ კლდეზე სალოცავია აგებული), თავს კი სარზე ჩა-
მოაგებენ; ხოლო სხვები თავის შესახებ ამავე აზრისა არიან, ხოლო სხეულზე
ამბობენ, კლდიდან კი არ აგდებენ, მიწაში ფლავენო. ამ ღმერთქალის შესახებ,
რომელსაც მსხვერპლს სწირავენ, თვითონ ტავრები ამბობენ, რომ იფიგენეა
არისო, აგამემნონის ასული. ხოლო მტერს, რომელსაც კი ხელთ იგდებენ, ისინი
ასე ექცევიან: ყოველი მათგანი სჭრის მტერს თავს და მიაქვს სახლში, შემდეგ
ძალიან დიდ ჯოხზე დაარკობენ თავს და დააყენებენ სახლს ზემოთ, მასზე ბევ-
რად უფრო მაღლა, მეტ წილად საკვამურის ზემოთ. ისინი ამბობენ, რომ ესენი
მთელი იმ სახლის მცველები არიან, რომლის ზემოთაც დააყენეს. ტავრები ცხოვ-
რობენ ყაჩაღობითა და ომებით.

104. ხოლო აგათირსები წყნარი ხალხია და დიდი ხალისით ატარებენ ოქ-
როს ნივთებს. ქალებთან ურთიერთობა მათ საერთო აქვთ. ეს იმისათვის, რომ
ისინი ერთმანეთის ძმები იყვნენ და ყველანი ერთმანეთის ნათესავები; არც შუ-
რი ჰქონდეთ და არც მტრობა ერთმანეთის მიმართ. თავისი სხვა წეს-ჩვეულებე-
ბის მიხედვით ისინი თრაკიელებს ემსგავსებიან.

105. ნევრები ჰკვითურ წესებს მისდევენ. დარიოსის ლაშქრობაზე ერთი
თაობით აღრე ისინი იძულებული იყვნენ მთელი თავისი ქვეყანა დაეტოვებინ-
ათ გველების გამო. ეს იმიტომ, რომ ჯერ მათ ქვეყანაში გაჩნდა ძალიან ბევრი
გველი და კიდევ უფრო ბევრი ზემოდან, უდაბნოებიდან ჩამოვიდა, ისე, რომ
შევიწროებულმა ნევრებმა მიატოვეს თავიანთი ქვეყანა და დასახლდნენ ბუ-
დინებთან ერთად. ხალხს ჰგონია, რომ ისინი გრძნეულები არიან. რადგან სკვი-
რები და ელინები, რომლებიც სკვითიაში ცხოვრობენ, ამბობენ, რომ ყოველ
წელიწადში ერთხელ თითოეული ნევრი მგლად იქცევა რამდენიმე დღით და
შემდეგ ისევ თავისსავე სახეს ღებულობს. ამას მეუბნებიან, მე კი არ მჯერა,
თუმცა, ამბობენ და თანაც ფიცულობენ.

106. ყველა ადამიანთა შორის საგანგებოდ ველური ჩვევები აქვთ ანდრო-
ფაგებს: ისინი არც სამართალს სცნობენ და არც რაიმე კანონს მისდევენ. ისინი
მომთაბარეები არიან, ტანისამოსს ატარებენ სკვითურის მსგავსს, ხოლო ენა კი
საკუთარი აქვთ. ამ ხალხებიდან მხოლოდ ესენი სჭამენ ადამიანის ხორცს.

107. ყველა მელანქლაანები შავ ტანსაცმელს ატარებენ, ამის გამო აქვთ
მათ ეს სახელიც¹. ხოლო ჩვეულებებს სკვითურს მისდევენ.

108. ხოლო ბუდინები დიდი და მრავალრიცხოვანი ტომია; ისინი ლურჯ-
თვალემა და წითურთმიანები არიან. მათში არის აგებული ერთი ხის ქალაქი; ამ
ქალაქის სახელია გელონოსი. გალავნის თითოეული კედლის სიგრძე არის 30
სტადიონი. ის მაღალია და მთლად ხისაა, მათი სახლებიც ხისაა და სალოცავე-

¹ *μελάνχλαινοι*—ესნით როგორც კომპოზიცი: *μέλας*—შავი, *χλαιναι*, ἢ შალის ჩასაცემლი.

ბი. იქ არის ელინთა ღმერთების სალოცავები, ელინური ქანდაკებებით, საკურთხევლებითა და ხის ტაძრებით. ხოლო დიონისეს ყოველ მესამე წელს უზღიან დღეობას. ეს იმიტომ, რომ გელონები თავდაპირველად ელინები იყვნენ, წამოვიდნენ ზღვისპირა ქალაქებიდან¹ და დასახლდნენ ბუდინებში. ზოგი მათგანის ენა სკვითურია, ზოგის — ელინური.

109. ხოლო ბუდინები იმ ენაზე არ ლაპარაკობენ, რომელზედაც გელონები, არც ცხოვრება აქვთ ისეთი, როგორც გელონებს. ბუდინები ამ ქვეყნის მკვიდრნი არიან, მომთაბარეობენ და აქ მცხოვრებ ხალხთა შორის მხოლოდ ესენი არიან გირჩისმჭამელები. გელონები კი მიწათმოქმედნი არიან, სკამენ პურს, აშენებენ ბაღებს და არაფრით ჰგვანან ბუდინებს, არც შესახედავად და არც ფერით. თუმცა ელინები ბუდინებსაც გელონებს უწოდებენ, მაგრამ სწორად არ უწოდებენ. მთელი მათი ქვეყანა სხვადასხვაგვარი ტყით არის დაფარული. უდიდეს ტყეში არის დიდი ტბა, გარშემორტყმული ჰაობითა და ლერწმით. ამ ტბაში იჭერენ წავებს, თახეებსა და სხვა ოთხკუთხა დინგიან ცხოველებს, რომელთა ტყავებსაც ტყაუჭებს აკერებენ, ხოლო მათი კვერცხები ბუდინებს საშვილოსნოს სამკურნალო საუკეთესო საშუალებად მიაჩნიათ.

110. საერომატების შესახებ შემდეგს მოგვითხრობენ: როდესაც ელინები ამპძონებს ებრძოდნენ (სკვითები ამპძონებს უწოდებენ „ოაორპატა“-ს, ელინურ ენაზე ეს სხელი ნიშნავს „კატომკველეებს“, რადგან „ოაორ“ აღნიშნავს „მამაკაცს“, ხოლო „პატა“ მოკვლას), მაშინ თერმოდონტთან ბრძოლაში ელინებმა გაიმარჯვეს, გამოტურეს უკან და წამოიყვანეს სამი ხომალდი ამპძონები, რომლების შეპყრობაც შეიძლეს. ამპძონები ზღვაში დაესხნენ მათ თავს და ამოხოცეს მამაკაცები. ხომალდებისა მათ არა იცოდნენ რა, არც საჭეების ხმარება იცოდნენ, არც აფრებისა და ნიჩბებისა, ისე რომ მამაკაცები რომ ამოხოცეს. ამპძონები მიენდნენ ტალღებსა და ქარს და მიაღწიეს კრემნოს, მაფეტაისის ტბაზე, ხოლო კრემნო თავისუფალი სკვითების ქვეყანაშია². აქ გადმოვიდნენ ამპძონები ხომალდებიდან და ახლა ხმელეთზე იარეს დასახლებულ ადგილამდის. შეხვდნენ თუ არა პირველსავე ცხენების ჯოგს, მოიტაცეს, ამხედრდნენ და დაიწყეს ყაჩაღობა სკვითების ქვეყანაში.

111. ხოლო სკვითებს არ შეეძლოთ აეხსნათ რა მოხდა, რადგან არც ენა იცოდნენ მათი, არც ტანსაცმელს სცნობდნენ და არც ტომს და გოცებულს იყვნენ, საიდან მოვიდნენ ისინი: ეგონათ, რომ ამპძონები მამაკაცები იყვნენ. მხოლოდ ასაკით ნორჩნი და ბრძოლა გაუმართეს მათ. ბრძოლაში სკვითებმა გვაემები ჩაიგდეს ხელში და ეგრე შეიტყვეს, რომ ისინი ქალები იყვნენ. სკვითებმა მოითათბირეს და გადაწყვიტეს, რომ არაერთარ შემთხვევაში აღარ მოეკლათ ამპძონები, ის კი არა, თავისი წრიდან გაგზავნეს ამპძონებთან ყველაზე უფ-

¹ *ἔκ τῶν ἐπαθίων*—საჯვრო ადგილები, ქალაქები ზღვისპირას.

² შტრ. IV, 20.

რო ახალგაზრდები, იმავე რაოდენობით, რამდენნიც ამაძონები იყვნენ. ახალგაზრდები უნდა დაბანაკებულიყვნენ ამაძონების მასობლად და გაეკეთებინათ ის, რასაც ქალები გააკეთებდნენ. ხოლო თუ ამაძონები მათ დაედევნებოდნენ, ახალგაზრდები კი არ უნდა შებრძოლებოდნენ, არამედ უნდა გაქცეულიყვნენ. ხოლო როდესაც ამაძონები შეწყვეტდნენ ღევნას, ახალგაზრდები უნდა მისულიყვნენ ახლოს და დაებანაკებინათ. ასე გადაწყვიტეს სკვითებმა, რადგანაც უნდოდათ, რომ ამ ქალებისგან შვილები ჰყოლოდათ.

112. გაგზავნილმა ჰაბუკებმა გააკეთეს ის, რაც ევალეობდათ, ხოლო როდესაც შეატყვეს მათ ამაძონებმა, რომ ისინი სრულიადაც არ არიან სამტროდ მოსულნი, ხელი არ ახლეს. ყოველდღიურად ბანაკი ბანაკთან სულ უფრო ახლოს მიდიოდა. ჰაბუკებს ისევე, როგორც ამაძონებს, არაფერი ჰქონდათ, გარდა იარაღისა და ცხენებისა. ამიტომ ჰაბუკებიც იმავე ცხოვრებით ცხოვრობდნენ, რომლითაც ამაძონები, ე. ი. ნადირობდნენ და ყაჩაღობდნენ.

113. ამაძონები შუადღისას იფანტებოდნენ ცალ-ცალკე ან ორ-ორად, და ერთმანეთისაგან შორს სხდებოდნენ ბუნებრივი მოთხოვნილებების დასაკმაყოფილებლად. სკვითებმა ეს შეიტყვეს და დაიწყეს თვითონაც ამისი კეთება. ერთი ჰაბუკი განმარტოვდა და ამაძონთაგან ერთ-ერთს მიუახლოვდა, ამაძონმა არ გააძევა და ნება დართო მასთან დაწოლილიყო. ქალს ლაპარაკი არ შეეძლო (რადგანაც არ იცოდნენ ერთმანეთის ენა), მაგრამ ხელით ანიშნა, რომ მეორე დღეს მოსულიყო იმავე ადგილას და მეორე კაციც მოეყვანა, ანიშნა, რომ ორნი იქნებიან, რომ თვითონაც მეორე ქალს მოიყვანს. ჰაბუკი წავიდა და უთხრა ყველაფერი დანარჩენებს. მეორე დღეს მოვიდა იმავე ადგილას თვითონ და მეორეც მოიყვანა, ნახა ამაძონი და მასთან ერთად მეორეც, რომლებიც მათ ელოდებოდნენ, დანარჩენმა ჰაბუკებმა რომ შეიტყვეს, თვითონაც მიიჩვიეს დანარჩენი ამაძონები.

114. შემდეგ შეაერთეს ბანაკები და დასახლდნენ ერთად. თითოეულ ჰაბუკს ჰყავდა ის ქალი, რომელთანაც პირველად იწვა. კაცებმა ვერ შეძლეს ქალების ენის სწავლა, ქალები კი იგებდნენ კაცების ენას. როდესაც გაიგეს ერთმანეთისა, შემდეგი უთხრეს ამაძონებს კაცებმა: „ჩვენ გვყავნან მშობლები, გვაქვს ჩვენი ქონებაც. ახლა მეტი აღარ შეგვიძლია ასეთი ცხოვრება, როგორც ამდენ ხანს გვაქვს. წავიდეთ და მათთან ერთად ვიცხოვროთ. ცოლებად კი თქვენ გვეყოლებით და სხვა არაფერია“. ამაძონებმა ამის საპასუხოდ უთხრეს შემდეგი: „ჩვენ არ შეგვიძლია ცხოვრება თქვენ ქალებთან. ერთად, რადგანაც ჩვენ და მათ ერთი და იგივე ჩვეულებები არ გვაქვს. ჩვენ ვმშვილდოსნობთ კიდევ, შუბსაც ვისვრით და ვჯირითობთ, ხოლო ქალური საქმეები არ გვისწავლია. თქვენმა ქალებმა კი აქედან, რაც ჩამოვთვალეთ, არაფრის კეთება არ იციან, აკეთებენ ქალურ საქმეებს და რჩებიან ურმებში. არც სანადიროდ გადიან და არც სხვაგან სადმე. ამიტომაც არ შეგვიძლია ჩვენ მათთან შეთანხმება. ხოლო თუ თქვენ გინდათ, რომ ჩვენ გყავდეთ ცოლებად და აპირებთ, რომ იყვეთ სამართლიან-

ბი, წადით მშობლებთან, მიიღეთ ქონებიდან თქვენი წილი, შემდეგ მოდით და ვიცხოვროთ ჩვენთვის“.

115. ჰაბუკუბმა დაუჯერეს და ასე მოიქცნენ. როდესაც მიიღეს თავისი კუთვნილი წილი ქონებიდან, მოვიდნენ უკან ამაძონებთან და ქალებმა უთხრეს მათ შემდეგი: „წიშა და ძრწოლას შევეუპყრივართ ჩვენ. თუ როგორ უნდა ვიცხოვროთ იმ ადგილას, სადაც თქვენ თქვენი მამები გაძარცვეთ, ხოლო ჩვენ ამდენი ვაწვებით თქვენს მიწა-წყალს, ხოლო თუ თქვენ ღირსად მივაჩნევართ თქვენი ცოლობისა, მოდით, ასე ვქნათ: ავღვეთ და წავიდეთ ამ ქვეყნიდან და დავსახლდეთ მდინარე ტანაისს ვადალმა“. ჰაბუკუბმა ესეც დაუჯერეს მათ.

116. ვადავიდნენ ტანაისზე და მზის აღმოსავლისაკენ გაიარეს სამი დღის სავალი გზა ტანაისიდან. ხოლო სამი დღე იარეს მაატესის ტბიდან ჩრდილოეთის მიმართულებით. მივიდნენ იმ ქვეყანაში, რომელშიც ახლაც ცხოვრობენ და იქ დასახლდნენ. სავრომატების ქალები ამ დროიდან მოკიდებული ისეთსავე ცხოვრებას ეწევიან, როგორც ძველად, სანადიროდ გადიან ცხენებზე ამხედრებულები, ქმრებთან ერთად და უქმრებოდ. მიდიან საომრად და იმავე ტანსაცმელს იცვამენ, რომელსაც მათი ქმრები ატარებენ.

117. სავრომატები სკვითების ენაზე ლაპარაკობენ, მაგრამ ძველთაგანვე ამხინჯებენ მას, რადგანაც ამაძონებმა ის კარგად ვერ ისწავლეს. ქორწინების საკითხები მათთან ასე წყდება. ვერც ერთი ქალწული იმაზე უწინ ვერ გათხოვდება, ვიდრე არ მოჰკლავს მტერს — მამაკაცს. ზოგიერთი ქალი მოხუცებული, მაგრამ გაუთხოვარი კვდება, რადგან ვერ შეძლო ამ კანონის შესრულება.

118. როდესაც ზემოჩამოთვლილი ტომების¹ ბასილევსები შეიკრიბნენ, მოვიდნენ მათთან სკვითების მოციქულები და შეატყობინეს, რომ სპარსელმა მას მერე, რაც იმ მატერიკზე ყველაფერი დაიმორჩილა, ხიდი გასდო ბოსფორის ყელზე და გადავიდა მეორე მატერიკზე, გადმოვიდა და დაიმორჩილა თრაკიელები, და ხილსა სდებს მდინარე ისტროსზე, რადგან სურს მთელი ეს მხარეც თავისი ქვეშევრდომი გაიხადოს. მათ თქვეს: „არ დაგვლუპოთ და არავითარ შემთხვევაში არ გადაგვიდგეთ, რომ შეთანხმებულად წინააღმდეგეთ თავდაპსმელს. თქვენ ხომ არ იზამთ ამას? თუ დავეტოვებთ, მაშინ იძულებული ვიქნებით ან დავტოვოთ ქვეყანა, ანდა დავრჩეთ და დავუზავდეთ მოწინააღმდეგეს. აბა, რა მოგვივა, თუ თქვენ არ მოინდომებთ ჩვენს დახმარებას? ამითი არც თქვენ შეგიძლებუქლებათ მდგომარეობა, რადგან სპარსელი ისევე წამოვა თქვენს წინააღმდეგ, როგორც წამოვიდა ჩვენზე; ის არ დასჯერდება ჩვენს დამორჩილებას და მერე თქვენ მოგდგებათ. მე ერთ სარწმუნო საბუთს მოგიტანთ ჩვენი აზრის სასარგებლოდ: თუ სპარსელმა ჩვენს წინააღმდეგ მხოლოდ იმიტომ ილაშქრა, რომ სამაგიერო გადაეხადა ჩვენთვის სპარსელთა უწინდელი დამონებისთვის, მაშინ მას ყველა სხვისთვის თავი უნდა დაენებებინა და გაელაშქრა

¹ შლრ., IV, 102.

მხოლოდ ჩვენს ქვეყანაზე, და ყველასათვის გამოცხადებინა, რომ სკვითების წინააღმდეგ მიდის და არა ვისიმე წინააღმდეგ. ახლა კი, ჩვენს მატერიკზე გამოსვლისთანავე შეუდგა ყველას დამორჩილებას, ვინც კი გზაზე გადაეყარა. აი, ასე გახდნენ მისი ქვეშევრდომები ყველა თრაკიელი და ჩვენი მეზობლები, გეტები“.

119. როდესაც სკვითებმა ეს გამოაცხადეს, ითაბირეს ამ ტომთა ბასილევსებმა და მათი აზრი გაიყო: გელონოსი, ბუდინოსი და სავრომატესი ერთი და იმავე აზრისა იყვნენ და შეპირდნენ შევლას, ხოლო აგათირსოსმა, ნევროსმა, ანდროფაგოსმა და მელანქლადნთა და ტავრთა ბასილევსებმა სკვითებს შემდეგი მიუგეს: „თქვენ რომ პირველები არ მოქცეულიყავით უსამართლოდ სპარსელების მიმართ და არ დაგეწყით ომი, რასაც თქვენ ახლა თხოულობთ და ამბობთ, ის ჩვენ სწორად მოგვეჩვენებოდა, დაგიჭერებდით და თქვენსავით მოვიქცეოდით, მაგრამ თქვენ იმათ ქვეყანაში შეიჭერთ უჩვენოდ და გეპყრათ სპარსელები იმდენ ხანს, სანამ ღმერთმა დაგროთ ნება, ახლა კი, როდესაც ისინი გამოადვიდა იმავე ღმერთმა, სამაგიეროს გიზღავენ თქვენ; ხოლო ჩვენ არც ოდესმე მოვექცევივართ ამ ხალხს უსამართლოდ, არც ახლა შევეცდებით პირველები რომ უსამართლოდ მოვექცეთ. თუ სპარსელი ჩვენს ქვეყანაში დაგვესხა თავს და დაიწყო უსამართლოდ მოქცევა, მაშინ არც ჩვენ ვაგჩერდებით. ჭერჯერობით კი ვუყურებთ ამას და ვართ ჩვენთვის, რადგანაც ვფიქრობთ, რომ სპარსელები ჩვენ კი არ დაგვესხმიან თავს, არამედ უსამართლობის მიზეზთ“.

120. როდესაც ეს მოისმინეს და შეიტყვეს სკვითებმა, გადაწყვიტეს, რომ პირისპირ შებმას თავს აარიდებენ, რადგან ეს ხალხები მათ მოკავშირეებად არ უხდებიან, გაიპარებიან კებისაკენ და რომელსაც გვერდით ჩაუვლიან, იმასაც და წყაროებსაც მიწას მიაყრიან, ბალახს კი მიწიდან მოსთხრიან. თვითონ ამასობაში ორად გაიყვნენ. ერთ ნაწილს, რომლის მეფეც იყო სკოპასისი, შეუერთდნენ სავრომატები. თუკი სპარსელი მათ თავს დაესხმოდა, უნდა შეეტყუებინათ ის და გაქცეულიყვნენ მაეტიისის ტბის გასწვრივ, პირდაპირ მდინარე ტანაისისკენ, ხოლო თუ სპარსელი გაბრუნდებოდა, უნდა დასდევნებოდნენ. ეს იყო სამეფოს ერთი ნაწილი და მდებარეობდა იმ გზაზე, რომლის შესახებაც უკვე ვილაპარაკე. სამეფოს ორი სხვა ნაწილი, მეორე დიდი, რომელსაც მართავდა იდანთირსოსი და მესამე, რომელზედაც მეფობდა ტაქსაკისი, უნდა შეერთებოდნენ ერთსა და იმავე ადგილას გელონებსა და ბუდინებს; ესენიც ერთი დღის სავალი გზით წინ უნდა ყოფილიყვნენ სპარსელებზე, უკან უნდა დაეხიათ, მოეტყუებინათ სპარსელები და ისე უნდა მოქცეულიყვნენ, როგორც გადაწყვიტეს. პირველად ისინი უნდა შეჭრილიყვნენ პირდაპირ იმ ქვეყნებში, რომლებმაც უარი თქვეს მათ მოკავშირეობაზე, რომ ჩაებათ ისინი ომში (რადგან თუ მათ თავისი ნებით არ ინდომეს სპარსელებთან ომი, უნებურად მიინც ეომათ). ამის მერე ისინი დაბრუნდებოდნენ თავის ქვეყანაში და შეესეოდნენ მტერს, თუკი გადაწყვეტდნენ დათათბირებისას ამას.

121. სკვითებმა რომ ეს გადაწყვიტეს, გაემართნენ დარიოსის ლაშქრის შესახვედრად, მაგრამ ისე, რომ წინამორბედებად საუკეთესო მხედრები გაგზავნეს. ურმები, რომლებშიც ცხოვრობდნენ ბავშვები და ქალები, აგრეთვე მთელი საქონელი (გარდა იმისა, რაც საკმარისი იყო მათ გამოსაკვებად; ეს თავისთვის დაიტოვეს) და სხვა ყველაფერი, ურმებთან ერთად დააწინაურეს და განკარგულება მისცეს, სულ მუდამ ჩრდილოეთისაკენ ევლოთ.

122. ეს ყველაფერი წინ წავიდა, ხოლო სკვითების წინ წარგზავნილმა მხედრებმა სპარსელები ისტროსიდან დაახლოებით სამი დღის სავალზე აღმოაჩინეს. აღმოჩენილთ ერთი დღის სავალი გზით გადაუსწრეს და დაიბანაკეს, თანაც ისე, რომ ყველაფერი, რაც დედამიწაზე იზრდებოდა, ერთიანად გაანადგურეს. სპარსელებმა რომ დაინახეს სკვითების მხედრობა, ევალდაკვალ მიჰყვნენ, ისინი კი სულ უკან იხევდნენ. შემდეგ სპარსელები პირდაპირ ერთი ნაწილისაკენ გაემართნენ და დაედევნენ მას აღმოსავლეთისაკენ, ტანაისისკენ, როდესაც სკვითები გავიდნენ. ტანაისზე, სპარსელებიც გადავიდნენ და დაედევნენ მათ, ვიდრე არ გადააარეს საერომატების ქვეყანა და არ მიადწიეს ბუდინების მიწაწყალს.

123. მთელი იმ ხნის განმავლობაში, რაც სპარსელები სკვითისა და სავრომატების ქვეყანაზე მიდოიდნენ, ვერაფრის გაჩანაგება ვერ მოახერხეს, რადგანაც ქვეყანა უკვე გაუდაბურებული იყო, ხოლო როდესაც ბუდინების ქვეყანაში შეიჭრნენ, იქ ნახეს ხის გალავანი (რომელიც დაეტოვებინათ ბუდინებს და დაცარიელებული იყო) და გადასწვეს ის. ეს გააკეთეს და წავიდნენ წინ, მიჰყვნენ მტერს კვალდაკვალ, ვიდრე არ გადააარეს ეს ქვეყანა და არ მიადწიეს უდაბნოს. ამ უდაბნოში ადამიანთაგანი არავინ ცხოვრობს: ის მდებარეობს ბუდინების ქვეყნის ზემოთ და მისი გადალახვა შეიძლება 7 დღეში. უდაბნოს ზემოთ ცხოვრობენ თისაგეტები, მათი ქვეყნიდან მოედინება 4 დიდი მდინარე, რომლებიც მათელების ქვეყნის გავლით ერთიან ეგრეთ წოდებულ მათეტიის ტბას. მათ ეწოდებათ შემდეგი სახელები: ლიკოსი, თაროსი, ტანაისი, სარგისი.

124. როდესაც დარიოსი მივიდა უდაბნოში, შეაჩერა ლაშქრობა და ჯარი მდინარე თაროსთან დააყენა. შემდეგ 8 დიდი კედელი ააშენა, ერთმანეთისაგან თანაბარი მანძილით, დაახლოებით ასე, 60 სტადიონით დაშორებული. ამ კედლების ნანგრევები ჩემ დრომდეც კი იყო შემორჩენილი. სანამ დარიოსი ამით იყო გართული, მის მიერ დევნილმა სკვითებმა ზემოდან შემოუარეს და დაბრუნდნენ სკვითიაში. ასე გაუჩინარდნენ ისინი სრულიად და მეტი აღარ გამოჩენილან. მაშინ დარიოსმა მიანება თავი ნახევრადგებულ კედლებს, ხოლო თვითონ უკან გაბრუნდა და წავიდა დასავლეთისაკენ, რადგან ფიქრობდა, რომ ისინი ყველანი სკვითები არიან და გარბიან დასავლეთისაკენ.

125. დარიოსმა საჩქაროდ წაიყვანა ლაშქარი, ისე რომ სკვითიას მიადწია და წააწყდა სკვითების ორ ნაწილს: რომ შეხვდა, დაედევნა, სკვითები კი ერთი დღის სავალზე უსწრებდნენ წინ. რადგანაც დარიოსი არ ანელებდა თავდასხმას,

სკვითები თავისი გადაწყვეტილების მიხედვით გარბოდნენ იმ ქვეყნებში, რომელთაც უარი უთხრეს მოკავშირეობაზე, ხოლო პირველი მათ შორის იყო მელანქლაძეების ქვეყანა. შეიქრნენ ამ მხარეში და დაარბიეს მოსახლეობა, სკვითებმაც და სპარსელებმაც. შემდეგ სკვითები წავიდნენ ანდროფაგების ქვეყანაში, როდესაც ააღლევს აქაურობაც, თავს დაესხნენ ნევრიდას; ნევრებიც რომ ააღლევს, სკვითები აგათირსებში გაიქცნენ. აგათირსები ხედავდნენ, რომ მათი მეზობლები გააქციეს და შეაშფოთეს სკვითებმა, ისე რომ, იმაზე უწინ, ვიდრე სკვითები შეიჭრებოდნენ მათ ქვეყანაში, გავზავნეს აგათირსებმა სკვითებთან მოსალაპარაკებლად მაცნე, რომ არ გადასულიყვნენ მათ საზღვრებს, თანაც გააფრთხილეს, რომ თუ შეეცდებოდნენ სკვითები შემოსვლას, მათ პირველად აგათირსებთან მოუხდებოდათ ბრძოლა. აგათირსებმა ეს შეუთვალეს და თან მამველი რაზმები გავზავნეს საზღვრებზე, რადგან გუნებაში ჰქონდათ თავდამსხმელების უკუგდება. მელანქლაძეებმა, ანდროფაგებმა და ნევრებმა როდესაც შეიქრნენ მათთან სპარსელები სკვითებთან ერთად, არც კი დაიცვეს თავი. დივიწყეს მუქარა და შეშფოთებული გაიქცნენ ჩრდილოეთისაკენ, უდაბნოში, ხოლო სკვითები აგათირსების მხარეში აღარ შესულან, რაკილა აგათირსებმა მათ თავისი სათქმელი უთხრეს და ნევრიდის ქვეყნიდან სპარსელები თავის სამფლობელოში წამოიყვანეს.

126. რადგან ეს ამბავი ძალიან დიდხანს გაგრძელდა და აღარ გათავდა, დარიოსმა გაუგზავნა მხედარი სკვითების მეფეს, იდანთირსოსს და შეუთვალა შემდეგი: „შე უბედურო, რას მირბიხარ, ხომ შეგიძლია ორში ერთი გამოარჩიო და ის გააკეთო? თუ ფიქრობ, რომ შეგიძლია ჩემს ძლევა მოსილებას წინააღმდეგე, დადექი, შეწყვიტე ხეტიალი და იბრძოლე, ხოლო თუ შენი თავი უფრო სუსტად მიგაჩნია, მაშინაც უნდა შეწყვიტო სირბილი, მიართვა შენს უფალს საჩუქრად მიწა-წყალი და ეახლო მოსალაპარაკებლად“.

127. ამაზე სკვითების მეფემ, იდანთირსოსმა შეუთვალა: „სპარსელო, ჩემი საქმე ასეა: შეშინებული უწინ არავის გავქციევივარ და არც ახლა გაგირბი შენ. არაფერი ახალი არ გამიკეთებია ახლა იმასთან შედარებით, რასაც მშვიდობის დროს ვაკეთებ ხოლმე ჩვეულებრივ, ხოლო იმასაც ავიხსნი თუ რატომ არ გებრძვი ახლავე. ჩვენ არ გვაქვს არც ქალაქები და არც ბალები, რომ მათი აღების ან გაჩხვის გვეშინოდეს და ამის გამო სასწრაფოდ ომი გავაჩალოთ თქვენთან. ხოლო თუ თქვენთვის სრულიად აუცილებელია სასწრაფოდ ომში ჩაბმა, ჩვენ გვაქვს მამაპაბათა სამარხები. მოდით, მოძებნეთ ისინი, შეეცადეთ მათ დანგრევას და მაშინ შეიტყობთ, შეგებრძოლებით ამ სამარხების გამო, თუ არ შეგებრძოლებით. ხოლო ამაზე უწინ, გონება გვიკარნახებს, რომ არ შეგებრძოლოთ თქვენ. რაც შეეხება ომს, საკმარისი ითქვა მის შესახებ, ხოლო მე ჩემს მეუფეებად მიმაჩნია მხოლოდ ზევსი, ჩემი წინაპარი და პისტე, სკვითების დედოფალი. შენ კი, მიწისა და წყლის ნაცვლად ისეთ საჩუქრებს გამოგიგზავნით,

რაც შეგვერის, ხოლო შენ თავს ჩემს მეუფეს რომ უწოდებ, ამის სანაცვლოდ მითქვამს, იტირებ მეტი“, ეს იყო სკვითების სიტყვა.

128. მაცნე წავიდა და მიუტანა ეს ამბავი დარიოსს, ხოლო სკვითების მეფეები სიბრაზით აღივსნენ დამონებაზე ლაპარაკი რომ მოისმინეს. ის ნაწილი, რომელშიც სკვითებთან ერთად საერომატებიც იყვნენ და რომელსაც განაგებდა სკობასისი, გაგზავნეს იონიელებთან და უბრძანეს მოლაპარაკებოდნენ იონიელებს, რომლებიც ისტროსზე გადებულ ხიდს დარაჯობდნენ, ხოლო დარჩენილმა სკვითებმა გადაწყვიტეს, რომ სპარსელებს აღარ აუბნევდნენ გზას და გამუდმებით დაესხმოდნენ თავს, როდესაც ისინი პურის საჭმელად დასხდებოდნენ. მართლაც, როგორც კი შენიშნავდნენ, რომ დარიოსის ლაშქარი პურის საჭმელად იჯდა, იმას აკეთებდნენ, რაც გადაწყვიტეს. სკვითების მხედრობა სპარსელების მხედრობას მუდამ დაიფრენდა ხოლმე, სპარსელი მხედრები გარბოდნენ და ქვეით ჯარს ერეოდნენ, ქვეითი კი მათ იცავდა. სკვითები გარეკავდნენ მხედრობას და მერე უკან ბრუნდებოდნენ, რადგან ქვეითი ჯარის ეშინოდათ. ამის მსგავს თავდასხმებს სკვითები დამლაშობითაც ახდენდნენ.

129. დიდად საკვირველი რამ უნდა ვთქვა, თუ რა დაეხმარა სპარსელებს და რამ შეუშალა ხელი სკვითებს, როცა ისინი დარიოსის ბანაკს დაესხნენ თავს — ეს იყო ვირების ყროყინი და ჯორების შესახედაობა. რადგან, როგორც უწინ ვთქვი¹, სკვითების ქვეყანაში არც ვირებია და არც ჯორები. სკვითიის მთელ მხარეში ყინვების გამო სრულიად არ არის არც ვირი და არც ჯორი. ვირებმა თავისი ჩოჩქოლით შეაშფოთეს სკვითების მხედრობა. ყოველთვის, როდესაც სკვითები თავს დაესხმოდნენ სპარსელებს, გაიგონებდნენ თუ არა სკვითების ცხენები ვირების ყროყინს, შეშფოთდებოდნენ და უკან იხევდნენ, ყურებს ცქვეტდნენ, რადგან უწინ არც ასეთი ხმა მოესმინათ და არც ასეთი შესახედაობის სულდგმული ენახათ. ამ გარემოებამ სპარსელებს ომში ცოტა რამ შეღავათი მისცა.

130. როდესაც სკვითებმა დაინახეს, რომ სპარსელები შეშფოთებულები არიან, იმისათვის, რომ ისინი, რაც შეიძლება მეტხანს გაეჩერებინათ სკვითიაში და ყოველმხრივ გასაპირში ემყოფებინათ, ასე მოიქცნენ: ისინი თავისი საკუთარი საქონლის ნაწილს მწყემსებთანად უკან იტოვებდნენ, თვითონ კი ადგილს ინაცვლებდნენ. სპარსელები შემოიჭრებოდნენ, დაიტაცებდნენ საქონელს და თავისი ქვევით ძალიან კმაყოფილი რჩებოდნენ.

131. ამისთანა ამბავი მრავალგზის განმეორდა და ბოლოს დარიოსი ძალიან მძიმე მდგომარეობაში აღმოჩნდა; სკვითების მეფეებმა ეს შეიტყვეს და გაუგზავნეს დარიოსს მოციქული საჩუქრებით — ფრინველით, თავით, ბაყაყითა და 5 ისრით. სპარსელები საჩუქრების მომტანს შეეკითხნენ საჩუქრების აზრის შესახებ, ხოლო მან თქვა, რომ სხვა არაფერი დაუვალებიათ მისთვის, გარდა

¹ შდრ. IV, 28.

იმისა, რომ მოიტანოს ეს საჩუქრები და რაც შეიძლება სწრაფად დაბრუნდეს უკან, ამასთანავე მან უთხრა სპარსელებს, რომ თუ ისინი ჭკვიანები არიან, თვითონ გამოიცილონ, რას მოასწავებენ ეს საჩუქრები. ეს რომ მოისმინეს სპარსელებმა, დაიწყეს თათბირი.

132. დარიოსის აზრით სკვითები თვითონ ბარდებოდნენ მას და აძლევენ მისთვის და წყალსაც, ამას ასკვნიდა დარიოსი იმის საფუძველზე, რომ მისი განმარტებით თავი მიწაში ცხოვრობს და იკვებება იმავე ნაყოფით, რომლითაც ადამიანი, ბაყაყი წყალში ცხოვრობს, ფრინველი განსაკუთრებით წააგავს ცხენს, ხოლო ისრები სკვითების საკუთარ სიმამაცეზე მიუთითებენ. დარიოსმა რომ ეს აზრი წამოაყენა, მას გობრიესი დაუპირისპირდა, ერთი იმ შვიდ ვაჟ-კაცთაგანი, რომლებმაც დაამხეს მოგვი. მან ასე ახსნა საჩუქრები: „სპარსელებო, თუ თქვენ ფრინველებად არ იქცევით და ცაში არ აფრინდებით, ან თავგებად არ იქცევით და მიწაში არ ჩაძვრებით, ან ბაყაყებად არ იქცევით და ტბებში არ ჩახტებით, ამ ისრებით ამოხოცილები უკან ველარ დაბრუნდებით“.

133. ასე ხსნიდნენ სპარსელები საჩუქრების მნიშვნელობას, ხოლო სკვითთა ერთმა ნაწილმა, რომელიც უწინ მაგეტისის ტბასთან იყო მის დასაცავად დაყენებული, ხოლო ახლა ისტროსთან გაიგზავნა იონიელებთან მოსალაპარაკებლად, ხიდს რომ მიაღწია, ასე თქვა: „იონიელებო, ჩვენ მოვედით და მოგიტანეთ თავისუფლება, თუკი მოინდომებთ, რომ მოგვისმინოთ. ჩვენ შევიტყვეთ, რომ დარიოსმა გიბრძანათ, მხოლოდ 60 დღეს დაიცვათ ხიდი, ხოლო თუ ამ დროისათვის არ დაებრუნდები, შეგიძლიათ თქვენს სამშობლოში წახვიდეთო. თუ ახლა თქვენ ასე მოიქცევით, არც მის წინაშე იქნებით დამნაშავე და არც ჩვენს წინაშე: მოიცადეთ დათქმულ ვადამდე და ამის შემდეგ წადით“. ხოლო როდესაც იონიელებმა აღუთქვეს, რომ ასე გააკეთებენ, სკვითები სასწრაფოდ გაბრუნდნენ უკან.

134. დარიოსს რომ გაუგზავნეს საჩუქრები, დარჩენილი სკვითები დაეწყვნენ დარიოსთან შესაბრძოლებლად. ქვეითებიცა და მხედრებიც, ხოლო სკვითები რომ დაეწყვნენ, უცბათ მათ შორის კურდღელმა გაიბრინა. ვინც კი დანახა, ყველა დაედევნა კურდღელს. სკვითები რომ აირდაირივნენ და ყვირილი რომ ატყდა, დარიოსმა იკითხა მოწინააღმდეგის მღელვარების მიზეზი, როდესაც შეიტყო, რომ ისინი კურდღელს დაედევნენ, უთხრა მათ, ვისაც ჩვეულებრივ ელაპარაკებოდა ხოლმე სხვა დროსაც: „ეს ხალხი ჩვენ სულ არაფრად გვაგდებს და ახლა მგონია, რომ გობრიესმა სკვითების საჩუქრების შესახებ სწორად ილაპარაკა. ახლა მეც იმავე აზრისა ვარ, როგორისაც ის იყო და საჭიროა კარგი თათბირი იმისათვის, რომ უკან დაბრუნება უხიფათოდ შევქლოთ“. ამასზე გობრიესმა თქვა: „მეფეო, გადმოცემების მიხედვით წინათაც ვიცოდი და ახლოებით, თუ რა ძნელი იყო ამ ხალხთან ურთიერთობა, ხოლო აქ რომ მოვედი. კარგად გავიგე, მით უმეტეს მაშინ, როდესაც ვხედავ, თუ როგორ გვამასხრებენ ისინი ჩვენ. ახლა კი ასე ვფიქრობ: დაღამებისთანავე დავანოთ ბევრი

კოცონი, როგორც ჩვეულებრივ ვაკეთებდით ხოლმე, რომ ვაჭირების ყველაზე ნაკლებად ამტანი ჯარისკაცები მოვატყუოთ, დავებათ სახედრები და წავიდეთ აქედან მანამ, ვიდრე სკვითები ისტროსთან არ მოსულან ხიდის ასაშლელად, ანდა იონიელებს არ მოუფიქრებიათ რაიმე ჩვენს დასალუპავად“. ეს ურჩია გობრიესმა.

135. ხოლო დამე რომ დადგა, დარიოსი მართლაც შეუდგა ამ რჩევის შესრულებას: დავარდნილი ხალხი, რომლის დალუპვასაც ყველაზე ნაკლები მნიშვნელობა ექნებოდა მისთვის. და ყველა სახედარი, რომელიც შეკრა, დატოვა იქვე, ბანაკში; ხოლო სახედრები და დასუსტებული მოლაშქრეები იმისათვის დატოვა, რომ სახედრებს ყროყინი აეტეხათ, ადამიანები კი თავიანთი უძლურების გამო იყვნენ დატოვებული; ცხადია, დარიოსი იმას იმიზეზებდა, თითქოს ჯარის რჩეული ნაწილით აპირებდა სკვითებზე თავდასხმას, ხოლო ამათ მთელი ამ ხნის განმავლობაში ბანაკი უნდა დაეცვათ. დარიოსმა დარჩენილებს დაუბარა, რომ დაენთოთ კოცონი და თვითონ სასწრაფოდ წავიდა ისტროსისაკენ. ხოლო ჯარისაგან მიტოვებული სახედრები სულ უფრო და უფრო დიდი ხმით ყროყინებდნენ; სკვითებს რომ ესმოდათ სახედრების ყროყინი, სრულიად დაჭერებულები იყვნენ, რომ სპარსელები იმავე ადგილას დგანან.

136. მეორე დილას დარჩენილები მიხვდნენ, რომ დარიოსმა ისინი გაწირა, მათ გაიწვდინეს ხელები სკვითებისაკენ და უთხრეს, რაც ხდებოდა. მათ რომ ეს მოისმინეს, სასწრაფოდ შეიკრიბნენ, ორი ნაწილი სკვითებისა და კიდევ ერთი სავრომატებთან ერთად, ბუდინები და გელონები, და დაედევნენ სპარსელებს პირდაპირ ისტროსისაკენ. რადგანაც სპარსელთა ჯარი უპირატესად ქვეითებისაგან შედგებოდა, რომელმაც გზა არ იცოდა (გზები არც კი იყო გაჭრილი), სკვითების ჯარი კი ცხენოსანი იყო და მან იცოდა უმოკლესი გზები, ამიტომ ისინი აცდნენ ერთმანეთს და სკვითები ბევრად უფრო ადრე მივიდნენ ხიდთან, ვიდრე სპარსელები. როდესაც შეიტყვეს, რომ სპარსელები ჯერ არ მოსულიყვნენ, უთხრეს ხომალდებზე მყოფ იონიელებს: „იონიელებო, თქვენთვის მოცემული დღეების რიცხვი გავიდა და სწორად არ იქცევით, რომ ჯერაც აქ ხართ. თუ უწინ შიშის გამო რჩებოდით, ახლა გახსენით გზა და სასწრაფოდ გაბრუნდით შინ, გაიხარეთ განთავისუფლებულებმა და იცოდეთ, რომ უნდა უმადლოთ ღმერთებსა და სკვითებს. თქვენს უწინდელ უფალს ჩვენ ისე მოვდრეკთ, რომ აღარასოდეს ილაშქრებს არც ერთ ხალხზე“.

137. ამ საკითხზე იონიელებმა ითათბირეს. მილტიადეს ათენელის აზრით (რომელიც ჰელესპონტის ქერსონესელების მხედართმთავარი და ტირანი იყო), მათ უნდა დაეჭრებინათ სკვითებისათვის და გაეთავისუფლებინათ იონია. მისტიამოს მილეტელი კი ამ აზრის წინააღმდეგი იყო; ის ამბობდა, რომ ამჟამად დარიოსის წყალობით თითოეული მათგანი განაგებს ქალაქს, ხოლო თუ დარიოსის ძალაუფლება დაემხო, მაშინ არც თვითონ შეეძლება მილეტელთა მართვა და არც სხვას ვისმე რომელიმე სხვა ქალაქისა; რადგან ყოველ ქალაქს სა-

ხალხო მმართველობა ურჩევნია ტირანის ხელისუფლებას. ჰისტორიამაც რომ თავისი აზრი გამოთქვა, ყველა ტირანი მაშინვე მის აზრს დაადგა, მაშინ, როდესაც უწინ მილტიადესის აზრს იზიარებდნენ.

138. ამ თათბირზე ხმას აძლევდნენ შემდეგი ტირანები, რომელთაც მეფე საერთოდ ანგარიშს უწევდა: ჰელესპონტელთა ტირანები: დაფნის აბიდოსელი, ჰიპოკლოს ლამფსაკოსელი, ჰეროფანტოს პარიონელი, მეტროდოროს პროკონესოსელი, არისტაგორეს კიძიკოსელი და არისტონ ბიძანტიონელი. ესენი იყვნენ ჰელესპონტიდან. ხოლო იონიიდან იყვნენ: სტრატის ქიოსელი, ააკეს სამოსელი, ლაოდამას ფოკეელი და ჰისტორიამაც მილეტელი, რომლის მიერ წამოყენებული აზრიც საწინააღმდეგო იყო მილტიადესის აზრისა. ეოლიელთაგან წარჩინებული მხოლოდ არისტაგორეს კიმელი იყო.

139. ამათ მიიღეს ჰისტორიამაცის აზრი და გადაწყვიტეს მისთვის კიდევ შემდეგი საქმე და სიტყვა მიემატებინათ: მათ უნდა მოეშალათ ხიდის ის ნაწილი, რომელიც სკვითების მხარეზე იყო, უნდა მოენგრიათ იმ ზომაზე, რასაც გასროლილი ისარი მისწვდებოდა, რათა სკვითებისათვის მოეჩვენებინათ, თითქოს რაღაცას აკეთებენ, სინამდვილეში კი არაფერს გააკეთებდნენ, ეს იმიტომ, რომ სკვითებს ძალა არ ეხმარათ და არ მოენდომებინათ ისტროსზე გადასვლა ზილით, ხოლო როდესაც ხიდის იმ ნაწილის ნგრევაში იქნებოდნენ. რომელიც სკვითებისაკენ იყო, ეტყოდნენ მათ, რომ ყველაფერს გააკეთებდნენ იმისათვის, რომ სკვითებს ასიამოვნონ. აი, ეს მიუმატეს მათ ჰისტორიამაცის აზრს, ხოლო შემდეგ ჰისტორიამაცა ყველას მაგივრად სკვითებს შემდეგი მიუგო: „სკვითებო, თქვენ სწორედ დროზე მოხვედით და კარგი რჩევაც მოგვითხანეთ და რაკილა კარგად წაგემართეთ, ჩვენც საკმარისად მოგემსახურებით. როგორც ხედავთ, გადასასვლელს ვშლით და ყოველ ღონეს ეხმარებით, რადგან გვინდა, რომ თავისუფლები ვიყოთ. სანამ ჩვენ ხიდს მოვშლით, თქვენ უნდა მოძებნოთ სპარსელები და რომ იპოვიოთ, უნდა მიუზღათ სამაგიერო, ისე, როგორც მათ შეჰფერის, ჩვენ მაგივრადაც და თქვენ მაგივრადაც“.

140. სკვითებმა მეორედ დაუჩერეს იონიელებს¹. რომ ისინი მართალს ამბობდნენ, გაბრუნდნენ სპარსელების მოსაძებნად და სრულიად აცდნენ მათ გზას. ამაში დამნაშავენი თვითონ სკვითები იყვნენ, რადგან ამ ადგილებში მათ გაანადგურეს ცხენების საძოვრები და წყლებს მიწა წააყარეს. ეს რომ არ გაეკეთებინათ, თუკი მოინდომებდნენ, ადვილად იპოვნიდნენ სპარსელებს. ახლა კი, როგორც ჩანს, ისინი სწორედ იმის გამო მოტყუებდნენ, რის გამოც ყველაზე უკეთ იბჭეს. საქმე ის იყო, რომ სკვითები თავისი ქვეყნის იმ ნაწილში დადიოდნენ და დაეძებდნენ მოწინააღმდეგეს, სადაც ცხენებისთვის საძოვარი იყო და წყალი მოაპოვებოდა დაეგონათ, რომ სპარსელებიც იმავე ადგილების გავლით გაექცეოდნენ მათ. სპარსელები კი იმავე ბილიკით მიდიოდნენ, რომ-

¹ შტრ. IV, 134.

ლითაც უწინ ევლოთ და ასეც ძლივს იპოვეს გადასასვლელი. ღამით მიაღწიეს მათ გადასასვლელს და ხიდი რომ აშლილი დახვდათ, საშინელმა შიშმა მოიცვა ისინი, ხომ არ მიგვატოვეს იონიელებმაო.

141. დარიოსის ამაღაში იყო ერთი ეგვიპტელი კაცი, რომელსაც ყველა აღამიანზე უფრო ძლიერი ხმა ჰქონდა. აი, ამ კაცს უბრძანა დარიოსმა დამდგარიყო ისტროსის ნაპირზე და დაეძახებინა ჰისტიაფოს მილეტელისათვის. მან ეს გააქეთა, ჰისტიაფოსმა გაიგონა პირველივე დაძახება, გამოიყვანა ყველა ხომალდი, რომ ლაშქარი გადაეყვანა და ისეც გადო ხიდი.

142. ასე გადარჩნენ სპარსელები. ხოლო სკვითები ჯერაც ეძებდნენ სპარსელებს და მეორედ აცდნენ მათ¹. სკვითებმა იონიელების შესახებ ასეთი აზრი გამოთქვეს: თავისუფალი იონიელები ყველა ხალხებზე უფრო ბოროტი და არაადამიანური არიან, ხოლო თუ მათ მონებად მიიჩნევენ, მაშინ ისინი უფლისმოყვარული მსახურები ხდებიან და ყველაზე ნაკლებ განწყობილები საიმისოდ, რომ გაექცნენ თავის უფალს. აი, ასეთი რამ წასძახეს სკვითებმა იონიელებს.

143. დარიოსმა თრაკიაზე გადაიარა და მივიდა ქერსონესოსის სესტოსში. აქედან თვითონ ხომალდებით გადავიდა აზიაში, ხოლო ევროპეში მხედართმთავრად დატოვა მეგაბიძოსი, სპარსელი, რომელსაც დარიოსმა ოდესღაც საგანგებო პატივი სცა. მან სპარსელებში ყოფნისას ასეთი რამ თქვა: ერთხელ როდესაც დარიოსი ბროწეულის შექმას აპირებდა, პირველივე ბროწეულის გახლეჩისას ჰკითხა მას მისმა ძმამ არტაბანოსმა, რა უნდა მას იმდენი, რამდენი მარცვალიც არის ბროწეულში? ხოლო დარიოსმა უპასუხა, რომ მას ურჩევნია ჰყავდეს ამდენი მეგაბიძოსი, ვიდრე დამორჩილებული ელადა. აი, ამ სიტყვებით სცა პატივი დარიოსმა მეგაბიძოსს სპარსელებში, ხოლო ახლა დატოვა ის მხედართმთავრად და საკუთარი 80000-იანი ლაშქარი მიანდო.

144. ამ მეგაბიძოსმა შემდეგი სიტყვა თქვა და თავისი თავის შესახებ საუკუნო ხსოვნა დატოვა ჰელესპონტელებში. ის რომ ბიძანტიონში იყო, შეიტყო, რომ კალქედონელები 17 წლით ადრე დასახლებულან ამ ქვეყანაში, ვიდრე ბიძანტიონელები, ხოლო ეს რომ შეიტყო, თქვა, რომ კალქედონელები ამ დროს ბრმები ყოფილან, რადგან ბრმები რომ არ ყოფილიყვნენ, უარეს ადგილს არ აირჩევდნენ დასახლებლად, მაშინ როდესაც უკეთესი იქვე ჰქონდათ. ამრიგად, აი, ეს მეგაბიძოსი დატოვებული იქნა მაშინ მხედართმთავრად ჰელესპონტელთა ქვეყანაში და ის იმორჩილებდა მათ, ვინც სპარსეთს არ ემხრობოდა.

145. მეგაბიძოსი რომ ამას აკეთებდა, იმავე დროს ლიბიის წინააღმდეგ მოეწყო ერთი დიდი ლაშქრობა. ხოლო უწინ, ვიდრე მე მის მიზეზს მოვითხრობდეთ, გადმოგცემთ შემდეგს: არგოს მეზღვაურთა შვილთაშვილები გამოაძევეს ლემნოსიდან იმ პელაზგებმა, რომლებმაც ბრავრონიდან მოიტაცეს ათენელი

¹ შტრ. IV, 136.

ქალები¹; პელაზგების მიერ გამოძევებული ლემნოსიდან, წამოვიდნენ და მოცურდნენ ლაკედემონში. დასახლდნენ ტეიგეტონზე და ცეცხლი დაანთეს. ლაკედემონელებმა რომ დაინახეს ეს, გაუგზავნეს შიკრიკი და გამოიკითხეს, თუ ვინ არიან და საიდან არიან. შიკრიკის შეკითხვაზე მათ უთხრეს, რომ არიან მინიები და რომ შვილები არიან არგოზე მოცურავე გმირებისა, რომლებიც გადმოსხდნენ ლემნოსზე და იქ გააჩინეს ესენი. ლაკედემონელებმა მოისმინეს მინიების წარმოშობის ამბავი და მეორედ გაუგზავნეს კაცი შესაკითხავად, რა უნდათ, რომ მოვიდნენ ამ ქვეყანაში და ცეცხლი დაანთეს. ხოლო ამათ უთხრეს, რომ პელაზგებისაგან გამოგდებულები მოვიდნენ მამებთან. რადგან სამართლიანია, რომ უნდათ იცხოვრონ მათთან ერთად. მონაწილენი იყვნენ მათი პატრივისა და მათი მიწა-წყლისა. ლაკედემონელები დაეთანხმნენ, რომ მიიღებენ მინიებს იმ პირობით, როგორც მათ თვითონ სურთ. განსაკუთრებით იმიტომ მიიღეს ლაკედემონელებმა მინიები, რომ ტინდარიდების მოწყობილი იყო ეს საზღვაო ექსპედიცია არგოზე, მიიღეს ლაკედემონელებმა მინიები, გადასცეს მიწები და ფილებად დაყვეს. შემდეგ დამოყვრებაღ დაიწყო, მინიებმა შეიერთეს ლაკედემონელი ქალები, ლემნოსიდან მოყვანილი ქალები კი ლაკედემონელებს შერთეს.

146. ცოტა ხნის შემდეგ მინიები გაამაყდნენ, მოითხოვეს მონაწილეობა სამეფო ხელისუფლებაში და ჩაიდინეს ბევრი სხვა ისეთი რამ, რაც არ იყო ჩასადენი. მაშინ ლაკედემონელებმა გადაწყვიტეს, რომ ისინი ამოეხოცათ, დაიჭირეს ისინი და ჩაყარეს საპყრობილეში. ლაკედემონელები ვისაც კლავდნენ. კლავდნენ ღამით, ხოლო დღისით—არავის. როდესაც მინიების დახოცვა დააპირეს, მინიების ცოლები, რომლებიც სპარტელი მოქალაქეები და წარჩინებულ სპარტელთა ასულები იყვნენ, შეეხვეწნენ მათ, რომ შეეშვათ საპყრობილეში თითოეული საკუთარ ქმართან მოსალაპარაკებლად. სპარტელებმა ნება დართეს ქალებს, რადგან არ ეგონათ, რომ ისინი რაიმე ეშმაკობას განიზრახავდნენ, ხოლო ქალები რომ შევიდნენ, შემდეგნაირად მოიქცნენ: მთელი თავისი ტანსაცმელი მისცეს ქმრებს, ხოლო თვითონ ქმრებისა ჩაიცვეს, მინიებმა ჩაიცვეს ცოლების ტანსაცმელი და გამოვიდნენ გარეთ, როგორც ქალები. ამნაირად გადაიჩინეს თავი და კვლავ დასახლდნენ ტეიგეტონზე.

147. ამავე დროს თერასი, აგტესიონის ძე, ტისამენოსის შვილიშვილი, თერსანდროს პოლინეაქესის ძის შვილიშვილის შვილი, გავიდა ლაკედემონიდან ახალშენის დასაფუძნებლად. ხოლო ეს თერასი, წარმოშობით კადმოსის ჩამომავალი, დედის ძმა იყო არისტოდენოსის შვილისა, ევრისტენესისა და პროკლეესის. სანამ ეს ბავშვები პატარები იყვნენ, თერასი შეურვეობდა სპარტის სახელმწიფოს. ხოლო როდესაც დისწულები დაიზარდნენ და გადაიბარეს მმართველობა, თერასს გაუჭირდა, რომ სხვა ყოფილიყო მისი გამგებელი მის შემდეგ.

¹ შტრ. VI, 138.

რაც იგემა ძალაუფლება და თქვა, რომ არ დარჩება ლაკედემონში, არამედ წავა თავის ნათესაეებში. ისინი იყვნენ ახლა რომ თერა ეწოდება, იმ კუნძულზე (უწინ კი მას კალისტე ერქვა) და ჩამომავლები იყვნენ მემბლიაროსისა, ფინიკიელი კაცის, პოეკილესის ძისა. კადმოსი, აგენორის ძე ევროპეს რომ ეძებდა, მიადგა ამჟამად თერედ წოდებულ კუნძულს, მიადგა და არ ვიცი ქვეყანა მოეწონა, თუ სხვა რამ მიზეზის გამო, დატოვა ამ კუნძულზე სხვა ფინიკიელებიცა და მათთან ერთად თავისი ნათესავი მემბლიაროსიც. ადამიანთა რვა თაობის განმავლობაში მათ ეჭირათ კალისტედ წოდებული კუნძული, ვიდრე თერასი არ მოვიდა ლაკედემონიდან.

148. აი, ამათთან გამოემართა თერასი, რომელსაც თან ჰყავდა ხალხი სხვადასხვა ფილებიდან. აი, ამათთან ერთად ცხოვრება უნდოდა, არსად უპირებდა მათ გარეყვას, ის კი არა, მეტისმეტად თავისიანებად მიიჩნევდა. მაგრამ მას შემდეგ, რაც მინიები გაიქნენ საპყრობილიდან და დასახლდნენ ტეიგეტონზე, ლაკედემონელებს უნდოდათ მათი ამოხოცვა. თერასი ეხვეწებოდა მათ, რომ სისხლი არ დაედვართა და პირდებოდა, რომ თვითონ გაიყვანდა მათ ამ ქვეყნიდან. ლაკედემონელები დაეთანხმნენ მის ამ აზრს და თერასმა სამი ოცდაათნიჩბიანი ხომალდით გაცურა მემბლიაროსის ჩამომავლებისაკენ, მაგრამ თან ყველა მინიები კი არ წაიყვანა, არამედ მხოლოდ ზოგიერთები, რადგან მეტი წილი მათგან გაბრუნდა პარორეატებისა და კაკონებისკენ და გამოაძევა ისინი თავიანთი ქვეყნიდან. შემდეგ ეს მინიები თვითონ დაიყვნენ ექვს ნაწილად და დააფუძნეს იქ შემდეგი ქალაქები: ლეპრეონი, მაკისტოსი, ფრიქსე, პირგოსი, ეპიონი, ნუდიონი. ამათგან მეტი წილი ჩემს დროს გაანადგურეს ელეელებმა, ხოლო კუნძულს მოახალშენეთა მეთაურის, თერასის სახელი ეწოდა.

149. რადგანაც თერასის შვილმა უარი თქვა მასთან ერთად წასვლაზე, მამამ უთხრა, რომ ტოვებს მას, როგორც ცხვარს მგლებში. აი, ამ ნათქვამიდან წარმოსდგა ჰაბუკის სახელი, ოლოიკოსი¹ და ეს სახელი შემორჩა მას. ოლოიკოსმა გააჩინა ადგეესი, რომლის სახელის მიხედვითაც იწოდებიან ადგილები, დიდი ფილე სპარტეში. ამ ფილეში ხალხს არ რჩებოდა შვილები და ღვთის მინიშნებით მათ დაუარსეს სალოცავი ლაიოსისა და ოადიპუსის ერინიებს. ამის შემდეგ შერჩათ შვილები. იგივე ამბავი დაემართათ ამ ხალხის ჩამომავლებს თერაზედაც.

150. აი, ამ ამბამდე ლაკედემონელები იმასვე ამბობენ, რასაც თერელები. ხოლო ამის შემდეგ მხოლოდ თერელები გადმოგვცემენ შემდეგს: გრინოსი. აქსანოსის ძე, რომელიც იყო ამ თერასის ჩამომავალი და მეფობდა კუნძულ თერეზე, მივიდა დელფოში და თავისი ქალაქიდან ჰეკატომბი მიიტანა. მას ახლდნენ სხვა მოქალაქეებიც და მათ შორის ბატოსი, პოლიმნესტოსის ძე, წარმოშობით ეგფემიდი, ერთ-ერთი მინიათავანი. როდესაც გრინოსი, თერელთა მე-

¹ ბნც—ცხვარი, სპიცი—მგელი

ფე სხვა რამეების შესახებ ეეთხებოდა სამისნოს, პითიამ უპასუხა მას, ააგე ლიბიეში ქალაქიო, ამაზე გრინოსმა მიუგო და უთხრა: „მეუფეო, მე ახლა უკვე საკმაოდ ხნიერი ვარ და მიჭირს, ეგ ვიტვირთო. შენ ვინმეს, უფრო ახალგაზრდას უბრძანე მაგისი გაკეთება“. ესა თქვა და თან მიუთითა ბატოსზე. მაშინ ეს მოხდა, ხოლო შემდეგ, როდესაც წავიდნენ, წინასწარმეტყველებისათვის არ მიუტყევიათ ყურადღება, არც იცოდნენ, ლიბიე ქვეყნის რომელ ნაწილშია და ვერც ბედვადნენ უცნობ ადგილას ახალმოშენეთა გაგზავნას.

151. ამის შემდეგ 7 წელიწადს არ უწვიმია თერეზე, ამ ხნის განმავლობაში ყველა ხე გახმა კუნძულზე, გარდა ერთისა. მაშინ, თერელებმა მიმართეს სამისნოს და პითიამ უბრძანა ლიბიეში დაეარსებინათ ახალშენი. რადგან მათი გასაჭირიდან სხვა გამოსავალი არ იყო, გაგზავნეს კრეტეზე მოციქულები, რომ შეეტყუათ, ვინმე კრეტელი ან კრეტეზე გადმოსახლებული ხომ არ ყოფილა ოდესმე ლიბიეში. მოციქულები დაეხეტებოდნენ და მივიდნენ ქალაქ იტანოსში: აქ ისინი შეხვდნენ ერთ ძოწით მოვაჭრე კაცს, რომელსაც სახელად ერქვა კორობიოსი. მან თქვა, რომ ქარმა ის ერთხელ გარიყა და მიაყენა ლიბიეს, ლიბიის კუნძულს, პლატეას. სასყიდლით დაიყაბულეს ეს კაცი და წაიყვანეს თერეზე, ხოლო თერიდან ჯერ ბევრი კი არა, სულ რამდენიმე კაცი წავიდა ლიბიის დასახვევრად. კორობიოსის წინამძღოლობით მივიდნენ ამ კუნძულ პლატეაზე, კორობიოსი იქ დატოვეს, დაუტოვეს რამდენიმე თვის სამყოფი საზრდო და თვითონ სასწრაფოდ უკან დაბრუნდნენ, რომ შეეტყობინებინათ თერელებისათვის ამ კუნძულის შესახებ.

152. რადგან ისინი უკან უფრო მეტხანს არ დაბრუნდნენ, ვიდრე დათქმული ჰქონდათ, კორობიოსს შემოაკლდა ყველაფერი. შემდეგ სამოსურთი ხომალდი (მისი მფლობელი იყო კოლაფოსი) მიცურავდა ეგვიპტეში და მიაღდა ამ პლატეას. სამოსელებმა რომ შეიტყვეს კორობიოსისაგან ამბავი, დაუტოვეს მთელი წლის სამყოფი საზრდო, თვითონ კი გავიდნენ კუნძულიდან და გაცურეს, ძალიან უნდოდათ ეგვიპტეში მოხვედრა, მაგრამ აღმოსავლეთის ქარმა მათ გზა გაუმრუდა, რადგან ქარი არ ჩადგა, გადაიარეს ჰერაკლეს სვეტები და ღვთის განგების მიხედვით მიაღწიეს ტარტესოსს. იმ დროისათვის ამ სავაჭრო ადგილში შიმოსვლა ნაკლებად იყო, ისე რომ, როდესაც სამოსელები უკან ბრუნდებოდნენ, ყველაზე მეტი სარგებელი ნაბეს საქონლის გაყიდვით ყველა იმ ელინთა შორის, ვისაც კი დაბეჭითებით ვიცნობთ, სოსტრატოსის გარდა, რომელიც იყო აფგინელი, ლაოდამანტის ძე; მასთან ხომ არავის შეუძლია მეტოქეობა, ხოლო სამოსელებმა გამოჰყვეს 6 ტალანტი, მეათედი ნაწილი თავისი მონაგებისა, და გააკეთეს. სპილენძის კურქელი, არგოლიდურის მსგავსი. მას ირგვლივ წინ წამოწეული გრიფონების თავები ჰქონდა. ის შესწირეს ჰერეს ტაძარს, ხოლო საყრდენად სამი სპილენძის მუხლმოდრეკილი ქანდაკება ჰქონდა. თითოეული 7 წყრთის სიმაღლის. ამ საქმის შედეგად უბირველესად ყოვლისა კირენელებსა და თერელებს დიდი მეგობრობა დაუმყარდათ სამოსელებთან.

153. თერელებმა კორობიოსი რომ დატოვეს კუნძულზე, დაბრუნდნენ თერაზე და გამოაცხადეს, რომ დაასახლეს კუნძულ ლიბიესთან. თერელებმა გადაწყვიტეს, შევიდოდა სოფლიდან გაეგზავნათ კაცები. ძმათა შორის წილისყრით ერთი უნდა გამოერჩიათ და მათი წინამძღოლი და მეფე იქნებოდა ბატოსი. ასე გაგზავნეს მათ ორი ორმოცდაათნიზიანი ნავი პლატეაში.

154. ამას თერელები მოგვიტხრობენ, ხოლო დანარჩენ ამბავს თერელები ისევე გადმოგვცემენ, როგორც კირენელები. მხოლოდ ბატოსის საკითხში არ ეთანხმებიან კირენელები თერელებს. ისინი ასე მოგვიტხრობენ: კრეტეზე არის ქალაქი ოაქსოსი, რომლის მეფე იყო ეტეარქოსი, მას ჰყავდა დედით ობოლი ასული, სახელად ფრონიმე. მამამ ამ დროს სხვა ქალი შეირთო ცოლად. ქალმა ნამდვილი დედინაცვლობა მოუხდომა ფრონიმეს, ყველაფერს ცუდს უკეთებდა მას და ყოველგვარ ფანდებს მიმართავდა მის წინააღმდეგ. ბოლოს გარყვნილება შესწამა და თავისი ქმარი დაარწმუნა, რომ ეს ასე არის. ცოლისაგან ჩაგონებულმა მან პირდაპირ უწმინდური საქმე ჩაიდინა თავისი ასულის მიმართ. ოაქსოსში იყო ერთი თერელი ვაჭარი, სახელად თემისონი. ეტეარქოსმა ის მეგობრად გაიხადა და ფიცი დაადებინა, რომ მოემსახურებოდა მას, როცა კი რამე დასჭირდებოდა. მას მერე, რაც თემისონმა შეჰტყიდა, ეტეარქოსმა მიუყვანა და გადასცა მას თავისი ასული და უბრძანა წაეყვანა და ზღვაში დაეხრჩო. თემისონი ძალიან გააჯავრა ფიცის ასეთმა გაწბილებამ, გაწყვიტა მასთან მეგობრობა და შემდეგი გააკეთა: მიიღო გოგონა და გაეცრა მასთან ერთად ზღვაში. როდესაც შუა ზღვაში იყო, მოინდომა ეტეარქოსის ფიცისაგან განთავისუფლება, შეკრა ქალი თოკებით და ჩაუშვა ზღვაში, შემდეგ ისევე უკან ამოიყვანა და წავიდა თერეზე.

155. იქიდან ფრონიმე წაიყვანა პოლიმნესტოსმა, თერელთა შორის სახელგანთქმულმა კაცმა და ხარჭად დაისვა. დრო რომ გავიდა, ქალმა მას გაუჩინა ბიჭი, ენაბლუ და ენაჩლუნგი, მას სახელად ერქვა ბატოსი, როგორც ამბობენ თერელები და კირენელები, ხოლო მე კი მგონია, რომ სხვა რაღაცა ერქვა მას: ბატოსი გადაერქმოდა მას მაშინ, როდესაც ლიბიეში მივიდა, იმ წინასწარმეტყველების მიხედვით, რომელიც დელფოში მოხდა მის მიმართ და იმ პატივის გამო, რაც ამ სახელს ჰქონდა მოპოვებული. საქმე ისაა, რომ ლიბიელები მეფეს „ბატოსს“ უწოდებენ და ამიტომ მგონია, რომ პითია წინასწარმეტყველებისას მას ლიბიურ ენაზე მიმართავდა, რადგან იცოდა, რომ ის ლიბიეში გაეფდებოდა. როდესაც ის დავაქაცდა, მივიდა დელფოში თავისი მეტყველების შესახებ საკითხავად; რომ შეეკითხა, პითიამ მას უპასუხა: „ბატოს, შენ აქ მეტყველების გამო მოხვედი. მეუფე ფოძბოს — აპოლონი კი ცხვრების სამშობლოში, ლიბიეში გაგზავნის ქალაქის დასაარსებლად“. ეს რომ ელინურ ენაზე ეთქვა, პითია ეტყოდა: „მეფეო, შენ აქ მეტყველების გამო მოხვედი“. ხოლო ყმაწვილმა მას მიუგო: „უფალო, მე მოვედი შენთან მეტყველების შესახებ პასუხის გასაგებად, შენ კი სხვას, შეუძლებელს რასმე მიბრძანებ, მეუბნები, რომ ლიბიე-

ში ქალაქი დავაარსო, სადა მაქვს საამისოდ ძალა, სად მყავს ხალხი?“ ეს უთხრა, მაგრამ პითიას სხვა პასუხი ვერ დააცდენინა. პითია იმასვე უწინასწარმეტყველებდა, რაც უწინ უთხრა, ხოლო ბატოსმა მიანება მას თავი, და წავიდა თერეზე.

156. ამის შემდეგ კვლავ უბედურება ეწია თვით მასაც და სხვა თერელებსაც¹. თერელებს არ ესმოდათ თავიანთი უბედურება და დელფოში გაგზავნეს კაცები თავსდატეხილი ამბის მიზეზების გასაგებად. პითიამ მათ უწინასწარმეტყველა, რომ ბატოსთან ერთად უნდა დააფუძნონ ლიბიეში კირენე და შემდეგ უკეთ იქნებიან. ამის მერე თერელებმა გაგზავნეს ბატოსი ორი ორმოცდაათნიზბიანი ხომალდით. როდესაც ესენი ლიბიეში მივიდნენ, რადგან არ იცოდნენ, რა უნდა გაეკეთებინათ, უკან წამოვიდნენ თერეზე. ხოლო თერელებმა უკან დაბრუნებულებს ისრები დაუშინეს და არ აძლევდნენ ნებას მიწას მისდგომოდნენ, ის კი არა, უბრძანებდნენ, უკან გაეცურათ. ისინი იძულებულნი გახდნენ უკან წასულიყვნენ და დაესახლებინათ კუნძული, რომელიც ლიბიესთან მდებარეობს და რომელსაც სახელად ჰქვია, როგორც უწინ ითქვა, პლატეა². ამბობენ, რომ ეს კუნძული იმოდენავეა, რამოდენაც არის ახლა კირენელთა ქალაქი.

157. ამ კუნძულზე ესენი ორ წელს ცხოვრობდნენ, მაგრამ სასიკეთო არაფერი შემთხვევით, ამიტომ ერთი თავისიანი დატოვეს. იქ და ყველა დანარჩენი წავიდა ისევ დელფოში, მივიდნენ და შეეკითხნენ სამისნოს, უთხრეს, რომ ცხოვრობენ ლიბიეში და არაფერი გაუმჯობესება მათ იქ ცხოვრებას არ მოჰყოლია, ხოლო პითიამ მათ ამაზე შემდეგი რამ უთხრა: „დიდად მიაოცებს შენი სიბრძნე, თუ შენ ჩემზე უკეთ იცი ცხვრების სამშობლო ლიბიე, მაშინ, როდესაც შენ არ ყოფილხარ იქ და მე კი ვყოფილვარ“. ეს რომ მოისმინეს, ბატოსმა და მისმა მხლებლებმა უკან გასურეს. რადგან ღმერთი არ ღებულობდა მათ ახალშენს მანამ, ვიდრე არ მიადწევდნენ თვით ლიბიეს. ამის მერე მივიდნენ კუნძულზე. თან წაიყვანეს იქ დატოვებული კაცი და დააფუძნეს ქალაქი თვით ლიბიის იმ ადგილას, რომელიც კუნძულის პირდაპირ მდებარეობს და რომელსაც სახელად ერქვა აძირისი, ამ ადგილს ორივე მხრიდან გარს არტყია უმშენენიერესი ტყიანი ხეობა და ერთის მხრივ მდინარეც ჩამოუღდის.

158. ამ ადგილას ცხოვრობდნენ ექვს წელიწადს. ხოლო მეშვიდე წელს ლიბიელები შეეხვეწნენ მათ და დაიყოლიეს ისინი, რომ უკეთეს ადგილას წაიყვანდნენ, ოღონდ ეს ადგილი დაეტოვებინათ. აქედან აპყარეს ისინი ლიბიელებმა და წაიყვანეს დასავლეთისკენ. რომ ელინებს ყველაზე უფრო ლამაზი ადგილი არ შეემჩნიათ, როდესაც ისინი მას გაივლიდნენ, ლიბიელებმა გამოზომეს დრო და ღამით გაატარეს იქ. ამ ადგილს სახელად ჰქვია ირასა. მოიყვანეს ისინი-

¹ შტრ. IV, 133.

² შტრ. IV, 151.

ნი აპოლონისად წოდებულ წყაროსთან და უთხრეს: „ელინებო, აქ მოგიხდებათ თქვენ ცხოვრება, რადგან ცა აქ გახსნილია“.

159. ახალშენის დამაარსებლის, ბატონის სიცოცხლეში (ის კი ქვეყანას მართავდა 40 წელიწადს) და მისი შვილის, არკესილეოსის დროს (ეს მართავდა ქვეყანას 16 წელიწადს) იქ მცხოვრები კირენელები იმდენნი იყვნენ, რამდენიც იყვნენ დასაწყისში, როდესაც ახალმოშენებელ მოვიდნენ. ხოლო ნესამე მმართველის დროს, რომელსაც ეწოდებოდა ბატონ ბენდიერი, პითიამ თავისი წინასწარმეტყველებით წააქეზა ყველა ელინი, წასულიყვნენ და დაესახლებინათ ლიბიე კირენელებთან ერთად, რადგან კირენელები მართლაც ეპატიებოდნენ ხალხს და მიწებს ჰპირდებოდნენ, ხოლო პითიამ შემდეგი უწინასწარმეტყველა: „ვინც ფრიად სასურველ ლიბიეში მივა მას შემდეგ, რაც მიწები დანაწილებული იქნება, მე მითქვამს, რომ ის მერე საკმაოდ შეწუხდება“. როდესაც დიდძალი ხალხი შეგროვდა კირენეში, ბევრი მიწა დაჰკარგეს მეზობლად მცხოვრებმა ლიბიელებმა და მათმა მეფემ, რომელსაც სახელად ერქვა ადიკრანი; მათ დაჰკარგეს მიწები და შევიწროვებული იყვნენ კირენელთაგან, ამიტომ გააზავნეს კაცები ეგვიპტეში და ჩაჰბარდნენ ეგვიპტის მეფეს, აპრიესს. ამან კი შეკრიბა ეგვიპტელთა დიდი ლაშქარი და გააზავნა კირენეს წინააღმდეგ. ხოლო კირენელები გამოვიდნენ ერთ ადგილთან, ირასასთან, შეებრძოლნენ ეგვიპტელებს თესტეს წყაროსთან და დაამარცხეს ისინი ბრძოლაში. რადგან ეგვიპტელებს უწინ არ ჰქონიათ გამოცდილება ელინებთან ბრძოლისა, უყურადღებოდ მოეკიდნენ ამ საქმეს და განადგურდნენ. ისე რომ, მათგან მხოლოდ მცირეოდენნი დაბრუნდნენ ეგვიპტეში. აი, ამის საპასუხოდ იყო, რომ ეგვიპტელები უკმაყოფილონი იყვნენ აპრიესით და გადაუდგნენ მას.

160. ამ ბატონს ჰყავდა შვილი, არკესილეოსი, რომელიც გამეფებისთანავე გადაემტერა თავის ძმებს, ვიდრე მათ არ მიატოვეს ის და არ წავიდნენ ლიბიის სხვა მხარეში, სადაც საკუთრივ დაიფუძნეს ქალაქი, რომელსაც მაშინაც და ახლაც ეწოდება ბარკე. ქალაქს რომ აშენებდნენ, ამასთან ერთად ლიბიელები აუჯანყეს კირენელებს. ამის შემდეგ არკესილეოსმა ილაშქრა იმ ლიბიელთა წინააღმდეგ, რომლებმაც მიიღეს მისი ძმები და რომლებიც გადაუდგნენ მას. ხოლო ლიბიელებს შეეშინდათ მისი და გაიქცნენ აღმოსავლელ ლიბიელებთან. არკესილეოსი დაედევნა გაქცეულებს, სდია მათ, ვიდრე არ მიაღწია ლიბიის ლევკონს, სადაც ლიბიელებმა გადაწყვიტეს მას თავს დასწმოდნენ. შეებრძოლებისას მათ დაამარცხეს კირენელები; ისე რომ, ადგილზე დაეცა კირენელთა 7000 ჰოპლიტი. ამ მარცხის შემდეგ არკესილეოსმა საწამლავი დალია, დაუქლურდა და მერე მისმა ძმამ, ლეარქოსმა¹ მოახრჩო იგი; ხოლო ლეარქოსი ვერაგულად მოკლა არკესილეოსის ცოლმა, რომელსაც სახელად ერქვა ერიქსო.

161. არკესილეოსის სამეფო დაიმკვიდრა მისმა შვილმა ბატონმა, რომე-

¹ ხელნაწერებში არის: *Λεαρχοῦ* და *Αλιερχοῦ*.

ლიც კოჭლი იყო და ფეხებსუსტი, ხოლო კირენელებმა, ეს უბედურება რომ შეემთხვათ, კაცები გაგზავნეს დელფოში შესაკითხავად, თუ რანაირი წესწყობილება უნდა დაიმყარონ, რომ ყველაზე უკეთ იცხოვრონ. პითიამ უბრძანა, რომ არკადიელთა მანტინეიდან მოიყვანონ კაცი, მშვიდობისმყოფელი. კირენელებმა ითხოვეს ასეთი კაცი და მანტინეელებმა მისცეს მათ მოჭალაქეთა შორის ერთი ყველაზე უფრო სახელოვანი, რომელსაც სახელად ერკვა დემონაქსი. ეს კაცი მივიდა კირენეში, შეიტყო ყველაფერი დაწვრილებით და დაყო ისინი სამ ფილედ, დაყო ისინი შემდეგნაირად: ერთი ნაწილი შედგებოდა თერელებისა და მათ მეზობლად მცხოვრებლებისაგან, მეორე — პელოპონესელთაგან და კრეტელთაგან, ხოლო მესამე — ყველა კუნძულთა მცხოვრებთაგან. შემდეგ მან მეფე ბატოსს გამოუყო საუფლისწულო მამულები და მიანიჭა ქურუმის უფლებანი, ხოლო სხვა ყველაფერი, რაც უწინ ჰქონდათ მეფეებს, ხალხს გადასცა.

162. ამ ბატოსის მეფობისას ასე გრძელდებოდა, ხოლო მისი შვილის არკესილეოსის მეფობაში დიდი შფოთიანობა ჩამოვარდა მეფის უფლებების გამო. ეს იმიტომ, რომ არკესილეოსმა, კოჭლი ბატოსისა და ფერეტიმეს ძემ თქვა, რომ არ მიიღებს მანტინეელი დემონაქსის მიერ დადგენილ წესებს, და მოითხოვა თავის წინაპართა უფლებანი. ამის მერე ის აჯანყდა, დამარცხდა და გაიქცა სამოსზე, ხოლო მისი დედა გაიქცა კიპროსის სალამინში. იმ დროისათვის სალამინს ფლობდა ეველონი, რომელმაც დელფოს შესწირა ღირსშესანიშნავი საცეცხლური, კორინთელთა საგანძურში რომ დევს. მასთან მივიდა ფერეტიმე და ლაშქარი მოსთხოვა, რომელიც მათ კირენეში დააბრუნებდა. ეველონიმა მას ყველაფერი მისცა, გარდა ლაშქრისა. ფერეტიმემ მიიღო, რაც მას მისცეს, თქვა, რომ ესეც კარგია, მაგრამ ის უკეთესი იქნებოდა, რომ მიეცათ ლაშქარიც, რომელსაც ის თხოულობდა. ის ამას ამბობდა ყოველი საჩუქრის მიღებისას, ხოლო ეველონიმა მას უკანასკნელ საჩუქრად გაუგზავნა ოქროს თითისტარი და ჯარა და ამას დაუმატა მატყლი. როდესაც ფერეტიმემ კვლავ იგივე სიტყვა გაიმეორა, ეველონიმა უთხრა, რომ ქალებს ასე ასაჩუქრებენ და არა ლაშქრითაო.

163. ხოლო არკესილეოსი ამ დროს სამოსზე იყო და მიწის განაწილების დაპირებით ყველა მამაკაცი შეკრიბა. როდესაც დიდძალი ლაშქარი შეიკრიბა, არკესილეოსმა დელფოში გაგზავნა კაცები, რომელთაც უნდა შეეტყვოთ წინასწარმეტყველება მისი უკან დაბრუნების შესახებ. პითიამ მას უთხრა შემდეგი: „ლოქისესმა ოთხ ბატოსსა და ოთხ არკესილეოსს, ადამიანთა რვა თაობას, მოგანიჭათ მეფობა კირენეზე. ის გირჩევთ თქვენ, რომ ამის მეტად ნურც კი შეეცდებით, წყნარად იყავი და დაბრუნდი შენს სამშობლოში. თუ აღმოაჩენ, რომ ღუმელი საესეა ქურჭლებით, ნუ გამოსწვავ ქურჭლებს; არამედ გაატანე ისინი ზურგის ქარს. ხოლო თუ დაანთებ ღუმელს, ნუ შეხვალ ისეთ ადგილას, რომელსაც ირგვლივ წყალი ექნება. თუ არა და დაიღუპები შენ თვითონაც და ულაამზესი ხარიც“. ასე უწინასწარმეტყველა პითიამ არკესილეოსს.

164. ხოლო არკესილეოსმა წაიყვანა კაცები სამოსიდან და დაბრუნდა კი-

რენეში, მაგრამ ძალაუფლება რომ ხელთ იგდო, დაივიწყა მისნობა და ცდილობდა თავისი გაძევებისათვის სამართალი მოეთხოვა თავისი მოწინააღმდეგეებისათვის. ზოგიერთი მათგანი სულაც გადაიხვეწა ქვეყნიდან, ხოლო ზოგიც დაიჭირა არკესილეოსმა და მოსაკლავად კაპროსზე გაგზავნა. ესენი მიაღებენ კნიდოსს, ხოლო კნიდოსელებმა ისინი გამოათრიეს ნაპირზე და გაგზავნეს თერეზე. დანარჩენი კირენელები გაიქცნენ და კერძო პირის, აგლომაქოსის დიდ კოშკში შეეფარნენ, ხოლო არკესილეოსმა ამ კოშკისათვის ირგვლივ შეშა შემოაწყობინა და ცეცხლი წააქიდებინა. როდესაც ბოროტმოქმედება ჩაიდინა, მხოლოდ მაშინ მიხვდა, რომ სწორედ ამას ნიშნავდა მისნობა, როდესაც პითიამ აუკრძალა მას, რომ თუ ღუმელში ქურჭელს აღმოაჩენდა, ისინი არ უნდა გამოეწვა მას; ამიტომ თავისი ნებით განზე გადაა კირენელთა ქალაქისაგან, რადგან ნაწინასწარმეტყველები სიკვდილის ეშინოდა და ფიქრობდა, რომ ირგვლივ წყალშემოვლებული სწორედ კირენეა. ცოლად ჰყავდა მას თავისი ნათესავი ქალი, ბარკელთა მეფის ალაქმარის ასული და ამ კაცთან წავიდა: ბარკელებმა და ზოგიერთმა კირენედან გამოქცეულმა დაინახეს ის მოედანზე მოსიარულე და მოკლეს, შემდეგ მოკლეს, აგრეთვე, მისი სიმამრიც, ალაქმარიც. ამრიგად, არკესილეოსი, ნებითა თუ უნებლიეთ წინასწარმეტყველების მიმართ სწორად არ მოიქცა და ეწია კიდევაც თავისი ბედი.

165. ხოლო ვიდრე არკესილეოსი ბარკეში იმყოფებოდა და თავისთავს ბოროტს უმზადებდა, დედამისს, ფერეტიმეს კირენეში თავისი შვილის ყოველი პატივი ჰქონდა. განაგებდა ყოველგვარ საქმეს და იჭდა კიდევაც სათათბიროში. ხოლო მას შემდეგ, რაც შეიტყო, რომ შვილი მოუკვდა ბარკეში, ადგა და გაიქცა ეგვიპტეში; არკესილეოსს ბევრი რამ კარგი ჰქონდა გაკეთებული კამბისესისათვის, კიროსის ძისათვის, რადგან სწორედ ამ არკესილეოსმა გადასცა კირენე კამბისესს და მას ხარკს უხდიდა¹. როდესაც მივიდა ფერეტიმე ეგვიპტეში, არიანდესის მავედრებლად დაჯდა და სთხოვა მას, მისთვის თავი გამოედო, თან საბუთად იყენებდა იმას, რომ მისი შვილი შეეწირა მიდიელთა მიმართ კეთილგანწყობილებას.

166. ეს არიანდესი იყო ეგვიპტის მმართველი, კამბისესის მიერ დაყენებული; შემდეგ ხანში ის დაიღუპა იმიტომ, რომ თავს დარიოსს უტოლებდა. მან შეიტყო და დაინახა, რომ დარიოსს სურს თავისი თავის ისეთი მოსაგონარი დატოვოს. როგორც არც ერთ სხვა მეფეს არ გაუკეთებია და ჰპაძავდა მას, ვიდრე არ მიეზლო.

საქმე ის იყო, რომ დარიოსი რაც შეიძლება სუფთად აღნობინებდა ოქროს და ისე აჭრევინებდა მონეტებს, ხოლო არიანდესი, რომელიც ეგვიპტის მმართველი იყო, ამასვე აკეთებდა ვერცხლის მიმართ. ახლაც ყველაზე უფრო სუფთა ვერცხლი არიანდესის ვერცხლია. როდესაც დარიოსმა შეიტყო, რომ ის ამას აკეთებდა, სხვა მიზეზი მოიღო, ორგულობა დასწამა და მოაკვლევინა.

¹ შტრ. III. 13.

167. მაშინ ამ არიანდესმა შეიბრაღა ფერტიმე და მისცა მას მთელი ეგვიპტის ლაშქარი, როგორც ქვეითი, ასევე საზღვაო; ქვეითი ჯარის მხედართმთავრად დაუყენა ამასისი, მარაფიელთაგანი. ხოლო ფლოტის უფროსად — ბადრესი, რომელიც იყო პასარგადთა გვარიდან. ვიდრე ლაშქარს გაგზავნიდა, არიანდესმა შიკრიკი აფრინა ბარკეში, რომ შეეტყო, თუ ვინ მოკლა არკესილეოსი. ხოლო ყველა ბარკელმა თავის თავზე მიიღო ეს ბრალდება, რადგან მისგან ბევრი ბოროტება ჰქონდათ გადატანილი. ეს რომ შეიტყო არიანდესმა, მაშინვე გაგზავნა იქ ლაშქარი ფერტიმესთან ერთად. ეს დანაშაული, ასე მგონია, მხოლოდ სათქმელად მოიმიზეზა იმისათვის, რომ ლაშქარი გაეგზავნა ლიბიელთა დასაპყრობად. რადგან ლიბიეში მრავალი სხვადასხვა ტომია, რომელთაგან მხოლოდ მცირეოდენნი იყვნენ სპარსეთის მეფის ქვეშევრდომები, უმეტესობა კი დარიოსს არაფრად აგდებდა.

168. ხოლო ლიბიელები ასეთი თანამიმდევრობით ცხოვრობდნენ: ეგვიპტიდან დაწყებული ლიბიელთაგან პირველები ცხოვრობენ აღირმაქიდები, რომლებიც ძირითადად ეგვიპტურ წესებს მისდევენ, ხოლო ტანსაცმელს ატარებენ ისეთსავე, როგორსაც სხვა ლიბიელები. მათი ქალები ორივე წვივზე იკეთებენ სპილენძის სამკაულს, თავზე გრძელი თმა აქვთ და როდესაც ისინი თავშეტილს დაიჭერენ, მათ ჯერ თვითონ უკბენენ და შემდეგ ისე გადააგდებენ. ლიბიელთა შორის მხოლოდ ესენი სჩადიან ამას და მხოლოდ ესენი აჩვენებენ მეფეს ქალწულებს გათხოვების წინ; ხოლო თუ მეფეს მოეწონა რომელიმე მათგანი, მას ნამუსს ახდის. ეს აღირმაქიდები ცხოვრობენ ეგვიპტიდან ვიდრე ნავსადგურამდე, რომელსაც პლინოსი ეწოდება.

169. ამათ მოჰყვებიან გილიგამები, რომელთაც უპირავთ ქვეყანა მათგან დასავლეთისაკენ ვიდრე აფროდისიასის კუნძულამდე. აი, ამ მხარის შუაში მდებარეობს კუნძული პლატეა, რომელიც დასახლეს კირენელებმა, ხოლო მატერიკზე არის მენელეოსის ნავსადგური და აძირისი, სადაც ოდესღაც ცხოვრობდნენ კირენელები. სწორედ აქ გვხვდება პირველად მცენარე სილფიონი¹. სილფიონი იზრდება იმ ტერიტორიაზე, რომელიც ვრცელდება პლატეის კუნძულიდან ვიდრე სირტისის შესართავამდე. ეს ტომი იმის მსგავს წესებს მისდევს, როგორსაც სხვა ლიბიელები.

170. გილიგამებს მისდევენ დასავლეთისაკენ ასბისტები. ესენი კირენეს ზემოთ ცხოვრობენ. ასბისტები ზღვამდე ვერ აღწევენ, რადგან ზღვის გასწვრივ ცხოვრობენ კირენელები. ოთხცხენიან ეტლს ისინი ლიბიელთა შორის ყველაზე უკეთ მართავენ, ხოლო მათი ჩვეულებების მეტი წილი კირენელების ჩვეულებათა მიბაძვას წარმოადგენს.

171. ასბისტებს დასავლეთისაკენ მისდევენ ავსქისები. ესენი ბარკეს ზე-

¹ ლათინ. *Laserpilium*—აფრიკული მცენარე, რომლის წვენიც იხმარება წამლადც და შესანელებლადც ინგლ. თარგმანში: *Assa faetida*.

მთ ცხოვრობენ და ზღვამდე ევესპერიდესთან აღწევენ. ავსქისების ქვეყნის შუაში ცხოვრობენ ბაკალები, მცირერიცხოვანი ტომი, რომელიც ზღვამდე აღწევს ბარკის ქალაქ ტავქეარასთან. ისინი იმავე წესებს მისდევენ, რომლებსაც კირენეს ზემოთ მცხოვრები ტომები.

172. ამ ავსქისებს დასავლეთისკენ მისდევენ ნასამონები, მრავალრიცხოვანი ტომი, რომელიც ზაფხულში ზღვის პირას ტოვებს თავის საქონელს და თვითონ ადის ავგილის მხარეში ფინიკების შესაგროვებლად, რადგან იქ იზრდება მრავალი და უზარმაზარი პალმები და ყველას ნაყოფი ასხია. როდესაც ისინი მონინადირებენ ხოლმე კალიებს, მზეზე ახმობენ, ფქვავენ, შემდეგ რძეში ურევვენ და ისე სვამენ. ჩვეულებრივ თითოეულ მამაკაცს ბევრი ცოლი ჰყავს და შეუძლია ყველა ქალთან ჰქონდეს ურთიერთობა. რასაც აკეთებენ მასაგეტების მსგავსად¹.

ესენიც კვერთხს გამოდგამენ ხოლმე და ისე წვებიან ქალთან. როდესაც ნასამონი ცოლს პირველად ირთავს, წესია, რომ პირველ ღამეს პატარძალმა ყველა სტუმარს უნდა ჩამოუაროს და ყველა მათგანთან დაწვეს. თითოეული სტუმარი, რომელიც წება ქალთან, აძლევს მას საჩუქარს, რაც სახლიდან აქვს თან მოტანილი.

ნასამონების ფიცი და მისნობა ასეთია: ისინი იფიცებენ ყველაზე უფრო სამართლიანად და მამაცად შერაცხილ ვაჟაკებს. ფიცისას მათ საფლავებს ენებიან, ხოლო როდესაც მისნობა სურთ, წინაპართა საფლავებზე მიდიან, ლოცულობენ და იქვე იძინებენ. რა სიზმარსაც ნახავენ ძილში, იმას ლებულობენ წინასწარმეტყველებად. პირობის დადებისას ისინი ასე იქცევიან: თავისი ხელით ასმევს ერთი მეორეს და თვიჯნავს მისი ხელიდან სვამს. თუ არა აქვთ არავითარი სასმელი, მაშინ მტვერს იღებენ მიწიდან და იმას ლოკავენ.

173. ნასამონების მეზობლები არიან ფსილები. ისინი ამგვარად ამოწყდნენ: სამხრეთის ქარი უბერავდა და წყლის საცავეები ამოაშრო. მთელი ქვეყანა, რომელიც სირტიისის შიგნით იყო, უწყლოდ დარჩა. ფსილებმა მოითათბირეს და საერთო გადაწყვეტილებით გაილაშქრეს სამხრეთის ქარის წინააღმდეგ (ვამბობ იმას, რასაც ამბობენ ლიბიელები). როდესაც მივიდნენ ქვიშოვან უდაბნოში, დაუბერა სამხრეთის ქარმა და ქვიშა წააყარა მათ. როდესაც ისინი დაილუპნენ, მათი ქვეყანა ნასამონებმა დაიპირეს.

174. ამათ ზემოთ, სამხრეთის ქარის მიმართულებით, მხეცებით სავსე მხარეში ცხოვრობენ გარამანტები, რომლებიც გაურბიან ყველა ადამიანს და ყოველგვარ ურთიერთობას; მათ არც არავითარი საომარი იარაღი აქვთ და არც თავდამსხმელებს იგერიებენ.

175. ესენი ცხოვრობენ ნასამონების ზემოთ. ხოლო ზღვის გასწვრივ, დასავლეთისაკენ ადგილი უჭირავთ მაკებს. რომლებიც თავს იკრეპენ; ისინი თმის

¹ შტრ. I, 216.

შუა ნაწილს იზრდიან, ხოლო აქეთ-იქიდან თმას ძირში იკრეპენ. ომში ფარე-
ბად სირაქლემას ტყავებს ხმარობენ. მათ ქვეყანაზე მდინარე კინიფსი მიედინება,
რომელიც იწყება ეგრეთწოდებულ ქარიტთა ბორცვიდან და ერთვის
ზღვას. ეს ქარიტთა ბორცვი ხშირი ტყით არის დაფარული, მაშინ, როდესაც
ლიბიის ადრემოხსენებული დანარჩენი ნაწილი სულ მოტიტვლებულია. ზღვი-
დან ამ ბორცვამდე 200 სტადიონია.

176. ამ მაკების მომდევნო ტომი გინდანებია, მათი ქალები კოკებზე მრავალ
ტყავის რგოლს ატარებენ შემდეგი მიზეზის გამო, როგორც ამბობენ: რამდენ
კაცთანაც დაწვება ქალი, იმდენ ტყავის რგოლს შემოირტყამს კოკზე, ხოლო
ვისაც ყველაზე მეტი ექნება ასეთი რგოლი, ის ყველაზე უკეთესად ჩაითვლება,
რადგან ყველაზე მეტ მამაკაცს ჰყვარებია ის.

177. კონცხზე, რომელიც ამ გინდანთა ქვეყნიდან არის შექრილი ზღვაში,
ცხოვრობენ ლოტოფაგები, რომლებიც მხოლოდ ლოტოსის ნაყოფს ჭამენ და
იმით არსებობენ. ლოტოსის ნაყოფი სიდიდით იმოდენავეა, რამოდენაც არის
დანამასტაკის ნაყოფი, ხოლო სიტკბოთი ჩამოჰგავს პალმის ნაყოფს. ამ ნაყოფისაგან
ლოტოფაგები აყენებენ ღვინოსაც.

178. ლოტოფაგებს ზღვის გასწვრივ მისდევენ მაქლიები, ესენიც ჭამენ ლოტოსს,
მაგრამ გაცილებით უფრო ნაკლებ, ვიდრე ზემოთ ხსენებული ტომი. ესენი აღწევენ
დიდ მდინარემდე, რომელსაც სახელად ჰქვია ტრიტონი. ეს მდინარე ერთვის
დიდ ტბას, ტრიტონისს. ამ ტბაში არის კუნძული, რომელსაც ჰქვია ფლა.
ამბობენ, ნაწინასწარმეტყველები იყო, რომ ეს კუნძული ლაკედემონელებმა
უნდა დაასახლონო.

179. კიდევ ასეთ ამბავსაც მოგვითხრობენ: იესონმა, როდესაც მან პელიონთან
არგო ააგო, მოათავსა მასზე ჰეკატომბიცა და სპილენძის სამფეხიცი, შემოუარა
პელოპონესს და უნდოდა დელფოში მისვლა. როდესაც ცურვის დროს მალევესთან
მოხვდა, ჩრდილოეთის ქარმა წაიღო ის ლიბიისკენ, ვიდრე ხმელეთს დაინახავდა,
აღმოჩნდა ტრიტონისის ტბის თხელ წყალში. მან არ იცოდა, როგორ უნდა
გამოსულიყო და ფიქრობენ, თითქოს გამოჩნდა ტრიტონი და უბრძანა
იესონს, მისთვის მიეცა სამფეხი. ამასთანავე უთხრა, რომ გზას უჩვენებდა და
უწებლებს გაამგზავრებდა. იესონმა დაუჯერა, ისე რომ უჩვენა მას ტრიტონმა
გზა თავთხელ წყალში, ხოლო სამფეხი დაიდგა თავის სამსხვერპლოში და ამ
სამფეხზე დამჯდარმა უწინასწარმეტყველა მანიშნებელი სიტყვა იესონის
თანამგზავრებს, რომ თუ ვინმე არგოს მეზღვაურთა ჩამომავალთაგანი წაიღებს
სამფეხს, მაშინ აუცილებელი იქნება ტრიტონისის მიდამოში ასი ელინური ქალაქის
აგება. ეს რომ მოისმინეს ლიბიის მცხოვრებლებმა, დამალეს სამფეხი.

180. ამ მაქლიებს მოსდევენ ავსეები. ესენიცა და მაქლიებიც ტრიტონისის
ტბის ირგვლივ ცხოვრობენ, ხოლო მათ საზღვრავს ერთმანეთისაგან მდინარე
ტრიტონი, მაქლიები უკან უშვებენ გრძელ თმას, ხოლო ავსეები — წინ. ათენას
ყოველწლიურ დღესასწაულზე მათი ქალწულები ორად იყოფიან და ერთმა-

ნეთს ებრძვიან ქვებითა და ჯოხებით და ამბობენ, რომ ამით მამაპაპეულ წესს ასრულებენ ადგილობრივი ღმერთქალის მიმართ, რომელსაც ჩვენ ათენას ვუწოდებთ. იმ ქალწულებს, ვინც კრილობებისგან მოკვდება, ისინი ცრუ ქალწულებს უწოდებენ. ვიდრე გაუშვებენ ქალებს საბრძოლველად, ისინი საყოველთაოდ ყველაზე უფრო ლამაზად აღიარებულ ქალწულს მორთავენ ხოლმე კორინთული მუზარადით და ელინური შეკუთვრილობით, დასვამენ ეტლზე და შემოატარებენ ტბის ირგვლივ (მე არ შემძლია ვთქვა, ქალწულებს რა საკუთრებით რთავდნენ, ვიდრე ელინები მათ მეზობლად დასახლებოდნენ, მაგრამ მგონია კი, რომ ეგვიპტური იარაღით ირთვებოდნენ ისინი, რადგან ფარიცა და მუზარადიც ეგვიპტიდან შევიდა ელინებში). ამბობენ, რომ ათენა პოსეიდონისა და ტრიტონისის ტბის ასულია, მაგრამ ის თავის მამის უკმაყოფილო იყო და თავი გადააბარა ზევსს; ზევსმა ის თავის ასულად აქცია, ისინი ამას ამბობენ, ქალებთან ურთიერთობა ისევე აქვთ, როგორც ცხოველებს. როდესაც ქალს ბავშვი წამოეზრდება, ერთ ადგილას იყრიან თავს მამაკაცები ყოველ მესამე თვეს და იმის შეილად ჩაითვლება ბავშვი, ვისაც ჰგავს ამ მამაკაცთა შორის.

181¹. მომთაბარე ლიბიელთა შორის ესენი არიან ზღვისპირის მცხოვრებლები. მათ ზემოთ შიგნით ხმელეთზე ლიბიე მხეცებითაა სავსე, ხოლო მხეცებით სავსე ლიბიის ზემოთ გადაკიმულია ქვიშოვანი ზეგანი, რომელიც ვრცელდება ეგვიპტელთა თებედან ჰერაკლეს სვეტებამდე. ამ ზეგანზე დაახლოებით 10 დღის სავალ მანძილზე ერთმანეთისაგან დაშორებით ბორცვებადაა დაგროვილი მსხვილმარცვლოვანი მარილის ზოდები. თითოეული ბორცვის თავზე შუიდან ამოდის ცივი და ტკბილი წყალი, ხოლო მის ირგვლივ ცხოვრობს ხალხი, რომელიც უდაბნოსაკენ და მხეცებით სავსე ლიბიის ზემოთ ყველაზე განაპირას არიან. თებედან 10 დღის სავალ გზაზე პირველები არიან ამონიები, რომელთაც აქვთ თებელი ზევსის სალოცავი აქაც და თებეშიც, როგორც უწინაც ვთქვი², არის ზევსის ვერძისსახიანი გამოსახულება. მათ სხვა წყაროს წყალიც აქვთ, რომელიც დილაადრიან თბილია, შემდეგ ბაზრის ავსების დროისათვის ცივდება, ხოლო შუა დღისას ის ძალიან ცივია. აი, ამ დროისათვის ისინი რწყავენ ბაღებს. დღე როდესაც გადაიხრება, ის თანდათან კარგავს სიგრილეს და მზის ჩასვლისას წყალი ისევ თბება. წყლის სითბო განსაკუთრებით იმატებს შუალამის მოახლოებისას და იმდენად იმატებს, რომ სულ თუხთუხით დღუღს. შუალამე რომ გადავა, წყალი გათენებამდე თანდათან გრილდება. ამ წყაროს სახელწოდება არის მზის წყარო.

182. ამონიების შემდეგ ისევ ამ ქვიშოვან ზეგანზე, უფრო შორს 10 დღის სავალ გზაზე, არის მარილის ბორცვი, მსგავსი ამონიების ბორცვისა, არის წყა-

¹ §§ 181—185 პაუელის შენიშვნის თანახმად არის გვიანდელი დამატება.

² II, 41.

ლიც და მის ირგვლივ ცხოვრობს ხალხი. ამ ადგილს ეწოდება ბევილა. ამ ადგილას მოდიან ნასამონები ფინიკების შესაგროვებლად¹.

183. ავგილებიდან შემდეგი ათი დღის სავალ გზაზე არის კიდევ ერთი მარილის ბორცვი, წყალი და ბევრი ნაყოფის მომტანი პალმის ხე, ისევე როგორც სხვა ბორცვებზე. მასზე ცხოვრობს ხალხი, რომელსაც სახელად ჰქვია გარამანტები, ეს ძალიან დიდი ტომია; ისინი მიწას ჯერ მარილს აყრიან და მერე ისე თესავენ. აქედან ლოტოფაგებამდე უმოკლესი გზაა და ეს გზა არის 30 დღის სავალი. ამ ხალხში გვხვდება უკულმამძოვარი ხარები. ისინი უკულმამძოვრები შემდეგი მიზეზის გამო არიან: მათ რქები წინისაქენ აქვთ მოხრილი, ამიტომ უკან მიდიან და ისე ძოვენ; წინსვლის დროს ძოვა არ შეუძლიათ, რადგან დედამიწას უწინ რქებით ებჯინებიან. ისე სხვაფრივ არაფრით განსხვავდებიან სხვა ხარებისაგან, გარდა ტყავის სისქისა და სიმკვრივისა. ეს გარამანტები ოთხხენიანი ეტლებით ნადირობენ გამოქვაბულებში მცხოვრებ ეთიოპებზე, რადგან ის ეთიოპები, რომლებიც ცხოვრობენ გამოქვაბულებში, ყველა ადამიანებზე უფრო ფეხმარდები არიან, ვის შესახებაც კი რამე გავიგია და მოგვისმენია. ეს გამოქვაბულის მცხოვრებლები იკვებებიან გველებით, ხვლიკებით და სხვა მსგავსი ქვეწარმავლებით. ხოლო მათი ენა არც ერთ სხვა ენას არ მიაგავს. ისინი ისე წვიან, როგორც ღამურები.

184. ხოლო გარამანტა შემდეგ 10 დღის სავალ გზაზე არის კიდევ ერთი მარილის ბორცვი, წყალი და ხალხი, რომელიც მის ირგვლივ ცხოვრობს და რომელსაც სახელად ჰქვია ატარანტები. ჩემთვის ცნობილ ხალხთა შორის, მხოლოდ ესენი არიან უსახელოები, რადგან მათი საერთო სახელია ატარანტები. ხოლო სათითაოდ მათ შორის არავის აქვს საკუთარი სახელი. როდესაც მზე მეტისმეტად დააცხუნებს, ესენი მას წყევლიან და სამარცხვინოდ ლანძღავენ, რადგან ის წვავს და ანადგურებს თვითონ ადამიანებსაც და მათ ქვეყნებსაც. ატარანტებს შემდეგ კვლავ 10 დღის სავალ გზაზე არის ახლა სხვა მარილის ბორცვი, წყალი და ხალხი, რომელიც მის ირგვლივ ცხოვრობს. ამ ბორცვს მოსდევს მთა, რომელსაც სახელად ჰქვია ატლასი. ეს მთა ვიწროა და სრულიად მრგვალი, იმასაც ამბობენ, რომ იმდენად მაღალია, რომ მისი მწვერვალის დანახვა არც კი შეიძლება, რადგან არასოდეს ტოვებს მას ღრუბელი, არც ზაფხულში და არც ზამთარში. ადგილობრივი მცხოვრებნი ამბობენ, რომ ეს არის ზეცის საბჯენი სვეტი. ხოლო ხალხი, რომელიც ამ მთასთან ცხოვრობს, მისი მოსახლეა. მათ ხომ ატლანტები ეწოდებათ. ამბობენ, რომ ისინი არაფერ სულიერს არ ჭამენ და არც სიზმრებს ხედავენ.

185. მე შემიძლია ჩამოვთვალო იმ ხალხთა სახელები, რომლებიც ზეგანზე ცხოვრობენ ატლანტებამდე, ხოლო ვინც მათ შემდეგ არიან, იმათ სახელებს ვეღარ ჩამოვთვლი. ეს ზეგანი აღწევს ჰერაკლეს სვეტებამდე და ვრცელდება.

მათ შემდეგაც. ხოლო ამ ზეგანზე ყოველ ათი დღის სავალ გზაზე არის მარჩლის საბადო და იქვე ცხოვრობს ხალხი, ხოლო სახლები მათ ყველას 'ქვამარჩლისაგან აქვთ აგებული: ლიბიის ამ ნაწილში ხომ სრულიად არ იცის წვიმები. რომელსაც, ცხადია, ვერ გადაარჩებოდა მარჩლისაგან ნაგები კედლები. მარჩლი, რომელსაც აქ თხრიან, ფერად თეთრია და ძოწისფერი, ამ ზეგანის ზემოთ ნისკან სამხრეთით, ლიბიის შიგნითა ნაწილებში არის უდაბური მზარე, უწყლო, უმხეცო, უწვიმარი და უტყეო და იქ სულ არაა სინესტე.

186. ამრიგად, ეგვიპტიდან ტრიტონისის ტბამდე მომთაბარე ლიბიელები არიან ხორცის მკამელები და რძისმსმელები, მხოლოდ ძროხის ხორცს არ ეკარებინან, იმავე მიზეზის გამო, რატომაც არ ჰქავენ მას ეგვიპტელები¹. ასევე არ აშენებენ ისინი ღორებს. არც კირენელი ქალები ჰქავენ ძროხის ხორცს ეგვიპტისისის შიშით, ის კი არა; ისინი გამო, ისინი მარხვას ინახვენ და დღესასწაულებს აწყობენ. ხოლო ბარკელი ქალები არც ძროხის ხორცს ჰქავენ და არც ღორისას.

187. ასეა ეს ამბები. ხოლო ტრიტონისის ტბის დასავლეთით არც მომთაბარე ლიბიელები არიან, არც იმავე კანონებს იცავენ მოსახლეობა და არც მათი ბავშვები აკეთებენ იმას, რასაც ჩვეულებრივ მომთაბარეები აკეთებენ ხოლმე. ხოლო ლიბიელი ნომადები, დაბეჭითებით არ შემოძლია თქმა რომ ყველანი, მაგრამ მათ შორის ბევრნი, ამას აკეთებენ: თავიანთ შვილებს, როდესაც კი ისინი ოთხი წლისა გახდებიან, ცხვრის ჭუჭყიანი მატყლით უწვავენ თავზე ძარღვებს, ხოლო ზოგიერთები მათ შორის ბავშვებს ძარღვებს საფეთქლებთანაც უწვავენ. ამას იმისთვის აკეთებენ, რომ მთელი სიცოცხლის განმავლობაში აღარ დაიტანჯონ ისინი თავიდან ლორწოს დენიჯ. ისინი ამბობენ, რომ სწორედ ამიტომ ვართ ყველაზე უფრო ჯანმრთელებიო. მართლაც, ლიბიელები ჩვენთვის ცნობილ ყველა ადამიანზე უფრო ჯანმრთელები არიან². მე დაბეჭითებით არ ვიცი, ეს ამის გამოა, თუ არა, მაგრამ ისინი მართლაც ყველაზე ჯანმრთელები არიან. როდესაც ბავშვებს წვავენ, თუ მათ კრუნჩხვა დაემართათ, მათ მიმართ ასეთ წამალს ხმარობენ; გადაასხამენ თხის შარდს და ამით არჩენენ. მე ვამბობ იმას, რასაც ამბობენ თვითონ ლიბიელები.

188. მსხვერპლს მომთაბარეები ასე სწირავენ: ჯერ საქონელს ყურს მოაჭრიან, გადაისვრიან იმას სახლის ზემოთ და ამას რომ გააკეთებენ, შემდეგ მოუგრენენ მას კისერს. ისინი მხოლოდ მზესა და მთვარეს სწირავენ მსხვერპლს. ამათ მსხვერპლს სწირავენ ყველა ლიბიელი, ტრიტონისის ტბასთან მცხოვრებნი უპირატესად ათენას სწირავენ მსხვერპლს, ხოლო მათ შემდეგ მცხოვრებნი — ტრიტონისა და პოსედონს.

189. ელენებმა ლიბიელი ქალებისაგან გადმოიღეს ის ტანსაცმელი და აბჯარი, რაც ათენას გამოსახულებებზე გვხვდება. მართლაც, თუმცა ლიბიელ ქალ-

¹ შტრ. II, 18, სადაც სხვა რამ სწერია.

² II, 77.

თა ტანსაცმელი ტყავისაა და აბჯარზე ჩამოკიდებული ფოჩები გველები კი არაა, თასმებია, მაგრამ სხვა ყველაფერში ისინი ერთნაირები არიან. თვით სახელწოდებაც გვიმტკიცებს იმას, რომ ლიბიიდან არის შემოსული პალადას გამოსახულებების ტანსაცმელი: ლიბიელი ქალები ტანსაცმელზე ატარებენ უბეწვო ფოჩებიან თხის ტყავს, შეღებილს ენდროში, აი, ამ თხის ტყავისაგან¹ გადმოიღეს ელინებმა სახელი აბჯარისა². მე ვფიქრობ, რომ მსხვერპლშეწირვის დროს კვიელი პირველად აქედან წარმოსდგა, რადგან ლიბიელი ქალები კვიელს ხშირად მიმართავენ და კარგადაც კვიიან. ასევე ლიბიელთაგან ისწავლეს ელინებმა ოთხი ცხენის შებმა ეტლში.

190. მომთაბარეები თავიანთ მიცვალებულებს ისევე მარხავენ, როგორც ელინები, გარდა ნასამონებისა, ესენი მათ დამჯდარებს მარხავენ და იმას ცდილობენ, რომ როდესაც ადამიანს სული ამოსდის, იჯდეს და დაწოლილი არ მოკვდეს. მათი საცხოვრებლები გაკეთებულია ლერწმის ღეროს ირგვლივ მოწნული შტოებისაგან და მათი გადატანა შეიძლება. აი, ასეთ წესებს მისდევენ მომთაბარეები.

191. მდინარე ტრიტონის დასავლეთით ავსებებს მისდევენ მიწათმოქმედი ლიბიელები, რომლებიც ცხოვრობენ ერთ ადგილზე და აშენებენ სახლებს, მათ სახელად ჰქვიათ მაქსიები. მათ თავის მარჯვენა მხარეზე გრძელი თემები აქვთ, მარცხენა მხარე კი მოპარსული, ხოლო სხეულზე ისვამენ სურინჯს. ისინი ამბობენ, ტროიდან მოსული ხალხის ჩამომავლები ვართო. ეს მხარე და ლიბიის დანარჩენი ნაწილი, რომელიც დასავლეთისკენ არის, ბევრად უფრო მდიდარია მხეცებითა და ტყეებით, ვიდრე მომთაბარეთა მხარე. რადგან ლიბიის ის ნაწილი, რომელიც აღმოსავლეთისაკენაა და რომელიც უჭირავთ მომთაბარეებს, დაბლობია და ქვიშიანი, ვიდრე მდინარე ტრიტონამდე, ხოლო ნაწილი მდინარე ტრიტონიდან დასავლეთით, სადაც ცხოვრობენ მიწათმოქმედები, ძალიან მთიანია, ტყიანი და მხეცებით მდიდარი. აქ გვხვდებიან უზარმაზარი გველები, ამას გარდა ლომები, სპილოები; დათვები, ასპიტები, ვირები, რომელთაც რქები აქვთ, ძაღლისთავა ადამიანები და უთავო ადამიანები, რომელთაც თვალები აქვთ მკერდზე, როგორც თვით ლიბიელები ამბობენ, — ველური მამაკაცები და ველური ქალები და დიდი სიმრავლე სხვა ჩვეულებრივი³ მხეცებისა.

192. ხოლო ნომადების ქვეყანაში ამისთანა არაფერია, სამაგიეროდ იქ არის შემდეგი ცხოველები: ნიამორები, ქურციკები, ჭირინები, ვირები, არა ისინი, რომელთაც რქები აქვთ, არამედ სხვები, არამსმელები (რადგან ისინი წყალს არ სვამენ), ნიამორები, რომელთა რქებისაგანაც კეთდება ქნარის სახელურები (სიდიდით ეს ცხოველი ხარისოდენა არის), მელიები, აფთრები, ზღარბები, ვე-

¹ ბერძნ. αλεξή—თხის ტყავი.

² αλεξίς—აბჯარი; ეგვიპტ.

³ ზოგი წავითხვის მიხედვით „არაჩვეულებრივი“.

ლური ვერძები, დიქტიები, ტურები ავაზები, ჯიქები, ნიანგები, რომლებიც სამი წყართის სიგრძისა არიან, მიწაზე ცხოვრობენ და ძალიან ჰგვანან ხვლიკებს, სირაქლეები, პატარა გველები, რომელთაც თითოეულს თითო რქა აქვს. აი, ეს მხეცები არიან აქ და ამას გარდა კიდევ ისეთებიც, როგორებიც სხვაგან, გარდა ირმებისა და გარეული ტახებისა. ირემი და გარეული ტახი ლიბიეში სრულეებით არ არის. აქ სამგვარი ჯიშის თაგვებია. ერთი იწოდებიან ორფეხად, მეორენი — ძეგერიებად (ეს ლიბიური სახელია და ელინურ ენაზე ნიშნავს „ბორცვებს“), ხოლო მესამენი ზღარბებად, სადაც სილფიონი¹ იზრდება, იქ გვხვდებიან ისეთივე კვერნები, როგორებიც ტარტესოსში, ასეთები არიან მომთაბარე ლიბიის ქვეყნის მხეცები, რამდენადაც კი შეეძლებოდა, რომ მივწვდომოდით და გამოგვეკვლია.

193. მაქსიებს ემეზობლებიან ლიბიელი ძავეკები, რომელთა ქალები მართავენ ეტლებს, როდესაც ისინი ომში მიდიან.

194. ამათ ემეზობლებიან გიძანტები; მათთან ბევრ თაფლს ამზადებენ ფუტკრები, მაგრამ, ამბობენ, რომ კიდევ უფრო მეტ თაფლს აკეთებენ თვითონ ხელოსანი ხალხი. ყველა ესენი ტანს სურინჯით იღებავენ და ჭამენ მაიმუნებს, რომლებიც ბლომად არიან მთებში.

195. კარქედონელები ამბობენ, რომ მათ ქვემოთ მდებარეობს კუნძული, რომელსაც სახელად ჰქვია კირაიისი. იგი სიგრძით 200 სტადიონია, ხოლო სიგანეში ვიწროა და ადვილად გადაისვლება მასზე ხმელეთიდან. ის სავსეა ზეთისხილითა და ვაზით. ამ კუნძულზე არის ტბა, რომლის შლამიდანაც ადგილობრივი ქალწულები ოქროს მარცვლებს კრეფენ ფრინველების ფრთებით, რომლებსაც ფისი უსვია. ეს მართალია თუ არა, არ ვიცი, რაც მითხრეს, იმას ვწერ. მაგრამ შესაძლოა ასეც არის, რადგან მე თვითონ ვნახე, რომ ძაკინთოსში ტბიდან და წყლიდან ფისი ამოჰქონდათ. ძაკინთოსში ბევრი ტბაა და მათ შორის უდიდესი 70 ფუტია ყოველი მიმართულებით, ხოლო სიღრმით ორი ორგიაა. მასში ჩაუშვებენ ხოლმე ჭოკს, რომელსაც წვერზე ტვიის ტოტი აქვს მიმაგრებული, შემდეგ ტვიის ტოტით ამოაქვთ ფისი, რომელსაც ასფალტის სუნი უდის, ხოლო სხვა მხრივ უკეთესია პიერიის ფისზე. შემდეგ ასხამენ მას ორმოში, რომელიც ტბის მახლობლად არის მოთხრილი. როდესაც მას ბლომად მოაგროვებენ, ორმოდან გადმოსახამენ ამფორებში, რაც არ უნდა ჩავარდეს ტბაში. მიდის მიწის ქვეშ და შემდეგ აღმოჩნდება ზღვაში. ხოლო ზღვა დაახლოებით 4 სტადიონით არის დაშორებული ტბას. ამრიგად, ლიბიეში მდებარე კუნძულის შესახებ რასაც მოგვითხრობენ, ისიც მართალი უნდა იყოს.

196. კარქედონელები იმასაც ამბობენ, რომ ლიბიისაა ჰერაკლეს სეეტების გადაღმა ხალხით დასახლებული მხარეც. მათთან როდესაც მიდიან კარქედონელები და მიაქვთ სავაქრო, ჩაამწყრივებენ მას ნაპირზე, თვითონ ისევ ხო-

¹ შდრ. IV, 169.

მალდებზე ადიან და კვამლს უშვებენ. ადგილობრივი მცხოვრებლები ხედავენ კვამლს, მიდიან ზღვასთან, შემდეგ საქონლის სამაგიეროდ ოქროს ტოვებენ და მიდიან საქონლისაგან შორს. კარქედონელები გამოდიან და ათვალეირებენ, საქონლის შესაფერისი ოქრო თუა დატოვებული, თუ საკმარისია, მიაქვთ და მიდიან, ხოლო თუ არაა საკმარისი, ბრუნდებიან უკან ხომალდებზე და იცდიან, მოსახლეობა კი მოდის და კიდევ უმატებს ოქროს იქამდე, ვიდრე მათ არ დაი-
წყობულებს. არც ერთი მხარე არ იქცევა უსამართლოდ, რადგან არც კარქედონელები ჰკიდებენ ოქროს ხელს, ვიდრე ის საქონლის ღირებულებას არ გაუ-
თანაბრდებია, და არც ადგილობრივი მცხოვრებლები ეკარებიან საქონელს იმა-
ზე უწინ, ვიდრე კარქედონელები ოქროს არ აიღებენ.

197. ესენი არიან ის ლიბიელები, რომელთა სახელებით მოხსენიებაც შე-
ვიძლით. მეტი ნაწილი ამათგან მიდიელთა მეფეს არც ახლა მიიჩნევს არაფ-
რად და არც მაშინ აგდებდა რამედ. კიდევ ის შემიძლია ვთქვა ამ ქვეყნის შე-
სახებ, რომ იქ მხოლოდ ოთხი ტომი ცხოვრობს (უფრო მეტი არა), რამდენადაც
მე ვიცი; ამათგან ორი ტომი ადგილობრივია, ხოლო ორი — არა. ლიბიელები
და ეთიოპელები ადგილობრივები არიან, ამათგან ლიბიელები ცხოვრობენ
ჩრდილოეთით, ეთიოპელები კი ლიბიის სამხრეთ ნაწილში. ხოლო ფინიკიელე-
ბი და ელინები — მოსულები არიან.

198. მე ვფიქრობ, რომ ლიბიე ღირსებების მიხედვით არც კი შეიძლება
რომ შევადაროთ აზიას ან ევროპეს, კინიფსის გარდა¹ — იგივე სახელი აქვს
ქვეყანას, რაც მდინარეს. აი, ეს მხარე დემეტრეს ნაყოფის მოტანის თვალსაზ-
რისით ქვეყანათა შორის საუკეთესოს მსგავსია და სულ არ ჰგავს დანარჩენ ლი-
ბიეს, აქ არის შავმიწა ნიადაგი, ის ირწყვის წყაროებით, არც გვალვის საშიშ-
რობაა და მას არც ღიდი წვიმები ანადგურებს. უნდა ითქვას, რომ ლიბიის ამ
ნაწილში ზომიერი წვიმები იცის. მოსავალი აქაც იმოდენავეა, რამდენსაც იძ-
ლევა ბაბილონიის მიწა². კარგია ის მიწაც, რომელზედაც ცხოვრობენ ევესპერი-
ტები, რადგან როდესაც ამ მიწაზე კარგად მოდის მოსავალი, ის იძლევა ნაყოფს
ერთი ასად, ხოლო კინიფსის მიწა — ერთი სამასად.

199. ხოლო კირენელთა ქვეყანაში, რომელიც ყველაზე უფრო მაღალია
მომთაბარებებით დასახლებულ მთელს ლიბიეში, სამჯერ იღებენ მოსავალს, რაც
იწვევს გაოცებას. პირველად ზღვისპირას შემოდის მოსავალი ასალებად და
მოსაკრეფად. ამას რომ აიღებენ, შემდეგ შემოდის ზღვისპირის ზემოთ მდებარე,
შუა ადგილების მოსავალი, ამ ადგილებს ბორცვებს უწოდებენ. როდესაც ამ
შუა ადგილების მოსავალს აიღებენ, ქვეყნის ყველაზე უფრო მაღალი ადგილე-
ბის ნაყოფი მწიფდება და შემოდის, ისე რომ, როდესაც პირველი მოსავალი და-
ლეულია და შეკმული, უკანასკნელი მაშინ წამოეშველება ხოლმე. ამრიგად, 8
თვეს უგრძელდებათ კირენელებს მოსავლის აღება. ესეც ასე!

¹ შტრ. IV, 175.

² შტრ. I, 193.

200. ფერეტიმეს მშველელი სპარსელები, რომლებიც არიანდესმა გაგზავნა ეგვიპტიდან¹, მივიდნენ ბარკეში, ალყა შემოარტყეს ქალაქს და თხოულობდნენ, მიეცათ მათთვის არკესილეოსის მკვლელობაში დამნაშავენი, რადგანაც ბარკის მთელი მოსახლეობა იყო დამნაშავე, ამიტომ არ მიიღეს სპარსელების წინადადება. ბარკის ალყა გაგრძელდა 9 თვეს, სპარსელებმა გაიყვანეს მიწისქვეშა თხრილები, რომლებიც მიდიოდა კედლებამდე და ვააფთრებით ესმოდნენ ქალაქს თავს. სპილენძის ფარის შემწეობით თხრილები აღმოაჩინა ერთმა მკვლელმა. იმან ისინი ასე შენიშნა: თავისი ფარი მას კედლის შიგნით დაჰქონდა და ეხებოდა ქალაქის მიწას. ყველა სხვა ადგილას, სადაც ეხებოდა, სრული სიჩუმე იყო, ხოლო ფარის სპილენძი მარტო იქ ჟღერდა, სადაც თხრილები იყო. ამ ადგილებში ბარკელებმა შემხვედრი თხრილები გაიყვანეს და ამოხოცეს ის სპარსელები, რომლებიც მიწას თხრიდნენ. ასე იქნა ეს აღმოჩენილი, ხოლო თავდასხმებს ბარკელები მამაცურად იგერიებდნენ.

201. ასე გაატარეს კარგა ხანი და ორივე მხრიდან ბევრნი დაიხოცნენ, სპარსელთაგან არანაკლები ბარკელებზე, ვიდრე ქვეითი ჯარის მხედართმთავარმა ამასისმა შემდეგ ხერხს არ მიმართა: ის მიხვდა, რომ ბარკელებს ძალით ვერ აჯობებენ, ქალაქი ეშმაკობით უნდა აიღონ და ასე მოიქცა: ღამით გაათხრევიანა ფართო არხი, მასზე გაადებინა თხელი ფიცრები, ხოლო ზემოდან, ფიცრებზე დააყრევინა მიწა და ყოველივე ეს დანარჩენ ნივთთან გაასწორებინა. გათენებისას მოსალაპარაკებლად მოიწვია ბარკელები. მათ სიხარულით მიიღეს მიწვევა. რადგან თვითონაც უნდოდათ მათთან მორიგება. ხოლო ხელშეკრულება ასეთი დასდეს — ფიცს სდებდნენ შენიღბულ თხრილზე, რომ ვიდრე ეს მიწა ასე იქნება, შეთანხმებაც ძალაში დარჩებაო, ბარკელებს უნდა გადაეხადათ შესაფერისი ხარკი მეფისათვის, ხოლო სპარსელებს აღარ უნდა განეზრახათ ბოროტი ბარკელთა მიმართ. ფიცის დადების შემდეგ ბარკელებმა დაიჭერეს, ყველა კარიბჭე გააღეს, თვითონაც გამოვიდნენ ქალაქიდან და მტერთა შორის, ვინც კი მოისურვებდა, ყველას შეეძლო შესვლა გალავანში. მაშინ სპარსელებმა დაანგრეს დაფარული ხიდი და შეცვივდნენ გალავანს შიგნით. ხოლო ამათ გაკეთებული ხიდი იმიტომ დაანგრეს, რომ დაეცვათ ბარკელებთან დადებული ფიცი, იმდენ ხანს დარჩებოდა ხელშეკრულება ძალაში, რა ხანსაც მიწა იქნებოდა ისე, როგორც მაშინ იყო, ხოლო რომ ჩაანგრეს ხიდი. შეთანხმებაც დაირღვა.

202. ბარკელთა შორის ყველაზე მეტად დამნაშავენი ფერეტიდემ, როდესაც სპარსელებმა მას ისინი გადასცეს, სარზე ჩამოაცმევინა გალავნის ირგვლივ, ხოლო მათი ცოლებისათვის ძუძუები დააჭრევინა და ისინიც გალავანს ირგვლივ ჩამოაცვა. დანარჩენი ბარკელები მისი ბრძანებით სპარსელებს გადაეცათ

¹ IV, 167.

ნადავლად, ბატირების გარდა, რომელთაც დანაშაული არ მიუძღოდათ არკე-სილეოსის მკვლელობაში, ამით ჩააბარა ქალაქი ფერეტიმემ.

203. დანარჩენი ბარკელები სპარსელებმა მონებად გაიხადეს და უკან დაბ-რუნდნენ, როდესაც ისინი კირენელთა ქალაქთან მივიდნენ, რაღაცა მისნობით შთაგონებულმა კირენელებმა გაატარეს ისინი ქალაქზე. ლაშქარი რომ გადიო-და, ბადრესმა, საზღვაო ლაშქრის მხედართმთავარმა, ბრძანა ქალაქი აეღოთ, მაგრამ ამასისმა, ქვეითი ლაშქრის მხედართმთავარმა, ამისი ნება არ მისცა, რად-გან ისინი მხოლოდ ელინური ქალაქის, ბარკეს წინააღმდეგ იყვნენ გაგზავნილი. როდესაც ქალაქიდან გავიდნენ და ლიკაფონელი ზევსის ბორცვთან ისხდნენ, სპარსელები შეწუხდნენ, რომ არ დაიპყრეს კირენე. ისინი შეეცადნენ მეორედ შესულიყვნენ ქალაქში, მაგრამ კირენელებმა ამისი ნება არ მისცეს. სპარსელე-ბი შიშმა მოიკცა, თუმცა კი არავინ ებრძოდა მათ, გაიქცნენ და მხოლოდ 61 სტადიონის გავლის შემდეგ დასხდნენ. დაბანაკებულ ლაშქართან მოვიდა არიან-დესის მოციქული და უკან გაიძახა. მაშინ სპარსელებმა სთხოვეს კირენელებს, მიეცათ მათთვის საგზალი, მიიღეს და წავიდნენ ეგვიპტეში. ახლა მათი ტანსაც-მლისა და საჭურვლის გამო იჭერდნენ ლიბიელები მათ შორის ჩამორჩენილებ-სა და დაგვიანებულებს და ხოცავდნენ, ვიდრე ბოლოს და ბოლოს გადარჩენი-ლებმა არ მიაღწიეს ეგვიპტეს.

204. სპარსელთა ეს ლაშქარი ლიბიის ყველაზე უფრო შორეულ კუთხეში ევესპერიდებამდე მივიდა. ხოლო რაც შეეხება დატყვევებულ ბარკელებს, ისინი გაასახლეს ეგვიპტიდან სპარსეთის მეფესთან, ხოლო მეფე დარიოსმა დასასახ-ლებლად მათ ბაქტრიის ქვეყანაში მისცა სოფელი. ამ სოფელს სახელად დაარ-ქვეს ბარკე და ის ჯერაც, ჩემს დრომდე არსებობდა ბაქტრიის მიწა-წყალზე.

205. მაგრამ არც ფერეტიმეს დაუსრულებია კარგად თავისი ცხოვრება. ბარკელებთან ანგარიშის გასწორების შემდეგ, როგორც კი დაბრუნდა ლიბიი-დან ეგვიპტეში, საზარლად მოკვდა: ცოცხლივ დაეხვია მატლები. ეს იმიტომ, რომ აღამიანთა მიმართ სასტიკი შურისძიება ღმერთებში დიდ სიძულვილს იწ-ვევს. აი, ამნაირად და ასე საშინლად იძია შური ბარკელებზე ფერეტიმემ, ბა-ტოსის ასულმა.

1. იმ სპარსელებმა, რომლებიც დარიოსმა ევროპეში დატოვა და რომელთაც მეგაბიძოსი განაგებდა, ჰელესპონტელთაგან პირველად პერინთოსელები დაიპყრეს, რადგან მათ არ მოისურვეს დარიოსის ქვეშევრდომები გამხდარიყვნენ და სწორედ ამათ იყო, რომ უწინ პაფონებიც სასტიკად მოეპყრნენ.

ეს იმიტომ, რომ სტრიმონის მიდამოებში მცხოვრებ პაფონებს ღმერთმა გამოუცხადა ელაშქრათ პერინთოსელების წინააღმდეგ: თუ მოპირდაპირედ დაბანაკებული პერინთოსელები მოუწოდებდნენ მათ და სახელით უხმობდნენ, ამ შემთხვევაში უნდა დასხმოდნენ მათ თავს, ხოლო თუ არ დაუძახებდნენ, არ უნდა დასხმოდნენ თავს. პაფონებმა ასეც გააკეთეს.

როდესაც პერინთოსელები მათ პირდაპირ გარეუბანში დაბანაკდნენ, მაშინ მათ შორის ორთა სამმაგი ბრძოლა მოხდა გამოწვევით: შეებრძოლა კაცი კაცს, ცხენი ცხენს და ძაღლი ძაღლს. როდესაც პერინთოსელებმა ორ ბრძოლაში გაიმარჯვეს, გახარებულებმა პეანი შემოსძახეს. პაფონებმა დაასკვნეს, რომ ეს არის სწორედ წინასწარმეტყველება და უთხრეს ერთმანეთს: „ახლაა, რომ გვისრულდება წინასწარმეტყველება და ახლაა წაღმა ჩვენი საქმეც“. ასე დაესხნენ თავს პაფონები პეანის შემსრულებელ პერინთოსელებს, სასტიკად ძლიეს ისინი და ცოტანილა გადარჩნენ მათგან.

2. ეს იყო, რაც გადახდათ უწინ პაფონთაგან პერინთოსელებს, ხოლო როდესაც პერინთოსელები, კარგი ვაჟაკები, თავისუფლებისათვის იბრძოდნენ, სპარსელებმა და მეგაბიძოსმა ძლიეს ისინი სწორედ თავისი ჯარის სიმრავლით. პერინთოსი რომ დაიმორჩილა, მეგაბიძოსმა ლაშქარი თრაკიაზე გადაატარა და ყოველი ქალაქი და ყოველი ტომი, რომელიც იქ სახლობდა, მეფეს დაუქვემდებარა, რადგანაც მას დარიოსისაგან ჰქონდა ნაბრძანები თრაკიის დაპყრობა.

3. ხოლო თრაკიელთა ტომი ინდების შემდეგ ყველა ხალხებზე უფრო მრავალრიცხოვანია. თრაკიელები რომ ერთ კაცს ემართა, ან შეთანხმებული ყოფილიყვნენ ერთმანეთში, ჩემის აზრით დაუძლეველი იქნებოდნენ და ყველა ტომზე ბევრად უფრო ძლიერი. მაგრამ ეს მათთვის ძნელია, გადაულახავი და არც ყოფილა ოდესმე შესაძლებელი. ამის გამო არიან ისინი სუსტები, ხოლო

სახელები თრაკიელებს ბევრი აქვთ, თითოეულს საცხოვრებელი ადგილის მიხედვით, ხოლო ზნე-ჩვეულებებით ყველანი ყოველმხრივ ჰგვანან ერთმანეთს, გარდა გეტებისა, ტრავსებისა და იმ თრაკიელებისა, რომლებიც კრესტონელთა ზემოთ ცხოვრობენ.

4. ამთგან უკვე ვიამბეთ გეტების ჩვეულებათა შესახებ, გეტებისა, რომელთაც თავი უკვდავად მიაჩნიათ¹, ხოლო ტრავსები ყველა სხვა მხრივ დანარჩენ თრაკიელთა მსგავსად იქცევიან, მაგრამ რაც შეეხება დაბადებულებსა და გარდაცვალებულებს, მათ მიმართ ასეთ რასმე ჩადიან: დაბადებულს გარსშემოუსხდებიან მახლობლები და ჰგოდებენ იმის გამო, თუ რამდენი ბოროტება უნდა შეემთხვეს მას დაბადების შემდეგ, და ჩამოთვლიან ყველა ადამიანურ განსაცდელს; ხოლო მიცვალებულს თამაშითა და მხიარულებით მარხავენ მიწაში და თან დასძენენ, თუ რა დიდ ბედნიერებაშია, ამოდენა ბოროტებათაგან გათავისუფლებული.

5. ხოლო კრესტონელთა ზემოთ მცხოვრები თრაკიელები ასე იქცევიან: თითოეულს ჰყავს მრავალი ცოლი. როდესაც რომელიმე მათგანი კვდება, მის ირგვლივ ქალების დიდი მოციულობა იწყება და მეგობართა მაგარი ჩარევა იმის გასარკვევად, თუ ამ ქალთა შორის ქმარს განსაკუთრებით რომელი უყვარდა. ვის მიმართაც ამას გადაწყვეტენ, ის ცოლი დიდად პატივცემულია; მას ხოტბას ასხამენ კაცები და ქალები და მისი უახლოესი პირი მას ქმრის საფლავზე დააკლავს, შემდეგ დაკლული ქმართან ერთად იმარხება, ხოლო სხვა ქალები დიდ უბედურებას განიცდიან, რადგან ეს მათთვის უდიდესი სირცხვილია.

6. ხოლო სხვა თრაკიელებს შემდეგი ჩვეულება აქვთ: ისინი ჰყიდიან შვილებს უცხოეთში გასაყვანად. ქალწულებს ყურს არ უგდებენ, ის კი არა, ნებას რთავენ კავშირი იქონიონ იმ მამაკაცებთან, ვისთანაც მათ თვით სურთ. ხოლო ცოლებს სასტიკად დარაჯობენ. ცოლებს ისინი ყიდულობენ მშობლებისაგან დიდ ფასად. კანის მოხატვა კეთილშობილებადაა მიჩნეული, ხოლო მოუხატველობა — არაკეთილშობილებადაა, უქმად ყოფნა საპატიოდაა მიჩნეული, ხოლო მიწის მუშა ყველა უპატიოდაა. ომიანობითა და ყაჩაღობით თავის რჩენა საპატიოდ ითვლება. ესაა მათი ყველაზე თვალში საცემი ზნე-ჩვეულებები.

7. თაყვანს სცემენ მხოლოდ შემდეგ ღმერთებს: არესს, დიონისეს და არტემიდეს. ხოლო მათი მეფეები, გარდა იმ ღმერთებისა, რომელთაც სხვა მოქალაქეები ცნობენ, ღმერთებს შორის განსაკუთრებით ჰერმესს სცემენ თაყვანს, იფიცებენ მხოლოდ მას და ამბობენ, რომ ჰერმესისაგან არიან თვითონ წარმოშობილი.

8. მათ შორის მდიდრებს ასე მარხავენ: გვამს გამოდგამენ სამი დღის განმავლობაში, კლავენ ყოველგვარ სამსხვერპლო საქონელს და ნადიმობენ, დატირებული კი წინასწარ ჰყავთ. ამის შემდეგ მარხავენ გვამს, ან წვავენ, ან სხვაფ-

რივ — მიწაში ფლავენ, აკეთებენ მიწაყარილს და ყოველგვარ შეჭიბრს მართავენ, რომელშიც უდიდესი ჯილდო ორთაბრძოლისათვისაა განკუთვნილი. ასეთია თრაკიელების დაკრძალვა.

9. ვერავენ იტყვის დანამდვილებით ამ ქვეყნის ჩრდილოეთით მდებარე მხარე ვის უჭირავს, რომელი ხალხები სახლობენ იქ, ის კი არა — ისტროსის გადაღმა რომ ადგილებია, როგორც ჩანს უდაბური ქვეყანაა და უსაზღვრო. ერთადერთი, ისტროსის გადაღმა მოსახლე ხალხი, რომლის შესახებაც მე შევიძელი ვაგება, ისაა, რომელსაც სიგინები ეწოდება. ესენი მიდიურ ტანსაცმელს ატარებენ, ხოლო მათ ცხენებს მთელი სხეული ბანჯგვლიანი აქვთ, დაახლოებით ხუთი თითის სიგრძის ბალნით დაფარული, ეს ცხენები პატარები და ნოლები არიან და აღამიანს ვერ ატარებენ, ხოლო ეტლში შებმულები ფიცხები არიან. ამიტომაც, რომ ამ ქვეყნის მცხოვრებლები ეტლით დადიან. ამათი საზღვარი თითქმის ენეტებამდე აღწევს, აღრიესში რომ არიან. იმასაც ამბობენ, რომ ისინი მიდიელთა მოახალშენნი არიან. როგორ გამხდარან ისინი მიდიელთა მოახალშენნი, მე ვერ ვხვდები, მაგრამ დიდი დროის განმავლობაში ყოველივე შეიძლება მოხდეს. მაგ, ლიგიები, რომლებიც მასალიის ზემოთ ცხოვრობენ, საგინებს „წვრილვაჭრებს“ უწოდებენ, ხოლო კიპროსელების ენაზე ეს სიტყვა „შუბებს“ აღნიშნავს.

10. როგორც თრაკიელები ამბობენ, ფუტკრებს უჭირავთ ისტროსის გადაღმა მხარე და ამიტომაც, რომ იქითკენ უფრო წინ წასვლა არ შეიძლება. მე კი ვფიქრობ, რომ ამის მთქმელები სარწმუნოს არაფერს ამბობენ, რადგან, როგორც ჩანს, ფუტკრები ვერ იტანენ სიცივეს, მე კი ვფიქრობ, რომ ჩრდილოეთის დაუსახლებლობა სწორედ სიცივის მიზეზითაა. ესაა რასაც ამ ქვეყნის შესახებ ამბობენ, ხოლო ამ ქვეყნის ზღვისპირეთი მეგაბიძოსმა სპარსელთა ქვეშევრდომად გაიხადა.

11. დარიოსმა სასწრაფოდ გადაიარა ჰელესპონტი და მივიდა სარდესში, მან გაიხსენა ჰისტიაოსს მილეტელის ერთგული სამსახური მის მიმართ და კოეს მიტილენელის კეთილი რჩევა, დააძახებინა ისინი სარდესში და მისცა მათ არჩევანი. ჰისტიაოსს, რადგანაც იმ მილეტის ტირანი იყო, არავითარი ტირანობა აღარ უნდოდა და მოსთხოვა მეფეს მირკინოსი (ედონებში რომ არის), სადაც ქალაქის აგება უნდოდა. მან ეს აირჩია, ხოლო კოესმა, რომელიც ტირანი კი არა, უბრალო კაცი იყო, მოითხოვა მიტილენეს ტირანობა. ორივეს აუსრულდა სურვილი და გამართნენ იმ ქვეყანაში, რომელიც თვითონ აირჩიეს.

12. ამასობაში დარიოსს ერთი ისეთი ამბავი შეემთხვა, რომ ძალიან მოუწონდა და უბრძანა მეგაბიძოსს პაფონები დაეპყრო და გადაესახლებინა ევრობიდან აზიაში: პიგრესი და მასტიესი პაფონი ვაჟაკები იყვნენ, რომლებსაც დარიოსის აზიაში გადასვლის შემდეგ თვითონ უნდოდათ ტირანობა და მოვიდნენ სარდესში, თან წაიყვანეს თავისი და, წარმოსადეგი და კარგი შესახედავი. ისინი დაუდარაჯდნენ დარიოსს, რომელიც სათათბიროდ ლიდიელთა გარეუბანში დაჯდა

და ასე მოიქცნენ: გამოაწყვეს თავისი და, რაც კი შეიძლება საუკეთესოდ და გაგზავნეს წყალზე: ქალს თავზე ჭურჭელი ედგა, ხელით ცხენს მიათრევდა და თან სელს ართავდა. როდესაც ქალმა ჩაიარა, დარიოსი ამაზე დაფიქრდა, რადგან არც სპარსელებს სჩვევიათ და არც ლიდიელებს ქალის მიერ იმის კეთება, რასაც ეს აკეთებდა, არც სხვა რომელიმე აზიელ ხალხს. დაინტერესდა ამით დარიოსი, გაგზავნა ერთი-ორი შუბოსანი და უბრძანა მათ, დადარაჯებოდნენ, თუ რას უზამს ქალი ცხენს. ესენი უკან მიჰყვნენ ქალს, როდესაც ქალი მდინარესთან მივიდა, დააღვივინა ცხენს წყალი, რომ დააღვივინა, აავსო ჭურჭელი წყლით და იმავე გზით გამობრუნდა, ჭურჭელი თავზე ედგა, ცხენს ხელით მიათრევდა და თან თითისტარს ატრიალებდა.

13. დარიოსს ისიც გაუკვირდა, რაც მეთვალთვალეთაგან მოისმინა და ისიც, რაც თვითონ ნახა და უბრძანა, მოეყვანათ ქალი მასთან. ხოლო როგორც კი მოიყვანეს ქალი, მისი ძმებიც იქვე გაჩნდნენ, რომლებიც ამ ამბებს იქვე, შორიახლოს უთვალთვალებდნენ, როდესაც დარიოსი მათ შეეკითხა, თუ სადაურია ქალი, ჰაბუეკებმა უპასუხეს, რომ თვითონ პააონები არიან და ეს კი მათი დაა, დარიოსი ისევ შეეკითხა: „რა ხალხია პააონები, ქვეყნის რომელ მხარეში ცხოვრობენ, და რა უნდათ მათ, რომ მოვიდნენ სარღეში.“ ხოლო მათ უპასუხეს, რომ მოვიდნენ იმიტომ, რათა მას ჩაბარდნენ, ხოლო პააონიე მდინარე სტრიმონთან მდებარეობს, სტრიმონი კი ჰელესპონტისაგან შორს არაა. თვითონ კი ტროელი ტეკრების ჩამომავლები არიან, იმათ ყოველივე ეს თქვეს, ხოლო დარიოსმა იკითხა, ყველა თქვენი ქალები ასეთი გამრჩენი არიან თუ არაო, ხოლო მათ თამამად უთხრეს, რომ ასეთები არიანო, სწორედ ამისთვის იყო მთელი ეს ამბავი მოწყობილი.

14. მაშინ დარიოსმა მისწერა წერილი მეგაბიძოსს, რომელიც თრაკიაში მხედართმთავრად ჰყავდა დატოვებული, რომ აეყარა პააონები თავისი მიწა-წყლიდან და მასთან მოეყვანა, თვითონაც, მათი შვილებიც და მათი ცოლებიც. მაშინვე გაჰყენდა მხედარი და წაიღო ჰელესპონტში ცნობა, გადაიარა ჰელესპონტი და მისცა წერილი მეგაბიძოსს. მან წაიკითხა წერილი, აიყვანა თრაკიელი წინამძღოლები და გაილაშქრა პააონებზე.

15. პააონებმა რომ შეიტყვეს, სპარსელები მოდიანო, შეიკრიბნენ და გაილაშქრეს ზღვის მიმართულებით, რადგანაც ფიქრობდნენ, რომ სპარსელები აქ დაესხმებოდნენ მათ თავს. პააონები მზად იყვნენ მეგაბიძოსის ლაშქარი, რომელიც მათზე მიდიოდა, უკუეგდოთ, ხოლო სპარსელებმა რომ შეიტყვეს, პააონები შეიკრიბნენ და ზღვის მხრიდან შემოსასვლელს დაარაჯობენო, წაიყვანეს წინამძღოლები და ზემოთა გზაზე გაბრუნდნენ. პააონებმა ვერც კი შეამჩნიეს ისინი, მათ მიერ მიტოვებულ ქალაქებს რომ დაესხნენ თავს. ხოლო ქალაქებს რომ დაესხნენ თავს, აღვილად დაიპყრეს ისინი. პააონებმა როგორც

კი შეიტყვეს, რომ ქალაქები აღებულია, მაშინვე დაიფანტნენ და თითოეული თავის კუთხეში წავიდა და ჩაპბარდა სპარსელებს. ეგრე აიყარნენ თავისი საცხოვრისიდან პაფონთაგან სირიოპაფონები, პაფოპლები და ისინი, რომლებიც პრასიასის ტბამდე სახლობდნენ და მივიდნენ აზიაში.

16. ისინი, რომლებიც პანგაფონის მთასთან ცხოვრობენ დობერების, აგრიანებისა და ოდომანტების მეზობლად და თვით პრასიასის ტბასთან, არ ემორჩილებოდნენ მეგაბიძოსის მმართველობას. თუმცა მეგაბიძოსი შეეცადა ამ ტბაზე მცხოვრებთა დაპყრობას შემდეგნაირად: შუა ტბაში მალალ ხიმიჩვებზე იდგა შეკრული ფიცარნაგი, რომელიც ხიდით უკავშირდებოდა ხმელეთს. ძველად ყველა მოქალაქე ერთად დგამდა ხიმიჩვებს, რომლებიც ფიცარნაგის საყრდენს წარმოადგენდნენ, ხოლო შემდეგ მათი დადგმისას ამისთანა ჩვეულებას მისდევდნენ: როდესაც ვინმე ცოლს ირთავდა, თითოეული ცოლის სახელობაზე მოჰქონდა თორბელოსად წოდებული მთიდან სამი ხიმიჩვი და ტბაში არჭობდნენ. ხოლო თითოეული კაცი ძალიან ბევრ ცოლს ირთავს. ისინი ამგვარად ცხოვრობენ. თითოეულს ფიცარნაგზე აქვს ქობი, რომელშიც ცხოვრობს და ჩამოსაშვები კარი, რომლითაც ფიცარნაგზე გავლით ქვემოთ ტბისაკენ მიემართებიან. ჩვილ ბავშვებს ფეხზე თოკს აბამენ, რადგან ეშინიათ, ძირს არ ჩაგორდნენ. ცხენებსა და სახედრებს საკმელად თევზს აძლევენ, რადგან თევზის ისეთი სიმრავლეა, რომ როდესაც ჩამოსაშვებ კარს გააღებენ და თოკით ცარიელ კალათას ტბაში გადაუშვებენ, სულ ცოტა ხანში მას თევზით სავსეს ამოსწევენ ხოლმე: ხოლო ტბაში თევზის ორი ჯიშია: ერთს უწოდებენ პაპრაკს, ხოლო მეორეს — ტილონს.

17. დამორჩილებული პაფონები წავიდნენ აზიაში; ხოლო მეგაბიძოსმა პაფონების დამორჩილებისთანავე მოციქულებად გაგზავნა მაკედონიაში 7 სპარსელი ვაჟკაცი, რომლებიც თვით მის შემდეგ ყველაზე უფრო სახელმძღვანელო იყვნენ ბანაკში. გაიგზავნენ ისინი ამინტესთან, რომ მოეთხოვათ მიწა-წყალი მეფე დარიოსისათვის, ხოლო პრასიასის ტბიდან მაკედონიამდე ძალიან მოკლე გზაა: ამ ტბის მერე პირველად არის საბადო, საიდანაც შემდეგ ალექსანდრეს ყოველდღიურად ვერცხლის ტალანტი შესდიოდა, ხოლო საბადოს შემდეგ არის მთა, რომელსაც დისოროსი ეწოდება. ამ მთას რომ გადაივლი, უკვე მაკედონიაში ხარ.

18. გაგზავნილი სპარსელები, როგორც კი მივიდნენ ამინტესთან. მოსთხოვეს მას მეფე დარიოსისათვის მიწაცა და წყალიც. ამინტესმა მისცა მათ, რასაც თხოულობდნენ და სტუმრად დაპატიჟა, გაუმართა შესანიშნავი ნადიმი და სპარსელები მეგობრულად მიიღო. როდესაც ნადიმი დამთავრდა, სპარსელები სმას შეუდგნენ და ასე მიმართეს მას: „ძვირფასო მაკედონელებო, ჩვენ, სპარსელებს წესად გვაქვს, დიდ წვეულებას რომ ვაწყობთ, მაშინ ხარკებსა და ცოლებს შემოვიყვანთ და გვერდით ვისხამთ. შენ კი, რაკი ხალისით მიგვიღე, დიდებულად გაგვიმასპინძლი, მეფე დარიოსს მიწასა და წყალს აძლე, ბარემ

ჩვენს წესასაც მისდით“. ამინტესმა ამაზე უთხრა: „სპარსელებო, ჩვენ არა გვაქვს ეს წესად, პირიქით, ჩვენთან მამაკაცები განცალკევებულები არიან ქალთაგან, მაგრამ რაკი თქვენა ხართ ჩვენი უფალნი და გსურთ რომ ასე იყოს, ესეც შეიძლება“. ასე თქვა ამინტესმა და კაცი გაგზავნა ქალების მოსაყვანად. როდესაც დაძახებული ქალები მოვიდნენ, მწყრივად დასხდნენ სპარსელების პირდაპირ. სპარსელებმა რომ დაინახეს ლამაზი ქალები, უთხრეს ამინტესს, არაფერი იმაში ჰკვიანური, რაც გააკეთე, რადგან ემჯობინებოდა სულაც არ მოსულიყვნენ ქალები, ვიდრე ის, რომ მოვიდნენ და გვერდით კი არ დაგვისხდნენ, პირდაპირ ჩამოგვიმწყრივდნენ და ჩვენს თვალებს სატკივარი გაუჩინესო. ამინტესი იძულებული გახდა, ქალებისათვის ებრძანებინა სპარსელების გვერდით მოსხდომა. როდესაც ქალები დამორჩილდნენ, სპარსელებმა მაშინვე მკერდზე დაუწყეს ხელის წაფლება, რადგან ძალიან ნაღვინეები იყვნენ, ზოგიერთები კი მათ კოცნასაც ცდილობდნენ.

19. ამის შემყურე ამინტესი, თუმცა ძალიან ბრაზობდა, მაგრამ გარეგნულად მშვიდად იყო, რადგან ძალიან ეშინოდა სპარსელებისა. ამინტესის ძე ალექსანდრეც იქ იყო და ხედავდა ამას; ის ახალგაზრდა კაცი იყო და უბედურება ჯერ არაფერი განეცადა. მან ველარ შეძლო თავის შეკავება და ძალიან მწყურალად უთხრა ამინტესს: „მამა, ასაკის მიხედვით შეგეფერება, წახვიდე და მოისვენო და არ იჯდე ამდენ ხანს სმის დროს. მე, დავრჩები აქ და ყოველივე აუცილებელს მივაწვდი სტუმრებს“. ამინტესი მიხვდა, რომ ალექსანდრე რაღაცის დატრიალებას აპირებდა და უთხრა: „შვილო, შენ ალელვებული ხარ და მე მგონი კიდევაც მიგიხვდი, რომ გინდა გამისტუმრო და შენ აქ რაღაცა დაატრილო, მე გთხოვ ამ კაცებს არაფერი დაუშავო, რომ არ დაგვკლუპო, პირიქით, მშვიდად უყურე იმას, რაც ხდება; ხოლო რაც შეეხება ჩემს წასვლას, ამას გაგიგონებ“.

20. ამინტესმა ეს რომ ითხოვა, წავიდა; ალექსანდრემ კი უთხრა სპარსელებს: „სტუმრებო, აქ ქალთაგან თქვენთვის მრავალია ხელმისაწვდომი, თუ მოგინდებათ. ყველასთან შეგიძლიათ დაწოლა, თუ არა და იმათთან, რომლებიც მოგინდებათ მათ შორის. თქვენ მხოლოდ გვანიშნეთ ამის შესახებ, ახლა კი თქვენი დაწოლის დრო მოვიდა, ვხედავ, მაგრად ხართ ნასვამი, თუ გინდათ, ეს ქალები გაუშვით დასაბანად და დაბანილებს მერე უკან დაელოდეთ“. ეს რომ თქვა, სპარსელები დათანხმდნენ, ხოლო მოსული ქალები ალექსანდრემ უკან საქალებოში გაგზავნა; თვითონ ალექსანდრემ ქალების თანაბარი რიცხვის უწვერული მამაკაცები გამოაწყო ქალების ტანსაცმელში, მისცა მათ ხელში მახვილები და შიგნით შეიყვანა. შეიყვანა ესენი და უთხრა სპარსელებს: „სპარსელებო, მე მგონია, ღირსეულად გიმასპინძლეთ, რაც კი რამ გვქონდა და რისი ზოფიქრებაც შევქელით, არაფერი დავიშურეთ, ისიც კი, რაც ყველაფერზე უფრო ძვირფასია ჩვენთვის, ჩვენი საკუთარი ღეღები და ღებები მოგგვარეთ, რათა თქვენ საბოლოოდ შეიტყოთ, რომ პატივს გცემთ ისე, რისი ღირსიც ხართ, ხო-

ლო მეფეს, რომელმაც თქვენ გამოგზავნათ, შეატყობინეთ, რომ ელინმა ვაჟ-
კაცმა, მაკედონელთა მმართველმა, თქვენ კარგი სუფრა და საწოლი დაგახვედ-
რათ“. ეს თქვა ალექსანდრემ და სპარსელ მამაკაცს მაკედონელი მამაკაცი და-
უსვა, თითქოს ქალიაო. ამათ კი, როდესაც სპარსელებმა მოუნდომეს ხელების
შევლება, ამოწყვიტეს სპარსელები.

21. ასეთი სიკვდილით ამოწყდნენ ესენი, თვითონაც და მათი მხლებლე-
ბიც: რადგან მათ თან ახლდათ ეტლები, მსახურები და ბევრი სხვა რამე, რაც
საჭირო იყო მგზავრობაში. ყოველივე ეს მათთან ერთად გაქრა. დიდი ხანი არ
გასულა ამის შემდეგ, რომ სპარსელებმა ამ კაცების ძებნა დაიწყეს. ალექსან-
დრემ ისინი მოხერხებულად შეაჩერა, მისცა ბევრი ფული და თავისი და, რო-
მელსაც სახელად ერქვა გიგაჲ; ფული და გიგაჲ ალექსანდრემ ბუბარესს
მისცა, სპარსელ ვაჟაკს, რომელიც მხედართმთავრობდა დაღუპული სპარსე-
ლების მძებნელებს. ამ სპარსელების სიკვდილი ამგვარად იქნა დამალული და
მიჩქმალული.

22. პერდიკესის ეს ჩამომავლები რომ ელინები არიან, ამას თვითონაც ამ-
ბობენ და მეც ასე ვიცი (შემდეგ მოთხრობაში კიდევაც დავამტკიცებ იმას, რომ
ისინი ელინები არიან¹). ამას გარდა ოლიმპიაში შეჯიბრების მომწყობებმაც
ასე გადაწყვიტეს, რომ ისინი ელინთაგანნი არიან. რადგან, როდესაც ალექსანდ-
რემ მოინდომა მონაწილეობის მიღება ამავე შეჯიბრებაში, ის ელინები, რომ-
ლებიც უნდა შეჯიბრებოდნენ სირბილში², აქვევდნენ მას, ამბობდნენ, რომ ეს
შეჯიბრება ბარბაროსთა ასპარეზობა კი არ არის, არამედ ელინთა ასპარეზო-
ბააო, ხოლო როდესაც ალექსანდრემ დაუმტკიცა მათ, რომ ის არგოსელი არის,
აღიარეს მისი ელინობა. სირბილში შეჯიბრებისას რომ მიიღო ალექსანდრემ
მონაწილეობა, წილად პირველობა ხვდა. ეს ამბები ასე მოხდა.

23. მეგაბიძოსმა წაიყვანა პაჲონები და მივიდა ჰელესპონტში, შემდეგ
გადატურა ჰელესპონტი და მივიდა სარდესში. ამ დროს ჰისტიაჲოს მიღეტე-
ლი ზღუდეს აგებდა იმ ადგილას, რომელიც მან დარიოსისაგან გამოითხოვა რო-
გორც გასამრკველო და საჩუქარი ხიდის დაცვისათვის², ხოლო ეს ადგილი ძლი-
ნარე სტრიმონთანაა და სახელად ჰქვია მირკინოსი. შეიტყო მეგაბიძოსმა, რასაც
აკეთებს ჰისტიაჲოსი და როგორც კი მოვიდა სარდესში და მოიყვანა პაჲონები,
დარიოსს შემდეგი უთხრა: „მეფეო, ეს რა ჩავიდენია, საშიშარსა და ბრძენ
ელინს ქალაქი ააშენებინე თრაკიაში, სადაც უამრავი ნავთსაშენი მასალაა, ბევ-
რი სანიჩბე ხეებია და ვერცხლის საბადოები?! უამრავი ელინი ცხოვრობს ამ
ადგილის ირგვლივ, ბევრია ბარბაროსიც, რომლებიც წინამძღოლს რომ იშოვ-
ნიან, იმას გააკეთებენ, რასაც ეს უბრძანებს დღე იქნება თუ ღამე. შენ ამ კაცს
შეაწყვეტინე ის, რასაც აკეთებს, რომ შინააშლილობა აიცილინო, ალერსიანად

¹ VIII, 137—139.

² V, 11.

იხმე შენთან და შეაწყვეტინე თავიხი საქმიანობა, ხოლო როდესაც ხელში ჩაიგდებ, ისე ჰყავი, რომ ელინებთან აღარასოდეს მივიდეს“.

24. ეს რომ თქვა მეგაბიძოსმა, იოლად დაარწმუნა დარიოსი, რომ კარგად ჰკრეტს წინასწარ იმას, რაც უნდა მოხდეს, დარიოსმა ამის მერე მოციქული გაგზავნა მიჩინოსში და დააბარა შემდეგი: „ჰისტიამოს, მეფე დარიოსი გეუბნება: ბევრი ვიფიქრე და მოვიფიქრე, რომ მე და ჩემს სახელმწიფოს შენზე უფრო ერთგული კაცი არავინა ჰყავს. ეს შე ვიცი და დავადასტურე არა სიტყვების მიხედვით, არამედ საქმით. ახლა, რადგანაც მე დიდი საქმეების აღსრულება განვიზრახე, მოდი უეჭველად ჩემთან რომ ყოველივე გავიზიარო“. ჰისტიამოსმა დაიჯერა ეს სიტყვები და რადგან დიდ პატივად მიაჩნდა მეფის მრჩეველად ყოფნა, მივიდა სარდში, როდესაც მოვიდა, დარიოსმა უთხრა: „ჰისტიამოს, აი, რისთვის დაგიძახე: მას მერე, რაც სკვითებისაგან დავებრუნდი და შენ თვალთაგან მოშორებით მყავხარ, არაფერი სხვა ისე არ მაკლდა, როგორც შენი ნახვა და შენთან საუბარი, რადგან დავრწმუნდი, რომ ყოველგვარ ქონებაზე უფრო ძვირფასია ჰქვიანი და ერთგული მეგობარი. მე ვიცი და, შემიძლია დავამტკიცო, რომ ორივე შენა ხარ ჩემი სახელმწიფოსათვის. ახლა კარგი ჰქენი, რომ მოხვედრი, მე კი შემდეგს გთავაზობ: თავი დაანებე მილეტს და ახლად აგებულ ქალაქს თრაკიაში, წამომყვეცი სუსაში, ყველაფერი, რაც მე მაქვს, შენც გექნება, და იქნები ჩემი თანამეინახე და მრჩეველი“.

25. ეს რომ თქვა დარიოსმა, საჩლელების მმართველად თავისი მამით ერთი ძმა, არტაფრენესი დააყენა, წავიდა სუსაში და თან წაიყვანა ჰისტიამოსი. ხოლო ზღვისპირეთის მხედართმთავრად დანიშნა ოტანესი, რომლის მამა სისამნესი მეფე კამბისესს სამეფო მოსამართლედ ჰყავდა, ხოლო როდესაც სისამნესმა ფულის გულისათვის სამართალი უსამართლოდ განსაჯა, მეფემ ის მოაკვლევინა და გაატყავებინა, ხოლო მას რომ გახადეს ტყავი, იმისგან თასმები დააპრევეინა და იმ ტახტზე გადააკრევეინა, რომელზედაც სისამნესი იჯდა და მოსამართლეობდა ხოლმე. ტყავი რომ გადააკრევეინა, კამბისესმა იმ სისამნესის ნაცვლად, რომელიც მოჰკლა და გაატყავა, მოსამართლედ დანიშნა სისამნესის შვილი და უბრძანა ხსომებოდა, რა ტახტზე ზის და მოსამართლეობს.

26. ამ ოტანესმა, რომელიც დაჯდა ამ ტახტზე და რომელიც მაშინ მეგაბიძოსის მემკვიდრე იყო მხედართმთავრობაში, დაიპყრო ბიძანტიონელებიც და ქალკედონელებიც, აიღო ანტანდროსიც, რომელიც ტროადის მიწაწყალზეა, აიღო ლამპონიონიც; წაართვა ლესბოსელებს ხომალდები და დაიპყრო ლემნოსიცა და იმბროსიც, ორივენი მაშინ ჯერ კიდევ პელაზგთაგან დასახლებულნი იყვნენ.

27. ხოლო ლემნოსელები მამაცად იბრძოდნენ და თავს იცავდნენ, ისე რომ. მხოლოდ კარგა ხნის შემდეგ დამარცხდნენ. გადარჩენილი ლემნოსელების მმართველად სპარსელებმა ლიკარტოსი დააყენეს, ძმა მადანდრიოსისა, რომე-

ლიც უწინ მეფობდა სამოსზე¹. ეს ლიკარეტოსი მმართველი იყო ლემნოსისა და იქვე გარდაიცვალა... ამისი მიზეზი შემდეგი იყო: ოტანესმა ყველანი დაატყვევა და დაიმორჩილა: ზოგს ბრალად სდებდა სკვითებზე ლაშქრობის დროს ბრძოლისათვის თავის არიდებას; ზოგს კიდევ იმას, რომ ისინი დარიოსის ლაშქარს ავიწროვებდნენ, როდესაც ის სკვითებისაგან უკან ბრუნდებოდა.

28. მხედართმთავრობაში ამდენი რამ გააკეთა, ხოლო შემდეგ ცოტა ხნით უბედურებები მიწყნარდა, მერე კი მეორედ დაიწყო უბედურება ნაქსოსელი და მილეტელი იონიელებისათვის, რადგან თუ ნაქსოსი თავისი სიმდიდრით კუნძულთა შორის სწორედ ამ დროს გამოირჩეოდა, მაშინ იყო რომ მილეტი განსაკუთრებით ყვაოდა და იონიის მშვენებას წარმოადგენდა, ამაზე უწინ კი ადამიანთა ორი თაობის მანძილზე მილეტში საგანგებო შფოთიანობა იყო, ვიდრე პაროსელებმა არ დააწყნარეს იქაურობა; ყველა ელინთა შორის მილეტელებმა ესენი ამოირჩიეს დააწყნარებლად.

29. ხოლო პაროსელებმა მათი საქმეები ასე მოაგვარეს: მათი წარჩინებულნი კაცები მოვიდნენ მილეტში და როდესაც დაინახეს, რომ მილეტელები საშინლად არიან გაჩანაგებულები, უთხრეს, რომ უნდათ მათი ქვეყნის დათვალიერება. ესეც გააკეთეს და დაიარეს მილეტის მთელი მიწა-წყალი, როგორც კი დაინახავდნენ გაუდაბურებულ ქვეყანაში რომელიმე კარგად დამუშავებულ ყანას, ჩაიწორდნენ ამ ყანის პატრონის სახელს. დაიარეს მთელი ქვეყანა და ასეთები ცოტა აღმოაჩინეს: ქალაქში რომ დაბრუნდნენ, მოიწვიეს კრება და ისინი დანიშნეს ქალაქის მმართველად, რომელთა ყანებიც კარგად დამუშავებული ნახეს. თავისი აზრიც გამოთქვეს, რომ ესენი სახელმწიფო საქმეებზედაც ისევე იზრუნებენ, როგორც თავის საკუთარზე ზრუნავდნენ, ხოლო დანარჩენ მილეტელებს, რომლებიც უწინ შფოთს ტყენ, უბრძანეს, ამათ დამორჩილებოდნენ.

30. პაროსელებმა მილეტელები ასე დააწყნარეს, მაგრამ ამიერიდან იყო, რომ ამ ქალაქებიდან დაატყდა თავს უბედურება იონიის და ისიც ასე: ნაქსოსის შეძლებულთაგან ზოგი ხალხმა გამოაძევა და გამოძევებულები მოვიდნენ მილეტში: ამ დროს მილეტის მეურვედ² იყო არისტაგორეს მოლპაგორესის ძე, სიძე და ბიძაშვილი ლისაგორესის ძის ჰისტიაფოსისა, რომელიც დარიოსს სუსაში ჰყავდა. ისე რომ, ჰისტიაფოსი, მილეტის ყოფილი ტირანი, სუსაში იმ დროს აღმოჩნდა, როდესაც მილეტში ნაქსოსელები მივიდნენ, ჰისტიაფოსის უწინდელი მეგობრები. ნაქსოსელები მივიდნენ მილეტში და სთხოვეს არისტაგორესს, როგორმე დახმარებოდათ მათ, რომ ესენი სამშობლოში დაბრუნებულიყვნენ. არისტაგორესმა მოიფიქრა, რომ თუ ესენი მისი მეშვეობით დაბრუნდებიან თავის სამშობლოში, თვითონ გახდება ნაქსოსის მმართველი.

¹ 111, 143.

² *ἐπίτροπος*.

ლი, ამიტომ ამოეთარა ჰისტიაფოსთან მათ მეგობრობას და შემდეგი სიტყვით მიმართა მათ: „მე თვითონ არ შემიძლია იმოდენა ჯარის მოცემა, რომ დაგაბრუნოთ ქალაქში, მათი მპყრობელების, ნაქსოსელების სურვილის წინააღმდეგ, რადგან შევიტყვე, რომ ნაქსოსელებს 8000 მიძიმედ შეიარაღებული ჯარისკაცი ჰყოლიათ და ბევრი გრძელი ხომალდი, მაგრამ შევეცდები და ყოველ ღონეს ვიხმარ; საამისოდ შემდეგი მოვიფიქრე: არტაფრენესი ჩემი მეგობარია. ამავე დროს, თქვენც მოგეხსენებათ, ჰისტაპესის შვილია და მეფე დარიოსის ძმა; ის განაგებს აზიაში მთელ ზღვისპირეთს, ჰყავს დიდი ლაშქარი და აქვს მრავალი ნავი.

მე ვფიქრობ, რომ ეს კაცი გააკეთებს, რასაც ვთხოვთ.“ ნაქსოსელებმა ეს მოისმინეს და დაავალეს არისტაგორესს, გაეკეთებინა ყოველივე, რაც შეიძლება კარგად, უთხრეს რომ საჩუქრებს დაჰპირებოდა არტაფრენესს და რომ თვითონ გადაუხდიდნენ ლაშქრის ხარჯებს, ამავე დროს დიდი იმედი ჰქონდათ, რომ როგორც კი გამოჩნდებოდნენ ნაქსოსზე, ნაქსოსელები ყოველივეს გააკეთებდნენ, რასაც კი მათ უბრძანებდნენ, ისევე როგორც სხვა კუნძულების მცხოვრებლებიც (ეს იმიტომ, რომ ამ კიკლადთა კუნძულთაგან არც ერთი არ ყოფილა ჯერ დარიოსის გამგებლობაში).

31. მოვიდა არისტაგორესი სარდესში და უთხრა არტაფრენესს, რომ ნაქსოსი დიდი კუნძული არაა, მაგრამ ყოველმხრივ კარგია და მშვენიერი, თან იონიის მახლობლად მდებარეობს, სიმდიდრე ბევრია იქ და მონები. „გაილაშქრე ამ ქვეყანაზე და დააბრუნე ისინი, ვინც აქედან არიან გაქცეულები. ამას რომ გააკეთებ, მე დაგიშვადებ დიდ ქონებას, გარდა ლაშქრის ხარჯებისა (რადგან სამართალი მოითხოვს, ვისაც მიგვყავხარ, იმთ გავიღოთ ესეც). შემდეგ მოუპოვებ მეფეს იმავე ნაქსოსსა და მასზე დამოკიდებულ კუნძულებს: პაროსს, ანდროსსა და სხვათ, რომელთაც კიკლადეაი ეწოდებათ, აქედან რომ წამოიხვალ, ადვილად დაესხმი თავს ევბოასს, რომელიც დიდი და მდიდარი კუნძულია, არა ნაკლები კიპროსზე და თან ძალიან ადვილად ასაღები. ყოველივე ამის აღსასრულებლად საკმარისია ასი ნავი“. ამაზე არტაფრენესმა უპასუხა: „შენ მეფის სახლის კეთილი საქმეების მოსურნე ხარ, ყოველივე ეს რაც ურჩიე, კარგია. გარდა ნავების რიცხვისა. ასი ნავის ნაცვლად ორასს დაგიშვადებ გაზაფხულისათვის. მხოლოდ საჭიროა, თვით მეფე იყოს ამის ყაბულს“.

32. არისტაგორესმა ეს რომ მოისმინა, გაეხარდა და წავიდა მილეტში. ხოლო არტაფრენესმა გაგზავნა სუსაში კაცები და მეფეს შეატყობინა ის, რაც არისტაგორესმა თქვა. თვით დარიოსი რომ თანახმა გახდა, არტაფრენესმა მოამზადა ორასი ტრიერი, სპარსელთა დიდი ჯარი და ამათ მხედართმთავრად დააყენა მეგაბატესი, სპარსელი ვაჟკაცი, აქამენიდთაგანი, მისი და დარიოსის ბიძაშვილი; შემდეგ ხანებში, თუ დაეჭვრება გადმოცემას, ამის ასულს თხოულობდა ლაკედემონელი პავსანიესი, კლეომბროტოსის ძე, რომელსაც სურვილი-

ჰქონდა ელადის ტირანი გამხდარიყო. არტაფრენესმა მეგაბატესი დააყენა მხედართმთავრად და გაუგზავნა ლაშქარი არისტაგორესს.

33. მეგაბატესმა წამოიყვანა მილეტიდან არისტაგორესის იონიური ლაშქარი და ნაქსოსელები და გასცურა თითქოს პელესპონტში; მაგრამ როდესაც მივიდა ქიოსზე, ნაევები წარმართა კავკასიასაკენ, რომ იქიდან ჩრდილოეთის ქარის მეშვეობით ნაქსოსზე გადმოსულიყო. მაგრამ ნაქსოსელები ამ ლაშქრობას არ დაუღუპავს, ამგვარი საქმე კი მოხდა: როდესაც მეგაბატესმა ნაევებით შემოუარა სადარაჯოებს, მინდოსის ნაევზე არავინ აღმოჩნდა მოდარაჯე. მეგაბატესი ძალიან გაბრაზდა და უბრძანა შუბოსნებს, რომ მოეძებნათ ამ ნავის მეთაური (მას სახელად ერქვა სკილაქსი), შეეკრათ ის და ამ ნავის ქვემოთა ხერელში ჩაეჭედათ იმგვარად, რომ გარეთ თავი დაეჭრევიდნათ და შიგნით ტანი. როდესაც სკილაქსი შეკრეს, ვილაცამ აცნობა არისტაგორესს, რომ მეგაბატესმა შეკრა და შეურაცხყოფას აყენებს მის მინდოსელ სტუმარს. იგი მოვიდა და სთხოვდა სპარსელს პატიებას, მაგრამ თხოვნით რომ ვერაფერს გახდა, წავიდა და თვითონ გაათავისუფლა სკილაქსი. ეს რომ შეიტყო მეგაბატესმა, ძალიან გაბრაზდა და შეუტია არისტაგორესს, მან კი უპასუხა: „შენ რა გესაქმება? განა არტაფრენესმა იმისათვის არ გამოგზავნა, რომ ჩემი დაგეჭვებინა და იქ გაგეტურა, სადაც გიბრძანებდი? რად ერევი სხვის საქმეში?“ ეს სიტყვა არისტაგორესმა, ხოლო მეგაბატესს ამაზე ძალიან მოუვიდა გული და როგორც კი დაღამდა, ხომალდით გაგზავნა კაცები ნაქსოსზე იმისათვის, რომ შეეტყობინებინათ ნაქსოსელებისათვის მთელი საქმის ვითარება.

34. მართლაც ნაქსოსელები სრულიად არ ელოდნენ, რომ ეს ლაშქარი მათზე მოდის; როდესაც შეიტყვეს, მაშინვე მთელი მოსავალი მინდვრებიდან ქალაქის ზღუდის შიგნით შეიტანეს, როგორც ალყაშემორტყმულები მომარაგდნენ საკმლითა და სასმელით და კედელიც გაამაგრეს. ესენი მოემზადნენ, რადგან ომი უკვე კარზე იყო მომდგარი, ისე რომ, როდესაც სპარსელებმა ნაევები ქიოსიდან ნაქსოსზე გადაიყვანეს, ისინი კარგად დაცულები დახედნენ და ალყა 4 თვეს გაგრძელდა. ის ფული, რაც სპარსელებმა თან მოიტანეს, მთლად დაეხარჯათ, თვით არისტაგორესმაც ბევრი დახარჯა ამას გარდა, ხოლო ალყა კი უფრო მეტს საჭიროებდა; მაშინ სპარსელებმა ნაქსოსელ ლტოლვილთათვის სიმაგრე ააგეს და ყოველად ხელმოცარულნი დაბრუნდნენ უკან კუნძულებიდან ხმელეთზე.

35. ამგვარად არისტაგორესმა ვერ შეასრულა ის, რასაც დაჰპირდა არტაფრენესს. ამასთანავე მას ძალიან აწუხებდა ის ხარჯები, რასაც ლაშქარი მოითხოვდა, ასევე აშინებდა ლაშქრის წარუმატებლობა და მეგაბატესთან გაფუჭებული ურთიერთობა; ისე რომ, ფიქრობდა, მილეტზე ძალუფლება ჩამომერთმევაო. ეშინოდა ყოველივე ამის და გადაწყვიტა განდგომა. მოხდა ამავე დროს ის, რომ დატატურიებულთავიანი კაცი მოვიდა სუსიდან, ჰისტაფოსის გამოგზავნილი, იმის მანიშნებლად, რომ არისტაგორესი უნდა განდგომოდა მე-

ფეს. ჰისტაფოსს უნდოდა ენიშნებინა არისტაგორესისათვის განდგომა, მაგრამ სხვაგვარად ვერ ანიშნებდა მას უხიფათოდ, რადგან გზებს სდარაჯობდნენ, ამიტომ მან მონათა შორის ყველაზე ერთგულს გააქრეკინა თავი, ზედ ამოაჩხვლეთინა ნიშნები, დაიცადა სანამ თმა ამოუვიდოდა; როგორც კი ამოუვიდა მას თმა, გაგზავნა ეს კაცი მილეტში და სხვა არაფერი დაუვალეზია იმის გარდა რომ, როდესაც მივიდოდა მილეტში, ეთქვა არისტაგორესისათვის გაეკრიჭა მისთვის თმები და დაეთვალეზებინა მისი თავი. ხოლო თავზე ამოჩხვლეთილი ნიშნები კი, როგორც უწინ ვთქვე, განდგომისაკენ მოუწოდებდნენ. ჰისტაფოსმა ეს იმიტომ გააკეთა, რომ ძალიან განიცდიდა თავის სუსსაში დაყოვხებას, ხოლო თუ მილეტი გადაუდგებოდა სპარსთა მეფეს, ჰისტაფოსს დიდი იმედები ჰქონდა, რომ მას გაუშვებდნენ ზღვისაკენ. მან ადრე მოიფიქრა, რომ თუ რამე გადატრიალება არ მოხდებოდა მილეტში, იგი ველარასოდეს დაბრუნდებოდა იქ.

36. ეს იფიქრა ჰისტაფოსმა და ამიტომ გაგზავნა მოციქული მილეტში, ხოლო არისტაგორესისათვის მთელი ეს ამბები თანადროულად მოხდა. იგი მოეთათბირა თავის თანამოაზრეებს, გამოუცხადა მათ თავისი აზრი და ისიც, რაც ჰისტაფოსისაგან მოვიდა, ყველანი იმავე აზრისა იყვნენ და მოუწოდებდნენ ამბოხებისაკენ, მხოლოდ ჰეკატაფოს ლოგოგრაფოსმა თავდაპირველად არ ურჩია, რომ სპარსთა მეფესთან ომი წამოეწყოთ, ჩამოუთვალა ყველა ის ტომი, რომლებიც ემორჩილებოდნენ დარიოსს და შეახსენა მისი ძლევამოსილება. ხოლო შემდეგ, როდესაც არ დაუჭერეს, ურჩია ისე მაინც მოქცეულიყვნენ, რომ ზღვა მათ ხელში ყოფილიყო. როდესაც ამას ლაპარაკობდა, მან სთქვა, რომ ამის მოსახდენად მეტი გზა არაა (რადგან იცოდა მილეტელთა ძალების სისუსტე), ის ქონება უნდა ჩაივდონ ხელში, რაც ბრანქიდეს სამლოცველოშია ლიდიელი კროასოსის მიერ შეწირული. ამ შემთხვევაში მას დიდი იმედი ჰქონდა, რომ ზღვაზე გაბატონდებოდნენ, თანაც თვითონ მოიხმარენ ამ ქონებას და მტერი ვერ შეძლებს დატაცებას. ხოლო ეს ქონება დიდი იყო, როგორც გადმოვეცი ჩემი ისტორიის პირველ თავში¹. მაგრამ ვერც ამ აზრმა გაიმარჯვა. მილეტელებმა მაინც გადაწყვიტეს, რომ უნდა გამდგარიყვნენ. ერთ-ერთი მათგანი უნდა წასულიყო მიუსში, იმ ბანაკში, რომელიც ნაქსოსიდან იყო მოსული და აქ იდგა და ეცადა შეეპყრო ნავებით მოსული მხედართმთავრები.

37. ამ საქმისათვის გაიგზავნა იეტრაგორესი. მან ეშმაკობით შეიპყრო ოლიატოს იბანოლისის ძე, მილასელი, ჰისტაფოს ტიმნესის ძე, ტერმერელი, კოეს ერქსადროსის ძე, რომელსაც დარიოსმა მიტილენე აჩუქა, არისტაგორეს ჰერაკლიდესის ძე, კიმელი და სხვა მრავალი. ამგვარად არისტაგორესი სრულიად აშკარად გადაუდგა მეფეს და დარიოსის წინააღმდეგ ყოველგვარ ხრიკებს მიმართა. პირველად მან თითქოს ხელი აიღო ტირანიასზე და მილეტში დაამყარა

¹ იხ. I, 92.

თანაბარუფლებიანობა, ეს იმისათვის, რომ მილეტელები თავისი ნებით მიმხრობოდნენ მას. შემდეგ ასევე მოიქცა მთელი იონიის მიმართ, ტირანთაგან ზოგიერთები გააძევა, ხოლო ის ტირანები, რომლებიც შეიპყრო იმ ნაევებზე, მასთან ერთად რომ მოცუტრდნენ ნაქსოსის წინააღმდეგ, გადასცა ქალაქებს, ყველა იმ ქალაქს, საიდანაც თითოეული მათგანი იყო, რადგან მოქალაქეთა გულის მოგება უნდოდა.

38. ხელთ იგდეს თუ არა კოესი, მიტილენელებმა გაიყვანეს იგი ქალაქ გარეთ და ჩაქოლეს. კიმელებმა თავისი ტირანი გაუშვეს, ისევე, როგორც სხვა მრავალმა ქალაქმა გაუშვა თავისი ტირანი. ამგვარად ყველა ქალაქში მოხდა ტირანთა დამხობა, ხოლო არისტაგორეს მილეტელმა ტირანების დამხობისთანავე უბრძანა თითოეულ ქალაქს საკუთარი მხედართმთავარი დაეყენებინათ, ხოლო შემდეგ თვითონ წავიდა ტრიერით ლაქედემონში, რადგან ვინმე დიდი მოკავშირე ჰყავდა მოსაძებნი.

39. ანაქსანდრიდეს ლეონის ძე უკვე აღარ მეფობდა სპარტეში¹, რადგან გარდაიცვალა და ძალაუფლება კლეომენესს, ანაქსანდრიდესის ძეს ჰქონდა, არა პირადი ღირსებების მიხედვით, არამედ მემკვიდრეობით. ანაქსანდრიდესს ცოლად ჰყავდა თავისი დის ასული, რომელიც ძალიან უყვარდა, შვილები კი არ ჰყავდათ. ეს რომ ასე იყო, ეფორებმა დაუძახეს მას და უთხრეს: „თუ შენ არ ზრუნავ შენი თავისათვის, ჩვენ მაინც უნდა მივაქციოთ ყურადღება იმას, რომ ევრისტენესის გვარი არ შეწყდეს. მართალია გყავს ცოლი, მაგრამ რადგან ის არ გიჩენს შვილებს, გაუშვი და სხვა შეირთე. ამ საქციელით სპარსელებს ასიაშოვნებ“. მან მიუგო, რომ არ მიიღებს არც ერთ მათ წინადადებას, და რომ მათ მისთვის კარგი არაფერი ურჩევიათ, რადგან მან ჰყავს ცოლი, მის მიმართ სრულიად უცოდველი, მათ კი სურთ, ეს გაუშვას და სხვა მოიყვანოს. და რომ ის არც იფიქრებს დაუჭეროს მათ.

40. მაშინ ეფორებმა და გერონტებმა მოითათბირეს და ანაქსანდრიდესს შესთავაზეს: „გხედავთ, რომ ცოლი ასე ძალიან გიყვარს და იმის წინააღმდეგ მაინც ნუ წახვალ და დაგვიჭერე, რასაც გირჩევთ, რომ სპარსელებმა შენს წინააღმდეგ ცუდი რამ არ გადაწყვიტონ. რაც შეეხება იმ ცოლს, რომელიც გყავს, ჩვენ არ მოვითხოვთ, რომ ის გაუშვა, რასაც ახლა აკეთებ, ყველაფერი ძველებურად გაუკეთე, მხოლოდ იმის გარდა სხვა ქალი მოიყვანე კიდევ, რომელსაც შვილის გაჩენა შეეძლება“. მათ რომ ეს თქვეს, ანაქსანდრიდესი დაეთანხმა, შემდეგ მას ორი ცოლი ჰყავდა და ცხოვრობდა ორ სახლად; მან ისეთი რამ გააკეთა, რაც არასოდეს ჰქონიათ სპარტელებს ჩვეულებად.

41. დიდი დრო არ გასულა, რომ შემდეგ მოყვანილმა ცოლმა გააჩინა აი, ეს კლეომენესი. როგორც კი მან სპარტელებს ტახტის მემკვიდრე გაუჩინა, პირველი ცოლი, პირველ ხანებში რომ უშვილო იყო, მაშინვე დაორსულდა. აი,

ასეთი ამბავი დაემართა მას. ის ნამდვილად დაორსულდა, ხოლო მეორე ცოლის ნათესავებმა შეიტყვეს ეს ამბავი, აღელდნენ და ამბობდნენ, რომ ქალი ტყუილად იკვებხის და უნდა ბავშვი მიიგდოსო. ისინი დიდ უკმაყოფილებას გამოთქვამდნენ, დრო კი თანდათან იწურებოდა; ეფორები, რომლებსაც ასევე არ სჯეროდათ, მშობიარე ქალს გარსშემოუსხდნენ და სდარაჯობდნენ, მან გააჩინა დორიევსი, ხოლო იმის მერე მაშინვე გაუჩნდა ლეონიდესი და ლეონიდესის მიყოლებით კლეომბროტოსი. ზოგიერთები კი ამბობენ, კლეომბროტოსი და ლეონიდესი ტყუპები არიანო, ხოლო მეორედ მოყვანილ ცოლს, რომელიც პრინეტადეს დემარმენოსის ძის ასული იყო, მეორედ აღარ უშვია.

42. ხოლო კლეომენესი, როგორც ამბობენ შესულილივით კქუანაკლი იყო. დორიევსს კი თავის ტოლ-სწორთა შორის ბადალი არ ჰყავდა და ექვიც არ ეპარებოდა, რომ პირადი ღირსებების მიხედვით იგი მიიღებდა ხელისუფლებას. ის რომ ასე ფიქრობდა, ამასობაში ანაქსანდრიდესიც მოკვდა, ხოლო ლაკედემონელებმა მისდიეს მათში არსებულ წესს და დააყენეს მეფედ უფროსი კლეომენესი; დორიევსი ამაზე ძალიან გააჯერდა და იუკადრისა კლეომენესის მეფობა, გამოითხოვა სპარტელი ხალხი და წაიყვანა ახალშენის დასაარსებლად, მაგრამ ისე, რომ არც დელფოს სამისნოს შეეკითხა, თუ რომელ ქვეყანაში წავიდეს და დააფუძნოს ახალშენი, და არც სხვა რამ გააკეთა, რაც წესად ჰქონდათ; ადგა და დიდად აღშფოთებულმა. ლიბიეში წაიყვანა თავისი ხომალდები. მათ წინ თერელები უძლოდნენ. როდესაც მიადწია კინიპამდე, იქ დაასახლა ლიბიელთა საუკეთესო ადგილები, რომელიც ამ მდინარესთან იყო. იგი აქედან მაკებმა, ლიბიელებმა და კარქედონელებმა გამოაძევეს მესამე წელს და დაბრუნდა პელოპონესში.

43. აქ ანტიქარეს ელეონელმა ურჩია მას ლაიოსის წინასწარმეტყველების მიხედვით სიკვლიეში დაეარსებინა ჰერაკლედე, და უთხრა რომ ერიქსის მთელი ქვეყანა ჰერაკლიდებისა არის, რადგანაც თვით ჰერაკლეს მონაპოვარიანო. დორიევსმა რომ ეს მოისმინა, წავიდა დელფოში მისნობის შესატყობად, აიღებს თუ არა ამ ქვეყანას, საით წასვლასაც აპირებს. პითიამ მიუგო მას, რომ აიღებს, დორიევსმა წაიყვანა ის ლაშქარი, რომელიც ლიბიეში ჰყავდა და გაემართა იტალიის გასწვრივ.

44. ამავე დროს, როგორც ამბობენ, სიბარიტები, თვითონ ისინიცა და ტელისი, მათი მეფე, აპირებდნენ კროტონზე ლაშქრობას. შეშინებულმა კროტონელებმა დორიევსს სთხოვეს შემწეობა; ამანაც შეიწყნარა თხოვნა. დორიევსმა მათთან ერთად ილაშქრა სიბარისზე და აიღეს კიდევ სიბარისი. სიბარიტები ამბობენ, რომ ეს გააკეთა დორიევსმა და მათ, ვინც მასთან იყვნენ. ხოლო კროტონელები ამბობენ, რომ უტხო არავინ შეელოდა მათ სიბარიტებთან ომში, გარდა კალიესისა, რომელიც ელეელი მისანი იყო. იამიდთაჯანი, და ესეც ამგვარად: ის გამოექცა სიბარიტთა ტირანს, ტელისს და მოვიდა მათთან, რადგან

არ გამოსდიოდა სასიკეთო მსხვერპლშეწირვა, როდესაც კროტონის წინააღმდეგ სწირავდა. ამას ამბობენ კროტონელები.

45. ამის დასამტკიცებლად სიბარიტებსა და კროტონელებს თავთავისი საბუთები მოჰყავთ: სიბარიტები მიუთითებენ წმინდა ჭალაზე და ტაძარზე, რომელიც არის ამომშრალ კრათისთან, ამბობენ, რომ როდესაც დორიეცსმა სხვებთან ერთად ქალაქი აიღო, ეგრეთ წოდებულ კრათისელ ათენას აუგო ეს ტაძარი, ამას გარდა ყველაზე უფრო დიდ საბუთად თვით დორიეცსის სიკვიდილი არის მიჩნეული, რადგანაც ის დაიღუპა იმიტომ, რომ იმის საწინააღმდეგოდ მოიქცა, რაც ნაწინასწარმეტყველები ჰქონდა: თუ ის მხოლოდ იმას გააკეთებდა, რისთვისაც ლაშქრობა მოაწყო, აიღებდა კიდევაც ერიქსის ქვეყანას და რომ აიღებდა, მისი მფლობელიც გახდებოდა; მაშინ არც თვითონ დაიღუპებოდა და არც ლაშქარი. კროტონელები კი მიუთითებენ იმაზე, რომ კალიეს ელევუს კროტონიეტისის მიწაზე ბევრი საგანგებო ნაკვეთი ჰქონდა ბოძებულის, რაც ჯერ კიდევ ჩემს დრომდე ეჭირათ კალიესის ჩამომავლებს, ხოლო დორიეცსსა და დორიეცსის ჩამომავლებს არაფერი ჰქონდათ. ისე რომ, დორიეცსს რომ მონაწილეობა მიეღო სიბარიტების ომში, მას ბევრად მეტს მისცემდნენ, ვიდრე კალიესს. ესაა ის საბუთები, რომელიც თითოეულ მხარეს მოჰყავს და ვისაც როგორ უნდა, იმას დაუჭეროს.

46. დორიეცსთან ერთად გასცურეს სხვა სპარტელებმა, რომლებიც მასთან ერთად აფუძნებდნენ ახალ ქალაქს. ესენი იყვნენ თესალოსი, პარადატესი, კელეესი და ევრილეონი, რომლებიც, როდესაც მივიდნენ სიკელიეში მთელი თავისი ლაშქრით, ბრძოლაში დაიხიციენ ფინიკიელებისა და ეგესტეელების მიერ ძღვეულნი. ამ ახალმოშენეთა შორის მხოლოდ ევრილეონი გადაურჩა ამ უბედურებას, მან წაიყვანა ლაშქრიდან ისინი, ვინც გადაარჩნენ და დაიპყრო სელინუსელთა კოლონია მინოე და დაეხმარა სელინუსელებს, რომ თავი გაეთავისუფლებინათ მონარქ პეათაგორესისაგან. ხოლო შემდეგ პეათაგორესი რომ დაამხო, თვითონ დაიმკვიდრა ტირანობა სელინუსში, მაგრამ მხოლოდ ცოტა ხანს მონარქობდა, რადგანაც სელინუსელები მას გადაუდგნენ და გაქცეული მოჰკლეს აგორაფოს ზევსის საკურთხეველთან.

47. დორიეცსს მისდია და მასთან ერთად მოკვდა ფილიპე ბუტაკიდესის ძე, კროტონელი ვეჟაკი, რომელმაც დანიშნა ტელის სიბარიტელის აწული და გაიქცა კროტონიდან, ისე რომ, ქორწინებას დაუსხლტა, წავიდა და გასცურა კირენეში, ხოლო აქედან წავიდა და მისდია დორიეცსს საკუთარი ტრიერითა და ხალხიც საკუთარი ხარჯით ჰყავდა წაყვანილი, მას ოლიმპიურ შეჭობრებებში გამარჯვება ჰქონდა მოპოვებული და მისი დროის ელინთა შორის უღამაზესი იყო. მისი სილამაზის გამო იყო, რომ ეგესტეელებსაგან მიიღო ის, რაც არ მიუღია სხვას არავის: მის საფლავთან ააგეს გმირისათვის განკუთვნილი სამლოცველო და მსხვერპლს სწირავენ მისი გულის მოსაგებად.

48. ამგვარად აღესრულა დორიეცსი, ხოლო მას რომ აეტანა კლომენესის მეფობა და დარჩენილიყო სპარტეში, თვითონ გახდებოდა ლაკედემონის მეფე.

რადგანაც კლემენესი დიდხანს არ განაგებდა ქვეყანას, მოკვდა უძეოდ. დარჩა მხოლოდ ერთი ასული, რომელსაც სახელად ერქვა გორგო.

49. ამრიგად, არისტაგორესი, მილეტის ტირანი, მაშინ მივიდა სპარტეში, როდესაც იქ ძალაუფლება კლემენესს ჰქონდა, როგორც ლაკედემონელები ამბობენ, მან მასთან საუბარი ისე გამართა, რომ ხელში სპილენძის დაფა ეჭირა. რომელზედაც მთელი დედამიწის დაფა იყო ამოჭრილი, მთელი ზღვები და მდინარეები. გაუბა მას საუბარი არისტაგორესმა და უთხრა შემდეგი: „კლემენეს, ნუ გაგიკვირდება ჩემი აჩქარება, რომელიც აქ მოსასვლელად გამოვიჩინე. ეს მე აუცილებლობამ გამაკეთებინა: იონიელები იმის ნაცვლად, რომ თავისუფლები იყვნენ, მონები არიან, და ეს ჩვენთვის სირცხვილი და უდიდესი უბედურებაა, თქვენთვის კი უფრო მეტად, რამდენადაც სათავეში უდგახართ ელადას, ახლა ელინთა ღმერთებს გაფიცებთ, გაათავისუფლეთ მონობისაგან იონიელები, რომლებიც თქვენი სისხლისანი არიან, თქვენთვის ეს ადვილად მისაღწევია: რადგან ბარბაროსები არ არიან მამაცები, თქვენ კი საომარ საქმეებში ბევრად აღემატებით ყველას. ისინი ასე იბრძვიან: მშვილით და მოკლე შუბით, ხოლო ბრძოლაში ისე მიდიან, რომ ფართო შარვლები აცვიათ და თავზე წოწოლა ქუდები ჰხურავთ. ამიტომ ადვილად დასაძლევები არიან. ხოლო იმ ხმელეთზე ვინც ცხოვრობს, მათ იმდენი ქონება აქვთ, რამდენიც არა აქვთ ყველა სხვა ხალხს ერთად, ოქროთი დაწყებული, ვერცხლი, სპილენძი, ფერადი ტანსაცმელი, სახედრები და მონები. თუ ამას გულით მოინდომებთ, თქვენი იქნება. მე გაჩვენებთ, თუ როგორ არიან ისინი განსახლებული. ამ იონიელების მეზობლად არიან ლიდიელები, რომლებიც ცხოვრობენ კარგ ქვეყანაში და ყველაზე უფრო მდიდრები არიან ვერცხლით“, ესა სთქვა და აჩვენა დედამიწის რუკაზე, რომელიც თან ჰქონდა დაფაზე ამოჭრილი. „ხოლო ლიდიელების აღმოსავლეთით — განაგრძო არისტაგორესმა — არიან ფრიგიელები, რომლებიც ჩვენთვის ცნობილ ყველა ხალხთან შედარებით საქონელმრავალნი და მოსავლით მდიდარნი არიან. ფრიგიელების მეზობლად არიან კაადოკიელები, რომელთაც ჩვენ სირიელებს ვუწოდებთ, ხოლო ამათი მეზობლები არიან კილიკიელები, რომლებიც აღწევენ ამ ზღვას იქამდე, სადაც მდებარეობს კუნძული კიპროსი. ესენი ყოველწლიურად უხდიან მეფეს ხარკს — 500 ტალანტს. კილიკიელების მეზობლად არიან არმენიელები. მათ ბევრი საქონელი ჰყავთ, ხოლო არმენიელების მეზობლად არიან მატეენები, რომელთაც ეს ქვეყანა უჭირავთ. მათ მეზობლად არის კასიის ქვეყანა, რომელშიც მდინარე ქოასპესთან მდებარეობს სუსა, სადაც ცხოვრობს დიდი მეფე და სადაც არის მისი საგანძურები. ეს ქალაქი რომ აიღოთ, ზევსთანაც კი გაბედავთ სიმდიდრეში შეჭიბრებას. მაგრამ განა ღირს თქვენთვის პატარა ქვეყნის გამო, რომელიც არც იმდენად კარგია და თან საზღვრებით შემოფარგლული, ბრძოლის დაწყება მესენიელებთან, რომლებიც ბრძოლაში, თქვენი თანაბარი არიან არაკადიელებთან და არგოსელებთან, რომელთაც არც ოქრო აბადიათ

და არც ვერცხლი, რის გულისთვისაც კაცს სურვილი უჩნდება ბრძოლისა და ბრძოლაში სიკვდილისა. მაშინ, როდესაც თქვენ იოლად შეგიძლიათ მთელი აზრის მართვა, სხვას რასმე აირჩევთ?" ეს თქვა არისტაგორესმა, ხოლო კლეომენესმა შემდეგი მიუგო: „მიღეტელო სტუმარო, ჩემს პასუხს მესამე დღისათვის გადაგიღებ.“

50. მაშინ ამდენი დღით გადაუღო. ხოლო როდესაც დადგა პასუხისათვის განსაზღვრული დღე, მოვიდნენ დათქმულ ადგილას, კლეომენესი შეეკითხა არისტაგორესს, თუ რამდენი დღის გზა არის იონიელთა ზღვიდან მეფემდე, ხოლო არისტაგორესი, რომელიც საერთოდ ჭკვიანი იყო და კლეომენესს მოხერხებულად ატყუებდა, ამაში შეცდა, რადგან თუ კი სპარტელების აზიაში გადაყვანა უნდოდა, არ იყო საჭირო, რომ მისთვის სიმათლე ეთქვა, მან კი სწორად უთხრა, გზას სამი თვე სჭირდებაო, ხოლო კლეომენესმა შეაწყვეტინა არისტაგორესს სიტყვა, რომლის თქმასაც კიდევ აპირებდა გზის შესახებ და უთხრა: „სტუმარო მიღეტელო, დატოვე სპარტე მზის ჩასვლამდე, რადგან ლაკედემონელთათვის არაფერი გითქვამს სასიკეთო, როდესაც ისინი ზღვისათვის სამი თვის სავალი გზით გინდოდა დაგეშორებინა“.

51. ეს თქვა კლეომენესმა და შევიდა სახლში, ხოლო არისტაგორესმა დაიჭირა ზეთის ხილის შტო და წავიდა კლეომენესის სახლში, სახლში შესულმა გამოუცხადა. კლეომენესს, მოესმინა მისთვის, როგორც მავედრებელისათვის და ბავშვი აქედან გაესტუმრებინა (კლეომენესთან იქვე მისი ასული იდგა, რომელსაც სახელად გორგო ერქვა. ეს მისი ერთადერთი შვილი იყო და მაშინ მ თუ 9 წლისა იქნებოდა). კლეომენესმა უთხრა მას, თქვი რაც გინდა და ბავშვის გულისათვის ნუ შეიკავებ თავსო, მაშინ არისტაგორესმა დაიწყო იმით, რომ დაპირდა 10 ტალანტს, თუ კი კლეომენესი აუსრულებდა სათხოვარს. როდესაც კლეომენესმა უარი უთხრა, არისტაგორესმა თანდათანობით თანხას უმატა, ხოლო, როდესაც მივიდა იქამდე, რომ 50 ტალანტი შესთავაზა, ბავშვმა დაიძაძახა: „მამა, თუ არ ადგები და არ გახვალ, უცხოელი მოგისყიდის“. კლეომენესს გაეხარდა, რომ ბავშვმა შეახსენა და გავიდა მეორე ოთახში, ხოლო არისტაგორესმა საბოლოოდ დატოვა სპარტე და მეფისაკენ გამგზავრების შესახებ მეტი ლაპარაკი ვეღარ მოახერხა.

52. ხოლო ეს გზა ასეთია: ყველგან არის სამეფო სადგომები და საუკეთესო სასტუმროები, მთელი გზა ვადის დასახლებულ და უშიშარ ადგილებზე. ლიდიესა და ფრიგიეზე მოდის 20 სადგური და ეს არის 94 1/2 ფარსანგი. ფრიგიიდან გზა მდინარე პალისისაკენ უხვევს, პალისთან არის ბქეები, რომელთა გავლაც ყველასათვის აუცილებელია, ვინც უნდა გადავიდეს მდინარეზე. აქვეა დიდი საყარაულო. რომ გადახვალ კაპადოკიაში, კილიკიის საზღვრებამდე არის ორით ნაკლები 30 სადგური, სულ 104 ფარსანგი. ამ საზღვრებში გასაუღელია ორი ბქე და ორი საყარაულო, ხოლო ამას რომ გასცდები და გზას გაივლი კილიკიაზე, იქ სამი სადგურია, 15 1/2 ფარსანგი. კილიკიისა და არმე-

ნიის საზღვარი მოდის სანაოსნო მდინარეზე, რომლის სახელიც არის ევფრატესი. არმენიაში არის 15 დასასვენებელი სადგური 56 1/2 ფარსანგის მანძილზე და იქვე არის საყარაულოებიც. ამ ქვეყანაზე მიედინება ოთხი სანაოსნო მდინარე, რომელთა გადაცურვა აუცილებელია. პირველია ტიგრესი, შემდეგ მეორესა და მესამეს ეწოდება ძაბატოსი, მაგრამ ეს ერთი და იგივე მდინარე არაა და ისინი არც ერთი და იმავე ადგილიდან გამომდინარეობენ, რადგანაც პირველი მათგან — არმენიელთაგან მოედინება, ხოლო, მეორე — მათიენთაგან. ამ მდინარეთაგან მეოთხეს სახელად ჰქვია გინდესი, რომელიც ოდესღაც კიროსმა 360 არხად დაჰყო. ამ არმენიიდან შევდივართ მათიენეს ქვეყანაში, აქ 34 სადგურია, 137 ფარსანგი. აქედან კისიის ქვეყანაში გადავდივართ. აქ 11 სადგურია, სულ 42 1/2 ფარსანაგი მდინარე ქოასპემდე, რომელიც აგრეთვე სანაოსნოა. ამ მდინარესთან არის აგებული ქალაქი სუსა; ეს სადგურები სულ 111-ია. სარდლად სუსაში რომ მიდიხარ, აი ამდენი დასასვენებელი სადგურია ამ გზაზე.

53. თუ კარგად გავზომავთ სამეფო გზას ფარსანგებით (ხოლო ფარსანგი ნამდვილად 30 სტადიონს უდრის) სარდლად სამეფო სამყოფელამდე, ე. წ. მემნონამდე, 13500 სტადიონია, რაც უდრის 450 ფარსანგს. თუ კაცი ყოველდღიურად 150 სტადიონს გაივლის, მაშინ ამ გზას მოუნდება სულ 90 დღეს.

54. ამგვარად, არისტაგორეს მიღეტელმა რომ უთხრა კლეომენეს ლაკედემონელს, სამი თვის სავალი გზაა მეფემდისო, სწორად უთხრა, ხოლო თუ ვინმეს უნდა ამაზე უფრო ზუსტად იცოდეს, მე ამასაც ვიტყვი, რადგან ამ მანძილს უნდა მიემატოს კიდევ გზა ეფესოდან სარდემდე. ისე რომ, მე ვამბობ, ელინური ზღვიდან სუსამდე (რომელსაც მემნონის ქალაქს უწოდებენ), მთლიანად არის 1440 სტადიონი და რადგან ეფესოდან სარდემდე 540 სტადიონია, ამით სამთვიანი გზა 3 დღით გრძელდება.

55. არისტაგორესი რომ წავიდა სპარტიდან, მივიდა ათენში, რომელიც ტირანთაგან ამგვარად იყო განთავისუფლებული: ჰიპარქოსმა, პეასისტრატოსის ძემ, ტირანი ჰიპიესის ძმამ, იოლად ასახსნელი სიზმარი ნახა თავისი უბედურების შესახებ და კიდევაც მოჰკლეს ის არისტოგემეტონმა და ჰარმოდოსმა, რომლებიც წარმოშობით გეფირაეების გვარისა იყვნენ. ხოლო ამის შემდეგ ათენელები ოთხი წლის განმავლობაში ტირანიას კიდევ უფრო მეტად განიცდიდნენ, ვიდრე უწინ.

56. ხოლო ჰიპარქოსმა ასეთი სიზმარი ნახა: პანათენელების წინა ღამეს ჰიპარქოსს ეჩვენა ვაჟკაცი, რომელიც მასთან იდგა, წარმოსადგე და ღამაზი. და რომელმაც მას გამოცანად შემდეგი ჰეგზამეტრი უთხრა:

„მოისმინე, ლომო, მოუთმენელი ამბები მომთმენი გულით, რადგან უსამართლობის ჩამდენ ადამიანთაგან სასჯელს არავინ გაჰქცევია“. ჰიპარქოსმა გათენებისტანავე ყოველივე გამოუცხადა სიზმრის ამხსნელებს, ხოლო შემ-

დღე დაანება თავი ამ სიზმარზე ფიქრს და მოაწყოს საზეიმო პროცესია, რომელშიც დაიღუბა კიდევ.

57. ხოლო გეფირაეები (ჰიპარქოსის მეკლელები) როგორც თვითონ ამბობენ, წარმოშობით ერეტრიიდან ყოფილან, ხოლო როგორც მე მივაკვლიე, ისინი ფინიკიელები იყვნენ, იმ ფინიკიელთაგანნი, რომლებიც კადმოსთან ერთად მოვიდნენ იმ მიწაზე, რომელსაც ახლა ბოაოტია ეწოდება და დასახლდნენ წილად ხედომილ ამ ქვეყნის ტანაგრის მხარეში, აქედან ჯერ კადმეელები გამოაძევეს არგოსელებმა, ხოლო შემდეგ ეს გეფირაეები გამოაძევეს ბოაოტიელებმა და მაშინ წაიხდნენ ისინი ათენში. ათენელებმა მიიღეს ისინი საკუთარ მოქალაქეებად გარკვეული პირობით და ბევრი რამ ისეთი აღუკვეთეს, რაც არა ღირს მოსახსენებლად.

58. ხოლო კადმოსთან ერთად მოსულმა ფინიკიელებმა, რომელთაგანნიც იყვნენ გეფირაეები, ეს ქვეყანა დასახლეს, ბევრი სხვადასხვაგვარი ცოდნა შესძინეს ელინებს და განსაკუთრებით აღსანიშნავია მათ შორის დამწერლობა, რომელიც უწინ არ ჰქონდათ ელინებს. მე მგონია, პირველად იმ დამწერლობას ხმარობდნენ, რომელსაც იყენებდა ყველა ფინიკიელი, ხოლო დრო რომ გავიდა, ენის შეცვლასთან ერთად გამოიცვალა ასოების მოხაზულობაც. ხოლო ამ დროს მოსული ფინიკიელების ირგვლივ ქვეყნის მეტი წილი ელინთაგან ეჭირათ იონიელებს. ამათ ისწავლეს ფინიკიელთაგან ასოები, მცირედ შეუცვალეს მოხაზულობა და ისე იყენებდნენ მათ, ხოლო ხმარებისას, როგორც სიმართლე მოითხოვდა, ამბობდნენ, რომ ფინიკიური დამწერლობა ეწოდებაო, რადგანაც ფინიკიელების მიერ იყო შემოტანილი ელადაში. ბერძნები ძველიდანვე წიგნებს ტყავებს უწოდებდნენ, რადგანაც ოდესღაც კილის ნაკლებობის გამო ისინი თხისა და ცხვრის ტყავებს ხმარობდნენ საწერად. ჯერაც, ჩემს დროს, ბევრი ბარბაროსი ამისთანა ტყავებზე წერს.

59. მე თვითონ ვნახე კადმეური დამწერლობა აპოლონ ისმენიელის ტაძარში, ბოაოტიელთა თებეში სამ სამფეხზე გაკეთებული. ის ძალიან ჰგავს იონიურს. ამ სამფეხთაგან ერთს ასეთი წარწერა აქვს: „ამფიტრიონის შემოწირული ვარ, ტელებოებისაგან მოპოვებული“.

ეს უნდა მომხდარიყო ლაიოსის დროს, რომელიც იყო ლაბდაკოსის ძე, ლაბდაკოსი კი პოლიდოროს კადმოსის ძის ძე იყო.

60. ხოლო მეორე სამფეხზე ჰეგზამეტრული ლექსით შემდეგია ნათქვამი: „სკააოს მოკრივემ რომ გაიმარჯვა, შემოწირა შენ, შორსმტყორცნელ აპოლონს, ჩემი თავი უმშვენიერეს სამკაულად“.

სკააოსი უნდა იყოს ჰიპოკოონტის ძე, თუ კი შემწირველი ისაა, და არა სხვა ვინმე, რომელსაც იგივე სახელი ჰქვია, რაც ერქვა ჰიპოკოონტის ძეს, რომელიც ოადიპოს ლაიოსის ძის დროს იყო.

61. მესამე სამფეხზედ ასევე ჰეგზამეტრით არის ნათქვამი: „ლაოდამანძა, თავისი ერთმმართველობის დროს, თვითონ შემოწირა უმშვენიერეს სამკაულ-“

ლად შენ, შორსმჭვრეტ აპოლონს ეს სამფეხი. როდესაც ლაოდამას ეტეოკ-
ლეისის ძე მმართველობდა. გაზოადევეს არკოსელებმა კადმეელები და ისინი წა-
ვიდნენ ენქელებთან, ხოლო გეფირაადები, რომლებიც დარჩნენ, შემდეგ ში-
ბოაოტიელების მიერ იქნენ გამოძევებული და გადავიდნენ ათენში. ათენში
მათ ააგეს ტაძრები, რომელთა შორის არც ერთი არ ჰგავს ათენის დანარჩენ
ტაძრებს. ისინი სულ განსხვავებული არიან სხვა ტაძრებისაგან, განსაკუთრე-
ბით კი აქააის დემეტრეს ტაძარი და მისი მისტერები.

62. მე უკვე მოგიხსნებთ ჰიპარქოსის სიზმრის შესახებ და გითხარით
ისიც, საიდან წარმოსდგებიან გეფირაადები, რომელთაგანაც იყვნენ ჰიპარქოსის
მკვლელები. ამას გარდა კიდევ უნდა დავუბრუნდე ამბავს, რომელსაც თავდა-
პირველად ვყვებოდი, თუ როგორ განთავისუფლდნენ ათენელები ტირანთა-
გან¹. როდესაც ტირანობდა ჰიპიესი და ათენელებს კიდევ უფრო ამწარებდა
ჰიპარქოსის სიკვდილის გამო, ალკმეონიდები, წარმოშობით ათენელები, თავის
დროზე რომ გაექცნენ პეასისტრატიდებს, შემდეგ სხვა ათენელ ლტოლვილებ-
თან ერთად ცდილობდნენ ძალით უკან დაბრუნებას, მაგრამ ვერ ახერხებდნენ.
რომ შეეცადნენ უკან დაბრუნებას და ათენის განთავისუფლებას, მას მერე,
რაც გაამაგრეს ლეაფსიდრიონი, რომელიც პაფონიის ზემოთაა, დიდი შარცხი
განიცადეს. მაშინ ალკმეონიდები, რომლებიც ყოველმხრივ ბოროტს იზრახავ-
დნენ პეასისტრატიდების წინააღმდეგ, დაექირავნენ ამფიქტიონებს, რომ ააშე-
ნებდნენ ტაძარს დელფოში, იმას, რომელიც ახლაც, მაშინ კი არ იყო. რაკილა
იმთავითვე შეძლებულები და სახელოვანი ვაჟაკები იყვნენ, იმაზე უკეთესი
ტაძარი ააგეს, ვიდრე ნიმუში ჰქონდათ მიცემული, განსაკუთრებით იმით, რომ
ნიმუშის მიხედვით ტუფის ქვისაგან უნდა გაეკეთებინათ ტაძარი და მათ მისი
წინა მხარე პაროსის ქვისა გააკეთეს.

63. როგორც ათენელები ამბობენ, ეს ხალხი რომ დელფოში იმყოფებოდა,
პოისყიდეს პითია, რომ თუ მოვიდოდა აქ ვინმე სპარტელთაგან მისნობის შე-
სატყობად, სულ ერთია, კერძო პირი თუ სახელმწიფო მისიით წარმოგზავნი-
ლი პითიას უნდა გამოეცხადებინა, ათენი გაათავისუფლეთო. ლაკედემონე-
ლებმა, რადგან პითია მათ მუდამ ერთსა და იმავე რასმე უცხადებდა, გაგზავ-
ნეს ანქიმოლიოს ასტერის ძე, სახელოვანი კაცი მოქალაქეთა შორის, რათა ლა-
შქრით გამოეძევებინა პეასისტრატიდები ათენიდან მიუხედავად იმისა, რომ
ამ დროს ისინი საგანგებოდ მეგობრულ ურთიერთობაში იყვნენ. ეს იმიტომ.
რომ ისინი ყოველივე ღვთაებრივს მეტ მნიშვნელობას ანიჭებდნენ, ვიდრე
ადამიანურს. სპარტელებმა ისინი ზღვით გაგზავნეს, ხომალდებით. ანქიმოლი-
ოსი მიცურდა ფალერონში და აქ გადმოსხა ლაშქარი, ხოლო პეასისტრატიდ-
ებმა ეს რომ შეიტყვეს, თესალიიდან გამოუძახეს მაშველ ჭარს, რადგანაც ესენი
მათი მოკავშირეები იყვნენ. თესალიელებმა საერთო გადაწყვეტილების თანახ-

¹ შტრ. V, 55—58.

მად ამ თხოვნისამებრ მათ ათასი ცხენოსანი და თავისი მეფე კინეესი, კონ-
დელი გაუგზავნეს. ესენი რომ მოკავშირეებად ჰყავდათ, პეასისტრატიდები ასე
მოიქცნენ: გაჩვენეს ფალერონის დაბლობი, რათა ეს ადგილი ცხენოსნობისათ-
ვის მოსახერხებელი გამხდარიყო და გაგზავნეს თავისი ცხენოსანი ჯარი მტრის
ბანაჯის წინააღმდეგ. ცხენოსანმა ჯარმა ამოწყვიტა სხვა ბევრი ლაქედემონელი
და მათ შორის ანქიმოლიოსიც, ხოლო გადარჩენილები შერეკეს ნავებზე.
ასე დასრულდა ლაქედემონიდან მოსულთა პირველი ლაშქრობა, ხოლო ან-
ქიმოლიასის საფლავი არის ატიკის ალოპეკეში, ჰერაკლეს ტაძრის მახლობ-
ლად, რომელიც კინოსარგესშია.

64. ამის შემდეგ ლაქედემონელებმა უფრო დიდი ლაშქარი მოამზადეს და
გაგზავნეს ათენის წინააღმდეგ, ხოლო ლაშქრის მხედართმთავრად მეფე კლე-
ომენეს ანაქსანდრიდესის ძე დააყენეს. ესენი ზღვით კი აღარ წავიდნენ, არამედ
ხმელეთით. რომ შეიჭრნენ ატიკეში, პირველად თესალიელი ცხენოსანი ჯარი
შეებრძოლა მათ, მაგრამ დიდ ხანს არ გაუვლია, რომ უკან გაბრუნდა, მათგან
დაახლოებით 40 კაცი დაიღუპა, ხოლო ისინი, ვინც გადარჩნენ, სასწრაფოდ
გაბრუნდნენ თესალიაში, კლეომენესი კი შევიდა ქალაქში განთავისუფლების
მოსურნე ათენელებთან ერთად და ალყა შემოარტყა ტირანებს, რომლებმაც
თავი შეაფარეს პელარგიულ ზღუდეს.

65. ლაქედემონელები ვერაფრით ვერ დაიმორჩილებდნენ პეასისტრატი-
დებს (რადგან ალყა ვერ იყო მოფიქრებული, ხოლო პეასისტრატიდები კი
საკმლითა და სასმლით კარგად იყვნენ მომარაგებული), ალყა ექნებოდათ შე-
მორტყმული სულ რამდენიმე დღეს და მერე უკან გაბრუნდებოდნენ სპარტე-
ში, მაგრამ მოხდა ერთი შემთხვევა, რამაც ერთ მხარეს უბედურება მოუტანა.
ხოლო მეორეს დრდად დაეხმარა: შეიპყრეს პეასისტრატიდების შვილები, რომ-
ლებიც ამ ადგილიდან გააპარეს. ამ ამბავმა მთელი მათი საქმე არია; შვილების
გამო პეასისტრატიდები დათანხმდნენ იმ პირობაზე, რაც უნდოდათ ათენე-
ლებს, სახელდობრ იმაზე, რომ ხუთ დღეში წავიდოდნენ ატიკიდან. შემდეგ
წავიდნენ სიგეაონში, რომელიც სკამანდროსზე არის, მას მერე, რაც ათენე-
ლებს 36 წლის განმავლობაში განაგებდნენ. ისინი წარმოშობით პილოსელი ნე-
ლეიდები იყვნენ, რომელთაგანაც წარმოსდგნენ კოდროსი და მელანთოსი, მათი
მახლობლები, ატიკეში რომ მივიდნენ და შემდეგ ათენელთა მეფეები რომ
გახდნენ, ამის მოსაგონრად იყო, რომ ჰიპოკრატესმა იგივე სახელი, პეასისტრა-
ტოსი დაარქვა თავის შვილს, იგი ნესტორის ძის, პეასისტრატოსის თანამოსა-
ხელე გახდა. ამგვარად განთავისუფლდნენ ათენელები ტირანებისაგან. პირვე-
ლად იმას ვიამბობთ, განთავისუფლებულმა ათენელებმა თუ გააკეთეს ან განი-
ცადეს რამე ღირსი მოთხოვნისა, მანამდე ვიდრე იონია დარიოსს აუჯანყდებო-
და და არისტავორეს მიღებული მივიდოდა ათენში, რომ მათთვის შენწყობა
ვთხოვნა.

66. ათენში, რომელიც უწინაც დიდი იყო, ტირანთაგან განთავისუფლე-

ბული უფრო გაიზარდა. მასში ორი კაცი დინასტობდა: კლემსთენეს ალკმეონიდი. რომლის შესახებაც ამბობდნენ, რომ პითია მოისყიდა და ისაგორეს ტემსანდროსის ძე, რომელიც ცნობილი ოჯახიდან იყო, თუმცა მისი წინაპრების შესახებ ვერაფერს ვიტყვი. მისი ნათესაეები კი კარიელ ზევსს სწირავდნენ მსხვერპლს. ეს ორი ადამიანი დავობდა ძალაუფლებისათვის, მაგრამ ბოლოს კლემსთენესი რომ მიხვდა, ვმარცხდებოო, ხალხი შეიამხანაგა. შემდეგ ათენელები, რომლებიც ოთხ ფილედ იყვნენ დაყოფილი, ათ ფილედ დაჰყო. მან გაუუქმა ამ ფილებს იონის შვილების (გელეონის, აგეიკორესის, არგადესის და ჰოპლესის) სახელწოდებები, და დაძებნა მათთვის სხვა, ადგილობრივო გმირების სახელები (მათ შორის ყველა ადგილობრივი იყო), გარდა ააქსისა, რომელიც მართალია უცხო გმირი იყო, მაგრამ მაინც დაუმატა მისი სახელი, როგორც ათენელების მეზობლისა და მოკავშირისა.

67. მე ვფიქრობ, ყოველივე ამ საქმეში კლემსთენესმა მიბაძა თავის დედის მამას, კლემსთენესს სიკიონის ტირანს. კლემსთენესმა არგოსელებთან ომის შემდეგ სიკიონში შეაწყვეტინა შეჯიბრება რაფსოდებს ჰომეროსის პოემების გამო, რადგან არგოსელები და არგოსი დიდად იყვნენ შექებულნი ამ პოემებში. ამას გარდა სიკიონის მოედანზე იყო და არის გმირის, ადრესტოს ტალაოსის ძის ტაძარი და კლემსთენესმა მისი თავიდან მოშორებაც მოიწადინა, რადგანაც იგი არგოსელი იყო. წავიდა იგი დელფოში და შეეკითხა მისანს, შეიძლება თუ არა, რომ მოიშოროს თავიდან ადრესტოსი, ხოლო პითიამ მიუგო მას და უთხრა, რომ სიკიონელთა მეფე ადრესტოსი იყო, შენ კი მათი ჩამქოლველი ხარო, რადგან ღმერთმა ამის ნება არ მისცა, კლემსთენესი უკან წავიდა და იმას ფიქრობდა, თუ რა ელონა ისეთი, რომ ადრესტოსი თვითონ წასულიყო. როგორც კი იფიქრა, რომ ასეთი რამ გამოსძებნა, გაგზავნა კაცები ბოლოტიის თებეში და შეუთვალა, მელანიპოს ასტეკოსის ძის მოყვანა მინდა სიკიონშიო. თებელები დათანხმდნენ. წამოიყვანა კლემსთენესმა მელანიპოსი და მიუჩინა მას ადგილი თვით პრიტანეონში და იქ, ყველაზე გამაგრებულ ადგილას აუგო მას სალოცავი. კლემსთენესმა იმიტომ წაიყვანა მელანიპოსი (უნდა ავიხსნათ), რომ ადრესტოსის ყველაზე დიდი მტერი ეს იყო, რადგან მან მოუკლა ადრესტოსს ძმა, მეკისტევსი და სიძე ტიდევსი. როდესაც კლემსთენესმა მელანიპოსს ადგილი მიუჩინა, მსხვერპლშეწირვები და დღეობები ჩამოართვა ადრესტოსს და გადასცა მელანიპოსს. სიკიონელები ჩვეულებისამებრ, ძალიან დიდ პატივს სცემდნენ ადრესტოსს: რადგან ეს ქვეყანა პოლიბოსისა იყო (ადრესტოსი კი პოლიბოსის ასულის ვაჟი იყო). და რაკი პოლიბოსი უძეოდ აღესრულა, ძალაუფლება მან ადრესტოსს გადასცა. სიკიონელები ადრესტოსს მრავალგვარად სცემდნენ პატივს, და სხვათაშორის იმიტაც, რომ მის ტანჯვას ტრაგიკული გუნდები ადიდებდნენ; დინიოსეს კი არ სცემდნენ ესენი პატივს, არამედ ადრესტოსს. კლემსთენესმა კი გუნდები დინიოსეს დაუბრუნა, ხოლო სხვა მსხვერპლის შეწირვა მელანიპოსს განუკუთვნა.

68. ასე მოექცა ის ადრესტოსს. მან დორიულ ფილებსაც შეუცვალა სახელები. ეს იმიტომ, რომ სიკიონელებსა და არგოსელებს ერთი და იგივე სახელები არ რქმევოდათ. აქ მან მწარედ დასცინა სიკიონელებს, როდესაც მათ ლორის, ვირისა და გოჭის სახელები დაარქვა, მხოლოდ დაბოლოებები დაუმატა; ეს არ შეეხო მხოლოდ მის საკუთარ ფილეს.¹ ამას სახელი თავისი საკუთარი მმართველობის მიხედვით დაარქვა. ესენი არქელაებად იწოდებოდნენ², მეორენი—ჰიატებად³, სხვები—ონეატებად⁴ და დანარჩენებიც—ხოარეატებად⁴. ფილების ამ სახელწოდებებს ხმარობდნენ სიკიონელები როგორც კლემასთენესის მმართველობის დროს, ისე მისი სიკვდილის შემდეგაც კიდევ 60 წელიწადს. ხოლო ამის მერე ერთმანეთში მოლაპარაკების შედეგად, გამოცვალეს ეს სახელები და ფილებს დაარქვეს ჰილეები, პამფილები და დიმანატები, ხოლო მეოთხედ ამათ ადრესტოსის შვილის, აგიალევსის სახელის მიხედვით გაკეთებული და აგიალებად წოდებული ფილე მიუმატეს.

69. ეს გაუყეთებია სიკიონელ კლემასთენესს, ხოლო ათენელი კლემასთენესი, რომელიც ამ სიკიონელის ასულის ვაჟი იყო და სახელიც მის მიხედვით ჰქონდა დარქმეული, მე ვფიქრობ, არაფრად აგდებდა იონიელებს და თავის სეხნია კლემასთენესს იმაში ბაძავდა, რომ ატიკელებს არ დაუტოვა იგივე ფილები, რაც ჰქონდათ იონიელებს. როდესაც მან თავისკენ მოიბზრო უწინ შევიწროებული ათენელი ხალხი, ფილებს სახელები გადაარქვა და რიცხობრივადაც გაზარდა. ნაცვლად ოთხისა, მან დააყენა 10 ფილარქოსი, ხოლო ფილები კი დაჰყო 10-10 დემებად, ხოლო ხალხი რომ თავისკენ მიიბზრო, თავის მოწინააღმდეგეებზე ბევრად უფრო გაძლიერდა.

70. ისაგორესმა, რომელიც ამჯერად დამარცხებული აღმოჩნდა, სამაგიეროდ შემდეგი იღონა: დაუძახა კლეომენეს ლაკედემონელს, რომელიც პეასისტრატიდების ალყის მერე მისი მეგობარი იყო. ამას გარდა იმასაც ამბობდნენ, კლეომენესს ისაგორესის ცოლთან ურთიერთობაში ბრალი ედებოა. პირველად კლეომენესმა ათენში მაცნე გაგზავნა, რომ გაეძევიებინათ კლემასთენესი და მასთან ერთად სხვა ბევრი ათენელი, ისინი, რომლებიც გამოარჩია მან, როგორც ბოროტმოქმედნი. მან კაცი გაგზავნა და ეს ათქმევინა ისაგორესის რჩევის მიხედვით. საამისოდ ის მოიმიზუნეს, რომ ალკემეონიდებსა და მათ თანამოაზრეებს მკვლელობაში ედებოდათ ბრალი, თუმცა თვითონ კლემასთენესი და მისი მეგობრები ამაში არ მონაწილეობდნენ.

71. ხოლო ათენელთაგან ზოგიერთებს ბოროტმოქმედები შემდეგი მიზე-

1 Ἀρχέλαιος—გაზრებულია როგორც ძღვი—მმართველობა და ლიდ—ხალხი, ე. ი. ხალხის მმართველები.

2 Ὑάται სიკივისაგან ზნ—ლორი.

3 Ὀνεάται სიკივისაგან მონც—ვირი.

4 Χοιρεάται სიკივისაგან χοირიც—გოჭი

ზის გამო ეწოდათ: ათენელთა შორის იყო კილონი, ოლიმპიურ შეჯიბრებაში გამარჯვებული, იგი ისწრაფვოდა ტირანობისაკენ, მან თავისი ტოლებისაგან შექმნა პარტია და შეეცადა აკროპოლისი აეღო, მაგრამ რადგან ვერ შეძლო იქ ძალაუფლების მოპოვება, მავედრებლად დაჯდა ქანდაკებასთან. ნავკარათა პრიტანებმა, რომლებიც მაშინ ათენს მართავდნენ, ქანდაკებასთან დამსხდარი მავედრებლები წამოაყენეს და გაუშვეს, თან აღუთქვეს, რომ ყველაფრისაგან დაიცავენ, გარდა სიკვდილისა. აღკმეონიდებმა კი, როგორც ამბობენ, ისინი ამოხოცეს. ეს მოხდა პემისტრატოსის დრომდე.

72. კლეომენესმა რომ გაგზავნა კაცები და მოითხოვა კლეასტენესისა და ბოროტმოქმედების გაქევა, კლეასტენესი თვითონ წავიდა. ხოლო შემდეგ, მიუხედავად ამისა, კლეომენესი მაინც მივიდა ათენში, არც თუ დიდი რაზმის თანხლებით, მივიდა და გააძევა ათენელთა 700 ოჯახი, რომლებზედაც მიუთითა ისაგორესმა. მათი გაქევების შემდეგ შეეცადა საბჭო დაეთხოვა და 300-ს, ისაგორესის მომხრეებს ჩააბარა მმართველობა. როდესაც საბჭომ მოინდომა წინააღმდეგობის გაწევა და არ მოინდომა დამორჩილება, კლეომენესმა, ისაგორესმა და ამისმა მომხრეებმა დაიჭირეს აკროპოლისი. დანარჩენი ათენელები ერთი აზრისა იყვნენ და ალყა შემოარტყეს მათ ორი დღის განმავლობაში. მესამე დღეს დაზავდნენ და ყველა ლაკედემონელი წავიდა ამ ქვეყნიდან. ასე აუსრულდა კლეომენესის ის, რაც გამოუცხადა ქურუმმა ქალმა; როდესაც კლეომენესი ავიდა აკროპოლისზე მის დასაპყრობად, შევიდა ღმერთქალის სამლოცველოში, თითქოს სალოცავად, ხოლო ქურუმი ქალი ტახტიდან უწინ წამოდგარა, ვიდრე ეს ბჭეს გადააბიჯებდა და უთქვამს შემდეგი: „ლაკედემონელო სტუმარო, ვაბრუნდი, ნუ შემოხვალ სამლოცველოში, რადგან დორიელთათვის აქ შემოსვლა არაა ნებადართული“. ხოლო კლეომენესმა მიუგო: „ქალო, დორიელი კი არა, აქაელი ვარ“. მან არ მიაქცია ყურადღება ამ მოწოდებას და მაინც დააპირა განზრახვის აღსრულება და მაშინ იყო, რომ გაქევებული იქნა ლაკედემონელებთან ერთად. ხოლო დანარჩენები ათენელებმა შებორკეს სიკვდილით დასასჯელად მათ შორის იყო დელფოელი ტიმესითეოსი, რომლის შესახებაც შემოძლია გითხრა, რომ მას უდიდესი საქმეები ჰქონდა ჩადენილი ძალისა და ნებისყოფის თვალსაზრისით.

73. ესენი შებორკეს და დახოცეს, ხოლო ამის შემდეგ ათენელებმა, კლეასტენესი და 700 ოჯახი, კლეომენესის მიერ გაქევებული, გამოიძახეს და მოციქულები გაგზავნეს სარდეში, რადგანაც უნდოდათ სპარსელები მოკავშირეებად გაეხადათ, რაკიდა იცოდნენ, რომ ლაკედემონელებთან და კლეომენესთან ომი მოუხდებოდათ. მოციქულები როდესაც სარდეში მივიდნენ და თქვეს ის, რაც ნაბრძანები ჰქონდათ, არტაფრენეს პისტასპესის ძე, სარდელთა მმართველი, შეეკითხა მათ, თუ რა ხალხი არიან, რომელი ქვეყნის მცხოვრებლები, რომ სპარსელებს თხოვენ, მოკავშირეებად გაგვიხდით; რომ შეიტყო მოციქულთაგან, მოკლედ უპასუხა შემდეგი: თუ მისცემენ ათენელები მეფე დარიოსს მი-

წასა და წყალს, მაშინ იგი დასთანხმდება მათ მოკავშირეობაზე, ხოლო თუ არ მისცემენ, უბრძანა, წასულიყვნენ. მოციქულებმა თავისი პირადი პასუხისმგებლობით უთხრეს, რომ მისცემენ, რადგანაც უნდოდათ, რომ ისინი მოკავშირეებად გაეხადათ. ესენი როდესაც თავის ქვეყანაში დაბრუნდნენ, დიდად იქნენ დადანაშაულებულები.

74. კლეომენესმა რომ შეიტყო, თუ როგორ ამცირებენ მას ათენელები სიტყვითა და საქმით, დაიწყო მთელი პელოპონესიდან ლაშქრის შეკრება, ისე რომ არ გამოუცხადებია, თუ რისთვის კრებდა. მას სურდა დაესაჯა ათენელი ხალხი და უნდოდა ტირანად დაეყენებინა ისაგორესი, რომელიც მასთან ერთად წავიდა აკროპოლისიდან. კლეომენესი დიდი ლაშქრით შეიჭრა ელევსინში. ბეოტიელებმა კი, შეთანხმების თანახმად, აიღეს ოანოე და ჰისიე, ატიკის უკიდურესი დემები, ხოლო ქალკიდელები მეორე მხრიდან დესხნენ თავს ატიკის მიწა-წყალს და ანადგურებდნენ მას. ათენელები, მართალია, ორ ცეცხლს შუა იყვნენ, მაგრამ ბეოტიელებთან და ქალკიდელებთან გასწორებას შემდეგისათვის აპირებდნენ. ახლა კი ელევსინში მყოფ პელოპონესელებს შეებრძოლნენ.

75. როდესაც ორი ბანაკი ბრძოლაში ჩაბმას აპირებდა, პირველმა კორინთელებმა მოილაპარაკეს ერთმანეთში, რომ არ იქცვიან სამართლიანად და გაბრუნდნენ და წავიდნენ, ხოლო შემდეგ მათ მიჰყვა დემარეტოს არისტონის ძე: ესეც სპარტელთა მეფე იყო. მან კლეომენესთან ერთად გამოიყვანა ლაშქარი ლაკედემონიდან და არც უწინ იყო მასთან მტრულ ურთიერთობაში. ამ უთანხმოების შემდეგ კი სპარტეში გამოიცა კანონი, რომ სალაშქროდ წასულ ჯარს არ შეიძლებოდა ორივე მეფე გაჰყოლოდა. აქამდე კი ორივენი მიჰყვებოდნენ ხოლმე. როდესაც მეფეთაგან ერთი თავისუფლდებოდა, ტინდარიდთაგანაც ერთი რჩებოდა ხოლმე. ხოლო აქამდე ორივენი მიჰყვებოდნენ ხოლმე ლაშქარს, რადგანაც სპარტელების მიერ იყვნენ მიწვეული შემწეებად. ელევსინში მყოფმა დანარჩენმა მოკავშირეებმა რომ დაინახეს, ლაკედემონელთა მეფეები ერთმანეთში ვერ თანხმდებიან და კორინთელებმა კი დატოვეს მწყობრი, ადგნენ და თვითონაც წავიდნენ.

76. ეს მეოთხედ იყო, რომ ატიკეში მოვიდნენ დორიელები: ორჯერ საომრად შემოიჭრნენ, ხოლო ორჯერ ათენელი ხალხის სასიკეთოდ. პირველად მაშინ, როდესაც ბეგარას აფუძნებდნენ (ეს ლაშქრობა სწორედ იმ დროს მოხდა, როდესაც ათენელებზე კოდროსი მეფობდა). მეორედ და მესამედ მაშინ, როდესაც პეფსისტრატიდების გასაძევებლად მოვიდნენ სპარტიდან, ხოლო მეოთხედ მაშინ, როდესაც კლეომენესი შეიჭრა ელევსინში პელოპონესელებითურთ. ამგვარად, მაშინ მეოთხედ იყო, დორიელები რომ შეიჭრნენ ათენში.

77. ეს ლაშქრობა ასე სამარცხვინოდ რომ დასრულდა, ათენელებმა სამაგიეროს მიზღვა მოინდომეს და პირველად ქალკიდელების წინააღმდეგ გაილაშქრეს. ბეოტიელები მოვიდნენ ეგრიპოსთან ქალკიდელების დასანმარებლად. ათენელებმა მომხრეები რომ დაინახეს, გადაწყვიტეს, ბეოტიელებს უწინ

დასხმოდნენ თავს, ვიდრე ქალკიდელებს. შეებრძოლნენ ათენელები ბეოტიელებს და სასტიკად დაამარცხეს, ძალიან ბევრი ამოხოცეს და 700 მათგან ცოცხლივ შეიპყრეს, იმავე დღეს ათენელები გადავიდნენ ევბოძაზე და შეებრძოლნენ ქალკიდელებს, დაძლიეს ისინი და დატოვეს 4000 ახალმოშენე, რომელთაც ეს წილად ხვდათ, ჰიპობოტების მიწაზე. ხოლო ჰიპობოტებად იწოდებოდნენ ქალკიდელთა შორის შეძლებულები. ხოლო ქალკიდელთა შორის ცოცხლივ ვინც შეიპყრეს, ისინი ბეოტიელ ტყვეებთან ერთად ჰყავდათ საპყრობილეში შებორკილები. ერთ ხანში კი გაუშვეს ისინი ორ-ორი მნის ფასად, ხოლო ბორკილები, რომლებიც ტყვეებს ედოთ, ჩამოჰკიდეს აკროპოლისზე. ისინი ჯერ კიდევ ჩემ დრომდის იყო იქ ჩამოკიდებული მიდრეილი მეფის მიერ ტეცხლით დამწვარ კედელზე, დასავლეთისაკენ მიმართული ტაძრის პირდაპირ. გამოსასყიდის მებათედის საფასურით ათენელებმა გააკეთეს სპილენძის ეტლი და დადგეს აკროპოლისში. აკროპოლისის ბჭეს ვინც გაივლის, პირველად ხელმარცხნივ ეს ეტლი დახვდება. მასზე შემდეგი სწერია: „ათენელთა შვილებმა ბეოტიელი და ქალკიდელი ხალხები დაიმორჩილეს ომში. რკინის მუქი ბორკილებით ჩაუქრეს მათ სიამაყე და მათი გამოსასყიდი მებათედი დახარჯეს ამ ცხენებზე, რომლებიც შესწირეს პალადას“.

78. ათენელები ასე გაძლიერდნენ. არა მარტო ამ ერთი მაგალითის მიხედვით, არამედ ყოველმხრივ ცხადია, რომ თანასწორუფლებიანობა მეტისმეტად კარგი რამ არის, რადგან სანამ ათენელები ტირანთა გამგებლობაში იყვნენ, არაფრით სჯობდნენ თავის მეზობლად მოსახლე ხალხებს საომარ საქმიანობაში, ხოლო ტირანთაგან რომ განთავისუფლდნენ, ნამდვილად პირველები გახდნენ. ამის მიხედვით სრულიად ცხადია, რომ სანამ ისინი დაქვემდებარებულები იყვნენ, განზრახ იქცეოდნენ ისე, როგორც მეუფისათვის მომუშავეებს შეჰფერით, ხოლო როდესაც განთავისუფლდნენ, თითოეული ცდილობდა თავის თავისათვის რამე შეემატებინა.

79. ამათ ეს გააკეთეს, ხოლო თებელებმა ამის შემდეგ კაცები გაგზავნეს ღმერთთან, რადგანაც უნდოდათ სამაგიერო მიეზღოთ ათენელებისათვის. ხოლო პითიამ უთხრა მათ, რომ ესენი თვითონ სამაგიეროს ვერ მიუზღავენ და უბრძანა გამოეცხადებინათ ეს საერთო კრებაზე და დახმარება ეთხოვათ მათ შორის ყველაზე უფრო მახლობლისათვის. ღვთის განგების შესატყობად წასული კაცები რომ დაბრუნდნენ, სახალხო კრება მოიწვიეს და მისნობა გამოუცხადეს. როდესაც შეიტყვეს მისნობა — შველა ყველაზე მახლობლებს სთხოვეთო, თებელებმა თქვეს: „ჩვენთან ყველაზე ახლოს ტანაგრელები, კორონეები და თესპიები არ ცხოვრობენ? ესენი ხომ მუდამ დიდი ხალისით იბრძვიან ჩვენთან ერთად და ამ ომსაც ერთად გადავიტანთ. რა უნდა ვთხოვოთ მათ? ალბათ მისნობა ამას არ მოასწავებს“.

80. ამას რომ ლაპარაკობდნენ, თქვა ერთ-ერთმა, რომელიც მიხვდა: „მე ვფიქრობ, მივხვდი, რისი თქმა უნდოდა ჩვენთვის წინასწარმეტყველებას: ამ-

ბობენ, რომ ასოპოსის ასულები იყვნენ თებე და ადგინა. რადგანაც ისინი დები არიან, ვფიქრობ, რომ ჩვენ ადგინელებს უნდა ვთხოვოთ შემწეობა და ღმერთის მისნობაც ამას ნიშნავს“, რადგანაც სხვას არავის გამოუთქვამს ამაზე უკეთესი აზრი, მაშინვე გაგზავნეს კაცები ადგინელებთან და მისნობის მიხედვით თხოვეს დახმარება, როგორც ყველაზე მახლობლებს, ხოლო ადგინელებმა მათ თხოვნაზე უპასუხეს, რომ აააკიდებს გაუგზავნიან შემწეებად.

81. როდესაც თებელები თავისას შეეცადნენ აააკიდების მოკავშირეობის იმედით, სასტიკად იქნენ დამარცხებული ათენელების მიერ. მაშინ თებელებმა კვლავ გაუგზავნეს კაცები ადგინელებს, აააკიდები დაუბრუნეს უკან, ხოლო მოსთხოვეს სხვები. ადგინელები გაააყებულნი იყვნენ თავისი დიდი კეთილდღეობით და თან ის ძველი მტრობაც გაიხსენეს, რაც ათენელების მიმართ ჰქონდათ, ამიტომ, როდესაც თებელებმა მათ შემწეობა თხოვეს, ისინი თავს დაესხნენ ათენელებს ისე, რომ წინასწარ შულტას არ გამოუცხადებია. მაშინ, როდესაც ათენელები თავს ესხმოდნენ ბეოტიელებს, ადგინელებმა გრძელი ხომალდებით გასცურეს ატიკეში, გააჩანაგეს ფალერონი და სანაპიროს სხვა მონაკვეთზე მდებარე ბევრი დემი, რითაც დიდად ავნეს ათენელებს.

82. ადგინელების ძველი მტრობა ათენელების მიმართ ასე დაიწყო: ეპიდავრელებს მიწა არავითარ ნაყოფს არ აძლევდა. ამის გამო ეპიდავრელებმა მიმართეს დელფოს მისნობისათვის. პითიამ მათ უბრძანა, დამეცა და ავქსესიის აღუმართეთ ქანდაკებები და რომ აღუმართავთ, მერე უკეთესად წავა თქვენი საქმეო. შემდეგ შეეკითხნენ ეპიდავრელები, თუ რისგან გააკეთონ ქანდაკებები, — სპილენძისაგან თუ ქვისაგან. პითიამ ამოთგან ორივე აუკრძალა და უბრძანა, გაეკეთებინათ ბალი ზეთის ხილის ხისაგან. მაშინ ეპიდავრელებმა სთხოვეს ათენელებს, ნება მიეცათ მათთვის. ზეთის ხილის ხის მოკრისა, რადგან ითვლებოდა, რომ ყველაზე უფრო წმინდა ხეები ათენელებისა იყო. მაგრამ. იმასაც ათენისა. ათენელებმა უპასუხეს, რომ მისცემენ ამის ნებას იმ პირობით, თუ ეპიდავრელები ყოველწლიურად მოუტანენ შესაწირავებს ათენა პოლიასს და ერახთევსს. ეპიდავრელები დაეთანხმნენ ამაზე და მიიღეს ის, რასაც თხოულობდნენ და ამ ზეთის ხილის ხეებისაგან გააკეთეს და დადგეს ქანდაკებები. ამის მერე მიწაც აძლევდა მათ ნაყოფს და ესენი ათენელებს უსრულებდნენ იმას, რაზედაც შეთანხმდნენ.

83. ამ დროს და ამაზე უწინაც ადგინელები ეპიდავრელებს ყველაფერში მორჩილებდნენ და სხვათა შორის იმაშიაც, რომ ადგინელები ერთმანეთში სამართლის განსჯისათვის გადიოდნენ ეპიდავროსში, ხოლო მას მერე, რაც ხომალდები აბგეს, უგუნურად მოიქცნენ და ეპიდავრელებს გადაუდგნენ. რაკილა მტრები იყვნენ და თანაც ზღვისმპყრობელნი, ანადგურებდნენ ეპიდავრელებს. ბოლოს ის ქანდაკებებიც, დამიესი და ავქსესიის, წაართვეს მათ, წამოიღეს და დადგეს თავის ქვეყნის ზედ შუაგულში, იმ ადგილას, რომლის სახელიც არის

ოფე და რომელიც ქალაქიდან დაახლოებით 20 სტადიონითაა დაშორებული. ამ ადგილას დადგეს ეს ქანდაკებები და მსხვერპლის შეწირვითა და ქალთა განმე-
ქიქებელი გუნდების გამოსვლებით აღმოებიერებდნენ მათ.

ამ ღმერთთაგან თითოეულისათვის ათი კაცი იყო გამოყოფილი გუნდის მოწყობად. ხოლო გუნდები არც ერთ მამაკაცს არ იხსენიებდნენ ძვირად, მხოლოდ ადგილობრივ ქალებს დასცინოდნენ. ეპიდავრელებსაც ჰქონდათ ასე-
თივე რიტუალი. ამას გარდა მათ სხვა საიდუმლო ღვთისმსახურებებიც ჰქონ-
დათ.

84. როდესაც ეს ქანდაკებები მოჰპარეს ეპიდავრელებს, ისინი აღარ უსრუ-
ლებდნენ ათენელებს იმას, რისი პირობაც ჰქონდათ დადებული. ათენელებმა
კაცები გაუგზავნეს და რისხვა შეუთვალეს ეპიდავრელებს. ისინი კი უმტკი-
ცებდნენ მათ, რომ არ იქცევიან უსამართლოდ, რადგან, რა ხანიც ჰქონდათ
ქანდაკებები თავის ქვეყანაში, ისინი ასრულებდნენ თავიანთ აღქმას, ხოლო,
როდესაც მათ ქანდაკებები წაართვეს, რა სამართალია, რომ კიდევ ამათ იხადონ
შესაწირავები; ახლა ეს უნდა დაეკისროს აფგინელებს, რომელთაც წაიღეს
ქანდაკებები. ამის შემდეგ ათენელებმა აფგინაში გაგზავნეს კაცები და მოი-
თხოვეს ქანდაკებები. ხოლო აფგინელებმა ამაზე თქვეს, რომ მათ ათენელებ-
თან არავითარი საქმე არა აქვთ.

85. ათენელები კი ამბობდნენ, რომ ამ მოთხოვნის შემდეგ ერთი ტრიერით
გაგზავნეს საზოგადოებრივი დავალებით მოქალაქეები. ისინი მოვიდნენ აფგი-
ნაში და შეეცადნენ კვარცხლბეკიდან მოეხსნათ ქანდაკებები, როგორც მათი
ხისაგან გაკეთებული, რათა წაეღოთ თან ათენში. რადგან ამ გზით ვერ შეძლეს
მათი ხელში ჩაგდება, საბელი შემოახვიეს და ისე მიათრევდნენ ქანდაკებებს,
როდესაც მიათრევდნენ, ქუხილი გაისმა და ქუხილთან ერთად მიწაც იძრა. ამის
შედეგად ის კაცები, რომლებიც ტრიერით იყვნენ მოსული და მიათრევდნენ
ქანდაკებებს, ჰკუიდან შეიშალნენ და ისე გახდნენ, რომ დაერივნენ ერთმანეთს,
როგორც მტრები, მანამ ვიდრე არ ამოხოცეს ერთმანეთი და მათგან მხოლოდ
ერთი არ დარჩა; ისიც დაბრუნდა ფალერონში.

86. ათენელები ამბობენ, ასე იყო. ხოლო აფგინელების გადმოცემით ათე-
ნელები ერთი ხომალდით არ მოსულან (რადგანაც ერთსა ან ერთზე ცოტათი
მეტს იოლად დაამარცხებდნენ აფგინელები, სულაც რომ არ ჰქონოდათ მათ
ხომალდები), არამედ მრავალი ხომალდით მოვიდნენ მათი ქვეყნის წინააღმდეგ.
აფგინელებმა კი თვითონ დაიხიეს და საზღვაო ბრძოლა არ გაუმართეს მათ.
იმას კი ვერ ამბობენ დანამდვილებით, თუ რატომ დაიხიეს უკან, იმიტომ რომ
იცოდნენ, უფრო სუსტები ვართ საზღვაო ბრძოლაში, თუ იმიტომ, რომ იმი-
სი გაკეთება უნდოდათ, რაც გააკეთეს. ათენელებს არავინ შეხვდათ, რომ ბრძო-
ლაში შებმოდნენ და გადმოვიდნენ ხომალდებიდან, გაემართნენ ქანდაკე-
ბებისაკენ, და რომ ვერ შეიძლეს კვარცხლბეკიდან მათი გადმოღება, შემოახ-
ვიეს საბელები და ასე მიათრევდნენ მანამ, სანამ ორივე ნათრევმა ქანდაკებამ.

ერთი და იგივე არ მოიძოვებოდა — მე ამ ნათქვამისა არა მჯერა, სხვამ კი შეიძლება დაიჯეროს; ქანდაკებები დაეცნენ მუხლებზე ათენელების წინაშე და ამიერიდან სამუდამოდ ასე დარჩნენ. ათენელებმა ასე გააკეთესო; ხოლო ააგინელები იმასაც ამბობენ, რომ როდესაც შეიტყვეს — ათენელები ჩვენზე აპირებენ გალაშქრებასო, თვითონ არგოსელები შეიგულეს მომხრეებად. როდესაც ათენელები გადავიდნენ ააგინელების ქვეყანაში, ააგინელთა შემწეებად მოვიდნენ არგოსელები, რომლებიც ჩუმად გადმოვიდნენ ეპიდავროსიდან კუნძულზე და დაესხნენ თავს ათენელებს, რომელთაც მოუტყრეს გზა ხომალდებისაკენ ისე, რომ ამათ წინასწარ არაფერი შეუტყვიათ; ამავე დროს გაისმა ქუხილი და იძრა მიწა.

87. ამას მოგვითხრობენ არგოსელებიცა და ააგინელებიც, ხოლო ათენელების მოთხრობასთან ამას საერთო ისა აქვს, რომ მხოლოდ ერთი კაცი გადარჩა მათგან და დაბრუნდა ატიკეში. თუმცა არგოსელები იმას ამბობენ, რომ ატიკელთა ბანაკი ამათ ამოწყვიტეს და მხოლოდ ერთი მათგანი გადარჩა, ხოლო ათენელები ამბობენ, რომ ღმერთმა ამოწყვიტა მათი ბანაკი და საბოლოოდ არც ერთი არ გადარჩენილა, ის ერთიც ამგვარად დაიღუპა: როდესაც მოვიდა ათენში, მოუთხრო მათ მომხდარი უბედურების შესახებ. ააგინის წინააღმდეგ გალაშქრებული ვაჟაკების ცოლები ძალიან გაბრაზდნენ, რომ შეიტყვეს, მხოლოდ ეს ერთი გადარჩა მთელი ხალხიდანო, შემოეხვივნენ ამ კაცს ირგვლივ, ჩხვლელდნენ მას ტანსაცმლის ბალთებით და თითოეული ამათგანი ეკითხებოდა მას, თუ სად არის მისი ქმარი. ეგრე დაიღუპა ეს კაცი ათენელებს იმ უბედურებაზე უფრო საშინლად ამ ქალების მიერ ჩადენილი საქმე ეჩვენათ. რადგან სხვა ვერაფრით შეიძლებდნენ ქალების დასჯას, შეაცვლევინეს მათ ტანისამოსი და იონიურა ჩააცვეს. აქამდე ათენელი ქალები ატარებდნენ დორიულ ტანსაცმელს, რომელიც ძალიან ემსგავსებოდა კორინთულს. ისინი მათ შეცვალეს სელის კვარაყებით, რომ არ ეხმარათ ბალთები.

88. ხოლო ნამდვილად რომ ვთქვათ, ასეთ ტანსაცმელს ხმარობდნენ თავდაპირველად არა იონიელი ქალები, არამედ კარიელები, რადგანაც ქალების საყოველთაო ელინური ტანსაცმელი დასაბამიდან ისეთივე იყო, როგორსაც ახლა დორიულს ვუწოდებთ. ამას გარდა, არგოსელებმა და ააგინელებმა კიდევ წესად შემოიღეს, რომ თავიანთ ქვეყნებში ბალთებს მაშინ დადგენილი ზომის ნახევარს აკეთებდნენ და აღნიშნული ღმერთების სამლოცველოებში ქალები უპირატესად ბალთებს სწირავდნენ; ხოლო ატიკური არც სხვა რამ შეიძლებოდა შეეტანათ სამლოცველოში და არც თიხის ჭურჭელი; ის კი არა, აქ წესად აქვთ დარჩენილი, რომ სვან მხოლოდ ადგილობრივ ნაკეთები ტოლჩებიდან. ხოლო არგოსელი და ააგინელი ქალები იმ დროიდან დაწყებული ჩემ დრომდე ათენელებთან შუღლის გამო ატარებდნენ უფრო დიდ ბალთებს, ვიდრე უწინ.

89. ააგინელების მიმართ ათენელების მტრობა ისე დაიწყო, როგორც მო-

გიობრეთ. ხოლო როდესაც თებელეშმა მოუწოდეს ადვინელებს, ისინი ხალი-სიანად დაეხმარნენ მათ, რადგანაც ახსოვდათ ის, რაც ქანდაკებებთან დაკავ-შირებით მოხდა. ამგვარად ადვინელები აჩანაგებდნენ ატიკის ზღვის სანაპი-რო მხარეს, ხოლო ათენელები რომ ემზადებოდნენ ადვინელების წინააღმდეგ სალაშქროდ, მოუვიდათ მისნობა დელფოდან, თავი შეეკავებინათ ადვინელთა მიმართ უსამართლობისაგან 30 წლის განმავლობაში და 31-ე წელს ააქსი-სათვის მიეჩინათ სამლოცველო და მაშინ დაეწყოთ ადვინელების მიმართ ომი, რაც ისე წარიმართებოდა, როგორც მათ უნდოდათ. ხოლო თუ მაშინვე გაი-ლაშქრებდნენ ადვინელთა წინააღმდეგ, ლაშქრობის განმავლობაში შიგადაშიგ მარცხი შეხვდებოდათ, ხშირად თავისას გაიტანდნენ, საბოლოოდ კი დამარცხ-დებოდნენ. ეს ამბავი რომ მოიტანეს და მოისმინეს ათენელებმა, მიუჩინეს ააქსს სამლოცველო, რომელიც ახლაც არის აღმართული მთედანზე, მაგრამ 30 წელიწადი ვერ მოითმინეს, როდესაც მოისმინეს, რომ საქირო იყო თავის შეკავება, რადგან ადვინელთაგან ბევრი მტრობა ჰქონდათ განცილილი.

90. ხოლო როდესაც ესენი სამაგიეროს მისაზღველად მოემზადნენ, ლა-კედემონელთაგან შეემთხვათ საქმე, რამაც ისინი დააბრკოლა. როდესაც ლა-კედემონელებმა შეიტყვეს ის, რაც ალკმეონიდებმა გააკეთეს პითიას მიმართ და ისიც, რაც პითიამ მოიმოქმედა მათ წინააღმდეგ და პეასისტრატიდების მიმართ, ორმაგად განიცადეს უბედურება, ერთი იმიტომ, რომ ხალხი, რომელიც მათი სტუმარი იყო, გააძევეს თავისი სამშობლოდან, და მეორეც იმიტომ, რომ ეს გააკეთეს და ათენელები მაინც არ ჩანდნენ მათი მადლობლები. ამას გარდა მისნობებიც აქეზებდნენ მათ (რომელთა თანახმადაც ბევრი მტრობა უნდა შემ-თხვეოდათ ათენელთაგან), რომელთა შესახებ პირველად არაფერი იცოდნენ, მაგრამ კლეომენესი რომ მივიდა სპარტეში და ამბავი მოუტანა, მაშინ შეიტყვეს. კლეომენესმა ათენელთა აკროპოლისიდან მოიპოვა ეს მისნობები, რომლე-ბიც უწინ პეასისტრატიდებს ჰქონდათ. პეასისტრატიდები რომ გააძევეს აქე-დან, მათ მისნობები სამლოცველოში დატოვეს და დატოვებული მისნობები აი-ლო კლეომენესმა.

91. მაშინ, როდესაც ლაკედემონელებმა მისნობები აიღეს, ისიც დაინახეს, რომ ათენელები მძლავრდებიან და სრულიად არ აპირებენ მათ დამორჩილე-ბას; მაშინ მოისაზრეს, რომ თუ ატიკელთა მოდგმა თავისუფალი იქნებოდა, იგი მათი მოდგმის თანაბარი გახდებოდა, ხოლო ტირანიის გამგებლობაში მყოფი სუსტი და ხელისუფლების მორჩილი იქნებოდა. ყოველივე ეს რომ გა-მოირკვიეს, გამოიძახეს პიპიესი, პეასისტრატოსის ძე, სიგეაონიდან, რომელიც ჰელესპონტშია (სადაც იყვნენ პეასისტრატიდები გაქცეულები). როდესაც მოწ-ვეული პიპიესი მოვიდა, სხვა მოკავშირეთა მოციქულებიც გამოიძახეს სპარტე-ლებმა და უთხრეს მათ შემდეგი: „მოკავშირებო, ჩვენ თვითონ ვცნობთ, რომ სწორად არ მოვიქცით, რადგანაც ორაზროვანი მისნობით წაქეზებულებმა ხალხი, რომელიც ჩვენი მეგობარი იყო და რომელიც გვპირდებოდა ათენის

დამორჩილებას, გავრეკეთ სამშობლოდან და შემდეგ ის გავაკეთეთ, რომ უმაღლურ ხალხს გადავეციოთ ქალაქი; ამ ხალხმა კი, მას შემდეგ რაც ჩვენი საშუალებით გაითავისუფლა თავი და გამხნედა, შეურაცხვეყო ჩვენცა და ჩვენი მტფეც იმით, რომ გავგაძევა; ხოლო რაც უფრო გაიზარდა თვითონ, მით უფრო მოემატა წარმოდგენა თავის თავზე, როგორც უკვე საესებით დარწმუნდნენ ამაში მათ მეზობლად მცხოვრები ბეოტიელები და ქალკიდელები, ხოლო მალე ზოგი სხვაც დარწმუნდება, თუ შეცდომას რასმე დავუშვებთ კიდევ. ხოლო მას შემდეგ, რაც ასე მოვიქცეთ, უნდა შევეცადოთ, რომ გამოვასწოროთ ჩვენი შეცდომა. სწორედ ამისათვის მოვიწვიეთ ახლა ჰიბიესი და თქვენც იმიტომ გამოგიძახეთ ქალაქებიდან, რომ საერთო მოლაპარაკების შედეგად და საერთო ლაშქრის შემწეობით წავიყვანოთ ის ათენში და გადავეციოთ ის, რაც წაგართვით”.

92. ეს ილაპარაკეს სპარტელებმა, ხოლო მოკავშირეთა დიდმა ნაწილმა არ მოიწინა ეს სიტყვა. სხვები ჩუმი იყვნენ, ხოლო სოსიკლეს კორინთელმა თქვა: „მართლაც და ზეცა აღმოჩნდება დედამიწის ქვეშ და დედამიწა ამაღლდება ცის ზემოთ, ადამიანები ზღვაში დაიდებენ ბინას და თევზები კი იქ, სადაც უწინ ადამიანები იმყოფებოდნენ, თუკი თქვენ, ლაკედემონელებო, ეშვადებით იმისათვის რომ მოსპოთ თანასწორუფლებიანობა და ქალაქებში კვლავ დააწესოთ ტირანია; რადგან არაფერია ადამიანისათვის ტირანიამზე უფრო მეტად უსამართლო და უფრო მეტად სისხლისმწოველი. თუ თქვენ იმ აზრისა ხართ, რომ კარგია, როდესაც ქალაქებს ტირანები მართავენ, მაშინ ჭერ თქვენ თვითონ პირველებმა დაიყენეთ ტირანი თქვენს გამგებლად და შემდეგ შეეცადეთ, რომ სხვებს დაუყენოთ. ახლა კი, თქვენ ტირანია არ გამოგიცილიათ და მეტისმეტად უფრთხილდებით კიდევაც, რომ სპარტეში ის არ დამყარდეს, მოკავშირეებს კი ცუდად ექცევიოთ. თქვენ რომ ეს გამოგეცადოთ ჩვენსათვის; თათბირისას უკეთეს აზრებს გამოსთქვამდით, ვიდრე ახლა თქვით. კორინთელებს, მაგალითად, სახელმწიფო წყობილება ასეთი ჰქონდათ: იყო ოლიგარქია (ამ საგვარეულოს ბაქჩიადები ეწოდებოდა) და ის მართავდა ქალაქს, ხოლო ქორწინება უთუოდ ამ საგვარეულოში, ერთმანეთს შორის უნდა მომხდარიყო. მათ შორის იყო ერთი, ამფიონი, რომელსაც გაუჩნდა კოჭლი ასული. მას სახელად ერქვა ლაბდა. ბაქჩიადთა შორის რადგან არავის უნდოდა მისი შერთვა, ის წაიყვანა ეეტიონმა, ექვერატესის ძემ, რომელიც პეტრეს დემიდან იყო, ხოლო წარმოშობით ლაპითესისა და კანენადესისაგან მომდინარეობდა. მას არ ჰყავდა შვილები არც ამ ქალისაგან და არც სხვისაგან. ამიტომ წავიდა დელფოში მემკვიდრეობის საკითხის გამოსარკვევად. შესვლისთანავე პითიამ მას ასეთი სიტყვით მიმართა:

„ეეტიონ, არავინ გცემს შენ პატივს, თუმცა დიდად პატივსაცემი ხარ. ლაბდა ფეხმძიმედაა და შობს მრგვალ ქვას, რომელიც დაეცემა მონარქებს და განიკითხავს კორინთოს“. ეეტიონისათვის თქმული ეს მისნობა როგორღაც შე-

იტყვეს ბაკქიალებმა, რომელთაც უწინ კორინთოს მიმართ წარმოთქმული მის-
ნობა ვერ გაიგეს და ის იგივე იყო, რაც შემდეგ ეტიონის მიმართ ითქვა: ბაკ-
ქიალების მიმართ წარმოთქმული მისნობა კი ასეთი იყო: „არწივი კლდეებში
დაფხვნილი ღებდა, ხოლო შობს ძლიერსა და სისხლისმსმელ ლომს, რომელიც
ბევრს დაუსუსტებს მუხლებს. კარგად მოიფიქრეთ ეს, კორინთელებო, რომ-
ლებიც ცხოვრობთ ლამაზი პეარენეს ირგვლივ და გორაკებიან კორინთოში“.
ასეთი იყო ბაკქიალებისათვის უწინ გამოცხადებული, მაგრამ გაურკვეველი
მისნობა. ხოლო როდესაც შეიტყვეს ის, რაც ეტიონს გამოეცხადა, მაშინვე
გამოიცნეს უწინ ნათქვამი, რადგანაც ის ეთანხმებოდა ეტიონისას. ხოლო რო-
დესაც გამოიცნეს ბაკქიალებმა, გაყუჩდნენ, რადგან უნდოდათ ეტიონისაგან
გაჩენილი ჩამომავალის მოსპობა. როგორც კი ქალმა შვილი შობა, მაშინვე
გაგზავნეს ათი თავისიანი იმ დემში, რომელშიც ცხოვრობდა ეტიონი, იმისათ-
ვის, რომ მოეკლათ ბავშვი. ისინი მოვიდნენ პეტრაში, შევიდნენ ეტიონის
ეზოში და თხოულობდნენ ყრმას. ლაბდამ არაფერი იცოდა, თუ რისთვის მო-
ვიდნენ ისინი და იფიქრა, რომ მამის მიმართ კეთილი განწყობის გამო თხო-
ულობენო, გამოიყვანა ბავშვი და ხელში მისცა ერთს მათგანს. გზაში მათ გა-
დაწყვიტეს რომ მათ შორის ვინც პირველმა აიყვანა, იმან უნდა დაანარცხოს
ბავშვი მიწაზე. როდესაც ლაბდამ მოიყვანა ბავშვი და გადასცა მათ, იმ მამა-
კაცს, რომელმაც ის აიყვანა, ბავშვმა შესცინა ღვთის განგებით, კაცმა ეს შეამჩ-
ნია, შეებრაღა და ვერ შეძლო მისი მოკვლა. შეეცოდა და გადასცა მეორეს,
ამან კიდევ მესამეს და ეგრე შემოიარა ბავშვმა ყველა ათი კაცი, ამ ხელიდან
ხელში გადასვლით; არავის უნდოდა მისი მოკვლა. ბავშვი მშობელს უკან დაუ-
ბრუნეს და გამოვიდნენ გარეთ; გაჩერდნენ კარებთან და ერთმანეთს ლანძღე-
დნენ და საყვედურობდნენ, განსაკუთრებით კი მას, ვინც პირველმა აიყვანა
ბავშვი და არ გააკეთა ის; რაც გადაწყვიტეს. მანამ იკამათეს, ვიდრე დრო არ
გავიდა და არ გადაწყვიტეს, რომ კვლავ შესულიყვნენ და ყველას მიეღო
მონაწილეობა მკვლელობაში, მაგრამ კორინთოსთვის ბოროტება ეტიონის ჩა-
მომავალს უნდა მოეტანა. რადგან იმავე კარის მეორე მხარეს მდგომმა ლაბდამ
ყოველივე ეს მოისმინა, შეეშინდა, რომ ამათ სხვა რამ არ მოეფიქრებინათ, და
მეორედ რომ ჩაიგდებდნენ ხელში, არ მოეკლათ ბავშვი. ამიტომ წაიყვანა და
დამალა ის ყველაზე უჩინარ ადგილას (რომელიც კი ეჩვენა ასეთად), ყუთში,
რადგანაც იცოდა, რომ თუ დაბრუნდებიან და მოსაძებნად მოვლენ, ყველა-
ფრის დაჩხრეკას მოინდომებენ. ასეც მოხდა. ისინი შემოვიდნენ და ეძებდნენ
ყრმას და რომ ვერ ნახეს, გადაწყვიტეს დაბრუნებულიყვნენ და მოეხსენე-
ბინათ წარგზავნილათვის, რომ მათი ბრძანება შესრულებულია. ისინი დაბ-
რუნდნენ უკან და ასეც თქვეს. ხოლო ეტიონის შვილი იზრდებოდა და რაკი-
და ის ამ საფრთხეს. ყუთის წყალობით გადაარჩა, ამიტომ ამის მიხედვით დაარ-
ქვეს მას სახელად კიფსელოსი¹. როდესაც კიფსელოსი დავაჟკაცდა და მისნო-

¹ ბერძნულად „ყუთი“ არის ἡ χυτήρη.

ბის შეტყობა მოინდომა, დელფოში ორაზროვანი, წინასწარმეტყველება მიიღო, იგი დაეყრდნო ამას, თავს დაესხა კორინთოს და კიდევაც დაიპყრო. ხოლო მისნობა ასეთი იყო: „ბედნიერია ეს კაცი, რომელიც ჩემს სახლში შემოდის, კიფსელოსი ვეტიდი, სახელგანთქმული კორინთოს მეფე, თვითონაც და მისი შვილებიც, ხოლო მისი შვილთა შვილები უკვე აღარ იქნებიან ბედნიერი.“ მისნობა ასეთი იყო. ხოლო კიფსელოსი ტირანი რომ გახდა, ამნაირი კაცი დადგა: კორინთელთაგან ბევრი გააძევა, ბევრს ქონება ჩამოართვა, ხოლო ბევრად უფრო მეტი სიცოცხლეს გამოასალმა. იგი თავის 30 წელს მართავდა კორინთოს და თავისი ცხოვრება მშვიდობიანად დაამთავრა. მისი ტირანიის შემკვიდრე მისი შვილი პერიანდროსი გახდა. თავდაპირველად პერიანდროსი თავის მამაზე უფრო კეთილი იყო, ხოლო შემდეგ, რაც მოციქულთა მეშვეობით ურთიერთობა დაამყარა თრასიბულოსთან, მალეც ტირანთან, ბევრად გადააქარბა კიფსელოსის სისხლისმსმელობაში. მან გაგზავნა თრასიბულოსთან მაცნე, იმის გასაგებად, თუ ყველაზე უკეთ როგორ უნდა იმართოს ქალაქი, რომ ყველაზე უფრო საიმედოდ წარიმართოს მისი საქმეები. თრასიბულოსმა პერიანდროსისაგან მოსული კაცი გაიყვანა ქალაქგარეთ, შეიყვანა დათესილ მინდორში და მაშინ, როდესაც ის ყანაში დადიოდა, ამ მაცნეს წარამარა ეკითხებოდა, თუ რისთვისაა მოსული კორინთოდან. თან გამუდმებით სწყვეტდა, როგორც კი დაინახავდა რომელიმეს ამალღებულს დანარჩენ თავთაებზე, სწყვეტდა და აგდებდა, ვიდრე ყანის საუკეთესო და ყველაზე სქელი ნაწილი არ გაანადგურა, ასე გადაიარა მან ეს ადგილი და არაფერი უთხრა, ისე გაგზავნა უკან მაცნე. როდესაც მაცნე კორინთოში დაბრუნდა, პერიანდროსს ძალიან უნდოდა რჩევის შეტყობა, ხოლო მაცნემ უთხრა, რომ თრასიბულოსს არაფერი ურჩევია და უკვირს მისგან, თუ რად გაგზავნა ასეთ კაცთან, რომელიც შეშლილია და თავის ქონებას თვითონვე ანადგურებს, ამასთანავე მოუთხრო, რაც ნახა თრასიბულოსთან. პერიანდროსი მიხვდა, თუ რას ნიშნავდა ეს საქციელი და იფიქრა, რომ თრასიბულოსი ამითი მას ურჩევდა მოქალაქეთა შორის გამორჩეულნი დაეხცა. ამის მერე იყო, რომ პერიანდროსი ყოველგვარ ბოროტებას იჩენდა მოქალაქეთა მიმართ. რაც კიფსელოსის ხელით სიკვდილსა და დევნას გადაურჩა, ის პერიანდროსმა დაასრულა. ხოლო ერთ დღეს მთელი კორინთელი ქალები დაამიშველა თავისი ცოლის მელისას გულისათვის. მან გაგზავნა მოციქულები თესპოტოში, მდინარე აქრონტთან მიცვალებულთაგან წინასწარმეტყველების შესატყობად, მეგობრის მიერ მიბარებული განძის შესახებ, ხოლო მელისა გამოეცხადა მას და უთხრა, რომ არც ანიშნებს და არც ეტყვის, თუ რომელ ადგილას ძევს ეს განძი, რადგან მას სცივა და ტიტველია. ეს იმიტომ, რომ ტანსაცმელი, რომელიც მასთან ერთად დაიმარხა, სრულიად გამოუსადეგარია, რადგანაც ის არ დაუწყავთ. იმის საბუთად, რომ ეს ჭეშმარიტებაა, მან თქვა, რომ პერიანდროსმა გრილ ღუმელში შეაწყო პურები. შეატყობინეს თუ არა პერიანდროსს (ვინაიდან სარწმუნო იყო მისთვის მინიშნე-

ბა, რადგან მან მიცვალეულ მელისასთან იქონია კავშირი, მან ამ ცნობის მი-
ღების შემდეგ მაშინვე ვასცა ბრძანება, რომ პერეს სალოცავში მოსულიყვნენ
მთელი კორინთოს ქალები. ესენი როგორც დღესასწაულზე, ისე მოვიდნენ, სა-
უკეთესოდ მორთულნი, ხოლო პერიანდროსმა დააყენა შუბონსები, რომ გაეხა-
დათ ყველა ქალი განურჩევლად, თავისუფალიცა და მხევალიც, შემდეგ თავი
მოუყარა მთელ ამ ტანსაცმელს ერთ თხრილში, შეავედრა მელისას და დასწვა,
ამის შემდეგ, მეორედ გაგზავნა კაცი და შეეკითხა, ხოლო მელისას აჩრდილ-
მა მიუთითა იმ ადგილზე, სადაც ინახებოდა მეგობრისეული განძი. ასეთი არის
ტირანია, ლაკედემონელებო, და ასეთია მასთან დაკავშირებული საქმეები.
ჩვენ კორინთელები, დიდად ვიყავით გაოცებული, როდესაც შევიტყვეთ, რომ
თქვენ გამოითხოვეთ ჰიპიესი, ხოლო ახლა კიდევ უფრო მეტად ვართ გაკვირ-
ვებული, როდესაც თქვენ ამას ლაპარაკობთ. ამიტომ გაფიცებთ და მოეუწო-
დებთ ელინურ ღმერთებს, რომ არ აღადგინოთ ტირანია ქალაქებში, ნუთუ არ
შესწყვეტთ ამ ამბავს და მაინც შეეცდებით სამართლიანობის მიუხედავად
ჰიპიესის უკან დაბრუნებას? იცოდეთ, რომ კორინთელები ამის მომხრე არ იქ-
ნებიან“.

93. ეს თქვა სოსიკლესმა, კორინთელმა დესპანმა, ხოლო ჰიპიესმა იმავე
ღმერთებს მოუწოდა, რომელთაც მან და მიუგო მას, რომ კორინთელები ყვე-
ლაზე მეტად მოინდომებენ პეასისტრატეებს, მაშინ როდესაც მათ დაუდ-
გებათ გაკვირების დღეები, ათენელთაგან შევიწროებულთ. ჰიპიესმა ეს იმიტომ
უთხრა, რომ მისნობა სხვებზე უფრო ზუსტად იცოდა. დანარჩენი მოკავშირე-
ნი აქამდე ჩუმად იყვნენ, ხოლო როდესაც მოუსმინეს სოსიკლესს, რომელიც
თავისუფლად ლაპარაკობდა, ყველა მათგანმა ხმა ამოიღო და მიემხრო კორინ-
თელის მიერ გამოთქმულ აზრს, ლაკედემონელებს კი მოუწოდებდნენ, რომ ახა-
ლი არაფერი დაედგინათ ელადის სახელმწიფოს მიმართ.

94. ასე შეწყდა ეს საქმე. იქიდან წამოსულ ჰიპიესს ამინტეს მაკედონელმა
ჰისთავაზა. ანთემუნტი, ხოლო თესალიელებმა იოლკოსი. ამათგან ჰიპიესმა არც
ერთი არ ინდომა და დაბრუნდა უკან სიგეაონში, რომელიც პეასისტრატოსმა
ბრძოლაში წაართვა მიტილენელებს და დაპყრობის მერე იქ ტირანად დააყენა
თავისი უკანონო შვილი, ჰეგესისტრატოსი, რომელიც ჰყავდა არგოსელი ქალი-
საგან. ხოლო ჰეგესისტრატოსმა უბრძოლველად ვერ შეინარჩუნა ის, რაც
პეასისტრატოსისაგან მიიღო; რადგან დიდი ხნის განმავლობაში ეომებოდნენ
ერთმანეთს ქალაქ აქილეაონიდან მიტილენელები და სიგეაონიდან ათენელე-
ბი. მიტილენელები უკან თხოულობდნენ თავის მიწა-წყალს, ხოლო ათენელები
არ ცნობდნენ მათ მისწრაფებებს, და უმტკიცებდნენ, რომ ეოლიელებს არა აქვთ
უფრო მეტი უფლება ილიონის მიწაზე, ვიდრე თვით ამათ, ან სხვა დანარჩენებს,
რომლებიც ელინთაგან ეხმარებოდნენ მენელეოსს ელენეს მომტაცებლებზე შუ-
რისძიებაში.

95. ესენი რომ ერთმანეთს ეომებოდნენ, ბევრი რამ მოხდა ბრძოლებში

და მათ შორის ისიც, რომ პოეტი ალკაიოსი ერთ-ერთი ხელჩართული ბრძოლის დროს, როდესაც იმარჯვებდნენ ათენელები, თვითონ გაიქცა, მისი იარაღი ხელთ იგდეს ათენელებმა და ჩამოჰკიდეს ათენას ტაძარში, რომელიც სიგეაონშია. ამის შესახებ ალკაიოსმა შეთხზა ერთი სიმღერა, რომელიც გაგზავნა მიტილენეში და თავისი განცდის შესახებ შეატყობინა თავის მეგობარს, მელანიპოსს. მიტილენელები და ათენელები შეარიგა პერიანდროსმა, კიფსელოსის ძემ, რომელსაც მიმართეს ამათ, როგორც მოსამართლეს, ხოლო შეარიგა იმნაირად, რომ მიკლუთენა თითოეულ მხარეს მისი კუთვნილი. ამგვარად სიგეაონი მოხვდა ათენელების ხელში.

96. ლაკედემონიიდან აზიაში მოსულმა ჰიპიესმა ყოველგვარი ღონე იხმარა იმისათვის, რომ გადაემტერებინა ათენელებისათვის არტაფრენესი¹ და გააკეთა ყველაფერი საამისოდ, რათა ათენი მასა და დარიოსს დაქვემდებარებოდა. ჰიპიესი რომ ამას აკეთებდა, ათენელებმა შეიტყვეს ეს და გაგზავნეს მოციქულები სარდელში, რომ არ მიეცათ საშუალება სპარსელებისათვის ათენელთა ლტოლვილების დაჯერებისა. ხოლო არტაფრენესმა უბძანა მათ, რომ თუ უნდათ უვნებლები გადარჩნენ, უკან უნდა მიიღონ ჰიპიესი. ათენელებმა მოისმინეს და უარყვეს მისი წინადადება. უარყვეს და ამითი სრულიად ცხადლივ აღიარეს, რომ სპარსელების მტრები არიან.

97. ეს რომ ასე მოხდა და ათენელები გადაემტერენ სპარსელებს, ამავე დროს ათენში, რადგან ის სხვა დანარჩენ ქალაქებზე ბევრად უფრო ძლიერდებოდა, მოვიდა მილეტელი არისტაგორესი, კლეომენეს ლაკედემონელის მიერ გამოძევილი სპარტიდან¹. წარსდგა არისტაგორესი ხალხის წინაშე და იგივე ილაპარაკა, რაც სპარტეში, აზიის სიმდიდრისა და სპარსული ომების შესახებ. თქვა, რომ სპარსელები არც ფარს ხმარობენ და არც შუბებს და ამიტომ ადვილად დასაძლევნი არიან². უთხრა მათ ეს და ამას გარდა კიდევ-ისიც, რომ მილეტელები ათენელი ახალმოშენეები არიან და მათ მართებთ იმათი დახსნა, რადგანაც ძალიან ძლიერები არიან. არისტაგორესს არაფერი დაუტოვებია, რომ მათ არ დაჰპირებოდა, რადგან გასაქირი დიდი ადგა, და იქამდე ეხვეწებოდა, ვიდრე არ დაიყაბულა ათენელები. ისე გამოდის, რომ ბევრის ცთუნება უფრო ადვილია, ვიდრე ერთისა, რადგან კლეომენეს ლაკედემონელი მარტო იყო და ვერ შეძლო არისტაგორესმა მისი შეცდენა, ხოლო 30000 ათენელი კი აცთუნა. დაითანხმა ათენელები და მათ გადაწყვიტეს 20 ხომალდი გაეგზავნათ იონიელების საშველად. მათ მხედართმთავრად დანიშნეს მელანთიოსი, რომელიც მოქალაქეთა შორის ყოველმხრივ პატივცემული ვაჟაკი იყო. აი, ეს ხომალდები გახდა ბორბტების დასაბამი როგორც ელინებისათვის, ასევე ბარბაროსებისათვის.

98. არისტაგორესმა უწინ გაცურა და მივიდა მილეტში, ერთი გადაწყვეტი-

1- შდრ. V, 51.

2 შდრ. V, 49.

ლება მიიღო, რომლისაგანაც იონიელებს არავითარი სარგებლობა არ ექნებოდათ (იმას სარგებლობისათვის სულაც არ გაუკეთებია ეს საქმე, არამედ იმიტომ, რომ მეფე ღარიოსი შეეშფოთებინა): მან კაცი გაგზავნა ფრიგიასი პაფონებთან, რომლებიც მდინარე სტრიმონის სანაპიროდან იყვნენ, მეგაბაძოსის ტყვეები, ისინი ცხოვრობდნენ ფრიგიის ტერიტორიაზე და თავისთვის სოფელიც ჰქონდათ. როდესაც ეს კაცი მოვიდა პაფონებთან, უთხრა მათ შემდეგი: „პაფონებო, მე გამოჰგზავნა არისტაგორესმა, მილეტის ტირანმა, რათა გააწავლოთ განთავისუფლების სამუშალება, თუ კი მოინდომებთ, რომ მას დაუჭეროთ. ახლა მთელი იონია გადაუდგა მეფეს და თქვენ შეგიძლიათ თავს უშველოთ და თქვენ საკუთარ ქვეყანაში წახვიდეთ, ზღვამდე თქვენ უნდა იზრუნოთ თქვენს თავზე, ხოლო ამის შემდეგ ჩვენ ვიზრუნებთ“. ეს რომ მოისმინეს პაფონებმა, ძალიან გაეხარდათ, წაიყვანეს ცოლშვილი და გაემუხრნენ ზღვისაკენ. მხოლოდ ზოგიერთი მათგანი დარჩა აქ, რადგან შეშინებულები იყვნენ. როდესაც პაფონები მივიდნენ ზღვასთან. იქიდან ქიოსზე გადავიდნენ. ისინი რომ უკვე ქიოსზე იყვნენ, სპარსელთა დიდი ცხენოსანი ჯარი, რომელიც პაფონებს დასდევნებოდა, მივიდა ზღვასთან. რადგანაც ისინი აქ ვერ დაიჭირეს, შეუთვალეს ქიოსზე პაფონებს, რომ უკან დაბრუნებულ იყვნენ; პაფონებმა მათი წინადადება არ მიიღეს და ქიოსელებმა ისინი ლესბოსზე გადაიყვანეს, ლესბოსელებმა კი დორისკოსში წაიყვანეს, აქედან ისინი ფეხით წავიდნენ და მივიდნენ პაფონიაში.

99. ეს გააკეთა არისტაგორესმა. როდესაც ათენელები მივიდნენ მილეტში 20 ხომალდით, თან მოიყვანეს ერეტრიელთა 5 ტრიერი, ისინი ათენელთა გულისთვის კი არ ლაშქრობდნენ, არამედ თვით მილეტელთა ხათრით, რომელთაც მიუზღაგდნენ სამაგიეროს (რადგან უწინ მილეტელები მიეხმარნენ ერეტრიელებს ქალკიდელების წინააღმდეგ ომში; მაშინ, ქალკიდელებს ერეტრიელებისა და მილეტელების წინააღმდეგ სამოსელები ეხმარებოდნენ). როდესაც მივიდნენ ისინი და მათ გარდა კიდევ სხვა მოკავშირეები, არისტაგორესმა მოაწყო ლაშქრობა სარდზე. იგი თვითონ არ ლაშქრობდა, არამედ დარჩა მილეტში, მხედართმთავრებად სხვები დააყენა მილეტელთაგან, თავისი ძმა ქაროპინოსი და სხვა მოქალაქეთაგან ჰერმოფანტოსი.

100. როდესაც ამ ლაშქრით იონიელები ეფესოში მივიდნენ, ხომალდები დატოვეს კორესოში, რომელიც ეფესოს მიწა-წყალზეა, ხოლო თვითონ დიდი რაზმით წინ წავიდნენ, წინამძღოლებად კი ეფესელები დაიყენეს. ისინი მდიოდნენ მდინარე კაასტრიოსის გასწვრივ, ხოლო მას მერე, რაც გადაიარეს ტმოლოსზე, მიაღწიეს სარდეს. სარდე მათ აიღეს. ხოლო აკროპოლისს თვითონ არტაფრენესი იცავდა, რომელსაც მცირერიცხოვანი ლაშქარი როდი ჰყავდა.

101. თუმცა აიღეს ქალაქი, მაგრამ ძარცვისაგან თავი შეიკავეს და აი რატომ: სარდეში სახლები მეტწილად ლერწმისა იყო, ხოლო თვით აგურის სახლებსაც სახურავი ლერწმისა ჰქონდათ. როგორც კი რომელიღაცა ჯარისკაცთაგანმა ერთ ამ სახლთაგანს ცეცხლი წაუკიდა, მაშინვე ცეცხლი სახლიდან სახლ-

ზე გადავიდა და მთელი ქალაქი შოიკვა. ქალაქი რომ იწვოდა, ლიდიელები და ქალაქში მყოფი სპარსელები ყოველის მხრიდან გარემოცული აღმოჩნდნენ, ისე რომ, ცეცხლმა მოიკცა ნაპირებიც კი და არ შეეძლოთ მათ ქალაქიდან გამოსულიყვნენ. ამიტომ ყველა გაექანა მოედნისაკენ მდინარე პაქტოლოსთან, რომელსაც ოქროს ქვიშა ჩამოაქვს, შუა მოედანზე მიედინება და შემდეგ მდინარე ჰერმოსს ერთვის, ეს კიდევ ზღვას. ამ პაქტოლოსთან მოედანზე შეგროვილი ლიდიელებიცა და სპარსელებიც იძულებული იყვნენ თავი დაეცვათ. იონიელებმა რომ დაინახეს, მტრის ნაწილი თავს იცავდა, ხოლო მეორე ნაწილი რა დიდი რაოდენობით მიიწვედა წინ, შეეშინდათ და უკან დაიხიეს ტმოლოსად წოდებული მთისაკენ, ხოლო აქედან ღამე წავიდნენ ხომალდებისაკენ.

102. სარდღე დაიწვა და მასში ადგილობრივი ღმერთქალის, კიბებეს ტაძარიც: ამას იმიზეზებდნენ შემდეგ სპარსელები, ელინების ტაძრებს რომ სწვავდნენ. მაშინ სპარსელებმა, რომელთაც ეპყრათ მდინარე ჰალისის შიგნით მდებარე ოლქები, ეს რომ შეიტყვეს, თავი მოიყარეს და დაეხმარნენ ლიდიელებს. მაგრამ სარდღეში ველარ იპოვნეს იონიელები, მისდიეს მათ კვალს და დაიჭირეს ისინი ეფესოში. იონიელები დაეწყვნენ მათ საწინააღმდეგოდ, შეებნენ მათ და სასტიკად დამარცხდნენ. სპარსელებმა ბევრი მათგანი ამოხოცეს, ბევრი სახელოვანი კაცი და მათ შორის ევაკიდეცი, რომელიც ერეტრიელებს მხედართმთავრობდა, შეჭობრებებზე გამარჯვების ნიშნად გვირგვინი ჰქონდა მოპოვებული და დიდად იყო შექებული სიმონიდეს კეოსელის მიერ. ბრძოლას გადარჩენილი თავიანთ ქალაქებში მიმოიფანტნენ.

103. ასე იბრძოლეს მაშინ, ამის შემდეგ ათენელებმა სრულიად მიატოვეს იონიელები და მიუხედავად იმისა, რომ არისტაგორესმა მათ მოციქულების საშუალებით ბევრჯერ მიმართა, ათენელებს მაინც ვერ ათქმევინა, რომ დაეხმარებოდნენ მათ. იონიელებმა ათენელთა მოკავშირეობა დაჰკარგეს (რადგანაც ის, რაც გააკეთეს დარიოსის მიმართ, ვერ გამოუვიდათ), მაგრამ მიუხედავად ამისა, მაინც ემზადებოდნენ მეფის წინააღმდეგ საომრად. გასცურეს ჰელესპონტში და დაიმორჩილეს ბიძანტიონიცა და სხვა ყველა ქალაქიც, რომლებიც იმ ტერიტორიაზე მდებარეობენ. შემდეგ გასცურეს ჰელესპონტს გარეთ და კარიის დიდი ნაწილი შეიმატეს და მოკავშირედ გაიხადეს; კავნოსს უწინ რომ არ უნდოდა მათი მოკავშირეობა, როგორც კი დაიწვა სარდღე, მაშინვე შეუერთდა მათ.

104. ხოლო კიპროსელებს ყველას უნდოდა მათთან შეერთება, გარდა ამათუსელებისა; კიპროსელები კი მიდიელებს ასე განუდგნენ: იყო ონესილოსი, სალამინელთა მეფის გორგოსის უმცროსი ძმა, ქერისის ძე, სირომოს ეველთონტის ძის შვილიშვილი. ეს ვაჟაკი უწინაც მრავალჯერ ურჩევდა გორგოსს, გადასდგომოდა მეფეს, მაშინ კი, როცა შეიტყო, იონიელები გადაუდგნენო, მეტისმეტად დაყინებით აქეზებდა. ხოლო როდესაც ვერა და ვერ დაიყაბულა გორგოსი, დაუდარაჯდა მას და როცა ის სალამინელთა ქალაქიდან გავიდა, ონესილოსმა თავის შეამბოხებებთან ერთად დაუკეტა ქალაქის ბჭე. ასე დაჰკარგა გორგოსმა ქალაქი

და გაიქცა მიდიელებთან, ხოლო ონესილოსი მართავდა სალამინს და დიონანხმა მთელი კიპროსელები, მასთან ერთად გადასდგომოდნენ მეფეს. სხვა ყველანი დაიყაბულა, ხოლო ამათუსელებმა არ მოინდომეს, რომ მისთვის დაეჭვებინათ და ამიტომ მან ალყა შემოარტყა მათ.

105. ონესილოსმა ალყა შემოარტყა ამათუნტს, ხოლო დარიოსმა რომ შეიტყო, სარდღ აიღეს და დაწვეს ათენელებმა და იონიელებმა, ხოლო წინამძღოლი ამ თავყრილობისა და ყველას გამაერთიანებელი იყო მილეტელი არისტაგორესი, ამბობენ, რომ პირველად, როცა მან ეს შეიტყო, იონიელებისათვის ყურადღება არ მიუქცევია, რადგან კარგად იცოდა, რომ ესენი თავისი განდგომისათვის დაუსჯელები არ დარჩებოდნენ: ის კი იკითხა, ვინ არიან ათენელებიო; ხოლო მას შემდეგ, რაც შეიტყო, თუ ვინ არიან, მოითხოვა მშვილდი, აიღო ისარი და ზევით, ცისაკენ გაუშვა და როდესაც ის ჰაერში ისროლა, თქვა: „ზევსო, შემოძლებინე, რომ ათენელებს სამაგიერო მივუზღო“, ესა თქვა და დაავალა ერთ თავის მოსამსახურეთაგანს, რომ როდესაც საჭმელად იჭრებოდა. ყოველთვის სამგზის ეთქვა მისთვის: „უფალო, გახსოვდეს ათენელები“.

106. ეს დავალება რომ მისცა, თავისთან დააძახებინა ჰისტიაოს მილეტელი, რომელიც დარიოსს დიდი ხანია დაჭერილი ჰყავდა და უთხრა: „ჰისტიაოს, შევიტყვე, რომ შენს მოადგილეს, რომელსაც შენ მილეტი ჩააბარე, ჩემი საწინააღმდეგო საქმეები განუზრახავს. რადგან მან მეორე ხმელეთიდან მოიყვანა ხალხი და მათთან ერთად იონიელები, რომლებიც პასუხს აგებენ ჩემთან იმისათვის, რაც ჩაიდინეს. მან დაარწმუნა იონიელები, მათ მიჰყოლოდნენ და წამართვა სარდღ. ახლა როგორ მოგწონს ეს ამბავი? ვითომ ეს შენი რჩევის გარეშე მოხდა? ფრთხილად იყავი, შემდეგში თავი არ წააგო ამისათვის“. ამაზე უთხრა ჰისტიაოსმა: „მეფეო, ამას როგორ მეუბნები? განა მე ვურჩევდი ვინმეს ისეთ საქმეს, რაც შენ დიდ ან მცირე უსიამოვნებას მოგაყენებდა? რისთვის უნდა ვცდილობდე ამას, რა მაკლია? ყოველივე ის, რაც შენა გაქვს, მეცა მაქვს, ამასთანავე ღირსსა მხდი, რომ ყველა შენი ბჭობა მოვისმინო. ხოლო თუ ჩემი მოადგილე ისე იქცევა, როგორც შენ მითხარი, იცოდე, რომ ის თავისი საკუთარი ჰკუთთ იქცევა ამნაირად. რაც შემეხება მე, ვერც კი დავუშვებ იმ აზრს, რომ მილეტელები და ჩემი მოადგილე შენ სახელმწიფოს წინააღმდეგ ბოროტს იზრახავდნენ. თუ მათ ასეთი რამე მართლაც ჩაიდინეს და შენ სიმართლე გითხრეს, მეფეო, ახლა მაინც გაიგე, თუ რა საქმე გააკეთე იმით, მე რომ ზღვიდან აქეთ გადმომასახლე. როგორც ჩანს, იონიელებმა, მე რომ მათ თვალიდან მოვცილდი, ის გააკეთეს რაც ძველადვე ძალიან უნდოდათ, ხოლო სანამ მე იონიაში ვიყავი, არც ერთი ქალაქი არ ამბოხებულა. ამიტომ ახლა, რაც შეიძლება ჩქარა გამიშვი, რომ წავიდე იონიაში, რათა ყოველივე ეს ძველებურად მოვაწესრიგო, ხოლო მილეტის მეურვეს, რომელმაც ეს მოაწყო, მოვთოკავ და შენ გადმოგცემ. ყოველივე ამას რომ მოვაგვარებ შენს საამებლად, გეფიცები შენს ღმერთებს, რომ უწინ არ გავიხდი

იმ ქიტონს, რომელიც მეცმევა იონიაში წასვლისას, ვიდრე სარდოს, უდიდეს კუნძულს მოხარკედ არ გაგიხდი“.

107. ჰისტიაფოსი ამას რომ ამბობდა, ატყუებდა მეფეს, ხოლო დარიოსმა დაუჯერა და გაუშვა, თან უბრძანა, რომ როგორც კი მოაგვარებდა ყოველივეს, რაც ალუთქვა, მაშინვე უკან დაბრუნებულიყო სუსაში.

108. როდესაც ცნობა მოუვიდა მეფეს სარდეს შესახებ და დარიოსმა ისარი ზეცას სტყორცნა, ჰისტიაფოსს ელაპარაკა და დარიოსის მიერ გაშვებული ჰისტიაფოსი ზღვასთან მივიდა, სწორედ ამ დროს ასეთი რამ მოხდა: როდესაც ონესილოს სალამინელს ალყა ჰქონდა შემორტყმული ამათუსელებისათვის, ამბავი მოუვიდა, რომ კიპროსზე ელოდებიან სპარსელი არტიბიოსის მისვლას, რომელიც ხომალდებით დიდ სპარსულ ლაშქარს წაიყვანდა თან. ეს რომ შეიტყო ონესილოსმა, მაცნეები დაგზავნა იონიაში და მოუწოდა მათ. იონიელებს დიდხანს არ უთათბირნიათ, მივიდნენ დიდი ლაშქრით. იონიელები მივიდნენ კიპროსზე, ხოლო ამასობაში სპარსელებმა ხომალდებით გადასცურეს კილიკიიდან, სალამინთან კი ქვეითად იარეს. ფინიკიელებმა ამასობაში ხომალდებით შემოიჭრეს კონცხს, რომელსაც კიპროსის გასაღები ეწოდება.

109. ეს რომ ასე მოხდა, კიპროსის ტირანებმა თავი მოუყარეს იონიელ მხედართმთავრებს და უთხრეს: „იონიელებო, ჩვენ, კიპროსელები, გთავაზობთ არჩევანს, ვისთან მოინდომებთ ბრძოლას, სპარსელებთან თუ ფინიკიელებთან. რადგან თუ თქვენ მოინდომებთ ხმელეთზე დაწყობილები სპარსელებთან შებრძოლებას, მაშინ დროა, ჩამოხვიდეთ ხომალდებიდან და დაეწყოთ ხმელეთზე, ჩვენ კი ავალთ თქვენ ხომალდებზე და შევებრძოლებით ფინიკიელებს. ხოლო თუ თქვენ გირჩევენიათ ფინიკიელებთან შებრძოლება, მოიქცით, როგორც გნებავთ; ხოლო ამ ორი შესაძლებლობიდან რომელსაც გამოარჩევთ, სულერთია, მაგრამ ისე უნდა მოიქცეთ, რომ იონიაცა და კიპროსიც თავისუფლები გახადოთ, რამდენადაც ეს თქვენზე იქნება დამოკიდებული“. იონიელებმა ამაზე უთხრეს: „იონიელთა საერთო კრებამ იმისთვის გამოგვგზავნა, რომ ზღვა დავიცვათ და არა იმისათვის, რომ კიპროსელებს ხომალდები გადავცეთ და თვითონ ხმელეთზე შევებრძოლოთ სპარსელებს. სადაცა ვართ დაწყობილები, იქ შევეცდებით კარგები ვიყოთ. თქვენ კი გამართებთ გახსოვდეთ, თუ როგორ იტანჯებით მიდიელთა მონობაში და უნდა კარგ ვაჯკაცებად გამოიჩინოთ თავი“.

110. იონიელებმა ასე მიუჯეს. ამის შემდეგ, როდესაც სპარსელები სალამინის დაბლობზე გამოვიდნენ, კიპროსელმა მეფეებმა დააწყეს ნაწილი კიპროსელებისა სხვა ჯარისკაცების საწინააღმდეგოდ, ხოლო სალამინელთაგან და სოლოელთაგან გამოარჩიეს საუკეთესო ნაწილი და სპარსელების წინააღმდეგ გამოიყვანეს. სპარსელი მხედართმთავრის არტიბიოსის წინააღმდეგ თავისივე სურვილით გამოვიდა ონესილოსი.

111. არტიბიოსი იჭრა ცხენზე, რომელიც ისე იყო გაწვრთნილი, რომ ჰომლიტის წინაშე ყალყზე დგებოდა. ონესილოსმა რომ ეს შეიტყო, უთხრა თავის სა-

კურველმტვირთველს, წარმოშობით კარიელს, ხოლო საომარ საქმეებში დიდად სახელმოხვეჭილსა და საერთოდ სიმამაცით სავსე ვაჟკაცს: „შევიტყვე, რომ არტიბიოსის ცხენი ყალყზე დგება და ფეხებითა და პირით კლავს მას, ვინც წინ აღუდგება. ახლავე გადასწყვიტე და მითხარი, ამ ორში რომელს გირჩევნია და უდარაჯდე და დაჰკრა, ცხენს თუ თვითონ არტიბიოსს?“. ამაზე მისმა საკურველმტვირთველმა მიუგო: „მეფეო, მე მზად ვარ ეს ორივე საქმე, ან ერთი მათგანი და საერთოდ ყველაფერი, რასაც მიბრძანებ, გვაკეთო. მაგრამ მინდა გითხრა, რაც შენთვის ყველაზე უფრო სასარგებლოდ მიმაჩნია, მე ვფიქრობ, მეფესა და მხედართმთავარს მეფესთან და მხედართმთავართან შებრძოლება შეშვების (რადგან თუ ძლიე მხედართმთავარი, შენთვის დიდად სასახელო იქნება, და მეორეს მხრივ, თუ მან შენ გაჯობა, ეს კი გაშოროს ღმერთმა, ღირსეული კაცის ზელით სიკვდილი უკვე განახევრებული უბედურებაა), ხოლო ჩვენ, მსახურებს, შეგვეშვების შეეებრძოლოთ სხვა მსახურებსა და ცხენს. ამ ცხენის ვერაგობისა კი ნუ შეგვეშინდება, რადგან მე ვიცი თავზე იმას, რომ ამიერიდან აღარასოდეს ადგება ის ყალყზე არც ერთი ადამიანის წინაშე“.

112. ესა თქვა, და მაშინვე შეებრძოლა ორივე ბანაკი ერთმანეთს, როგორც ხმელეთზე, ასევე ზღვაზე. ხომალდებით ბრძოლისას იონიელები იმ დღეს ძალიან ძლიერნი იყვნენ და დაამარცხეს ფინიკიელები. მათ შორის განსაკუთრებით ივაჟკაცეს სამოსელუბმა. ხოლო ხმელეთზე, როდესაც ბანაკები ერთმანეთს მიუახლოვდნენ, ეკეთნენ ისინი ერთმანეთს და იბრძოდნენ. ორივე მხედართმთავარს კი შემდეგი რამ დაემართა: როდესაც ცხენზე შემჯდარი არტიბიოსი თავს დაესხა ონესილოსს, ონესილოსმა თავის საკურველმტვირთველთან შეთანხმებისამებრ შეუტია თვით თავდამსხმელ არტიბიოსს; ხოლო როდესაც ცხენმა ფეხები ონესილოსის ფარს დაჰკრა, მაშინ კარიელმა ნამგალი შემოჰკრა და დააჰკრა ცხენს ფეხები. სპარსელთა მხედართმთავარი არტიბიოსი თავის ცხენთან ერთად იქვე დაეცა.

113. როდესაც სხვები იბრძოდნენ, სტესენორი, კურიონის ტირანი, გაიქცა და თან გაჰყვა არც თუ მცირერიცხოვანი ლაშქარი. ამბობენ, რომ ეს კურიელები არგოსელი ახალმოშენები არიან. კურიელები რომ გაიქცნენ, სალამინელთა საბრძოლო ეტლებმაც მაშინვე მათ მიჰბადეს. ეს რომ ასე მოხდა, სპარსელები კიპროსელებზე უფრო ძლიერები აღმოჩნდნენ. როდესაც კიპროსელთა ბანაკი გაიქცა, ბევრი სხვა დაეცა და მათ შორის ონესილოსს ქერსისის ძე, რომელმაც მოაწყო კიპროსელთა განდგომა, ასევე სოლოელთა მეფე არისტოკიპოსი, ფილოკიპროსის ძე, იმ ფილოკიპროსისა, რომელთანაც მოვიდა კიპროსზე სოლონათენელი და თავის ლექსებში ის ყველა ტირანზე მეტად შეაქო.

114. ამათუნტელებმა თავი მოჰკვეთეს ონესილოსს. ეს იმიტომ, რომ მას ალყა ჰქონდა მათთვის შემორტყმული; ეს ი. ავი წაადგეს ამათუნტეში და ბჭეზე ჩამოჰკიდეს. თავი აქ ეკიდა და როდესაც შიგნიდან გამოცარიელდა, ფუტკრის გუნდი შევიდა შიგ და ფიქით აავსო იგი. ეს რომ ასე მოხდა, ამის შესახებ ამა-

თუსელები შეეკითხნენ სამისნოს და მან გამოაცხადა, რომ თავი ჩამოეხსნათ და დაემარხათ, ხოლო ონესილოსისათვის ყოველწლიურად მსხვერპლი შეეწირათ ხოლმე, როგორც გმირისათვის, და ამას რომ გააკეთებენ, ეს მათ სიკეთეს მოუტანს.

115. ამათუსელები ამას აკეთებენ ჩემს ღრმდემ; ხოლო იონიელები ამ ღრმს კიპროსთან საზღვაო ბრძოლაში იყვნენ ჩაბმული. როდესაც იონიელებმა შეიტყვეს, რომ ონესელოსის საქმე გაფუჭდა, ხოლო კიპროსელთა ქალაქები ალყაშემორტყმულია, ყველა, გარდა სალამინისა (იგი უწინდელ მეფეს, გორგოსს გადასცეს სალამინელებმა), მაშინვე გადასცურეს იონიაში. კიპროსის ქალაქთაგან ყველაზე მეტ ხანს ალყას სოლომ გაუძლო, ხოლო მეხუთე თვეზე ისიც აიღეს სპარსელებმა იმ ხერხით, რომ მის ზღუდეს ირგვლივ ძირი გამოუთხარეს.

116. ამგვარად კიპროსელები ერთ წელს იყვნენ თავისუფლები და შემდეგ კვლავ თავიდან იყვნენ დამონებულნი. დავრიდესს ცოლად დარიოსის ასული ჰყავდა, ასევე ჰიმადესსა და ოტანესსაც, ასევე სხვა სპარსელ მხედართმთავრებსაც ჰყავდათ დარიოსის ასულები ცოლებად. აი, ამათ მისდიეს იმ იონიელებს, რომელთაც სარდზე გაილაშქრეს, არეკეს ისინი თავის ხომალდებზე, როგორც კი ბრძოლაში დაამარცხეს ისინი და მაშინ დაინაწილეს ქალაქები და დაიწყეს მათი განადგურება.

117. დავრიდესი გაემართა ჰელესპონტის ქალაქებისაკენ, აიღო ჭერ დარდანოსი, ხოლო შემდეგ—აბიდოსი, პერკოტე, ლამფსაკოსი და პაქსოსი: ყოველდღე თითო ქალაქს იღებდა. როდესაც პაქსოსიდან მიდიოდა პაროსის ქალაქში, ცნობა მოუვიდა, რომ კარიელებსაც იგივე განუზრახავთ, რაც იონიელებს და გადასდგომიან სპარსელებს. ამიტომ გამობრუნდა ჰელესპონტიდან და ჯარი კარიის წინააღმდეგ წაიყვანა.

118. ამის შესახებ კარიელებმა უწინ შეიტყვეს, ვიდრე დავრიდესი მათთან მივიდოდა. კარიელებმა რომ ეს შეიტყვეს, დაიწყეს შეგროვება ე. წ. თეთრ სვეტებთან, მდინარე მარსიესთან, რომელიც მოედინება იღრიასის ქვეყნიდან და ერთვის მაჰანდროსს. როდესაც შეგროვდნენ კარიელები, იქ ბევრი სხვადასხვა მოსაზრება გამოითქვა და მათ შორის, ჩემის აზრით, საუკეთესო იყო პიქსოდაროზ მავსოლოსის ძისა, რომელიც კინდიელი იყო, მას ცოლად კილიკიელთა მეფის, სიენესისის ასული ჰყავდა. ამ კაცის აზრით, კარიელებს უნდა გადაევიდნენ მაჰანდროსი და ისე ებრძოლათ, რომ მდინარე ზურგში პქონოდათ, რაკი უკან გაქცევას ვერ შეძლებდნენ, ადგილზე დარჩებოდნენ და იძულებული გახდებოდნენ უფრო უკეთესად ეჩვენებინათ თავი, ვიდრე მათი ბუნება იყო. ამ აზრმა ვერ გაიმარჯვა, არამედ ამჯობინეს, სპარსელებს პქონოდათ ზურგში მაჰანდროსი და არა მათ, რადგან, ცხადია, თუ სპარსელებს ბრძოლაში დამარცხების შედეგად გაქცევა დასჭირდებოდათ, ისინი უკან ველარ დაბრუნდებოდნენ და მდინარეში ჩააცვივდებოდნენ.

119. შემდეგ, როდესაც სპარსელები მოვიდნენ და მაჰანდროსზე გადავიდნენ,

მდინარე მარსიესთან შეებრძოლნენ კარიელები სპარსელებს, ბრძოლა სასტი-
კი და ხანგრძლივი იყო, საბოლოოდ მოწინააღმდეგის მრავალრიცხოვანების შე-
დეგად დამარცხდნენ კარიელები. სპარსელთაგან დაახლოებით 2000 კაცი დაი-
ღუპა, ხოლო კარიელთაგან — 10 000-მდე. გადარჩენილმა კარიელებმა თავი შე-
აფარეს მეომარი ზევსის სამლოცველოს ლაბრავენდაში, დიდსა და წმინდა ჭად-
რების ქალას; ჩვენთვის ცნობილ ყველა ხალხთაგან მხოლოდ კარიელები სწირა-
ვენ მეომარ ზევსს მსხვერპლს. თავი რომ შეაფარეს, აქ მოითათბირეს თავის გა-
დარჩენის შესახებ, რა უჯობთ — სპარსელებს ჩაუტყვივდნენ ხელში, თუ სრუ-
ლიად დატოვონ აზია.

120. როდესაც ისინი ამას ბეკობდნენ, მათთან შემწეებად მიღებულები და-
მათი მოკავშირეები მოვიდნენ. მაშინ კარიელებმა თავისი უწინდელი გადაწყვე-
ტილება შეცვალეს და კვლავ თავიდან საბრძოლველად მოემზადნენ. მივიდნენ
ესენი და შეებრძოლნენ სპარსელებს და ახლა უფრო სასტიკად დამარცხდნენ,
ვიდრე უწინ. ძალიან ბევრი დაიხოცა ამ ბრძოლაში, განსაკუთრებით კი მიღე-
ბელები გაწყდნენ.

121. ამ დამარცხების შემდეგ კარიელები მომძლავრდნენ და კიდევ წამოიწ-
ყეს ბრძოლა. როდესაც შეიტყვეს, რომ სპარსელები აპირებენ მათ ქალაქებზე
გალაშქრებას, კარიელები ჩასაფრდნენ პედასოსში მიმავალ გზაზე, რომელზე-
დაც სპარსელებს შემოაღამდათ. სპარსელები აქ ამოწყდნენ, თვითონაც და
მათი მხედართმთავრებიც, დავრისესი, ამორგესი და სისიმაკესი. მათთან ერთად
მოკვდა მირსოსიც, გიგესის ძე. ამ ჩასაფრებას ხელმძღვანელობდა ჰერაკლედ-
დესი, იბანოლისის ძე, მილასელი კაცი. სპარსელთაგან ესენი ასე ამოწყდნენ.

122. ხოლო ჰიმაფესი, რომელიც თვითონაც მათ შორის იყო, ვინც სღია-
სარდზე მოლაშქრე იონიელებს, გაემართა პროპონტიდისაკენ და აიღო კიოსი,
რომელიც მისიეშია. ეს რომ აიღო, შეიტყო თუ არა, რომ დავრისესს დაუტო-
ვებია ჰელესპონტი, გაილაშქრა კარიაზე, დატოვა თვითონ პროპონტიდა და
ჰელესპონტზე წაიყვანა ლაშქარი, დაიპყრო მთელი ეოლიელები, რომლებიც
ილიონის მხარეში ცხოვრობენ, და დაიპყრო აგრეთვე გერკითები, რომლებიც
დარჩენილი იყვნენ ძველი ტევკრებისაგან. ხოლო ჰიმაფესმა ეს ტომები დაიპყ-
რო და ავაღმყოფობისაგან გარდაიცვალა ტროადაში.

123. იგი ასე აღესრულა, ხოლო სარდელთა მმართველი არტაფრენესი და-
ოტანესი, მესამე მხედართმთავარი, დაეწყვენ და ილაშქრეს იონიის წინააღმ-
დეგ და მის მეზობელ ეოლისზე. იონიაში კლადომენე აიღეს, ხოლო ეოლიელე-
ბის ქვეყანაში — კიმე.

124. ხოლო ქალაქები რომ აიღეს, როგორც ჩანს, არისტაგორეს მიღებუ-
ლი სულით დაეცა, ის არისტაგორესი, რომელმაც ააშფოთა იონია და დიდი საქ-
მეები წამოიწყო. მან გაქცევა გადაწყვიტა, ეს რომ დაინახა, რადგან შეუძლებ-
ლად ეჩვენა მეფე დარიოსის დაძლევა. ამიტომ თავი მოუყარა თავის თანამოაზ-
რეებს და მოეთათბირა, უთხრა, რომ მათთვის უმჯობესი იქნება, რაიმე თავ-

შესაფარი იქონიონ, თუ კი გაძევებული იქნებიან მილეტიდან; ან სარდოში წაიყვანს მათ ამ ადგილიდან ახალმოშენებელად, ან ედონთა მირკინოსში, რომელიც ჰისტიაფოსმა მიიღო საჩუქრად დარიოსისაგან და შემოზღუდა.

125. ჰეკატაფოს ჰეგესანდროსის ძის, ისტორიკოსის აზრით მას არც ერთ ამ ადგილას არ მართებდა წასვლა, არამედ კუნძულ ლეროსზე უნდა აეგო სიმაგრე და იქ ყოფილიყო წყნარად, თუ კი მილეტიდან გააძევებდნენ. ხოლო შემდეგ, აქედან ის შეიძლებდა მილეტში დაბრუნებას.

126. ეს ურჩია ჰეკატაფოსმა, ხოლო თვით არისტაგორესი უფრო იმ აზრისა იყო, რომ მირკინოსში წასულიყო, მილეტი მან ჩააბარა პითაგორესს, სახელმძღვანელო კაცს მოქალაქეთა შორის, ხოლო თვითონ წაიყვანა ყველა, ვისაც წასვლა სურდა და გასცურეს თრაკიაში, იქ დაიჭირა ქვეყანა, რომელსაც მიაღვა. ხოლო როდესაც გამოვიდა აქედან და ერთ-ერთ ქალაქს ალყა შემოარტყა, თვით არისტაგორესიცა და მისი ლაშქარიც ამოწყვეტილ იქნენ თრაკიელების მიერ, რომელთაც მოლაპარაკების შემდეგ ქალაქიდან გამოსვლა მოინდომეს.

შ ი ნ ა ა რ ს ი

მთარგმნელისაგან	5.
პეროდოტე და მისი „ისტორია“	9
ბიბლიოგრაფია	33
I წიგნი, კლიო	35
II წიგნი, ეკტერპე	117
III წიგნი, თალეია	189
IV წიგნი, მელპომენე	249
V წიგნი, ტერფსიქორე	313.

მხატვარი ლ. ცუცქერიძე

გარეკანი ა. ბუაძისა

გამომცემლობის რედაქტორი ა. კაკაბაძე
ტექნოლოგიური ი. ხუციშვილი
კორექტორი ნ. ქანთარია

გადაეცა წარმოებას 6/III-74 წ.
ხელმოწერილია დასაბეჭდად 20/II-75
ქალაქის ფორმატი 70×90/16
ნაბეჭდი თაბახი 26, 55
სააღრიცხვო-საგამომცემლო თაბახი 22,99
შეკვეთა 435 ტირაჟი 20000

ფასი 2 მან. 06 კაპ.

თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა,
თბილისი, 380028, ი. ჯავახიშვილის პროსპექტი, 14.
Издательство Тбилисского университета,
Тбилиси, 380028, пр. И. Чавчавадзе, 14.

თბილისის უნივერსიტეტის სტამბა,
თბილისი, 380028, ი. ჯავახიშვილის პროსპექტი 1.
Типография Тбилисского университета,
Тбилиси, 380028, пр. И. Чавчавадзе, 1.